

DÜNYA ƏDƏBİYYATI
KLASSİKLƏRİ

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
İlham Əliyevin
**“Dünya ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrinin
əsərlərinin Azərbaycan dilində nəşr edilməsi
haqqında” 2007-ci il 24 avqust tarixli
sərəncamı ilə nəşr olunur.**

“Şərq-Qərb”
Bakı – 2009

Daniel
DEFOE

The Life and
strange Surprizing Adventures of
ROBINSON CRUSOE

of York, Mariner: Who lived
Eight and Twenty Years, all alone
in an un-inhabited Island on the
coast of America, near the Mouth
of the Great River of Oroonoque;
Having been cast on Shore by
Shipwreck, where-in all the Men
perished but himself. With An
Account how he was at last as
strangely deliver'd by Pyrates.

Written by Himself

Daniel
DEFO

1660–1731

ROBINZON KRUZO

“Şərq–Qərb”

Bakı – 2009

ISBN 978-9952-34-230-7

Tercümə edəni: Əkbər Ağayev
Ön sözün müəllifi: Nuranə Nuriyeva
Redaktor: Fəxri Əliyev
Korrektor: Aqşin Məsimov

Bədii tərtibat və
dizaynın müəllifi: Tərhan Qorçu
Kompüter düzümü: Hikmət Aydınova
Elçin Hüseynov

*Bu kitab "Daniel Defo. Robinzon Kruzo" (Bakı, Öndər, 2004)
nəşri əsasında çapa hazırlanmışdır*

Daniel Defo. Robinzon Kruzo. – Bakı: "Şərq-Qərb", 2009, 480 səh.

Məşhur ingilis yazıçısı Daniel Defonun "Robinzon Kruzo" romanında adam yaşamayan adaya düşmüş insanın təbiət qüvvələrinə qarşı mübarizə əzmi, iradə möhkəmliyi, dözümlülüyü, yaradıcı əməyi təənnüm olunur.

Əsər adi insanın yaradıcı fəaliyyətinin imkanlarına inam hissi aşılıyan roman kimi bizi məftun edir.

Saysız-hesabsız oxuculara nəsibənəsib bədii zövq vermiş "Robinzon Kruzo" öz qəribə macəralarıyla hər yaşda oxunan kitabdır.

Mətn: Bakı Slavyan Universiteti, "Kitab aləmi" NPM, 2009
Bədii tərtibat, səhifələnmə: "Tutu" nəşriyyatı, 2009
© "Şərq-Qərb" ASC, 2009

SƏRGÜZƏŞT VƏ MACƏRA ƏDƏBİYYATININ MAHİR USTASI

XVIII əsrin Avropa cəmiyyəti sosial-mədəni sfera kimi daha çox “maarifçilik epoxası” olaraq tanınır. Feodal ictimai-tarixi münasibətlərinin öz yerini burjuva-kapital münasibətlərinə verməsi ilə səciyyələnən bu dövr sosial-iqtisadi həyatda olduğu kimi, ictimai-fəlsəfi fikirdə, o cümlədən, bədii-estetik düşüncədə köklü yeniləşmələrə meydan açır.

Maarifçilik dövrü ədəbiyyatının əsas istiqamətləri klassisizm, maarifçi realizm, sentimentalizm, erkən romantizm idi. Hər bir Avropa ölkəsində həmin istiqamətlərin yerli mühitdən doğan özünəməxsusluğu var.

İngilis ədəbiyyatında bu dövrə Stil və Addisonun jurnalistlik fəaliyyəti, Aleksandr Popun, Daniel Defo və Conatan Sviftin yaradıcılığı aiddir.

Klassisizmlə bağlı olan yazıçılar antik incəsənətin süjet, forma və obrazlarına müraciət edərək, onları dövrün gerçəkliyinə uyğunlaşdırırdılar. Addisonun “Katon” faciəsi, Popun satirası belə yaranmışdır.

Yeni dövr Avropa realist romanının banisi Daniel Defo (1660-1731) hesab olunur. Onun yaradıcılığı ingilis nəsrinin təkamülündə bütöv bir dövrü əhatə edir. Maarifçilik romanı tarixində ilk pillə olmaqla bərabər, Defo yaradıcılığı XIX yüzillikdə sosial mühitin irimiqyaslı mənzərəsini əks etdirən realist romana yol açmışdır. Defo ənənələrini Henri Fildinq (1707-1754), Tobayas Corc Smolletlə (1721-1771) yanaşı, Çarlz Dikkens (1812-1870) də davam və inkişaf etdirmişdir.

Defo roman janrının macəra, bioqrafiya, psixoloji, tarixi və tərbiyəvi roman kimi rəngarəng növlərinin əsasını qoymuşdur. Onun

yaratıcılığında bu formaların daxili strukturu hələ tam mükəmməlliyi ilə açılmasa da, məhz Defo onları özünəməxsus şəkildə işləmiş, roman janrının ümumi inkişaf xəttini müəyyənləşdirmişdir.

D.Defo özünün insan konsepsiyasında maarifçilik görüşlərindən çıxış edib insanın xeyirxah təbiəti barədə fəlsəfi-estetik mülahizələr irəli sürür, bəşəri humanizmin formalaşmasında sosial mühit amilinin həlledici təsirə malik olduğunu əsaslandırmağa çalışırdı.

İngilis jurnalistikası tarixindəki köklü keyfiyyət dəyişiklikləri ilə bağlı mühüm rol da Daniel Defoya məxsusdur. Öz dövrünün siyasi hadisələri burulğanına düşən yazıçı burjuva cəmiyyətinin siyasi və dini mübarizələrinin iştirakçısı olmuşdur. O, çoxtərəfli fəaliyyəti ilə özündə burjuva iş adamı və siyasətçisini, eləcə də fəal publisist və istedadlı yazıçını birləşdirən unikal şəxsiyyətə çevrilmişdi.

Daniel Defo ət alverçisi və şam fabrikanı Ceyms Fonun ailəsində 1660-cı ildə dünyaya gəlmişdir. Onun ailəsi puritan və dissenterlərin (dissenterlər XVI-XVIII əsrlərdə hakim kilsəyə qarşı çıxmaları ilə tanınırdılar) dini-fəlsəfi görüşlərinin daşıyıcısı idi.

Defo puritan ruhani akademiyasına qəbul olsa da, heç vaxt dini həyata güclü meyil etməmişdir. Onu daha çox kommərsiya əməliyyatları cəlb etmiş, amma dəfələrlə iflasa uğradığı üçün kreditorlardan və polislərdən gizlənməli olmuşdur.

Ədəbi fəaliyyətə 1697-ci ildə başlayan Defo ilk çalışmalarını jurnalistika istiqamətində aparmış, “Layihələrə dair təcrübə” (1697) əsərində bir sıra iqtisadi və ictimai islahatlar keçirilməsi ideyasını irəli sürmüş, vətəndaş azadlıqlarına dair broşürələr yazmışdır. O, 1685-ci ildə kral Yakov əleyhinə hersoq Monmutun başçılıq etdiyi üsyanın iştirakçısı olmuş üsyançıların məğlubiyyətindən sonra uzun müddət gizlənmək məcburiyyətində qalmışdır.

1688-ci ildə III Vilhelm siyasətini dəstəkləyən Defo kral III Vilhelm Oranlı “qeyri-İngilis” kimi gözdən salmağa çalışan zadəganlara qarşı yönəldilmiş “Əsl İngilis” (1701) adlı satirik şerini yazıb özünə müsbət siyasi imic və karyera qazanmağa çalışır. O, Vilhelmə qarşı yönəlmiş ittihamı rədd edir və sübut etməyə çalışırdı ki, “əsl İngilis” kəlməsinin mövcudluq haqqı yoxdur, belə ki, İngilis milləti müxtəlif millətlərin qarışması nəticəsində ortaya çıxmışdır. Genealogiyaya müraciət edən Defo Britaniya əsilzadələrinin “əsl İngilis” adlandırılmasının düzgün olmadığını nəsil-tayfa şəcərələrinin tarixi mənzərəsi ilə əsaslandırır.

Əsilzadələrə qarşı olan kin və ironiya Defonun satirasını tez bir zamanda xalq arasında məşhurlaşdırdı. III Vilhelmin ölümündən (1702) sonra ingilis kilsəsi fəallaşdı və dissenterlərin təqibi gücləndi. Bu ərəfədə Defo anonim şəkildə “Dissenterlərə divan tutmağın kəsə yolu” (1702) pamfletini yazdı. Pamfletdə etiqad azadlığını müdafiə etdiyi üçün Defo rüsvayçılıq sütununa bağlanmağa və həbsə məhkum olundu. Hələ mülki edamın həyata keçirilməsindən öncə Defonun Nyuget həbsxanasında yazdığı “Rüsvayçılıq sütununa himn” (1703) şeri xalq arasında geniş yayılmışdı. Xalq nəğməsi formasında yazılan “Himn” Defo rüsvayçılıq sütununa məhkum olunanda böyük izdiham tərəfindən müəllifi salamlamaq üçün oxundu.

Hökumətin gizli xəfiyyəsi olmağa razılıq verən Defo bunun müqabilində həbsdən azad edilir. Artıq yazıçı viqlər və torilər arasında fərq qoymur. O, hər iki partiyaya xidmət edir. Bu illərin kəşməkeşli sosial-siyasi prosesləri D.Defonun ədəbi-estetik baxışlarına güclü təsir göstərmişdir. Onun qələmə aldığı bədii əsərlərdə cəmiyyətin daxili mexanizmində hökm sürən ədalətsizliyə, amansızlığa, antihumanist cəhətlərə açıq və ya dolaylı şəkildə münasibət bildirilirdi. Yazıçı bədii sözün gücüylə həyata müdaxilənin bütün mümkün variantlarını gerçəkləşdirməyə cəhd edirdi. Defonun siyasi və ədəbi-estetik baxışlarını ifadə edən maarifçilik ruhlu əsərləri həmin meylin təzahürü idi. Bu sıradan, şübhəsiz, onun ən monumental və uğurlu işi dünya ədəbiyyatı tarixində özünəməxsus iz qoyan “Robinzon Kruzo” romanıdır.

Maarifçilərin ictimai-iqtisadi və əxlaqi ideyalarını əks etdirən məşhur “Robinzon Kruzo” əsərinin birinci hissəsi 1719-cu ildə nəşr olunanda yazıçı əlli doqquz yaşında idi. Məhz bu əsərlə Defo özünə ölməzlik qazanmışdır. Əsərin ikinci hissəsi 1720-ci, üçüncü hissəsi isə 1721-ci ildə işıq üzü görmüşdür.

D.Defo romanını Robinzonun həqiqi memuarı kimi təqdim etmiş və əsər yazıcının müasirləri tərəfindən də məhz bu şəkildə qəbul edilmişdir. Romanın yaranmasına təkan verən və əsasını təşkil edən isə Riçard Stilin 1713-cü ildə nəşr olunmuş “Aleksandr Selkirkin tarixçəsi” oçerki olmuşdu. Oçerk gerçək hadisənin təsviri və təqdimi üzərində qurulmuşdur. Orada deyilir ki, matros Selkirk gəminin kapitanı ilə mübahisə etdiyinə görə Xuan Fernandes adasında düşürülür. Orada o, dörd il dörd ay tək-tənha qalır. Selkirkin yanında

birgünlük ərzaq ehtiyatı, bir neçə funt tütün, çaxmaqdaşlı tüfəng, barıt, çaxmaq, balta, bıçaq, qazan və bir də Bibliya var idi.

Bu əhvalat Defo tərəfindən müfəssəl təhkiyə ilə işlənib həm əyləncəli səciyyəsi, həm də fəlsəfi məzmunu ilə oxucunun diqqətini çəkir. “Robinzon Kruzo” XVIII əsr ədəbiyyatı, fəlsəfəsi və siyasi iqtisadına da təsir göstərmişdir. Onun ideya və obrazları Volterin (“Kandid”) və Getenin (“Faust”) yaradıcılığında dönüş yaratmışdır.

Əyləncə və təhkiyə sadəliyi, bədii gözəllik – bütün bunlar Defo romanını uzun illərdən bəri oxuculara sevdirən keyfiyyətlərdir.

Qəhrəmanın tənha həyatının təsvir olunduğu birinci hissə daha çox ideya-bədii dəyəərə malikdir. Defo ilk dəfə ekzotik planda olsa da, ədəbiyyatda yaradıcı əmək və fədakarlıq mövzusunı işləmişdir. Məhz əmək Robinzona tənha adada insanlıq sifətini itirməyə yardım etmişdir. Təbiətlə üz-üzə yalnız qalan Defonun qəhrəmanı yorulmadan çalışır, ona lazım olan məişət əşyaları hazırlayır, qayıq düzəldir, əkin əkir və ilk məhsulunu yığır. Bir sıra çətinliklərə sinə gərən Robinzon müxtəlif sənətlərə yiyələnir. Onun düzəltdiyi hər bir şey yazıçı tərəfindən ən xırda detallaradək təsvir olunur. Defo öz oxucusunu Robinzonun gərgin zəhmət və düşüncələrini bütün xırdalıklarına, incəliklərinə qədər izləməyə vadar edir. Yazıçı bu bədii manera ilə oxucunu psixoloji cəhətdən həmin mühitin ovqatına uyğunlaşdırmaq məqsədi güdürdü.

Robinzon maarifçilərin “təbii insan” görüşlərini təcəssüm etdirir. Lakin buna baxmayaraq, Robinzon təkəcə ağılı və düşüncəsi ilə hərəkət edən insan deyil, eyni zamanda müəyyən ictimai münasibətlərin təsiri ilə formalaşan tipik burjuadır. Əgər Robinzonun insani keyfiyyətləri cəmiyyətdən kənarda – tənha adada özünü göstərsə, bu heç də onun əsl burju olduğunu inkar etmir. Bütün bunlarda qəhrəmanın işgüzar siması və sağlam düşüncəsi daha qabarıq şəkildə əks olunur. Robinzonun dindarlığı və Allaha inamı işgüzar insanın təcrübi keyfiyyətləri ilə səsleşir. O, hər bir işini əsl puritan kimi dua ilə başlayır, Bibliyadan ayrılmır, bununla belə, Robinzon öz maraqları çərçivəsində hərəkət edir. Yeni mühitə uyğunlaşma köhnə mühitin psixoloji-mənəvi zəmini əsasında baş verir. Belə ki, daxili mühakimələrə dalan Robinzon “sırf kreditor kimi soyuqqanlıqla” hər şeyi ölçüb-biçir. Gündəliyində o, vəziyyətinin müsbət və mənfi tərəflərinin yekun “balans”ını çıxarır.

Robinzonun burjua-kapital cəmiyyətini ifadə edən ikili xarakteri həmçinin Cümə ilə ünsiyyətində də açılır. Robinzon bu gənci ölümdən xilas edir, amma həm də onu öz nökrə kimi görmək istəyir. Heç təsadüfi deyil ki, Robinzonun Cüməyə öyrətdiyi ilk söz də “ağa” kəlməsi olur. Robinzona sözbəxan köməkçi lazımdır, o, Cümənin “sadiqliyindən və itaətkarlığından” sevinir. Cümə isə nəinki sadıq xidmətçi, həm də ağıllı və zəkalıdır. Cüməni yaxından tanıyan Robinzon anlayır ki, dərin zəkası və “mənəvi qabiliyyətinə” görə bu gənc heç də onun özündən geri qalmır. Cümə ona öyrədilən hər şeyi dərhal qavrayır. Məhz Cümənin sayəsində tənha adadakı məşəqqətli həyat Robinzona “xoş və asan” görünür. Əsl puritan olan Robinzon Cüməyə dini öyrətməyə çalışır. Lakin Cümənin verdiyi müəmmalı və ikibaşlı suallar onu çox zaman çıxılmaz vəziyyətə salır. Əslində, bu suallar Defonun özünün dini-fəlsəfi baxışlarından doğurdu. O, Cümənin suallarını məqsədli şəkildə səsləndirirdi.

Defo özü romanını alleqorik səpkidə yazdığını qeyd edir. Həqiqətən də, Robinzonun macərələrinin təsviri böyük ümumiləşdirici mənə kəsb edir, burada simvollarla çatdırılan sətiraltı mənalar kifayət qədər çoxdur. Romanda Defonun insan həyatını və bəşəriyyətin tarixini əks etdirən görüşləri yer almışdır. Bu, Robinzonun tənha adada yaşadığı həyatının əsas mərhələləridir ki, o, təbiətlə təkbə-tək qaldığı andan ovçuluq və balıqçılıqla məşğul olur, sonra malqara saxlayır, yer şumlayır, nəhayət, Cümənin simasında qula sahib olur və adanı müstəmləkəyə çevirir. Göründüyü kimi, Defo mədəni dəyişiklikləri tarixi təkamül prosesi boyunca simvolik şəkildə ümumiləşdirməyi nəzərdə tutmuşdur.

Bu inkişafın sonunda isə Defo fərdin tarixi rolunu açıq-aşkar şışirdir və tarixi gerçəkliyin obyektiv dinamikasını nəzərə almır. Tarixin fərddən başlaması fikrinin yanlış olmasını təsdiqləyən filosoflar belə bir həqiqəti də qeyd edirlər ki, başlanğıcını Smit və Rikardodan götürən həmin mülahizə XVIII əsrin uydurması idi.

Əlbəttə, Robinzonun adadakı həyatını istehsalın ilkin inkişaf mərhələsi kimi təsdiqləmək yanlış olardı. Təbiətlə mübarizədə Robinzon heç də göründüyü kimi tək deyil. O, dağılmış gəmidən alətlər, silah, barıt, kağız və mürəkkəb götürmək imkanı əldə edir. Adıçəkilən bütün bu əşyalarda isə minlərlə insan əməyi vardır. Beləliklə, insan cəmiyyətinin məhsulu Robinzonun daxmasında gözəgörünməz

şəkildə mövcuddur və onun həyatının nizama düşməsində əhəmiyyətli təsirə malikdir. Robinzon məhz bu vasitələrin köməyi ilə çevrəsindəki təbiəti ram etməyə, ondan faydalanmağa müvəffəq olur. Onların köməyi olmadan bütün enerjisini sərf etsə belə, həyat üçün mühüm olan nisbi “sivil” şəraiti o özü üçün yarada bilməzdi.

Robinzonun qeyri-adi hekayətini bədii boyalar, üslubi səlisliklə nəql edən Defo yazıçı təhkiyəsini, əsasən, canlı və vasitəsiz formada aparır. Hekayətin sadəliyi və təbiiliyi onun inandırıcılığını artırır. Bu isə gerçəkliklə bağlı informasiyaların obrazlaşdırılıb realistcəsinə verilməsi sayəsində əldə olunmuşdur. Defo qəhrəmanının həyatını xırdalıqlarınadək, qeyri-adi incəliklə təsvir edir ki, onların da hər biri ayrılıqda dərin mənə və işarəvi məzmun kəşb edir.

Defo istər hadisələrin epik plandakı təqdimində, istərsə də peyzajlar, təbiət lövhələri yaratmaq baxımından mahir təsvirlər ustasıdır. O, cənub təbiətinin parlaq mənzərəsini rəssam tablosu kimi yaradır, ilin hər bir fəslinin rəngarəngliyini özünəməxsus peyzajlarla, təbiət lövhələri ilə verə bilir. Bu sıradan dəniz təsvirləri daha diqqətçəkicidir. Hiss olunur ki, o, bir yazıçı kimi romantik təsvirlər yaratmağa daha güclü meyil göstərir.

Tənhalıq ovqatını təlqin etmək üçün yazıçı çox zaman məqsədli şəkildə epik təsvirin təmkinli təqdimatına üstünlük verir. Bu, bir qədər quru, yorucu görünsə də, adadakı tənha insanın müşahidələrini və daxili psixoloji durumunu çatdırmaq üçün ən uyğun bədii maneradır.

“Robinzon Kruzo”nun ikinci və üçüncü hissəsi həm məzmun dərinliyinə, həm də bədii səviyyəsinə görə birinci hissədən əsaslı şəkildə fərqlənir. Bu hissələrdə Robinzonun adanı tərk edəndən sonrakı həyat və fəaliyyətindən, Hindistan, Çin və Sibirə ticarət məqsədi daşıyan səyahətlərindən, yaşadığı adanın müstəmləkəyə çevrilməsindən danışılır. Robinzon bir çox maneələri dəf edir, lakin bu dəfə artıq söhbət macəradan deyil, işgüzar avantüra və alverdən gedir. Belə ki, qəhrəman özü burada burjua işbazı kimi təsvir olunmuşdur. Romanın üçüncü hissəsi Robinzonun həyat haqqındakı didaktik mühakimələrindən ibarətdir. Görünür, yazıçı ekzotik zənginliyin olmaması səbəbindən bu hissələrdə öz yaradıcılıq məharətini o qədər də ifadə edə bilməmişdir.

Defonun “Robinzon Kruzo”dan sonra yazdığı əsərləri bir neçə qrupa ayırmaq olar. Bunlar əsasını Avropa kələkbazlıq romanla-

rından götürən macərə romanları – “Moll Flanders” (1722), “Polkovnik Cek” (1722), “Roksana” (1724); dəniz macərələri romanı – “Kapitan Sinqlton” (1720); tarixi romanlar – “Taun ilinin gündəliyi” (1722), “Kavalerlərin memuarları” (1720) kimi əsərlərdir.

Klassik romanlar müəllifinin əksər əsərləri memuar və ya avtobioqrafik səpkidə yazılmışdır. Bu əsərlərdə qəhrəmanın həyatından və şəxsiyyət kimi formalaşmasından bəhs olunur.

Defo sərgüzəşt və macərə səhnələrinin təsviri və təqdiminə xüsusi maraq göstərdiyindən sözügedən əsərlərdə bu cəhət tez-tez qabarıq görüntülərlə nəzərə çarpmaqdadır. Defo həyat şərtlərinin və şəraitin insan şəxsiyyətinin formalaşmasındakı əhəmiyyətini öz əsərlərində inandırıcı təsvir və qənaətlərlə açıqlayır. O, qəhrəmanlarının qəddar və amansız dünya ilə toqquşmasını sərt həyat səhnələri ilə göstərir. Bir qayda olaraq, bu insanlar yaşamaq haqqından məhrum olan yetimlər, atılmışlar, quldurlardır. Onlar ya burjua dünyasının qeyri-insani qanunları çərçivəsində hərəkət etməli, ya da onun qurbanına çevrilməlidirlər. Onların hər biri mübarizədə təkdir və yalnız öz güclərinə arxalanır. Defo bununla özünün fəlsəfi baxışlarını obrazlaşdırmışdır; onun qənaətinə görə, cəmiyyət öz amansız qanunları ilə daim insanı əzir, tənhaləşdirir. Bundan qurtulmağın yolu isə sərt xarakterə malik olmaq və özünəinamdır. İnsanı qoruyan, onun mənəvi dünyasını xilas edən həmin keyfiyyətləri yaratdığı obrazlarda təcəssüm etdirən görkəmli yazıçı məhz bu seçimi ilə ədəbi ölməzlik qazanmışdır.

Nuranə Nuriyeva

Daniel Defo

DÜNYA ƏDƏBİYYATI KLASSİKLƏRİ

ROBINZON
KRUZO

Daniel Defo

DÜNYA ƏDƏBİYYATI KLASSİKLƏRİ

Birinci hissə

Mən 1632-ci ildə York şəhərində, xaricdən köçüb gəlmiş varlı bir ailədə anadan olmuşam: atam əslən bremenli idi və əvvəlcə bir müddət Hull şəhərində yaşamışdı. Ticarətlə məşğul olub özünə var-dövlət qazandıqdan sonra hər işi buraxıb York şəhərinə köçüb gəlmişdir. O, burada anamla evlənmişdir, anamın qohumlarının фамиliyası Robinzon imiş, bu фамиliya o yerlərdə qədim və məşhur imiş, elə qohumlarının bu фамиliyasına baxıb mənim də adımlı Robinzon qoymuşlar. Atamın фамиliyası Kreysner imiş, lakin xarici dillərdən keçmiş kəlmələri qurdalamaq ingilislərdə adətdir, buna görə də atamın фамиliyasını dəyişdirib bizi Kruzo çağırmağa başlamışlar. İndi elə biz özümüz də фамиliyamızı belə deyir və belə də yazırıq. Tanışlarımlı da məni həmişə bu фамиliya ilə çağırırdılar.

Məndən böyük iki qardaşım var idi. Onlardan biri Flandriyadakı ingilis piyada polkunda qulluq edirdi, bu, həmin polk idi ki, bir zamanlar məşhur polkovnik Lokqart ona komandanlıq etmişdi. Qardaşım orada podpolkovnik rütbəsi alana qədər qulluq etmiş və Dünkirxen yanında ispaniyalılarla vuruşmada öldürülmüşdür. İkinci qardaşımın başına nə iş gəldiyini isə bilmirəm, necə ki atam və anam da mənim başıma nə işlər gəldiyini bilmirlər.

Ailədə üçüncü uşaq olduğuma görə, elə lap əvvəldən mənə heç bir iş – sənət öyrətməmişdilər və gənc yaşarımdan başlayaraq başım cürbəcür xəyallar və sayıqlamalarla dolmuşdu. Atam çox qoca idi və məni çox az oxutmuşdu, evdə tərbiyə alıb şəhər məktəbinə getməklə nə qədər təhsil almaq mümkündürsə, təhsilimin də həcmi o qədər idi. Atam məni hüquqşünaslığa hazırlayırdı, amma dəniz səyahətlərinin xəyalında idim və dəniz səfərlərindən başqa, heç nəyin haqqında bir söz eşitmək istəməirdim. Dənizə olan bu həvəsim mənə o qədər uzaqlara çəkib aparmışdı ki, mən öz iradəmin əksinə getdim, hətta atamın dəniz səyahətləri haqqında düşünməyi qəti surətdə qadağan etməsinə, anamın yalvarışlarına, dostların nəsihətinə də fikir vermədim. Elə bil ki, məni sonralar gördüyüm kədərli həyata sövq edən bu təbii həvəsdə nə isə qəzavü-qədəre bənzər bir şey var idi.

Atam ağır və ağıllı adam idi, özü də fikrimdən keçəni hiss etmişdi, buna görə də çox ciddi və əsaslı surətdə mənə xəbərdarlıq edir, məni niyyətimdən ayırmağa çalışırdı. O, bir dəfə səhər məni öz otağına çağırırdı, podaqra xəstəliyi onu bu otaqda yatağa bağlamışdı, hirsle məni danlamağa başladı. Avara və sərgərdan həyata meyildən başqa məni ata evini, doğma vətəni tərk edib getməyə məcbur edən daha hansı səbəblərin olduğunu məndən xəbər aldı və dedi ki, öz vətənimdə böyüyüb adam arasına çıxmaq mənim üçün asan olar, burada mən zəhmət və çalışqanlıq yolu ilə öz varidatımı artırıb firavan və rahat yaşaya bilərəm. Atam dedi ki, öz doğma vətəni o adamlar buraxıb sərgüzəşt axtarmağa qaçırlar ki, onlar bu işdə ya heç nə itirmirlər, ya da ki onlar şöhrətpərəst adamlardır və özlərinə yüksək bir mövqe qazanmaq istəyirlər; bu adamlar adi həyatın çərçivəsindən kənara çıxan işlərə baş vurmaqla öz vəziyyətlərini düzəltməyə və adlarını məşhur etməyə çalışırlar. Lakin belə işlərə ya mənim gücüm çatmaz, ya da ki onlar mənim üçün alçaldıcı və təhqiredici olar; mənim yolum – orta yoldur, yəni mən o yol ilə gedirəm ki, onu təvazökar həyatın ən yüksək pilləsi adlandırmaq olar. Atam öz həyat təcrübəsindən inanmışdı ki, bu orta yol dünyada bizim üçün ən yaxşı yoldur, insan səadəti üçün ən əlverişlisidir, çünki nə cəmiyyətin aşağı siniflərinin qismətinə düşən ehtiyac və məhrumiyətlər, fiziki zəhmət və əziyyətlər, nə də yüksək təbəqələrin qismətinə düşən dəbdəbə və zinət, şöhrətpərəstlik, lovgalıq və paxıllıq bu yolda yoxdur. Atam dedi ki, bu orta yolla qurulan həyatın nə qədər xoşa gəldiyini ondan görür ki, başqa şəraitdə yaşayanların hamısı bu həyata qibtə edirlər: hətta krallar belə böyük işlər üçün doğulmuş adamların acı taleyindən çox zaman şikayətlənir və taleyin onları iki bir-birinə zidd nöqtənin – rəzilliklə əzəmətin arasındakı orta yola salmadığına təəssüf edirlər, ən müdrik adam belə göylərə üz tutub ibadət edəndə nə yoxsulluq, nə də həddindən çox dövlət istəyir, əsl xoşbəxtliyin ölçüsü olan bir güzəran arzu edir.

Sonra atam dedi: “Mən ətrafımıza baxıb müşahidə edəndə görürəm ki, həyatın bütün bədbəxtlik və müsibətləri yüksək və aşağı siniflər arasında bölünmüşdür, yüksək təbəqələr və avam camaat qədər taleyin oyununa məruz qalmayan orta təbəqəyə mənsub adamlara isə bu müsibətlər daha az qismət olur, hətta onlar cismani və ruhi xəstəliklərdən də sığorta olmuşlar, halbuki bir tərəfdən

yüksək təbəqələrdəki qüsurlar və hər növ gərəksiz bəzək-düzək, digər tərəfdən də aşağı təbəqələrdəki ağır zəhmət, ehtiyac, az və pis yemək həmin xəstəlikləri doğurur ki, bunlar da həmin təbəqəyə mənsub adamların həyat və yaşayışının təbii nəticəsidir. Cəmiyyətdə orta vəziyyət – hər növ xeyirxahlığın çiçəklənməsi və həyatın bütün sevinc və nəşəsi üçün ən əlverişli şərait yaradır. Bolluq və sülh bu orta vəziyyətin nöqərləridir; mötədillik, bitərəflik, sağlamlıq, ruhi sakitlik, mehribanlıq, hər növ xoş əyləncələr və hər növ ləzzət bu orta vəziyyətlə yoldaşlıq edir və ona xeyir-dua verir. Cəmiyyətdə orta vəziyyət tutan adam öz həyat yolunu sakit keçirib ömrünü asanlıqla başa vurur, ağır fiziki və zehni əməyə qatlaşmır, bir parça çörək üçün satılıb kölə vəziyyətinə düşmür, bədəni yuxusuz, ruhu istirahətsiz qoyan dolaşmaq və mürəkkəb vəziyyətlərdən çıxış yolu tapmaq üçün fikirləşib başını yormağa məcbur olmur, paxılıq onu içəridən yemir, şöhrətpərəstlik odu onu gizlicə yandırır-yaxmır. O, hər cəhətdən təmin olunduğu üçün həyatın nemətlərindən düşüncəli surətdə istifadə edir, aldığı ləzzətə qüssə və kədər qatışdırmır, özünü xoşbəxt hiss edir və öz gündəlik həyat təcrübəsi sayəsində bu xoşbəxtliyi daha dərinə və daha aydın dərk etməyi öyrənir, beləliklə də, həyatını asanlıqla başa vuraraq, nəzərə çarpmadan qəbir evinə yola düşür.

Sonra atam qətiyyətlə və eyni zamanda böyük bir xeyirxahlıqla danışaraq, bu uşaqlıq xəyallarından əl çəkməyimi, özümü əzab və ehtiyac uçurumuna atmamağımı məndən xahiş etməyə başladı və dedi ki, mən irsən cəmiyyətdə elə bir mövqe tutaram ki, bu mövqe məni, gərək, hər növ ehtiyac və əzabdan qorusun. O deyirdi ki, mən bir parça çörək üçün işləmək məcburiyyətində deyiləm, o özü mənim qayğımı çəkir və məni indicə məsləhət gördüyü o yola aparıb çıxarmağa çalışır, əgər mən bu həyat yolumda müvəffəq olmasam və ya bədbəxtliyə uğrasam, onda yalnız rəhmsiz taledən və öz bacarıqsızlığımdan şikayət etməliyəm. Beləliklə, zərərdən başqa heç bir xeyri olmayacaq bir işdən məni çəkindirməyə çalışaraq, o, öz atalıq vəzifəsini yerinə yetirir və mənə xəbərdarlıq edib bütün məsuliyyəti öz üzərindən götürürdü. Müxtəsəri budur ki, əgər mən evdə qalsam və həyatımı onun göstərdiyi kimi qursam, o da mənim üçün yaxşı bir ata olacaq, lakin məni evdən çıxıb getməyə həvəsləndirib məhv olmağıma o heç bir zaman razılıq verməyəcəkdir.

Dediklərini sübut etmək üçün sözünün axırında o, böyük qardaşımı mənə misal çəkdi. Niderland müharibəsində iştirak etməməyi atam eyni qətiyyətlə ona başa salıb nəsihət etmişdi, lakin onun bütün bu nəsihətləri qardaşıma təsir etməmişdi, gəncliyin qızğın xəyallarına uyaraq özünü əsgərliyə yazdırıb orduya getmiş və müharibədə öldürülmüşdü. Hərçənd ki (atam öz nitqini belə qurtardı), o, mənim xoşbəxt olmağım üçün həmişə dua edəcəkdir, lakin, bununla birlikdə, qəti surətdə bildirir ki, əgər mən öz ağılsız niyyətlərimdən əl çəkməsəm, Allah mənim işimi rast gətirməyəcəkdir. Bir zaman gələcək ki, onun nəsihətlərinə əməl etmədiyim üçün peşman olub öz-özümə acıyacağam, lakin etdiyim səhvi düzəltmək üçün o zaman heç kəs mənə kömək etməyəcəkdir.

Nitqinin son hissəsini söyləyərkən (atam özü hiss etməsə də, bu, doğrudan da, peyğəmbərcəsinə söylənmiş bir nitq idi), xüsusən öldürülən qardaşım haqqında danışarkən qocanın göz yaşlarının yanaqlarından süzülüb necə axdığını gördüm. Mənim peşmançılıq saatımın gələcəyini və o zaman mənə heç kəsin kömək etməyəcəyini deyəndə isə atam o qədər həyəcanlanmışdı ki, birdən-birə sözünü yarımçıq kəsdi və bildirdi ki, ürəyi tab gətirmir, daha heç bir söz deyə bilməyəcəkdir.

Qocanın bu nitqi məni çox mütəəssir etdi (belə bir nitq kimə təsir etməzdi ki!), bundan sonra yad ölkələrə səyahət etmək haqqında düşünməməyi və atamın arzu etdiyi kimi, öz vətənimdə qalmağı qəti qərara aldım. Lakin heyhat! Bir neçə gündən sonra mənim o qərarımdan heç bir əsər qalmadı. Atamla olan danışıqdan bir neçə həftə sonra evdən qaçmaq fikri yenə də beynimə düşdü, ancaq atamla yenidən üz-üzə gəlməmək üçün evdən gizlicə qaçmağı qət etdim. Lakin mən o saat qızıqıb tələsmədim, özümü saxlayıb, işi səbirlə görməyə başladım. Fərsət seçib, anam öz adi halında və sakit olan vaxtda ona yaxınlaşaraq, evin bir tərəfinə çəkdim və onu başa salıb dedim: “Yad ölkələrə səyahət həvəsi məndə o qədər güclüdür ki, hətta mən başqa hər hansı bir işdən yapışsam da, fərqi yoxdur, o işi axıra qədər davam etdirməyə hövsələm çatmayacaqdır, ona görə də, yaxşısı budur, atam könüllü olaraq mənim getməyimə razılıq versin, yoxsa onun razılığı olmadan evdən getməyə məcbur olacağam”. Anama dedim ki, indi daha mənim on səkkiz yaşım vardır, bu yaşda mənim bir sənət öyrənməyim və hüquqşü-

naslığa hazırlaşmağım çox gecdir. Əgər, deyək ki, indi mən gedib bir vəkilin yanında katiblik vəzifəsinə girsəm, qabaqcadan bilirəm ki, o işdə də qala bilmərəm və heç imtahan müddəti qurtarmamış qaçıb dəniz səyahətinə gedəcəyəm. Anamdan xahiş etdim ki, atamı dilə tutsun və heç olmasa, təcrübə üçün səyahətə çıxmağıma icazə versin, əgər dənizçilik həyatı xoşuma gəlməzsə, mən evə qayıdıb, bir də heç yerə getməərəm və itirdiyim vaxtı qazanmaq üçün sonra mən lap ikiqat bir səylə çalışacağıma da söz verirəm.

Mənim bu sözlərim anamı bərk hirsləndirdi. O dedi ki, atanla bu barədə danışmağın heç bir əhəmiyyəti yoxdur, çünki o, mənim üçün xeyir və səadətəin harada olduğunu çox yaxşı bilir və mənim xahişimə də razı olmayacaqdır. Mənə qarşı çox mehriban və xeyirxah olan atamla dünənki söhbətdən sonra mənim yenə də belə şeylər haqqında düşündüyümə anam təəccüb edirdi. Əlbəttə, əgər mən özümü məhv etmək istəyirəmsə, lap bu dəqiqə yola düşüb gedə bilərəm, lakin arxayın ola bilərəm ki, nə atam, nə də anam mənim səyahətə çıxmağıma razılıq verməyəcəklər. Anam özü isə mənim məhv olmağıma kömək etməyi, qətiyyəən, arzu etmir, sonra mənim də haqqım yoxdur deyim ki, atam razı deyildi, məni bu işə anam təhrik etdi.

Sonralar mən öyrəndim ki, anam məndən ötrü atamın yanında vasitəçilik etməyəcəyini söyləsə də, ancaq bu söhbətimizin hamısını kəlməkəlmə atamın ovcuna qoyub. Atam isə işin bu yerə çatmasından kədərənmiş və ah çəkərək anama demişdir: “Bu uşaq əgər burada, öz vətənidə qalsa, xoşbəxt ola bilər, yox, əgər öz vətəninə buraxıb yad ölkələrə səyahət etsə, dünyanın o qədər yazıq və bədbəxt məxluqu olacaqdır ki, eləsi heç yer üzünə gəlməyibdir. Yox, mən buna heç cür razı ola bilmərəm”.

Bu hadisədən yalnız bir ilə yaxın müddət keçdikdən sonra mən azadlığa çıxa bildim. Bu müddət ərzində işə girmək haqqında mənə edilən təkliflərin heç birinə cavab vermirdim və tez-tez həm atamı, həm də anamı məzəmmət edib deyirdim ki, öz həvəsim və meylimə görə arzu etdiyim bir həyata qovuşmağımın qəti əleyhinə çıxmaqda onlar haqsızdırlar. Ancaq bir dəfə mən təsadüfən bir iş üçün Hull şəhərinə getmişdim, heç evdən qaçmaq fikrində də deyildim, mən orada bir dostuma təsadüf etdim, o, öz atasının gəmisində Londona gəldirdi. Dostum məni də özü ilə aparmaq üçün, adətən,

dənizçilərin hamısının etdiyi kimi dil tökdü və məni daha da şirik-dirmək üçün dedi ki, gəmidə pulsuz gedəcəyik, beləliklə, mən atamdan, nə də anamdan icazə almadan, hətta onlara heç bir kəlmə söz belə demədən, nə Allahın, nə də ata və ananın xeyr-duasını gözləmədən, o məşum saatda – yəni 1651-ci il sentyabrın birində öz dostumun Londona gedən gəmisinə mindim. Bir Allah şahiddir ki, yola düşərkən nə tutduğum işi ağıllı bir surətdə ölçüb-biçmək, nə də bunun nəticəsini fikirləşmək heç ağılıma da gəlmədi, belə hesab etdim ki, başıma gələnlərdən sonra atam və anam necə xəbər tuturlar-tutsunlar, fərqi yoxdur. Mənim fikrimcə, heç bir zaman macərə axtaran gənclərin sərgüzəştləri mənimki qədər tez başlanmamış və mənimki qədər uzun sürməmişdir. Gəmimiz Hambera çayının mənsəbindən yenidən çıxmışdı ki, bərk külək əsdi, gəmimiz sürətlə yırğalanmağa başladı. Bu vaxta qədər mən bir dəfə də olsun gəmiyə minib dənizə çıxmamışdım, buna görə fırtınanın təsirindən özümü nə qədər pis hiss etdiyimi və ruhən necə sarsıldığımı təsvir etmək üçün söz də tapa bilmirəm. Tutduğum işin mahiyyəti üzərində mən yalnız indi ciddi düşünməyə başladım və ata evini vicdansızcasına tərk etdiyim, öz oğulluq vəzifəmi yerinə yetirmədiyim üçün göylərin haqlı olaraq məni cəzalandırdığını yəqin etdim. Valideynimin bütün gözəl və xeyirxah nəsihətləri, atamın göz yaşları, anamın yalvarışları yenidən zəhnimdə canlandı və o zaman hələ ürəyim sərtləşmədiyinə görə valideynimin məsləhətlərinə etina etmədiyimdən, Allahın və atamın qarşısında öz borcumu dolay yerinə yetirmədiyimdən vicdan əzabı çəkdim.

Amma külək getdikcə şiddətlənir, dənizdəki dalğalar daha da böyüyürdü və hərçənd ki, bu fırtına sonralar bir çox dəfə gördüyüm, hətta bu əhvalatdan bir neçə gün sonra gördüyüm dəhşətli fırtınalara heç bənzəməirdi, lakin mənim kimi dəniz görməyənləri və bu işdən heç başı çıxmayanları qorxutmaq üçün bu da kifayət idi. Hər bir yeni dalğa üzümüzə hücum çəkəndə mən bu dalğanın bizim gəmimizi yerli-dibli süpürüb aparacağını gözləyirdim, gəmi hər dəfə hündür bir dalğanın təpəsindən enib dərin boşluğa düşəndə onun bir daha qalxmayacağını yəqin edirdim. Belə bir ruhi sarsıntı içərisində mən qəti surətdə qərara alırdım və min dəfə and içirdim ki, əgər Allah bu dəfə məni bələdən saxlayıb həyatımı xilas etsə, əgər ayağım bir daha torpağa dəysə, mən həmin dəqiqə evə, atamın

yanına qayıdacağam və həyatım boyu bir daha gəmiyə minməyə-cəyəm. Mən atamın nəsihətinə qulaq asmağa və özümü bir daha o zaman olduğu kimi, təhlükəyə salmamağa and içdim. Atamın cəmiyyətdə və həyatda orta yol haqqındaki mülahizələrinin düzgünlüyünü mən yalnız indi başa düşdüm. Mənim üçün aydın oldu ki, atam heç bir zaman öz həyatını nə dənizdəki fırtınaların, nə də qurudakı keşməkeşlərin qoynuna atmamış, o, ömrünü sakit və xoş keçirmişdir. Bütün bunları fikirləşdikdən sonra mən də nankor bir övlad kimi, evə qayıdıb tutduğum əməllərdən atamın qarşısında tövbə etməyi qərara aldım.

Fırtına davam etdiyi müddətdə, hətta fırtınadan bir qədər sonra da, belə ağıllı və gözəl fikirlər məni məşğul edirdi. Lakin ertəsi günü külək sakitləşməyə başladı, dalğalar yatdı, mən də yavaş-yavaş dənizə alışımağa başladım. Amma bütün günü kefim heç durulmadı (özüm də dəniz xəstəliyindən tamam yaxa qurtara bilməmişdim). Ancaq günün sonuna doğru hava açıldı, külək dayandı və insanı valeh edən sakit və gözəl bir axşam başladı; göy tərtəmiz idi, ətrafında bir bulud belə görünməyən günəş bu aydın göydən yavaş-yavaş enərək batdı, sabah yenə də eyni aydınlıq və sakitlik içərisindən doğub öz şəfəqləri ilə dümdüz sərilmiş dənizin sinəsini parlatdı və elə heyranedicə bir mənzərə yaratdı ki, mən bütün ömrüm boyu belə bir gözəl mənzərə görməmişdim.

Gecəni yaxşıca yatdım, oyananda mənim dünənki dəniz xəstəliyimdən heç bir əsər-əlamət qalmamışdı. Kefim olduqca kök idi və dayanıb, hələ dünən o qədər dəhşətli və qorxunc bir fırtına içində guruldayan dənizin belə qısa bir müddət içində bu qədər sakitləşməsinə və bu qədər gözəl, cazibədar bir şəkllə düşməsinə təəccüblə baxırdım. Elə bu zaman məni özü ilə getməyə şirnikləndirmiş həmin dostum gözləmədiyim halda yanıma gələrək əli ilə çiyimə vurdu və sanki, məni öz ağıllı niyyətlərimdən ayırmaq məqsədilə dedi: “Hə, Bob, dünənki əhvalatdan sonra kefin necədir? Mərc gələrəm ki, sən dünən qorxubsan. Boynuna al ki, dünənki xəfif yel səni qorxutmuşdur, deyilmi?” – “Xəfif yel? Əcəb xəfif yeldir! Mən belə bir dəhşətli fırtınanı heç ağılıma da gətirə bilməzdim!” – “Fırtına! Ay sarsaq! Səncə, bu, fırtınadır? Yox, canım, bu, boş şeydir! Eh, sən bizə böyük və yaxşı gəmi ver, bir də ki ucsuz-bucaqsız dənizləri göstər, onda belə sarsaq fırtınaları heç vecimizə də almarıq.

Əlbəttə, Bob, sən hələ təcrübəsiz dənizçisən. Yaxşısı budur, gedək, özümüz üçün bir punş düzəldək, onu vurub hər şeyi unudaq. Bir bax, gör nə gözəl gündür, nə yaxşı havadır!”

Hekayətimizin bu kədərli hissəsini qısaldıb müxtəsər etmək üçün onu deyim ki, doğrusu, bütün dənizçilərdə olduğu kimi, bizim də işimizin sonrası adi qaydada getdi: punşu bişirdilər, mən içib sərxoş oldum, bütün vəd və tövbələrim, keçmiş əməllərim və gələcək haqqındakı bütün ağıllı fikirlərimi həmin gecənin girdabı içərisində şəraba qərq etdim. Sözün qıyası, elə ki fırtına yadı, dəniz və onunla birlikdə mənim həyəcana gəlmiş hisslərim də sakitləşdi, dalğaların məni udacağı qorxusu keçib-getdi, əvvəlki fikirlərim yenə də beynimdə canlandı, qorxulu və bədbəxt dəqiqələrdə etdiyim vədləri, bütün əhdləri və bütün yaxşı niyyətləri o saat unuttum. Doğrudur, bəzən mən yenə də özümü ələ alırdım, əvvəlki ciddi və ağıllı fikirlərim, necə deyərlər, geri qayıtmaq istəyirdi, lakin mən onları bir xəstəliyin böhranlı ağrıları kimi özümdən kənara qovur, onlarla mübarizə edirdim, sərxoşluq və məclisimizdə hökm sürən şənlik əhvali-ruhiyyəsi vasitəsilə o ağrılara qalib gəlirdim. Beləliklə, mən beş-altı günün içində öz vicdanım üzərində elə bir qələbə çaldım ki, yalnız öz vicdanına heç bir əhəmiyyət verməməyi qərara almış bir gənc özü üçün belə qələbə arzu edir. Lakin məni hələ bir imtahan da gözləyirdi. Belə hallarda qəzavü-qədər həmişə mənim ən son bəhanələrimi də əlimdən almaq istəyirdi. Doğrudan da, əgər mən bu dəfə qəzavü-qədər tərəfindən xilas olduğumu anlamadımsa da, bundan sonrakı imtahanda elə bir dəsgah oldu ki, həm baş verən təhlükənin, həm də bir möcüzə kimi bizim bu təhlükədən xilas olmağımızın qəzavü-qədərlə bağlı olduğunu bizim gəmi heyətindəki ən nadürüst yaramazlar belə etiraf etməyə bilməzlər.

Dəniz səfərimizin altıncı günü biz Yarmut limanına gəlib çatdıq. Fırtınadan sonra külək qarşidan əsdiyi üçün biz çox yavaş-yavaş irəliləyirdik. Yarmutda lövbər salmalı olduq. Səmt küləyi gözləmək məqsədilə qarşı tərəfdən əsən cənub-qərb küləyi əsənə qədər biz yeddi və ya səkkiz gün bu limanda dayanıb gözlədik. Bu müddət ərzində limana Nyukasdan çoxlu gəmi gəldi (Yarmut limanı gəmilər üçün adi bir dayanacaq yeridir, Temza çayına girə bilmək üçün gəmilər burada dayanıb səmt küləyi gözləyirlər).

Onu deyim ki, biz həmin limanda bu qədər uzun müddət gözləyib qabarma başlayan zaman çaya girə bilərdik, lakin ilk günlərdə külək çox güclü idi, beş gün sonra isə daha da şiddətləndi. Ancaq Yarmut, liman kimi yaxşı və etibarlı dayanacaq yeri hesab olunur, gəminizin lövbərləri və lövbər kəndirləri də möhkəm olduğundan dənizçilərimiz azacıq da olsun təlaş etmirdilər, gəminizə heç bir təhlükə üz verməyəcəyinə onlar arxayın idilər və dənizçilərin adətinə görə, boş vaxtlarını istirahətə və müxtəlif əyləncələrə sərf edirdilər. Lakin səkkizinci gün səhərə yaxın külək bir qədər də şiddətləndi. Dor ağacının üst hissəsindəki ipləri yığmaq və gəminin lövbərdə möhkəm dayanması üçün hər şeyi bağlayıb möhkəmlətməkdən ötrü bütün gəmi heyəti işə girişməli oldu. Günortaya yaxın böyük fırtına qopdu, gəmi çox bərk yırgalanmağa başladı, bir neçə dəfə silkələnib böyrü üstə elə əyildi ki, biz dedik, yəqin, lövbərdən qırılıb çıxdı. Bunu gören kapitan ikinci lövbəri də dənizə buraxmağı əmr etdi. Beləliklə, biz hər iki lövbərin iplərini axıra qədər açıb dənizə buraxdıq və qarşı tərəfdən əsən güclü küləyin qabağında dayanıb qaldıq.

Fırtına isə getdikcə şiddətlənirdi. İndi qorxu və şaşqınlıq hətta gəmidəki dənizçilərin də üzündən oxunurdu. Mənim yanımdan keçərək öz kayutuna gedib-gələn kapitanımızın öz-özünə: "İlahi, bizə rəhmin gəlsin, yoxsa hamımız məhv olarıq, daha lap axırımdır!" – dediyini bir neçə dəfə özüm eşitdim, bununla belə, kapitan başını itirmir və gəmini xilas etmək üçün görülən bütün işlərə diqqətlə nəzarət edirdi. İlk dəqiqələrdə bu qarğışıq mənim lap qulaqlarımı batırmışdı. Mən pilləkənin altında – öz kayutumda hərəkətsiz uzanıb qalmışdım və bu zaman nə hiss etdiyimi də yaxşıca bilmirəm. Öz əvvəlki tövbə və əhdlərimə heç bir əhəmiyyət verməyib, onlardan qəti surətdə ayrıldıqdan sonra indi yenidən o fikirlərə qayıtmaq mənim üçün çətin idi: mənə elə gəlirdi ki, ölümün dəhşətləri artıq tamamilə və həmişəlik məndən uzaqlaşmışdır və bu fırtına da əvvəlki kimi qurtaracaq və heç bir hadisə üz verməyəcəkdir. Amma necə ki dedim, kapitan yanımdan keçəndə: "Hamımız məhv olduq!" – deyərək mən çox qorxdum. Mən kayutdan göyörtəyə qalxdım. Ömrümdə belə dəhşətli və qorxunc bir mənzərə görməmişdim: dənizdə dağ boyda dalğalar bir-birini qovurdu və hər üç-dörd dəqiqədən bir bu dalğaların biri bizim gəminin üstünə gəlirdi. Mən özümü ələ alıb ətrafa baxanda hər yanda dəhşət və

fəlakət hökm sürürdü. Bizim lap yaxınlığımızda lövbər salıb dayanmış iki ağır yüklü gəminin vəziyyətini bir qədər yaxşılaşdırmaq üçün dor ağaclarının hamısını kəsmişdilər. Bizim dənizçilərdən kim isə qışqıraraq bizdən yarım mil kənardakı bir gəminin suyun dibinə getdiyini xəbər verdi. Bundan başqa, daha iki gəmi lövbərindən qırılaraq açıq dənizə getdi, onların hər ikisində bir dənə də olsun dor ağacı qalmamışdı. Kiçik gəmilər o birilərinə görə daha yaxşı dayanmışdı və onlara bir o qədər də zərər dəyməmişdi. Ancaq bu xırda gəmilərdən də ikisi-üçü lövbərlərindən qırılıb açıq dənizə tərəf gedirdi, onlar lap bizim gəmimizin böyründən keçirdilər, təkcə dal tərəfdəki üçbucaq yelkənlərdən başqa onların bütün yelkənlərini yığmışdılar.

Axşam şturman və bosman, kapitanın yanına gəldilər və gəminin qabaq dor ağacını kəsmək üçün icazə verməsini xahiş etdilər. Kapitan dor ağacının kəsilməsini heç istəmirdi, lakin bosman sübut etməyə başladı ki, dor ağacı kəsilməsə, gəmi batacaqdır, odur ki kapitan istər-istəməz onunla razılaştı. Amma qabaq dor ağacı kəsildikdən sonra əsas dor ağacı elə şiddətlə yırğalanmağa və özü ilə birlikdə gəmini də o qədər yırğalamağa başladı ki, onu da kəsmək və beləliklə də, gəminin göyertəsini tamamilə təmizləmək lazım gəldi.

Mənim dəniz səfərinə ömrümdə birinci dəfə çıxdığımı və bundan əvvəlki, bir o qədər də böyük olmayan fırtınadan xeyli qorxmuş olduğumu xatırlayın. Özünüz təsəvvür edin ki, bu dəhşətli dəqiqələrdə mən nələr hiss etmiş və necə bir vəziyyətdə olmuşam. Lakin o vaxtdan keçmiş bu illər ərzində, hafizəm məni aldatmırsa, bunu deməliyəm ki, o dəhşətli dəqiqələrdə məni qorxudan ölüm deyildi. Məni ölümdən də yüz dəfə artıq qorxudan və dəhşətə gətirən bu idi ki, mən tövbə edib atamın yanına qayıtmaq haqqındakı fikirlərimdən əl çəkib, yenə əvvəlki lənətə gəlmiş xeyallarımın bağlanmışdım və bütün bu düşüncələr fırtınanın doğurduğu qorxu hissi ilə birləşərək məni elə bir vəziyyətə gətirib çıxartmışdı ki, onu heç bir sözlə ifadə etmək mümkün deyildir. Lakin bundan da dəhşətli hələ qabaqda imiş. Fırtına getdikcə daha da şiddətlənirdi, hətta gəmidəki dənizçilər özləri də deyirdilər ki, onlar heç bir zaman bu qədər güclü fırtına görməmişlər. Bizim gəmi möhkəm idi, lakin yükü çox olduğundan suya çox dərin oturmuşdu və özü də elə yırğalanırdı ki,

dəqiqəbaşı göyertədən belə səslər eşidilirdi: “Bu saat yuyub aparacaq, böyrü üstündə qalıb!” Mənim işim bir tərəfdən yaxşı idi ki, soruşub öyrəncəyə qədər bu sözlərin mənasını bilmirdim. Ancaq fırtına daha da güclənirdi və mən kapitanın, bosmanın və bir neçə başqa adamın necə yalvarıb dua etdiklərini gördüm – bunu görmək bir o qədər də asan deyil. Yəqin ki, bu adamların hissələri başqalarında olduğu kimi, hələ bir o qədər də keyləşməmişdi və gəminin dənizin dibinə gedə biləcəyini onlar hər dəqiqə gözləyirdilər. Bütün bu dəhşətlər onunla tamamlandı ki, gecənin bir vaxtı gəminin anbarında işlərin öz qaydasında gedib-getmədiyini yoxlamaq üçün oraya enən dənizçilərdən biri qışqıraraq gəminin deşildiyini xəbər verdi. Gəminin anbarına başqa bir dənizçi göndərdilər, o da qayıdıb suyun anbarda dörd fut hündürlüyə qalxdığını bildirdi. Belə olduqda: “Hamı tulumbalara!” – deyə komanda verildi. Mən bu sözləri eşidərkən qorxumdan donub qaldım və üzüstə oturduğum taxtın üstünə düşdüm. Lakin dənizçilər məni başa saldılar ki, indiyə qədər bir xeyir vermirdimsə, indi daha bəsdir, başqaları kimi mən də işləyə bilərəm. Belə olduqda yerimdən qalxıb tulumbaya yaxınlaşdım və səylə suyu vurmağa başladım. Bu zaman küləyə davam gətirə bilməyən bir neçə kiçik yük gəmisi lövbərini qaldıraraq açıq dənizə çıxdı. Bu gəmilərin bizim yanımızdan keçdiyini gördükdə kapitan fəlakətli vəziyyətimizdən onları xəbərdar etmək üçün toplardan atəş açmağı əmr etdi. Bu atəşin nədən ötrü açıldığını bilmədiyim üçün mən gəminizin parçalandığını və ya başqa bir dəhşətli hadisənin üz verdiyini zənn etdim. O qədər qorxdum ki, özümdən gedib huşumu itirdim. Lakin bu dəmdə hər kəs öz canının hayında olduğundan mənə fikir verən olmadı və mənim başıma nə iş gəldiyi ilə heç kəs maraqlanmadı. Dənizçilərdən bir başqası tulumbaya yaxınlaşıb, məni əvəz etdi və mənim tamamilə öldüyümü zənn etdiyi üçün ayağı ilə kənara itələdi, mən aylana qədər xeyli müddət bu vəziyyətdə uzanıb qaldım.

Biz hamımız yorulmaq bilmədən işləyirdik, ancaq gəminin anbarında su getdikcə artırdı. Gəminin batacağı yəqin idi. Düzdür, fırtına getdikcə sakitləşməyə başlamışdı, amma bizim limana daxil olacağımıza qədər su üzərində davam gətirib dura biləcəyimizə heç bir ümid yox idi. Buna görə də kapitan top atəşinin arasını kəsmir və bizi bu təhlükədən qorumaq üçün köməyə çağırırdı. Nəhayət,

qabaq tərəfdə yaxınlığımızda olan xırda bir gəmi bizə kömək məqsədilə öz qayıqlarından birini suya endirməyə cürət etdi. Çox təhlükəli olmasına baxmayaraq, qayıq bizə yaxınlaşdı. Lakin nə biz qayığa minə bildik, nə də bizi xilas etmək üçün öz həyatlarını təhlükəyə ataraq var gücləri ilə avar çəkənlərin bütün səyinə baxmayaraq, qayıq bizim gəmiyə yan ala bildi. Bizim matroslar onlara tərəf uzun bir kəndir atdılar. Xeyli əziyyətdən sonra onlar kəndirin ucunu tapıb tuta bildilər. Biz kəndirlə onları gəminin dal tərəfinə dartıb gətirdik və hamımız enib qayığa doluşduq. Qayığın belə bir yüklə onların gəmisinə qayıtması mümkün deyildi, bu haqda heç söhbət də ola bilməzdi. Buna görə də hamının rəyi ilə küləyin səmtinə istiqamət götürmək və mümkün qədər sahilə tərəf yaxınlaşmaq qərara alındı. Bizim kapitan həmin qayıqdakı matroslara dedi ki, qorxmasınlar və vəd etdi ki, əgər qayıq sahilə toxunub sınırsa, zərərinə onların kapitanına ödəyəcəkdir. Beləliklə, bir az avarla, bir az küləyin gücünə biz şimala, Vinterton-Ness tərəfə gedir və tədricən sahilə yaxınlaşırdıq.

Bizim, gəmidən çıxıb qayığa mindiyimiz vaxtdan on beş dəqiqə keçmişdi ki, gəmimiz gözümüzün qabağında suya qərğ olmağa başladı. “Yuyub aparacaq” sözünün nə demək olduğunu da mən ilk dəfə burada başa düşdüm. Ancaq, etiraf etməliyəm ki, matroslar qışqırıb gəminin batdığını xəbər verəndə qalxıb bu mənzərəyə baxmaq üçün məndə heç taqət yox idi, çünki qayığa mindiyim, daha doğrusu, məni endirib qayığa keçirdikləri vaxtdan həm qorxu, həm də gələcək təhlükələr haqqındakı fikirlərdən ruhum və hisslərim tamamilə ölmüşdü.

Qayığı sahilə yaxınlaşdırmaq üçün avar çəkənlər var qüvvələrini sərf edib səylə işləyirdilər. Biz də bu zaman sahilə baxırdıq (çünki dalğalar hər dəfə qayığı yuxarı qaldıranda biz sahili görürdük), sahilə böyük izdiham toplaşmışdı: adamlar ora-bura qaçır və biz sahilə yaxınlaşarkən bizə kömək etməyə hazırlanırdılar. Lakin bizim qayığımız çox yavaş hərəkət edirdi və biz yalnız Vinterton mayakını keçdikdən sonra sahilə yanaşa bildik, çünki burada Vinterton ilə Kromer arasında sahil xətti qərbə tərəf burulur və əmələ gələn girinti-çıxıntılar bu yerdə küləyin gücünü bir qədər azaldır. Biz burada sahilə yan alıb çox böyük əziyyətlər bahasına olsa da, hər halda, sağ-salamat quruya çıxıb bildik və oradan piyada Yarmuta getdik. Başımıza gələn fəlakəti eşitdiklərinə görə Yarmut camaatı bizə çox hörmət göstərdi; şəhər

əhli bizim üçün yaxşı mənzil ayırdı, ayrı-ayrı şəxslər – tacirlər və gəmi sahibkarları isə Londona və Hulla istədiyimiz kimi gedib çata bilmək üçün bizi kifayət qədər pulla təmin etdilər.

Ah, nə üçün Hulla, öz doğma evimizə qayıtmaq onda mənim ağıma gəlmədi! Mən qayıtsaydım, nə qədər xoşbəxt olardım! Yəqin ki, atam, İncil ayələrindən birində deyildiyi kimi, mənim qayıtmağım münasibətilə yaxşı bəslənib kökəldilmiş bir buzov qurban kəsərdi, çünki mənim Huldən yola düşdüyüm gəminin Yarmut dayanacağına batması xəbəri ona çatmışdı, ancaq mənim xilas olduğumu o, bu əhvalatdan çox sonra eşitmişdi.

Lakin mənim zalım taleyim yenə də məni əvvəlki fəlakətli yola sürükləyir və məni o əvvəlki fikirlərə o qədər böyük bir qüvvətlə təhrik edirdi ki, ona qarşı çıxmaq heç mümkün deyildi və düşüncənin ağıllı səsi dəfələrlə məni evə qayıtmağa dəvət etmişdisə də, ancaq qayıtmaq üçün özümdə kifayət qədər güc tapa bilmirdim. Mən bilmirəm, buna nə ad vermək olar, buna görə də israr etməyəcəyəm ki, bizi öz şəxsi fəlakətimizin bir vasitəsi olmağa sövq edən, hətta məhv olacağımızı bütün açıqlığı ilə gördüyümüz zaman yenə də bizi öz fəlakətimizə tərəf sürükləyən qüdrətli taleyin gözəgörməz əmridir, lakin bir şey şübhəsizdir ki, əmrindən qaça bilmədiyim o zalım taleyin hökmü ilə bu yola düşmüşdüm. Ona görə də qəlbimin ən ağıllı və xeyirxah hissəsindən eşitdiyim səslərin əleyhinə getdim və ilk dəfə təşəbbüs edib yeni həyat yoluna ayaq basarkən qarşılaşdığım o iki əyani dərsə əhəmiyyət vermədən o qorxunc hadisələrdən özüm üçün heç bir nəticə çıxartmadım.

Bizim batmış gəmimizin sahibinin oğlu, təhlükəli fikirlərin daha da möhkəmlənməsində mənə kömək etmiş dostum indi məndən də çox sakitləşmişdi, üzdə isə qaşqabaqlı və qəmli idi. Yarmutda o, ilk dəfə mənimlə danışanda (bu hadisə oraya gələndən iki-üç gün sonra oldu, əvvəlcə biz görüşə bilməmişdik, çünki ayrı-ayrı mənzillərə düşmüşdük) mən hiss etdim ki, onun danışığının tonu bir qədər dəyişmişdir. O, çox kədərli bir halda, başını yırğalaya-yırğalaya məndən soruşdu ki, özümü necə hiss edirəm. O, öz atasına mənim kim olduğumu başa salıb dedi ki, mən bu dəniz səfərinə təcrübə üçün çıxmışdım, gələcəkdə isə bütün dünyanı gəzib-dolaşmaq fikrindəyəm. Dostumun atası mənə müraciət edib ciddi və qayğıkeş bir səsle dedi: “Cavan oğlan! Bundan sonra siz heç bir

zaman dənizə çıxmamalısınız. Bizə üz verən hadisələr sizin gələcəyinizi göstərən aydın bir əlamətdir və bu əlamətlərdən nəticə çıxarmalısınız ki, dəniz səyyahı olmaq sizə qismət deyildir”. – “Axı nə üçün, ser? – mən etiraz etdim. – Məgər siz özünüz daha dəniz səfərinə çıxmıyacaqsınız?” – “O, başqa məsələdir, – o cavab verdi, – dəniz səfərinə çıxmaq mənim sənətimdir, yəni, deməli, mənim vəzifəmdir. Amma siz dəniz səfərinə yalnız bir təcrübə üçün çıxmısınız. Öz fikrinizin üzərində dayanıb inad etsəniz, başınıza nələr gələcəyini göylər sizə göstərdi. Bəlkə, elə sizin özünüzdən bizim başımıza bu fəlakətlər gəldi. Bəlkə də, siz bizim gəmiyə minmiş İonasınız... Buyurun, – deyə o əlavə etdi, – bir məni yaxşı başa salın görüm siz kimsiniz və sizi bu dəniz səfərinə çıxmağa məcbur edən səbəb nədir?” Mən cavab verib özüm haqqında bəzi şeyləri ona nağıl etdim. Mən danışb qurtaran kimi o açıqlandı və qorxunc bir qəzəblə dedi: “Mən nə etmişəm, təqsirim nədir ki, bu yazıq sərsəri mənim gəminin göyertəsinə ayaq basmışdır! Mən bundan sonra heç bir zaman, lap min funt-sterlinq versən də, yenə sənənlə bir gəmidə yola çıxmağa razı olmaram!” Əlbəttə, bütün bunlar onsuz da özünə dəymiş zərər haqqındakı düşüncələrdən sarsılmış və həddindən çox qəzəblənmiş bir adamın ürəkdən dediyi sözlər idi. Lakin o sakitləşəndən sonra mən onunla söhbət etdim, o, çox ciddi bir surətdə məni inandırdı ki, özümü fəlakətə atmayım, hər şeyə tövbə edib atamın yanına qayıdım və başıma gələn bütün bu işlərin sirri isə yalnız göylərə məlumdur, görünür, Allahın əmri belə imiş. Sözü axırında o, mənə dedi: “Eh, cavan oğlan, əgər siz tezliklə evə qayıtmasanız, mənə inanın ki, haraya getsəniz, atanızın dedikləri doğru çıxacaq, hər yerdə bədbəxtliyə və əziyyətlərə düşər olacaqsınız”.

Bu əhvalatdan az sonra biz ayrıldıq. Mən onun haqlı olduğunu hiss edirdim və heç bir etiraz edə bilmədim, lakin mən bir daha onunla görüşmədim. Onun Yarmutdan haraya getdiyini bilmirəm. Amma mənim özümün bir qədər pulum var idi, buna görə də quru yol ilə çıxıb Londona getdim. Həm Londonda, həm də oraya gedəndə yol uzunluğunu elə dəqiqələr olurdu ki, hansı həyat yolunu seçəcəyim haqqında – evə qayıtmaq, yoxsa yenidən dəniz səyahətinə çıxmaq haqqında düşünür və tərəddüd edirdim.

Doğma evimizə qayıtmaq məsələsinə gəldikdə, doğrusu, həya və utancaqlıq aqlımın bütün ən tutarlı dəlillərini susdururdu: öz-özümə

fikirleşib bizim bütün qonşuların mənə necə güləcəklərini və yalnız atamın və anamın deyil, habelə bütün tanışlarımızın üzünə baxmağa necə utanacağımi təsəvvürümdə canlandırırırdım. O zamandan mən insan təbiətinin, xüsusilə gənclikdə, nə qədər qeyri-məntiqi və nə qədər qeyri-ardıcıl olduğunu dəfələrlə müşahidə etmişəm: belə vəziyyətlərdə əldə rəhbər tutulması lazım gələn mülahizələri rədd edərək insanlar günaha batmaqdan yox, tövbə etməkdən utanırlar, gördükləri işlərdən və insanı ağılsız adlandırmağa haqq verən əməllərdən yox, bu işlərdən imtina edib özlərini düzəltməkdən utanırlar, halbuki özlərini islah edib düzəltmələrinə görə onları ancaq ağıllı hesab etmək olar.

Bu hal məndə çox uzun müddət davam etdi və mən bu vəziyyətdə nə etməli olduğumu, özüm üçün hansı həyat yolunu seçmək lazım gəldiyini kəsdirə bilmirdim. Mən evə qayıtmaq arzusundan əl çəkə bilmirdim və nə qədər ki mən bu niyyətimi təxirə salırdım, başıma gəlmiş fəlakətlərin təəssüratı da yavaş-yavaş zəifləyir və xatirimdən silinməyə başlayırdı, bütün bunlarla birlikdə isə məni atamın yanına qayıtmağa təhrik edən sağlam düşüncənin onsuz da zəif olan səsi yavaş-yavaş sönürdü. Bütün bu əhvalatlar, nəhayət, onunla qurtardı ki, mən evə qayıtmaq barədəki bütün fikirlərimdən tamamilə əl çəkdim və yeni səyahət haqqında düşünməyə başladım. Məndə öz doğma evimizdən qaçmaq fikrini doğurmuş, məni bütün dünyanı dolaşaraq özümə dövlət qazanmaq kimi boş və ağılsız bir xəyala salan o zalım tale həmin bu sərəmələmələri mənim beynimə elə yeritmişdi ki, mən bütün xeyirxah sözlərə və nəsihətlərə, hətta atamın qoyduğu qadağalara belə əhəmiyyət vermədim. Həmin qüvvə, bir daha deyirəm, o nə olur olsun, fərqi yoxdur, həmin qüvvə məni elə bədbəxt bir işə sövq etdi ki, onu ancaq xəyal aləmində təsəvvür etmək mümkündür: mən Afrika sahillərinə, yaxud bizim dənizçilərin öz dillərində dedikləri kimi, Qvineyaya gedən bir gəmiyə mindim və yenidən səyahətə çıxdım.

Mənim ən böyük bədbəxtliyim o idi ki, keçirdiyim bütün bu sərgüzəştlər zamanı mən ən adi bir matros kimi də işə girmədim; belə də mən adət etdiyimdən bir az artıq işləsəydim də, hər şeyə diqqət edib, heç olmasa, dənizçinin vəzifələrini və işini öyrənərdim, sonralar isə kapitan ola bilməsəm də, hər halda, kapitan köməkçisi və ya şturman ola bilərdim. Lakin nə etməli, görünür, mənim taleyim belə

imiş və mən bütün mövcud olan yollardan ən pisini seçməli imişəm. Bu dəfə də belə etdim: cibimdə pulum, əynimdə yaxşı paltarım var idi, buna görə də gəmidə özümü ərköyün bir ağa kimi aparır, heç bir iş görmür və heç bir şey də öyrənmirdim.

Londona, xoşbəxtlikdən, mən lap ilk addımlardan yaxşı adamların arasına düşdüm, gənc yaşlarında vaxtilə mənim kimi avara və yolundan azmış adamlara belə xoşbəxtlik o qədər də tez-tez üz vermir, çünki şeytan heç kəsi gözdən qoymur və pis adamlara qoşulan gənclər üçün o saat bir tələ qurub, onları yoldan çıxarır. Mənimki isə belə olmadı. Mən Londona bir kapitan ilə tanış oldum. O, bir az əvvəl öz gəmisini ilə Qvineya sahillərini gəzib qayıtmışdı və bu səfərdən xeyli qazanc əldə etdiyi üçün indi yenidən həmin yerlərə səfər etməyi qərara almışdı. Mən onun xoşuna gəlmişdim, çünki mən o zaman pis həmsöhbət deyildim. Söhbət zamanı mənim səyahət edib dünyanı gəzmək arzusunda olduğumu bildikdə onunla birlikdə getməyi mənə təklif edib dedi ki, mənim heç bir xərcim çıxmayacaqdır, mən gəmidə onun qonağı və dostu olacağam. Sonra o, mənə başa saldı ki, əgər özümlə birlikdə mal aparmağa imkanım varsa, bəxtimi sınayım, bəlkə də, baş tutdu, o halda, bu alış-verişdən əldə edilmiş qazancın da hamısı mənə çatacaqdır.

Mən bu təklifi qəbul etdim. Namuslu və açıqürəkli bir adam olan bu kapitanla mən lap yaxından dost oldum və onunla birlikdə yola çıxdım. Satmaq üçün özümlə balaca bir yük götürdüm və dostum kapitanın tamamilə düzgün və təmizürəkli bir adam olması sayəsində çox əlverişli bir alış-veriş etdim. Dostumun göstərişi ilə mən qırx funt-sterlinq verib müxtəlif bəzək-düzək və muncuq almışdım. Bu qırx funtu isə mən məktublaşdığım qohumlarıma köməyi ilə əldə etmişdim. Belə zənn edirəm ki, onlar atamı, yaxud, daha doğrusu, anamı bu ilk səfərim üçün mənə, heç olmasa, kiçik bir məbləğlə kömək etməyə razı salmışdılar.

Bu səyahətim, demək olar ki, mənim bütün səfərlərimdən yeganə müvəffəqiyyətli idi və mən bu müvəffəqiyyətimlə, əlbəttə, tamahkarlıq hissindən tamamilə uzaq, xeyirxah bir adam olan dostum kapitana minnətdar idim; bundan əlavə, mən səfər zamanı yolda kapitanın rəhbərliyi altında riyaziyyata və gəmiçiliyə dair gəmi jurnalını yazıb-doldurmaq, müşahidə aparmaq – bir sözlə, gəmini idarə edə bilmək üçün dənizçiyə lazım olan bir çox şeyləri öyrəndim.

Mənimlə məşğul olub, öz təcrübəsini mənə öyrətməkdən o həzz alırdı, onu dinləmək, ondan öyrənmək isə mənə ləzzət verirdi. Uzun sözün qıyası, bu səyahət məni həm dənizçi, həm də tacir etdi, apardığım malları beş funt doqquz ünsiya qızılı quma dəyişdim və Londona qayıtdıqdan sonra həmin qızılı qumu satıb üz yüz funtdan bir qədər az təmiz gəlir əldə etdim. Bu uğur məndəki şöhrətpərəst xəyalları daha da gücləndirirdi, bu xəyallar isə ən axırda məni fəlakətə aparıb çıxartdı.

Ancaq onu deməliyəm ki, həmin bu uğurlu səfərin özündə də mən az əziyyət çəkmədim və ən başlıcası o idi ki, mən səyahət zamanı çox pis tropik qızdırma xəstəliyinə tutuldum və bütün səfər müddətində xəstə oldum, çünki bizim gedib çıxdığımız və ən çox alver etdiyimiz sahillər 15° şimal en dairəsi ilə ekvator arasında idi, iqlimi də həddindən artıq isti idi.

Beləliklə, mən Qvineya ilə alver edən bir tacir olmuşdum. Lakin, mənim bədbəxtliyimdən, kapitan dostum İngiltərəyə qayıtdıqdan bir az sonra öldü, mən də özüm yenidən Qvineyaya səfərə çıxmağı qət etdim. Mən İngiltərədən yenə də həmin gəmi ilə yola düşdüm; ölmüş kapitanın köməkçisi indi bu gəmiyə komandanlıq edirdi. Mənim bu səyahətim hər hansı bir insanın indiyə qədər etmiş olduğu səyahətlərin ən fəlakətli idi. Doğrudur, mən qazandığım puldan yalnız yüz funta qədərini mala verib özümə götürmüşdüm, qalan iki yüz funtunu isə saxlamaq üçün mərhum kapitanın dul arvadına əmanət vermişdim, o da həmin pulu lazımı qaydada yer-bəyer etmişdi. Lakin yolda mənim başıma ayrı fəlakətlər gəldi. Bu qorxunc hadisələr ondan başladı ki, bir səhər, gün doğarkən bizim gəmimiz Kanar adalarına tərəf gedirdi, daha doğrusu, Kanar adaları ilə Afrika sahilləri arasında idi, bu zaman dəniz quldurları qəfildən bizə hücum etdilər. Salehdən olan bu türk quldur gəmisi bütün yelkənlərini açaraq sürətlə dalımızca gəlirdi. Qaçıb xilas olmaq ümidi ilə biz də gəmidəki dor ağaclarının və kanatların davam gətirdiyi qədər bütün yelkənlərimizi qaldırdıq. Lakin bir az sonra gördük ki, quldur gəmisi çox sürətlə gəlir və bir neçə saatdan sonra mütləq bizə çatacaqdır, odur ki döyüşə hazırlaşmağa başladıq (bizim on iki topumuz var idi, düşmənikinki isə on səkkiz idi). Gündüz, saat üçə yaxın quldurların gəmisi bizə çatdı, lakin onlar bu əsnada bir səhv etdilər: onlar bizə gəminin arxa tərəfindən yanaşmaq əvəzinə, yan

tərəfdən yanaşdılar. Gəminin bu tərəfində bizim səkkiz topumuz var idi, onların səhvindən istifadə edərək biz bu topların hamısının ağızını onlara tərəf çevirib yaylım atəşi açdıq. Quldurların gəmisində iki yüzə qədər adam var idi, buna görə də onlar bizim atəşimizə həm toplardan, həm də iki yüz tüfəngdən açılan yaylım atəşi ilə cavab verib bir qədər geri çəkildilər. Xoşbəxtlikdən, bizlərdən heç kəsə güllə dəymədi, sıralarımız da sıx və möhkəm idi. Geri çəkildikdən sonra quldurlar yeni hücumda, biz isə yeni müdafiəyə hazırlaşırıdık. Quldur gəmisini bu dəfə bizə gəminin o biri tərəfindən yanaşdı. Altmışadək adam o saat bizim gəmiyə doluşdu və həmin saat onların hamısı bizim gəminin dor ağaclarını və iplərini kəsməyə başladılar. Biz onları tüfəng atəşi, nizələr və əl qumbaraları ilə qarşıladıq və iki dəfə gəminizin göyertəsindən sıxışdırıb çıxartdıq. Amma bizim gəmi tamamilə yararsız hala salınmışdı, adamlarımızdan üçü ölmüş, səkkizi yaralanmışdı, buna görə də (hekayənin bu kədərli hissəsini ixtisar edirəm) biz məcburiyyət qarşısında qalıb təslim olduq, bizi əsir alıb mavrlara mənsub olan Saleh limanına apardılar. Mənim vəziyyətim əvvəlcə düşündüyüm qədər də pis olmadı. Məni o biri yoldaşlarım kimi, ölkənin içərisinə, sultanın sarayına aparmadılar. Quldur gəmisinin kapitanı məni öz yanında qul saxladı, çünki mən cəld və zirək olduğuma görə onun yanında işləməyə yarayardım. Taleyimin belə heyrət ediləcək bir şəkildə dəyişib məni tacirlikdən əsirliyə və acınacaqlı bir qul vəziyyətinə salması mənəviyyətimə əziz, ruhumu sıxırdı. Elə bu zaman gec-tez mənə fəlakət üz verəcəyi, heç kəsin məni bu bələdan qurtarmayacağı, mənə təsəlli verməyəcəyi haqqında atamın o peyğəmbərcəsinə sözləri yadıma düşdü və elə zənn etdim ki, həmin fəlakət elə budur ki, indi mənə üz vermişdir, Allah öz əli ilə məni cəzalandırmış və mən həmişəlik məhv olmuşam. Lakin heyhat! Sən demə, bu fəlakət məni gələcəkdə gözləyən ağır əziyyətlərin solğun bir kölgəsi imiş. İndi hekayəmin ardını nəql edəndə siz həmin əziyyətlərin nədən ibarət olduğunu görəcəksiniz.

Mənim yeni sahibim, daha doğrusu, ağam, məni öz evinə gətirib orada saxladığı üçün ümidvar idi ki, bir də qarətə gedərkən məni də özü ilə aparacaqdır. Mən də əmin idim ki, gec-tez, günlərin birində ispan və portuqal gəmilərindən biri bu quldur gəmisini tutacaq, mən də əsirlikdən azad olacağam. Lakin ümidlərim tezliklə boşla çıxdı, çünki sahibim dənizə çıxarkən məni özü ilə aparmadı, evdə

qoyub bağ-bağçaya baxmağı və ümumiyyətlə, qulların gördüyü bütün ağır təsərrüfat işlərini mənə tapşırı. Səfərdən qayıtdıqdan sonra isə gəmiyə getməyi və orada kayutda yerləşib gəmiyə göz olmağı mənə əmr etdi.

O gündən etibarən mən ancaq qaçmaq haqqında düşünür və bu fikri həyata keçirmək üçün vasitə axtarırdım, lakin əsirlər arasında azacıq da olsun ümid verən elə bir adam tapmırdım ki, etibar edib, fikrimi ona söyləyim. Mənim düşdüyüm şəraitdə qaçmaq mümkün deyildi, çünki mən tək idim və aramızda etibarlı bir adam – nə bir ingilis, nə bir irlandiyalı, nə də bir şotlandiyalı var idi, mən tamamilə yalnız idim, buna görə də (tez-tez azadlıq haqqında şirin xəyallara dalıb özümə təsəlli versəm də) xilas olmağa azacıq ümidim belə olmadan, düz iki il əsirlikdə qaldım. Lakin iki ildən sonra baş vermiş qeyri-adi bir hadisə çoxdan bəri beynimdə dolaşan qaçmaq fikrini təzədən canlandırdı və mən vəziyyətdən istifadə edərək azadlığa çıxmaq üçün təşəbbüs göstərməyi yenidən qərara aldım. Mənim sahibim bir dəfə, necə oldusa, öz gəmisini (eşitdiyimə görə, pulu olmadığına görə) təchiz edə bilmədi və həmişəkindən çox evdə oturub dəniz səfərinə çıxmadı. Bu müddət o, həftədə bir və ya iki dəfə, hava yaxşı olanda isə daha tez-tez öz gəmisindəki qayıqla dəniz kənarında balıq tutmağa gedərdi. Hər dəfə belə balıq ovuna gedəndə avar çəkmək üçün o, məni və cavan mavnı özü ilə aparırdı, biz də bacardığımız qədər onu əyləndirirdik. Bundan başqa, mən balıq tutmaqda mahir idim, o, bunu hiss edəndən sonra bəzən məni həmin oğlan – Maresko (oğlanı onlar belə adlandırırdılar) ilə birlikdə balıq tutmağa göndərir və öz qohumlarından olan yaşlı bir mavnı da bizim üzərimizə nəzarətçi təyin edirdi.

Bir səhər sakit havada dəniz kənarına çıxmışdıq. Biz sahilədən bir qədər aralandıqdan sonra dənizin üzünü sıx bir duman elə büürdü ki, dənizin kənarı ilə bizim aramızda mil yarım məsafə olmasına baxmayaraq, biz sahili gözdən itirdik, buna görə də hansı tərəfə getdiyimizi bilmədən avar çəkirdik. Beləliklə, bütün günü və gecəni avar çəkdik, səhər açılanda isə özümüzü açıq dənizdə görüb başa düşdük ki, sahilə qədər istiqamət götürmək əvəzinə biz çaşıb sahilədən azı altı mil uzağa düşmüşük. Dənizdə külək başlamışdı, buna görə də biz, nəhayət, bir çox əziyyət və təhlükələrdən sonra evə qayıtdıq. Dənizdə qaldığımız müddətdə biz hamımız çox bərk acmışdıq.

Bizim əhvalatımızı eşidəndən sonra mənim sahibim gələcəkdə daha ehtiyatlı olmağı qərara aldı və bildirdi ki, bundan sonra heç bir zaman kompas və ehtiyat üçün ərzaq götürməmiş balıq ovuna getməyəcəkdir. Bizim gəmini tutduqdan sonra mənim sahibim oradakı barkası özü üçün saxlamışdı və indi öz gəmi dülgerinə – bu da kölə-ingilis idi – əmr etmişdi ki, həmin barkasın orta hissəsində, barjda olduğu kimi, kiçik bir otaq, yaxud kayut düzəltsin, bunun dal tərəfində sükanı və böyük dordakı yelkəni idarə etmək üçün biradamlıq yer, qabaq tərəfində isə o biri yelkənləri açıb-yığmaq üçün ikiadamlıq yer qoysun: bu haqq-hesabla barkasdakı üçbucaqlı yelkən dülgerin düzəldəcəyi həmin kayutun damının üstünə düşməli idi. Dülgerin düzəltdiyi bu kayut alçaq və çox rahat idi. Orada üç adam yata bilərdi. Əlavə olaraq oraya bir stol və şkof da qoymaq mümkün idi, bu şkof da mənim sahibimin yol üçün tədarük etdiyi ərzağı – çörəyi, düyünü, qəhvəni və içmək üçün götürdüyü içki dolu butulkaları yığmaq üçün lazım idi.

Biz balıq ovuna çox vaxt bu barkasda gedirdik, mən də çox mahir bir balıq tutan olduğum üçün sahibim heç bir zaman mənsiz getməzdi. Bir dəfə o, iki nəfər möhtərəm mavrla bərabər dənizə çıxmağa hazırlaşdı (daha onu deyə bilmərəm ki, balıq ovuna gedirdilər, yoxsa, elə-belə, gəzmək niyyətində idilər), bu gəzinti üçün o, xeyli yemək ehtiyatı hazırlayıb hələ axşamdan barkasa göndərmişdi. Bundan başqa, o, mənə əmr etdi ki, gedib onun gəmisindən üç tütəng və ona görə də barıt və qırma götürüb qayığa aparım, çünki balıq tutmaqdan əlavə, onlar həm də ov vurmaq niyyətində idilər.

Mənə əmr olunan işləri gördüm, göyərtəni yudum, dor ağacının bayrağını qaldırdım və ertəsi gün səhər tezdən barkasda oturub qonaqları gözlədim. Lakin bu vaxt sahibim özü tək gəldi və dedi ki, nə isə təsadüfən, çox mühüm işləri olduğuna görə, qonaqlar bu gün gəzməyə getməyi təxirə salmışlar. Sonra o, bizim üçümüzə də – mənə, oğlana və yaşlı mavra – balıq tutmaq üçün, həmişə olduğu kimi, yenə də dənizə çıxmağı əmr edib tapşırı ki, balığı tutan kimi evə gətirim, çünki dostları onun yanına axşam yeməyinə gələcəklər. Mən onun dediyinə itaət etdim.

Mənim azadlıq haqqında çoxdankı arzum bu zaman yenidən oyandı. İndi mənim əlimdə kiçik bir gəmi var idi, sahibim gedən kimi mən hazırlaşmağa başladım. Ancaq mən bu səfər balıq ovu

üçün yox, uzaq yol üçün hazırlaşırıdım. Doğrudur, mən yolumun istiqamətini nəinki bilmirdim, haraya gedəcəyim haqqında hətta heç fikirləşməmişdim də, çünki əsarətdən qurtarmaqdan ötrü indi mənim üçün hər bir yol yaxşı idi.

Mən əvvəlcə ondan başladım: yanımızdakı mavnı başa salıb qandırdım ki, özümüz üçün, gərək, bir az yemək tədarük edək, çünki sahibimizin qonaqlar üçün hazırladığı süfrədən bizə yemək çatacağına ümid etməyə ixtiyarımız yoxdur. O cavab verdi ki, bu, doğrudur və gedib içi suxarı ilə dolu böyük bir səbət və üç səhəng də şirin su tapıb qayığa gətirdi. Sahibimin şərab butulkaları olan yeşiyi harada saxladığını bilmirdim (butulkaların üstündəki kağızlardan məlum olurdu ki, bu şərablar, yəqin ki, ingilis gəmilərinin birindən götürülmüşdür), nə qədər ki mavnı ərzaq gətirmək üçün sahilə getmişdi, mən həmin butulkaların hamısını daşıyıb anbardakı şkafa yığdım, guya, bunlar elə əvvəlcədən burada sahibim üçün yığılıb tədarük edilmişdir. Bundan başqa, mən əlli girvənkəlik bir yekə parça mum, bir yumaq iplik, balta, mişar və çəkic tapıb gətirdim. Bunların hamısı, xüsusilə mum sonra bizə çox lazım oldu, çünki bu mumdən biz şam düzəldirdik. Mən bir kələk də gəldim, sadətil mavnı yenə də aldı. Onun adı İsmayıl idi, ancaq hamı onu “Moli”, yaxud “Muli” çağırırdı. Mən ona dedim: “Moli, barkasda sahibimizin tüfəngləri var. Bir az barıt və bir az da qırma tapıb gətirsək, necə olar? Bəlkə, nahara özümüz üçün iki-üç alkam quşu vura bildik (bu quşlar bizim tərəflərdəki cüllütə bənzəyir). Mən bilirəm, sahibimiz gəmidə barıt və qırma saxlayır”. – “Yaxşı, gətirərəm”, – deyib mavnı getdi və içində girvənkə yarım, bəlkə də, daha çox barıt olan bir meşin kisə gətirdi. O, güllə də gətirmişdi. Bunların hamısını qayığa yığdıq. Bundan başqa, sahibimin kayutunda da bir az barıt tapıldı, yeşikdə böyük bir butulka var idi, içindəki şərabın artığını boşaldıb, bu barıtı da həmin butulkaya tökdüm. Beləliklə, yol üçün lazım olan hər şeyi tədarük etdikdən sonra balıq tutmaq üçün biz limandan dənizə çıxdıq. Limanın girəcəyindəki keşikçi qülləsində bizi tanıyırdılar, buna görə də bizim gəmimizə fikir verən yox idi. Sahildən bir milə yaxın uzaqlaşdıqdan sonra biz yelkəni yığdıq və balıq ovuna hazırlaşmağa başladığımız. Külək şimaldan və şimal-qərb tərəfdən əsirdi, bu işə mənim planlarıma uyğun deyildi, əgər cənubdan əsə idi, mən, yəqin ki, lap İspaniya sahillərinə, yaxud, heç olmasa, Kadiksə

qədər gedib çıxa bilərdim. Lakin külək hansı tərəfdən əsir əssin, mən bir şeyi qəti surətdə qərara almışdım ki, bu dəhşətli yerdən uzaqlaşmaq lazımdır, sonrasını isə tale özü həll edər.

Bir müddət mən tilovumu suya atdım, lakin heç bir şey tutmadım (tilova balıq düşəndə də mən qəsdən çıxartmadım ki, mavr görər), sonra mən ona dedim: “Burada işimiz baş tutmayacaqdır və biz heç nə tuta bilməyəcəyik! Sahibimizin yanına əliboş qayıtsaq da, yaxşı düşməz. Gərək sahildən bir az uzaqlaşaq, bəlkə, o zaman bir şey çıxdı”. Mavr mənim onu aldatmayacağıma əmin idi, buna görə də mənimlə razılaşdı və qayığın burun tərəfində olduğu üçün oradan yelkəni qaldırdı. Mən gəminin arxa tərəfində sükanın yanında oturdum, gəmi üç mil də açıq dənizə getdikdən sonra, guya, yenidən balıq tutmağa başlamaq üçün mən yelkəni çəkib qayığı tamamilə yavaşıttdım, sükanı cavan mavra tapşırıb dal tərəfdən yaşlı mavra yanaşdım və bir şey axtarırmış kimi, əyilib onun çiyindən aşağı baxmaya başladım, birdən onu qucaqlayıb tutdum və dərhal dənizə tulladım. Mavr o saat dənizin üzünə çıxdı, çünki çox yaxşıca üzürdü. O çıxırın yalvarırdı ki, onu qayığa götürüm, mənimlə dünyanın lap o başına qədər gedəcəyini vəd edirdi. Qayığın dalınca o elə bir sürətlə üzürdü ki, tezliklə gəlib mənə çata bilərdi, çünki külək, demək olar ki, tamam kəsmişdi və qayıq çox yavaş hərəkət edirdi. İşin bu yerdə olduğunu gördükdə mən kayuta gedib tüfəngi gətirdim və onu nişan alıb dedim: “Mən sənə pislik etmək niyyətində deyiləm, əgər məndən əl çəkib getsən və məni rahat buraxsan, sənə heç nə etmərəm. Sən yaxşıca üzürsən, dəniz də sakitdir, asanlıqla üzüb sahilə çıxa bilərsən, mən də sənə heç nə etmərəm. Yox, əgər barkasın dalınca üzməyə başlasan, vurub kəlləni dağıdacağam, çünki xilas olub azadlığa çıxmağı mən qəti qərara almışam”. Bunu eşidəndən sonra o, sahilə tərəf döndü, mən əmin idim ki, o, asanlıqla üzüb sahilə çıxacaqdır, çünki o, üzgüçü idi.

Əlbəttə, mən bu oğlanı dənizə atıb həmin yaşlı mavrı özümmlə birlikdə götürə bilərdim, lakin ona etibar edib inanmaq olmazdı. Mavr kifayət qədər üzüb barkasdan uzaqlaşdıqdan sonra mən üzümü bu oğlana (onun adı Ksuri idi) tutub dedim: “Ksuri! Əgər sən mənə sadıq olsan, səni böyük bir adam edərəm. Gərək and içəsən və bildirəsən ki, mənə xəyanət etməyəcəksən, yoxsa səni də dənizə ataram”. Oğlan düz gözümlün içinə baxaraq gülümsədi və o qədər

səmimi cavab verdi ki, mən ona inanmaya bilməzdim. O and içdi ki, mənə sadıq olacaq və haraya istəsəm mənimlə gedəcəkdir.

Üzüb gedən mavr gözdən itincəyə qədər mən küləyin əksinə gedərək, istiqaməti düz açıq dənizə götürmüşdüm. Mən bunu bilə-bilə etmişdim ki, görünlər bizim Cəbəlüttariq boğazına getdiyimizi güman etsinlər (əslinə baxsan, ağılı başında olan hər kəs elə belə düşünə bilərdi). Doğrudan da, kim fərz edə bilərdi ki, biz cənuba, həqiqətən, vəhşi sahillərə tərəf getmək niyyətindəydik? O sahillərdə zənci qəbilələri yaşayır, əgər biz oraya getsək, zəncilər öz təkne şəklində olan qayıqları ilə bizi əhatə edib öldürərdilər, yaxud orada quruya ayaq basan kimi ya yırtıcı heyvanlar, ya da insan cildindəki daha rəhmsiz vəhşilərin özləri bizi didib-parçalayardılar.

Lakin qaş qaralan kimi mən yolumu dəyişdim, cənuba tərəf istiqamət götürdüm, ancaq sahilədən çox uzaq düşməmək üçün bar-kasın meylini azacıq şərçə tərəf çevirdim. Yenicə mülayim külək başlamışdı, dəniz də hələ sakit idi. Heç bir dalğa yox idi. Buna görə də elə bir sürətlə gedirdik ki, ertəsi gün saat üçdə ilk dəfə qarşı tərəfdən quru görünəndə biz Salehdən azı yüz əlli mil cənubda, Məra-keş sultanının və o yerlərdəki digər hakimlərin də torpaqlarından xeyli uzaqda idik. Hər halda, bu yerlərdə biz bir nəfər də olsun, adam görmədik.

Ancaq mən mavrların əlində əsir olanda o qədər qorxmışdım və yenidən onların əlinə düşməkdən elə ehtiyat edirdim ki, əlverişli küləkdən istifadə edərək düz beş gün arası kəsilmədən irəliyə üztdüm və heç bir yerdə nə sahilə çıxdım, nə də lövbər salıb dayandım. Beş gündən sonra külək istiqamətini dəyişib cənubdan əsməyə başladı, buna görə də mən sahilə yaxınlaşmağı qərara aldım və kiçik bir çayın mənsəbinə lövbər salıb dayandım, çünki mən belə hesab edirdim ki, əgər bizi təqib edən olsaydı, indiyə qədər bizə çata bilmədiklərinə və indi də küləyin istiqamətini dəyişdiyinə görə, yəqin ki, bu işdən vaz keçmişlər. Bu, hansı çay idi, haradan, hansı xalqın yaşadığı ölkələrdən, hansı en dairəsindən axıb gəlirdi, bu barədə heç bir şey bilmirəm. Sahildə mən adam görmədim və görmək də istəmədim, mənə ancaq şirin su ehtiyatı götürmək lazım idi. Biz bu çayın mənsəbinə axşama yaxın daxil olmuşduq, ona görə də hava qaralandan sonra üzüb sahilə çıxmağı və o yerləri yoxlayıb nəzərdən keçirməyi qərara aldım. Lakin qaranlıq düşən kimi sahilədən vəhşi heyvanların

nərlitisi, bəyirtisi və ulaması eşidilməyə başladı, bu səslər o qədər qorxunc idi ki, yanımdakı yazıq uşaq, az qala, qorxusundan öləcəkdi. O, mənə yalvarıb xahiş etməyə başladı ki, səhər açılana qədər sahilə çıxmayım. Mən ona dedim: “Yaxşı, Ksuri, çıxmaq, burada gözlərik. Lakin sahilə gündüz getsək, ola bilər ki, biz orada adamlara rast gələk, onlar isə bizə vəhşi pələng və şirlərdən daha çox əziyyət verərlər”. Ksuri gülüb dedi (o, əsir ingilislərdən az-maz ingiliscə danışmağı öyrənmişdi): “Biz tufəngdən onlara atəş açarıq, o saat qaçarlar”. Mən uşağın belə şad olmasına çox sevindim, ruhdan düşməsin deyə, sahibim üçün tədarük olunmuş şərabdən bir stəkan töküb ona verdim. Əslinə baxsan, onun məsləhəti pis deyildi, ağılıma da batdı, onun dediyi kimi etdim. Biz lövbər salıb bütün gecəni səhərə qədər nəfəsimizi içimizə çəkib qayıqda qaldıq. Mən “nəfəsimizi içimizə çəkib” deyirəm; ona görə ki, bir dəqiqə belə yatmadıq. Biz lövbər salıb dayanandan iki-üç saat sonra sahildə çox böyük vəhşi heyvanlar gördük (bunların hansı heyvan olduğunu biz bilmirdik); onlar lap sahilin kənarına gəlib suya cumur, çimir və oynayırdılar, görünür, beləliklə, özlərini sərinlətmək istəyirdilər, lakin onlar oynadıqca elə zingildəyir, nərildəyir və ulayırdılar ki, mən ömrümdə heç bir zaman belə iyrenc səslər eşitməmişdim.

Ksuri çox bərk qorxmuşdu, doğrusu, mən özüm də qorxmuşdum. Lakin bu qorxunc heyvanlardan birinin bizim barkasa tərəf üzdüyünü eşitdikdə daha bərk qorxduq. Biz onu görmürdük, ancaq onun fisiltisindən və fınxirtisindən yəqin etdik ki, çox nəhəng və yırtıcı bir heyvandır. Ksuri deyirdi ki, bu, şirdir (bəlkə, doğrudan da, şir idi, hər halda, bunun əksini təsdiq edən başqa bir fikir məndə yox idi), buna görə də çıxıb xahiş edirdi ki, lövbəri qaldırıb buradan uzaqlaşaq. Mən ona cavab verib dedim: “Yox, Ksuri, lövbəri qaldırmağa ehtiyac yoxdur, biz ancaq lövbərin kəndirini bir qədər uzadıb dənizə çıxarıq, onlar dalımızca oraya gələ bilməzlər”. Ancaq mən sözümlü deyib qurtarmışdım ki, naməlum heyvanın barkasımıza lap yaxınlaşdığını gördüm. Bizimlə onun arasında iki avar boyu məsafə qalmışdı. Etiraf edirəm ki, əvvəlcə mən özümü bir qədər itirdim, amma tez özümü ələ alıb kayuta qaçdım və tufəngi gətirdim, atəş açan kimi vəhşi heyvan geri dönüb sahilə tərəf üzdü.

Mənim gülləm açılan kimi sahildə və o tərəfdə, həmin yerin lap içərilərində o qədər dəhşətli bir nərliti və ulaşma başlandı ki,

onu heç təsvir etmək mümkün deyildir. Mən buna əsasən, belə hesab etdim ki, bu yerlərin heyvanları indiye qədər hələ tüfəng səsi eşitməmişlər. Mən tamamilə əmin oldum ki, gecə vaxtı bu yerlərdə sahilə çıxmağı heç xəyalımıza da gətirə bilmərik, amma cəsəret edib gündüz sahilə çıxmağın özü də hələ şübhəli idi; çünki bu yerlərdə hər hansı bir vəhşi adamın əlinə düşmək şir və pələngin caynağına keçməkdən yaxşı deyildi, hər halda, bu təhlükə də bizi əvvəlkindən az qorxutmurdu.

Ancaq burası var ki, necə olur-olsun, hər halda, bizim sahilə çıxmağımız zəruri idi, çünki bir pinta¹ da olsun içməli suyumuz qalmamışdı. Lakin harada və necə sahilə çıxmaq lazımdır? – Bu məsələ yenə də bizi düşündürürdü. Ksuri bildirdi ki, əgər ona bir qab verib sahilə buraxsam, mütləq çalışıb şirin su tapar və mənə gətirər. Lakin nə üçün mən yox, o getməlidir və nə üçün o, qayıqda qalmaq istəmir, – deyə soruşduqda, o, elə mənalı və səmimi cavab verdi ki, bu cavab məni həmişəlik olaraq ona bağladı. O dedi: “Vəhşilər gəlsələr, məni yeyərlər, siz isə sağlam qalarsınız”. Mən ona: “Ksuri, bilirsən nə var, – dedim, – gərək biz bir yerdə gedək, əgər vəhşi adamlar gəlsə, biz onları öldürərik, nə səni yeyərlər, nə də məni”. Bunu deyib yenə də ona yeməyə suxarı və içməyə, əvvəlcə dediyim kimi, sahibim üçün tədarük edilmiş şərabdən bir qurtum verdim. Sonra biz barkası sahilə yaxınlaşdırdıq və suya tullanıb sahilə çıxdıq. Biz su üçün iki səhəng və tüfəngdən başqa özümüzə heç bir şey götürməmişdik.

Mən barkasımızı gözdən itirməmək üçün sahildən çox uzaqlaşmaq istəmirdim, qorxurdum ki, birdən vəhşilər çayın aşağı tərəfindən öz qayıqları ilə gəlib bizə hücum edərlər. Ancaq Ksuri sahildən, təxminən, bir mil kənardə bir dərə gördü və səhəngi götürüb oraya getdi. Lakin bir qədər sonra onun mənə tərəf geri qaçdığını gördüm. Belə zənn etdim ki, yəqin, vəhşilər onu qovur və ya yırtıcı heyvanlardan qorxub qaçır, mən belə düşünüb kömək üçün tez onun qabağına yüyürdüm, lakin yaxınlaşanda onun çiyindən nə isə böyük bir şeyin sallandığını gördüm. Məlum oldu ki, o, bizim yerdəki dovşanlara bənzər bir heyvan ovlamışdır, ancaq bunun tükü başqa rəngdə və ayaqları bir qədər uzun idi. Bu ov bizim ikimizi də sevindirdi, onun əti də çox ləzzətli idi; lakin Ksurini sevindirən və onun

¹ *Pinta* – yarım butulkadan bir qədər çox

mənim yanıma qaçıb gəlməsinin səbəbi bu idi ki, o, həmin dərədə çox yaxşı içməli su tapmışdı, həm də orada heç bir vəhşi adama rast gəlməmişdi.

Biz ancaq sonra başa düşdük ki, şirin su tapmaq üçün bizim o qədər də narahat olduğumuz heç lazım deyilmiş, çünki bizim gəlib dayandığımız həmin çayın öz suyu yaxşıca şirin su imiş və dənizin suyu ona bir o qədər də çox qarışmadığından, çayın azacıq yuxarı tərəfinə gedib, biz əla içməli su götürə bilərmişik. Xülasə, biz səhəngləri doldurub dovşan ətinin kababını yedikdən sonra öz yolumuzu davam etdirməyə hazırlaşdıq və bu yerlərdə heç bir insan izinə də rast gəlmədik.

Mən bir dəfə bu yerlərdə olmuşdum, ona görə də mənə yaxşıca məlum idi ki, Kanar adaları və Yaşıl burun adaları Afrika qitəsindən bir o qədər də uzaq deyildir. Lakin müşahidə aparmaq üçün indi mənim əlimdə heç bir cihaz yox idi, ona görə də hansı en dairəsində olduğumuzu təyin edə bilmirdim; digər tərəfdən mən həmin adaların da hansı en dairəsində olduqlarını düzgün bilmirdim, daha doğrusu, başa düşmürdüm. Beləliklə, mən həmin adaları harada axtarmaq lazım gəldiyini, barkasımızı harada və nə vaxt açıq dənizə tərəf çevirməli olduğumu də bilmirdim. Əgər bunları bilsəydim, həmin adalardan birinə gedib çıxmaq mənim üçün bir o qədər də çətin olmazdı. Lakin mən ümid edirdim ki, əgər ingilislərin ticarət etdikləri yerə çatana qədər sahilboyu getsəm və sahildən uzaqlaşsam, çox ehtimal ki, öz adi qaydası ilə səfərə çıxmış hər hansı bir ingilis ticarət gəmisinə rast gələrəm, o da bizi öz göyertəsinə alar.

Mənim hesabıma görə, indi biz Mərakeş sultanının torpaqları ilə zəncilərin yaşadığı ərazi arasındakı sahilin qarşısında idik. İnsan yaşamaayan bu boş səhrada yalnız vəhşi heyvanlar yaşayırdı. Görünür, zəncilər, mavrlardan qorxub bu yerlərdən uzaqlara, lap cənuba çəkilib getmişdilər, bu yerlərin torpağı münbit olmadığına görə mavrlar da bu məhsulsuz səhrada məskən salmamışdılar. Ancaq ən doğrusu və ağılabatanı budur ki, həm zənciləri, həm də mavrları buradan qaçıran bu yerlərdə yaşayan hədsiz-hesabsız pələnglər, şirlər və digər vəhşi heyvanlar olmuşdur. Beləliklə, bu səhra mavrlar üçün yalnız bir ov yerinə çevrilmişdir, özü də onlar buraya iki min və üç min nəfərdən ibarət böyük dəstələrlə gəlirlər. Buna görə də heç təcəbblü deyildir ki, biz sahilboyu yüz mil yol getdik, lakin gündüzləri boş və kimsəsiz

səhradan başqa, bir şey görmədik, gecələr isə vəhşi heyvanların nərliti və ulamasından başqa heç bir şey eşitmədik.

İki dəfə gündüz mənə elə gəldi ki, Kanar adalarındakı məşhur Tenerife dağının zirvəsi gözümə göründü. Mən hətta istədim ki, qayığımızı həmin gördüyüm dağa tərəf çevirib Kanar adalarına istiqamət götürüm, lakin iki dəfənin ikisində də qarşı tərəfdən əsən külək və dənizin xeyli dalğalanması məni geri dönməyə məcbur etdi, çünki belə külək və qüvvətli dalğalar mənim kiçik gəlim üçün çox təhlükəli idi. Nəhayət, mən öz əvvəlki planımdan əl çəkməyi yenə də sahilboyu getməyi qərara aldım.

Kiçik çayın mənsəbindən çıxandan sonra yol uzunluğunu içməli su ehtiyatı götürmək üçün mən bir neçə dəfə yenə də sahilə çıxmağa məcbur oldum. Bir gün səhər tezdən biz çox hündür bir buruna yaxınlaşıb lövbər saldıq. Dənizdə qabarma başlanmışdı, sahilə daha yaxşı yaxınlaşmaq üçün biz dənizdə qabarmanın qurtarmasını gözləyirdik. Birdən Ksuri ehmalca məni səsləyib çağırırdı, onun gözləri, deyəsən, mənimkindən yaxşı görürdü. Mən ondan nə üz verdiyini xəbər aldıqda o, mənə cavab verib dedi ki, biz bu sahilədən uzaqlaşsaq, yaxşı olar: “O təpənin üstündə uzanmış möhkəm yatmış o qorxunc heyvana baxın!” Mən onun göstərdiyi təpəyə baxdım və doğrudan da, orada çox qorxunc bir heyvanın yatdığını gördüm. Bu, çox böyük bir şir idi, dağın qabağa tərəf uzanmış qayasının kölgəsində yatmışdı. Mən Ksuriyə dedim: “Bura bax, sahilə çıx, bu heyvanı öldür!” Oğlan qorxmış halda mənə baxdı və dedi: “Mən onu öldürüm! O, məni bircə dəfədə yeyər” (o, məni əlli-ayaqlı udar – demək istəyirdi). Mən ona etiraz etmədim, ancaq tapşırıdım ki, tərpənib səs-küy qaldırmasın. Kalibrinə görə lap müşket tüfəngə bərabər olan ən böyük tüfəngi gətirib iki parça qurğuşun və kifayət qədər barılla doldurdum. O biri tüfəngə də (bizim üç tüfəngimiz var idi) iki böyük güllə, üçüncüsünə isə beş ədəd kiçik güllə qoyub doldurdum. Birinci tüfəngi götürüb heyvanın başından diqqətlə nişan aldım. Ancaq o, elə bir vəziyyətdə (çənəsini pəncələri ilə örtərək) yatmışdı ki, güllə onun başına yox, ayağına dəyib, dizdən yuxarı sümüyünü sındırmışdı. Heyvan bağıraraq sıçradı, lakin sınımış ayağında ağır hiss edib o saat yıxıldı; sonra üç pəncəsi üstə qalxıb elə dəhşətlə bağırdı ki, mən belə bağırtını bütün ömrüm boyu heç bir zaman eşitməmişdim. Gülləm başından dəymədiyi üçün mən

bir az pərt olmuşdum. Şir bağıraraq sahildən qaçıb uzaqlaşmaq istəyirdi ki, mən bir dəqiqə belə gecikmədən ikinci tufəngi götürüb heyvanın ardınca atəş açdım, bu dəfə gülləm düz hədəfə dəydi. Mən çox məmnuniyyətlə baxıb gördüm ki, şir güclə eşidilən xırlıtılı səslər çıxararaq yerə sərildi və ölümlə mübarizədə qıvrılmağa başladı. Dedim: “Yaxşı, get!” Oğlan suya tullandı, bir əli ilə tufəngi tutub, o biri əli ilə üzərək sahilə çıxdı. Ksuri yerə sərilməmiş heyvana lap yaxınlaşdı və tufəngi onun qulağına dayayıb atəş açdı. Beləliklə də, atəş onu öldürdü.

Şir kimi məğrur bir heyvanı ovlayıb yerə sərmək, əlbəttə, xoş idi, lakin onun əti yeməli olmadığından mən heç bir şeyə yaramayan belə bir ov üçün üç atım barıt və güllə sərf etdiyimizə pəşman oldum. Ancaq Ksuri öldürülmüş şirdən hər necə olursa olsun, bir qazanc götürməyi qət etmişdi, buna görə də biz qayığa qayıdanda o, baltanı məndən istədi. “Nəyinə lazımdır?” – deyə xəbər aldım. “Şirin başını kəsib gətirəcəyəm”, – deyə cavab verdi. Lakin o, şirin başını kəsə bilməmişdi, əvəzində, onun yalnız pəncəsini kəsib gətirmişdi. Bu pəncə dəhşətli dərəcədə böyük idi.

Birdən ağılıma gəldi ki, bəlkə, şirin dərisi bizə lazım oldu, buna görə də onun dərisini soymağı qərara aldım. Biz bu iş üçün yenə də sahilə çıxdıq, lakin dərinə soymaq üçün haradan başlamaq lazım gəldiyini mən bilmirdim. Ksuri bu işdə məndən cəld çıxdı. Bu iş bizim düz bir gün vaxtımızı aldı. Axırda onun dərisini soyub gətirdik və qurutmaq üçün kayutumuzun damına sərdik. İki gündən sonra günəş onu qurutdu, sonralar mən ondan özüm üçün yataq düzəltdim.

Sonra biz dayanıb qaldığımız bu sahildən ayrılıb on-on iki gün yenə də cənuba tərəf getdik və istiqaməti dəyişmədik. Ərzağımız sürətlə azalmağa başlamışdı, buna görə də həmin müddət ərzində ərzağı mümkün qədər qənaət ilə işlətməyə səy edir və yalnız içməli su üçün sahilə çıxırıdık. Mən Qambiya, yaxud Seneqal çaylarının mənsəbinə, yaxud, ümumiyyətlə, Yaşıl Burun yaxınlığındakı hər hansı bir dayanacağa çatmaq istəyirdim, çünki bu yerlərdə hər hansı bir Avropa gəmisinə təsadüf edəcəyimə ümid bəsləyirdim: mən bilirdim ki, əgər bu yerlərdə Avropa gəmisinə rast gəlməsəm, onda ya dənizin içərilərinə tərəf gedib bir ada axtarmalıyam, ya da bu yerlərdə qalıb zəncilərin arasında məhv olmalıyam. Başqa yol yox idi. Mənə məlum

idi ki, Avropadan gələn gəmilərin hamısı, onlar haraya gedirlərsə getsinlər – Qvineya sahillərini, Braziliyanı və ya Şərqi Hindistanı, fərqi yoxdur – onların hamısı Yaşıl Burunun, yaxud eyni addakı adaların yanından keçib-gedirlər. Müxtəsər, mən öz taleyimi bütünlüklə bu işə bağlamışdım və başa düşürdüm ki, ya hər hansı bir Avropa gəmisinə rast gələcək, yaxud məhv olacağam.

On gün də keçdi, mən yenə də öz məqsədimi həyata keçirərək istiqaməti dəyişdirmədən cənuba doğru irəliləyirdim. Mən gördüm ki, bu yeni sahillərdə adam yaşayır, iki-üç yerdə sahilə dayanıb bizə tamaşa edən adamlar gördüm. Biz bunu da ayırd etdik ki, onlar tamamilə çılpaq, dəriləri isə qatran kimi qapqara idi. Bir dəfə həttə istədim ki, sahilə çıxıb onların yanına gedim, lakin mənim müdrik müşavirim Ksuri dedi: “Getmə! Getmə!” Bununla belə, mən həmin adamlarla danışı bilmək üçün barkası yavaş-yavaş sahilə yaxınlaşdırdım. Görünür, onlar mənim məqsədimi başa düşmüşdülər, buna görə də uzun müddət sahilboyu barkasımızın dalınca qaçdılar. Mən onların silahsız olduqlarını gördüm, yalnız bircə nəfərin əlində uzun və nazik bir ağac var idi. Ksuri mənə dedi ki, bu ağac mizraqdır, vəhşilər bu mizraqı çox uzağa, özü də çox sərrast atırlar, buna görə də mən barkası onlardan müəyyən qədər kənardə saxladım və bacardıqca görə onlarla işarə ilə danışmağa başlayıb, anlatmağa çalışdım ki, bizə yemək lazımdır. Onlar da öz növbələrində işarə ilə başa saldılar ki, mən qayıq saxlayım, onlar gedib yemək gətirsinlər. Mən yelkəni endirib qayıq dayandıran kimi, qara vəhşilərdən ikisi haraya isə, ölkənin lap içərilərinə tərəf qaçıb getdi, aradan yarım saat, bəlkə də, daha az keçmişdi ki, qayıdıb iki parça qaxac ət və bir qədər də yerli növdən olan dən gətirdilər. Biz nə ətin, nə də bu dənə necə bir şey olduğunu bilmirdik, ancaq onların ikisini də qəbul etməyə hazır olduğumuzu bildirdik. Lakin burada təzə bir iş çıxdı: bizə verilən bu şeyləri necə alaydıq? Biz vəhşilərdən qorxurduq, buna görə də sahilə çıxmağa cəsarət etmərdik. Vəhşilər də bizdən qorxurdular. Nəhayət, bu çətin vəziyyətdən qurtarmaq üçün vəhşilər hər iki tərəf üçün təhlükəsiz olan belə bir yol tapdılar: gətirdikləri əti və dənə sahilə qoyub özləri oradan uzaqlaşdılar və biz bütün bu ərzağın hamısını daşıyıb barkasa yığana qədər kənardə dayanıb tamaşa etdilər, sonra yenə sahilə qayıtdılar.

Biz işarələrlə onlara öz təşəkkürümüzü bildirdik, çünki əlimizdən başqa bir şey gəlmirdi, onlara bağışlamağa heç bir şeyimiz yox idi. Lakin elə bu vaxt onlara böyük bir yaxşılıq etmək üçün qəribə bir təsadüf oldu. Biz sahilədən uzaqlaşmışdıq ki, bir sahilədəki dağların dalından iki böyük yırtıcı heyvan çıxıb dənizə tərəf yüyürdü. Belə başa düşdük ki, deyəsən, heyvanlardan biri o birini qovurdu: ola bilərdi ki, erkək dişini qovurdu, bəlkə də, onlar elə-belə bir-birini dişləyib oynayırdılar, hər halda, işin nə yerdə olduğunu biz başa düşə bilmədik, belə halların bu yerlərdə adi bir şey, yoxsa təsadüfi olduğunu da kəsdirə bilmədik. Amma mənə elə gəlir ki, deyəsən, bu bir təsadüf idi, çünki, əvvəla, vəhşi heyvanlar bu yerlərdə gündüzlər az görünürlər, digər tərəfdən də sahilədəki adamlar, xüsusən qadınlar bu əhvalatdan bərk qorxmuşdular. Onların hamısı qaçıb bir yana dağıldı, yalnız əlində mizraq olan adam yerində dayanıb qalmışdı. Ancaq yırtıcı heyvanlar bu zəncilərdən heç kəsə toxunmayıb düz dənizə tərəf yüyürdülər. Heyvanlar dənizə girib suya baş vurdular və üzməyə başladılar, adama elə gəlirdi ki, onlar yalnız dənizdə çimmək üçün buraya yüyürmüşdülər. Birdən onlardan biri üzüb lap bizim barkasa yaxınlaşdı. Mən işin bu yerə gəlib çıxacağını gözləmədim. Tüfəngi tez doldurdum, iki o biri tüfəngi də doldurmağı Ksuriyə əmr edib, düşməni atəşlə qarşılamağa hazırlaşdım. Yırtıcı heyvan güllə mənzilinə yaxınlaşan kimi, tətii çəkdim, güllə düz başından dəydi. Heyvan o dəqiqə suya batdı, sonra üzə çıxıb sahilə tərəf geri üzməyə başladı, o gah batır, gah da suyun üzünə çıxırdı.

Görünür, o, ölümcül yaradan qanı axa-axa, boğazına su dola-dola ölümlə mübarizə aparırdı. Lakin sahilə bir az qalmış o, taqətdən düşdü və suya batdı.

Tüfəng atəşinin gurultusunu eşidən və parıltısını gören yazıq vəhşilərin nə qədər sarsıldığını sözlə ifadə etmək mümkün deyildi. Onlardan bəzilərinin az qaldı qorxudan bağı çatlasın, onlar ölü kimi yerə sərildilər. Lakin yırtıcı heyvanın batdığını və mənim işarə ilə onları yaxına çağırıldığını görüb cürətləndilər və öldürülmüş heyvanı tapıb çıxartmaq üçün suya girdilər. Heyvanın batdığı yerdə su qana boyandığı üçün mən onu tapdım, ipi ona keçirib, ucunu zəncilərə tərəf atdım, onlar da heyvanı çəkib sahilə çıxartdılar. Bu, nadir cinsdən olan, dərisi çox gözəl xallarla bəzənmiş bir pələng imiş. Zəncilər heyvanın ətrafına toplaşib əllərini göyə qaldıraraq öz

heyretlərini ifadə edirdilər: heyvanın nə ilə öldürüldüyünü onlar anlaya bilmirdilər. O biri yırtıcı heyvan isə mənim tüfəng atəşimin gurultusundan və parılısından qorxaraq üzüb sahilə çıxdı, geriyyə tərəf qaçdı. Çox uzaq olduğundan mən bunun hansı heyvan olduğunu təyin edə bilmədim. Lakin öldürülmüş pələngin ətindən yeməyə vəhşilərin çox həvəsləndiklərini hiss etdim, buna görə pələngin ətini onlara öz tərəfimdən bir hədiyyə kimi bağışlamağı qərara aldım. Mən vəhşiləri işarə ilə başa saldım ki, pələngin ətini özləri üçün götürə bilələr. Onlar mənə çox təşəkkür etdilər və vaxtı itirmədən işə girişdilər. Onların bıçaqları yox idi. Lakin ucu şiş ağac parçaları ilə ölmüş heyvanın dərisini elə cəld və məharətlə soydular ki, biz heç bıçaqla belə soya bilməzdik. Onlar ətdən mənə də təklif etdilər, mən imtina edib işarə ilə başa saldım ki, heyvanın ətini bütünlüklə onlara verirəm, ancaq onun dərisini mənə versinlər. Onlar da pələngin dərisini həvəslə mənə verdilər. Bundan başqa, onlar mənim üçün əvvəlkindən də çox ərzaq ehtiyatı gətirdilər, mən onların gətirdiyi bu ərzağın nədən ibarət olduğunu bilməsəm də, hədiyyəni yenə də məmnuniyyətlə qəbul etdim. Sonra mən işarə ilə onlardan su istədim. Bunu başa salmaq üçün səhənglərimizdən birini qaldırıb havada ağzıaşağı tutdum, bunun boş olduğunu və su ilə doldurmaq lazım gəldiyini anladım. Onlar nə isə öz aralarında qışqırıb dedilər, bir azdan sonra iki qadın (onlar kişilər kimi tamamilə çılpaq idilər) bişmiş gildən hazırlanmış böyük bir qabın içində su gətirdi (görünür, vəhşilər bu gil qabları günəşin altında bişirirdilər). Onlar suyu gətirib ərzaq kimi sahilə qoydular və kənara çəkildilər. Mən səhənglərin hamısını Ksuriyə verib sahilə göndərdim, o da səhənglərin üçünü də doldurub gətirdi.

Beləliklə, mən su, müxtəlif yeməli köklər və dən ehtiyatı götürdükdən sonra bu qonaqpəərəst zəncilərdən ayrıldım. On bir gün müddətində sahilə yaxınlaşmadan yenə də əvvəlki istiqamətdə yoluma davam etdim. Nəhayət, mən on beş mil irəliddə dənizin içinə tərəf xeyli uzanmış dar bir torpaq zolağı gördüm. Hava sakit idi, mən sahilin bu əyrisini burulub keçmək üçün barkası açıq dənizə tərəf çevirdim. Həmin əyri zolağın lap qurtaracaq yerinə çatanda mən okeanın içində sahilədən altı mil uzaqda olan başqa bir torpaq zolağını da aydın gördüm və tamamilə düzgün olaraq təyin etdim ki, bu ensiz və əyri torpaq – Yaşıl Burundur, uzaqdan görünən torpaq

isə Yaşıl Burunun adalarıdır. Lakin adalar çox uzaqda idi, nə oraya getməyə mənim ürəyim gəlirdi, nə də bu vəziyyətdə nə edəcəyimi bilirdim. Mən başa düşürdüm ki, əgər o tərəfə getsəm və yolun yarısında külək başlasa, onda nə mən adaya gedib çıxı bilərəm, nə də Yaşıl Buruna qayıda bilərəm.

Mən sükanı idarə etməyi Ksuriyə tapşırıb kayuta girmişdim və bu məsələnin həlli üzərində baş sındırırdım. Birdən Ksurinin: “Ağa! Ağa! Yelkən! Gəmi!” – deyə qışqırdığını eşitdim. Sadədil uşaq elə qorxmuşdu ki, az qala, ürəyi partlayacaqdı. Çünki o, belə hesab etmişdi ki, bu gəmi, yəqin, sahibimizin gəmilərindən biridir, özü də onu bizi axtarmaq üçün dalımızca göndərmişdir. Lakin mavrlardan xeyli uzaqda olduğumuzu yaxşı bildiyim üçün də onların tərəfindən bizə təhlükə olmadığına əmin idim.

Mən kayutdan sıçrayıb çıxdım və gəmini o saat gördüm, hətta onun portuqal gəmisi olduğunu da seçdim. Mən belə fikir etdim ki, bu gəmi, yəqin, qul gətirmək üçün Qvineya sahillərinə gedir. Lakin diqqətlə baxıb gördüm ki, gəmi başqa istiqamətə gedir və sahilə tərəf dönmək fikri də yoxdur. Buna görə də mən necə olursa olsun həmin gəmi ilə əlaqə yaratmağı qət etdim və bu məqsədlə də bütün yelkənləri qaldırıb, barkası açıq dənizə tərəf yönəltdim.

Ancaq tezliklə mənə aydın oldu ki, hətta lap sürətlə getsək də, ona çatıb yaxınlaşa bilməyəcəyik və biz ona işarə verməyə macal tapmamış gəmi yan tərəfdən ötüb-keçəcək. Lakin mən ümidimi itirməyə başladığım dəqiqələrdə, deyəsən, gəmidən durbinlə baxıb bizi görmüşdülər və yəqin, belə hesab etmişdilər ki, bizim qayığımız fəlakətə uğramış bir Avropa gəmisindən qalmışdır. Buna görə də onlara yaxınlaşmağımıza imkan vermək üçün gəmi yelkənlərindən bir neçəsini endirib sürətini azaltdı. Bu, məni sevindirdi. Keçmiş sahibimizin gəmisinin dal tərəfindən çıxarılmış bayraq bizim barkasda idi, bu bayraqla işarə edib başa saldım ki, bizə fəlakət üz vermişdir, bununla kifayətlənməyib, tüfəngi də bir dəfə doldurub atəş açdım. Onlar bayrağı və tüfəngdən çıxan tüstünü gördülər (səsi eşitməmişdilər), gəmi bizim yaxınlaşmağımızı gözləmək üçün dayandı, biz isə üç saatdan sonra ona yan aldığımızı.

Mənim kim olduğumu portuqal, ispan və sonra da fransız dilində soruşdular, ancaq bu dillərdən heç birini bilmirdim. Nəhayət, şotlandiyalı bir matros mənimlə ingiliscə danışdı, mən də ona başa

saldım ki, mən – ingilisəm, özüm də Salehdən, məni əsir saxlayan mavrların əlindən qaçmışam. Odur ki məni və yoldaşımı gəmiyə dəvət etdilər, bizi bütün şeylərimizlə birlikdə çox böyük bir iltifatla qəbul etdilər.

O ümitsiz və bədbəxt vəziyyətdən qurtarıb azadlığa çıxdığımı hiss etdikdə mənim nə qədər sevindiyimi təsəvvür etmək asandır. Şadlığımdan o saat kapitanın yanına gedib məni xilas etdiyi üçün bütün əmlakımı ona bəxşiş təklif etdim, lakin o, alicənablıq göstərdi və bu təklifi qəbul etməyib dedi ki, məndən heç bir şey almaya-caqdır və biz Braziliyaya çatan kimi şeylərimin hamısını mənə qaytaracaqdır. Kapitan sonra əlavə edib dedi: “Mən sizin həyatınızı xilas etdim, çünki mən fikirləşdim ki, özüm sizin vəziyyətinizdə olsam və məni xilas etsələr, çox şad olardım, çünki belə işlər həmişə hər kəsin başına gələ bilər. Bundan başqa, axı biz sizi Braziliyaya aparacağıq, o yerlər isə sizin vətəndən çox uzaqdır. Əgər mən sizin şeylərinizi alsam, siz orada acıdan ölərsiniz. Mən sizi sonra yenidən məhv etmək üçün xilas etməmişəm ki? Yox, yox, senyor inqleze (o, ingilis demək istəyirdi), mən sizi Braziliyaya qədər pulsuz aparacağam, şeyləriniz isə orada dolanmağınız və vətənə qayıtmaq üçün yol xərcinə lazım olar”.

Kapitan təkcə sözdə yox, işdə də alicənab çıxdı və öz vədini bütünlüklə yerinə yetirdi. O əmr verdi ki, matroslardan heç kəs mənim şeylərimə toxunmasın, sonra mənim şeylərimin hamısını diqqətlə siyahıya aldı və bunları öz nəzarəti altına götürdü. Braziliyaya çatanda, gil səhənglər də daxil olmaqla, bütün şeyləri geri təhvil ala bilmək üçün həmin siyahını mənə verdi.

Mənim barkasına gəldikdə isə kapitan onun yaxşı olduğunu görüb xoşlamışdı və buna görə də məmnuniyyətlə bunu öz gəmisi üçün satın alacağını söylədi və neçəyə satacağımı məndən xəbər aldı. Mən cavabında dedim ki, o, mənimlə hər cəhətdən çox alicənab rəftar etmişdir, buna görə də mən heç bir zaman barkasa özüm qiymət qoya bilməyəcəyəm, bu məsələni tamamilə onun öhdəsinə buraxıram. Kapitan dedi ki, Braziliyaya çatan kimi mənim qayığımıza səksən piastr verəcəyi haqqında mənə yazılı iltizam verəcəkdir, bunu da əlavə etdi ki, əgər oraya çatanda qayığa bundan artıq qiymət verən olsa, onda kapitan da eyni qiyməti verəcəkdir. Bundan başqa, Ksuri üçün də o, mənə altmış qızıl təklif etdi. Mən bu pulları

heç götürmək istəmədim, ona görə yox ki uşağı kapitana verməkdən qorxdum, ona görə ki, mənim özümün xilas olub azadlığa çıxmağıma sədaqətlə kömək etmiş olan bu yazıq uşağın azadlığını əlindən alıb pula satmaq istəmirdim. Mən bütün bu fikirlərimi kapitana izah etdim, o, bunun ədalətli mülahizə olduğunu etiraf etdi, lakin bu sövdəni pozمامağı mənə məsləhət görüb dedi ki, əgər uşaq xristianlığı qəbul etsə, on ildən sonra onu azad edəcəyi haqqında uşağın özünə iltizamnamə yazıb verər. Kapitanın bu yeni təklifi vəziyyəti dəyişdirdi. Ksuri özü də kapitanın yanında qalmağa razılıq verdi, buna görə mən də güzəştə gedib, Ksurini kapitana verməyə razı oldum.

Bizim Braziliyaya səfərimiz tam müvəffəqiyyətlə başa çatdı və iyirmi iki günlük yoldan sonra biz Todos-los-Santos, yaxud Bütün Müqəddəslər limanına daxil olduq. Beləliklə, mən insanın düşə biləcəyi ən fəlakətli vəziyyətdən bir daha qurtardım, indi mən bundan sonrakı həyatımı necə qurmaq haqqında fikirləşib bir qərara gəlməli idim.

Portuqal gəmisi kapitanının mənə göstərdiyi alicənab münasibəti mən heç bir zaman unutmaram. O, məndən yol kirəsi üçün heç nə almadı, şeylərimin hamısını sağ-salamat özümə qaytardı, şirin dərisi üçün mənə qırx dukat, pələngin dərisi üçün isə iyirmi dukat verdi və ümumiyyətlə, mənim satmaq istədiyim şeylərin hamısını, o cümlədən, şərabla dolu yeşiyi, iki tufəngi və mumun qalan hissəsini (bir hissəsini biz yolda şam hazırlamaq üçün işlətmışdik) pulla satın aldı. Müxtəsəri budur ki, bütün bu alış-verişdən mənim əlimə iki yüz iyirmi qızıl gəldi və bu pullar cibimdə Braziliya sahilinə çıxdım.

Kapitan burada məni tezliklə özü kimi xeyirxah və namuslu bir tanışının evinə apardı. Bu adam engenio, yəni şəkər plantasiyası və şəkər zavodunun sahibi idi. Mən onun evində uzun müddət yaşadım, onun sayəsində də şəkər qamışı yetişdirməyi öyrəndim və şəkər istehsalı ilə tanış oldum. Burada şəkər qamışı yetişdirməklə məşğul olan plantasiya sahiblərinin necə yaxşı yaşadıklarını və necə tez varlandıqlarını görüb, mən də həmişəlik burada qalmaq və şəkər istehsalı ilə məşğul olmaq üçün icazə almağı qət etdim. Mən eyni zamanda Londonda əmanət qoyub gəldiyim pullarımı da tələb etmək üçün bir vasitə tapmağa çalışırdım. Braziliya təbəəliyinə

keçməyə icazə alan kimi, əlimdə olan bütün nağd pulu verib bir parça xam yer aldım və Londonda alacağım pulun qədərini də nəzərdə tutub öz gələcək plantasiyamın və malikanəmin planını tərtib etməyə başladım.

Mənim Uells familiarlı bir qonşum var idi, Portuqaliyanın Lissabon şəhərindən gəlmişdi, amma əslən ingilis idi. O da elə, təxminən, mənim vəziyyətimdə idi. Onu qonşu adlandırmağımın səbəbi bu idi ki, onun plantasiyası mənimkinin yanında idi. Biz onunla çox səmimi dost olmuşduq. Onun kimi mənim də əlimdə mayam çox az idi, buna görə də birinci iki ildə bizim hər ikimizin plantasiyadan götürdüyümüz gəlir öz yemək-içməyimizə güclə çatdı. Lakin torpağı becərdikcə biz varlanırdıq və üçüncü il işimiz elə oldu ki, torpağın bir hissəsində tütün əkdik və gələn il üçün də hərəməz böyük bir sahəni şəkər qamışı üçün ayıraraq hazırladıq. Lakin bizim ikimizin də fəhlə qüvvəsinə ehtiyacımız var idi. Mən Ksurini əldən verməklə nə qədər yanlış hərəkət etdiyimi yalnız burada başa düşdüm.

Lakin heyhat! Ağılla iş görmək heç əvvəldən mənim təbiətimdə yox idi və buna görə də təəccüblü deyildir ki, mən bu dəfə də aqlımı uduzdu. O işi ki mən başlamışdım, indi onu davam etdirməkdən başqa özgə bir əlacım qalmamışdı. Mən öz üzərimə elə bir iş götürmüşdüm ki, əsl təbii arzu və bacarığıma bunun heç bir dəxli yox idi və mənim xəyalı ilə yaşadığım həyat tərzinə tamamilə zidd idi. O həyat ki mən onun üçün atamın məsləhətlərinə qulaq asmamış və öz doğma evimizi tərk etmişdim. Bu, hələ harasıdır, iş bundan da qəliz bir şəkə düşmüşdü: o şeyi ki atam mənə məsləhət görmüşdü, yəni o şeyi ki təvazökar yaşamağın ən yüksək pilləsi kimi mənə tövsiyə etmişdi, indi mən özüm həmin şeyə, yəni orta səviyyəli bir həyat tərzinə gəlib çıxmışdım, halbuki mən məsləhətə qulaq asmış olsaydım, elə öz doğma vətənimdə həmin şeyi asanlıqla əldə edərdim və bütün dünyanı gəzib özümə bu qədər əziyyət də verməzdim.

İndi mən çox tez-tez öz-özümə deyirdim ki, əgər məqsəd bu idisə, mən bu məqsədə İngiltərədə də çata bilərdim, öz dostlarımla və tanışlarımla arasında yaşayardım, vətənimdən beş min mil uzağa, vəhşilərin yaşadığı yad bir ölkəyə gəlib düşməzdim. Yer kürəsinin o yerlərində ki məni, heç olmasa, azacıq tanıyırlar, o yerlərdən indi mənim düşdüyüm bu vəhşi ölkəyə heç bir zaman heç bir xəbər gəlib çatmayacaqdır!

Brazilyada olarkən mən öz acı taleyim haqqında belə mülahizələr yürüdü, belə fikirləşirdim. Hərdənbir görüşdüyüm qonşudan, plantasiya sahibindən başqa, burada söhbət edib dərdləşmək üçün heç kimim yox idi, işlərin hamısını mən öz əllərimlə görməli olurdum. Buna görə də bəzən belə bir fikir başımdan heç çıxmırdı ki, mən insan yaşamayan bir adaya düşmüşəm, şikayət edib deyirdim ki, mənim ətrafımda bir nəfər də olsun insan yoxdur. Lakin tale mənim cəzamı verdi, o, məni haqlı olaraq, sonralar, doğrudan da, insan ayağı dəyməmiş kimsəsiz bir adaya aparıb çıxartdı! Doğrudan da, çox faydalı olardı ki, bizim hər birimiz özümüzün indiki vəziyyətimizi bundan daha pis olan başqa vəziyyətlə müqayisə edək və yadımızda saxlayaq ki, tale hər dəqiqə öz gərdisini dəyişib əvvəllər nə qədər xoşbəxt olduğumuzu lap əyani surətdə bizə göstərə bilər! Bəli, təkrar edib deyirəm ki, tale məni sonralar o kimsəsiz adada yalnız yaşamağa məhkum edərək, məni çox haqlı olaraq, cəzalandırmışdı, çünki mən Brazilyadakı həyatımın qədrini bilmir və onu kimsəsiz adada yaşamağa bərabər tuturdum, halbuki mən səbir edib Brazilyada başlamış olduğum işi davam etdirsəydim, ehtimal ki, varlanıb xoşbəxt olacaqdım.

Şəkər qamışı plantasiyası üçün tərtib etmiş olduğum planlar tədricən daha da müəyyənləşir və nəticə verməyə doğru gedir, məni dənizdə xilas etmiş kapitan dostum da elə bu zaman geriye, öz vətəninə qayıtmalı idi (onun gəmisi Brazilyada üç aya qədər dayanmışdı, geriye qayıtmaq üçün yük götürdü). Londonda bir qədər pulum qaldığını mən ona danışdım, o isə mənə bir dost kimi məsləhət verib dedi: “Sinyor inqleze (o, məni həmişə belə adlandırırdı), bu iş üçün mənə bir vəkalətnamə verin. Londonda sizin pulunuzu saxlayan adama da bir məktub yazın. Məktubda qeyd edin ki, həmin pula orada sizin üçün mal alsınlar (ancaq elə mal olsun ki, bu yerlərdə iş keçsin), həmin malları Lissabon şəhərinə – mənim sənə deyəcəyim yerə göndərsinlər, mən də, Allah qoysa, geri qayıdanda həmin malları oradan götürüb sənə gətirərəm. Ancaq burası var ki, bu dünyada heç nəyə etibar yoxdur, işdir, belə olmadı, başqa cür oldu, buna görə sən də, gərək, bir qədər ehtiyatlı olasan. Mənim fikrimcə, sən indi Londondakı pulun hamısını götürmə, hələlik o pulun yarısını, yəni yüz funt-sterlinq götürsən, kifayətdir. Əgər bu pul sizə xeyir gətirsə, o halda qalanını da yazıb Londondan

gətirər və dövriyyəyə buraxarsınız, yox, əgər bu pul batsa, onda pulun qalan hissəsi sizin üçün ehtiyat olar”.

Dostumun verdiyi bu məsləhət o qədər səmimi və yaxşı idi ki, mən bundan da gözəl başqa bir məsləhətin ola biləcəyini heç ağılıma da gətirmədim və yalnız bu məsləhətə əməl etməyi qərara aldım. Ona görə də mən tərəddüd etmədən kapitana bir vəkalətnamə yazıb verdim və bir zaman pullarımı əmanət verdiyim ingilis kapitanının dul arvadı üçün də bir məktub hazırladım.

Başıma gəlmiş macərələri bütün təfərrüatı ilə məktubda yazdım: necə əsir düşdüyümü, necə qaçıb qurtardığımı, dənizdə portuqal gəmisinə necə təsadüf etdiyimi və kapitanın mənimlə necə alicənab rəftar etdiyini ətraflı təsvir etdim. Məktubun axırında özümün hal-hazırkı vəziyyətimi yazıb, mənə gərək olan malları alıb göndərmək üçün lazımı göstərişlər də verdim. Kapitan dostum Lissabona çatan kimi oradakı ingilis tacirlərindən birinin vasitəsilə bir tacirə məktub yazıb lazımı mallar sifariş edir və mənim macərələrim təsvir olunan məktubu da həmin sifariş məktubuna əlavə edir. Londondakı tacir hər iki məktubu təcili surətdə ingilis kapitanının dul qalmış arvadına aparıb verir, o da nəinki tələb olunan pulu vermişdi, hətta mənimlə çox alicənab rəftar etdiyi üçün portuqal gəmisinin kapitanına da hədiyyə olaraq ayrıca bir məbləğ göndərmişdi.

Londondakı tacir, dostum kapitanın göstərişi ilə mənim yüz funt pulumun hamısına ingilis malları alıb Lissabona göndərmişdi, dostum kapitan isə həmin malları sağ-salamat Braziliyaya gətirib çıxartdı. Başqa şeylərlə birlikdə kapitan öz təşəbbüsü ilə (çünki mən təsərrüfat işlərində çox təcrübəsiz idim və belə şeylər heç ağılıma da gəlməzdi) mənə hər növ əkinçilik alətləri və təsərrüfat üçün lazım olan şeylər də gətirmişdi. Bunların hamısı plantasiya işləri üçün lazım idi və doğrudan da, sonra çox karıma gəldi.

Mənim yüklərim gəlib çıxanda sevincimin həddi-hüdudu yox idi və mən belə hesab edirdim ki, gələcəyim daha tamamilə təmin olunmuşdur. Mənə qəyyumluq edən kapitan dostum bütün bu şeylərdən əlavə, mənim üçün işləməyə bir muzdur da gətirmişdi. O, bu muzdurla əvvəlcədən danışmış və mənim üçün altı il işləyəcəyi haqqında ondan iltizam almışdı. Bu iş üçün kapitan mənim tanışım dul arvadın ona hədiyyə verdiyi puldan beş funt-sterlinq xərcləmişdi. Mən bu xərci ödəmək istədim, lakin kapitan heç cür razı olmadı,

nəhayət, mən onu dilə tutub öz təsərrüfatımın məhsulu olan tütün-dən kiçik bir tayı güc-bəla ilə ona bağışladım.

Lakin iş hələ bununla bitmədi. Mənim üçün gələn malların hamısı ingilis toxunma parçaları – kətan, yumşaq tüklü qumaş, mahud və ümumiyyətlə, bu yerlərdə xüsusilə qiymətləndirilən və çox tələb olunan mallar idi, buna görə də mən bunları çox böyük mənfəətlə satmaq imkanına malik idim. Sözün qıyası, bu malların hamısı satılıb qurtarandan sonra mənim kapitalım dördqat çoxaldı. Bunun sayəsində mən plantasiyamı becərmək işində də xeyli irəlilədim və yazıq qonşumu ötüb-keçdim, çünki malları satandan sonra mən, hər şeydən əvvəl, plantasiyamda işləmək üçün bir əsir zənci aldım və kapitan dostumun mənə Lissabondan gətirdiyi muzdurdan əlavə, yenə muzdlə işləmək üçün bir avropalı işçi də tutdum.

Ancaq məlum bir həqiqətdir ki, əlində olan maddi nemətlərdən ağılla istifadə etməyib, onu havaya sovurmaq insanı ən böyük müsibətlərə aparıb çıxarır. Mənimki də belə oldu. O biri il mən öz plantasiyamı müvəffəqiyyətlə becərməkdə davam etdim və qonşulardan aldığım zəruri şeylərin əvəzini verdikdən sonra mən əlavə olaraq yenə də əlli tay tütün məhsulu götürdüm. Hər biri yüz girvənkədən də artıq olan bu əlli tay tütünün hamısı tamamilə qurumuş və göndərilmək üçün hazır vəziyyətdə idi, Lissabondan gəmilərin gəlməsini gözləyirdim. Uzun sözün qıyası, işlərim çox yaxşı gedirdi. Ancaq burası var ki, mən varlandıqca başımda cürbəcür yeni fikirlər, planlar və layihələr əmələ gəlir, məni rahat qoymurdu, özü də bu planlar mənim əlimdə olan vəsaitlə, qətiyyətlə, həyata keçəcək planlar deyildi. Daha doğrusu, bu, hər bir ağıllı və işgüzar adamı ancaq iflasa aparıb çıxara biləcək planlar idi.

Əgər mən özüm seçmiş olduğum işi davam etdirsəydim, atamın təkidlə mənə məsləhət gördüyü o sakit və orta səviyyəli həyat tərzinin bütün gözəlliklərinə çatar və xoşbəxt olardım. Lakin mənim taleyim başqa imiş, mən əvvəlki kimi yenə də özümü fəlakətə atmalı, öz həyatımı öz əlimlə pozmalı imişəm. Mənə üz verən bütün müvəffəqiyyətsizliklərin səbəbi mən özüm idim, mən sərgərdan gəzib-dolanmağa və səyahətlərə ağılsız bir həvəs göstərirdim, öz təqsirimi daha da dərinləşdirmək və o gələcək bədbəxt həyatımdakı uzun-uzadı acı düşüncələrə öz əlimlə dərd və kədər qatmaq, sanki, mənim alınma yazılmışdı, halbuki qarşımda səmərəli və xoşbəxt

həyatın geniş yolları açılmışdı, mən, gərək, öz başladığım işi davam etdirib, taleyin hər dəfə əlimdən aldığı həyat nemətlərindən istifadə edəydim və öz vəzifəni yerinə yetirəydim.

Mən öz doğma evimizdən qaçan zamanda olduğu kimi, eynilə indi də öz vəziyyətimlə razılaşa bilmirdim. Mən öz plantasiyamda işləyib xoşbəxtliyə çatmaq, bəlkə də, var-dövlət qazanmaq ümidindən vaz keçdim, çünki vəziyyətin verdiyi imkanlardan daha tez varlanmaq həvəsi məni yerimdən oynadırdı. Elə buna görə də mən özümü elə dərin bir fəlakət burulğanına atdım ki, indiyə qədər, yəqin ki, hələ heç bir kəs oraya düşməmişdi və oradan sağ-salamat çıxmaq da, çox çətin ki, mümkün olsun.

İndi sərgüzəştimin bu hissəsini təfərrüatı ilə nağıl edirəm. Mən Braziliyada, demək olar ki, dörd il yaşadım və öz işlərimi daha da genişləndirdim. Bu müddət ərzində aydın məsələdir ki, oradakı yerli dili öyrəndim, plantasiya qonşularımla, habelə bizə ən yaxın liman olan San-Salvador şəhərinin tacirləri ilə böyük əlaqə yaratdım. Onlarla görüşəndə Qvineya sahillərinə etdiyim iki səfərimdən, oradakı zəncilərlə ticarətin necə aparıldığından, orada muncuq, bıçaq, qayçı, balta və bu kimi əhəmiyyətsiz şeylər verib nəinki qızılı qum və fil sümüyü, hətta Braziliyada işlətmək üçün xeyli zənci qul almağın da çox asan olduğundan onlara tez-tez söhbət edirdim.

Onlar mənim söhbətlərimə, xüsusən zənci almaq haqqında danışarkən, çox diqqətlə qulaq asırdılar. Bunu da deməliyəm ki, o zaman qul alıb-satmaq çox məhdudlaşdırılmışdı. Bunun üçün assiento, yəni İspaniya, yaxud Portuqaliya krallarından icazə almaq lazım idi. Ona görə də zənci qullar çox az, həm də çox baha idi.

Bir dəfə mən və mənim plantator, tacir tanışlarımdan bir neçə nəfər toplaşib danışır və söhbət zamanı bu məsələni qızğın müzakirə edirdik. Ertəsi günü səhər mənim bu həmsöhbətlərimdən üç nəfəri yanıma gəlib bildirdi ki, dünən mənim danışdığım məsələni onlar yaxşıca fikirləşib, götür-qoy etmişlər və indi də yanıma gəlməkdə məqsədləri mənə gizli bir təklif etməkdir. Aramızda olan söhbətin məxfi qalacağı haqqında məndən vəd aldıqdan sonra onlar dedilər ki, mənim kimi onların da hamısının plantasiyası vardır və onlar ən çox işçi qüvvəsinin olmamasından çətinlik çəkirlər. Buna görə də onlar Qvineya sahillərinə zənci qul gətirmək üçün bir gəmi hazırlayıb göndərmək istəyirlər. Ancaq qul alveri bir sıra çətinliklərlə

əlaqədardır, buna görə də onlar Braziliyaya qayıtdıqdan sonra gətirdikləri zənciləri açıq sata bilməyəcəklər. Bunu nəzərə alaraq onlar belə bir fikrə gəlmişlər ki, bircə dəfə gedib-qayıtmaq kifayətdir, gətirdiyimiz zənciləri plantasiyalarımızda işlətmək üçün öz aramızda bölürük. İndi onlar həmin gəmidə alıcı vəzifəsini, yəni onlarla birlikdə Qvineyaya gedib orada zənci almaq işini mənə təklif edirdilər və əsas məsələ də mənə bu vəzifəni öz öhdəmə götürüb-götürməyəcəyimdən ibarət idi. Onlar mənə bunu da təklif etdilər ki, qayıdanda mən də başqaları qədər zənci götürərəm, həm də bütün bu işə mənə özümün bir qəpik də xərcim çıxmıyacaqdı, çünki xərcin hamısı onların boynunadır.

Əgər böyük kapitalla başa gəlmiş, daima üzərinde nəzarət tələb olunan və bir müddətdən sonra böyük mənfəət verəcək xüsusi plantasiyası olmayan bir adama belə bir təklif edilsəydi, bu təklifin həmin adama çox cəlbədedici görünəcəyini inkar etmək olmaz. Lakin mənə kimi bir adam, yəni belə bir plantasiyası olan və İngiltərədə pulunun qalan hissəsini götürüb iki-üç il öz təsərrüfat işlərini davam etdirməli olan bir adam, gərək, belə səyahətləri heç ağılına da gətirməyəydi, çünki pulumun qalan hissəsini də gətirdikdən sonra kapitalım üç-dörd min funt-sterlinqə çata və getdikcə daha da artardı, belə səyahətlər haqqında düşünmək isə mənə üçün böyük ağılsızlıq olardı.

Lakin öz bədbəxtliyimə özüm səbəb olmaq, görünür, lap əzəldən alınma yazılıbmış. Bundan əvvəl səyahətlərə olan həvəsimin qarşısını ala bilmədiyim və atamın xeyirxah nəsihətlərinə qulaq asmadığım kimi, indi yenə də mənə edilmiş bu təklifə qarşı çıxma bilmədim. Müxtəsəri, plantasiya sahiblərinə dedim ki, əgər mən burada olmayacağım müddətdə əmlakıma nəzər yetirib baxacaqlarını və mən qayıtmayacağım təqdirdə tapşırığımıza əsasən, əmlakıma sərəncam çəkəcəklərini öz öhdələrinə alsalar, o zaman Qvineyaya çox həvəslə gedərəm. Onlar mənə şərtlərimi yerinə yetirəcəklərinə təntənəli surətdə and içdilər və şərtimizi yazılı sazişlə də möhkəmləndirdik. Mən də öz tərəfimdən bir vəsiyyətnamə yazdım və əgər vəfat etsəm, nə etmək lazım gəldiyini orada göstərdim. Plantasiyamın və bütün başqa əmlakımın həyatımı xilas etmiş portuqaliyalı kapitana verilməsini vəsiyyət etdim və qeyd etdim ki, kapitan, gərək, mənə bu əmlakımın ancaq yarısını özünə götürsün, qalanını isə İngiltərəyə göndərsin.

Bir sözlə, mən öz əmlakımın saxlanması və plantasiyamda qayda-qanunun gözlənməsi üçün lazım olan bütün tədbirləri gördüm. Əgər mən öz xeyrim üçün bu qədər dərinə düşünüb, əvvəldən belə uzaqgörənlik göstərsəydim, nəyi edib, nəyi etməməli olduğumu bu qədər aydın surətdə təsəvvür edib götür-qoy etsəydim, başlamış olduğum bu qədər müvəffəqiyyətli və ümidverən bir işdən, yəqin ki, heç bir zaman əl çəkməz və belə bir mənfəətli bir imkana etinasız yanaşib dəniz səfərinə çıxmazdım. Çünki mənim qarşıdakı səfərdən hər növ bədbəxtliyi gözləməyimə xüsusi səbəblərin mövcud olduğu hələ bir yana dursun, dəniz, ümumiyyətlə, elə bir şeydir ki, təhlükə və fəlakət heç bir zaman ondan ayrı deyildir.

Lakin məni tələsdirdilər və mən öz düşüncəmin səsine qulaq asmaqdan, kor-koranə bir surətdə fantaziyamın təlqinlərinə tabe oldum. Gəmi öz vaxtında hazırlanıb təchiz olundu. 1659-cu il sentyabrın 1-də, o uğursuz saatda mən yenə gəminin göyərtəsinə ayaq basdım. Bu, həmin səkkiz il bundan qabaq ata və anamın yanından qaçıb Hull şəhərinə getdiyim, valideynimin itaətindən qaçaraq, öz həyatımı ağılsızcasına fəlakətə saldıığım gün idi.

Bizim gəminin tututumu yüz iyirmi tona qədər idi: gəmidə altı top var idi, kapitanı, onun şagirdini və məni hesaba almasaq, gəminin heyəti də dörd nəfər idi. Bizim ağır yükümüz də yox idi, olan yükümüz, adətən, zəncilərlə ticarət zamanı mübadilə edilən qayçı, bıçaq, balta, ayna və rəngli şüşə qırıqları, balıqqulağı, muncuq və bu kimi xırda-xuruş şeylərdən ibarət idi.

Dediyim kimi, mən sentyabrın birində gəmiyə mindim və elə həmin gün də lövbərləri qaldırıb yola düşdük. Biz əvvəlcə Braziliya sahilləri boyu şimala getdik, fikrimiz bu idi ki, 10° və 12° şimal en dairəsinə çatandan sonra Afrika qitəsinə tərəf dönərik; o zaman gəmilər, adətən, bu istiqamətdə gedirdi. Biz nə qədər ki Braziliya sahilləri boyu gedirdik, Müqəddəs Avqustin burnuna çatana qədər, hava çox gözəl idi, ancaq həddindən artıq isti idi. Müqəddəs Avqustin burnuna çatandan sonra biz açıq dənizə tərəf istiqamət aldığımız və tezliklə sahili gözdən itirdik. Biz, təxminən, Fernando di Noronya adası, yəni şimal-şərqə tərəf istiqamət götürdük, Fernando adası sağ tərəfimizdə qaldı. On iki gün yol getdikdən sonra ekvator xəttini keçdik və son müşahidələrə görə, 7°22' şimal en dairəsinə çatdıq ki, elə bu zaman gözləmədiyimiz halda, güclü fırtınaya düşdük.

Bu, əsl bir qasırğa idi. O, əvvəlcə cənub-şərqdən başlandı, sonra əks tərəfə istiqamət aldı, nəhayət, şimal-şərq tərəfdən elə dəhşətli bir qüvvətlə əsməyə başladı ki, biz on iki gün gəmini idarə edə bilmədik və təbiətin hökmü qarşısında öz taleyimizi dalğalara tapşırıb külək bizi haraya qovub aparırdısa, oraya üzüb getməkdən başqa, əlimizdən bir iş gəlmədi. Onu deməyə daha lüzum yoxdur ki, mən bu on iki günün ərzində hər dəqiqə məhv olub öləcəyimi gözləyirdim, əslinə baxsan, gəmidəkilərdən heç kəs sağ qalacağını güman etmirdi.

Lakin bizim fəlakətimiz fırtınanın yaratdığı qorxu ilə bitmirdi: bizim matroslardan biri tropik qızdırmaya tutulub öldü, iki nəfəri isə – bir matros və kapitanın şagirdini – dalğalar gəminin göyərtəsindən süpürləyib apardı. On ikinci gün fırtına sakitləşməyə başladı, kapitan gəminin harada olduğunu mümkün qədər düzgün hesablayıb müəyyən etdi. Məlum oldu ki, biz, təxminən, 11° şimal en dairəsinə gəlib çıxmışıq, özü də Müqəddəs Avqustin burnundan qərbə tərəf 22° uzaqlaşmışıq. Biz indi Qviananın, yaxud Braziliyanın şimal hissəsinin sahilləri yaxınlığında, Amazon çayının üst tərəfində və həmin yerlərdə Böyük çay adı ilə məşhur olan Orinoko çayına yaxın bir yerdə idik. Kapitan hansı tərəfə istiqamət götürmək haqqında mənim fikrimi soruşdu. O özü belə hesab edirdi ki, Braziliya sahillərinə tərəf qayıtmaq daha yaxşıdır, çünki gəmi su verirdi və uzaq məsafəyə üzmək üçün əl verməzdi.

Mən isə bu fikirlə qətiyyənlə razılaşmadım. Nəhayət, Amerika sahillərinin xəritələrini nəzərdən keçirib bu nəticəyə gəldik ki, Qəraib adalarına qədər elə bir yerə rast gəlməyəcəyik ki, orada insan yaşasın və biz də oradan kömək alaıq. Buna görə də biz Barbados adalarına tərəf istiqamət götürməyi qərara aldığımız. Oraya, bizim hesabımıza görə, iki həftəyə gedib çıxmaq olardı, çünki Meksika körfəzindəki dəniz axıntısına düşməmək üçün biz birbaşa istiqamətlə gedən yoldan bir az kənara çıxmalı idik. Afrika sahillərinə tərəf getmək haqqında isə heç söhbət ola bilməzdi, çünki gəmimizin təmirə ehtiyacı var idi, həm də gəmi heyətindən tələf olmuş adamların yerini doldurmaq lazım idi.

Bütün bu səbəblərə görə biz istiqaməti dəyişdik və qərb – şimal-qərb tərəfə getməyə başladığımız. Beləliklə, biz ingilislərə məxsus adalardan birinə gedib çıxmaq və oradan kömək almaq ümidində

idik. Lakin tale bizə başqa şey göstərdi. 12°18' şimal en dairəsinə çatanda ikinci fırtınaya düşdük. Birinci fırtınada olduğu kimi, bu dəfə də dalğalar bizi sürətlə qərb tərəfə apardı və biz ticarət yollarından çox uzaq düşdük. Sözün qıyası, əgər biz bu qəzəbli dalğaların arasında məhv olmamışıdıqsa da, fərqi yoxdu, bizim heç birimizdə vətənə qayıdacağımıza, demək olar, ümid qalmamışdı və bizi, yəqin ki, vəhşilər yeyəcəkdi.

Biz belə fəlakətli bir vəziyyətdə ikən bir dəfə səhər tezdən – külək də yenə əvvəlki qüvvəsi ilə əsirdi – matroslardan biri: “Torpaq!” – deyər qışqırdı, lakin biz harada olduğumuzu bilmək üçün hələ kayutdan çıxmağa macal tapmamışdıq ki, gəmimiz saya oturdu. Gəmi birdən-birə qəflətən dayandığı üçün dalğalar o saat elə bir qüvvətlə göyertəyə hücum çəkdi ki, biz özümüzü ölmüş hesab etdik: əlüstü aşağıya qaçıb bağlı kayutlarda gizləndik və dalğaların sıçratdığı sudan və köpükdən birtəhər özümüzü qoruduq.

Hər kəs ömründə belə bir vəziyyətə düşməyibsə, bizim nə qədər qorxuya düşdüyümüzü və özümüzü itirdiyimizi ona başa salmaq çətinidir. Biz harada olduğumuzu, hansı sahilə gəlib çıxdığımızı, bu yerin ada və ya qitə olduğunu, burada insan yaşayıb-yaşamadığını bilmirdik. Fırtına bir qədər yavaşmışdısa da, ancaq yenə də davam edirdi, buna görə də biz gəmimizin parçalanmayıb, heç olmasa, bir neçə dəqiqə davam gətirəcəyinə, qətiyyən, inanmırdıq. Əgər külək dayansa və ya istiqamətini dəyişsəydi, bəlkə, onda bizim gəmi salamat qala bilərdi, belə bir möcüzə də, çətin ki, baş verə bilərdi. Müxtəsər, biz hamımız bir-birimizin üzünə baxa-baxa qalmışdıq, hərə öz ölümünü gözləyir, bu dünyadan o biri dünyaya köçməyə hazırlaşır, çünki bu dünyada bizlik daha bir iş qalmamışdı. Bizə təsəlli verən yeganə şey bu idi ki, gəmimiz hələ də parçalanmayıb bütöv qalmışdı və kapitan da deyirdi ki, külək sakitləşməyə başlayır.

Hərçənd bizə elə göründü ki, külək bir qədər yavaşmışdır, buna baxmayaraq, gəmi saya o qədər dərin oturmuşdu ki, onu yerindən tərpədir xilas etmək haqqında düşünmək belə əbəs idi, belə qorxulu bir vəziyyətdə nəyin bahasına olur olsun yalnız birtəhər öz canımızı qurtarmağa çalışmaqdan başqa çarəmiz qalmamışdı. Bizim iki qayığımız var idi: bunlardan biri gəminin dal tərəfindən asıldığı üçün fırtına zamanı sükana dəyib parçalanmış, sonra

da ya dalğalar onu batırmışdı, ya da üzüb dənizə getmişdi. Beləliklə, biz ondan əlimizi üzmüşdüük. İkinci qayıq isə salamat qalmışdı. Lakin bu salamat qalmış qayığı açıb dənizə endirməyin özü çətin bir məsələ idi. Ancaq fikirləşmək vaxtı deyildi, vaxt keçirdi, gəmi isə hər dəqiqə parçalana bilərdi, bəziləri isə gəminin artıq çatladığını söyləyirdilər.

Bu böhranlı və qorxulu dəqiqədə kapitanın köməkçisi özünü qayığa yetirdi və gəmi heyətindən olan başqa adamların köməyi ilə onu açıb gəminin kənarından suya salladı. Gəmidəki on bir nəfərin hamısı qayığa doluşdu və Allaha pənah bağlayıb gəmidən uzaqlaşdıq, taleyimizi coşqun dalğaların ixtiyarına tapşırırdıq. Fırtına xeyli sakitləşmişdisə də, çox böyük və dəhşətli dalğalar hələ də sahili döyəcləyirdi – bir sözlə, hollandların haqlı olaraq dediyi kimi, dəniz, doğrudan da, lap qudurmuşdu.

Biz isə, həqiqətən, çox acınacaqlı bir vəziyyətdə idik: biz aydınca gördük ki, qayıq bu dalğalara davam gətirməyəcək və biz mütləq boğulacağıq. Yelkənlə gedə bilməzdik, çünki yelkənimiz yox idi, olsaydı da, bu vəziyyətdə bir fayda verməzdi. Biz ölüm cəzasına məhkum olub edama aparılan adamlar kimi qəlbimizdə böyük bir ümitsizliklə sahilə doğru avar çəkirdik: biz hamımız çox yaxşıca anlayırdıq ki, qayığımız torpağa yanaşan kimi ləpə döyənə dəyib parça-parça olacaqdır. Beləliklə, külək və dalğalar bizi qovur, biz isə canımızı Allahın mərhəmətinə tapşırıb avarlara güc verir və öz fəlakətimizi öz əlimizlə yaxınlaşdırırıq.

Qarşıdakı sahilin necə – qayalıq, qumluq, hündür və ya alçaq olduğunu biz bilmirdik. Bizim xilas ola biləcəyimizə yeganə və naümid bir ehtimal var idi, o da yalnız bundan ibarət idi ki, əgər biz bu sahilə bir qədər örtülü və körfəz kimi bir yerə, yaxud hər hansı bir çayın mənsəbinə çıxma bilsəydik, dənizin külək tutan tərəfindən bir qədər özümüzü qoruya bilərdik. Lakin qarşıda körfəzə oxşar heç bir yer görünmürdü, biz isə sahilə yaxınlaşdıqca sahil daha qorxunc, hətta dənizin özündən də dəhşətli görünürdü. Mənim hesabıma görə, biz gəminin saya oturub qaldığı yerdən dörd mil uzağa getmişdik, daha doğrusu, dalğalar və külək oradan uzaqlaşdırmışdı ki, birdən dağ böyüklükdə bir dalğa bizim hamımızı dənizin dibinə aparmaq istəyirmiş kimi arxa tərəfdən qayığımızın üstünə gəlmişdi. Bir an içində qayıq çevrildi, biz heç “İlahi!” deyib çıxırmağa macal

tapmamış suyun dibinə getdik, fırtına həmin saat bizi qayıqdan uzaqlaşdırıb, hərəmizi bir tərəfə tulladı.

Suya qərq olarkən məndə əmələ gəlmiş qorxu və təlaşı heç təsəvvür etmək mümkün deyildir. Üzməyi çox yaxşı bacardığıma baxmayaraq, mən birdən-birə özümü cəmləşdirib suyun üzünə çıxıb bilmədim və az qaldı boğulum. Yalnız dəhşətli dalğa məni sahilə doğru xeyli apardıqdan və özü parçalanıb geri çəkildikdən sonra mən, demək olar ki, lap torpağın üstündə qaldım, çoxlu su udduğumdan mən yarımcan halda düşdüyüm yerdə sərilib qalmışdım. Yalnız bu zaman mən bir qədər nəfəs alıb özümə gəldim. Tezliklə özümü bu qədər ələ ala bildim ki, torpağın mənim güman etdiyimdən də yaxında olduğunu hiss etdim və o saat dik ayağa qalxıb sahilə tərəf yüyürməyə başladım. Ümid edirdim ki, üzərimə yeni bir dalğa gəlib məni yaxalayınca qədər sahilə gedib çata bilərəm. Lakin çox tezliklə anladım ki, mən bu dalğadan yaxa qurtara bilməyəcəyəm: dəniz dağ kimi üstümə gəlirdi və qəzəbli bir düşməni kimi arxadan məni haqlayırdı, mənim isə onunla vuruşmağa nə taqətim, nə də vasitəm var idi. Nəfəsimi saxlayıb dalğaların belində gücüm çatdığı qədər sahilə tərəf üzməkdən başqa bir çarəm qalmamışdı. Mən, başlıca olaraq, arxadan gələn yeni dalğaların öhdəsindən gəlməyə cəhd edirdim ki, onlar məni hər dəfə sahilə daha çox yaxınlaşdırsın, sahilə toxunub geri çəkilməyə məni də özləri ilə dənizə çəkib aparmasın.

Sonrakı dalğa məni iyirmi-otuz fut dərinlikdə suya batırdı. Dalğanın məni necə qəflətən bürüdüyünü və qeyri-adi bir sürət və qüvvətlə sahilə tərəf xeyli apardığını hiss edirdim. Mən nəfəsimi içimə çəkib var gücümlə dalğanın axını ilə üzüb ona kömək edirdim. Lap əldən düşmüşdüm, az qala, boğulacaqdım, birdən mən nə isə yuxarı qalxdığımı hiss etdim, xoşbəxtlikdən, başım və əllərim tezliklə suyun üzərinə çıxdı, mən suyun üzərində iki saniyədən artıq qalmadımsa da, yenə bir nəfəs alıb özümə gəldim, o isə mənə qüvvət və cəsarət verdi. Başqa bir dalğa yenə də məni batırdı, lakin bu dəfə mən suyun altında çox qalmadım. Dalğa sahilə dəyib parçalanaraq geri çəkilməyə məni də özü ilə çəkib aparmasına imkan vermədim və tezliklə ayağımın altında torpağı hiss etdim. İki-üç saniyə ayaqüstə durub bütün köksümlə nəfəs aldım, sonra yenə də var gücümlə sahilə doğru qaçmağa başladım.

Lakin mən bu dəfə də coşqun dənizdən yaxa qurtara bilmədim: dalğalar iki dəfə arxadan məni haqladı və sahilə doğru xeyli uzağa apardı, çünki bu tərəfdən sahil çox qumsal idi.

Axırıncı dalğa isə, az qala, lap nəfəsimi kəsəcəkdi: dalğa məni elə bir qüvvə ilə qayaya çırpdı ki, huşumu itirdim və tamamilə heydən düşdüm. Böyrümə və sinəmə dəymiş zərbədən nəfəsim kəsildi və əgər həmin dəqiqədə dəniz məni yenidən yaxalasa, mütləq boğulacaqdım. Yaxşı ki, lap vaxtında özümə gəldim: dalğanın yenidən üstümü alacağını görüncə, mən üzərinə düşdüyüm qayanın çıxıntısından bərk yapışıb nəfəsimi içimə çəkdim və dalğanın gəlib keçməsinə gözləməyi qərara aldım. Torpağa yaxın olan bu yerlərdə dalğalar çox da iri deyildi, ona görə də mən su geri çəkilincəyə qədər gözlədim. Sonra mən yenə də qalxıb irəli qaçdım və sahilə o qədər yaxınlaşdım ki, ardımca gələn o biri dalğa başımdan aşdısa da, ancaq güc gəlib məni yenidən dənizə apara bilmədi. Bir az da irəli qaçdım və bərk torpaq üzərində durduğumu hiss etdim, sevincimdən tez sahil qayalarının üstünə dırmaşıb göy otun üstünə səril-dim. Bura mənim üçün tamamilə təhlükəsiz bir yer idi: dəniz daha mənə çata bilməzdi.

Sağ və salamat sahilə gəlib çıxdığımı hiss etdikdə mən uzandı-ğım yerdə gözlərimi açıb göyə baxdım, həyatımı xilas etdiyi üçün Allaha şükür elədim. Halbuki cəmi bir neçə dəqiqə bundan əvvəl xilas olub qurtaracağıma heç bir ümidim yox idi. Mənə elə gəlirdi ki, tabutdan qalxmış bir insanın sevincini bütün parlaqlığı ilə ifadə edə biləcək söz yoxdur və mən, qətiyyə, təəccüb etməm ki, nə üçün boynunda kəndir ölümə aparılan caniyə lap asılacağı dəqi-qədə əfv edildiyini xəbər verdikdə həmişə, adətən, onun yanında bir həkim də olur, bəli, mən təkrar edirəm ki, bu işə, qətiyyə, təəccüb etməm, çünki qəflətən verilən sevinc xəbəri də bu bağıqlanan canini həddindən çox sarsıdıb ürəyinin döyüntüsünü dayandıra bilər, belə hallarda həmin adamdan qan almaq və onu sakitləşdir-mək üçün həkimin orada olması zəruridir.

Qəflətən deyilən bir şad xəbər də
Qəmli xəbər kimi oynadar əqli.

Mən ayağa qalxıb sevindiyimdən sahilboyu addımlayıb gəzinir, əllərimi yuxarı qaldırıb müxtəlif hərəkətlər edir, min cür oyun çıxarırdım, onların heç birini indi burada təsvir edə bilmirəm. Bütün varlığım, təbiri caizsə, xilas olmağım haqqında xəyal dəryasına qərq olmuşdu. Mən öz məhv olmuş yoldaşlarım haqqında düşünürdüm, onların hamısı boğulmuşdu, məndən başqa heç kəs xilas olmamışdı. Onlardan heç biri gözümə dəymədi, dalgaların vurub sahilə çıxartdığı üç şlyapa, bir papaq və iki ədəd taykeş ayaqqabıdan başqa, onlardan heç bir iz qalmamışdı.

Gəməimizin saya oturub qaldığı yerə tərəf nəzər saldım, sıra ilə gələn dalgaların dalından onu güclə seçə bildim – gəmi çox uzaqda idi. Mən öz-özümə dedim: “İlahi! Bu, necə bir möcüzədir? Mən bu sahilə necə çıxabilmişəm? Yox, bu ancaq möcüzədir!”

Ölüm təhlükəsindən salamat qurtardığımı üçün mən bu fikirlərlə özümə təsəlli verdim və sonra haraya gəlib çıxdığımı və hər şeydən əvvəl, nə etməli olduğumu öyrənmək üçün ətrafa göz gəzdirməyə başladım. Mənim sevincim birdən-birə yox oldu: anladım ki, ölümdən qurtarmış olsam da, hələ mənə üz verə biləcək gələcək bədbəxtliklərdən və dəhşətlərdən qurtarmamışam. Əynimdə quru bir şey yox idi, paltarların tamam islanmışdı, dəyişməyə də bir şeyim yox idi, nə yeməyə bir tikə çörəyim, nə də içməyə bir qurtum suyum var idi ki, heç olmasa, ağızma alıb, bir balaca özümə gəlim. Əgər vəziyyət bu cür davam etsəydi, mən gələcəkdə ya acından ölməli idim, ya da ki yırtıcı heyvanlar məni parçalayıb yeyəcəkdi. Lakin hər şeydən çox məni kədərləndirən və dəhşətə gətirən bu idi ki, yanımda heç bir silahım yox idi, buna görə də mən nə ov edib özümə bir yemək düzəldə bilərdim, nə də mənə hücum edəcək yırtıcı heyvanlardan özümü qoruyub müdafiə etməyi bacarardım. Ümumiyyətlə, yanımda bıçaq, trubka və tütünlə dolu dəmir qutudan başqa bir şey yox idi. Mənim bütün var-yoxum bundan ibarət idi. Bütün bunların hamısını fikirləşdikcə məni elə bir dəhşət bürüdü ki, sahilboyu uzun müddət dəli kimi obaş-bubaşa qaçmağa başladım. Gecə düşəndə isə qorxudan ürəyim tir-tir əsməyə başladı və mən bu yerlərdə yırtıcı heyvanlar yaşayırsa, başıma nələr gələcəyini təsəvvürümdə canlandırdım, çünki bu heyvanların ova, adətən, gecələr çıxdığını bilirdim.

Yaxında şam ağacına bənzər yoğun, qollu-budaqlı, lakin tikanlı bir ağac var idi, o təhlükəli vəziyyətdə ağılıma gələn yalnız bu oldu

ki, həmin ağaca çıxıb bütün gecəni orada oturum, səhər açılanda isə nə cür ölməyi seçib qərara alaram, çünki mən bu yerdə yaşamaq üçün bir imkan görmürdüm. Mən içməli su tapmaq məqsədilə sahildən dördəbir mil uzaqlaşıb bu ölkənin içərisinə tərəf getdim və xoşbəxtlikdən, bir çeşmə tapıb sevindim. Doyunca bu sudan içdim, sonra iştahamı küsdürmək üçün ağızma bir az tütün atdım və ağacın yanına qayıdıb ona dırmaşdım. Budaqların arasında yerimi elə rahatladım ki, yuxuya getsəm, yerə yıxılmayım. Qısa budaqlardan birini kəsib özümü yırtıcı heyvanlardan qorumaq məqsədilə bir dəyənək düzəltdim, yerimi sahmanlayıb oturdum, bərk yorğun olduğum üçün rahatlanan kimi yuxuya getdim. Mən çox şirin bir yuxuya getmişdim və bu yuxu mənim üçün o qədər şirin göründü ki, mənim fikrimcə, özgəsi mənim yerimə bu ağacda heç bir zaman belə yata bilməz və aylanda da özünü mənim qədər yaxşı və gümrəh hiss edə bilməzdi.

Mən yuxudan ayılındaqda artıq ətraf tamamilə işıqlaşmışdı, hava açılmış, külək yatmışdı, dəniz isə daha qabarıb köpüklənmişdi. Lakin məni təəccübləndirən bu idi ki, bizim gəmimiz əvvəlki yerində deyildi, gəmi indi dünən dalğaların məni götürüb çıxardığı qayanın lap yanında idi; görünür, gecə qabarma onu qumdan ayırıb bu yerə gətirmişdi. İndi gəmi mənim yatıb gecələdiyim yerdən ən çoxu bir milə qədər uzaqda durmuşdu. Görünür, dalğalar onu sındırmamışdı, çünki gəmi suda, demək olar ki, lap düz dayanmışdı. Mən gəmiyə gedib ərzaq və lazım olan digər şeyləri tədarük etməyi o saat qərara aldım.

Ağacdən düşüb ətrafı bir də gözdən keçirdim, gözümə dəyən birinci şey sağ tərəfdə, təqribən iki millik bir məsafədə düşmüş qayığımız oldu, görünür, dünənki fırtına onu buraya atmışdı. Mən qayığa tərəf getmək istədim, lakin oraya birbaşa getmək mümkün olmadı. Sahilə girmiş yarım mil enliyindəki kiçik bir körfəz yolu kəsmişdi. Mən geri qayıtdım, çünki gəmiyə gedib çıxmaq mənim üçün daha vacib idi, mən orada özümü saxlamaq üçün yemək və paltar qismindən bir şey tapmaq ümidində idim.

Günortadan sonra dəniz sakitləşdi, dalğalar tamamilə yatdı və su o qədər geri çəkildi ki, gəmiyə qədər olan bir millik məsafənin dördəbirini suyun çəkildiyi yer ilə yeriylə keçə bildim. Məni yenə də dərin bir kədər bürüdü, qəlbim sıxıldı, mənə aydın oldu ki, biz

gəmidə qalib fırtınanın keçməsinə gözləşəydik, hamımız salamat qalardıq və indi sahilə çıxardıq, mən bədbəxt də indi insanlardan ayrı düşüb bu kimsəsiz yerdə tək qalmazdım. Bütün bunları düşündükcə göz yaşları məni boğurdu, lakin göz yaşı ilə dərdə dərman etmək olmazdı, mən necə olur olsun gedib gəmiyə çıxmağı qərara aldım. Paltarımı soyunub suya girdim (çünki hava çox isti idi). Ancaq mən üzüb gəmiyə yaxınlaşdıqda yeni bir çətinlik qarşıya çıxdı: mən bu gəmiyə necə dırmaşmalı idim? Çünki gəmi çox dayaz yerdə idi və onun bütün gövdəsi sudan bayırda qalmışdı, yapışmağa da bir yeri yox idi. İki dəfə dövrə vurub gəminin ətrafında xeyli üzdüm, ikinci dəfədə gəmidən bir kəndirin sallandığını gördüm (özüm də təəccüb edirəm, necə olmuşdu ki, bu kəndir əvvəlcədən mənim gözümə dəyməmişdi). Kəndir gəmidən aşağıya, lap suyun üzərinə qədər sallanmışdı, mən çox çətinliklə olsa da, hər halda, kəndirin ucundan yapışıb gəmiyə dırmaşmağa müvəffəq oldum. Gəmi deşilmişdi, anbara xeyli su yığılmışdı. Ancaq gəmi dənizin bu qumlu yerində elə bir vəziyyətdə saya oturmuşdu ki, onun dal tərəfi yuxarı qalxmış, burun tərəfisə aşağı enmiş və demək olar ki, lap suyun səthinə yaxınlaşmışdı. Elə buna görə də su gəminin dal tərəfinə keçməmişdi və orada olan şeylərin də heç biri islanmamışdı. Bunu mən o saat müşahidə etdim, çünki mən, aydındır ki, ən əvvəl, şeylərdən hansının salamat qalib, hansının xarab olduğunu öyrənmək istəyirdim. Məlum oldu ki, əvvəla, gəmidə olan ərzaq ehtiyatı bütünlüklə quru qalmışdır, digər tərəfdən aclıq məni əldən saldığı üçün ərzaq anbarına girib ciblərimi suxarı ilə doldurdum və vaxtı itirməmək üçün elə ayaqüstü gəmini gəzə-gəzə suxarıdan yeməyə başladım. Gəminin ümumi otağında bir butulka rom tapdım, ondan da bir neçə qurtum içdim, çünki mən irəlidə xeyli iş görməli idim və bu işlərin öhdəsindən gələ bilmək üçün qüvvə toplamağa böyük ehtiyacım var idi.

Mənə lazım ola biləcək şeyləri sahilə daşımaq üçün, hər şeydən əvvəl, bir qayıq lazım idi. Lakin o şey ki mümkün deyil, əlini qoyununa qoyub onun haqqında xəyala qapılmağın heç bir əhəmiyyəti yoxdur. Ehtiyac insanın ixtiraçılıq qabiliyyətini də artırır, odur ki mən daha dayanmayıb işə girişdim. Gəmidə ehtiyat dor ağacları, onun üst hissələri və başqa taxtalar var idi. Bunlardan bir sal düzəltməyi qət etdim. Tirlərin yüngüllərindən bir neçəsini seçdim, sonra

gəmidən düşüb tirlərin dördünü də özümə tərəf çəkdim, onları başbaşa möhkəm bağladım, iki-üç xırda taxtanı da onların üstündən xaç kimi qoyub bir-birinə möhkəm bənd etdim. Düzəltdiyim sal mənim öz ağırlığımyı yaxşı saxlayırdı, lakin yük üçün o həm kiçik, həm də yüngül idi. Mən yenidən işə başladım və bizim gəmi dülgərinin mişarını tapıb gəmidəki ehtiyat dor ağacını üç hissəyə böldüm və bunları da salın yanlarına bərkitdim. Bu iş mənə çox böyük əziyyət və səy bahasına başa gəldi, lakin yaşamaq üçün mümkün olan bütün zəruri şeyləri tədarük edib toplamaq arzusu mənə bu çətin işləri gördürürdü, halbuki adi şəraitdə olsaydım, bu işləri görməyə heç bir zaman gücüm çatmazdı.

Mənim salım indi kifayət qədər möhkəm idi və xeyli yük götürə bilərdi. Mən, birinci növbədə, salı yükləməli və dalğaların bu yükü yuyub aparmamasının qeydinə qalmalı idim. Bu məsələnin üzərində çox fikirləşmədim. Hər şeydən əvvəl, mən gəmidə gözümə dəyən taxtaların hamısını sala yığdım, sonra dənizçilərimizə məxsus olan üç sandığı gətirib əvvəlcə qifillərini sındırdım və içindəki şeyləri çıxartdım, sandıqları sala yığdığım taxtaların üstündən qoydum. Sonra hansı şeylərin mənə daha çox lazım olacağını tez fikirləşdim və həmin şeyləri seçib sandıqların üçünü də doldurdum. Sandıqların birinə azuqə ehtiyatı: düyü, suxarı, üç dənə girdə Hollandiya pendiri, beş yekə parça qurudulmuş keçi ətinə (gəmidə bu bizim üçün başlıca ət xörəyi hesab olunurdu), gəmidə saxladığımız və ətinə çoxdan yeyib qurtardığımız toyuqlar üçün götürdüyümüz dənənin qalanını yığdım. Bu dənə arpa ilə buğdanın qarışığından ibarət idi. Lakin sonradan çox təəssüflə öyrəndim ki, gəmidəki siçanlar bu dənəni korlayıblar. Mən həmçinin kapitanımıza məxsus olan bir neçə yeşik şərab və beş-altı qallon¹ düyü arağı tapdım. Bu yeşiklərin hamısını sala endirib yan-yana qoydum, çünki onlar nə sandığa sığan şey idi, nə də bunları sandıqda gizlətməyə bir ehtiyac var idi. Mən salı yükləməklə məşğul olduğum zaman başım qarışdı, bir də gördüm ki, dənizdə qabarma başlayır, bu zaman sahildə qoyub gəldiyim arxalığımyı, köynəyimi və jiletimi su götürüb dənizə apardı, bunu gördükdə mən çox kədərləndim, çünki onlar gedəndən sonra corablardan və dizə qədər olan qısa kətan tumandan başqa, əynimdə paltar qismindən bir şey yox idi. Yaxşı ki, bu əynimdəkiləri də

¹ Qallon – 3,75 litrə bərabərdir.

çıxartmamışdım, ona görə qalmışdı. Bu vəziyyət məni paltar qeydinə qalmağa da məcbur etdi. Gəmidə paltar qismindən çox şey var idi, lakin mən hələlik o dəqiqə mənə lazım olanı götürdüm, çünki məni bir çox başqa şeylər, hər şeydən əvvəl, iş alətləri daha artıq maraqlandırır. Keyfi axtardıqdan sonra mən dülğərimizin alətləri yığılmış qutunu tapdım. Onu deyim ki, bu qutu mənim üçün çox qiymətli idi, o zaman həmin qutuya bir gəmi dolusu qızıl versəydilər, yenə də verməzdim. Mən bu qutunu heç içinə baxmadan gətirib sala qoydum, çünki onun içində, təxminən, hansı alətlərin olduğu mənə məlum idi.

İndi mən tüfəng, onu doldurmaq üçün qırma və barıt tədarük etməli idim. Gəminin ümumi otağında iki yaxşı ovçu tüfəngi və iki tapança tapdım, bunları barıt qabı, bir torba qırma və iki köhnə paslı qılıncla birlikdə gətirib salın üstünə qoydum. Gəmidə bizim üç çələk barıtımız olduğunu bilirdim, lakin harada saxlandığı mənə məlum deyildi. Ancaq gəmini yaxşıca axtarıb onların üçün də tapdım. Onlardan biri islanmışdı, ikisi isə qurquru idi. Mən onları da aparıb salın üstündə tüfənglərin və qılıncların yanına qoydum. İndi salın üstündə kifayət qədər yük var idi və mən yelkənsiz, avarsız və sükan-sız necə sahile gedib çıxacağımı düşünməyə başladım, çünki mənim bu salımı çevirib alt-üst etmək üçün ən zəif bir külək kifayət idi.

Ancaq belə bir vəziyyətdə üç şey mənə ürək-dirək verir və məni cəsarətləndirirdi: əvvəla, dəniz tamamilə sakit idi, ikincisi, dənizdə başlanan qabarma mənim salımı qovub sahile tərəf aparmalı idi, üçüncüsü, dənizdən sahile doğru əsən yüngül meh də səmtinə düşdüüyü üçün mənim xeyrimə idi. Gəmidəki qayığın sınıq avarlarından ikisini-üçünü axtarıb tapdım, onları axtararkən (dülğər qutusunda olan alətlərdən əlavə) yenə də iki mişar, balta və bir çəkic də tapdım, bunların hamısını götürüb gəmidən sala endim. Yolun bir milini, yaxud, təxminən bir qədərini sal çox yaxşı getdi. Lakin hiss etdim ki, dəniz mənim salımı sahilin əvvəl mənim gedib düşdüüyüm yerinə tərəf aparmır, oradan uzaqlaşdırır. O saat ağılıma gəldi ki, dənizin bu yerində, yəqin ki, sahil axıntısı vardır və əgər mən salı bu axıntıya salsam, hər hansı bir kiçik körfəzə, yaxud çay ağzına gedib çıxaram, orada da sahile yanaşıb yükümü boşaltmaq asan olar.

Elə düşündüyüm kimi də oldu. Tezliklə qarşı tərəfdən kiçik buxta kimi bir yer gördüm, axın da mənim salımı sürətlə həmin bu

buxtaya tərəf aparırdı. Mən bacardığım kimi salı idarə edirdim və mümkün qədər axının ortası ilə getməyə çalışırdım. Lakin bu buxtaya bələd deyildim və onun hansı yerindən keçmək lazım gəldiyini də bilmirdim, buna görə də, az qala, ikinci dəfə fəlakətə düşəcəkdim, əgər belə bir hadisə üz versəydi, mən, doğrusu, lap dərdimdən çərləyib ölərdim. İş belə oldu ki, salın bir tərəfi qəflətən quma toxundu, o biri tərəfi isə o saat əyilib aşağı endi. Əgər bir az da əyilsəydi, mənim bütün yüklərim o tərəfə sürüşüb suya tökülərdi. Mən kürəyimi və əllərimi sandıqlara dirəyib onları öz yerindən sürüşməyə qoymurdum, lakin bütün cidd-cəhdimə baxmayaraq, salı da quma toxunub saya oturduğu yerdən itələyib çıxara bilmirdim. Mən yarım saata qədər bu vəziyyətdə qalıb tərpənməyə cəsarət etmirdim. Nəhayət, artmaqda olan su özü salın əyilmiş tərəfini bir qədər yuxarı qaldırıb düzəltdi, su bir qədər də yuxarı qalxdıqda isə sal quma toxunub saya oturduğu yerdən suyun üzünə çıxdı. Belə olduqda mən əlimdəki avara söykənərək salı axıntının lap ortasına itələdim və bu yerdə axın çox güclü olduğu üçün mən tezliklə həmin kiçik buxtaya, daha doğrusu, hündür sahilli kiçik bir çayın mənsəbinə gəlib çıxdım. Mən sahilə yan almaq üçün əlverişli bir yer tapmaq məqsədilə ətrafi nəzərdən keçirməyə başladım. Mən dənizdən çox uzaq düşmək istəmədim, çünki gec-tez dənizdə bir gəmi görəcəyimi ümid edirdim, buna görə də mümkün qədər dənizə yaxın yerdə olmağı qət etdim.

Nəhayət, sağ sahilə gözüme lap xırda bir körfəz dəydi, mən də salı oraya yönəltdim. Böyük zəhmətlə salı su axıntının köndələninə saldım və əlimdəki avarı dənizin dibinə dayayaraq axını yarıb, bu kiçik körfəzə daxil oldum. Lakin mən yenə də qorxulu bir vəziyyətə düşmüşdüm: burada sahil o qədər dik idi ki, əgər salın bir tərəfi bu dik sahilə toxunsaydı, mütləq yuxarı qalxar, o biri tərəfi isə suya enib əyilər və mənim gətirdiyim yük üçün yenə də təhlükə yarandı. Mənim üçün bircə çarə qalmışdı: dayanıb suyun daha çox qalxmasını gözləməli idim. Sahilin qurtaracağında düz bir yer var idi, bura çox əlverişli bir meydança idi. Mən salı o tərəfə çevirdim, avanı dənizin dibinə dayayaraq salı elə bir vəziyyətdə saxlamışdım ki, sanki, lap lövbər atıb dayanmışdım. Mənim hesabıma görə, su qalxdıqca bu meydançanı da basmalı idi. Elə belə də oldu. Su dənizdə kifayət qədər qalxdıqda (salım bir fut yüksəklikdə suya oturmuşdu), mən salı həmin bu düz meydançaya itələdim, iki tərəfdən avarları

dənizin dibinə sancıb salın yerini möhkəmləndirdim və dayanıb suyun çəkilməsini gözlədim. Dənizdə çəkmə başlayan kimi sal bütün yükü ilə birlikdə sahilin bu düz və quru yerində qaldı.

İndi mən ətrafı gözəndən keçirməli və mənzil üçün elə bir təhlükəsiz yer seçməli idim ki, öz şeylərimi hər hansı bir təsadüfə qarşı qorxmadan oraya yığa biləydim. Mən haraya gəlib çıxdığımı hələ də bilmirdim: bu yerin qitə və ya ada olduğu, burada insan yaşayıb-yaşamadığı mənə məlum deyildi. Burada vəhşi heyvanlardan mənə bir təhlükə olub-olmayacağını da bilmirdim. Mənim dayandığım yerdən, təxminən, yarım mil uzaqda hündür və sıldırım bir təpə görünürdü. Bu, bir silsilə kimi şimal tərəfə uzanan təpələrin, yəqin, ən hündürü idi. Tüfəng, tapança və barıt qabını götürüb kəşfiyyata çıxdım. Təpənin başına çıxanda (oraya çıxmaq mənə çox çətin başa gəldi) mənim kədərli aqibətimin nə qədər acınacaqlı olduğu tamamilə aydın oldu. Gördüm ki, mənim gəlib düşdüyüm yer adadır, onun dörd tərəfi dənizlə əhatə olunmuşdur, heç bir tərəfdə torpaq görünmürdü, yalnız bir qədər kənardə suyun içindən bayıra çıxmış bir neçə çıpaq qaya və on mil məsafədə qərb tərəfdə mənim gəlib düşdüyüm adadan da xeyli kiçik iki ada görünürdü.

Mən başqa şeylər də kəşf etdim: mənim düşdüyüm adanın torpağı heç becərilməmişdi və bütün əlamətlər göstərirdi ki, burada insan da yaşamır. Adada, bəlkə, vəhşi heyvanlar da var idi, ancaq mən hələlik heç birini də görməmişdim. Əvəzində isə çoxlu quş var idi, ancaq hamısı da mənə məlum olmayan cinsdən idi. Sonralar da mən bu quşları ovlayanda, onların yeməli olub-olmadıqlarını zahiri görünüşlərinə görə ayırd edə bilmirdim. Mən təpədən enərkən meşənin kənarındakı ağaca qonmuş böyük bir quş vurdum. Mənim fikrimcə, bu atəş dünya yaranandan bəri birinci atəş idi ki, bu adada səslənirdi. Mən atəş açan kimi bir dəstə quş meşədən bulud kimi havaya qalxdı. Quşların hərəsi bir cür qışqırırdı, lakin bu qışqırıqların heç biri mənim tanıdığım quşların səsinə oxşamırdı. Vurduğum quş isə mənə elə gəlir ki, deyəsən, bizim yerlərdəki çalağanın başqa bir növü idi: lələklərinin rəngi və dimdiyinin görünüşü etibarilə, çalağana çox oxşayırdı, lakin caynaqları çox qısa idi. Əti lap leş iyi verirdi və heç yeyiləsi deyildi.

Bu kəşfiyyatlarla kifayətləndim və salın yanına qayıdıb şeyləri sahilə daşımağa başladım. Günümün bütün qalan hissəsi bu işə

getdi. Gecəni harada və necə keçirəcəyimi bilmirdim. Torpağın üstündə uzanıb yatmağa qorxurdum, çünki burada hər hansı bir yırtıcı heyvanın gecə mənə hücum etməyəcəyindən arxayın deyildim. Sonralar məlum oldu ki, mənim bu qorxu və şübhələrim tamamilə əsassız imiş.

Buna görə də mən gecələmək üçün sahilə münasib bir yer seçib, onu dörd tərəfdən yeşiklər və sandıqlarla aralığa aldım, bu hasarın içində isə taxtalardan komaya oxşar bir şey qurdum. Ərzaq məsələsinə gəldikdə, doğrusu, əlimdəki ehtiyat qurtarıqdan sonra haradan yemək tapacağımı bilmirdim. Çünki quşlardan və mənim atəşimin səsinə meşədən çıxıb qaçan, bizim dovşana oxşar iki balaca heyvandan başqa, burada heç bir canlı məxluqat gözüme dəyməmişdi.

Lakin indi məni başqa bir məsələ daha çox məşğul edirdi. Mən gəmidə qalmış və mənə lazım ola biləcək şeylərin hamısını, hər şeydən əvvəl, yelkənləri və kəndirləri birtəhər gətirmək istəyirdim. Buna görə də əgər başqa bir şey mane olmazsa, yenidən gəmiyə ikinci bir səfər etməyi qərara aldım. İlk şiddətli külək və fırtınanın gəmini parça-parça edəcəyini bildiyimə görə gəmidən götürə biləcəyim bütün şeylərin hamısını daşıyıb sahilə gətirənə qədər bütün başqa işlərin hamısını təxirə salmağı qət etdim. Mən öz-özümü məsləhət edib belə bir nəticəyə gəldim ki, gəmiyə gedəndə salı aparmaq lazım deyil, çünki bu, mənə artıq yük kimi görünürdü. Suyun çəkilməsini gözləyərək, birinci dəfədə olduğu kimi, yenə də suya girib üzə-üzə gəmiyə tərəf yola düşdüm. Ancaq bu dəfə əynimdə olan paltarı komada soyundum, əynimdə yalnız dama-dama qumaşdan tikilmiş alt köynəyi, kətan tuman və yalın ayağıma geydiyim çəkmələr qaldı.

Birinci dəfədə olduğu kimi, mən yenə də sallanmış kəndir vasitəsilə gəmişə dırmaşdım, sonra orada təzə bir sal qayığı hazırladım. Lakin birinci dəfədən müəyyən təcrübə qazandığım üçün bu dəfə salı o qədər də böyük və yöndəmsiz düzəltmədim, həm də az yüklədim. Ancaq bu salın üstündə də mən bir çox faydalı şeylər daşıyıb gətirdim. Əvvəla, mən dülğərimizin ehtiyat üçün götürmüş olduğu şeylərin hamısını tapıb götürdüm, bunların arasında iki, yaxud üç torba (iri və xırda) mıx, burğu açan, iki düjünə qədər balta, ən başlıcası isə çox faydalı olan bir bülöv daşı var idi. Sonra mən

bizim topçunun anbarından da bəzi şeylər, o cümlədən üç ədəd dəmir ling, iki çəllək tüfəng gülləsi, yeddi müşket, yenə də bir ov tüfəngi və bir qədər bant, sonra bir böyük torba qırma və bir top qurğuşun kağızı tapıb götürdüm. Bir yerə toplanıb sarınmış bu qurğuşun o qədər ağır idi ki, güclə yerindən qaldırıb sala yüklədim.

Bu saydıqlarımdan başqa, mən gəmidə əlimə keçən bütün pal-tarları, ehtiyat yelkənini, yelləncək, bir neçə döşək və yastıq götür-düm, hamısını sala yükləyib böyük bir məmnuniyyətlə sağ-salamat sahilə gətirib çıxartdım.

Gəmiyə gedərkən mən daxmada olmadığım müddətdə yırtıcı heyvanların gəlib topladığım ərzağı məhv edəcəklərindən bir az qor-xurdum. Lakin sahilə qayıdıb gələndə mən daxmanın yanında heç bir vəhşi heyvan izi görmədim. Ancaq sandıqlardan birinin üstündə nə isə vəhşi pişiyə çox oxşayan bir heyvan oturmuşdu. Mən yaxın-laşanda o bir qədər kənara qaçıb dayandı, sonra dal ayaqları üzə-rində çömbəlib oturdu və tamamilə sakit, qorxusuz-ürküsüz düz gözlərimin içinə baxmağa başladı, elə bil ki, mənimlə tanış olmaq istəyirdi. Mən tüfəngi qaldırıb onu nişan aldım, lakin bu hərəkətin nə demək olduğunu o, yəqin ki, anlamırdı, buna görə də o, qətiy-yən, qorxmadı və heç yerindən də tərpənmədi. İş bu yerə çatanda mən alicənablıq göstərüb, ona bir parça suxarı tulladım, ancaq mənim tərəfimdən bu, çox böyük bir bədxərlik idi, çünki, onsuz da mənim ərzaq ehtiyatım çox az idi. Buna baxmayaraq mən bu bir parça suxarıdan keçdim. Heyvan yaxınlaşıb suxarını iylədi və yeyib çox böyük bir həzz ilə ağızının yan-yörəsini yaladı, yenə də dayanıb mənə baxdı, sanki, yeməyin ardını gözləyirdi. Lakin mən ona daha heç bir şey vermədim, heyvan bir azdan sonra çıxıb getdi.

İkinci yükü gətirib sahilə çıxartdıqdan sonra istədim ki, ağır bant çəlləklərini açam və bantı hissə-hissə daşıyam. Lakin əvvəlcə çadır qurmağa başladım. Çadırı mən yelkəndən və bu məqsəd üçün meşədən kəsdiyim çubuqlardan hazırladım. Günəşdən və yağışdan xarab ola biləcək şeylərin hamısını çadıra daşdım, insan və ya vəhşi heyvanların qəflətən hücum edə biləcəklərini nəzərə alıb boş yeşikləri və çəlləkləri də çadırın ətrafına yığdım.

Böyük bir sandığı böyrü üstə qoyub çadırın girəcəyini bayır tərəf-dən örtüdüm, içəridən isə taxta düzdüm. Sonra yerdə yataq saldım, başımın altına iki tapança, yatağın böyür tərəfinə isə tüfəngi qoyub

uzandım. Gəmimiz fəlakətə uğradıqdan bəri bu, birinci gecə idi ki, mən yataqda yatırdım. Yorğun və yuxusuz olduğum üçün tez yuxulayıb səhərə qədər bərk yatdım, çünki bundan əvvəlki gecə çox az yatmışdım. Bütün günü də möhkəm işləmişdim: əvvəlcə şeyləri gəmidən daşıyıb sala yükləmişdim, sonra da həmin şeyləri yenə də sahilə daşımışdım.

Mənim fikrimcə, indiyə qədər heç kəs hələ özünə mənimki qədər böyük bir anbar düzəltməmişdir. Lakin mənim gözüüm doymurdu: nə qədər ki gəmi salamat idi və öz əvvəlki yerində dayanmışdı, nə qədər ki mənə lazım olan şeylərdən lap bircə dənə gəmidə qalmışdı, mən bunların hamısını daşıyıb gətirməyi və öz ehtiyatımı çoxaltmağı zəruri hesab edirdim. Ona görə də hər gün dənizdə çəkilmə başlayan kimi mən gəmiyə gedir və hər dəfə təzə bir şey gətirirdim. Üçüncü səfərim xüsusilə müvəffəqiyyətli oldu. Mən gəmidəki bütün ipləri açdım və ehtiyat üçün götürülmüş bütün xırda kəndir yumaqlarını (həmçininin həlqə kimi hazırlanmış üçləmə ipləri və yedək iplərini də salın gücü çatdığı qədər) götürdüm. Mən eyni zamanda yelkənləri yamamaq üçün gəmidə bizə lazım olan böyük ehtiyat bez parçasını və gəmidə islanmış barıtlarla dolu çəlləyi də gətirib sala yüklədim. Beləliklə, nəhayət, mən yelkənlərin hamısını sahilə gətirdim. Ancaq mən onları doğrayıb hissə-hissə daşımalı oldum, çünki öz-özlüyündə bu yelkənlər indi əhəmiyyətsiz idi və mənim üçün onlar bir parça bez kimi qiymətli idi.

Lakin məni hər şeydən çox sevindirən bu oldu ki, beş-altı dəfə gəmiyə səfər etdikdən sonra mən daha gəmidə elə bir lazımlı şeyin qalmadığını zənn edirdim, amma təsadüfən gəminin anbarında suxarı ilə dolu böyük bir çəllək, üç çəllək rom, bir yeşik qənd və kiçik bir çəllək yarma tapdım. Mənim üçün bu, çox sevindirici kəşf idi, çünki mən gəmidə ərzaq qismindən daha heç bir şey qalmadığına əmin idim və belə fikir edirdim ki, qalmış olsa da, yəqin, islanmışdır. Suxarını çəlləkdən çıxarıb parça-parça kəsdiyim yelkən bezinə büktdüm və hissə-hissə gətirib sala yüklədim. Bütün bunların hamısını mən sağ və salamat gətirib sahilə çıxartdım.

Ertəsi günü mən yenidən gəmiyə getdim. Bu dəfə mən tək bir adamın gücü çatacağı şeylərin hamısını yığışdırdıqdan sonra kəndirləri kəsməyə başladım. Hər bir kəndiri hissələrə elə bölürdüm ki, onları daşıyıb aparmaq mənə çətin olmasın. Beləliklə, mən üç kəndiri kəsib

sahilə daşıdım. Sonra mən gəmidən qoparıb çıxarda bildiyim bütün dəmir hissələri götürdüm və gəmidə qalmış tamasaların hamısını yarıb böyük bir sal düzəltdim, hazırladığım bütün bu ağır şeylərin hamısını yükləyib geri yola düşdüm. Lakin bu dəfə bəxtim gətirmədi. Düzəltdiyim sal o qədər yöndəmsiz və yük də o qədər ağır idi ki, mən salı çox böyük çətinliklə idarə edirdim. Buxtaya daxil olub, bütün şeylərimi boşaltmış olduğum sahilə tərəf gedəndə, mən salı əvvəlki kimi bacarıqla idarə edə bilmədim, sal çevrildi və mən yüklə birlikdə suya batdım. Mənim suya düşməyim çox da böyük bir fəlakət deyildi. Çünki bu hadisə, demək olar ki, lap sahilin yanında baş vermişdi və bu yer dayaz olduğu üçün mənə heç bir şey olmazdı. Lakin yükümün hamısı olmasa da, hər halda, onun çox hissəsi və ən başlıcası gəmidən qopardığım dəmirlər suyun dibinə getdi, bu isə mənə xeyli kədərləndirdi, çünki dəmirlər mənə çox lazım ola bilərdi. Onu da deyim ki, dənizdə çəkilmə başlayıb, su aşağı enəndə mən, demək olar ki, kəndirlərin hamısını və bir neçə parça dəmir tapıb sahilə çıxartdım, lakin bu iş mənə çox böyük zəhmət bahasına başa gəldi, çünki hər bir dəmir parçası üçün bir dəfə suya baş vurmaq lazım gəlirdi, bu isə mənə xeyli yorurdu. Bundan sonra mən hər gün gəmiyə səfər edir və hər dəfə oradan yeni bir şey gətirirdim.

Artıq on üç gün idi adada yaşayırdım və bu müddətdə mən on bir dəfə gəmiyə gedib-gəlmişdim və bir insanın iki əli ilə qaldırılıb daşımağa qadir olduğu şeylərin hamısını sahilə gətirmişdim. Əgər sakit hava uzun müddət davam etsəydi, gəminin özünü də hissə-hissə qopardıb gətirəcəyimə əmin idim, lakin on ikinci səfərə hazırlaşanda külək qalxdığını hiss etdim. Bununla belə, dənizdə çəkilmənin başlamasını gözləyərək yenə də gəmiyə getdim. Gəmiyə əvvəlki səfərlərimdə mən öz kayutumuzun bütün dəlik-deşiklərini elə diqqətlə axtarmışdım ki, daha indi orada heç bir şeyin qalmadığını zənn edirdim. Lakin bu fikirdə ikən birdən-birə gözümlə iki gözəl bir dolaba sataşdı: onun bir gözündə üç ülgüc, bir böyük qayçı və bir düjünə yaxın çəngəl-bıçaq tapdım. O biri gözündə isə pul var idi, bu pulların bir hissəsi Avropada, bir hissəsi isə Braziliyada işlədilən gümüş və qızıl pul idi, cəmişi otuz altı funt-sterlinqə qədər idi.

Pulları görəndə gülümsədim və öz-özümə dedim: "Yararsız zibill! İndi sən mənim nəyimə lazımsan? Səni döşəmənin üstündən

götürmək üçün zəhmət çəkib əyilməyimə də dəyməz. Bu qızilları hamısını bu ən adi bıçaqlardan biri ilə dəyişməyə də hazırım. Get, səni götürüb aparmağa mənim yerim də yoxdur, indiyə qədər harada yatdınsa, orada da qal, get dənizin dibinə! Sən mənə gərək deyilsən, səni xilas etməyə də dəyməz!” Lakin mən bir az fikirləşdikdən sonra pulları götürməyi qət etdim və onların hamısını bir parça yelkən bezinə büktdüm. Sonra sal düzəltmək haqqında fikirləşməyə başladım, ancaq mən fikirləşənə qədər göyün üzü tutuldu, sahil tərəfdən əsən külək güclənməyə başladı və on beş dəqiqədən sonra lap şiddətləndi. Külək sahil tərəfdən əsdiyi üçün sal hazırlamaq mənə əl verməzdi, həm də dənizdə böyük fırtına başlanmamış çıxıb sahilə getməyə tələsmək lazım idi, yoxsa gecikib qalsaydım, bir daha sahil üzü görməzdim. Mən vaxtı itirmədən suya atılıb üzməyə başladım. Həm özümlə götürdüyüm şeylərin ağırlığı, həm də külək sahil tərəfdən əsdiyi üçün qarşıma çıxan dalğalarla mübarizə aparmağa məcbur olmağım sürətlə üzməyə mane olurdu, buna görə də gəmi ilə mənim buxtam arasındakı məsafəni mən lap güc-bəla ilə üzüb keçə bildim. Külək isə hər dəqiqə keçdikcə daha da şiddətlənirdi və qabarmanın başlanmasına bir az qalmış dənizdə əsl böyük fırtına əmələ gəldi.

Mən isə bu zaman evə yetişmişdim, həm özüm, həm də topladığım var-dövlət təhlükədən uzaq idi, çadırdan uzanıb istirahət edirdim. Fırtına bütün gecəni gurladı, səhər mən çadırdan boylanıb baxanda gəminin heç izi-tozu da qalmamışdı. İlk dəqiqələrdə bu, məni heyrətə saldı və kədərləndirdi, ancaq sonra bununla özümə təsəlli verdim ki, mənə lazım olan şeylərin hamısını vaxtında daşıyıb gətirmişəm və bu işə bütün qüvvəmi sərf etmişəm, bundan sonra əlimdə vaxt olsaydı da, mən gəmidən çox dəyərli bir şey tapa bilməzdim.

Beləliklə, mən bu hadisədən sonra nə gəmi, nə də onun içində qalmış şeylərin haqqında heç nə düşünmürdüm. Doğrudur, parçalanmış gəminin qırıqlarını fırtınadan sonra su vurub sahilə çıxara bilərdi. Sonra bu, doğrudan, belə oldu, lakin bütün bunların mənə çox az faydası dəydi.

İndi mənim bütün fikrim-zikrim bir məsələ ilə məşğul idi: necə edim ki, özümü bu adada ola biləcək vəhşi adamların və yırtıcı heyvanların hücumundan qoruyum. Mən bu barədə uzun müddət düşündüm və özüm üçün necə bir mənzil qurmağı götür-qoy

etdim: fikirləşirdim ki, özüm üçün mənzili yerdən qazım, yoxsa çadır düzəldim. Nəhayət, hər ikisini düzəltməyi qərara aldım. Belə hesab edirəm ki, mənzili necə düzəltdiyimi burada nağıl etsəm və mənzilimi sizə təsvir etsəm, pis olmaz.

Əvvəlcə, onu deyim ki, sahilə seçdiyim yerin mənzil qurub yaşamaq üçün əlverişli olmadığı tezliklə mənə əyan oldu, çünki bura dənizin lap kənarı, düz və bataqlıq bir yer idi, yəqin ki, burada yaşamaq adamın səhhəti üçün də zərərli olardı. Lakin ən başlıcası o idi ki, seçmiş olduğum bu yerin yaxınlığında içməli su yox idi. Bütün bu səbəblərə görə mənzil üçün daha yararlı və səhhət üçün əlverişli olan başqa bir yer axtarmağı qət etdim.

Mənzil üçün yer axtaranda bir sıra, mənim fikrimcə, vacib olan şərtləri nəzərə alır və bu şərtlərə müvafiq bir yer tapmaq istəyirdim. Əvvəla, mənim mənzilim, gərək, yaşamaq üçün yararlı, özü də içməli suya yaxın bir yerdə olaydı. İkincisi, günəşin istisindən məni qorumalı idi; üçüncüsü, mənzil, gərək, ikiayaqlı və dördayaqlı heyvanların hücumuna qarşı təhlükəsiz və etibarlı olaydı; nəhayət, dördüncüsü, mənzilim elə bir yerdə olmalı idi ki, mən oradan dənizi yaxşıca görə biləydim, bu axırncı şərt ona görə lazım idi ki, əgər Allahın iznilə bu tərəflərə bir gəmi gəlib çıxsın, mən bu adadan xilas olmaq üçün, gərək, o fürsəti əldən qaçırmayıdım. Beləliklə, mən xilas olacağıma hələ də ümidimi itirmirdim.

Mən xeyli axtarıdıqdan sonra mənzili tikmək üçün, axır ki, əlverişli bir yer tapdım. Bura yüksək təpənin yamacında kiçik və hamar bir yer idi. Təpənin başından bu düzənlik yerə qədər lap divar kimi sıldırım eniş idi, belə ki, bu üst tərəfdən daha mənim bir qorxum qalmırdı. Sıldırımın aşağı hissəsində mağara ağzına oxşayan bir yer var idi, amma, əslində, burada heç bir mağara və sıldırımın içərisinə tərəf heç bir yol yox idi.

Mən də çadırımı həmin bu mağaraya oxşar yerin yaxınlığındakı kiçik və gömgöy düzənlikdə qurmağı qərara aldım. Bu düzənlik yerin eni yüz, uzunluğu isə iki yüz yarıddan¹ artıq deyildi, buna görə də mənim mənzilimin qarşısında bir çəmənlik açılırdı, çəmənliyin qurtaracağı girintili-çıxıntılı bir yamac idi, özü də bu yamac lap dənizin sahilinə qədər enirdi. Bu yer təpənin şimal-qərb yamacında idi, buna görə də bütün günü axşama qədər, yəni günəş cənub-qərb

¹ Yard – İngiltərədə uzunluq ölçüsüdür, metrden bir qədər azdır.

tərəfə keçib batana qədər kölgə olurdu (mən o yerin coğrafi vəziyyətini nəzərdə tutub deyirəm). Çadırı qurmamışdan əvvəl mən həmin mağaraya oxşar yerin qarşısında radiusu on yard, deməli, diametri iyirmi yard olan bir yarım dairə cızdım. Sonra bu yarım dairənin hər iki tərəfi ilə yerə iki cərgə paya vurdum. Payaların baş tərəflərini yonub şişələtdim. Mənim vurduğum bu payaların hündürlüyü beş fut yarım oldadı. İki cərgə payanın arasında altı düymə qədər boş yer qoymuşdum.

Bu boş yerin hamısını, lap yuxarıya qədər, gəmidən gətirdiyim kəndir qırıqları ilə doldurdum. Kəndirləri cərgə ilə bir-birinin üstünə yığdım, içəri tərəfdən isə payalara dayaq verib möhkəmləndirdim, bu dayaqları mən bir qədər yoğun, lakin gödək (iki fut yarım uzunluqda) ağaclardan hazırlamışdım. Qurtaranda gördüm ki, lap gözəl bir hasar düzəltmişəm; nə insan, nə də heyvan bu hasarın nə arasından keçə bilərdi, nə də üstündən aşa bilərdi. Bu iş məndən çox vaxt və zəhmət tələb etdi. Meşədən payaları qırıb gətirmək, onları yonub yerə basdırmaq xüsusilə ağır idi. Hər tərəfdən hasar olan bu mənzilə mən qapı qoymamışdım və buraya girib-çıxmaq üçün kiçik bir nərdivan düzəltmişdim, içəri girəndən sonra mən hər dəfə nərdivanı götürürdüm. Beləliklə, zənnimcə, mən özümü xarici aləmdən tamamilə ayırmışdım və möhkəm bir mənzildə yerləşmişdim, gecələr burada sakit yatırdım, başqa şəraitdə isə bu, mənim üçün mümkün deyildi. Ancaq sonralar məlum oldu ki, mənim ancaq öz təsəvvürümdə yaratmış olduğum düşmənlərə qarşı bu qədər tədbirlər görməyimə heç bir ehtiyac yoxdur.

Var-yoxumun hamısını – ərzağı, silah və başqa şeyləri güc-bəla ilə dartıb hasarın, başqa cür desək, qalanın içinə yığdım. Sonra mən burada böyük bir çadır qurdum. İsti ölkələrdə ilin müəyyən fəsillərində son dərəcə çox yağan yağışlardan özümü qorumaq üçün mən çadırı ikiqat düzəlttim: əvvəlcə kiçik bir çadır qurdum, sonra onun üstündən böyük bir çadır çəkib üzərini də gəmidən yelkənlərlə birlikdə gətirdiyim brezentlə örttdüm.

Mən indi daha yerə sərilmiş yataqda yox, bizim kapitanın köməkçisinə məxsus olan çox rahat və tor yelləncəkdə yatırdım.

Ərzaq ehtiyatını və ümumiyyətlə, yağışdan xarab ola biləcək şeylərin hamısını çadıra gətirdim. Şeylərin hamısını çəpərlə hasarladığım yerə gətirib yığıqdan sonra mən o vaxta qədər çəpərdə

qarı əvəzinə açıq saxladığım dəliyi möhkəmcə bağladım və bayaq dediyim kimi, nərdivanla girib-çıxmağa başladım.

Çəpərdəki yolu bağladıqdan sonra dağı dəlib mağara düzəltməyə başladım. Qazıb-çıxartdığım daşları və torpağı çadırın içindən keçirib həyəət apardım və iç tərəfdən hasarın dibinə töküb düzəlttim. Beləliklə, həyətdəki torpağın hündürlüyü bir fut yarım artdı. Mağara çadırın lap dal tərəfində idi və mən ondan anbar yerinə istifadə edirdim.

Bütün bu işləri görüb başa çatdırmaq üçün bir çox günlərimi sərf etdim və xeyli zəhmət çəkməli oldum. Bu müddət ərzində fikrimə bir çox şeylər gəlirdi və bir neçə başqa hadisələr də baş vermişdi ki, onları da sizə nağıl etmək istəyirəm.

Bir dəfə, hələ çadır qurmağa və mağara qazmağa yenicə hazırlaşdığım zamanı birdən göyə qara və qalın bulud gəldi. Şiddətli yağış yağmağa başladı, sonra ildırım parladi və göy dəhşətlə guruldu. Əlbəttə, göyün belə guruldamasında qeyri-adi bir şey yox idi və məni bu qorxutmadı. Məni qorxudan ayrı şey idi: başımda ildırım sürəti ilə əmələ gələn bir fikir – “bartın” fikri məni qorxutdu. İldırımın bir dəfə vurması ilə mənim bütün barıt ehtiyatımın məhv ola biləcəyini düşündükdə lap ürəyim içimə düşdü, çünki həm özümü qorumaq, həm də yemək əldə etmək üçün məndə barıtın olması zəruri idi. Partlayış olarsa, mənim özümə necə bir təhlükə üz verəcəyini və əvvəlcə özümün məhv olacağımı, qəribədir ki, o zaman heç ağılıma da gətirmirdim.

Bu hadisə mənə o qədər qüvvətli təsir etmişdi ki, tufan yatan kimi mənzilimi düzəltmək və möhkəmləndirmək üçün nəzərdə tutduğum bütün işləri müvəqqəti bir vaxt üçün təxirə saldım və barıt üçün kiçik torbalar tikməyə, qutular hazırlamağa başladım. Bartın hamısının birdən alışmaması və birdən partlamaması üçün mən onu hissələrə bölüb, ayrı-ayrı yerlərdə saxlamağı qərara aldım. Bu işə təqribən iki həftə vaxtım getdi. Cəmisi iki yüz qırx girvənkəyə qədər bartım var idi. Bunun hamısını təqribən yüz yerə bölüb, torbalara və qutulara doldurdum. Bu torba və qutuları dağın yarğanlarında elə yerdə gizlətdim ki, oraya, qətiyyən, rütubət keçə bilməzdi, sonra bartı gizlətdiyim hər bir yerə nişan qoydum. İslanmış bartla dolu olan çəllək üçün isə narahat olmurdum, buna görə də onu olduğu kimi götürüb öz ələməmdə “mətbəx” adlandırdığım mağaraya qoydum.

Mənzil yerində çəpər çəkməklə məşğul olduğum müddətdə mən hər gün azı bir dəfə əlimdə tüfəng bəzən gəzməyə, bəzən də özüm üçün bir ov vurmaq və adanın təbii sərvətləri ilə daha yaxından tanış olmaq üçün evdən çıxardım. Mən belə səyahətə çıxdığımyın lap birinci günü kəşf etdim ki, bu adada keçilər vardır. Buna çox sevindim, lakin bədbəxtlik burasında idi ki, bu keçilər çox vəhşi, cəld və həssas idilər, onlara yaxın düşmək heç mümkün deyildi. Lakin bu, məni ruhdan salmadı: gec-tez onları ovlamağı və tutmağı öyrənəcəyimə əmin idim. Keçilərin ən çox gəzib-dolandıqları yerləri gəzərkən mən belə bir şeyə təsadüf etdim: keçilər dağın başında olanda və mən də dağın aşağısındakı dərədə gördükdə bütün sürü məndən ürəküb qaçırdı, lakin keçilər dərədə otlarkən mən dağın üstündə görünseydim, onlar məni görmür və ürəküb qaçmırdılar. Buradan mən elə bir nəticə çıxartdım ki, yəqin, bu heyvanların gözlərinin quruluşu elədir ki, yuxarı baxa bilmirlər və yuxarıda olan şeyləri də çox zaman görmürlər. O zamandan mən keçiləri ovlamaq üçün belə bir üsul işlətməyə başladım: mən həmişə əvvəlcə bir qayanın üstünə çıxardım ki, keçilərdən yuxarıda olum, belə etdikdə onları yuxarıdan aşağıya vurmaq asan olurdu. İlk dəfə atəş açarkən yanında südəmər balası olan bir keçini vurdum. Oğlağa çox yazığım gəldi. Anası yerə sərilərkən o, hələ də onun yanında dayanıb qalmışdı. Mən ölmüş keçiyə yaxınlaşıb onu çiynimə alaraq evə aparanda, oğlaq da dalımca gəldi. Beləcə biz gəlib evə çatdıq. Çəpərin yanında mən çiynimdəki keçini yerə qoydum və onun balasını götürüb çəpərin o biri tərəfinə keçirdim. Mən onu ələ öyrədirib böyüdəcəyimə ümid edirdim, lakin o, çox körpə olduğu üçün hələ yem yeyə bilmirdi. Buna görə mən onu da kəsib yeməyə məcbur oldum. Bu iki keçinin əti mənə uzun müddət çatdı, çünki mən az yeyirdim, ərzaq ehtiyatını, xüsusilə çörəyi mümkün qədər qənaət edib saxlamağa çalışırdım.

Yeni mənzilimdə öz yerimi tamamilə rahatladıqdan sonra mənim təxirəsalınmaz işim, içində od qalamaq üçün bir ocaq hazırlamaq idi. Habelə odun da tədarük etmək lazım idi. Bütün bu işlərin öhdəsindən necə gəldiyimi, həmçinin anbarı necə böyütdüyümü və yaşayış üçün zəruri olan bir sıra şeylərlə özümü tədricən necə təchiz etdiyimi təfəsilatı ilə yeri gələndə öz vaxtında nağıl edəcəyəm, indi isə bir qədər öz haqqımda, o zaman başıma nə kimi fikirlər gəldiyi haqqında danışmaq istəyirəm. Mənim vəziyyətimdə olan adamın isə, aydındır ki, fikir-xəyalı az olmaz.

Doğrusu, öz vəziyyətim özümə çox ağır görünürdü. Fırtına məni kimsəsiz bir adaya gətirib çıxarmışdı, bu ada bizim gəmimizin gedib çıxmalı olduğu yerdən, habelə adi dəniz ticarət yollarından bir neçə yüz mil uzaqda idi, buna görə də mənim belə bir nəticəyə gəlməyə bütün əsaslarım var idi ki, bu vəziyyət əvvəlcədən mənim alınma yazılmışdı: taleyin əmri ilə mən bu kimsəsiz yerdə tənhalıqda yaşmalı və öz ömrümü çıxılmaz, kədərli yerdə başa çatdırmalıyam. Bunu düşündükcə göz yaşları məni boğurdu, mən öz-özümə fikirləşir və heç cür başa düşə bilmirdim ki, axı nə üçün xaliq öz məxluqatının başına bu qədər fəlakət və bədbəxtlik gətirir, onları köməksiz qoyur, taleyin hökmünə tabe edir və elə bədbəxt, dəhşətli bir vəziyyətə salır ki, bu vəziyyəti gören adam, çətin ki, öz həyatı üçün minnətdar olsun.

Lakin hər dəfə düşündəndə içərimdən gələn daxili bir səs mənim bu fikirlərimi sürətlə dayandırır və belə düşündüyüm üçün məni məzəmmət edirdi. Heç yadımdan çıxmır, bir gün çox fikirli idim, əlimdə tüfəng sahilə gəzinirdim. Mən öz acı taleyim haqqında düşünürdüm. Bir ağılı səsini eşitdim. Daxilimdən gələn bu səs mənə dedi: “Doğrudur, sənin vəziyyətinə qibtə edilməz, sən yalnızsan – bu, doğrudur. Lakin bir anlığa düşün: bəs səninlə olan yoldaşların haradadır? Axı siz qayığa minərkən on bir nəfər idiniz. Bəs o qalan on nəfər haradadır? Onlar nə üçün məhv oldular? Sənə bu üstünlük verilmişdir. Sən necə fikir edirsən: kimin vəziyyəti yaxşıdır, onların, yoxsa sənin?” Mən o saat dənizə baxdım. Doğrudan da, fikirləşəndə hər bir fəlakət və bədbəxtliyin özündə yenə də bir xeyirxah cəhət tapmaq olur, çünki, doğrudan, mən bundan da pis vəziyyətə düşə bilərdim.

Gəmidən gətirdiyim zəruri şeylərlə özümü təchiz etməkdə nə qədər yaxşı iş görmüş olduğumun mənasını yalnız indi – burada bütün aydınlığı ilə təsəvvür etdim. Əgər bizim gəmimiz əvvəlcə saya oturub dayandığı yerdə qalmasaydı (yüzdən doxsan doqquzu elə, doğrudan da, belə olur), əgər sonra onu fırtına sahilə yaxın bir yerə gətirib çıxartmasaydı və mən özümə lazım olan şeyləri gəmidən götürməseydim, onda mənim halım necə olardı. Əgər mən sahilə çıxdığım o birinci gündəki, o birinci gecədəki vəziyyətdə – yurdsuz və yeməksiz qalsaydım və bunları tapmaq üçün əlimdə heç bir vasitəm olmasaydı, onda mən nə edərdim? Fikirləşir və öz-özümə

bərkdən deyirdim: “Xüsusilə bu tufəng, barıt, qırma və alətlər olmasaydı, mən nə edərdim? Mən burada yatacaqsız, paltarsız, çadırsız necə yaşaya bilərdim?” İndi bunların hamısı artıqlaması ilə varım idi, hətta gələcək həyatımdan da daha bir o qədər qorxum yox idi: mən bilirdim ki, barıt və qırmam qurtaranda özümə yemək tapmaq üçün əlimdə başqa bir vasitəm olacaqdı. Onda mən lap ölən günə qədər tufəngsiz yaşaya bilərdim.

Doğrudan da, mən adaya düşdüyüm lap ilk günlərdən fikirləşib işimi elə qurdum ki, nəinki barıt və qırma ehtiyatım qurtaranda, hətta mən özüm qüvvədən düşüb səhhətim pozulanda da yaşayış üçün lazım olan bütün zəruri şeylərim olsun.

Onu da etiraf edirəm ki, ildırımın bir dəfə vurması ilə mənim bütün silahlarımın məhv ola biləcəyini və barıtın yanıb partlaya biləcəyini mən heç ağılıma gətirməmiş və nəzərdən qaçırmışdım. Elə buna görə də yağış yağıb fırtına qoparkən bu fikir ağılıma gələndə mən birdən-birə o qədər sarsılmışdım ki...

İndi mənim kimi bir insanın keçirdiyi o ən kədərli həyatın bütün səssizliyini təfsilatı ilə təsvir etməyə keçirəm və buna görə də başıma gələnləri lap əvvəldən başlayıb sırayla bir-bir nağıl edəcəyəm.

Bu dəhşətli adaya ilk dəfə ayağım dəyən günü, mənim hesabıma görə, sentyabrın otuzu idi. Deməli, bu əhvalat payızda, gecə ilə gündüzün bərabərləşdiyi zaman baş vermişdi. O yerin coğrafi vəziyyətinə görə (yəni, mənim hesabıma, ekvatorun doqquz dərəcə iyirmi iki saniyə şimal tərəfdə), ilin bu ayında günəş göyün ortasında, lap adamın başının üstündə olur.

Adaya düşdüyüm vaxtdan on-on iki gün keçmiş birdən ağılıma gəldi ki, yanımda heç bir kitab, qələm və mürəkkəb yoxdur, belə getsə, günlərin hesabını itirərəm, vaxtı çaşbaş salandan sonra isə heç adi günləri bazar günündən ayırd edə bilmərəm. Bunun qabağını almaq üçün bu sahildə, fırtınanın məni ilk dəfə vurub çıxartdığı yerdə bir ağac sütunu basdırdım, sütunun yuxarı tərəfinə bir taxta parçası mıxladım və bıçaqla oyub onun üstündə iri hərflə bu sözləri yazdım: “Mən 1659-cu il sentyabrın 30-da ilk dəfə bu yerdə həmin adaya ayaq basmışam”. Sütunun yan tərəflərində mən hər gün gödək cizgilər şəklində işarələr çərtirdim; hər altı gödək işarədən sonra bir uzun işarə çərtirdim, bu, bazar gününü göstərirdi; hər ayın birinci gününü göstərən işarəni isə daha uzun

çertirdim. Beləliklə, mən günləri, həftələri, ayları və illəri işarə edərək təqvim tuturdum.

Yuxarıda qeyd etdiyim kimi, bir neçə dəfə gəmiyə gedib-gələrkən gətirdiyim şeylərin içində bir çox xırda şeylər də var idi ki, mən onların haqqında danışmamışdım. Doğrudur, bunlar bir o qədər də dəyərli şeylər deyildi. Lakin onların mənə çox xeyri dəydi. Məsələn, kapitanın və onun köməkçisinin kayutlarından mən mürəkkəb, qələm, kağız, üç-dörd kompas, bəzi astronomiya cihazları, müşahidə boruları, coğrafiya xəritələri və gəmiçiliyə dair kitablar tapıb gətirmişdim. Bu şeylərin mənə lazım olub-olmayacağını heç bilmirdim, buna baxmayaraq mən, hər ehtimala qarşı, bunların hamısını sandıqlardan birinə yığmışdım. Bundan başqa, mənim öz şeylərimin arasından da İncil kitabının olduqca gözəl üç nəşri çıxdı (mən onları sifariş edib gətirdiyim şeylərlə birlikdə İngiltərədən almışdım, yola çıxanda da şeylərimin arasına qoyub qablaşdırmışdım). Gəmidə habelə portuqal dilində də bir neçə kitab, o cümlədən katoliklərə məxsus üç dua kitabı, bir neçə başqa kitab da əlimə keçmişdi və bunları da götürüb sahilə gətirmişdim. Onu da deməliyəm ki, gəmidə iki pişiyimiz və bir itimiz var idi (bu heyvanların adada necə yaşadığını haqqında yeri gələndə maraqlı şeylər nağıl edəcəyəm). Pişikləri sal üstündə sahilə gətirmişdim, it isə birinci dəfə mən gəmiyə gedəndə özü suya tullanıb dalımca üzə-üzə sahilə gəlmişdi. Bu it bir çox illər mənim etibarlı köməkçim oldu və sədaqətlə mənə xidmət etdi. O, mənim üçün bacardığı hər şeyi edirdi və demək olar ki, mənim üçün lap adam yerində idi. Mən çox arzu edirdim ki, kaş o dillənib danışa biləydi. Lakin bu, ona nəsisib olan şey deyildi, o danışa bilməzdi. Dediym kimi, mən gəmidən mürəkkəb, qələm və kağız gətirmişdim. Mən bunların hamısını mümkün qədər qənaətlə işlədirdim və nə qədər ki yanımda mürəkkəbim var idi, başıma gələn əhvalatların hamısını müntəzəm surətdə yazırdım. Lakin mürəkkəbim qurtaranda yazı işini dayandıрмаğa məcbur oldum, çünki mürəkkəb hazırlamağı bacarmırdım və onu başqa bir şey ilə əvəz etməyi də bilmirdim.

Ümumiyyətlə, hər növ şeylərlə dolu böyük bir anbarın olmasına baxmayaraq, mürəkkəbdən əlavə, hələ mənə bir çox şeylər də çatırmırdı: mənim nə kürəyim, nə belim, nə də külüngüm, daha doğrusu, torpaq işləri və yeri yumşaltmaq üçün heç bir karastım yox idi.

İynəm və sapım da yox idi. Alt paltarım da yox idi, lakin mən alt paltarına bir o qədər də böyük ehtiyac hiss etmədim və alt paltarsız keçinməyə çox tezliklə alışdım.

Lazımı alətlər olmadığına görə başladığım işlərin hamısı ləng gedir və çətin başa gəlirdi. Məsələn, mənzilimin ətrafına çəkdiyim hasarı tamamlamağa, az qala, bir il vaxt sərf etdim. Meşədən yoğun ağac qırmaq, onlardan paya yonub hazırlamaq, bu payaları çadırın yanına daşımaq üçün xeyli vaxt lazım idi. Payalar çox ağır idi, mən hər dəfə yalnız birini qaldıra bilirdim, bəzən belə olurdu ki, bir günə payanı yonub hazırlayı, ikinci gün onu evə gətirir, üçüncü gün isə yerə basdırırdım. Payaları yerə vurmaq üçün əvvəllər ağır dəyənəkdən istifadə edirdim, sonralar gəmidən gətirdiyim dəmir linglər yadıma düşdü, dəyənəyi linglə əvəz etdim, buna baxmayaraq, işim heç bir o qədər yüngülləşmədi.

Ümumiyyətlə, bu payaları yerə vurmaq mənim üçün ən çətin və yorucu işlərdən biri idi. Lakin bu iş məni usandırmadı, onsuz da vaxtımı bir işə sərf etməli idim. Hasarı çəkib qurtarandan sonra isə yemək axtarmaq üçün adada gəzib-dolanmaqdan başqa bir işim olmayacaqdı və mən bu işlə az, ya çox hər gün məşğul olurudum.

Bununla birlikdə, mən öz vəziyyətimi bütün ciddiyətilə düşünür, mülahizə edir və düşüncələrimi də yazıb qeyd edirdim; ona görə yox ki bu qeydlər mənim vəziyyətimə düşə biləcək adamlardan ötrü bir nəsihət olsun (əslinə baxsan, mənim kimi adamlar, çətin ki, çox tapılaydı), yox, mən bu qeydləri ona görə yazırdım ki, içəridən məni didib kədərləndirən fikirləri sözlə ifadə etmək və beləliklə də, özümə bir qədər təsəlli vermək istəyirdim. Lakin mənim düşüncələrim nə qədər qüssəli olsa da, yenə aqlım yavaş-yavaş bu acı düşüncələrə və hisslərə qalib gəlməyə başlayırdı. Mən var qüvvəmlə öz-özümə bununla təsəlli verməyə çalışırdım ki, vəziyyətim hələ yaxşıdır, mən bundan da pis bir vəziyyətə düşə bilərdim, buna görə də xeyri şərə qarşı qoyurdum. Bir borclu ilə borc sahibi öz haqq-hesablarını necə dəqiq saxlayırlarsa, mən də eynilə bütün başıma gələn kədərli hadisələrin, habelə sevindirici hadisələrin hamısını qeyd edir, onların haqq-hesabını saxlayırdım:

P İ S

Tale məni cansıxıçı, insan
yaşamayan adaya salmışdır
və xilas olmağa da bir ümidim
yoxdur.

Mən, elə bil, bütün dünyadan
kəsilib kənara tullanmışam və
dərd çəkməyə məhkum
edilmişəm.

Mən bütün bəşəriyyətdən uzaq
düşmüşəm, mən insan
cəmiyyətindən
qovulmuş bir kimsəsizəm.

Paltarım azdır və çox çəkməz ki,
bədənimi örtmək üçün heç nə
tapmaram.

İnsanların və ya vəhşi
heyvanların hücumundan
özümü müdafiə etməyə
elə bir şeyim yoxdur.

Kəlmə kəsilib danışmaq və mənə
təsəlli vermək üçün yanımda
heç kəs yoxdur.

Y A X Ş I

Lakin mən sağ qalmışam, o
biri yoldaşlarım kimi suda
boğulmamışam.

Bunun əvəzində, bizim bütün
gəmi heyətindən bircə mən
sağ qalmışam. Ölüm mənə
rəhm etmişdir və məni ölümün
pəncəsindən qurtaran qüvvə
məni bu kədərli vəziyyətdən
də qurtara bilər.

Lakin mən acıdan ölməmişəm
və insanın yemək üçün bir
şey tapmadığı bu səhrada
həlak olmamışam.

Lakin yaşadığım bu yerin
iqlimi istidir, burada
paltarsız da keçinmək olar.

Lakin mən düşdüyüm bu
adada insan yaşamır, burada
mən Afrika sahillərində
gördüyüm vəhşi heyvanlardan
bir dənə də görmədim.
Əgər mən Afrika sahillərinə
gedib düşsəydim, halım
necə olardı?

Lakin Allah bizim gəmini bir
mücüzə kimi sahilə o qədər
yaxınlaşdırdı ki, mən yaşamaq
üçün zəruri olan hər şeyi tədə-
rük etməklə bərabər, mənə ömrü-
mün axırına qədər azuqə tapmaq
üçün də imkan əmələ gəldi.

Mənim bu qeydlərim bütün aydınlığı ilə göstərir ki, dünyada heç kəs bundan da çətin və fəlakətli vəziyyətə düşməmişdir, buna baxmayaraq, elə həmin bu fəlakətli və bədbəxt vəziyyətin özündə mənfə cəhətlərlə bərabər, müsbət cəhətlər də var idi ki, buna minnətdar olmaq lazım gəlirdi, çünki dünyada ən ağır bədbəxtliyə düşmüş insanın acı təcrübəsi göstərir ki, ən ağır dəqiqələrdə biz yenə də özümüzə təsəlli vermək üçün bir şey tapırıq və bunu da şər və xeyir işlərin haqq-hesabında bir mənfəət kimi qeyd etmək lazımdır.

Beləliklə, mən ağılımın səsinə qulaq asaraq öz vəziyyətimlə barışmağa başlayırdım. Əvvəllər mən hər dəqiqə dənizə baxır və bir gəmi görəcəyimə ümid edirdim, indi mən bu mənasız ümidlərimdən tamamilə əl çəkmişdim və bütün diqqətimi öz yaşayışımı mümkün qədər asanlaşdırmağa doğru yönəlmişdim.

Mənzilimi yuxarıda təsvir etmişdim. Mənim mənzilim dağın döşündə qurulmuş və payalı çəpərlə əhatə olunmuş çadırdan ibarət idi. Lakin indi bu çəpəri divar adlandırmaq olardı, çünki bayır tərəfdən çəpərin dibinə iki fut qalınlığında torpaq tökmüşdüm. Bir qədər keçdikdən sonra isə (səhv etmərsə, il yarım sonra) həmin torpaq yığınının üstündən ağaclar qoyub uclarını yamaca dirəmişdim, bunun üstünü isə enli yarpaqlar və budaqlar ilə örtmüşdüm. Bu qayda ilə həyətimin üstü tamamilə örtülmüşdü, buna görə də mənim yuxarıda dediyim kimi, ilin müəyyən vaxtlarında yaşadığım adada yağın çox şiddətli və aramsız yağışlardan indi daha qorxum yox idi.

Necə ki əvvəl demişdim, mən bütün var-yoxumu daşıyıb çadıra gətirmişdim, sonra da çadırın dal tərəfində qazdığım mağaraya yığmışdım. Ancaq bunu da qeyd etməliyəm ki, əvvəllər şeyləri necə gəldi bir-birinin üstünə qalamışdım və hər tərəfə dağılmışdı, həyətdə və evdə şey əlindən tərpənməyə yer yox idi. Buna görə də mən mağaranı genişləndirməyi qərara aldım. Bunu etmək bir o qədər də çətin deyildi, çünki dağın torpağı qumlu və yumşaq idi, çox asanlıqla mən onu qazıb tökürdüm.

Adada vəhşi heyvanların yaşamadığını və bu bərədən heç bir təhlükə olmadığını görüb əmin olduqdan sonra mən mağaranı genişləndirməyə başladım. Mağaranın böyür, yəni sağ tərəfini, mənim hesabıma görə, lazım olan qədər qazdıqdan sonra bir az da sağa yönəltdim və bayıra – hasarın dal tərəfinə yol açdım.

Bu ikitərəfli yeraltı yol çadırdan asudə çıxmaq və qayıtmaq üçün mənə imkan yaratmaqdan başqa, həm də anbarımın sahəsini də xeyli genişləndirdi.

Bu işi qurtardıqdan sonra özümə ən çox zəruri olan ev şeyləri düzəltməyə başladım. Mənə, hər şeydən əvvəl, stul və stol lazım idi, çünki, doğrusu, bunlarsız işim yaxşı keçmirdi, bu tənha adada mənə müyəssər olan o azacıq zövqlərdən də həzz ala bilmirdim, bunlarsız nə insan kimi yemək, nə də yazıb-oxumaq mümkün idi.

Beləliklə, mən xarratlığa başladım. Burada mən onu da qeyd etməliyəm ki, ağıl, zəka riyaziyyatın əsası və mənbəyidir, buna görə də ağıl vasitəsilə şeyləri ölçüb-biçmək, onlar haqqında müəyyən mülahizələr yaratmaq yolu ilə hər bir adam müəyyən bir müddət ərzində istədiyi sənəti öyrənə bilər. Mən o zamana qədər ömrümdə bir dəfə də olsun əlimə xarrat karastısı almamışdım, buna baxmayaraq çalışqanlıq və səyin sayəsində yavaş-yavaş o qədər təcrübə əldə etdim ki, əgər əlimin altında zəruri karastılar olsaydı, mən, yəqin, hər şey düzəldə bilərdim. Hətta, demək olar ki, lap karastısız, daha doğrusu, bir balta və bir rəndə ilə mən xeyli şey düzəltdim, hərçənd ki, dünyada heç kəs mənim kimi ibtidai üsul ilə, yəqin, bu qədər şey düzəltməyib və mənim qədər də bu işə əmək sərf etməyibdir. Məsələn, mənə taxta lazım olanda, gərək, əvvəlcə ağac kəsəydim, sonra onun budaqlarını qırıb gövdəsini təmizləyəydim, daha sonra onu qarşıma qoyub hər iki üzünü lazım olan şəkəldə düşüncəyə qədər yonaydım. Sonra hələ taxtanı hər iki üzündən rəndələməliydim. Doğrudur, bu üsul ilə hər ağacdən yalnız bircə taxta çıxırdı, özü də bu bir taxtanı hazırlayana qədər xeyli vaxtım gedirdi və çox zəhmət çəkirdim. Lakin bu üsulun qarşısında mənim yalnız bircə vasitəm vardı ki, o da səbir etməkdən ibarət idi. Bir də ki mənim vaxtımın, həm də çəkdiyim zəhmətin qiyməti çox da baha deyildi, buna görə də zəhmətimi və vaxtımı nəyə sərf etsəydim, fərqi yox idi, çünki əvvəl-axır bir iş görməli idim.

Bu qayda ilə mən, hər şeydən əvvəl, özüm üçün stul və stol düzəltdim. Bunları düzəltmək üçün gəmidən sal ilə gətirdiyim gödək taxtaları işlətdim. Sonra yuxarıda dediyim qayda ilə uzun taxtalar yonub hazırlayanda anbarda bir divarboyu bir-birinin üzərində eni fut yarım olan rəflər düzəltdim, əlimin altında olan karastıları, mıxı, dəmirləri və başqa xırda-xuruş şeyləri bu rəflərə

düzüb yerbəyer etdim ki, lazım olanda onları tapmaq asan olsun. Mən həmçinin anbarın divarında da bir neçə civ vurub tüfənglərimi və ümumiyyətlə, o şeyləri ki asmaq mümkündür, divardan asdım.

Bütün bu işlərdən sonra hər kəs mənim mağaramı görseydi, yəqin, belə hesab edərdi ki, bura ən vacib şeylərin saxlandığı anbardır. Burada hər şey əlimin altında idi və bu anbara baxmaq mənə həqiqətən, ləzzət verirdi; çünki orada hər şey var idi, özü də bu şeylərin hamısı elə yığılmış və asılmışdı ki, anbarda nümunəvi bir qayda-qanun hökm sürürdü.

Yalnız bu işləri qurtardıqdan sonra mən özüm üçün gündəlik düzəltməyə və hər gün gördüyüm işlərin hamısını oraya yazmağa başladım. İlk zamanlar gündəliyə hər şeyi yazmırdım, o zaman mənim o qədər işim var idi və özüm də o qədər dilxor idim ki, yazsaydım, bu dilxorluğum da, yəqin ki, gündəlikdə əks olunacaqdı. Məsələn, hər şeyi yazsaydım, onda, gərək, sentyabrın 30-da gündəliyə belə qeyd edəydim: “Mən ölümün pəncəsindən qurtarıb sahilə çıxanda qarnıma dolmuş duzlu sudan ürəyim bulanırdı və suyu geri qaytarırdım. Yavaş-yavaş özümə gəlməyə başladım və bu zaman xilas olduğuma görə bizi yaradan xaliqə təşəkkür etmək əvəzinə, dəli kimi sahilə oyan-buyana qaçmağa başladım. Mən bütün gücüm gəldikcə əllərimi bir-birinə sıxıb, başıma vurur, özümü şilləyir və: “Mən məhv oldum, məhv oldum!” – deyə qışqırırdım. Beləcə o qədər qaçdım və qışqırdım ki, axırda taqətdən düşüb yerə sərildim. Lakin yerdə də dincələ bilmədim, vəhşi heyvanlar mənə gəlib parçalamasın deyə, qorxumdan gözlərimi yumurdum”.

Bu hadisədən xeyli keçdikdən (gəmiyə bir neçə dəfə gedib-gəldikdən və oradan bütün şeyləri gətirdikdən) sonra mən dəfələrlə qaçıb təpənin üstünə çıxır və üfüqdə bir gəmi görmək ümidi ilə oradan dənizə baxırdım. Dəfələrlə mənə elə gəldi ki, harada isə uzaqda yelkən ağarır və mən bu xəyala qapılaraq böyük ümidlərlə yaşayırdım. Mən dənizə baxır, baxır, hey baxırdım, nəhayət, ümidimin boş olduğunu gördükdə sarsılır, yerə yxılır və bir uşaq kimi göz yaş töküb ağlayırdım, beləliklə də, mən öz axmaqlığımla öz fəlakətimi daha da dərinləşdirirdim.

Nəhayət, mən bir qədər özümü ələ aldım, mənzilimi düzəltdim, ev şeylərimi yerbəyer edib qaydaya saldım, özüm üçün stol və stul düzəltdim, ümumiyyətlə, özüm üçün mümkün olan hər bir rahatlığı

yaratdım və bütün bu işlərdən sonra öz gündəliyimi yazmağa başladım. Gündəlikdə təsvir olunan hadisələr bundan əvvəlki fəsillərdən də oxucuya məlum olsa da, mən həmin gündəliyi yenə də burada bütünlüklə verirəm. Nə qədər ki mürəkkəbim var idi, mən gündəliyi yazırdım, elə ki mürəkkəbim qurtardı, istər-istəməz gündəliyi yazmağı da dayandırmağa məcbur oldum.

GÜNDƏLİK

30 sentyabr 1659-cu il. – Gəmimiz açıq dənizdə qorxunc fırtına zamanı fəlakətə uğradı, mən, bədbəxt Robinzon Kruzo isə Ümidsizlik adası adlandırdığım bu lənətə gəlmiş dəhşətli adanın sahilinə gəlib düşdüm. Məndən başqa gəmimizdəkilərin hamısı boğuldu, mən özüm də bu adanın sahilinə yarımcan bir vəziyyətdə gəlib çıxmışdım.

Həmin gün bütün qalan hissəni mən ağladım və öz lənətə gəlmiş taleyimdən şikayətləndim; çünki mənim nə yeməyə bir şeyim, nə daldalanmağa bir yerim, nə paltarım, nə də silahım var idi; düşmənlərdən gizlənmək üçün bir yer yox idi; mən bir növ xilas olub qurtaracağımı gözlədiyim halda, irəlidə məni yalnız ölüm gözlədiyini görürdüm. Mənə elə gəlirdi ki, ya yırtıcı heyvanlar məni parçalayacaq, ya vəhşilər öldürəcək, ya da ki acından məhv olacağam. Axşam düşdükdə yırtıcı heyvanların qorxusundan ağaca çıxdım. Bütün gecəni yağış yağdığına baxmayaraq, mən ağacda yaxşıca yatıb yuxumu aldım.

1 oktyabr. – Səhər yuxudan ayılındaykən gördüm ki, qabarma nəticəsində gəmimiz saya oturduğu yerdən çıxmış və dalğalar onu sahile çox yaxın bir məsafəyə gətirmişdir; mən buna təəccüb etdim. Bu, bir tərəfdən çox yaxşı idi və mənə ümid verirdi (çünki gəmi salamat qalmışdı, çevrilib parçalanmamışdı, mən də ümid edirdim ki, külək dayanan kimi gəmiyə gedər və oradan ərzaq və başqa lazım olan şeyləri tədarük edərdim); digər tərəfdən isə gəmini belə gördükdə qəlbimi yenidən kədər bürüdü, məhv olmuş yoldaşlarım yadıma düşdü. Əgər biz o zaman hamımız gəmidə qalmış olsaydıq, biz gəmini xilas edə bilərdik və yaxud, heç olmasa, hamımız

batıb məhv olmazdıq. O halda biz gəminin parçalarından qayıq düzəldib dənizə çıxar və insan yaşayan hər hansı bir torpağa gedib çıxa bilərdik. Bu fikirlər bütün günü mənə rahatlıq verirdi. Dənizdə suyun çəkilməsi baş verən kimi mən gəmiyə yollandım. Əvvəlcə dənizin su çəkildikdən sonra üzə çıxmış quru yerləri ilə gedib gəmiyə xeyli yaxınlaşdım, sonra da suya girib üzməyə başladım. O gün axşama qədər yağış dayanmadı, lakin külək tamamilə sakitləşdi.

Oktyabrın 1-dən 24-dək. – Bütün bu günlər ərzində mən gəmidən çıxarılıb gətirilməsi mümkün olan bütün lazımi şeyləri daşımaqla məşğul idim. Dənizdə qabarma başlayanda şeyləri sala yığib sahilə gətirirdim. Bu günlərin hamısı yağıntılı keçirdi, yalnız arada bir neçə dəfə hava bir balaca aydınlaşdı. Görünür, burada ilin yağıntılı vaxtı idi.

20 oktyabr. – Düzəltdiyim sal çevrildi və mənim bütün yüküm batdı. Lakin bu hadisə dayaz yerdə baş verdiyi və şeylərin hamısının ağır olduğu üçün dənizdə su çəkilməyə başlayanda mən onların çoxunu tapıb çıxartdım.

25 oktyabr. – Bütün gecəni və gündüzü yağış yağdı, şiddətli külək əsdi. Həmin bu gecə gəmi parçalanıb dağılmışdır, onun dayandığı yerdə bəzi xırda parçalar qalmışdır, bu da yalnız dənizdə su çəkiləndə görünür. Həmin gün mən öz şeylərimi qorumaqla məşğul oldum: yağışdan korlanmasın deyə, mən onları örtüb-basdırındım.

26 oktyabr. – Bütün günü, demək olar ki, sahilə gəzdim və mənzil üçün əlverişli yer axtardım. Ən çox elə yer tapmağa çalışırdım ki, vəhşi heyvanların və insanların gecə hücumlarından özümü qoruyum. Nəhayət, axşam tərəfi, bir təpənin yamacında əlverişli yer tapdım. Mənə lazım olan yeri torpağın üzərində yarım dairə kimi cızdım, onu iki cərgə payaları olan və bayır tərəfdən torpaq-çimlə örtülmüş hasarla möhkəmləndirməyi qərara aldım. Payaların arasında boş qalan yeri gəmidən gətirdiyim kəndirlərlə doldurmaq istəyirdim.

Oktyabrın 26-dan 30-dək. – Xeyli işləmişəm, aramsız və güclü yağışa baxmayaraq, bu müddət ərzində şeylərimin hamısını yeni mənzilə daşımışam.

31 oktyabr. – Həm ətrafı gözdən keçirmək, həm də bir ov vurmaq üçün səhər-səhər tufəngimi götürüb adanı gəzməyə çıxdım.

Bir dişi keçi vurdum. Onun oğlağı dalıma düşüb lap evə qədər gəldi. Lakin mən onu da kəsməli oldum, çünki çox xırda idi və hələ yem yeyə bilmirdi.

1 noyabr. – Qayanın lap altında çadır qurdum, onu mümkün qədər geniş düzəltməyə çalışdım, sonra gəmidən gətirdiyim yellənçəyi payalara bağlayıb ilk dəfə onun üstündə yatdım.

2 noyabr. – Bütün yeşikləri və taxtaları, həmçinin gəmidən şeyləri daşıyarkən düzəltdiyim sallardan qalmış tirlərin xırda parçalarını topladım və mənzil üçün ayırdığım yerdə çadırın ətrafına hasar çəkdim.

3 noyabr. – Tüfəngi götürüb gəzirəm. Ördəyə oxşar iki quş vurdum. Bunların əti çox ləzzətli idi. Nahardan sonra özüm üçün stul düzəltməyə başladım.

4 noyabr. – Vaxtımı lazımi qaydada böldüm, fiziki iş, ov etmək, yatmaq və əylənmək üçün müəyyən saatlar ayırdım. Gündəlik vaxtımı belə bölmüşdüm: səhər, əgər yağış yağmırsa, tüfəngimi götürüb iki-üç saat adanı gəzirəm, sonra saat on birə qədər işləyirəm, saat on birdə əlimə düşəndən səhər yeməyi düzəldib yeyirəm, on ikidən ikiyə qədər yatıram (çünki bu zaman günün ən isti vaxtıdır), ikidən sonra yenə də işləməyə başlayıram. Bu son iki gündə bütün iş saatlarımı sərf edib özüm üçün stul düzəltdim. Onu deyim ki, bu stulu düzəldərkən mən hələ bir o qədər də təcrübəli dülgər deyildim. Lakin zaman keçdikcə ehtiyac hər şeyi öyrənməyə vadar etdi və mən hər şeyin ustası oldum. Əlbəttə, mənim yerimə hər kəs olsaydı, belə olardı.

5 noyabr. – Bu gün tüfəngimi və iti götürüb gəzdim. Bir vəhşi pişik vurdum, bunun əti heç nəyə yaramaz, lakin dərisinin tükü çox yumşaq idi. Vurduğum heyvanların hamısının dərisini soyub anbara qoyurdum. Sahilboyu evə qayıdanda xeyli müxtəlif quş gördüm, lakin onların hansı cinsdən olduğunu bilmirdim. Sahildə iki-üç suiti də gördüm. Əvvəlcə mən bu heyvanların nə olduğunu başa düşmədim və bir qədər də qorxdum. Lakin onlara diqqətlə baxanda tullanıb suya girdilər və bu dəfə gözdən itdilər.

6 noyabr. – Səhər gəzintisindən sonra mən yenə də işləməyə başladım və düzəltdiyim stolu tamamladım. Ancaq bu stol xoşuma gəlmir. Lakin elə ustalasmışdım ki, tezliklə mən onun əyər-əskiyini düzəltdim.

7 noyabr. – Havalər açılır. Ayın 7, 8, 9, 10-cu günlərini bütünlüklə və 12-ci günün yarısını (11-ci bazar günü idi) stol düzəltməyə sərf etdim. Onu lazımi şəkllə salmaq üçün çox zəhmət çəkməli oldum. Mən bir neçə dəfə onu söküb, yenidən quraşdırdım. Lakin işin nəticəsindən yenə də narazıyam.

Qeyd. Bazar günlərini sonralar daha gözləməirdim, çünki onları təqvim sütununda qeyd etmədiyimə görə tezliklə həmin günlərin haqq-hesabını da çəşdırdım.

13 noyabr. – Bu gün yağış yağdı, torpaq və hava xeyli sərinlədi, mən də özümü xeyli yüngül hiss edirəm, lakin göy daim dəhşətli guruldayır və ıldırım çaxır, buna görə mən də barıtımın alışmasından qorxurdum. İldırım sakitləşdikdə mən barıt ehtiyatımı xırda hissələrə ayırmağı qət etdim ki, hamısı birdən partlamasın.

14, 15 və 16 noyabr. – Bütün bu günlər barıt üçün qutular hazırladım. Onların hərəsinə bir-iki girvənkə barıt yerləşməli idi. Bu gün barıt qutulara doldurdum və onları qayanın yağın yerlərində, mümkün qədər bir-birindən uzaqda gizlətdim. Bu gün böyük bir quş vurdu. Əti çox ləzzətli, amma adını bilmirəm.

17 noyabr. – Şeylərimi daha səliqəli şəkildə yığmaq üçün bu gün çadırın dal tərəfində mağara qazmağa başladım.

Qeyd. Bu işi görmək üçün üç şey: külüng, bel və qazılmış torpağı daşıyıb kənara çıxartmaq üçün əl arabası, yaxud zənbil lazımdır, bunların da heç biri məndə yoxdur. İş dayandırmalı oldum, uzun müddət bu alətləri nə ilə əvəz etmək və ya necə hazırlamaq haqqında düşündüm. Külüng əvəzinə, dəmir ling ilə işləməyin mümkün olub-olmadığını sınađım, gördüm ki, yarayar, lakin çox ağırdır. Qaldı bel, yaxud kürək, bunsuz keçinmək heç mümkün deyildir, lakin bunları necə düzəltmək lazım gəldiyini heç cür düşünə bilməzdim.

18 noyabr. – Öz tikintilərim üçün meşədə lazımi material axtarırdım, son dərəcə möhkəm olduğuna görə, Braziliyada dəmirağacı adlandırılan (ya da ona oxşayan) ağac tapdım. Bu ağacın birini böyük zəhmətlə və baltamı tamamilə kütləşdirərək kəsdim və güclə dartıb evə gətirdim, çünki o, çox ağır idi. Mən bundan bel düzəltməyi qərara aldım, ağac o qədər bərk idi ki, bu iş mənim xeyli vaxtımı aldı, lakin başqa çarəm yox idi, yavaş-yavaş ağacı yonub bel şəklinə saldım. Sapı yaxşı oldu – İngiltərədə düzəldilən bellərin

sapından heç də pis deyildi, amma onun enli hissəsi dəmirdən olmadığına görə o qədər də çox davam gətirmədi. Burasını qeyd edim ki, torpaq işi üçün mən ondan xeyli istifadə etdim və çox karıma gəlirdi, ancaq, mənim fikrimcə, dünyada heç bir kürək və ya bel bu cür qəribə üsul ilə düzəldilməmişdir və heç birinə də bu qədər vaxt sərf edilməmişdir.

Torpaq daşımaq üçün əl arabası, yaxud zənbil də yox idi. Zənbil haqqında söhbət ola bilməzdi, çünki onu toxumaq üçün asan əyilən çubuqlar yox idi, var idisə də, mən hələlik onları tapmamışdım. O ki qaldı əl arabasına, mənə elə gəlirdi ki, onu düzəldə bilmərəm. Çətinlik yalnız təkərləri yonub düzəltməkdə idi, çünki təkər hazırlamaq haqqında heç bir təsəvvürüm yox idi. Bundan əlavə, ox üçün dəmir çubuq lazım idi ki, o da yox idi. Nəhayət, bu əl arabası düzəltmək fikrindən də əl çəkməli oldum. Qazılmış torpağı daşımaq üçün mən bənnaların içinə əhəng palçığı töküüb saxladıqları qablara bənzər bir təkne yonub hazırladım.

Təkne düzəltmək bel düzəltməkdən daha asan oldu. Lakin bunların hamısı birlikdə, yəni təkne, bel və əl arabası düzəltmək üçün etdiyim nəticəsiz təşəbbüslər, səhərlər tufəngi götürüb adanı gəzdiyim saatları hesaba qatmasaq, azı dörd gün vaxtımı aldı. Ümumiyyətlə, ova çıxmadığım günlər az olurdu və heç bir zaman evə əliboş qayıtmırdım.

23 noyabr. – Bel və təkneni düzəltdiyim müddətdə mənim o biri işlərimin hamısı tökülüb qalmışdı. Bu şeyləri hazırlayıb qurtarandan sonra yenə də mağaranı qazmağa başladım. Bütün günü vaxtım və gücüm çatdığı qədər qazırdım, bütünlüklə bu işə mənim on səkkiz gün vaxtım getdi. Mənim bütün şeylərim, gərək, bu anbarda qayda ilə yerləşəydi.

Qeyd. Bütün bu müddət ərzində mağaranı genişləndirməklə məşğul idim, istəyirdim ki, bu mağara mənim üçün həm anbar və zirzəmi, həm də yeməxana və mətbəx olsun. Özüm isə, ilin yağışlı günlərindən başqa, həmişə çadırdə olurdum. Burası da var ki, sonralar mən çadırın və həyətimin üstünü bir növ küləş dam kimi örtmüşdüm; hasarın üstündən uzun ağacları təpənin yamacına tərəf uzadıb üstünü budaqlar, çayır və enli yarpaqlarla örtmüşdüm.

10 dekabr. – İşimi bitmiş, anbarımı, yaxud zirzəmi də hazır hesab edirdim ki, bu gün qəflətən qazmanın yuxarıdan bir küncü

uçuldu (görünür, mağaranı həddindən artıq genişləndirmişdim). Uçuq o qədər böyük idi ki, doğrusu, qorxdum, çünki buna əsasım da var idi: torpaq uçub tökülərkən mən orada olsaydım, yəqin ki, qəbirqazana ehtiyacım olmayacaqdı. Bu kədərli təsadüf mənim üçün böyük bir iş açdı: uçmuş torpağı mağaradan daşıyıb çıxartmaq lazım idi, ən başlıcası isə bu idi ki, gərək, mağaranın tavanına altından dayaq verəydim, yoxsa qazmanın yuxarisından torpağın bir də uçmayacağına əmin ola bilməzdim.

11 dekabr. – Bu işə elə bu gündən başladım. Hələlik dayaq olmaq üçün iki dirək basdırmışam, onların hər birinin yuxarı tərəfinə iki taxtanı xaç şəklində bir-birinin üstünə qoyub bərkitmişəm. Bu işi mən ertəsi gün qurtardım. Bir neçə belə dirək də qoyub üstünə taxta vurdum və bir həftədən sonra onları tamam möhkəmləndirdim. Dirəkləri cərgə ilə elə düzdüm ki, onlar eyni zamanda anbarda arakəsməni əvəz edir.

17 dekabr. – Bu gündən dekabrın 20-dək anbarda rəflər düzəltdim, dirəklərə mıx vurub asılası şeylərin hamısını asdım. İndi mənim evimdə qayda və səlİqə olacaqdı.

20 dekabr. – Avadanlığın hamısını mağaraya daşdım və hər birini öz yerinə qoydum. Ərzaq qoymaq üçün bir neçə xırda rəf də düzəltdim – bufetə oxşar bir şey əmələ gəldi. Taxtam lap azalıbdır, buna görə özümə əlavə olaraq bir dənə də stol düzətdim.

24 dekabr. – Bütün gecəni və bütün günü şiddətli yağış yağdı, mən də evdən heç bayıra çıxmadım.

25 dekabr. – Yağış ara vermədən yağır.

26 dekabr. – Yağış kəsdi, xeyli sərinlədi, çox gözəl hava var.

27 dekabr. – İki oğlaq vurdum, birini öldürmüşdüm, o birini isə qıçından yaraladığım üçün qaça bilmədi, onu tutub boynuna ip bağladım və evə gətirdim. Evdə qıçına baxdım: sınımışdı, sarıyıb bağladım.

Qeyd. Mən bu yaralı oğlağa qulluq etdim, sınımış qıçı bitişib sağaldı və keçİ çox yaxşıca yeriyib yüyürməyə başladı. Mən onunla o qədər məşğul oldum ki, mənə öyrəşdi və məndən ayrılmaq istəmirdi. O, həmişə çadırın qabağındakı çəməndə otlayırdı. Elə bu zaman ağılıma belə bir fikir gəldi ki, barıt və qırmmam qurtarandan sonrakı günlər üçün özümə ərzaq tədarük etməkdən ötrü ev heyvanları bəsləyib saxlasam bəd olmaz.

28, 29, 30, 31 dekabr. – Bərk istilər keçir, külək, qətiyyə, əsmir. Yalnız axşam tərəfi evdən çıxıb ova gedirəm. Bu günlərdə öz təsərrüfatımı tamamilə sahmanlayıb qaydaya salmışam.

1 yanvar. – İstilər davam edir, buna baxmayaraq, bu gün iki dəfə ova getmişəm: bir səhər tezdən, bir də axşam tərəfi. Günorta vaxtı dincəlmişəm. Axşam dəre ilə gedib adanın lap içərilərini gəzdirdim və orada çoxlu keçi gördüm. Lakin onlar çox ürkək olduqlarından yaxınlarına getmək olmur. Onları it ilə ovlamağı sınaqdan keçirmək istəyirəm.

2 yanvar. – Bu gün iti özümə aparıb keçilərin üstünə qışqırdım, ancaq təcrübəm baş tutmadı: keçilər sürü ilə itin üstünə cumdu, it də, görünür, təhlükəni çox yaxşı başa düşdüynə görə daha, qətiyyə, onlara yaxın getmək istəmədi.

3 yanvar. – Hasar, daha doğrusu, torpaq bənd tikməyə başlamışdım. Hər hansı bir düşmən tərəfindən qəflətən ediləcək hücumlardan hələ də qorxduğum üçün mən bu hasarı mümkün qədər qalın və möhkəm düzəltməyi qərara aldım.

Qeyd. Mənim tikdiyim hasar bundan əvvəlki səhifələrdə təsvir olunmuşdur, buna görə də onun haqqında mənim gündəliyimdə nə varsa, heç birini burada təkrar etmirəm. Ancaq orasını qeyd etmək kifayətdir ki, hasarın uzunluğu iyirmi dörd yarıddan artıq olmasa da, yenə də o, mənim xeyli vaxtımı aldı. İşin nə vaxt başlanıb, nə vaxt tamamilə qurtardığını nəzərə alsaq, yanvarın 3-dən aprelin 14-dək mən bu hasarın üstündə əlləşdim. Hasarın yarımdayə şəklində olduğunu və hər iki tərəfdən uclarının təpəyə dirəndiyini demişdim. Onun ortasından təpəyə qədərki məsafə səkkiz yarıda qədər olardı, elə onun ortasından mağaraya girmək üçün yol düzəltmişdim.

Bütün bu müddət ərzində mən durmadan işləyirdim. Bəzən yağışlar məni bir necə gün, hətta bir həftə işdən qoyurdu, ancaq mənə elə gəlirdi ki, bəndi tikib qurtarmayınca mən özümü təhlükədən tamamilə azad hiss edə bilmərəm. Bu işə mənim nə qədər əmək sərf etdiyimi təsəvvür etmək çətindir. Yoğun dirəklərin meşədən kəsilib gətirilməsi və onların yerə basdırılması mənim üçün xüsusilə çətin başa gəldi, çünki mən bu dirəkləri lazım olduğundan da xeyli yoğun ağaclardan kəsirdim.

Hasar hazır olandan və bayır tərəfdən torpaq töküüb onu tamamilə möhkəmləndirəndən sonra mən arxayın oldum. Mənə elə

gəlirdi ki, əgər adaya adamlar gəlib çıxsadı, onlar burada insan yaşayan bir yerin olduğunu, qətiyyənlə, görüb başa düşə bilməzlər. Hər halda, mən öz mənzilimi örtüb-gizlətməkdə yaxşı iş görmüşdüm, bunu bir qədər sonra nağıl edəcəyim çox maraqlı bir əhvalat da təsdiq edəcəkdir.

Bu müddət ərzində havalar yaxşı olan vaxtlarda mən hər gün yenə də adanı gəzib-dolaşırdım və bu gəzintilər zamanı bir çox faydalı kəşflər etdim. Məsələn, mən adada göyərçinlərin xüsusi bir cinsinə rast gəldim ki, bunlar yuvalarını bizim göyərçinlər kimi ağacda yox, qayaların yarğanlarında tikirlər. Bir dəfə mən yuvaların birindən bala göyərçinləri çıxarıb evə gətirdim, fikrim onları bəsləyib əhliləşdirmək idi. Onları böyütdüm, lakin qanadlanıb pərvazlanan kimi bir-bir uçub getdilər, bəlkə də, bunun səbəbi onlar üçün münasib yemin məndə olmaması idi. Buna baxmayaraq, mən çox tez-tez onların yuvalarını tapır və oradan bala göyərçinlər götürürdüm, çünki bu göyərçinlərdən özüm üçün çox ləzzətli yeməklər hazırlayırdım.

Mən özümə təsərrüfat düzəltməyə başlayanda gördüm ki, hələ bir çox zəruri şeylərim yoxdur. Əvvəllər mən belə hesab edirdim ki, onları düzəldə bilmərəm, doğrudan da, bəzi şeyləri (məsələn, çəllək) hazırlamağı mən heç bir zaman bacarmadım. Əvvəl söylədiyim kimi, mənim iki-üç balaca çəlləyim var idi, gəmidən gətirmişdim, bunlar mənim üçün nümunə ola bilərdi, lakin nə qədər çalışdımsa, özüm bir dənə də olsun çəllək düzəldə bilmədim və bu işə hədəf yerə bir neçə həftə vaxtım getdi. Çünki mən nə çəlləyin dibini sala bilirdim, nə də yan taxtalarını bir-birinə möhkəm kipləşdirməyi bacarırdım ki, suyu buraxmasın. Axırda bu çəllək düzəltmək fikrindən tamamilə əl çəkməli oldum.

Mənə lazım olan çox zəruri şeylərin biri də şam idi, bunsuz dolanmaq mümkün deyildi, çünki axşam düşüb hava qaranıqlaşmağa başlayanda mən də yığılıb yatmağa məcbur olurdum (bu yerlərdə, adətən, saat yeddiyə yaxın hava qaralırdı). Afrika sahillərindəki səyahətim zamanı kəsib şam düzəltdiyimiz o bir parça mumu çox tez-tez xatırlayırdım, lakin indi mənim burada mumum yox idi. Yeganə çarəm ovladığım keçilərin piyindən istifadə etmək idi. Belə də etdim, keçiyə piyindən özümə çırağ düzəltdim: çırağın qabını öz əlimlə gildən düzəldib günün altında bişirdim, piltəsini isə köhnə

kəndir lifindən düzəltdim. Əlbəttə, şama nisbətən çıraq çox pis yanırıdı, alovu əyri, işığı isə tutqun idi. Bu işlərə başım bərk qarışmışdı, bir dəfə anbarda nə isə axtarırdım; şeylərin arasından əlimə kiçik bir torba keçdi, içində quşlar üçün dən var idi. Bu dənə gəmiyə, yəqin ki, bundan əvvəlki səfər zamanı, Lissabondan gələndə götürmüşdülər. Torbadakı dənin qalanını siçanların yediyini demişdim (hər halda, mən torbaya baxanda orada yalnız içi yeyilmiş dənin qabıqları qalmışdı). Torba mənə nə üçünsə lazım idi (deyərsən, barıt yığmaq üçün, çünki bu, o zaman idi ki, mən göyün gurultusundan qorxmışdum və barıtı xırda hissələrə bölüb ayrı-ayrı yerlərdə gizlətmək istəyirdim), buna görə də torbanı aparıb qayanın altındakı yerə çırpıb təmizlədim.

Bu o vaxtlar idi ki, bərk yağışların başlanmasına az qalmışdı, yağışların haqqında isə mən yuxarıda danışmışam. Mən bu əhvalatı, hətta torbanı harada silkələyib çırpdığımı çoxdan yadımdan çıxartmışdım. Ancaq aradan, təxminən, bir ay keçdikdən sonra tərənin ətəyindəki çəmənlikdə torpaqdan təzəcə göyərən qalxmış bir neçə cücərti gördüm. Əvvəlcə belə fikirləşdim ki, bunlar, yəqin, mənim indiye qədər görmədiyim bir bitkidir. Lakin bir neçə həftədən sonra bu yaşıl otların (onlar on və ya on iki dənə idi) sünbül bağladığını və sünbüllərin Avropada və bizim İngiltərədə yetişən əla arpa sünbülləri olduğunu görəndə mən çox təəccüb etdim!

Bu kəşfin məni nə qədər heyrətə gətirdiyini dil ilə ifadə etmək mümkün deyildi. O vaxta qədər mən dini şeylərə inanmırdım. Dini anlayışlar məndə çox az idi, həyatımda baş vermiş bütün böyük və kiçik hadisələrin hamısını tələyin iradəsinə bağlayır, bizim hamımızın dediyi kimi, mən də deyirdim ki, görünür, Allahın əmri belədir. Mən heç bir zaman tələyin dünyadakı hadisələri hansı məqsədlə bu cür idarə etdiyi haqqında özüm-özümə sual vermirdim. Lakin haradansa gəlib bu yerə düşmüş və tamamilə başqa bir iqlimdə göyərən yetişmiş bu arpanı gördükdə bütün varlığım sarsıldı və etiqad edib inandım ki, Allah-taala mənə bu kimsəsiz və dəhşətli adada ruzi vermək üçün bu arpanı həmin bu yerdə elə toxumsuz bitiribdir.

Bu fikir məni rıqqətə gətirdi və gözlərim yaşardı, mənim üçün belə bir möcüzənin baş verdiyini düşündükdə özümü xoşbəxt hiss edirdim. Lakin mənim heyrət və təəccübüm bununla qurtarmadı: çox keçmədi ki, həmin yerdə arpa sünbüllərinin arasında seyrək və

xırda sünbüllər də gördüm, məlum oldu ki, bu da çəltikdir. Bunları mən tez tanıdım, çünki Afrika sahillərində yaşadığım zaman orada çəltiyə tez-tez rast gəlmişdim.

Mən çəltik və arpanın mənə Allah tərəfindən göndərildiyinə nəinki inandım, hətta belə fikirləşdim ki, bunlar, yəqin, adanın başqa yerlərində də bitir. Mən adanın əvvəlcə gəzmiş olduğum hissəsini bir də gəzdim, hər şeyi bir də nəzərdən keçirdim, bütün künc və bucağı axtardım, hər bir daşın dibinə baxdım, lakin heç yerdə nə çəltik, nə də arpadan bir əsər görmədim. Elə bu zaman içində quş dəni olan torbanı vaxtilə gətirib mənzilimin yanında çırpıb təmizlədiyim, axır ki, yadıma düşdü. Beləliklə, möcüzə əhvalatını fikrimdən çıxartdım, bütün bu işlərin çox sadə və təbii olduğunu başa düşəndən sonra məndə taleyə olan çox qızğın minnətdarlıq hissi də xeyli azaldı. Ancaq burası var ki, mənim başıma gəlmiş əhvalatların özü də elə möcüzə kimi bir şey idi və bunların özü də məndən az minnətdarlıq tələb etmirdi. Doğrudan da, siçanların yeyib korladığı bir torba dəninin içində on və ya on iki arpanın salamat qalması taleyin əmri ilə olan bir şey deyilmi? Məgər onlar indi mənim üçün göydəndüşmə bir şey deyilmi? Deməli, mən, gərək, torbanı aparıb həmin qayanın kölgə saldığı yerdə silkələyib təmizləyəydim ki, onlar da torpağa düşən kimi cücərib göyərərdi. Əgər mən torbanı bir az kənarında silkələyib təmizləsəydim, deməli, onlar qayanın kölgə saldığı yerə düşməzdi və o saat günəşin altında yanıb məhv olardı.

Sünbüllər yetişəndə (onlar iyunun axırında yetişdi) mənim onları necə böyük bir diqqətlə yığıb topladığımı oxucu, yəqin, özü də təsəvvür edər. Mən arpanı bircə-bircə yığdım və beləliklə də, bir müddətdən sonra özümü doyuzdura biləcək dərəcədə taxıl yetişdirmək ümidi ilə bütün məhsulu toxumluq edib yenidən əkməyi qərara aldım. Mən ancaq dördüncü ildə məhsulun çox az bir hissəsini özüm üçün ayırdım ki, bu barədə yeri gələndə ayrıca nağıl edəcəyəm. İş bundadır ki, birinci ildə məhsulumun hamısı tələf olmuşdu, çünki mən əkinin vaxtını düzgün hesablaya bilməmişdim və toxumu quraqlığa lap az qalmış səpmişdim, nəticədə toxumun hamısı cücərə bilməmişdi. Bu barədə də mən sonra danışacağam.

Əvvəlcə söylədiyim kimi, arpadan başqa iyirmi-otuz sünbül də çəltik yetişmişdi və mən onları da diqqət və ehtiyatla yığdım, məqsədım eyni idi – mən bu dünyədən özüm üçün çörək, daha doğrusu,

yemək hazırlamaq fikrində idim, çünki mən bişirməmiş yemək hazırlamağın qaydasını kəşf etmişdim. Bu əhvalat da sonralar olmuşdu, ona görə də mən onu danışmıram və gündəliyin ardına keçirəm.

Hasarı çəkməklə məşğul olduğum o dörd və ya üç ay yarım müddət ərzində mən, qətiyyən, dayanmayıb işləmişdim. *Aprelin on dördündə* hasarı tamamilə qurtardım və hasarın üzərindən nərdivanla düşüb-çıxmağı qərara aldım ki, bayır tərəfdən heç bir giriş yolu qalmasın və burada mənzil olduğunu göstərən əlamət olmasın.

16 aprel. – Nərdivanı düzəldib qurtardım. Hər dəfə divardan aşandan sonra nərdivanı götürürəm. İndi mənim mənzilim hər tərəfdən qala kimi hasara alınmışdır. Qalanın içi kifayət qədər genişdir və divardan aşmasan, buraya özgə yerdən girmək mümkün deyildir.

Lakin hasarı çəkib qurtarandan bir gün sonra az qaldı ki, bütün çəkdiyim zəhmət hədəf getsin, hətta, az qala, mən özüm də məhv olacaqdım. Əhvalat belə olmuşdu: həyətdə, çadırın arxasında, mağaranın lap girəcəyində mən nə iləsə məşğul idim. Mağaranın üstündən başıma torpaq töküldü, bir az əvvəl mağaranın yuxarisına dayaq verdiyim iki qabaq dirəklər dəhşətli bir cırıltı qopararaq sındı. Mən çox qorxdum. Lakin bu əhvalatın əsl səbəbini anlaya bilmədim, sadəcə olaraq, belə fikir etdim ki, mağaranın üstünün torpağı yumşaq olduğundan əvvəlki kimi yenə də tökülür. Torpağın yəni-dən uçub üstümə tökülməməsi üçün nərdivana tərəf qaçdım, ancaq burada da özümü təhlükədən qurtarmış hesab etməyib divardan aşdım. Lakin ayağımı yerə basmışdım ki, bu dəfə mağaranın içində torpağın uçmasının səbəbi mənə aydın oldu: torpaq dəhşətli zəlzələdən uçmuşdu. Yer ayağımın altında titrəyirdi, səkkiz dəqiqənin ərzində yer üç dəfə elə qüvvətlə tərpəndi ki, əgər bu yerlərdə möhkəm binalar olsaydı, onlar da buna davam gətirməzdi. Məndən yarım mil aralı dənizdəki qayanın baş hissəsi qopub uçdu və elə bir gürultü əmələ gəldi ki, mən ömrümdə beləsini eşitməmişdim. Dəniz də bərk dalğalanır və köpüklənirdi. Mənə hətta elə gəlir ki, dənizdə yeraltı təkanlar adadakından güclü idi.

Belə bir şeyi mən heç əvvəllərdə də nə görmüşdüm, nə də eşitmişdim. Odur ki mən bərk qorxmışdım, heyrətimdən özümə gələ bilmirdim. Ayağımın altında yer o qədər bərk tərpənirdi ki, gəmi-dəki kimi başım gicəlləndi, ürəyim bulanmağa başladı, mənə elə gəldi ki, daha axır dəqiqəmdir, ölürəm. Lakin parçalanıb tökülən

qayaların gurultusu məni ayıltdı, huşum özümə gəldi və baş verən əhvalatı fikirləşəndə ağılıma belə bir dəhşətli fikir gəldi: birdən yanında mənzil tikdiyim bu dağ uçub çadırımın üstünə tökülsə və bütün ərzaq ehtiyatım və şeylərim torpaq altında qalsa, mən nə edərdəm? Bunu fikirləşəndə qorxudan qəlbim dayandı və ikinci dəfə ürəyim qopdu.

Üçüncü təkəndən sonra bir neçə dəqiqə sakit keçdi, mən bir az özümə gəldim. Lakin diri-diri torpağın altında qalıb məhv olacağımdan qorxduğum üçün hasardan aşıb evə getməyə uzun müddət cəsarətim çatmadı və dərin bir kədər içində torpağın üstündə oturub qaldım, nə edəcəyimi də bilmirdim. Bütün bu müddət ərzində Allah haqqında heç bir ciddi fikir ağılıma gəlmədi və “Allah, sən özün rəhm et” kimi xırda-xuruş cümlələrdən başqa heç bir söz dilimə gəlmədi. Təhlükə sovuşduqdan sonra bu sözlər də yadımdan çıxdı.

Ancaq bu arada göyün üzünü bulud tutdu, yağışdan əvvəl olduğu kimi hava qaraldı. Əvvəlcə zəif külək əsdi, sonra getdikcə şiddətləndi və yarım saatdan sonra dəhşətli bir qasırğa qopdu. Dəniz köpüklənib kükrəyir, dalğalar quduz bir nərilti ilə sahilə çırpılırdı. Qasırğa ağacları kökündən çıxarırdı. Bu, çox dəhşətli bir mənzərə idi. Bu hal üç saat davam etdi, sonra qasırğa yavaş-yavaş sakitləşdi, iki saatdan sonra isə fırtına tamamilə yatdı və yağış yağmağa başladı.

Qasırğa davam etdiyi müddətdə mən qorxu və heyrət içində oturduğum yerdə düşüb qalmışdım. Lakin yağış yağmağa başlayanda birdən ağılıma gəldi ki, bu külək və yağış, yəqin, zəlzələnin nəticəsidir, deməli, mən öz mənzilimə qayıtmağa cəsarət edə bilərəm. Bu fikirdən mən bir az özümə gəlib gümrəhləşdim, bəlkə də, yağış məni islatdığı üçün belə cəld ayılıb cəsarətə gəlmişdim. Hasardan aşıb çadırın içində oturmaq istəyirdim, amma yağış o qədər qüvvətli idi ki, çadırın içinə süzülürdü, torpağın başıma uçmasından çox qorxduğuma baxmayaraq, mağaraya keçib orada oturmağa məcbur oldum. Amma bu yağış mənə yeni bir iş çıxartdı: həyatə yığılmış suyun bayıra axıb getməsi üçün hasarda bir deşik açmalı oldum, yoxsa su gedib mağaraya dola bilərdi. Bir müddət orada oturduqdan və yeraltı təkənlərin daha təkrar olunmadığını hiss etdikdən sonra mən tamam sakitləşməyə başladım. Gümrəh-

lıgımı saxlamaq üçün (mənim buna ehtiyacım var idi) bufetime yaxınlaşdım, oradakı romdan bir qurtum töküb içdim. Mən, ümumiyyətlə, bu romu çox qənaətlə işlədirdim, çünki bilirdim ki, ehtiyatım qurtarandan sonra mən bir daha heç yerdən rom tapa bilməyəcəyəm.

Ertəsi gün, yağış ara vermədiyindən, evdə oturmağa məcbur oldum. İndi bir qədər sakit olduğum üçün öz vəziyyətimi və nə etmək lazım gəldiyini fikirləşməyə başladım. Öz-özlüyümdə belə bir nəticəyə gəldim ki, bu adada tez-tez zəlzələ baş verdiyi üçün mən mağaranın içində yaşaya bilmərəm. Deməli, gərək, çadırı köçürəydim, yaxud açıqlıq bir yerdə özümə bir daxma tikməli, heyvanların və insanların hücumundan özümü müdafiə etmək üçün onun da ətrafına burada olduğu kimi, hasar çəkməli idim. Çünki indi tamamilə aydın idi ki, əgər mən bu mağarada yaşasam, gec-tez mütləq bu dağ uçacaq və mən diri-diri torpağın altında qalacağam.

Doğrudan da, mənim çadırım qayanın çıxıntısının altında təhlükəli bir yerdə idi, əgər yenə zəlzələ baş versəydi, bu qaya çox asanlıqla çadırın üstünə düşə bilərdi. Buna görə də öz çadırımla birlikdə başqa yerə köçməyi qərara aldım. Sonrakı iki günü – yəni *aprelin 19 və 20-ni* mənzil üçün təzə yer axtarmağa və öz yeni planımı həyata keçirtmək məsələsini fikirləşməyə həsr etdim.

Torpağın altında diri-diri qalıb məhv olmaq qorxusu məndə o qədər qüvvətli idi ki, gecələr yata bilmirdim, hasardan bayırda yatmağa da ehtiyat edirdim. Bununla birlikdə, mənzilimin bir tərəfində oturub özüm üçün necə səliqəli və rahat ev düzəltdiyimi, şeylərimi və təsərrüfatımın müəyyən qaydada olduğunu və düşmənlərdən də yaxşıca gizləndiyimi düşünəndə, doğrusu, heç buradan özge yerə köçmək istəməirdim.

Sonra ağılıma belə fikir də gəldi ki, köçmək üçün çox vaxt lazımdır, deməli, yeni mənzili tikib düzəldincəyə və onu təhlükəsiz bir vəziyyətə gətirincəyə qədər mən öz köhnə evimdə qalmalı və torpağın uçması təhlükəsi ilə də razılaşmalıyam. Bu nəticəyə gəldikdən sonra mən sakitləşdim, ancaq yenə də qət etdim ki, vaxtı itirmədən yeni mənzil üçün yer tapıb ətrafına paya və kəndlirlərlə dairəvi bir hasar çəkim, hazır olanda da çadırımı oraya köçürüm, indi isə hələlik bu köhnə yerimdə qalıb köçməyə hazırlaşım. Mən bunu qət edəndə *aprelin 21-i* idi.

22 aprel. – Ertəsi günü səhər planımı necə həyata keçirmək haqqında düşünməyə başladım. Başlıca çətinlik ondan ibarət idi ki, lazım olan alətlər yox idi. Mənim üç böyük və bir çox kiçik baltam var idi (biz bunları hindularla mübadilə edib şey almaq üçün götürmüşdük), ancaq mən bu baltaları o qədər işlətmişdim və onlarla o qədər bərk və düynülü ağacları kəsib doğramışdım ki, hamısının ağız mişar kimi diş-diş olmuş və kütləşmişdi. Doğrudur, çarx daşım var idi, lakin təkbaşına eyni zamanda həm bu daşı hərəlməyi, həm də itiləməyi bacarmazdım. Yəqin ki, heç bir dövlət xadimi ən vacib siyasi məsələ üzərində baş sındırarkən, heç bir hakim mühakimə etdiyi adamın ölməli, yaxud yaşamalı olduğunu həll edərkən bu qədər, mənim çarxı fırlatmaq məsələsinə sərf etdiyim qədər zehni enerji sərf etməmişdi. Nəhayət, bir çarx düzəltdim, onu qayış vasitəsilə ayağımla hərəkətə gətirirdim, beləliklə də, hər iki əlim itiləmək üçün sərbəst qalırdı.

Qeyd. Mən bu vaxta kimi ayaqla hərəkətə gətirilən bıçaqitiləyən görməmişdim, görmüş olsam da, quruluşuna bir o qədər diqqət etməmişdim, hərçənd ki, belə bıçaqitiləyənlər İngiltərədə çox yayılmışdır. Bundan başqa, mənim bülöv daşım çox böyük və ağır idi. Bunu düzəltmək üçün tam bir həftə işlədim.

28 və 29 aprel. – Bu iki axırıncı günlər alətləri itiləməklə məşğul oldum. Bülövü hərəltmək üçün düzəltdiyim çarx çox yaxşı işləyir.

30 aprel. – Bu gün gördüm ki, suxarı ehtiyatı lap qurtarmaq üzrədir. Torbaların hamısını yoxladım, qalan suxarını saydım və bundan sonra gündə bir suxarıdan artıq yeməməyi qəət etdim. Əlbəttə, işin belə olmasına mən çox təəssüfləndim.

1 may. – Bu gün səhər, dənizdə su çəkilərkən, sahilə nə isə çəlləyə bənzər böyük bir şey gördüm. Gedib baxdım, doğrudan da, kiçik bir çəllək idi. Onun yanında gəmi taxtalarının parçaları da var idi. Görünür, bunların hamısını bu axırıncı fırtına vurub sahilə çıxartmışdı. Mən gəminin gövdəsi görünən tərəfə baxdım, mənə elə gəldi ki, onun gövdəsi adi qaydadan çox sudan bayıra çıxmışdı. Dənizin vurub sudan çıxartdığı çəlləyi yoxladım, içində barıt var idi, ancaq tamam islanmışdı və daş kimi bərkimişdi. Lakin buna baxmayaraq, çəlləyi yuxarıya, sahilə tərəf diyirlətdim, özüm isə dənizin suyu çəkilmiş yeri ilə gəminin gövdəsi görünən yerə tərəf getdim.

Gəmiyə yaxınlaşanda gördüm ki, onun vəziyyəti çox qəribə bir şəkildə dəyişmişdir. Gəminin əvvəldə tamamilə quma girən burun hissəsi indi sudan azı altı fut hündürlüyündə yuxarı qalxmışdı, arxa tərəfi isə tamamilə dağılıb gəmidən üzülmüşdü və dalğalar onu böyrü üstə kənara tullayıb parça-parça etmişdi (bu əhvalat çoxdan, mənim gəmiyə etdiyim axırncı səfərimdən bir az sonra baş vermişdi). Bundan əlavə, gəminin arxa tərəfində göyertəni qum o qədər basmışdı ki, indi mən gəminin lap yaxınlığına qədər bu qumun üstü ilə gedə bilərdim, halbuki əvvəllər buraya gəlmək üçün mən dörd-dəbir mil məsafəni üzməli idim. Gəminin vəziyyətinin bu cür dəyişməsi əvvəlcə məni çox təəccübləndirdi, lakin sonra mən tezliklə başa düşdüm ki, gəminin vəziyyəti zəlzələnin nəticəsində dəyişmişdi. Elə bu səbəbdən gəmi daha da parçalanıb dağılmışdı, buna görə də külək və suyun cərəyanı gəminin dağılmış anbarındakı cürbəcür şeyləri hər gün sahilə vurub çıxarırdı.

Gəmiyə üz vermiş olan bu hadisə məni təzə yerə köçmək haqqındakı əvvəlki fikirlərimdən tamamilə ayırmışdı. Mən bütün günü gəminin içəri otaqlarına girmək üçün çalışdım, lakin mümkün olmadı. Çünki onun içərisi tamamilə qumla dolmuşdu, ancaq bu, məni həvəsdən salmadı, çünki çətinlik qarşısında ümidsizliyə qapılmamağa öyrəşmişdim. Mən gəmidən əlimə gələn hər şeyi bir-bir daşımağa başladım, çünki mən vəziyyətdə olan adama hər bir şeyin lazım olacağını bilirdim.

3 may. – Bu gün mişarla işləməyə başlamışam. Gəminin dal tərəfindəki və mənim mülahizəmə görə, üzərində göyertənin dal hissəsi dayanan böyük tiri mişarlayıb kəsdim və gəminin dal tərəfinin yuxarıda qalmış böyründən bir neçə taxtanı qoparıb içəridəki qumu çıxartmağa başladım, ancaq dənizdə qabarma başlayırdı, buna görə də işi dayandırmalı oldum.

4 may. – Balıq tutdum. Lakin tutduqlarımın heç birinin əti yeməli deyildi. Dilxor olmuşdum, getmək istəyirdim, axırncı dəfə tilovu atdım və bu dəfə xırdaca bir Yunus balığı tutdum. Bu tilovu da özüm hazırlamışdım: ipini köhnə kəndirdən, qarmağı məftildən düzəltmişdim, çünki əsl qarmaq məndə yerli-dibli yox idi. Buna baxmayaraq mənim bu əldəqayıрма tilovuma o qədər balıq düşürdü ki, doyunca yeyirdim. Mən balığı günün altında qaxac edib yeyirdim.

5 may – Gəmidə işlədim. Göyertənin altındakı o biri tiri də mişarladım, göyertədən üç böyük şam taxtası qopardım, onları bir-birinə bağladım və qabarma başlayanda sahilə gətirdim.

6 may. – Gəmidə işlədim. Gəmidən bəzi dəmir hissələr, o cümlədən bir neçə bolt çıxartmışam. Var gücümlə işlədim və tamamilə yorulmuş halda evə qayıtdım. Fikirləşirəm, görüm bu işi davam etdirim, yoxsa ondan əl çəkim.

7 may. – Yenə gəmiyə getdim, lakin bu səfər işləmək fikrim yox idi. Tirlər mişarlanmışdı, göyertə öz ağırlığı ilə tamamilə aşağı çökmüşdü, mən indi asanlıqla anbara baxa bilərdim, lakin heç nə görə bilmədim, çünki anbar ağzına qədər qum və su ilə dolmuşdu.

8 may. – Dəmir lingi götürüb yenə gəmiyə getdim, fikrim qumdan tamamilə təmizlənmiş olan göyertəni bütünlüklə sökmək idi. İki taxta qopardım və qabarma zamanı onları sahilə keçirtdim. Lingi isə sabahki iş üçün gəmidə qoyub qayıtdım.

9 may. – Gəmidə idim. Yenə bir neçə taxta qopardım və anbara girdim. Orada beş-altı çəllək tapdım. Ling ilə qumdan təmizlədim, ancaq ağızlarını açıb içinə baxa bilmədim. Təbəqə halında bir bağlama ingilis vərəq qurğuşunu tapdım, hətta bir az qaldırdım da, lakin çıxartmağa gücüm çatmadı.

10 maydan 14 mayaya qədər. – Bütün bu günlərin hamısında gəmidə oldum. Xeyli odun, taxta, tir və başqa şeylər, habelə iki-üç sentner¹ dəmir tapmışam.

15 may. – Bu gün gəmiyə özümlə iki xırda balta götürdüm: fikrim bu idi ki, vərəq qurğuşundan bir qədər kəsib götürürəm (baltanın biri mənim üçün bıçağı əvəz edəcək, o birisi isə çəkic kimi onu üstədən vurmaq üçün lazım olacaqdı). Lakin qurğuşun bağlanması bir yarım fut suyun altında olduğuna görə mən baltanı lazımı qədər güclə vura bilmirdim.

16 may. – Gecə şiddətli külək əsirdi. Dalğalar gəminin gövdəsini daha da laxlatmışdı. Mən yemək üçün meşədə uzun müddət göyərçin axtardım, çox yubandım, dənizdə qabarma başladı və mən dənizə gedə bilmədim.

17 may. – Bu gün dalğaların vurub gətirdiyi və mənim mənzilimin iki milliyində sahilə düşmüş bir neçə gəmi parçası gördüm. Bunların gəminin hansı yerindən qopduğunu bilmək istəyirdim, gedib

¹ *Sentner* – ingilis sentneri əlli kiloqrama (tonun iyirmidən birinə) bərabərdir.

baxdım, məlum oldu ki, gəminin burun hissəsindən qopmuşdur, lakin o qədər ağır idilər ki, mən onları yerindən qaldıra bilmədim.

24 may. – Bu günlərin hamısını gəmidə işləmişəm. Çox böyük əziyyətlə anbardakı şeyləri lənglə bir-birindən aralayıb laxlatmışam, belə ki, ilk qabarma başlayan kimi oradakı bir neçə çəllək və dənizçilərə məxsus iki səndiç suyun üstünə qalxdı. Lakin külək sahilədən dənizə tərəf əsirdi, ona görə də suyun üzünə qalxmış bu şeyləri külək qovub dənizə apardı. Amma bu gün onun əvəzində külək gəminin bir neçə parçasını və içində Braziliya donuzu ətinin qalıqları olan böyük bir çəlləyi vurub sahilə çıxartmışdı. Çəlləkdəki ət yeməli deyildi, duzlu su və qum onu tamamilə korlamışdı.

Mən *mayın iyirmi beşindən iyunun on altısına* qədər hər gün, ova getdiyim saatlardan başqa, bu işi davam etdirirdim. Lakin gəmidəki bu işlərimi davam etdirməyə başladığım gündən mən yalnız dənizdə qabarma vaxtı ova gedirəm ki, suyun çəkilməsi başlananda mən hazır olum və gəmiyə getmək üçün heç nə mənə mane olmasın. Bu üç həftə ərzində o qədər taxta və dəmir yığmışam ki, əgər düzəltməyi bacarsaydım, bunlar yaxşı bir qayığa çatardı. Bundan əlavə, mən, bir neçə dəfəyə, vərəq qurğuşundan bir sentnerə qədər kəsmişdim.

16 iyun. – Sahildə böyük bir bağa tapdım. Əvvəllər mən heç bir zaman burada bağa görməmişdim, lakin mənim onları görməyim ancaq bir təsadüf imiş, çünki sonralar məlum oldu ki, bağa bu adada o qədər də nadir tapılan şey deyildir, əgər mən adanın o biri tərəfinə getmiş olsaydım, yəqin ki, gündə yüzlərcə bağa tuta bilərdim. Sonralar mən buna bütünlüklə inandım, lakin bu kəşfim mənə çox baha oturdu.

17 iyun. – Bağanı bütün günü közün üstündə bişirib qızartdım. İçindən altmışa qədər yumurta tapdım. Mənə elə gəlir ki, ömrümdə bu qədər ləzzətli ət yeməmişəm, bu da təəccüblü deyil, çünki bu dəhşətli adaya düşdüyüm gündən mənim ət xörəyim yalnız keçi və quş ətindən ibarət olmuşdur.

18 iyun. – Səhərdən-axşama qədər yağış yağır, evdən bayıra çıxmıram. Bütün günü bərk titrədirəm, yəqin, mənə soyuq dəyibdir, ancaq mənə məlum olduğuna görə, bu yerlərdə, gərək, soyuq olmasın.

19 iyun. – Lap kefsizəm. Bərk titrədirəm, elə bil ki, bayırda qışdır.

20 *iyun*. – Bütün gecəni gözümü yummamışam. Başım bərk ağrıyır, isidirəm.

21 *iyun*. – Halım çox xarabdır, bərk qorxuram ki, xəstələnib taqətdən düşəm. Onda mən necə olaram, burada heç bir köməyim yoxdur! Hull yaxınlığında fırtınaya düşdüyümüz gündən bəri ilk dəfədir ki, Allaha yalvarmağa başlamışam, lakin başımda hər şey elə qarışıbdır ki, duanın sözlərini şüursuz olaraq təkrar edirəm.

22 *iyun*. – Bu gün halım bir az yaxşıdır, amma azarın qorxusu məndən uzaqlaşmır.

23 *iyun*. – Yenə əhvalım pozulubdur, bütün günü isitmişəm, başım bərk ağrıyır.

24 *iyun*. – Bu gün xeyli yaxşıyam.

25 *iyun*. – Bərk isidirəm. Yeddi saat dalbadal titrədib-qızdırmışam, gah üsüyür, gah da tərini içində yanırıdım. Axırda tərleyib bihuş düşdüm.

26 *iyun*. – Bu gün yaxşıyam. Ət ehtiyatım qurtardığından, özümü çox zəif hiss etməyə baxmayaraq, ova getdim. Bir keçi vurdum, güclə çəkib evə gətirdim, onun ətindən bir parça közün üstündə bişirib yedim. Bu ətdən şorba bişirmək istəyirdim, ancaq nə qazanım, nə də çömçəm var idi.

27 *iyun*. – Qızdırmam yenə də başladı, elə bərk qızdırdım ki, bütün günü yeməksiz və içməksiz yataqda uzanıb qaldım. Susuzluqdan yanırıdım, lakin durub suya getməyə taqətim yox idi. Yenə Allaha yalvarıb dua edirdim, ancaq başım o qədər ağırlaşmışdı və elə bərk ağrıyırdı ki, bildiyim dualardan heç birini yadıma sala bilmir, dalbadal yalnız bu sözləri təkrar edirdim: “Allah, sən özün kömək et! Allah, mənə rəhm elə!” Qızdırmam keçənə qədər beləcə mən iki-üç saat çapaladım, sonra sakitləşib huşa getdim və gecədən xeyli keçənə qədər bərk yatdım. Yuxudan oyananda özümü çox yüngül hiss etdim, ancaq başa düşdüm ki, qızdırma məni çox zəiflədibdir. Su içmək istəyirdim, ancaq nə çadırdı, nə də anbarda bir damcı su olmadığına görə səhərə qədər gözləməli oldum. Səhərə yaxın yenə də huşa getdim və çox dəhşətli bir yuxu gördüm.

Yuxuda gördüm ki, mən hasardan kənarında, fırtına günü zəlzələdən sonra oturduğum həmin yerdə oturmuşam, bir də gördüm ki, yuxarıdan, böyük və qara buludun arasından, başdan-başa od və alov içində olan bir adam aşağıya – yerə tərəf gəlir. Onun bədənindən

qalxan alov o qədər qüvvətli və parlaq idi ki, ona güclə baxmaq olurdu. Onun sifətinin nə qədər dəhşətli olduğunu ifadə etmək üçün mən heç bir söz tapa bilmirəm.

Göydən enən bu adamın ayaqları torpağa toxunan kimi yer tər-pəndi, elə bil, zəlzələ oldu, göyün üzünü işıqlandı, elə bil ki, göyün hər tərəfindən ildırım çaxırdı. Bütün bunlar məni bərk qorxutdu. Göydən enən bu yad adam yerə çatan kimi birbaşa mənim üstümə gəldi, onun əlində uzun bir nizə var idi, sanki, məni öldürmək istə-yirdi. Mənə çatmağa bir az qalmışdı ki, o, tərənin üstünə çıxdı və oradan nə isə qışqırıb deyirdi. Onun səsi qorxunc və anlaşılmaz idi, bu adamın dediklərindən, nəhayət, bəzi şeyləri başa düşdüm, o, mənə deyirdi: "Səni bu qədər imtahana çəkdim, lakin sən yenə də öz əməllərindən ayrılıb tövbə etmədin. İndi ki belədir, onda, gərək, sən öləsən!" Mən gördüm ki, bu sözləri deyəndən sonra o, məni öldürmək üçün əlindəki nizəni yuxarı qaldırdı.

Əlbəttə, hər kəs bu kitabı oxusa, başa düşər ki, doğrudan da, bu dəhşətli yuxunun məni nə qədər sarsıtıldığını təsvir etməkdə aci-zəm. Habelə yuxuda gördüklərimin oyandıqdan sonra məndə necə bir təsir buraxıldığını da təsvir etmək mümkün deyil.

Heyhat! Mənim qəlbimdə Allaha etiqad yoxdur. Bu səkkiz ilin ərzində mən elə özüm kimi nacins və etiqad məsələsinə laqeyd baxan adamlara qoşulub dənizləri gəzmişdim, nəticədə atamın mənə verdiyi xeyirxah nəsihətlərin hamısı bu müddət ərzində buxar olub havaya uçmuşdu. Bütün bu müddət ərzində, heç olmasa, bir dəfə Allahı yada saldıgım və ya özümə baxıb, tutduğum işlər haq-qında düşündüyüm yadıma gəlmir. Məndə nə isə bir mənəvi kütlük əmələ gəlmişdi: xeyrə meyil etmək və ya şəri anlamaq mənim nəzə-rimdə öz əhəmiyyətini itirmişdi, bunların ikisi də mənə eyni dərə-cədə yad idi. Öz avamlığı, yelbeyinliyim və şərəfsizliyim etibarilə mən bizim ən cahil dənizçilərdən də alçaq idim. Məndə nə təhlükə zamanı Allahdan qorxmaq, nə də təhlükədən qurtarıqdan sonra xilaskara təşəkkür hissi haqqında heç bir anlayış yox idi.

Doğrudur, mən bu adaya ayaq basdıgım ilk dəqiqədə bütün gəmi heyətimizin batıb məhv olduğunu və yalnız mənim xilas oldu-ğumu anlayanda məndə nə isə bir ruhi coşqunluq və heyrət əmələ gəlmişdi və Allahın köməyi ilə bu, əsl bir təşəkkür hissəinə çevrilə bilirdi. Lakin məndə əmələ gəlmiş bu heyrət hissi, təbir caizsə, bir

növ başqa şəkllə, yəni öz heyvani varlığımın qeydinə qalmaq kimi sadə bir şəkllə düşdü, bu da məni ölümdən xilas etdi. Mən başqalarının məhv olduğu bir anda məni xilas edən varlığın nə qədər xeyirxah bir iş gördüyü haqqında heç nə düşünmədim və taleyin bu dəfə mənə nə üçün belə rəhm etdiyini də fikrimə gətirmədim. Mənim sevincim, gəmi fəlakətindən sonra sağ-salamat sahilə gəlib çıxan və ilk dəfə içdiyi şərab piyaləsində onu unudan, sonra isə tamamilə yaddan çıxaran adi bir dənizçinin keçirdiyi bəsit sevinc idi. Mən indiyə qədər də elə bu cür yaşamışam...

Hətta sonralar öz vəziyyətimin dəhşətli və çixılmaz olduğunu, yalqızlığımı, insanlardan ayrı düşdüyümü və xilas olmağa zərre qədər ümid qalmadığını fikirləşib dərk edəndə, hətta onda da salamat qalmağıma, acından ölməyəcəyimə imkan olduğunu bir balaca hiss edən kimi, bütün dərdlərim elə dağıldı ki, elə bil, heç dərdim yox imiş: mən həmin dəqiqə sakitləşdim və öz həyatımı saxlamaq, ən zəruri ehtiyaclarımı ödəmək üçün işləməyə başladım, öz taleyim haqqında düşündükdə isə göylərin məni bu hala saldığını, Allahın məndən intiqam aldığıni çox hallarda fikrimə gətirirdim. Ümumiyyətlə, belə fikirlər çox nadir hallarda ağılıma gəlirdi.

Gündəliyimdə qeyd etdiyim kimi, dənin cücərməsi mənə səmərəli təsir göstərə bilərdi və mən, doğrudan da, nə qədər ki dənin cücərməsini möcüzə hesab edirdim, ciddi və gözəl fikirlər də məndən uzaqlaşmırdı. Amma elə ki bunun möcüzə olmadığı mənə aydınlaşdı, o saat mənim o gözəl və ciddi əhvali-ruhiyyəmə də, necə ki demişdim, uçub getdi.

Hətta zəlzələ özü də mənə bir o qədər ciddi və möhkəm təsir göstərə bilmədi, halbuki təbiətdə zəlzələdən də qorxunc və gözəgö-rünməyən yüksək qüvvəni bilavasitə yada salan başqa bir hadisə yoxdur. Zəlzələnin ilk qorxunc dəqiqələri keçən kimi onun ilk təsiri də bir qədər soyudu. Mən bu zaman nə Allah, nə də onun məhkəməsini öz üzərimdə hiss etmirdim. Həmçinin mənə üz vermiş bəd-bəxtlikdə Allahın intiqam əlinin olduğunu da çox az fikrimə gətirirdim, əgər mən yazıq, acınacaqlı və yalqız yox, dünyanın ən xoş-bəxt adamı olsaydım, fərqi yoxdur, Allah məsələsinə yenə də laqeydliklə yanaşacaqdım.

Ancaq indi mən xəstə idim və asudə vaxtlarımda ölümün mənzərəsi çox canlı bir şəkildə gözlərimin qarşısına gəlirdi, xəstəlikdən

ruhum əziyyət çəkdiyi, bədənim qızdırmadan əriyib zəiflədiyi bir zamanda çoxdan bəri içərimdə yatıb qalmış vicdan da oyanmışdı: indi mən keçmişdəki işlər üçün öz-özümü acı-acı danlamağa başlamışdım. Mən anladım ki, özüm tərslik və höcət etdiyim üçün Allahın mənə qəzəbi tutmuşdur və taleyin mənə göndərdiyi bütün bəlalər, vurduğu bütün zərbələr yalnız məndən alınan ədalətli bir intiqam idi.

Bu fikirlər xəstəliyimin ikinci və üçüncü günləri məni xüsusilə çox narahat edirdi və mən qızdırmanın içində yandığım, ağır yük-dən vicdan əzabı çəkdiyim halda, dodaqlarımdan duaya oxşar sözlər çıxırdı, lakin, hər halda, bu sözləri dua adlandırmaq olmazdı. Bu sözlərdə mənim heç bir ümid və arzum ifadə olunmurdu. Bu sözlər, çox ola bilsin ki, mənim keçirdiyim o məchul qorxu və çılğınlığın doğurduğu fəryadlar idi. Fikrim dolaşmışdı, öz-özünü imtahana çəkib ifşa etmək çox amansız işdir. Ölüm qorxusu bu yazıq vəziyyətimdə beynimi dumanlatmış, qəlbimi dondurmuşdu, bu çılğın vəziyyətdə dilimin nələr dediyini isə heç özüm də bilmirdim. Yəqin ki, dilimin dedikləri bir-biri ilə əlaqəsi olmayan belə fəryadlardan ibarət idi: “İlahi! Mən nə bədbəxt məxluqam! Mən ki xəstələnmişəm, yəqin, öləcəyəm, çünki burada kim baxacaqdır? İlahi, mənim başıma nələr gələcəkdir?” Bu sözləri dedikcə gözlərimdən də bolluca yaş axırdı və sonra mən uzun müddət danışa bilmirdim.

Burada atamın vaxtilə mənə verdiyi xeyirxah məsləhətlər və onun yuxarıda, söhbətimin başlanğıcında misal gətirdiyim o peyğəmbərə-cəsinə sözləri yadıma düşürdü. Atam demişdi ki, əgər mən bu ağılsız fikirlərimdən əl çəkməsəm, Allahın mərhəmət nəzəri mənim üstümdə olmayacaq və elə bir zaman gələcəkdir ki, onun məsləhətlərinə qulaq asmadığıma heyfilsilənəcəyəm, lakin onda gec olacaq və etdiyim günahlar üçün, bəlkə də, mənə heç kəs kömək edə bilməyəcəkdir. Mən atamın bu sözlərini yadıma salıb ucadan dedim: “Mənim əziz atamın dediği o peyğəmbərəcəsinə sözlər bax indi öz yerini alır! Allahın qəzəbi məni tutmuşdur, kömək edəcək bir adam, məni dinləyəcək bir kəs isə yoxdur!.. Məni, bəlkə də, bütün ömrüm boyu xoşbəxt edəcək bir şəraitə salmış taleyin xeyirxah səsinə öz vaxtında qulaq asmadım. Mən onları gözüyaşlı qoydum, onlar mənim bu ağılsızlığımıza görə dərd çəkib ağladılar, indi isə mən özüm bütün bunların ağrısını çəkir və ağlayıram. Mən onların köməyini rədd

etdim, halbuki bu, məni bir yana çıxarar və həyatda atacağım ilk addımları asanlaşdırardı. İndi isə mən bir insanın bacarığında çox böyük olan çətinliklərlə mübarizə aparıram, özü də bu mübarizədə mən təkbaşınayam, heç bir köməyim yoxdur, heç bir məsləhət və ya təsəlliverici bir söz eşitmirəm”. Bunu fikirləşib birdən-birə çığırdım: “İlahi, sən özün mənə kömək ol, çünki dərdim çox böyükdür!” Əgər mənim bu sözlərimi dua adlandırmaq olarsa, demək olar ki, uzun illər ərzində bu, mənim birinci duam idi.

Söhbəti burada kəsib yenə də gündəliyə qayıdıram.

28 iyun. – Yatıb istirahət etdiyim üçün səhər yuxudan bir qədər yaxşı oyandım. Qızdırmam tamam düşmüşdü. Hərçənd ki, gördüyüm yuxunun mənə doğurduğu qorxu və dəhşət böyük idi, ancaq yenə də burasını fikirləşdim ki, bir gün sonra qızdırmam yenə də qalxa bilər, buna görə də bəri başdan ehtiyatlı tərپənib lazım olan hər şeyi toplamağı qərara aldım ki, xəstəlik təkrar olsa, əhvalımı yaxşılaşdıracaq bütün zəruri şeylərim olsun. Əvvəlcə dördkünc şüşəni su ilə doldurub yatağımın yanında elə bir məsafədə qoydum ki, lazım olanda yerimdən durmadan əlimi uzadıb götürə bilim. Yenidən mənə qızdırma və ya soyuqdəymə törətməsin deyə, suyu zərərsizləşdirmək üçün ona dörddəbir pint rom töküüb çalxaladım. Sonra keçi ətindən bir qədər kəsib odun üstündə bişirdim, ancaq ətdən çox az yeyə bildim, çünki iştaham yox idi. İstədim durum gəzməyə gedim, ancaq zəiflikdən ayaqlarım dalımca gəlmirdi, həm də bədbəxt bir vəziyyətdə olduğumu dərk etmək və səhər xəstəliyini yenidən qayıdacağı qorxusu məni çox sıxırdı. Axşam külə basdırıb bişirdiyim üç bağa yumurtası ilə şam etdim. Şamdan əvvəl dua etdim və səhv etməməyə, gərək ki, ömrümdə birinci dəfə idi ki, həqiqətən, ciddi dua edib sonra yemək yeyirdim.

Şamdan sonra çıxıb bir balaca gəzməyi təcrübə etmək istədim, ancaq o qədər zəif idim ki, tufəngi güclə gəzdirirdim (mən heç vaxt tufəngsiz evdən bayıra çıxmıram). Çox uzağa getmədim, yerə oturub qarşımda açılmış sakit dənizin hamar sinəsinə tamaşa etməyə başladım. Bu vaxt ağılıma belə bir fikir gəlirdi: “Mənə üz vermiş bədbəxtlik Allahın əmri ilə göndərilmişdir, zira təkcə mənim taleyim yox, bütün dünyanın taleyi onun iradəsindədir”. Mən bu nəticəni çıxardan kimi belə bir sual da yadıma düşdü: “Axı Allah məni nə üçün cəzalandırır? Mən nə etmişəm? Təqsirim nədir?” Ancaq bu sözləri

öz-özümə fikirləşəndə qəlbim sanırdı, vicdanım mənə rahatlıq vermədi, elə bil, mənim dilim günah bir söz demişdi və kimsə kənardan bunu eşidib mənə dedi: "Məhun! Nə etdiyini hələ bir soruşursan da? Bir dön, arxana, keçib gəldiyin bütün həyat yoluna bax və öz-özündən soruş ki, indiyə qədər nəyi etməmişən! Bir soruş, gör necə olub ki, sən indiyə qədər ölməmişən, nə üçün Yarmut limanında batıb boğulmamışan, Salehdən gələn gəmidəki məvrlər sizi tutarkən baş verən vuruşmada öldürülməmişən? Niyə Afrika sahillərindəki yırtıcı heyvanlar səni didib-parçalamadı? Nə üçün sən buraya gəlib çıxarkən bütün gəmi heyəti ilə birlikdə batıb boğulmadın? Hələ sən soruşursan ki, nə etmişən!"

Bu fikirlər məni heyrətə saldı və onları rədd etmək üçün heç bir söz tapmadım, öz-özümə də cavab verə bilmədim. Fikirləndikdən sonra qəmgin halda qalxıb öz evimə tərəf yollandım. Çəpərdən aşırıb içəri girdim, istəyirdim ki, yatağa uzanıb bir qədər yatam, lakin qəlbimi bürümüş bu kədərli həyəcan yuxumu qaçırdı. Hava qaralmağa başlamışdı, mən şamı yandırdım və stolun yanındı əyləşdim. Xəstəliyin qayıdacağı qorxusu bütün günü məni rahat buraxmadı, ancaq birdən yadıma düşdü ki, Braziliyada yaşayan yerlilər, demək olar ki, bütün xəstəlikləri tütün ilə müalicə edirlər. Mənim sandıqlarımdan da birində bir neçə bağlama tütün var idi, onlardan bir bağlama hazırlanmış tütün idi, qalan bağlamalar isə tütün yarpağı idi.

Durub tütün gətirmək üçün anbara getdim. Şübhəsiz, mənim bu hərəkətlərimə tale özü rəhbərlik edirdi, çünki sandığı açanda mən orada yalnız öz bədənim üçün yox, ruhum üçün də dərman tapdım: orada həm axtardığım tütünü, həm də İncil kitabını tapdım. Yadıma düşdü ki, gəmidən gətirdiyim kitabların hamısını, o cümlədən, İncil kitabını da bu sandığa yığmışam, ancaq indiyə qədər İncilə baxmağa heç vaxtım olmamışdır, daha doğrusu, baxmağı arzu etməmişdim. İndi isə mən İncili götürdüm, tütün ilə birlikdə çadıra gətirib, stolun üstünə qoydum. Tütünün dərman kimi necə işlədiyini mən bilmirdim, hətta tütünün qızdırmaya kömək edib-etmədiyini də bilmirdim. Buna görə də mən bir neçə təcrübə etdim, ümidim də bu idi ki, hər halda, bu təcrübələrdən birində tütün öz təsirini göstərər. Hər şeydən əvvəl, tütün bağlısından bir yarpaq çıxarıb ağızıma qoydum və çeynəməyə başladım. Tütün yarpağı hələ göy və çox bərk idi. Özüm də ki belə şeylərə öyrəşməmişdim, ona

görə tütün yarpağı əvvəlcə məni lap gicəlləndirdi. Sonra mən tütün ilə romdan şərbət düzəltdim ki, yatmazdan iki saat əvvəl içim. Nəhayət, tütündən bir qədər qabın içinə töküüb odun üstündə yandırdım və burnumun üstünə tutub lap boğulana qədər tütündən içəri çəkdim. Mən bunu bir neçə dəfə təkrar etdim.

Arada İncili götürüb oxumaq istədim, ancaq tütün başımı elə gicəlləndirmişdi ki, mən, hər halda, bu dəfə oxumaqdan imtina etməyə məcbur oldum. Amma burası yadımdadır ki, mən İncili əlimə götürüb açanda onun səhifələrinin birindəki bu sözlər gözümə dəydi: “Qəmli gündə məni yad edib çağır, mən səni xilas edərəm, sən də mənim adımı şöhrətləndirərsən”.

Hava lap qaralmışdı, tütündən də başım ağırlaşmışdı, mən yatmaq istəyirdim. Yatağa uzandım, ancaq ehtiyat üçün şamı söndürmədim ki, birdən gecə mənə bir şey lazım olar, qaranlıqda tapa bilmərəm. Lakin yatağa uzanmazdan əvvəl, ömrümdə heç bir zaman etmədiyim bir iş etdim: diz çöküb Allaha yalvarmağa başladım ki, öz vədini yerinə yetirsin və bu qəmli gündə onu köməyə çağırduğum üçün məni bu vəziyyətdən xilas etsin. Rabitəsiz ifadələrdən ibarət olan bu duamı tamamlayıb hazırladığım tütün şərbətini içdim və yatağa uzandım. Bu şərbətin dadı o qədər iyrenc və özü də o qədər təsirli idi ki, mən onu güclə uddum. Şərbət o saat məni götürdü və bərk yatdım. Sabahı gün yuxudan ayılıanda, günəşin vəziyyətinə görə, gündüz saat üçün yarısı olardı. Mənə elə gəlir ki, o zaman mən bir gecə yox, iki gecə dalbadal yatıb ancaq üçüncü gün oyanmışdım, çünki mənim hesabımda bir gün əskik gəlirdi və mən bu bir günün aradan düşməsinə heç bir başqa səbəblə izah edə bilmirəm, özü də mən bunu bir neçə ildən sonra başa düşmüşdüm. Doğrudan da, əgər bu bir günün hesabdan düşməsinin səbəbi mənim bir neçə dəfə ekvator xəttini oyan-buyana keçməyim olsaydı, onda, gərək, hesabda bir gün yox, bir gündən çox əskik gələydi. Ancaq mənim hesabımda yalnız bircə gün çatmırdı və mən bu bir günün nə üçün əskik gəldiyini, qətiyyənlə, özüm üçün aydınlaşdırı bilmədim.

Lakin nə olur olsun, hər halda, bu yuxu mənə çox yaxşı təsir etmişdi, mən yuxudan duranda gümrəh idim və kefim də yaxşı idi. Qüvvəm artmışdı, mədəm yaxşı işləyirdi. Hiss edirdim ki, acmışam, Həmin gün qızdırma da təkrar olmadı və ümumiyyətlə, o gündən etibarən mən sürətlə sağalmağa başladım. Həmin gün iyunun 29-u idi.

30 iyun. – Deyəsən, mənim üçün xoşbəxt gün idi. Tüfəngi götürüb çıxdım, ancaq çalışdım ki, evdən çox uzaqlaşmayım. Çöl qazına oxşayan bir cüt dəniz quşu vurub evə gətirdim, ancaq yemədim, naharda çox dadlı olan bağa yumurtası ilə kifayətləndim. Dərmanların mənə kömək etdiyini nəzərə alıb, axşam onları yenə də təkrar etdim (mən romla düzəltdiyim tütün şərbəti haqqında danışiram). Ancaq bu dəfə onu çox içmədim, tütün yarpağını da çeynəmədim, tüstüsünü də udmadım. Lakin ertəsi günü iyulun 1-də – gözlədiyimin əksinə olaraq, özümü bir o qədər də yaxşı hiss etmədim, çox bərk olmasa da, hər halda, məni yenə də titrətmə tutmuşdu.

2 iyul. – Birinci dəfə olduğu kimi, yenə də tütün dərmanından üç qaydada qəbul etdim, içdiyim şərbətin qədərini də birə-iki artırdım.

3 iyul. – Qızdırmadan tamam xilas oldum, amma qüvvəmi yalnız bir neçə həftə keçəndən sonra bərpa edə bildim. Sağaldığım müddətdə bu sözlər haqqında çox fikirləşdim: «Mən səni xilas edəmə», – və qeyri-adi xilasım barədə fikir beynimdə o qədər dərin kök saldı ki, bütün ümidləri məhv elədi.

4 iyul. – Səhəri İncili Əhdi-cədid yerindən açdım və bütün diqqətimi toplayıb oxumağa başladım. O gündən İncili hər səhər və axşam oxumağı qərarlaşdırdım, ancaq oxuyacağım fəsillərin qədərini gözləməyirdim, gözlərim yorulana qədər oxuyurdum.

Yuxarıda xatırladığım “məni qəmli gündə çağır, mən səni xilas edəmə” sözlərini indi mən əvvəlkinə görə tamamilə başqa cür anlıyırdım. Əvvəllər bu sözlər məndə yalnız bu düşüydüm vəziyyətdən xilas olmaq təsəvvürünü doğururdu, çünki düşüydüm ada mənim üçün nə qədər geniş bir yer olsa da, hər halda, o, mənim üçün, sözün lap pis mənasında, əsl bir həbsxana idi. İndi isə mən həmin sözlərə başqa məna verir, onu ayrı cür izah edirdim: indi mən öz keçmişimə elə bir nifrət hissi ilə baxırdım, keçmiş əməllərim məni o qədər qorxudurdu ki, mənim ruhum Allahdan yalnız bir şeyi – ruhumu əzən, ona rahatlıq verməyən bu günahların ağırlığından qurtarmağı xahiş edirdi. Bütün bunlarla müqayisədə mənim tənhalığının nə mənası ola bilərdi? Mən tənhalıqdan qurtarmaq üçün daha dua edib yalvarmırdım, tənhalıq indi mənim gözümdə o qədər mənasız və boş bir şey kimi görünürdü ki, mən hətta heç onun haqqında düşünmürdüm. Bunu deməkdə məqsədim oxuculara onu göstərməkdir ki, həqiqəti dərk etmiş insan üçün günahdan xilas

olmaq, əzablardan xilas olmaqdan daha çox xoşbəxtlik gətirir. Lakin bu mühakimələri buraxıb yenə də öz gündəliyimə qayıdıram.

Bu zamandan başlayaraq zahirən də əvvəlki kimi bədbəxt bir şəkildə qalan vəziyyətim mənə bir qədər yaxşı görünməyə başladı və belə hesab etdim ki, buna dözmək olar. Müntəzəm surətdə İncili oxuduğum, dua etdiyim üçün fikrim daha yüksək, ilahi məsələlərlə məşğul idi, mən o vaxta qədər anlamadığım və mənə yad olan ruhi nəşə və sevinci duymağa başlamışdım. Bundan əlavə, səhhətim yaxşılaşıb, özüm də bir balaca cana gələn kimi yaşayışım üçün çatışmayan digər şeyləri də tapıb düzəltmək və həyatımı mümkün qədər daha düzgün təşkil etmək üçün səylə çalışmağa başladım.

İyulun 4-dən 14-nə qədər mən çox vaxt tufəngi götürüb gəzməyə çıxırdım, ancaq xəstəlikdən sonra hələ tamamilə cana gəlib möhkəmlənmədiyim üçün çox vaxt uzağa getmirdim. O zaman mənim nə qədər arıqlayıb zəiflədiyimi təsəvvür etmək çətindir. Mənim tütünlə etdiyim müalicə, yəqin ki, indiyə qədər heç bir zaman və heç bir yerdə qızdırma əleyhinə tətbiq edilməmişdir, çünki öz üzərimdə yoxladıqdan sonra mən o müalicəni heç kimə məsləhət görməyə cəsarət etmərəm. Doğrudur, o, mənim qızdırmamı dayandırdı, ancaq, bununla birlikdə, məni yamanca zəiflədib əldən saldı və o müalicədən sonra bir müddət bütün bədənim linç olmuş kimi, əsəbi surətdə titrəyirdi.

Bundan əlavə, xəstəlik mənə öyrətdi ki, bu yerlərdə yağış zamanı açıq havada qalıb islanmaq səhhət üçün hər şeydən zərərli dir, xüsusilə o zaman ki yağış quraqlıq havada qəflətən şimşək və qasırğa ilə gəlir, belə yağış ilin adi yağarlıq fəslində, yəni sentyabr və oktyabrda yağan yağışlardan qorxuludur.

On aydan artıq idi ki, mən bu fəlakətli adada yaşayırdım. Bu kimsəsiz sahillərə məndən əvvəl heç bir zaman insan ayağı dəymədiyinə qəti olaraq inanmışdım, ona görə də, deyəsən, bundan xilas olmağa bəslədiyim bütün ümidlərdən əlimi üzməli olacaqdım. İndi mənzilim möhkəm divarla hasarlanmış olduğundan hər şeydən arxayın idim, buna görə də adada indiyə qədər mənə məlum olmayan başqa növ bitki və ya heyvanın olub-olmadığını bilmək üçün adanı əsaslı surətdə diqqətlə gəzib tədqiq etməyi qərara aldım.

İyulun 15-dən bu tədqiqata başladım. Hər şeydən əvvəl, bir zaman salla yanaşmış olduğum kiçik limana tərəf getdim. Burada

kiçik bir çay limana tökülürdü, mən çayboyu iki milə qədər yuxarı getdikdə dənizdəki qabarmanın oraya çatmadığını yəqin etdim, çünki buradan başlayaraq yuxarıya doğru çaydakı su da şəffaf və təmiz idi. İlin quraqlıq vaxtı olduğundan çay tamamilə qurumamışdısa da, ancaq onun ayrı-ayrı yerlərində su çox sısqa axırdı.

Çayın sahilləri yamyaşıl otlarla örtülmüş düz və gözəl çəmənlik idi, bir az o tərəfdə – düzənliyin yavaş-yavaş hündürlüyə qalxdığı və zənnimcə, daşqının qalxa bilmədiyi yerdə isə gövdəsi çox hündür və yoğun olan tütün bitmişdi. Orada mənim əvvəllər heç bir zaman görmədiyim bitkilər də var idi və çox ola bilər ki, mən onların xüsusiyyətlərini bilməmiş olsaydım, onlardan özüm üçün xeyli fayda götürərdim.

Mən kassava¹ ağacını axtarırdım, amma tapa bilmədim. İsti ölkələrdə yaşayan hindular bu ağacın kökündən un hazırlayırlar. Mən orada aloe² növündən olan iri bitkilər və habelə şəkər qamışı da gördüm. Ancaq aloedən istifadə etməyin mümkün olub-olmadığını bilmirdim, şəkər qamışı isə yabani halda bitmiş olduğundan keyfiyyəti pis idi. Birinci gün mən hələlik bu kəşflərimlə kifayətləndim və evə qayıtdım. Yolunu tapacağım kök və bitkilərin xüsusiyyətlərini və mənə yararlı olub-olmadıqlarını təyin etmək üçün bir vasitə düşünüb fikirləşirdim, ancaq heç bir əhəmiyyətli vasitə tapa bilmədim. Braziliyada olanda mən o yerlərin nəbatatına o qədər az diqqət etmişdim ki, hətta adi tarla bitkilərini də tanımırdım. Hər halda, nəbatat aləminə dair mənim biliyim indiki çətin vəziyyətimdə, demək olar ki, qətiyyətlə, mənə əl vermirdi.

Ertəsi gün – *ayın 16-da* – mən yenə həmin yolla təkrar gəzməyə getdim, ancaq bir qədər uzağa, çayın və çəmənliyin qurtardığı və meşəliyin başladığı yerə qədər gedib çıxdım. Adanın bu hissəsində mən bir çox müxtəlif meyvə, o cümlədən, qovun (hədsiz dərəcədə çox) və üzüm tapdım. Üzüm tənəkləri ağacların gövdəsinə sarmaşmışdı və onların qəşəng saxımları yenəcə yetişmişdi. Bu kəşf məni həm bir qədər heyrətləndirdi, həm də çox sevindirdi. Ancaq təcrübəm olduğu üçün üzümdən çox yemədim, azacıq dadına baxdım, çünki Berberidə yaşadığım zaman bir neçə əsir ingilisin orada üzüm yeyərək ishal və qızdırma xəstəliyinə tutulduqlarını, bundan

¹ *Kassava* – Amerikada bitən ağacdır. Köklərində çoxlu qidalı maddə var.

² *Aloe* – zanaq növündən olan, isti ölkələrdə bitən bitkidir.

da öldüklərini xatırlayırdım. Lakin mən bu üzümdən başqa cür istifadə etmək üçün gözəl bir yol fikirləşdim: üzümü günün altında qurudub mövüc hazırlamağı qət etdim. Mən çox haqlı olaraq bu qərara gəldim ki, üzüm sovuşandan sonra bu mövüc mənim üçün ləzzətli və səhhətim üçün də çox faydalı bir çərəz olar.

Mən bu gün evə qayıtmadım. Onu da deyim ki, adada olduğum müddət ərzində birinci dəfə idi ki, gecəni evimdən kənarı keçirirdim. Gəməmiz fəlakətə uğradığı gündə olduğu kimi, mən bir ağaca çıxıb orada yaxşıca yatdım, səhər isə gəzintimi davam etdirdim. Dərənin uzunluğuna görə mən əvvəlki istiqamətdə, yəni şimala tərəf dörd mil daha getdim, yol uzununu şimal və cənub tərəfdəki təpələrin sayını nəzərə alıb irəliləyirdim.

Bu yolun qurtaracağı qərb tərəfə xeyli enən bir açıqlıqdan ibarət idi. Haradansa, yuxarı tərəfdən çıxan bulaq əks tərəfə, yəni şərqə doğru axıb gedirdi. Burada hər şey yamyaşıl idi, hər şey çiçək açmışdı və ətir saçırı. Elə bil, bu yer insan əli ilə salınmış bir bağ idi və hər bitki öz gözəl bahar libasını geymişdi.

Mən bir qədər gedib bu füsunkar dərəyə endim və gizli bir ləzzətlə, habelə məni heç bir zaman rahat buraxmayan kədərlə ətrafa baxıb, öz-özümə düşündüm ki, bütün bunların hamısı mənimdir, mən bu yerlərin padşahi və ağasıyam. Mənim bu yerlərə haqqım çatdığı şübhəsizdir və əgər mən bu adanı dünyanın insan yaşayan tərəfinə köçürə bilsəydim, bu yerlər bir ingilis lordunun malikanəsi kimi gözəl bir mülk olar və heç şübhəsiz, mənim nəslimə qalardı. Burada çoxlu hind qozu, portağal və limon ağacları var idi, lakin onların hamısı cır olduqlarından bəhrə vermirdi, onlardan yalnız bəzilərinin üstündə meyvə var idi. Mən bu yaşıl limonları dərdim, onlar həm ləzzətli, həm də mənim üçün çox xeyirli idi. Mən sonralar bu limonları suya sıxıb içirdim, bu, məni həm sərinlədir, həm də səhhətimi möhkəmləndirirdi.

İndi bu meyvələri yığmaq və evə daşımaq üçün xeyli iş görməli idim, çünki yağışların başlayacağı fəsil yaxınlaşırdı və mən o vaxta qədər üzüm və limondan ehtiyat düzəltmək istəyirdim.

Bu məqsədlə mən üzümü dərib, onun çoxunu bir yerə, azını da bir başqa yerə topladım. Limonu da eləcə dərib üçüncü bir yerə topladım. Sonra bu meyvələrin hərəsindən bir qədər götürdüm və kisə gətirib hamısını daşımaq üçün evə yollandım.

Beləliklə, mən yalnız üç gündən sonra evə qayıtdım (mən öz çadırımı və mağaramı bundan sonra ev adlandıracağam), ancaq bu səyahətin axırında mənim üzümlərim tamamilə xarab olmuşdu. Yetişib şirəyə dolmuş gilələr bir-birini sıxıb əzmiş və tamamilə yarar-sız hala düşmüşdü. Limonlar isə yaxşı gəlib çıxmışdı, ancaq limonu az götürmüşdüm.

O biri gün, *ayın 19-da*, iki balaca kisə götürüb yenidən yola düş-düm, mən toplayıb qoyduğum meyvələri bu kisələrdə daşıyıb gətir-mək istəyirdim. Lakin üzümü toplayıb qoyduğum yerə gələndə və mənim yetişmiş salxımlarımın yerə dağıldığını, bir hissəsinin yeyil-diyini və bir hissəsinin də tapdalanıb əzildiyini görəndə heyrət etdim! Deməli, hansı heyvanlar isə burada aqalıq etmişdilər, ancaq onların hansı heyvan olduğunu bilmirdim.

Beləliklə, üzümü bir yerə toplamağın və sonra kisələrdə daşı-mağın mümkün olmayacağını və bu yolla topladığım məhsulun bir hissəsinin məhv olacağını və digər hissəsinin də əzilib xarab olacağını yəqin etdim, ona görə də başqa bir vasitə düşündüm. Kifayət qədər üzüm dərib salxımları ağaclardan elə asdım ki, günəşin altında quruya bilsin, limonu isə gücüm çatana qədər kisəyə yığıb özümə apardım.

Evə qayıdandan sonra kəşf etdiyim bu bərəkətli vadini məmnu-niyyətlə xatırlayıb və onun haqqında fikirləşirdim. Onun çox gözəl mənzərəli bir yerdə olduğunu, küləkdən yaxşıca mühafizə edildi-yini, meşəsinin və suyunun bolluğunu təsəvvürümdə canlandırıb, axırda bu qərara gəldim ki, mənim yaşayış üçün seçdiyim yer bu adanın ən pis yerlərindən biridir. Buna görə də, təbiidir ki, mən başqa yerə köçmək haqqında düşünməyə başladım. Bunun üçün həmin yaşıl, çiçəkli və münbit vadiyə münasib bir yer axtarıb tap-maq və onu mənim indiki evim kimi düzəldib təhlükəsiz bir vəziy-yə gətirmək lazım idi.

Bu fikir məni möhkəmcə tutmuşdu və başımdan çıxmırdı. O gör-düyüm vadinin gözəlliyi məni özünə cəlb edirdi və köçmək haq-qında arzularım da məni çox sevindirirdi. Ancaq mən bu məsələni diqqətlə götür-qoy etdim və onu da nəzərə aldım ki, mənim indiki evimdən dəniz daima aydınca görünür və deməli, taleyimdə xoş bir dəyişiklik baş verəcəyinə, azacıq da olsa, ümidim vardı, ona görə də mən bu niyyətimdən əl çəkməyi qərara aldım. Fikirləşdim ki, məni bu adaya sürükləyib atan mənhus tale, mənim kimi başqa bir

bədbəxti də buraya gətirib çıxara bilər. Əlbəttə, belə bir təsadüfə ehtimal az idi, lakin dənizdən uzaqda, adanın dərinliyində, meşənin və təpənin arasındakı bir yerə çəkilib orada qalmaq öz-özünü həmişəlik burada bağlayıb çürütmək demək idi və beləliklə, bu adadan xilas olmaq haqqındakı ümid nəinki azalırdı, bu ümid hətta tamamilə aradan qalxırdı.

Ancaq bununla belə, o yaşıl vadi məni o qədər məftun etmişdi ki, bütün iyul ayının axırını, demək olar, orada keçirtdim və hərçənd ki, bir qədər dərinəndən fikirləşəndən sonra evimi təzə yerə köçürməməyi qət etmişdim, ancaq buna baxmayaraq həmin gözəl vadidə özüm üçün bir koma düzəltdim, ətrafına möhkəm dirəklər vurub, ikiqat və adam boyundan hündür çəpər çəkdim, payaların arasını da çırpı ilə doldurdum. Köhnə mənzilimdə olduğu kimi, burada da həyatə götürüb-qoyma nərdivanla girib-çıxırdım. Beləliklə, mən burada da təhlükədən azad və arxayın idim. Elə olurdu ki, birdən iki-üç gecə dalbadal bu təzə komada qalırdım. Öz-özümə deyirdim ki, indi mənim dəniz kənarında evim, meşədə isə yaylağım vardır. Bu yaylağı düzəltmək üçün mən avqustun başlanğıcına qədər bütün vaxtımı sərf edib işlədim.

Mən çəpəri yenidən çəkib qurtarmışdım və öz zəhmətimin məyvəsindən ləzzətlə yeməyə başlamışdım ki, yağışlar yağmağa başladı və mən öz köhnə yuvama qayıtmağa məcbur oldum. Doğrudur, mən bu yeni yerdə də yelkəndən düzəlmiş çox yaxşı bir çadır qurmuşdum, ancaq burası var ki, bu təzə yerdə nə məni küləklərdən qoruyan dağ, nə də yağışlar həddindən çox bərk yağanda girmək üçün mağara var idi.

Dediyim kimi, avqustun əvvəlində mən bu yeni yerdə komanı tikib qurtardım və iki-üç gün istirahət etdim. *Avqustun üçündə* gördüm ki, asdığı üzüm salxımları tamamilə quruyub və əla mövüc olubdur. O gündən etibarən mən salxımları ağaclardan çıxarmağa başladım, yaxşı da ki belə etmişəm, yoxsa yağış onları xarab edərdi və qış azuqəmin böyük bir hissəsindən əlim çıxardı, çünki mən iki yüzdən çox iri salxım qurutmuşdum. Mən bu salxımların hamısını yığmış və çoxunu da daşıyıb mağaraya aparmışdım ki, yağışlar başlandı və *avqustun on dördündən* oktyabrın yarısına qədər ara vermədən hər gün yağış yağdı. Yağış bəzən o qədər şiddətli töküdü ki, mən bir neçə gün başımı mağaradan bayıra çıxara bilmirdim.

Yağışların bu dövründə baş verən təəccüblü hadisələrdən biri də bu idi ki, ailə üzvlərimin sayı qəflətən artmışdı. Pişiklərimdən biri xeyli zamandan bəri idi ki, evdən yox olub itmişdi. Onun qaçdığını, yoxsa öldüyünü bilmirdim, ancaq onun yox olmağına çox acıyurdum ki, birdən-birə avqustun axırında o, yanında da üç bala, qayıdıb evə gəldi. Bu, mənə çox təəccübləndirdi, çünki mənəim pişiklərimin ikisi də dişi idi. Doğrudur, mən adada vəhşi pişik görmüşdüm və hətta onlardan birini vurmuşdum da, ancaq mənə elə gəlirdi ki, bu vəhşi pişiklər bizim Avropadakı vəhşi pişiklərdən tamamilə fərqli olan başqa bir cinsdəndirlər. Mənəim pişiyimin yanında gətirdiyi balalara baxanda isə gördüm ki, onlar tamamilə öz analarına oxşayırlar. Bu üç pişiyin nəslə o qədər törəyib artdı ki, mən axırda onları qırmağa və öz evimdən kənara qovmağa məcbur oldum.

*Avqustun 14-dən 26-na qədər yağış kəsmədi, mən də, demək olar ki, heç evdən bayıra çıxmadım, çünki islanıb xəstələnməkdən çox qorxurdum. Ancaq havanın açılmasını gözləyərək mağarada oturduğum müddətdə mənəim ərzaq ehtiyatım qurtarmaq üzrə idi, buna görə mən hətta iki dəfə cəsəət edib ova çıxdım. Birinci dəfə bir keçi vurdum, ikinci dəfə *ayın 26-da* isə (bu, mənəim mağarada oturub qaldığım axırıncı gün idi) böyük bir bağa tutdum. Bütün bunlar mənəim üçün bir ziyafət idi. Bütün gün ərzində yeməyimi belə bölmüşdüm: səhər bir saxım üzüm, naharda bir parça keçi və ya bağa ətinin qızartmasını (çünki əti bişirmək və qaynatmaq üçün qabım yox idi), axşam isə iki-üç bağa yumurtası yeyirdim.*

Yağışlardan qorunaraq mağarada qaldığım on iki gün ərzində mən hər gün iki-üç saatı torpaq işlərimə sərf edib mağaramı daha da genişləndirdim. Mağaranın içini daima eyni bir istiqamətdə o qədər qazdım ki, axırda hasarın o biri tərəfinə yol açdım. Mən oraya bir qapı düzəltdim və bundan sonra nərdivanla çıxıb-düşmək əvəzinə, bu qapıdan sərbəst girib-çıxa bilərdim. Lakin indi mən əvvəlki qədər arxayın deyildim: əvvəl mənəim mənzilim hər tərəfdən hasarlanmışdı, indi isə mənəim mənzilimə girə bilmək üçün yol açıq idi. Ancaq burada qorxmalı bir şey yox idi, çünki mən bu adada keçidən böyük başqa bir heyvan görməmişdim.

30 sentyabr. – Beləliklə, mən düz bir il adada uğursuz həyat keçirtmişdim və bu gün adaya gəldiyimin ildönümü idi. Dirəyin üzərindəki cizgiləri saydım. Məlum oldu ki, üç yüz altmış beş gündür ki,

burada yaşayıram. Həmin gün mən çox möhkəm pəhriz saxladım və bütün vaxtımı İncil kitabını oxumağa sərf etdim.

Həmin il mən bazar günlərində pəhriz saxlamadım. Əvvəldən məndə heç bir dini hiss olmadığını görə, bazar günlərini dirəyin üzərində işarələrlə qeyd etməyi yavaş-yavaş unuttum və beləliklə də, həftənin günlərinin sayını itirdim, günün nə vaxta düşdüyünü də bilmirdim. Ancaq mən adada yaşadığım günləri düzgün hesablayıb gördüm ki, hamısı düz bir ildir. Ona görə də bu bir ili həftələrə bölüb hər yeddinci günü bazar günü kimi qeyd etdim. Amma sonralar mənə məlum oldu ki, bir-iki gün bu hesabdən düşübdür. Bu zaman mənim mürəkkəbim də qurtarmaq üzrə idi. Ona görə də mürəkkəbi qənaətlə işlətmək lazım gəlirdi. Elə bunun üçün də mən hər gün bütün cüzi şeyləri gündəliyə yazmaqdan əl çəkdim və ancaq həyatımda baş verən ən mühüm hadisələri qeyd etməyə başladım.

Mən elə o zaman ona da diqqət etdim ki, bu yerlərdə ilin yağışlı mövsümü ilə quraqlıq mövsümü bir-birini tamamilə müntəzəm surətdə əvəz edir və beləliklə də, mən həm yağışa, həm də quraqlığa əvvəlcədən hazırlaşa bilirdim. Lakin bu biliklər mənə çox baha başa gəlirdi. İndi danışacağım bir əhvalat, kədərli olsa da, hər halda, bunu aydın sübut edir.

Evimin yanında bir neçə düyü və arpa sünbülünün yetişdiyini görəndə necə təəccüb etdiyimi yuxarıda danışmışdım, çünki mən onların öz-özünə bitdiyini zənn etmişdim. Yadımdadır, otuza qədər düyü və iyirmiyə qədər arpa sünbülü var idi. İndi yağışlardan sonra, günəş Şərqi yarımkürəsinə keçəndə, məndə olan arpa və düyünü əkmək üçün ən əlverişli vaxtın çatdığını qət etdim.

Mən taxta bel ilə bir parça yeri bacardığım kimi qazdım və onu iki yerə bölüb bir yarısına düyünü, o biri yarısına da arpanı səpdim. Ancaq səpəndə ağılıma gəldi ki, mən burada nə vaxt toxum səpməyin yaxşı olub-olmayacağını qəti bilmirəm. Ona görə də bu birinci dəfədə əldə olan toxumun hamısını səpmək lazım deyildi. Bu fikirlə mən əldə olan bütün toxumun üçdəiki hissəsini səpdim, ancaq hərəsindən bir ovuc ehtiyat üçün saxladım.

Yaxşı ki, belə etmişdim, çünki bu birinci dəfə səpdiyim toxumdan bir dənəsi də cücərmədi, quraqlıq ayları başlandı və mən toxumu səpdiyim gündən bir dəfə də yağıntı olmadı, buna görə də

toxum tutmadı. Ancaq sonra yağışlar başlananda həmin toxumlar göyərdi, elə bil ki, indicə səpilmişdi.

Mən birinci dəfə toxumun tutmadığını görendə, təbiidir ki, bunun səbəbini quraqlıqda gördüm və yeni təcrübə etmək üçün daha çox rütubətli olan başqa bir yer axtarmağa başladım. Çadırımın yanında yeni bir torpaq parçası seçib onu yumşaltdım və toxumun qalan hissəsini buraya səpdim. Bu əhvalat fevral ayında olmuşdu, o zaman ki yazağzı gecə ilə gündüzün bərabərləşəcəyi vaxta az qalmışdı. Mart və aprel yağışları torpağı yaxşıca doyuzdurdu və bunun ardınca da səpdiyim toxumlar göyərüb bolluca məhsul verdi. Əlimdə toxum az qaldığından və onun da hamısını birdən səpmək istəmədiyimdən bu dəfə məhsulum da bir o qədər çox deyildi, hər iki növ toxumun hərəsindən əldə etdiyim məhsul yarım pekdən¹ artıq deyildi. Lakin bunun əvəzində, mən özüm indi xeyli təcrübələnmişdim, indi mən lap dəqiq surətdə bilirdim ki, əkin üçün ilin hansı vaxtı daha əlverişlidir və mənə məlum idi ki, ildə iki dəfə əkin əkib, iki dəfə də məhsul götürə bilərəm.

Taxılım boy atıb yetişincəyə qədər kiçik bir kəşf etdim ki, bu da sonralar mənim üçün faydalı oldu. Yağışlar kəsilib hava düzələndə, yəni təqribən noyabrda mən meşədəki yaylağıma getdim. Bir neçə ay gəlmədiyimə baxmayaraq, burada hər şeyi necə qoymuşdumsa, eləcə də qalmışdı. İki qat düzəltdiyim çəpər nəinki salamat idi, hətta yaxındakı cavan ağaclardan kəsib gətirdiyim və onun arasından vurduğum payalar tərəsi budanmış söyüd ağacları kimi göyərüb uzun zoğ buraxmışdı. Mən bu payaların hansı növ ağacdən olduğunu bilmirdim, ancaq çəkdiyim hasarın belə yaşıllaşması məni təəccübləndirməklə bərabər, sevindirdi də. Mən bu göyərmiş ağacların başını vurub düzəltdim və onların hamısına mümkün qədər eyni forma verməyə çalışdım. Onlar üç ildə o qədər böyüyüb gözəlləşmişdi ki, adamın heç inanmağı gəlmir. Çəpərlədiyim yerin diametri iyirmi beş yardadək olsa da, ağacların (indi mən payaları belə adlandıra bilərəm) budaqları tezliklə uzanıb həyətin hər yerini elə örtmüş və elə sıx kölgəlik yaratmışdı ki, isti vaxtlarda bu kölgəlikdə günəşdən qorunmaq olardı.

Bu vəziyyəti görendən sonra bir neçə də paya kəsib, köhnə evimin ətrafındakı hasarboyu yarım dairə şəklində yerə vurmağı qərara

¹ Pek – 9 litr qəderdir.

aldım. Necə ki fikirləşmişdim, eləcə də etdim. Mən kəsdiyim payaları əvvəlki hasardan səkkiz yarıda qədər aralı bir məsafədə iki cərgə basdırdım. Onlar da tutub pöhrələndi və tezliklə evimin ətrafında ağaclardan ibarət təbii bir hasar yarandı ki, bu da əvvəlcə məni istidən qoruyurdu, sonralar isə özümü müdafiə etmək üçün çox əlverişli oldu. Bu barədə yeri gələndə nağıl edəcəyəm.

Mənim müşahidəmə görə, düşdüyüm bu adada ilin fəsillərini, bizim Avropada edildiyi kimi, soyuq və isti fəsillər deyər ayırmaq-dansa, yağıntılı və quraqlıq fəsillər üzrə, təxminən, bu cür ayırmaq lazımdır:

Fevralın yarısından aprelin yarısına qədər.

Yağıntılı: Günəş zenitdə, yaxud, demək olar ki, lap zenitdə dayanır.

Aprelin yarısından avqustun yarısına qədər.

Quraqlıq: Günəş zenitin şimal tərəfinə keçir.

Avqustun yarısından oktyabrın yarısına qədər.

Yağıntılı: Günəş yenə də zenitdə dayanır.

Oktyabrın yarısından fevralın yarısına qədər.

Quraqlıq: Günəş zenitin cənub tərəfinə keçir.

İlin yağıntılı fəsli küləyin istiqamətindən asılı olaraq ya bir qədər uzun, ya da bir qədər qısa ola bilər, ancaq bu göstərdiyim bölgü, ümumiyyətlə, düzgündür. Mən burada öz təcrübəmə görə başa düşdüm ki, yağış zamanı açıq havada qalmaq səhhət üçün çox zərərli-dir, buna görə də indi mən hər dəfə yağışlar başlanmazdan əvvəl özüm üçün ərzaq tədarük edirdim ki, yağış zamanı evdən bayıra az çıxım və demək olar ki, yağışlı ayların hamısını evdə keçirirdim.

Bu zaman mən bayıra çıxmadan evin içində görülə biləcək işlərlə məşğul olurdum. Ev-eşiyimdə çatışmayan əyər-əskik hələ çox idi və bu çatışmayan şeyləri düzəltmək üçün də çox zəhmət və səbir lazım idi. Mən, məsələn, bir neçə dəfə səbət toxumaq üçün təşəbbüs etdim, lakin bu iş üçün tapıb hazırladığım çubuqlar o qədər kövrək idi ki, heç bir şey çıxmırdı. Uşaqlıqda bizim qonşuluğumuzda yaşayan bir səbətçinin yanına gedib onun necə işlədiyinə tamaşa

etməyi çox sevirdim. O zaman görüb müşahidə etdiklərim indi yaxşıca işimə yaradı. Bütün uşaqlar kimi mən də çox müşahidəçi və böyüklərə kömək etməyə həvəskar idim. Mən səbətçinin işinə göz qoyub səbətin necə toxunduğunu öyrənmişdim və səbətçiye tez-tez kömək də edirdim, indi işə başlamaq üçün mənim ancaq materialım çatmırdı. Birdən çəpər üçün paya kəsib hazırladığım ağacların çubuqlarının bu iş üçün yararlıb-yaramayacağı fikri ağılıma gəldi. Fikirləşdim ki, bu ağacların çubuqları da bizim İngiltərədə olan söyüd və ya gərməşov kimi qırılmayan, lakin asanlıqla əyilən çubuqlardır. Bunu da təcrübə edib yoxlamağı qərara aldım.

Mən səhərişi gün, yaylaq adlandırdığım vadidəki mənzilimə getdim və həmin ağaclardan bir neçə lap nazik çubuq kəsib gördüm ki, bu çubuqlar səbət toxumaq üçün olduqca əlverişlidir. O biri dəfə gələndə lazım olan qədər çubuq kəsmək üçün özümlə balta da gətirmişdim. Bu növ ağaclar burada istədiyim qədər olduğundan çox axtarmaq lazım gəlmədi. Çubuqları o saat kəsib çəpərin içinə yığdım və qurutmağa başladım, quruyandan sonra isə mağaraya daşdım. İlk yağışlar başlayan kimi mən evdə işə başlayıb torpaq daşımaq, müxtəlif şeyləri içinə qoyub saxlamaq və başqa məqsədlər üçün cürbəcür səbətlər toxudum. Doğrudur, bu səbətlər bir o qədər də qəşəng və incə çıxmamışdılar, ancaq, hər halda, işimə yararlıdılar. O zamandan etibarən mən səbət ehtiyacımı heç unutmurdum və köhnələri xarab olub işdən çıxanda təzəsini toxuyurdum. Mən gələcəkdə taxılım çox olacaq deyə, kisə əvəzinə içində taxıl saxlamaq üçün dərin və möhkəm səbətlər toxuyub, ehtiyat üçün yığmağa xüsusilə diqqət edirdim.

Mənim xeyli vaxtımı alan bütün bu çətin işləri görüb qurtardıqdan sonra iki mühüm ehtiyacımı ödəmək üçün də bir çarə fikirləşməyə başladım. Romla dolu olan iki kiçik çəlləkdən, içində su və spirt saxladığım bir neçə butulkadan başqa mənim içində duru şey saxlamaq üçün başqa heç bir qab-qacağım yox idi. İçində bir şey bişirə bilmək üçün bir dənə də olsun çölməyim yox idi. Doğrudur, gəmidən böyük bir qazan gətirmişdim, ancaq o qədər iri idi ki, içində şorba bişirmək və ya ət qaynatmaq üçün əl vermirdi. Ehtiyacım olan və çox tez-tez arzu etdiyim ikinci şey isə tütün çəkmək üçün trubka idi, ancaq bunu necə düzəltməyi bilmirdim. Axır ki, onu da başqa bir şeylə əvəz etməyi fikirləşib tapdım.

Bütün yayı, yeni ilin bütün quraqlıq fəslini mən köhnə mənzilimin ətrafında ağaclardan ibarət təbii hasarı düzəltməklə və səbət toxumaqla məşğul oldum. Lakin bu zaman başqa bir iş meydana çıxdı və bu iş mənim nəzərdə tutduğumdan da çox vaxtımı aldı.

Adanı bütünlüklə gəzməyi çox arzu etdiyimi, dərədə yeni komanı tikdiyimi, bir neçə dəfə çaya və ya bir az daha uzağa, adanın o biri sahilindən dənizə tərəf açılan mənzərənin göründüyü yerə qədər gedib çıxdığımı yuxarıda demişdim. Nəhayət, mən adanın ortasından keçib o biri tərəfdəki sahilə gedib çıxmağı qət etdim. Özümlə tufəng, balta, həmişəkindən çox barıt, qırma və güllə, ehtiyat üçün iki suxarı və bir böyük salxım üzüm qurusu götürüb, itlə bərabər yola düşdüm. Vadidə komam olan yerin yanından keçəndə qarşıda qərb tərəfdən açılmış dənizi, onun da uzaq bir yerində torpaq zolağı gördüm. Günəşli və aydın bir gün idi, buna görə də mən həmin torpaq zolağını yaxşıca seçirdim, ancaq bunun qitə, yoxsa ada olduğunu təyin edə bilmirdim. Bu torpaq zolağı yüksək bir yaylaqdan ibarət idi və qərbdən cənub-qərbə tərəf uzanırdı, özü də mənim olduğum adadan çox uzaqda (mənim hesabıma görə, qırx və ya altmış mil məsafədə) idi.

Bu torpağın hansı bir yerdə olduğu haqqında heç bir təsəvvürüm yox idi və öz-özümə yalnız bir şeyi deyə bildim ki, yəqin, bu, Amerikanın İspaniya torpaqlarına yaxın olan bir hissəsidir. Çox ola bilər ki, orada vəhşi heyvanlar yaşayırdı və əgər mən bu adaya yox, o torpağa gedib düşmüş olsaydım, vəziyyətim daha da pis olardı. Bu fikir ağılıma gələndən sonra mən qasırganın mənə bu adaya gətirib çıxartmasından əbəv yerə şikayətlənməkdən əl çəkdim və hər şeyi həmişə yaxşılığa doğru aparan təleyin mənə göstərdiyi lütfkarlığı yavaş-yavaş dərk edib anlamağa başladım və onun iradəsi qarşısında əyildim.

Mən eyni zamanda bu işi yaxşıca götür-qoy edib belə bir fikrə gəldim ki, əgər bu yeni kəşf etdiyim yer İspaniya torpaqlarının bir hissəsidirsə, o halda tez və ya gec mən həmin yerə gələn və ya oradan gedən bir gəmi görəcəyəm. Yox, əgər bu, İspaniya torpağı deyilsə, o halda İspaniya torpaqları ilə Braziliya arasında bir sahil xəttidir və özü də orada, yəqin ki, əllərinə düşən hər kəsi öldürüb yeyən lap vəhşi adamıyeyənlər yaşayır.

Mən bu düşüncələrlə tələsmədən, yavaş-yavaş irəliləyirdim. Adanın bu hissəsi mənə özümə mənzil düzəltdiyim hissədən daha

çox cazibəli görünürdü. Burada haraya nəzər salırdın, başdan-başa rəngarəng çiçəklərlə bəzənmiş çəmənlik və gözəl meşəlik idi. Mən burada xeyli tutuquşu olduğunu gördüm və bunlardan birini tutmaq istədim, çünki əhliləşdirib, ona mənimlə danışmaq öyrətmək fikrində idim. Bir neçə dəfə səmərəsiz təşəbbüsdən sonra, nəhayət, mən körpə tutuquşu tuta bildim: ağacla vurduğum zərbədən quş gicəllənib qaça bilməmişdi və mən onu ayıldıb evə gətirdim. Lakin onu danışdırmaq üçün bir neçə il vaxt lazım oldu, nəhayət, mən öz adımlı söyləməyi ona öyrətməyə müvəffəq oldum. Bir dəfə həmin tutuquşunun başına məzəli bir əhvalat gəlmişdi ki, bunu da öz yerində nağil edəndə oxucu xeyli güləcəkdir.

Adanı gəzməyimdən çox razı qaldım. Aşağıdakı düzən yerlərdə mən xeyli dovşan (yaхуд ona oxşayan heyvanlar) və tülkü gördüm. Lakin bu tülkələr mənim əvvəllər görmüş olduğum öz həmcinslərindən çox fərqlənirdilər. Onlardan bir neçəsini vurdumsa da, ətləri xoşuma gəlmirdi. Həm də onların ətinə ehtiyacım yox idi, çünki yeməkdən korluq çəkmirdim. Hətta, demək olar ki, yeməyim çox yaxşı idi. Həmişə üç cür ətim olardı: keçi, göyərçin və bağa əti. Buna üzüm qurusu da əlavə edəndə, məlumdur ki, çox gözəl bir nahar süfrəsi düzəldirdim və bu süfrədəkiləri heç Lidenqol bazarından da tapıb almaq olmazdı. Beləliklə, vəziyyətim nə qədər acınacaqlı olsa da, yenə Allaha şükür etmək üçün mənim əsasım var idi, çünki mən nəinki ac qalmırdım, əksinə, yaxşıca yeyib-içirdim, üstəlik, hətta çərəzəm də var idi.

Bu səyahət zamanı mən, əgər düz istiqamətdə hesablasaq, gündə iki mil yol gedirdim. Ancaq yolu getdikcə yeni bir şey görmək arzusu ilə o yerlərə o qədər diqqətlə baxır və hərlənirdim ki, gecələyəcəyim yerə lap yorğun bir halda gəlib çıxırdım. Mən gecəni, adətən, ağacda yatırırdım, bəzən də ağacların arasında münasib yer tapanda, bir neçə paya kəsib ağacların arasında elə basdırırdım ki, heç bir vəhşi heyvan orada məni oyatmamış yanıma keçə bilməzdi.

Dənizin sahilinə çatanda lap qəti olaraq inandım ki, yaşamaq üçün mən bu adanın ən pis hissəsini seçmişəm. Mənzilim olan tərəfdə mən il yarımın ərzində cəmi üç bağa tutmuşdum, burada isə bütün sahil bağa ilə dolu idi. Bundan başqa, adanın bu hissəsində hədsiz dərəcədə müxtəlif cins quşlar, o cümlədən, pinqvinlər də var idi. Bu saysız-hesabsız quşların içərisində elələri var idi ki, heç onları

ömrümdə görməmişdim, elələri də var idi ki, görmüşdüm, ancaq adlarını bilmirdim. Bu quşların çoxunun əti yeməli və ləzzətli idi.

Mən istəsəydim, əlbəttə, bu quşlardan vura bilərdim, lakin banta və qırmaya çənaət edirdim, həm də keçı ovlamağı quşdan əlverişli hesab edirdim, çünki keçının əti daha yaxşı olurdu. Burada mənim mənzilim olan tərəfdəkindən də çox keçı var idi, ancaq bir iş var ki, onlara yaxın düşmək olmurdu, bu yerlər düzənlik olduğundan keçilər məni hündür təpələrdə olduğum zamandakından xeyli tez görür və qaçırdılar.

Beləliklə, heç bir şübhə ola bilməzdi ki, adanın bu sahili hər cəhətdən mənim yaşadığım sahilədən gözəl və cəzbedici idi, ancaq, bununla bərabər, bu tərəfə köçmək üçün, azacıq da olsun, meylim yox idi. Öz köhnə yuvamda il yarımdan artıq yaşayıb ona öyrəşmişdim. Burada isə özümü, necə deyərlər, bir növ qürbətdə hiss edir və evə qayıtmaq istəyirdim. Sahilboyu şərqə tərəf on iki mil və ya bir o qədər yol getdikdən sonra fikirləşib qət etdim ki, daha bəsdır, geri qayıtmaq vaxtıdır. Mən yeri bələdləmək üçün oraya uzun bir ağac sancıb nişan qoydum, çünki gələn dəfə buraya o biri tərəfdən, yəni mənzilimin şərq tərəfindən gəlməyi və beləliklə də, adadakı gəzintimi tamamlamağı qərara almışdım.

Geri dönəndə mən ayrı yolla qayıtmaq istədim, çünki belə hesab etmişdim ki, harada olsam bir baxmaqla adanın hər yerini görərəm və yolu azmaram. Lakin mən hesabımda yanılmışdım. Sahildən iki-üç meşəli təpələrlə dövrələnmiş geniş və çuxur bir yerə gəlib çıxdım. Buradan ətrafa baxmaq üçün heç bir imkan yox idi. Yolumu günəşə görə təyin edə bilərdim, lakin bunun üçün günəşin bu saatlarda hansı nöqtədə durduğunu dürüst bilmək lazım idi.

Bəxtimdən, hava da tutqun idi. Üç-dörd gün idi ki, günəşi heç yerli-dibli görməmişdim, buna görə də əbəs yerə hərlənib-fırılanıb yol axtarırdım. Axırda mən yenə də dənizin kənarına çıxıb ağac sancdığı yerə gəlməyə və oradan da əvvəlki yol ilə evə qayıtmağa məcbur oldum.

Yolu tələsmədən və tez-tez oturub dincələ-dincələ gəlirdim, çünki həm hava çox dəhşətli surətdə isti idi, həm də tufəng, qırma, bant və balta kimi şeylər yükümü çox ağırlaşdırırdı. Bu səyahət zamanı mənim itim bir oğlağı ürkdüb qovaladı və tutdu, ancaq hələ boğub öldürməmişdi ki, yüyürüb əlindən aldım. Mən bu oğlağı

özümlə aparmaq istəyirdim, çünki iki oğlaq ələ keçirdib əhliləşdirməyi və əhliləşdirilmiş keçilərdən bir sürü düzəltməyi çoxdan arzu edirdim, məqsədim də bu idi ki, barıt və qırma qurtarana qədər özüm üçün ət ehtiyatı yaradım.

İpdən bir həlqə düzəldib, keçinin boynuna saldım və birtəhər onu dartıb özümlə apardım (ipi də köhnə kəndirlərdən eşib hazırlamışdım və həmişə yanımda gəzdirirdim). Komaya çatanda keçini çəpərin içinə salıb orada qoydum, çünki bir aydan artıq idi ki, mən səyahət edirdim, lap danxmışdım və özümü evə salmağa tələsirdim.

Öz köhnə evimə necə bir məmnuniyyət hissi ilə qayıtdığımı və yelləncəkdə uzanıb necə rahat nəfəs aldığımı sözlə ifadə edə bilmərəm. Bu səyahət və evsiz keçirdiyim günlər məni o qədər yormuşdu ki, “evim” (onu belə adlandırırdım) tamamilə rahat bir mənzil kimi görünürdü: bura mənim üçün o qədər rahat və ələ səliqəli idi ki, bundan sonra adada yaşayacağım bütün müddətdə heç bir zaman bu evdən uzağa getməməyi özümə söz verdim.

Səyahətdən sonra tamam bir həftə evdə yeyib dincəldim. Bu müddətdə vaxtımın çoxunu artıq tamamilə əhliləşmiş və mənə çox öyrəşmiş olan tutuquşum üçün qəfəs hazırlamaq kimi çətin bir işə sərf etdim. Sonra birdən bağda qoyub gəldiyim yazıq keçiyə yadına düşdü və onun dalınca getməyi qət etdim. Bağa gəldim, keçini harada qoyub getmişdim, elə orada idi, başqa bir yerə gedə də bilməzdi, ancaq lap acından ölürdü. Ağacların əlimə keçən budaqlarından bir az yarpaq yığıb qabağına tökdüm. Yarpaqları yeyib qurtardıqdan sonra mən yenə də əvvəlki kimi onun boynuna ip bağlayıb darta-darta aparmaq istədim, lakin yazıq keçiyə o qədər aclıq çəkmişdi ki, tamamilə itaətkar olmuşdu və indi özü it kimi mənim dalımca gəlməyə başladı. Onu həmişə özüm yemləyirdim, buna görə də o, tezliklə əhliləşib ələ öyrəndi və mənim evimdə yaşayan başqa ev heyvanlarının ailəsinə daxil oldu. Sonralar keçiyə mənə o qədər öyrəşmişdi ki, yanımdan bir addım da olsun ayrılıb kənara getmirdi.

Yenə də payızda gecə ilə gündüzün bərabər olduğu vaxt gəldi, yağışlar başladı və sentyabrın 30-da bu adaya gəlib çıxmağımın ikinci ildönümünü təntənəli surətdə bayram etdim. Adaya düşdüyüm ilk günlərdə olduğu kimi, indi də buradan xilas olmağa ümidim çox az idi. Sentyabrın 30-da bütün günü xeyirxah düşüncələrlə

keçirdim, burada tənhalıqda yaşadığım zaman taleyin mənə göstərdiyi yaxşılıqları bir-bir xatırlayıb təşəkkür etdim, çünki bunlar olmasaydı, mənim vəziyyətim daha da acınacaqlı ola bilərdi.

İndi mən bütün aydınlığı ilə hiss edirdim ki, indiki həyatım bütün iztirabları və dərdləri ilə birlikdə yenə də mənim əvvəllər keçirdiyim o nifrətləyici və günahlarla dolu olan biabırçı həyatımdan dəfələrlə yaxşıdır. İndi daha məndə hər şey dəyişmişdir. Dərdi də, sevinci də indi mən tamamilə başqa cür başa düşürdüm. İndi arzularım başqa idi, əvvəlki ehtiraslarım sönmüşdü. Buraya gəldiyim ilk günlərdə, hətta bu iki ilin ərzində mənə ləzzətli görünən şeylər indi tamamilə gözdən düşmüşdür.

Adada dustaq qaldığım üçüncü il başlayarkən mənim ruhi vəziyyətim belə idi. Mən oxucuları yormağ istəmirdim, ona görə də adadakı həyatımın ikinci ilini mən birinci il qədər ətraflı təsvir etməmişəm. Ancaq yenə də bunu demək lazımdır ki, mənim bu ikinci ildə də dəbdəbəli keçirdiyim günlər çox nadir olmuşdu. Mən öz vaxtımı hər gün görəcəyim işlərə müvafiq bölürdüm. Birinci növbədə, mən öz yeni vəzifələrimi yerinə yetirir və gündə üç dəfə mün-təzəm olaraq müqəddəs kitabı oxuyurdum. Gündəlik işimin ikincisi – ova getmək idi ki, yağış olmayan günlərdə bu iş hər səhər üç saat vaxtımı alırdı. Üçüncü işim – hər gün vurduğum və ya tutduğum ovu yerbəyer edib ayırmaq və qurutmaq idi. Burada onu da nəzərə almaq lazımdır ki, günorta zamanı günəş lap göyün ortasına gələndə, elə başgicəlləndirici bir isti olurdu ki, hətta çıxıb gəzməyə də imkan olmurdu, axşam-tərəfi isə iş görmək üçün yalnız dördcə saat vaxt qalırdı. Bəzən belə olurdu ki, mən ov saatları ilə ev işlərinin vaxtını dəyişdirirdim, yəni səhərlər evdə işləyir, axşam-tərəfi isə ova çıxırdım. Mənim nəinki iş görmək üçün vaxtım az idi, habelə gördüyüm iş də xeyli zəhmət bahasına başa gəlir və çox ləng gedirdi. Köməkçim və lazımı alətlər olmadığından, habelə təcrübəmin azlığı üzündən saatlarla vaxtım hədəf gedirdi. Məsələn, anbarımda uzun bir rəf düzəltmək üçün lazım olan bir taxtanı yonub düzəltməyə qırx iki gün sərf etdim, halbuki iki nəfər xarrat lazımı alətlərlə işlədikdə yarım günün ərzində bir ağacdan altı ədəd belə taxta yonub hazırlayırlar.

Taxtanı mən belə hazırlamışdım. Mənə böyük taxta lazım olduğundan əvvəlcə böyük bir ağac axtarıb seçdim. Mən bu ağacı üç

günə kəsdim və iki günə də qol-budağını təmizlədim. Bilmirəm, neçə gün mən ağacın gövdəsini hər iki tərəfdən o qədər yondum ki, ağırlığı azalsın və onu yerindən tərpətmək mümkün olsun. Mən əvvəlcə ağacı uzununa qoyub bir tərəfini, sonra da çevirib o biri tərəfini yonurdum. Bu işi mən həmin ağacdən qalınlığı üç düymə qədər olan düz və hamar taxta düzəldənə qədər davam etdirdim. Bu taxtanın mənə nə qədər əziyyət və zəhmət bahasına başa gəldiyini indi oxucu özü təsəvvür edə bilər. Lakin zəhmət və səbat nəticəsində mən həm bu işi, həm də bir çox başqa işləri görüb başa çatdırdım. Bütün bunları ətraflı danışmaqda məqsədim onu göstərməkdir ki, nə üçün o qədər də böyük olmayan bir işə mənim xeyli vaxtım gedirdi. Əlbəttə, mən bu işi çox da böyük hesab etməyəndə, onun lazımı alətlərlə və köməkçilərlə görüldüyünü nəzərə alıram, yoxsa bir nəfər, demək olar ki, tamamilə əliyalın bu işin öhdəsindən gəlmək istəyəndə, aydındır ki, onun zəhməti çox olar, vaxtı da çox gədar.

Bütün bunlara baxmayaraq, şərait və ehtiyac məni hansı işləri görməyə məcbur edirdisə, səbir və zəhmət sayəsində onların hamısını görüb başa çatdırırdım ki, bu da indi nağıl edəcəyim əhvalatdan aydınca görünəcəkdir.

Noyabr və dekabr ayında mən arpa və düyü zəmilərindən məhsul gözləyirdim. Əkin sahəm çox da böyük deyildir, çünki yuxarıda nağıl etdiyim kimi, quraqlıq birinci ildə əkdiyim toxumları məhv etmişdir və hər toxumdan əlimdə qalan yanm pekdən artıq deyildir. Bu dəfə, görünür, yaxşıca məhsul olacaqdı, lakin birdən-birə kəşf etdim ki, məhsulum yenə də qorxu altındadır, çünki tarlaya həddindən çox müxtəlif düşmənlər darışmışdı və məhsulu kor qoyan bu düşmənlərdən yaxa qurtarmağın özü də çətin məsələ idi. Bu düşmənlərin birincisi keçilər, ikincisi isə mənim dovşan adlandırdığım vəhşi heyvanlar idi. Görünür, düyü və arpanın şirin zoğları onların çox xoşuna gəlmişdi, elə buna görə də bu heyvanlar gecə-gündüz tarladan çıxmır və torpaqdan yenicə cücərib qalxmış taxılı heç sünbül bağlamamış yeyib məhv edirdilər.

Bunun öhdəsindən gəlmək üçün yalnız bircə çarə var idi ki, o da əkin yerinin dörd tərəfini çəpərləməkdən ibarət idi. Belə də etdim. Lakin bu işdə mən çox zəhmət çəkdim, xüsusilə ona görə ki, çəpəri mümkün qədər tez çəkib qurtarmaq lazım idi, ancaq əkin yerim, yaxşı ki, bir o qədər də böyük deyildi və mən də üç həftəyə

onun ətrafını çəpərləyib qurtardım. Gündüzləri güllə ataraq tarlaya girən heyvanları ürküdürdüm, gecələri isə iti çəpərin yanına bağlayırdım, səhərə kimi ulayıb onları qorxudurdu. Gördüyüm bu tədbirlər sayəsində acgöz heyvanlar mənim əkin yerimdən çıxıb getdilər və sünbüllər də dənə dolub yetişməyə başladı.

Ancaq nə qədər ki taxıl göy idi, onu dördayaqlı heyvanlar korlayırdı, indi də sünbüllər yenicə dənə dolurdu ki, quşlar taxılı talan etməyə başladılar. Bir dəfə tarlanı gəzəndə dəstə-dəstə quşların tarla üzərində uçuşub hərləndiklərini gördüm, onlar, yəqin, mənim getməyimi gözləyirdilər ki, taxıla cumsunlar. Mən o saat tufəngimi onların dəstəsinə boşatdım (tufəngi həmişə özümlə gəzdirirdim), ancaq bu zaman tarlanın içindən başqa bir dəstə quş havalanıb göyə qalxdı ki, onları da mən heç əvvəlcə görməmişdim.

Bu iş məni ciddi surətdə təşvişə saldı. Fikirləşib gördüm ki, əgər bu talan bir neçə gün də belə davam etsə, o zaman bütün ümidlərim boşa çıxacaq, deməli, mən çərəksiz qalacağam və heç bir zaman taxılım da olmayacaqdır. Bu yeni dərdə heç bir əlac tapa bilmədim. Buna baxmayaraq, mən qəti surətdə qərara aldım ki, lap gecə-gündüz burada dayanıb keşik çəkməli olsam da, öz taxılımı qoruyacağam. Quşların mənə çox və ya az zərər vurduğunu müəyyən etmək üçün əvvəlcə bütün tarlanı gəzdim. Məlum oldu ki, əkinə xeyli zərər dəymişdi, lakin dən hələ tamamilə özünü tutub bərkiməmişdi, ona görə də məhsulun qalan hissəsini qorumaq mümkün olsaydı, dəymiş zərər bir o qədər də böyük olmazdı.

Tufəngi doldurub özümü elə göstərdim ki, guya, tarladan gedirəm (çünki mən quşların yaxındakı ağaclarda gizləndiklərini və mənim çıxıb getməyimi gözlədiklərini görmüşdüm). Doğrudan da, mən onların gözündən itən kimi, bu oğru quşlar bir-bir ağaclardan uçub tarlaya tökülməyə başladılar. Bu, məni o qədər əsəbiləşdirdi ki, quşların hamısının uçub gəlməsini və daha da çoxalmasını gözləməyə səbrim çatmadı. Mən bilirdim ki, onların yediyi hər bir dənədən bir zaman mənə bir pek taxıl yetişə bilər, ona görə də tez çəpərin yanına yüyürüb atəş açdım. Quşların üçü yerə sərilməmişdi, əslinə baxsan, elə mənə lazım olan da bu idi. Mən onları götürüb bizim İngiltərədə oğru-fırıldaqçıları qorxuzmaq üçün edildiyi kimi, hündür bir dirəkdən asdım ki, o biri quşlar bunu görüb daha tarlaya gəlməsinlər. Mənim bu tədbirimizin nə qədər gözəl təsiri olduğunu təsvir

etmək çətinidir. Bu tədbirdən sonra nəinki quşlardan biri də tarlaya qonmadı, hətta onlar adanın mən yaşayan hissəsindən də tamamilə uçub getdilər. Hər halda, nə qədər ki mənim düzəltdiyim oyuq dirəkdən asılı idi, mən həmin müddətdə o quşlardan birinə də təsadüf etmədim. Buna nə qədər sevindiyimi təsəvvür etmək asandır. Dekabrın axırlarında – ikinci məhsul zamanı – arpa və düyü yetişdi və mən məhsul götürdüm.

Taxıl biçini ərəfəsində çox böyük bir çətinliyə rast gəldim, o da bundan ibarət idi ki, taxılı biçmək üçün nə orağım, nə də ki çinim var idi. Mən yalnız başqa silahlarla birlikdə gəmidən gətirdiyim qılıncdan biçin işində istifadə edə bilərdim. Burası var ki, məhsulum da o qədər çox deyildi ki, onu biçib qurtarmaq çətin olsun, özü də mən bu taxılı lap ayrıca bir qayda ilə biçib yığırdım: mən ancaq başaqları kəsib bir səbətə yığır və sonra evə gətirib ovcumda ovurdum. Nəticədə gördüm ki, yarım pek düyü toxumundan iki buşel¹ və o qədər də arpa toxumundan iki buşel yarımdan artıq məhsul götürmüşəm (əlbəttə, mən bunu təxminən hesablayırdım, çünki yanımda ölçmək üçün heç nə yox idi).

Taxıl məsələsindəki bu müvəffəqiyyət məni çox sevindirdi, indi ümid edə bilərdim ki, bir müddətdən sonra Allahın köməkliliyi ilə mənim daimi taxıl ehtiyatım olacaqdır. Lakin, bununla belə, qarşıma yeni çətinliklər çıxdı. Dəni necə üyüdüb una çevirmək, unu necə ələmək, xəmiri necə yoğurmaq, çörəyi necə bişirmək lazım idi? Bunların heç birini bilmirdim. Bütün bu çətinlikləri, habelə ehtiyat üçün daha çox toxum saxlamaq arzumu nəzərə alıb axırda bu qərara gəldim ki, builki məhsula əl vurmayım, onu tamamilə toxumluq üçün saxlayım və gələn əkinə qədər bütün qüvvəmi, vaxtımı sərf edərək, əsas bir məsələni həll edim.

İndi daha, demək olar ki, öz çörəyimi özüm qazanıram. Çox təəccüblüdür ki, məsələ, bizim yaşayışımız üçün ən sadə bir qida olan çörəyin hazırlanması üçün nə qədər xırda işlərin görülməli olduğu haqqında çox az adam fikirləşir.

Mən çox ibtidai bir şəraitdə yaşadığım üçün evimin yanında təsadüfi olaraq bitmiş arpa və düyü sünbüllərinin dənini ilk dəfə ovcuma yığıdığım dəqiqədən başlayaraq bütün bu çətinliklər məni daha çox incidir və getdikcə daha çox özünü hiss etdirirdi.

¹ *Buşel* – İngiltərədə dən ölçüsüdür, təxminən 36 litrə bərabərdir.

Əvvəla, yeri birtəhər şumlamaq üçün mənim nə kotanım, nə xışım, nə də ki bir külüng və ya belim var idi. Yuxarıda dediyim kimi, mən bu çətinliyi onunla aradan qaldırdım ki, özümə taxtadan bel düzəltdim. Ancaq məlumdur ki, əldəki alət necə olsa, onunla görülən iş də elə olar. Hələ onu demirəm ki, mənim düzəltdiyim belin ağzına dəmir vurulmadığından çox az davam gətirirdi (elə onun özünü hazırlamaq xeyli çox vaxt aparırdı), onunla işləmək dəmir bellə işləməkdən çətin idi, həm də bununla yeri yaxşı qazmaq olmurdu.

Lakin mən bütün bu çətinliklərin hamısına dözürdüm, işin keyfiyyətindən narahat olmur və səbir edərək yeri qazmaqda davam edirdim. Toxumu səpəndən sonra şumu dırmıqlamaq lazım idi, lakin bunun üçün də bir alətim yox idi, ələcsiz qalıb axırda böyük və ağır bir ağac budağını şumun üzərində gəzdirməyə məcbur oldum ki, bu da şumu çox cızıb dağıdırdı.

Hələ taxılım göyərüb yetişənədək mən müxtəlif işlər görməli oldum! Tarlanı çəpərləmək, keşik çəkmək, sonra taxılı biçmək, yığmaq və döymək lazım idi (döymək deyəndə, əlbəttə, mən sünbülləri ovcumda ovub dəni qabıqdan çıxarmağı nəzərdə tuturam). Bütün bunlardan sonra mənə dəni üyüdüb un etmək üçün dəyirman, unu ələmək üçün ələk, xəmir yoğurmaq üçün duz və maya, çörək bişirmək üçün soba lazım idi. Ancaq indi oxucu görəcəkdir ki, mən bunlarsız da keçindim. Əlbəttə, çörək işi düzəlsəydi, bu mənim üçün qiymətli bir mükafat və böyük ləzzət olardı. Bu da ki çox ağır zəhmət və mətanət tələb edirdi, çıxış yolu da yox idi. Mən yenə də gündəlik vaxtımı bölmüşdüm və hər gün bir neçə saat bu işlə məşğul olurdum. Elə ki mən taxıla əl vürməyib onu gələn il üçün toxumluq saxlamağı qərara aldım, onda gördüm ki, irəlidə hələ altı ay vaxtım vardır və bu müddətdə mən un və çörək üçün lazım olan bütün alətləri hazırlaya bilərdim. Lakin əvvəlcə, gərək, əkin üçün daha böyük bir yer tapıb hazırlayıdım, çünki indi mənim toxumum çox idi və bir akrdan¹ artıq yerə səpə bilərdim. Bundan əvvəl mən bel düzəltdim və bu iş düz bir həftə vaxtımı aldı. Yeni düzəltdiyim bel mənə böyük bir dərd oldu, çünki o qədər ağır idi ki, onunla işləmək ikiqat çətin idi. Buna baxmayaraq, mən yenə də öz tarlamı şumlayıb toxumu səpdim. Mümkün qədər evimə yaxın yerdə seçdiyim bu sahəni düz iki yerə ayırdım və torpağa sancılında çox

¹ *Akr* – 4047 kvadratmetrə bərabərdir.

tez göyərən həmin ağaclardan paya kəsib ətrafını çəpərlədim. Beləliklə, bir ildən sonra mənim basdırdığım bu payalar göyərüb, heç əlavə iş tələb etməyən təbii bir çəpərə çevrilməli idi. Yerın şumlanması və çəpərin çəkilməsi üç aya qədər vaxtımı aldı, çünki işin çoxunu mən yağışlı vaxtda gördüyümdən evdən çox tez-tez bayıra çıxıb bilmirdim.

Yağış yağın günlərdə mən mağarada oturmağa məcbur ikən başqa işlərlə məşğul olur və aradığı öz tutuquşumla danışıb əylənirdim. Tezliklə o, öz adını öyrəndi, sonra da öz adını lap bərkdən deməyi öyrəndi. Adaya gəldiyim gündən bəri, necə deyərlər, özgəsinin ağzından eşitdiyim birinci söz “tutu” kəlməsi idi. Lakin tutuquşu ilə etdiyim söhbətlər mənim üçün bir iş deyil, bəlkə, iş arasında yorğunluğumu çıxaran bir əyləncə olmuşdu. O zaman çox vacib bir işlə məşğul idim. Saxsı qab hazırlamaq üçün çoxdan idi ki, əlləşirdim, çünki belə bir qaba çox ehtiyacım var idi, ancaq bu qabı necə düzəltməyi, qətiyyətlə, bilmirdim. Əgər yaxşı gil tapa bilsəydim, ondan çanaq və kasaya oxşar bir qab düzəldə biləcəyimə şübhə etməzdim. Hazırlanmış qabı bişirməyə gəldikdə mən elə hesab edirdim ki, belə isti yerlərdə bu iş üçün günəşin hərərəti kifayətdir və bu yolla quruyub bərkimiş qab o qədər möhkəm olar ki, onu həm ələ götürmək, həm də quru saxlanması lazım gələnlər bir növ şeyləri onun içində saxlamaq olar. Beləliklə, mən içində un və dən kimi şeyləri saxlamaq üçün bir neçə böyük küp düzəltməyi qərara aldım.

Əgər mən bu işə nə qədər bacarıqsız başladığımı, gildən necə palçıq hazırladığımı, əvvəllər əlimdən çıxan şeylərin nə qədər kobud və səliqəsiz olduğunu, palçığı kifayət qədər yaxşı yoğurmduğumdan düzəltmədiyim qablardan neçəsinin hətta öz ağırlıqlarına davam gətirməyib dağıldığını, neçəsinin tələsib vaxtından əvvəl günəşin altına qoyduğumdan tez quruyub çatladığını və neçəsinin də quruyandan sonra əl vuran kimi ovulub töküldüyünü oxuculara nağıl etsəm, onların mənə nə qədər güləcəyini təsəvvür edərdim (kim bilir, bəlkə, gülməklə bərabər, mənə yazıqları da gələcək). Onu demək kifayətdir ki, mən düz iki ay əlləşdikdən sonra, nəhayət, yararlı gil tapdım, onu qazıb evə gətirdim və işləməyə başladım. İki qab düzəltmədim, lakin düzəltmədiyim bu iki qab o qədər biçimsiz və kobud idi ki, onları heç cür küp adlandırmaq olmazdı.

Mənim bu qablarım günəşin altında yaxşıca quruyub bərkiyəndən sonra onları bir-bir ehmalca qaldırdım və hər birini elə onlar üçün toxumuş olduğum ayrı-ayrı iri səbətlərə yerləşdirdim. Ehtiyat üçün səbətlərin boş qalan yerlərini düyü və arpa samanı ilə doldurdum. Bu qablar rütubət çəkib xarab olmasın deyə, onların içinə hələlik quru taxıl tökdüm, sonralar, taxılı üydüb una çevirəndə mən bu qablarda un saxlamaq fikrində idim.

Gildən hazırladığım iri qablar bir o qədər də yaxşı çıxmasa da, ancaq dəyirmi kasa, parç və bu kimi xırda qabları düzəldəndə işim çox yaxşı getdi və bu qablar günəşin altında yaxşıca quruyub bişir və kifayət qədər möhkəm olurdu.

Lakin mən yenə də əsas məqsədimə hələ nail olmamışdım: mənə elə bir qab lazım idi ki, həm su buraxmasın, həm də oda davam gətirsin. Beləsini də düzəldə bilmirdim. Ancaq bir dəfə özümə ət bişirmək üçün böyük bir tonqal qalamışdım. Əti bişirdikdən sonra odu söndürmək istəyirdim ki, birdən odun arasından gözüme bir şey dəydi. Bu, sınımış kasalardan birinin parçası idi, odun içində bişib kərpic kimi qıpqırmızı qızarmış və daş kimi bərkimişdi. Bu kəşf məni çox sevindirdi və mən öz-özümə dedim ki, əgər kasa qırığı odun içində belə bişib bərkimişdirsə, deməli, gildən hazırladığım qabları da eyni dərəcədə müvəffəqiyyətlə odda bişirmək olar.

Bu fikir məni düzəldəcəyim qabları bişirmək üçün necə bir od qalamaq haqqında düşünməyə məcbur etdi. Əhəng və saxsı ustalarının gil və əhəngdən hazırlanmış qabları bişirmək üçün hansı kürələrdən istifadə etdikləri haqqında mənim heç bir məlumatım yox idi, saxsı qablara qurğuşunla şirə çəkmək haqqında da heç eşitməmişdim, hərçənd ki, lazım olsaydı, bu məqsəd üçün məndə bir qədər qurğuşun tapılırdı. Mən isti külün üzərinə gildən hazırlanmış üç böyük küp, onların da üstündən üç dənə xırdasını qoyub ətrafını və üstünü odun və çırpı ilə örtüb yandırdım. Odunlar yanıb qurtardıqca ocağa təzəsini atdım, o qədər qızdırdım ki, axırda ocağa qoyduğum küplərin hamısı qızardı və heç biri də çatlamadı. Küpləri belə qızarmış halda mən beş-altı saat ocaqda saxladım və bir də gördüm ki, onlardan biri əriməyə başlamışdır, ancaq buna baxmayaraq, yenə də bütövdür və sınıb dağılmır. Başa düşdüm ki, gilin içinə qum qarışmışdır və əriyən də həmin qum idi. Əgər mən ocağı bir az da artırıydım, bu qum əriyib şüşəyə çevrilə bilərdi.

Mən yavaş-yavaş ocağı söndürdüm. Bu zaman küplərin qızartısı da bir qədər azaldı. Tez sönməsin deyə, mən bütün gecəni ocağın yanında oturdum, səhəri qablar hazır oldu: indi mənim çox qəşəng olmasa da, üç dənə çox yaxşı böyük küpüm, üç dənə də xırda küpüm var idi və bunlar elə bişib bərkimişdilər ki, heç bundan yaxşısını arzu etmək olmazdı, həm də bu küplərdən biri – gilin içindəki qum ocağın üstündə əriyərək-öz-özünə şirələnmişdi.

Onu demək artıqdır ki, bu təcrübədən sonra mən saxsı qabdan daha korluq çəkmirdim. Ancaq boynuma almalyam ki, hazırladığım qabların zahiri görünüşü bir o qədər də tərifli deyildi. Buna da, əlbəttə, bir o qədər təəccüb etmək lazım deyildir, çünki bu işdə mənim heç bir təcrübəm yox idi və demək olar ki, uşaqlar palçıqdan necə kökə hazırlayırlarsa, yaxud xəmir yoğurmağı bacarmayan qadınlar necə piroq düzəldirlərsə, mən də bu saxsı qabları eləcə düzəldib ortalığa çıxartmışdım.

Elə ki mən bütünlükdə oda davamlı olan saxsı qab hazırlamağa müvəffəq olduğuma tamamilə inandım, bu, məni o qədər sevindirdi ki, zənnimcə, dünyada heç kəs belə adi bir şey üçün mənim sevindiyim qədər sevinməmişdir. Mən saxsı qabların soyumasını səbirsizliklə gözləyirdim, çünki onlardan birinin içinə su töküüb bir qədər ət bişirməyə tələsirdim. Hər şey əla başa gəldi: mən bir parça keçi ətindən özüm üçün çox yaxşı şorba bişirdim, lakin, əlbəttə, onun içinə bir qədər yulaf unu və başqa lazımı ədviyyat atılsaydı, daha da ləzzətli olardı, belə şeylər isə məndə yox idi.

İndi mən taxılı üyütmək, daha doğrusu, döyüb una çevirmək üçün daşdan necə bir həvəngdəstə düzəltmək haqqında düşünürdüm. Çünki karastızsız, yalın əl ilə dəyirman kimi mürəkkəb bir sənət əsəri yaratmaq haqqında heç bir söhbət ola bilməzdi. Mən yamanca çətinə düşmüşdüm, çünki həvəngdəstə hazırlamağın özü də asan deyildi. Daş yonmaq sənətindən mənim, qətiyyə, başım çıxmırdı, bu işə lazım olan alətlər də məndə yox idi. Mənə elə bir daş lazım idi ki, həm möhkəm, həm də içərisini oymaq üçün kifayət qədər böyük olsun. Belə bir daşı axtarmağa bir neçə gün vaxt sərf etdimsə də, tapa bilmədim. Doğrudur, mən olduğum adada böyük qayalar var idi, lakin mən bu qayalardan lazımı həcmdə bir parça sındırıb qopara bilmədim. Həm də çox kövrək və tərkibində çox qum olan bu dəlikdeşik daşlar həvəngdəstə üçün əl verməzdi. Həvəngdəstənin ağır

dəstəsinin zərbələri altında bu daş ovulub una qarışa bilərdi. Beləliklə, vaxtımın çox hissəsini səmərəsiz olaraq daş axtarmağa sərf etdikdən sonra, mən daş həvəngdəstə düzəltmək fikrindən əl çəkdim və bunun əvəzində, möhkəm ağacdan həvəngdəstə hazırlamağı qət etdim və bunun üçün lazım olan ağac parçasını da çox tez tapdım. Güclə yerindən tərpədə bildiyim böyük bir kötük tapdım, ona lazımı bir şəkil vermək üçün əvvəlcə balta ilə yondum, sonra, Brazilyada yaşayan qırmızıdərililə adamlar qayıq düzəldəndə etdikləri kimi, kötüyün içini yandıraraq çuxurlaşdırdım. Həvəngi düzəldib qurtardıqdan sonra dəmir ağac adlanan ağacdan böyük və ağır bir dəstə hazırladım. Həvəngi də, dəstəni də gələn məhsul vaxtına saxladım, çünki gələnlə taxılı döyüb un etməyi və çörək bişirməyi qərara almışdım.

Qarşıma çıxan sonrakı çətinlik unu kəpəkdən ayırmaq üçün bir ələk və ya xəlbir düzəltməkdən ibarət oldu, çünki bunsuz çörək hazırlamaq olmazdı. Bu da çox çətin bir işi idi və mən bu işə necə başlamağı bilmirdim. Bunun üçün əlimdə heç bir materialım – nə kiseyi, nə də seyrək toxunmuş başqa elə bir parçam var idi ki, unu ondan keçirmək mümkün olsun. Məndə olan kətan tuman-köynəkdən ancaq köhnə qırıqlar qalmışdı. Məndə keç qəzili var idi, ancaq bunu necə əyirmək və toxumaq lazım olduğunu bilmirdim, bilsəydim də, bunun üçün nə cəhrəm, nə də dəzğahım var idi. Bir neçə ay işim tamamilə dayandı və mən bilmədim ki, nə edim. Nəhayət, yadıma düşdü ki, gəmidən gətirdiyim dənizçi şeyləri arasında kolentor və müşəmbədən tikilmiş bir neçə boyun dəsmalı vardır. Həmin dəsmallardan özümə iki ələk düzəltmə, doğrudur, bunlar bir qədər kiçik idi, lakin mənim görəcəyim iş üçün tamamilə əlverişli idi. Bu ələklər bir neçə il mənim karıma gəldi.

İndi unu hazırladıqdan sonra çörəyi necə bişirmək haqqında düşünməli idim. Hər şeydən əvvəl, xəmirə vurmaq üçün maya lazım idi ki, bu da məndə yox idi. Mayanı əvəz etmək üçün başqa bir şey də olmadığına görə mən bu maya ilə xəmir yoğurmaq məsələsi üzərində daha baş sındırmadım. Ancaq çörəyi bişirmək üçün soba qurmaq məsələsi üzərində çox çətinə düşdüm. Axır ki buna da çarə tapdım. Mən gildən bir neçə böyük və dairəvi, ancaq dayaz qab hazırladım. Bu qabların diametri iki futa qədər idi, dərinlikləri isə doqquz düymədən artıq deyildi. Mən bu boşqabları odda yaxşıca

bişirdim və anbara yığdım. Çörəyi bişirməyin vaxtı çatanda mən əvvəlcədən hazırladığım dördkünc və bişmiş kərpiclərdən ocaq düzəldib, möhkəmçə qaladım. Əslinə baxsan, bu kərpiclər elə idi ki, onlara heç dördkünc demək olmazdı. Oduqların axıra qədər yanıb qurtarmasını və köz düşməsinə gözlədim, sonra közü ocağın hər tərəfinə yayıb bir qədər də beləcə saxladım ki, ocaq yaxşıca qızsın. Sonra odu ocağın bir tərəfinə yığdım, çörəkləri kərpiclərin üstünə saldım, düzəltdiyim geniş boşqablardan birini isə ağziüstə xəmirin üstünə çevirib üzərinə od tökdüm. Mənim çörəklərim ən gözəl sobada bişmiş çörəklər kimi əla çıxmışdı.

Mən düyüden qutab və kökə bişirməyi də öyrənib yaxşıca bir çörəkçi oldum. Yalnız piroq bişirə bilmirdim, çünki içinə qoymaq üçün keçi və quş ətindən başqa heç bir şeyim yox idi.

Beləliklə, təəccüblü deyildir ki, adada yaşadığım üçüncü ili mən, demək olar ki, başdan-başa bu işə sərf etdim. Burada onu da nəzərə almaq lazımdır ki, bütün bunlarla birlikdə, mən yeni məhsulu da yığır və cari təsərrüfat işləri ilə də məşğul olurdum. Məhsulu mən öz vaxtında yığır və böyük səbətlərə toplayırdım, sonra onu evə gətirib sünbül halında saxlayırdım ki, vaxtım olanda ovub təmizləyim. Əlbəttə, xırman, vəl olmadığı üçün mən taxlı lazımı qaydada döyüb dən halına sala bilmirdim.

Taxlı ehtiyatım getdikcə çoxaldığı üçün mənə daha böyük anbar lazımı idi. Axırncı dəfə mən iyirmi buşelə qədər arpa və bir o qədər də, bəlkə də, bir az artıq düyü məhsulu götürmüşdüm, ona görə də indi taxlı üçün yer azlıq edirdi. İndi taxlı bərəsində daha özümə korluq verməyib, ondan istədiyim qədər yeməyə sərf edə bilərdim, bu da mənə çox xoş idi, çünki suxarı ehtiyatım çoxdan qurtarmışdı. Mən bir ilin ərzində işlətdiyim taxlın miqdarını hesablayıb müəyyən etməyi qərara aldım, fikrim də bu idi ki, ildə iki dəfə yox, bir dəfə əkin əkim.

Hesablayıb gördüm ki, ildə qırx beş buşel arpa və düyü artıqlaması ilə bəsindir və bu il nə qədər toxum səpmişdimsə, hər il o qədər səpməyi qərara aldım, çünki bu, mənim çörəyimə də, arabir bişirdiyim qutab və sairəyə də çatardı.

Bütün bu müddət ərzində həmin işləri görməklə bərabər, mən yenə də adanın o biri sahilindən görünən o yer haqqında düşünürdüm və qəlbimin dərinliyində həmin yerə getməyə ümid bəsləməkdən

əl çəkmir və belə xəyal edirdim ki, o yer qitə, yaxud insan yaşayan bir yer olsa, mən birtəhər o yerin içərilərinə doğru gedər və bəlkə də, bu yerlərdən tamamilə qurtarıb azad olmağa bir imkan taparam.

Lakin bütün bunları düşündükcə belə bir işdə məni təhdid edə biləcək təhlükələri nəzərdən qaçırdım. Mən, Afrika şirləri və pələnglərindən qorxulu olan vəhşilərin əlinə düşəcəyimi heç ağılıma da gətirmirdim. Fikrimə gətirmirdim ki, əgər vəhşilərin əlinə düşsəm, onlar hər tərəfdən mənim üzərimə tökülər, məni öldürər və bəlkə də, yeyərlər, çünki mən eşitmişdim ki, Qəraib dənizi sahillərində yaşayan yerlilər adamyeyəndirlər və mənim düşdüyüm adanın olduğu en dairəsini nəzərə alanda məlum olurdu ki, bu ada Qəraib dənizi sahillərindən çox da uzaqda deyildir. Əgər həmin yerin əhalisi adamyeyən vəhşilər olmasaydı da, yenə məni öldürə bilərdilər, necə ki onlar dəfələrlə həmin yerlərə gəlmiş avropalıları, hətta onlar on-iyirmi nəfər olduqda belə, yenə də öldürmüşdülər. Mən isə tək və köməksiz idim. Bütün bunları, təkrar edirəm, mən nəzərə almalı idim. Mən düşünmüş olduğum bu niyyətlərin mənasızlığını sonralar başa düşdüm. Lakin o zaman məni heç bir təhlükə qorxutmurdu, mən ancaq bir şeyi fikirləşirdim: necə edim ki, o gördüyüm uzaq sahilə gedib çıxım.

Mən yalnız bu zaman öz kiçik dostum Ksurinin və içində min mildən daha çox məsafədə Afrika sahillərini gəzdiyim o yelkənli gəmini xatırladım. Lakin xatırlamaqdan nə çıxardı? Biz qəzaya uğradığımız zaman gəminimizin qayığını qasırga vurub mənim mənzilimdən bir neçə mil uzaqda adanın sahilinə çıxartmışdı. Gedib ona baxmağı qərara aldım. Qayıq əvvəlki yerindən bir az dəbərilməmiş və kənara düşmüşdü, dalğalar onu üzüstə çevirmiş və bir qədər də yuxarıya, qumluğun lap qurtaracağına atmışdı, buna görə də indi qayıq tamamilə quru yerdə qalmışdı, ətrafında da su yox idi.

Əgər mən bu qayığı təmir edib suya sala bilsəydim, o, dəniz səfərinə davam gətirə bilərdi və mən bir o qədər də əziyyət çəkmədən lap Braziliyaya qədər gedib çıxa bilərdim. Lakin bir cüt əl belə bir iş üçün kifayət deyildi. Mən onu nəzərə almamışdım ki, üzərinde yaşadığım bu adanı yerindən tərpətmək mümkün olmadığı kimi, bu qayıq da yerindən tərpətmək mənim işim deyildi. Ancaq heç bir şeyi nəzərə almayaraq, mən əlimdən gələnlə hər şeyi edib, yenə

bir təcrübə etməyi qərara aldım. Meşəyə gedib qayığı qaldırmaqdan ötrü yoğun və davamlı budaqlardan bir neçəsini kəsdim və daşıyıb qayığın yanına gətirdim. Mən bu xəyal ilə işə girişmişdim ki, əgər qayığı qaldırıb çevirə bilsəm, onu təmir edərdəm, gözəl bir qayıq olar və bu qayıqda cəsərlə dənizə çıxmaq olar.

Mən öz əməyimi bu səmərəsiz işə sərf etməyə əsirgəmədim və üç-dörd həftə bu işə vaxtım getdi. Elə ki bu işin öhdəsindən gələ bilməyəcəyimi anladım, fikrimi dəyişdim və qayığın bir tərəfindəki qumu qazıb atmağa başladım ki, özü böyrü üstə çevirilib düzəlsin. Qumu qazıdıqca qayığın altına müxtəlif yerlərdən ağac parçaları qoyurdum ki, qayıq çevriləndə mən istədiyim yerə düşsün.

Lakin mən bu hazırlıq işlərini görüb qurtarandan sonra yenə də qayığın altına ağac qoyub qaldırmağı bacarmadım və gördüm ki, onu aparıb suya sala bilməyəcəyəm, buna görə də istər-istəməz bu işdən də əl çəkməli oldum. Bu müvəffəqiyyətsizliyə baxmayaraq, mənim dəniz səfərinə çıxmaq arzumu nəinki zəiflədi, hətta, əksinə, öz məqsədimə çatmaq yolunda qarşıma çıxan çətinliklər artdıqca mənim arzumu da qüvvətlənir və daha da artırdı.

Nəhayət, mən özüm bir qayıq, yaxud, daha yaxşısı, bu ölkələrdə yaşayan yerlilərin düzəltdikləri kimi, bir təknə hazırlamağı qərara aldım, həm də mən bu işi heç bir alət və köməkçi olmadan böyük bir ağacın gövdəsinin içini oymaq yolu ilə görməli idim. Mən bu işi nəinki mümkündür, hətta asan başa gələn iş hesab edirdim və bu barədə düşünəndə mənə ləzzət verirdi. Mənə elə gəlirdi ki, bu işi görmək üçün yerli zəncilərə və hindilərə nisbətən mənim əlimdə daha çox imkan və vasitə var idi. Mən bu məsələdə öz vəziyyətimin vəhşilərə nisbətən çox əlverişsiz olduğunu, yəni təkliyimi və hazırlayacağım təknəni suya salmaq üçün heç bir köməkçim olmadığını nəzərə almamışdım, halbuki bu təknəni suya salmaq məsələsi onu düzəltmək üçün lazım olan alətlərin olmamasından daha çox böyük və ciddi məsələ idi. Fərz edək ki, mən gedib, meşədə lazım olan yoğun bir ağac tapıb kəsdim. Həmçinin fərz edək ki, mən əlimdə olan alətlərlə bu ağacın gövdəsini yonub təmizlədim, onu qayıq şəklinə saldım, sonra da onun içini oyub çuxurlaşdırdım, yəni, müxtəssər, bir qayıq düzəltdim, indi əgər bu qayığı çəkib suya sala bilməyəcək və meşədə qoyub getməyə məcbur olacaqdımsa, daha onun mənə nə faydası ola bilərdi?

Əlbəttə, mən öz vəziyyətimin əlverişsiz olduğunu, bu adada köməksiz və yalqız olduğumu, heç olmasa, bir azacıq nəzərə alsaydım, qayığı düzəltməyə başlayanda mən onu necə suya salmaq məsələsi haqqında mütləq düşünürdüm. Lakin mən nəzərdə tutduğum gələcək səyahətim haqqında o qədər qızğın bir xəyalata qapılmışdım ki, qətiyyətlə, bu məsələ haqqında düşünmürdüm, halbuki tamamilə aydın idi ki, qayıqla dənizdə qırx beş mil yol getmək, qayığı quru yerdə qırx beş sajen sürüyərək dəniz kənarına gətirməkdən dəfələrlə asandır.

Müxtəsər, bu qayıq məsələsində mən o qədər axmaqcasına hərəkət etmişdim ki, ancaq ağılı başında olmayan bir adam belə hərəkət edə bilərdi. Mən başlamış olduğum bu işlə əylənirdim, lakin, heç olmasa, bircə dəfə özümə zəhmət verib fikirləşməmişdim ki, görüm bu işi axıra çatdırı bilərəm, ya yox. Elə bilməyin ki, qayığı suya salmaq fikri heç ağılıma gəlmirdi, xeyr, gəlirdi, lakin mən bu fikirlə məşğul olmamaq üçün hər dəfə belə bir axmaq cavabı irəli sürür və o fikrin məndə oyanmasına aman vermirdim. Mən belə deyirdim: “Əvvəlcə qayığı düzəldərəm, sonrası asandır, yəqin, onu suya salmaq üçün bir vasitə tapılar”.

Əlbəttə, bütün bunlar axmaq fikirlər idi, lakin qızğın xəyalım mənə rahatlıq vermirdi, buna görə də çox götür-qoy etməyib işə başladım. Gedib böyük bir sidr ağacını kəsib yerə sərdim. Zənnimcə, heç Solomon özü də Beytül-müqəddəs məbədinə tikərkən bu böyüklükdə bir sidr ağacı kəsdirməmişdi. Mənim kəsdiyim ağacın aşağı hissəsinin yoğunluğu beş fut on düym, boyu iyirmi iki fut, yuxarı hissəsinin yoğunluğu isə dörd fut on bir düym idi. Bundan o tərəfə ağac getdikcə nazıqləşir və şaxələnirdi. Bu ağacı yerə sərmək üçün mən çox əziyyət çəkdim. Tamam iyirmi gün mən ağacın gövdəsini baltaladım, onun yan-yörəsini budamağa və ağacın çox qol-budaqlı olan baş hissəsini gövdədən ayırmağa isə on dörd gün sərf etdim. Bir ay da ağacın gövdəsini yonub düzəltməklə məşğul oldum və suda düz dayansın deyə, onu qayıq şəklinə salmağa çalışdım. Ağacın içini oymağa isə sonra üç ay vaxtım getdi. Amma bu dəfə daha oddan istifadə etmədim. Bütün işin hamısını çəkil və iskənə ilə görüb qurtardım. Nəhayət, gərgin zəhmət sayəsində elə böyük və gözəl bir qayıq düzəltdim ki, iyirmi beş adamı və deməli, mənim bütün şeylərimi lap yaxşıca apara bilərdi.

Mən öz əlimdən çıxan bu əsərə baxdıqca fərəhlənirdim: hələ ömrümdə bütöv bir ağacdən hazırlanmış bu böyüklükdə qayıq görməmişdim. Yaxşılığına – yaxşı idi, ancaq onu düzəldənə qədər mən çox zəhmət çəkmişdim! İndi yalnız qayığı suya salmaq qalırdı və əgər buna müvəffəq olsaydım, şübhə etmirdim ki, dünyada edilmiş dəniz səyahətlərinin ən ümitsizi və ağılsızı ola biləcək bir səyahətə çıxmaqdan çəkinməyəcəkdim.

Lakin qayığı suya salmaq üçün çox böyük zəhmət və əziyyət çəkdim sə də, göstərdiyim səylərim və təşəbbüslərim boşa çıxdı. Qayığın yanından suya qədər olan məsafə yüz yarıddan artıq deyildi, lakin birinci çətinlik bundan ibarət idi ki, sahilə tərəf getdikcə ərazi hündürləşir və yoxuşa qalırdı. Mən bu maneəni mətanətlə aradan qaldırmağı qərara aldım, belə ki, hündür yerin torpağını elə qazıb götürmək fikrində idim ki, qayığın yanından dənizin sahilinə qədər eniş əmələ gəlsin. Bu işə nə qədər vaxt sərf etdiyimi xatırlamaq çox dəhşətlidir (lakin azadlığa çıxmaq üçün bir insan bu yolda öz qüvvəsini əsirgəyərmi?). Ancaq bu ilk maneə aradan qaldırıldıqdan sonra iş yenə də irəli getmədi: mən sahilə qalmış qayığı yerindən tərpədə bilmədiyim kimi, özüm düzəltdiyim bu təknəni də yerindən tərpədə bilmədim. Belə olduqda qayıqla dənizin arasındakı məsafəni ölçdüm və bir kanal açmağı qərara aldım. İndi ki qayığı suya tərəf aparmaq mümkün deyildi, mən də suyu qayığa tərəf aparmaq istəyirdim, az qala, kanalı qazmağa başlayacqdım ki, birdən onun dərinliyini və enini fikrimə gətirdim, bir nəfərin bu işi, təxminən, nə qədər vaxta görüb qurtara biləcəyimi hesabladım, məlum oldu ki, bu işi başa çatdırmaq üçün mənə azı on-on iki il lazımdır. Sahilin bu tərəfi çox hündür idi və bu yeri ən azı iyirmi fut dərinliyində qazıb aşacağı salmaq lazım idi.

Çox təəssüfləndimsə də, lakin başqa çarə yox idi: mən istər-istəməz bu işdən də vaz keçməyə məcbur oldum.

Zəhmətimin hədəf getməsi qəlbimi dərinəndən sarsıtmışdı, mən – doğrudur, çox gec olsa da – yalnız indi anlamışdım ki, əvvəlcədən lazım olan vaxtı və zəhməti, işi başa çatdırmaq üçün qüvvənin çatıb-çatmayacağını nəzərə alıb hesablamadan hər hansı bir işə girişmək nə qədər böyük bir axmaqlıqdır.

İşin elə bu qızgın vaxtında adada yaşadığım müddətin dördüncü ildönümü də gəlib çatdı. Mən həmin günü, əvvəllərdə olduğu

kimi, ruhuma sakitlik gətirən dua və ibadətlə keçirdim. Müqəddəs kitabı müntəzəm olaraq səliqə ilə oxumağım və yüksək ilahi qüvvənin mənə göstərdiyi səmərəli təsirin sayəsində mən indi həyata tamamilə yeni bir gözlə baxırdım. Bütün anlayışlarım dəyişmişdi, bu dünya indi mənə çox uzaq və yad görünürdü. Bu aləm indi məndə heç bir arzu doğurmurdu, mən bu həyata heç bir ümid bəsləmirdim. Sözün qıyası, bu aləmdə mənlik heç bir iş yox idi, mən həyatdan, görünür, lap həmişəlik ayrılıb kənar düşmüşdüm. İnsan qəbir evinə getdikdən sonra, ehtimal ki, o dünyadan bu aləmə necə baxa bilərsə, mən də həyata eləcə baxırdım, yəni məndə belə bir fikir yaranmışdı ki, bəli, bu dünya mənim bir zaman yaşamış olduğum yerdir, lakin mən buradan həmişəlik köçüb getmişəm. Bir zaman Avraamın dövlətli bir kişi ilə danışarkən ona demiş olduğu bu sözləri eynilə mən indi həmin bu dünya haqqında deyə bilərdim: “Mənimlə sənin aranda böyük bir uçurum yaradılmışdır”.

Doğrudan da, mən bu dünyanın bütün və hər növ zövqlərindən uzaq idim. Məndə nə cismani ehtiras var idi, nə məni cəlb edib yolumdan azdırma biləcək bir şey gözümə görünürdü, nə də bu həyatda fəxr edə bilmək üçün bir şeyim var idi. Mən bu adanın ağası idim, yaxud istəsəniz özümü ixtiyarımda olan bu ölkənin lap kralı və ya imperatoru da saya bilərdim. Mənim heç bir rəqibim yox idi, heç kəs mənim hakimiyyətimə şərik çıxmaq iddiasında deyildi və mən öz hakimiyyətimi heç kimlə bölüşməmişdim. Mən böyük məhsul əldə edib gəmilərə yükləyə bilərdim, lakin bu, mənə lazım deyildi, mən yalnız özümə lazım olan qədər taxıl əkir, məhsul görürdüm. Mənim ixtiyarımda xeyli bağa var idi, lakin mən yalnız hərdən-bir, lazım olanda onlardan birini ovlayırdım. Mənim tam bir donanma hazırlamağa çatacaq qədər taxtam və donanmamdakı gəmilərin hamısını şərab və mövüclə yükləməyə kifayət edəcək qədər üzümüm var idi.

Bütün bunların heç biri gözümdə deyildi. Mən yalnız bu və ya digər şəkildə mənə lazım olan və istifadə etdiyim şeylərə qiymət verirdim. Qarnım tox, ehtiyacım da yox idi – daha qalan şeylər nəyimə lazım idi? Əgər mən yediyimdən artıq heyvan ovlayıb və taxıl əksə idim, o zaman bu taxılın artığı anbarda qalıb kiflənərdi, ovladığım heyvanların əti də ya çölə tullanardı, yaxud qurda-quşa qismət

olardı. Doğrayıb yıgđığım ağaclar da çürüyərđi, çünki mən ondan ancaq yanacaq kimi istifadə edirdim, yanacaq da mənə yalnız xörək hazırlayanda lazım idi.

Müxtəsəri, təbiət, təcrübə və düşüncə mənə bunu anlamağı öyrətđi ki, bu dünyanın nemətləri bizə yalnız onlar bizim tələblərimizi ödəyə bildikləri qədər qiymətlidir, biz bu dünyada nə qədər var-dövlət yığsaq da, fərqi yoxdur, biz həmin var-dövlətdən yalnız istifadə edə bildiyimiz qədər ləzzət ala bilərik, bundan artıq mümkün deyildir. Ən qatı və islahedilməz bir xəsis də mənim vəziyyətimə düşsəydi və öz var-dövlətini sərf etməyə bir yer tapmasaydı, yəqin ki, xəsislik azarından qurtarardı. Təkrar edirəm, əgər mənim üçün çox zəruri olan bəzi xırda-xuruş şeyləri nəzərə almasaq, mənə heç nə lazım deyildi və mən başqa heç bir şeyi arzu etməirdim. Necə ki yuxarıda demişdim, mənim bir qədər qızıl və gümüş pulum var idi, hamısı otuz altı funt-sterlinqə qədər idi. Heyhat, indi həmin pullar heç nəyə yaramayan dəyərsiz zirzibil kimi bir tərəfdə qalmışdı: mən bu pulları sərf etməyə yer tapmırdım. İndi mən on ədəd tütün trubkasına, yaxud taxılı üyütmək üçün lazım olan bir əl dəyirmanına bu metaldan lap məmnuniyyətlə bir ovuc götürüb verərdim! Eh! Bu hələ harasıdır! Bağlaması altı pens olan şalgam və kök toxumu, bir ovuc noxud və ya paxla, yaxud bir şüşə mürekkəb üçün mən bu pulların hamısını verərdim! Buna görə də onlar mənim şkaflımın bir küncünə atılıb qalmış və yağışlı havalarda mağaranın rütubətindən paslanmışdı. Fərqi yoxdur, əgər mənim bu şkaflım lap brilyantla dolu olsaydı, yenə də mənim üçün bir qiyməti olmazdı, çünki belə şeylər mənə, qətiyyəən, lazım deyildi.

Mən indi həm fiziki, həm də mənəvi cəhətdən əvvəlkinə görə çox yaxşı yaşayırdım. Yeməyə əyləşəndə mən çox zaman fikrə gedir və bu kimsəsiz yerdə mənə bu nemətləri və süfrəni yetirən taleyin səxavətinə dərinədən təşəkkür edirdim. Mən indi öz vəziyyətimin qaranlıq tərəflərini yox, daha çox özümdə olan şeylər haqqında düşünməyi öyrənmişdim. Bu isə mənə sözlə ifadəsi mümkün olmayan daxili bir fərəh verirdi. Mən bunu o bədbəxtlər üçün deyirəm ki, onlar həmişə hər şeydən narazıdırlar, onlara verilmiş nemətlərdən sakitcə istifadə edib ləzzət ala bilmirlər, çünki belələri həmişə elə şeylərin arzusunda olurlar ki, həmin şeylər özlərində yoxdur. Bizim məhrum olduğumuz şeylər haqqındakı bütün şikayətlərimiz, mənə

elə gəlir ki, ixtiyarımızda olan nemətlərə lazımi qədər şükranlıq göstərməməyimizdən və minnətdarlıq etməməyimizdən doğur.

Mən bəzən saatlarla, hətta, demək olar ki, günlərlə oturub fikirləşir və gəmidən lazımi şeyləri gətirə bilməsəydim, o halda nə edə biləcəyimi, həyatımın necə olacağını bütün incəliklərinə qədər təsəvvürümdə canlandırırdım. Mən o halda yalnız balıq və bağa yeməli idim. Bağaları tapana qədər də xeyli müddət keçmişdi, deməli, mən o müddətdə acıdan ölə də bilərdim. Ölməyib sağ qalsaydım da, vəhşi kimi yaşayardım. Fərz edək ki, mən keçi və ya quş ovlayıb öldürə bilərdim, lakin onu kəsməyi, dərisini soymağı və içini təmizləməyi bacarmazdım, mən vəhşi heyvan kimi onu dişimlə və dırnaqlarımla didib-dağıtmağa məcbur olardım.

Belə düşüncələrdən sonra taleyin mənə xeyirxah münasibətini daha dərindən hiss edir, bütün məhrumiyətlərə və əziyyətlərə baxmayaraq, düşmüş olduğum vəziyyət üçün mən ürəkdən təşəkkür edirdim. Həyatın acı dəqiqələrində kədərlənən və “heç kimin dərdi mənimki qədər deyildir!” deyən adamlar qoy mənim bu qeydlərimi nəzərə alsınlar. Qoy onlar bir fikir etsinlər ki, dünyada onlardan da bədbəxt adamlar çoxdur, qoy bilsinlər ki, əgər onların şəxsi bədbəxtliyi taleyin əmri ilə göndərilmiş bir bədbəxtlik olsaydı, bu, nə qədər dəhşətli olardı.

Müxtəsər, mənim həyatım bir tərəfdən nəşəsiz idisə də, digər tərəfdən mən sağ qalıb yaşadığıma minnətdar olmalı idim. Həyatımı tamamilə xoşbəxt etmək üçün isə qeydimə qalan böyük Tanrının nə qədər kərim və mərhəmətli olduğunu daima yadımda saxlamalı idim. Mən bütün bunları tərəfkeşlik etmədən götür-qoy edib haqq-hesaba vuranda sakitləşdim və bir daha darıxmadım.

Adada çoxdan yaşadığım üçün gəmidən götürdüyüm şeylərin çoxu bu müddət ərzində ya tamamilə xarab olmuş və ya lap əldən düşmüşdü, gəmidən götürdüyüm ərzaq ehtiyatının da bir hissəsi tamamilə qurtarmışdı, bir hissəsi də qurtarmaq üzrə idi.

Mürəkkəbim lap az qalmışdı və mən ona o qədər su qatmışdım ki, axırda tamamilə ağ yazırdı və kağızın üzərində heç bir iz buraxmırdı. Amma nə qədər ki mürəkkəbin rəngi bilinirdi, mən həyatımın ən diqqətəlayiq hadisələri baş vermiş ayın günlərini yığcam sözlərlə qısaca qeyd edirdim. Sonra, bir dəfə, necə oldusa, bu qeydləri gözdən keçirəndə çox qəribə bir şeyə rast gəldim: gördüm ki, həyatımda

mənə üz vermiş müxtəlif hadisələr eyni günlərdə baş vermişdir. Əgər mən mövhumatçı olsaydım və uğurlu-uğursuz günləri bir-birindən ayırsaydım, əlbəttə, buna diqqət etməyə haqqım var idi.

Əvvəla, mənim dəniz səfərinə çıxmaq üçün öz doğma evimizdən qaçıb Hull şəhərinə gəlməyim, Salehdən olan dəniz quldurlarının əlinə keçib, əsir alınmağım və qul vəziyyətinə düşməyim eyni aya və eyni günə təsadüf etmişdi. İkincisi, Yarmut limanında gəmi-miz hansı ayda, hansı gündə fəlakətə uğramış və mən salamat qalmışdımsa, sonra mən eyni gündə yelkənli qayıqla Salehdən qaçıb əsirlikdən qurtarmışdım. Nəhayət, üçüncüsü, anadan olduğum günün ildönümündə, yəni iyirmi altı yaşımın tamam olduğu gündə – sentyabrın 30-da mən bir möcüzə ilə ölümdən qurtarmışdım, dənizin dalğaları məni bu kimsəsiz adaya vurub çıxartmışdı. Beləliklə, demək olar ki, həm günahlarla dolu olan, həm də tam bir yalqızlıq içində keçən həyatımın hər ikisi mənim üçün eyni bir gündə başlanmışdı.

Mürəkkəbin ardınca çörək ehtiyatım, daha doğrusu, çörək yox, gəmidən gətirdiyim suxarı ehtiyatım tamamilə qurtardı. Mən suxarını mümkün qədər qənaətlə işlədirdim (son il yarım ərzində mən gündə bir suxarıdan artıq yemirdim), bununla belə, tarlamdan çoxlu məhsul götürüb çörək bişirməyə imkan tapana qədər, demək olar ki, bir il mənim dilimə bir tikə də olsun çörək dəymədi. Lakin mən bunun özü üçün yenə də Allaha şükür edib minnətdar olmalı idim, çünki mən tamamilə çörəksiz də qala bilərdim və mənim bu adada çörək tapmağımın özü, həqiqətən, bir möcüzə idi.

Bu müddət ərzində mən paltar cəhətdən də kasıblaşmışdım. Alt paltarım çoxdan dağılmışdı, mənim ancaq (üç düjünə qədər) dama-dama köynəyim vardı ki, bunları da mən gəmidə bizim dənizçilərin sandıqlarından tapmışdım və özü də onları lap göz bəbəyim kimi qoruyurdum, çünki yaşadığım bu adada çox zaman elə isti olurdu ki, bircə köynəkdə gəzmək lazım gəlirdi. Əgər gəmidən gətirdiyim bu köynəklər olmasaydı, heç bilmirəm mən nə edərdim. Məndə dənizçilərə məxsus bir neçə qalın şinel də var idi, özləri də çox yaxşı qalmışdı, lakin isti olduğuna görə mən onları geyə bilmirdim. Əlbəttə, belə isti iqlimi olan bir yerdə paltar geyməyə bir o qədər də ehtiyac yox idi, lakin mən çılpaq gəzmirdim və gəzə biləcəyimi heç ağılıma da gətirmirdim.

Lakin çılpaq gəzməyimə imkan verməyən başqa səbəb də var idi: əynimdə paltar olanda mən günəşin istisinə daha yaxşı davam gətirirdim. Tropik günəşin qızğın şüaları dərimi yandıraraq qabar-qabar edirdi, köynək isə dərimi günəşdən mühafizə edirdi, bundan əlavə, köynəklə bədənimin arasındakı havanın cərəyanı məni sərinlədirdi. Günəşin altında başıaçıq gəzməyə də heç adət edə bilmirdim: hər dəfə evdən başıaçıq çıxdıqda o saat başım ağrıyırdı, amma şlyapanı qoyan kimi başımın ağrısı da keçirdi.

Beləliklə, heç olmasa, əynimdə qalmış və mənim iftixarla paltar adlandırdığım bu kör-köhnənin özünü birtəhər yamayıb qaydaya salmaq lazım idi. Mənə, hər şeydən əvvəl, üstədən geyməyə bir gödəkçə lazım idi (çünki onların hamısını geyib dağıtmışdım). Bunun üçün də bir neçə başqa paltar tikmək üçün məndə olan və indicə haqqında danışdığım dənizçi şinellərindən istifadə etməyi qərara aldım. Beləliklə, mən dərziliyə, daha doğrusu, iynə ilə qurdalanmağa başladım, çünki, doğrusu, mənim dərzilikdə, qətiyən, əlim yox idi. Buna baxmayaraq, mən yenə də güc-bəla ilə iki-üç gödəkçə quraşdırıb ortalığa çıxartdım və mənim hesabıma görə, bunlar uzun bir müddət üçün mənə kifayət etməli idi. Şalvar tikmək üçün göstərdiyim ilk təşəbbüsdən heç danışmağa dəyməz, çünki mənim bu ilk təcrübəm çox biabırçı bir müvəffəqiyyətsizliklə nəticələndi.

Ovladığım heyvanların (mən, aydındır ki, dördayaqlıları nəzərdə tuturam) hamısının dərisini saxladığımı demişdim. Bu dərilərin hamısını mən çarxıya çəkib günəşdə qurutmuşdum. Buna görə də dərilərin çoxu o qədər quruyub bərkimişdi ki, onlar, çətin ki, bir şeyə yarayaydı, amma bəziləri çox yaxşı çıxmışdı. Bu dərilərdən əvvəlcə özümə böyük bir papaq tikdim. Dərinin tükü üzünü bayır tərəfə saldım ki, özümü yağışdan yaxşı qoruyam. Dəri papaq o qədər yaxşı çıxmışdı ki, mən dəridən özümə tamam bir kostyum, yəni üstədən geyiləsi bir pencək və şalvar tikməyi qərara aldım. Şalvarı gödək, yəni dizdən yuxarı, həm də mümkün qədər gen tikdim, pencəyi də gen eləmişdim, çünki bunların hər ikisi isti saxlamaq üçün deyil, günəşdən qorunmaq üçün mənə lazım idi. Etiraf etmək lazımdır ki, paltarlarıma biçimi və tikişi çox yöndəmsiz çıxmışdı. Xarratlıqda əlim yox idi, dərzilikdə isə daha betər. Necə olur olsun, hər halda, tikdiyim paltarlar yaxşıca işimə yaradı, xüsusən yağışlı

günlərdə evdən bayıra çıxanda su papağın və pencəyin uzun tükləri ilə süzülüb aşağı tökülür və mən qupquru qalırdım.

Pencək-şalvardan sonra mənə çox lazım olan çətir düzəltməyə da keyli vaxt və zəhmət sərf etdim. Çətirin necə hazırlandığını mən Braziliyada görmüşdüm: orada çox isti olduğundan heç kəs çətirsiz gəzmir, mənim yaşadığım ada isə bu barədə heç geri qalmır və hətta, bəlkə, Braziliyadan da isti idi, çünki bu ada ekvatora daha yaxın idi. Mən isə hər cür havada evdən bayıra çıxır, bəzən yağışlı və günəşli günlərdə uzun-uzadı gəzməyə məcbur olurdu. Müxtəsər çətir mənə çox lazım idi. Çətirə bənzər bir şey düzəldənə qədər mən çox əlləşdim, çox da vaxtım getdi (iki-üç dəfə korladığım materialı tullayıb yenidən işə başlamağa məcbur oldum). Əsas çətinlik bunda idi ki, düzəltmək istədiyim çətir, gərək, açılıb-bağlanma idi. Həmişə açıq qalan və bağlanmayan çətir düzəltmək mənim üçün asan idi, lakin onda, gərək, bu çətiri həmişə başımın üstündə tutaydım ki, bu da münasib deyildi. Yuxanda dediyim kimi, mən bu çətinliyi aradan qaldırdım, mənim düzəltdiyim çətir həm açılır, həm də bağlanırdı. Mən çətirin üstünə keçi dərisi çəkdim, dərinin tüklü üzünü yenə də üst tərəfə saldım, buna görə də yağışın suyu bir az maili taxtapuşdan axan kimi, bu tüklərlə süzülüb çətirin kənarından tökülürdü. Çətir mənə günəşdən də yaxşıca qoruyurdu, indi mən ən çox isti günlərdə də evdən bayıra çıxma bilirdim və özümü bundan əvvəlki daha sərin günlərdə olduğundan da yaxşı hiss edirdim. Çətir lazım olmadıqda isə onu bağlayıb qoltuğuma vurur və özümə gəzdirdim.

Beləliklə, mən bütünlüklə Allahın iradəsinə və taleyin hökmünə tabe olaraq bu adada sakit və dinc yaşayırdım. Buna görə də mənim həyatım, insan cəmiyyəti içində keçirə biləcəyim həyatdan daha yaxşı idi. Məni hər dəfə, insan səsi eşitmədiyimdən dolayı təəssüf hissi bürüyəndə öz-özümə belə bir sual verib soruşurdum ki, məgər mənim öz-özümə etdiyim söhbətlər (belə deməkdə mən, gərək ki, haqlıyam), dua və ibadət zamanı öz Allahım ilə etdiyim söhbətlər insan cəmiyyəti içində ən nəşəli vaxt keçirməkdən daha yaxşı və gözəl deyilmə?

Beş il daha keçdi və bu müddət ərzində, xatırlaya bildiyimə görə, elə mühüm və fəvqəladə bir hadisə baş verməmişdi, həyatım əvvəldə olduğu kimi, yenə sakit və dinc keçirdi. Mən yenə də köhnə

yerimdə yaşayırdım və bütün vaxtımı həmişəki kimi bölüşdürərək həm işləyir və ova gedir, həm də İncili mütaliə edirdim. Ancaq mənim əsas işim, əlbəttə, hər il əkdiyim taxılı və üzümü yığmaqdan əlavə (taxılı elə əkdirdim ki, bir il mənə çatırdı, üzümü də elə bir o qədər yığırdım) və hər gün çiyinə tufəng keçirtdiyim gəzintiləri hesaba almasaq, əsas işim yeni bir qayıq hazırlamaqdan ibarət idi. Bu dəfə qayığı mən nəinki düzəltdim, hətta onu suya da saldım: qayıq hazır olanda mən uzunluğu yarım mildən bir qədər az (eni altı, dərinliyi isə dörd fut) olan bir kanal qazdım və onu bu kanal vasitəsilə sahiləki kiçik limana gətirdim. Oxuculara məlum olduğu kimi, mən birinci qayığı həddindən çox böyük düzəltdmişdim və onu suya sala bilib-bilməyəcəyimi əvvəldən nəzərə almamışdım, buna görə də ondan əl çəkməyə məcbur olmuşdum, qayıq isə, öz axmaqlığının bir nişanəsi kimi, elə həmin yerdə qalmışdı və gələcəkdə ağıl ilə iş görməyi daima mənə xatırladırdı. Doğrudan da, birinci qayıq əhvalatı mənə dərs olmuşdu, ona görə də bu dəfə mən işi hər cəhətdən ölçüb-biçəndən sonra başladım. Düzdür, bu dəfə də mən qayığı sahilədən azı yarım mil uzaq bir məsafədə düzəltdmişdim, çünki sahilə yaxın yerdə əlverişli ağac tapa bilməmişdim, lakin mən indi, heç olmasa, hazırlayacağım qayığın böyüklüyünü və ağırlığını bacardığım kimi hesablayıb nəzərə almışdım. Gördüm ki, bu dəfə başladığım iş baş tutar, ona görə də işi başa çatdırmağı möhkəm qət etdim. Bu qayığın üzərində, demək olar ki, iki il işlədim, ancaq çəkdiyim zəhmətə, qətiyyən, heyifsilənmədim, çünki dənizə çıxmağa bir imkan tapmağı o qədər arzu edirdim ki, hər cür zəhmətə qatlaşmağa hazır idim.

Bununla belə, qeyd etmək lazımdır ki, bu yeni təknə mənim birinci qayığı düzəldəndə nəzərdə tutduğum məqsədi həyata keçirmək üçün, qətiyyən, əl verməzdi, çünki bu yeni qayıq o qədər kiçik idi ki, qarşıda görünən qitə ilə mənim yaşadığım adanın arasındakı qırx mil və ya daha da artıq bir məsafəni onunla üzüb keçmək haqqında heç düşünməyə belə dəyməzdi. Buna görə də mən bu xəyaldan əl çəkməli oldum. Lakin yeni bir plan fikirləşdim – mən adanın ətrafını qayıqla gəzmək istəyirdim. Mən bir dəfə adanın o biri sahilində olmuşdum və bu gəzinti zamanındakı kəşflərim məni o qədər maraqlandırmışdı ki, hələ o zamandan bu adanın bütün sahillərini gəzib nəzərdən keçirməyi çox arzu edirdim. İndi mənim

qayığım var idi, buna görə də mən necə olur olsun, bu səyahəti həyata keçirmək haqqında düşünürdüm.

Öz niyyətimi işgüzarlıqla və ehtiyatla həyata keçirmək üçün mən əvvəlcə öz qayığıma balaca bir dor ağacı düzəltdim, gəmidən gətirdiyim və ehtiyat üçün xeyli miqdarda saxladığım yelkən bezlərinin parçalarından da kiçik bir yelkən tikdim.

Qayıq təchiz edildikdən sonra mən onun sürətini sınaqdan çıxartdım və qane oldum ki, yelkən əla işləyir. Bundan sonra mən yola çıxarkən özümmlə götürəcəyim ərzağı, gülləni, barıtı, digər bu kimi lazımlı şeyləri yağış və ləpələr islatmasın deyə, qayığın arxa və burun tərəflərində böyük qutular düzəltdim. Tüfəngi qoymaq üçün qayığın dibində nova bənzər dar və uzun bir yer yonub düzəltdim, rütubətdən qorumaq üçün isə üstünə götürüb-qoyma bir qapaq hazırladım.

Sonra mən çetiri açılmış halda qayığın arxa tərəfindən dor ağacı kimi elə bərkətdim ki, oturduğum zaman kölgəsi başımın üstündə olsun və məni günəşdən qorusun. Hər şey hazır olandan sonra mən arabir dənizə səyahətə çıxır, lakin heç bir zaman uzağa getmir və mümkün qədər öz limanımın yaxınlığında hərələnirdim. Nəhayət, adanın bütün sahillərini gəzib görmək və padşahı olduğum bu kiçik ölkəmin bütün sərhədləri ilə tanış olmaq arzusu mənə üstün gəldi və belə bir səfərə çıxmağı qərara aldım. İyirmiyə qədər arpa çörəyi (daha doğrusu, arpa cadı), gildən düzəltdiyim böyük bir çölməyin içi dolusu düyü qızartması (bu, mənim adi yeməyim idi), bir butulka rom və bir şaqqa keçi əti də götürdüm. Həmçinin yenə keçi vurmaq üçün qırma və barıt, paltar qismindən isə gəmidən gətirdiyim dənizçi sandıqlarından tapdığım və yuxarıda haqqında danışdığım şinellərdən ikisini götürdüm. Bu şinellərdən birini altıma salmaq, o birinə də bürünmək fikrində idim.

Noyabrın 6-da, yəni mənim bu adada padşahlığımın və ya əsirliyimin – necə istəsəniz adlandırma bilərsiniz – altıncı ilində mən yola çıxdım. Mən nəzərdə tutduğumdan da xeyli uzağa getdim. İş burasındadır ki, yaşadığım ada öz-özlüyündə bir o qədər də böyük deyildi, lakin mən adanın şərq tərəfinə yaxınlaşarkən gördüm ki, burada sahilədən dənizə tərəf uzanan qayalar silsiləsi vardır. Qayaların bəziləri suyun üzünə çıxmışdı, bəziləri də suyun altında idi, hərdənbir ucları görünürdü. Bu qayalar silsiləsi açıq dənizə tərəf altı mil uzanırdı, onun qurtaracağına isə mil yanm məsafə qumluq

yer görünürdü. Beləliklə, bu əyrini keçmək üçün sahildən xeyli uzaqlaşmaq və hərlənib böyük dövrə vurmaq lazım gəlirdi.

Əvvəlcə mən bu sualtı qayaları görəndə istədim öz təşəbbüsündən vaz keçib geri qayıdım, çünki bu qayaları hərlənib keçmək üçün açıq dənizlə nə qədər uzağa getmək lazım gəldiyini bilmirdim. Xüsusilə, geri qayıda biləcəyimə tamamilə əmin deyildim. Buna görə də mən lövbəri saldım (yola çıxmazdan əvvəl mən gəmidən tapıb gətirdiyim dəmir qarmağın sınığından özüm üçün lövbərə bənzər bir şey düzəltdim), tufəngi götürüb sahilə çıxdım. Mən çox hündür bir təpənin üstünə çıxıb oradan çox yaxşı görünən qayalığın uzunluğunu gözəyari ölçdüm və yola çıxmağı qərara aldım.

Mən həmin təpədən dənizi seyr edərkən adanın şərq sahilə boyunca olduqca böyük və şiddətli bir dəniz axıntısının keçdiyini, bu axıntının lap həmin qayalığa gedib çatdığını gördüm. Mən o saat başa düşdüm ki, bu dəniz axıntısı çox təhlükəlidir: fikirləşdim ki, əgər qayığım bu axıntıya düşsə, o, məni götürüb dənizə tərəf apara bilər və mən də geriye qayıda bilmərəm. Bəli, əgər mən təpənin üstünə çıxıb bu kəşfiyyatı aparmasaydım, elə, doğrudan da, belə olacaq idi, çünki adanın o biri tərəfində, ancaq bir qədər uzaqda yenə belə bir dəniz axıntısı görünürdü və mən diqqət edib gördüm ki, sahilin qabaq tərəfində bu iki axıntı birləşərək daha da güclənir və dənizin içərilərinə gedir. Deməli, mən birinci axıntıdan keçə bilsəydim, onun istiqaməti ilə mən o saat sahilə gedib çıxardım.

Lakin mən iki gün lövbəri qaldırmadım və dayanıb gözlədim, çünki şiddətli (özü də cənub-şərq tərəfdən, yəni axıntının əksinə) külək əsirdi. Qayalığın hər yerində coşqun dalğalar və burulğanlar əmələ gətirirdi. Beləliklə, dalğaya və axıntıya görə həm sahilin yaxınlığında dayanmaq, həm də sahildən çox uzaqlaşmaq xeyli dərəcədə təhlükəli idi.

Gecə külək yatdı, dəniz sakitləşdi və mən də yola çıxmağı qət etdim. Lakin bu zaman mənim başıma gələn əhvalat təcrübəsiz və ehtiyatsız gəmiçilər üçün bir dərs ola bilər. Hələ bu qayalığa gedib çatmamışdım və sahildən cəmi bir qayıq boyu məsafədə ayrılmışdım ki, birdən-birə dənizin çox dəhşətli dərəcədə dərin olan bir yerinə çıxdım və bunun ardınca da dəniz axıntısının elə qüvvətli cərəyanına düşdüm ki, burada su lap dəyirman daşının dibindən çıxan burulğan kimi hərlənirdi. Bu axıntı mənim qayığımı da öz

istişaməti ilə apardı, mənəm əlimdən ancaq bu gəldi ki, qayığı mümkün qədər axıntının kənarı ilə sürdüm ki, bəri ortasına düşməyim. Lakin axıntı mənı getdikcə daha da uzağa aparır və qarşından əks istiqamətlə keçən, indisə mənım sol tərəfimdə qalmış o biri axıntıdan uzaqlaşdırırdı. Heç olmasa, bir balaca külək də əsmirdi ki, mənə kömək etsin, təkcə avarla iş görmək mənasız və əbəs idi. Mən daha həyatdan əlimi üzmüşdüm, çünki bilirdim ki, bir neçə mil irəliddə mənım düşdüyüm axıntı adanın o tərəfindən hərlənib gələn o biri axıntı ilə birləşib daha da güclənəcəkdir və mən o vaxta qədər bu axıntıdan kənara çıxa bilməsəm, deməli, məhv olacağam. Axıntıdan kənara çıxa bilmək üçün isə mən heç bir imkan görmürdüm, mənı mütləq ölüm gözləyirdi, özü də dalğaların qoynunda yox, çünki dəniz çox sakit idi, mən acından öləcəkdim. Doğrudur, mən bu sahildə böyük bir bağa tapmışdım, o qədər ağır idi ki, güclə qaldırıb qayığa qoymuşdım. Gildən hazırlanmış bir bardaq dolusu içməli suyum da var idi. Lakin bütün bunların intəhasız bir dənizin ortasına düşmüş və heç bir torpaq nişanəsi görmədən minlərlə mil yol gedən mənım kimi bir bədbəxt yolçu üçün nə əhəmiyyəti ola bilərdi!

Mən o zaman anladım ki, əgər tale istəsə, hər hansı bir adamın ağır vəziyyətini daha da ağır və əzablı edə bilər. Yaşadığım boş və kimsəsiz ada indi mənım nəzərimdə bir cənnət idi və mənım də yeganə arzum bu cənnətə qayıtmaq idi. Mən ən coşqun və ehtiraslı dəqiqələrdə əllərimi adaya tərəf uzadıb deyirdim: “Mənə xoşbəxtlik verən kimsəsiz ada! Mən bir daha səni görməyəcəyəm! Ah, mən bədbəxtin başına nələr gələcəkdir?” Mən öz yalqızlığımdan şikayətləndiyim dəqiqələri xatırlayaraq öz-özümü nankor hesab edir və danlayırdım. O kimsəsiz adaya gedib çıxmaq üçün indi mən nələrə razı olmazdım! İnsanın təbiəti elə belədir: nə qədər ki öz vəziyyətimizdən daha ağır bir vəziyyətə düşməmişik, biz heç bir zaman öz vəziyyətimizi, həqiqətən, aydın bir şəkildə görə bilmirik və əlimizdəki nemətlərdən məhrum olmayınca biz o nemətlərə qiymət qoymuruq. Qayığımın mənım üçün əziz olan adadan (bəli, indi ada mənə əziz görünürdü!) xeyli uzaqlaşdığını və demək olar ki, altı mil məsafə dənizin içirilərinə gedib çıxdığını görəndə və adanı bir daha görə bilmək ümidindən həmişəlik ayrılacağımi fikirləşəndə nə qədər dəhşətə gəldiyimi heç sözlə ifadə edə bilmirəm. Lakin mən bir an belə dayanmır və gücdən düşənə qədər avar çəkirdim ki, qayığı

şimala, yəni qarşı tərəfdən gələn o biri axıntıya tərəf döndərim. Birdən, günortadan sonra, günəş qərbə tərəf əyləndə cənub-şərq tərəfdən mənim getdiyim istiqamətə qarşı külək əsməyə başladı. Bu, məni bir qədər ürəkləndirdi. Ancaq getdikcə qüvvətlənərək yarım saatdan sonra öz qaydası ilə yaxşıca əsməyə başladıqda mənim nə qədər sevindiyimi siz özünüz təsəvvür edin. Bu külək başlayana qədər mənim adadan hansı məsafədə uzağa gedib çıxdığımı isə Allah bilir. Əgər bu zaman birdən-birə duman qalxıb ətrafı bürüsə və bulud göyün üzünü alsaydı, mən, yəqin ki, məhv olardım, çünki yanımda kompasım yox idi və adanı gözdən itirseydim, hansı tərəfə gedəcəyimi bilməzdim. Ancaq, bəxtimdən, günəşli bir gün idi və havada heç bir duman əlaməti görünmürdü. Mən dor ağacını taxıb yelkəni qaldırdım və axıntıdan çıxmaq üçün qayıdışı şimala tərəf yönəltdim.

Qayıdışım dönüb küləyin istiqaməti ilə axına qarşı gedər-gətməz, suyun rəngində müəyyən dəyişiklik əmələ gəldiyini gördüm: su xeyli durulmuşdu. Başa düşdüm ki, axın hansı səbəbdənsə getdikcə zəifləməyə başlayır, çünki əvvəlcə, yəni sürətlə axıqda su həmişə bulanıq idi. Doğrudan da, bir az sonra gördüm ki, şərq tərəfdə dənizdə bir neçə qaya vardır (bu qayaları uzaqdan görmək mümkün idi, çünki onların ətrafında burulan dalğalar ağ köpük dairəsi əmələ gətirmişdi). Bu qayalar dənizdəki axını iki qola ayırırdı, bunlardan biri və ən güclü olanı cənuba tərəf axıb gedirdi, qayalar bu qolun şimal-şərqində qalırdı, o biri qol isə qayalara dəyib geri qayıdır və böyük bir burulğan əmələ gətirərək şimal-qərbə tərəf sürətlə axıb gedirdi.

Bu kəşfdən duyduğum hədsiz sevinci yalnız o adamlar daha yaxşı anlaya bilər ki, onlar dar ağacı altında ikən əfv edilməyin və ya bıçaq boğaza dayanarkən ən son dəqiqədə quldurların əlindən xilas olmağın nə demək olduğunu özləri şəxsən həyatda görüb hiss etmişlər. Mən sevinc içində qayıdışımı geriye tərəf gedən su axınına doğru yönəltdim və yelkəni getdikcə şiddətlənən küləyə açıb şən halda geri qayıtdım.

Əks tərəfə gedən bu axın qayıdışımın dənizə axıb getdiyi yerdən altı mil şimala olan bir yerdə məni adaya aparıb çıxartdı, belə ki, mən adaya yaxınlaşanda gördüm ki, adanın şimal sahilinin qarşısında-yam, yəni mənim yola düşdüyüm sahilin əks tərəfindəyəm. Geriyə

gedən bu axının köməyi ilə üç milə qədər irəliləyəndən sonra gördüm ki, bu axın xeyli zəifləyir və daha qayığı aparmağa gücü çatmayacaqdır. Lakin indi mən artıq adanı görürdüm, qayığım da iki qüvvətli axının, yəni məni dənizə sürükləyib aparmış cənub və bundan üç mil kənardan keçən şimal axınının arasındakı tamamilə sakit yerdə idi. Səmt küləyindən istifadə edərək bir o qədər olmasa da, yenə də adaya tərəf istiqamət götürüb irəliləyirdim.

Axşam saat dördə yaxın, mən adanın sahilinin üç milliyində olanda gördüm ki, mənim başıma gələn bədbəxt hadisələrə səbəb olan və yuxarıda dediyim kimi, cənuba tərəf uzanıb gedən qaya silsiləsi dənizdə həmin istiqamətdə su axını əmələ gətirmək ilə bərabər, eyni zamanda şimala tərəf gedən başqa bir axını da yaradır. Bu axın da çox güclü idi, lakin yolum qərbə tərəf olduğundan bu axın mənim üçün bir o qədər də əlverişli deyildi. Buna baxmayaraq, səmt küləyinin sayəsində mən bu axını keçdim və təxminən, bir saatdan sonra sahilə yaxınlaşdım, indi mənimlə sahil arasında bir mil məsafə var idi, burada dəniz də sakit idi, ona görə də mən asanlıqla sahilə yan aldım.

Ayaqlarım altında möhkəm torpaq olduğunu hiss etdikdə mən xilas olduğum üçün diz çöküb Allaha dua etdim və qayıqla bu adadan xilas olmaq planından tamamilə əl çəkməyi qərara aldım. Sonra yanımdakı yeməklərdən bir az yeyib qarnımı bərkitdim: sahilin lap kənarı ağaclıq idi, mən qayığımı bu ağacların budaqlarının altındakı kiçik körfəzə keçirdim, yorğunluq və ağır iş məni lap əldən saldığına görə uzanıb yatdım.

Mən böyük bir çətinliyə düşmüşdüm, çünki qayığımı haradan və necə evə aparacağımı bilmirdim. Əvvəlki yol ilə, yəni adanın şərq sahilini hərlənib qayıtmaq haqqında heç söhbət ola bilməzdi, çünki mən, onsuz da, çox qorxu çəkmişdim. Adanın qərb sahilə tərəfdən olan bu yolu isə, qətiyyən, tanımırdım və yol ilə getməyə də cəsərət etmirdim. Elə buna görə də mən sabahı gün səhər qərb sahilə boyunca getməyi və öz “gəmimi” qoymaq və lazım olanda gəlib istifadə edə bilmək üçün orada təhlükəsiz bir körfəzin olub-olmadığını yoxlamağı qərara aldım. Doğrudan da, mən üç mil getdikdən sonra sahilin içinə tərəf xeyli uzanan və getdikcə daralaraq axını kiçik bir çayla birləşən əla bir körfəz tapdım. Mən qayığımı buraya gətirdim, elə bil ki, bu körfəz elə mənim üçün hazırlanmış bir liman idi.

Qayıqı bərkidib bağladım, özüm isə harada olduğumu bilmək üçün sahilə çıxdım.

Məlum oldu ki, mən keçən dəfə bu sahilə piyada gələrkən nişanə qoyduğum yerin lap yaxınlığındayam. Buna görə də mən özümle yalnız tüfəngi və çətiri götürdüm (çünki günəş bərk yandırdı), sonra yola düşdüm. Uğursuz dəniz səfərindən sonra bu gəzinti mənə çox xoş göründü. Axşamtərəfi mən meşədəki “yaylağıma” gəlib çatdım və gördüm ki, burada hər şey öz yerindədir.

Çəpərdən aşib kölgədə uzandım, çox yorğun olduğuma görə tez yuxuladım. Lakin bir az sonra qəflətən kimin isə səsi məni yuxudan oyadarkən özünüz təsəvvür edin ki, nə qədər heyrətə düşdüm. Bu səs bir neçə dəfə məni öz adımla çağırırdı: “Robin, Robin, Robin Kruzo! Zavallı Robin Kruzo! Sən haradasan, Robin Kruzo? Sən haradasan? Harada idin?”

Səhər avar çəkdiyim, günortadan sonra piyada yol gəldiyim üçün çox yorulmuş və elə bərk yatmışdım ki, birdən-birə oyana bilmədim və uzun müddət mənə elə gəldi ki, bu səsi yuxuda eşidirəm. Lakin bu səs bir də: “Robin Kruzo, Robin Kruzo!” – deyə təkrar edəndə mən oyandım və əvvəlcə çox bərk qorxdum. Tez yerimdən sıçrayıb vəhşi kimi ətrafı gözdən keçirməyə başladım və birdən başımı qaldırıb yuxarı baxanda öz tutuquşumun çəpərin üstündə oturduğunu gördüm. Əlbəttə, o saat anladım ki, məni çağıran odur, çünki mən eyni şikayətli səs ilə həmin sözləri dəfələrlə özüm ona demişdim, o da bu sözləri əla surətdə əzbərləmişdi. Bəzən elə olurdu ki, gəlib barmağımın üstünə qonur, dimdiyini lap üzümə yaxınlaşdırıb: “Zavallı Robin Kruzo! Sən haradasan? Sən harada idin? Sən buraya necə gəldin?” – sözlərini və ona öyrətmiş olduğum başqa kəlmələri eynilə təkrar edirdi.

Lakin eşitdiyim səsin tutuquşunun səsi olduğuna və mənimlə danışmaq üçün ondan başqa heç kəsin olmadığına əmin olduğdan sonra da mən uzun müddət sakitləşib özümə gələ bilmədim. Mən qətiyyənlə anlama bilmirdim ki, əvvəla, tutuquşu mənim yaylağıma nə cür uçub gəlmişdir, ikincisi, o, nə üçün başqa bir yerə yox, elə məhz buraya gəlmişdir. Lakin onun öz sədaqətli tutuquşum olduğuna zərrə qədər şübhə etmədiyimə görə mən daha bu barədə uzun-uzadı düşünmədim və əlimi uzadıb onu öz adı ilə çağırdım. Mehriban quş o saat uçub, həmişəki kimi, baş barmağımın üstünə qondu

və yenə də təkrar etdi: “Zavallı Robin Kruzo! Sən buraya necə gəldin? Sən harada idin?” Məni yenidən gördüyü üçün tutuquşu çox sevinirdi. Evə gedəndə mən onu da özümle apardım.

Mən uzun müddət bir daha dənizə çıxmaq arzusunda olmadım və məruz qaldığım təhlükələr haqqında günlərlə düşündüm. Əlbəttə, əgər qayıq adanın bu tərəfində olsaydı, yaxşı olardı, lakin qayığı bu tərəfə gətirmək üçün heç bir tədbir düşünə bilmirdim. Adanın şərq sahili haqqında mən heç düşünmək belə istəmirdim. Nə olur olsun, mən bir daha şərq sahilini hərlənib keçməyə cəsaret etməzdim, hətta bu barədə fikirləşəndə də qorxudan ürəyim sıxılır və qanım damarlarımda quruyurdu. Adanın qərb sahili isə mənə, qətiyyən, tanış deyildi. Bəlkə, adanın o biri tərəfində olduğu kimi, bu qərb tərəfində də dəniz axını güclü və sürətli oldu, onda nə edərəm? Belə olduqda axın məni dənizə aparmasa da, hər halda, sürətlə gətirib sahiləki qayalara çırpma bilərdi ki, bu da mənim üçün bir təhlükə idi. Qayığı düzəltmək və suya salmaq mənə bir neçə aylıq ağır zəhmətə başa gəlmiş olsa da, mən yenə də bütün bunları nəzərə alaraq, bundan sonra qayıqsız keçinməyi qət etdim.

Bu fikir bir ilə qədər məni möhkəm tutdu. Mən sakit və yalqız bir həyat keçirirdim ki, bunu, heç deməsəm də, oxucu özü asanlıqla təsəvvür edə bilər. Mənim fikir və hisslərim tam bir müvazinət kəsb etmişdi, mən özümü bütünlüklə xoşbəxt hesab edirdim, həyatımı da tamamilə taleyin ixtiyarına vermişdim. Yanımda heç kəsin olmadığı və yalqız yaşadığımı nəzərə almasaq, demək olar ki, mənim heç bir şeydən korluğum yox idi.

Yaşayış şəraitimin tələb etdiyi hər cür sənət və əl işlərində bu il mən tamamilə ustalaşmışdım. Doğrudan da, fikir edirəm ki, əgər əlimin altında lazımi alətlərin az olduğunu da xüsusilə nəzərə alsaq, indi, demək olar ki, məndən lap bir əla dülgər çıxardı. Mən saxsı qab bişirmək işində də xeyli irəliləmişdim: üzərində tağalaq olan bir dəzgah düzəltdim ki, bu da işimi xeyli asanlaşdırmış və keyfiyyəti də yaxşılaşdırmışdı. Əvvəllər adamın heç baxmaq istəmədiyi çox kobud və biçimsiz saxsı qablar düzəltdiyim halda, indi əlimdən yaraşlıq və düzgün forması olan qablar çıxırdı.

Lakin mənə elə gəlir ki, tütün trubkası hazırlamaq qaydasını kəşf etdiyim gündə olduğu qədər heç bir zaman sevinməmiş və fəxr etməmişdim. Əlbəttə, mənim trubkam çox ibtidai idi, mən onu

başqa qablar kimi gil palçığından düzəldib bişirmişdim, özü də bir o qədər yaraşlıq çıxmamışdı. Lakin o, kifayət qədər möhkəm idi və yaxşı tüstü verirdi, ən başlıcası isə bu idi ki, nə olur olsun, bu, hər halda, mənim çoxdan arzu etdiyim trubka idi, çünki tütün çəkməyi çox sevirdim. Doğrudur, bizim gəmidə belə trubkalar var idi, lakin mən o zaman bu adada tütün yetişdiyini bilmirdim, ona görə də gərəksiz hesab edib onları götürməmişdim. Sonra mən gəmini yenidən axtarıb alt-üst edəndə daha o çubuqları tapmadım.

Mən səbət toxumaqda da böyük ixtiraçılığa nail olmuşdum və müxtəlif şəkillərdə çoxlu səbət toxumuşdum. Düzdür, bu səbətlər bir o qədər də qəşəng deyildi, lakin lazım olan şeyləri saxlamaq və bir yerdən başqa yerə daşımaq üçün tamamilə əlverişli idi. İndi mən keçiyə ovlayanda onu ağacdən asıb dərisini soyur, sonra şaqqalayıb doğrayır və səbətin içində evə gətirirdim. Bağaları da belə edirdim: daha böyük bir bağanı çiynimə alıb evə aparmağa ehtiyac yox idi, çünki indi mən bağanı yerindəcə sındırıb doğrayır, yumurtalarını çıxarır və mənə lazım olan yerini kəsib səbətə qoyur, qalanını da tullayırdım. Böyük və dərin səbətlərə isə qurudub üyütdüyüm taxılı töküürdüm.

Bu arada barıt ehtiyatım azalmağa başlamışdı. Bu elə bir zərər idi ki, mən bütün səylərimə baxmayaraq, onun yerini heç bir şey ilə doldura bilməzdim, buna görə də barıtın azalması mənə çox ciddi surətdə düşünməyə və barıt qurtardıqdan sonra keçiləri nə ilə ovlayacağımı fikirləşməyə məcbur etmişdi. Adadakı həyatımın üçüncü ilində cavan bir keçini tutub ələ öyrətdiyimi yuxarıda nağıl etmişdim. Mən ona bir erkək yoldaş da tutub gətirmək fikrində idim, amma heç ələ düşəni yox idi. Buna görə də mənə keçim də törəyib artmadı və qalib qocaldı, sonra da ələ qocalıqdan öldü, çünki heç kəsməyə əlim gəlmirdi.

Adada olduğumun on birinci ilində, yuxarıda dediyim kimi, barıtım qurtarmağa başlayarkən mən vəhşi keçiləri diri-diri tutmaq üçün bir vasitə tapmaq haqqında çox ciddi düşünməyə başladım. Mən ən çox yanında balası olan südlü bir keçiyə tutmağı arzu edirdim. Əvvəlcə mən tələ düzəltdim və bunlardan bir neçəsini müxtəlif yerlərdə qurdum. Keçilər də mənə qurduğum bu tələlərə tez-tez düşürdülər, lakin bunun mənə faydası az idi, çünki mən tələni köhnə iplərdən düzəldirdim və hər dəfə keçilər həm tələyə qoyduğum yemi yeyir, həm də sonra tələnin iplərini qırıb qaçırdılar.

Belə olduqda mən təcrübə üçün canavar quyusundan istifadə etməyi qərara aldım. Keçilərin ən çox hansı tərəfdə otladıklarını bilir-dim, gedib orada üç dərin çuxur qazdım, sonra onların üstünü özüm hazırladığım torla örtüb torpaqladım, üstünə də düyü və arpa sünbülləri tökdüm. Tezliklə əmin oldum ki, keçilər mənim qazdığım çuxurların yanına gəlir və sünbülləri də yeyirlər, çünki çuxurların yan-yörəsində keçi ayaqlarının izləri vardır. Belə olduqda mən əsl tələlər düzəltdim, ancaq sabahısı gün gəlib onlara baxanda gördüm ki, yemləri yeyilib, keçilər isə yoxdur. Bu, məni çox kədərləndirdi, ancaq yenə də ruhdan düşmədim, qazdığım çuxurların üstünü örtən qapaqları bir qədər düzəldib, tələnin quruluşunu da dəyişdim (mən bu işi bütün təfərrüatı ilə nağıl edib oxucunu yormayacağam), bir gün sonra isə gəlib çuxurlardan birində böyük və qoca bir keçi, digərində də üç oğlaq tapdım: bunlardan biri erkək, ikisi dişi idi.

Qoca keçini mən yenə də buraxdım, çünki onunla nə edəcəyimi bilmirdim: o qədər vəhşi və hirsli idi ki, onu diri tutub aparmaq olmazdı (mən onun düşdüyü çuxura enməyə qorxurdum), əbəs yerə heyvanı öldürmək də istəmirdim. Çuxurun üstündəki çubuqlardan toxuduğum qapağı bir qədər qaldıran kimi keçi sıçrayıb oradan çıxdı və dördayaq qaçmağa başladı. Mən hələ o zaman bilmirdim ki, aclıq hətta aslanın özünü də yumşaldıb quzuya döndərər, amma sonralar buna tamamilə inandım. Əgər mən keçini üç-dörd gün ac saxlayıb sonra ona su və yem gətirsəydim, bu keçi oğlaqlardan da yaxşı əhliləşər və ələ öyrənərdi. Keçi, ümumiyyətlə, çox ağıllı və itaətkar bir heyvandır, onlarla yaxşı rəftar edəndə çox tez və asanlıqla əhliləşirlər.

Lakin təkrar edirəm, o zaman mən bunların heç birini bilmirdim. Mən qoca keçini buraxıb, oğlaqların düşdüyü çuxura yanaşdım və onları bir-bir çıxarıb, üçünü də bir iplə bağladım, güc-bəla ilə dartıb evə gətirdim.

Uzun müddət onları yeməyə məcbur edə bilmədim, lakin bir az sonra onların qabağına bir neçə sütün sünbül tulladım və beləliklə də, onları şirnikdirib yavaş-yavaş ələ öyrətdim. Beləliklə, mən keçi saxlayıb özüm üçün böyük bir sürü düzəltmək fikrinə düşdüm və belə hesab etdim ki, barıt və qırmam qurtarandan sonra özümü ətlə təmin etmək üçün bu, yeganə vasitədir. Əlbəttə, mən bunları vəhşi keçilərdən ayrı saxlamalı idim, yoxsa onlara qoşulsaydılar,

hamısı böyüyəndə meşəyə qaçıb gedərdi. Bunun bircə çarəsi var idi: mən, gərək, bu keçiləri ağılda saxlayaydım, özü də ağılın ətrafını möhkəm payalarla elə çəpərləməli idim ki, keçilər onu nə iç, nə də bayır tərəfdən uçura bilməsinlər.

Belə bir ağılı düzəltmək tək bir adam üçün o qədər də asan iş deyildi. Lakin onu düzəltmək lap zəruri idi. Buna görə də mən işi ləngitmədən əlverişli bir yer axtarmağa başladım, yəni mən elə bir yer axtırdım ki, orada mənim keçilərim həm otdan və sudan təmin olunsunlar, həm də günəşdən qorunsunlar.

Tezliklə belə bir yer tapıldı: bura geniş və düz bir çəmənlik idi, bizim qərbdəki müstəmləkələrdə belə çəmənliklərə sulu tala deyirlər. Bu çəmənliyin iki-üç yerindən dıpduru su axırdı, bir tərəfində isə kölgəli bir pöhrəlik var idi. Belə ağılların necə hazırlandığını bilənlərin hamısı mənim işə necə başladığımı eşidəndə, yəqin ki, mənə güləcəklər, çünki mənim ilk planıma görə düzəldəcəyim ağıl bütün bu çəmənliyi əhatə etməli idi, halbuki çəmənliyin dövrəsi ən azı iki mil olardı. Ancaq axmaqlıq onda deyildi ki, mən iki mil uzunluğunda çəpər çəkməyə girişmişdim, mənim iki yox, lap on mil uzunluğunda da çəpər çəkməyə kifayət qədər vaxtım var idi. Axmaqlıq onda idi ki, mən keçilərin bu qədər böyük bir ağılda saxlanmasının onların adada sərbəst gəzib otlamalarından heç bir təfəvütü olmadığını düşünməmişdim, çünki, fərqi yoxdur, ağıl çəpərlənmiş olsa da, yenə keçilər bu böyük yerdə sərbəst gəzib-dolanar və tamamilə vəhşi keçilər kimi böyüyərdilər, sonra da onları tutmaq çətin olardı.

Mənim ilk planımı bir qədər dəyişdirməyə məcbur etmiş bu fikir ağılıma gələndə mən çəpəri çəkməyə başlamışdım və yadıma gəlir ki, bir əlli yarda qədər uzatmışdım. İndi mən çəmənliyin uzunluğu yüz əlli, eni isə yüz yard olan bir hissəsini çəpərləməyi qərara aldım və hələlik bununla da kifayətləndim. Belə bir ağılda mənim bütün sürüm otlaya bilərdi, sonralar, sürü artanda mən həmişə ağılı böyüdü-b genişləndirə bilərdim.

Mənim bu qərarım ağılabatan idi, ona görə də dayanmayıb işə girişdim. Ağılın bu birinci hissəsini mən, təxminən, üç aya çəpərləyib qurtardım və hələ işi başa vurmamış keçilərin üçünü də gətirib orada, yaxın bir yerdə bağladım ki, ələ öyrənsinlər. Mən tez-tez onlara arpa sünbülü gətirir və ovcumun içinə düyü töküb onlara

yedirirdim ki, mənə alışsınlar. Çəpəri çəkib qurtarandan sonra isə onları açıb buraxdım, ancaq onlar mənim dalımca gəzib yem istəyirdilər.

İl yarımından sonra keçilərin sayı onların balaları ilə birlikdə on ikiyə çatdı, daha iki il keçəndən sonra isə mənim sürüm (yemək üçün kəsdiyim keçilərdən başqa) qırx üç başa qədər çoxaldı. Vaxtım olduqca onlar üçün ətrafı çəpərlənmiş beş ağıl düzəltmişdim, bunların da hər birində balaca dam düzəltmişdim ki, keçilərdən biri lazım gələndə mən onları bu dama qovub salırdım. Ağıllar isə yan-yana idi və birindən digərinə qapıları var idi.

İndi mənim nəinki keçi ətindən, hətta süddən də tükənməz ehtiyatım var idi. Bu süd məsələsi, doğrusu, mənim üçün lap göydəndüşmə oldu, çünki mən keçi saxlamaq haqqında fikirləşəndə bu süd məsələsi heç ağılıma da gəlməmişdi; mən bunu ancaq sonralar başa düşüb, keçiləri sağmağa başladım. Mən süd ferması düzəltdim və bəzən bu fermadan gündə iki qallona qədər süd görürdüm. Dünyada hər şeyi becərib yetişdirən təbiət onun nemətlərindən necə istifadə etməyi də özü bizə öyrədir. Ömrümdə mən inək və ya keçi sağmamışdım, ancaq onların sağılmasını, yağ və pendirin hazırlanmasını uşaqlıqda görmüşdüm, buna baxmayaraq, ehtiyac məni məcbur edəndə, əlbəttə, birdən-birə yox, bir çox müvəffəqiyyətsiz təcrübələrdən sonra keçiləri sağmağı da, yağ və pendir hazırlanmağı da öyrəndim və sonralar heç bir zaman ağartıdan korluq çəkmədim.

Zənnimcə, ən qaraqabaq adam məni öz ailəmlə birlikdə yemək stolunun arxasında nahar edərkən görsəydi, özünü gülməkdən saxlaya bilməzdi. Hamıdan əvvəl mən özüm stolun başında əyləşirdim, çünki mən bu adanın kralı və hakimi idim, bütün təbəələrimin də həyatı mənim əlimdə idi, mən onları öldürə də bilərdim, əfv edə də bilərdim, onları həm azad etməyə, həm də azadlıqdan məhrum etməyə ixtiyarım var idi, onların isə heç biri mənə etiraz etmirdi. Mənim öz əyanlarımla birlikdə bir kral dəbdəbəsi ilə necə nahar etdiyimi kənardan seyr edib görmək çox maraqlı olardı. Yalnız tutuquşunun mənimlə danışmağa ixtiyarı var idi, çünki əyanların arasında mənə ən çox yaxın olanı o idi. Artıq qocalmış və adada özünə bir tay tapıb nəslini artırma bilmədiyindən tamamilə kaftarlayıb, olan-qalan ağılı da itirmiş olan itim, həmişə mənim sağ tərəfimdə

oturardı, iki pişiyin də biri stolun bir tərəfində, digəri isə o biri tərəfində oturaraq, gözlərini mənə zilləyir və xüsusi mərhəmət nişanəsi olan tikələrin onlara verilməsini gözləyirdilər.

Ancaq bu pişiklər gəmidən gətirdiklərim deyildi, onlar çoxdan ölmüşdü və mən də öz əlimlə onları evimin yaxınlığında basdırmışdım. Onlardan biri, bilmirəm, adada hansı heyvanla gəzib-dolanmışdısa, balalamışdı, mən onun balalarından ikisini özüm üçün saxlamışdım. Onlar da böyüyüb əhliləşmişdilər, qalanları isə meşəyə qaçıb vəhşiləşmişdilər. Bir müddətdən sonra bu pişiklər mənim lap canımı boğazıma yığdılar: adada o qədər pişik əmələ gəlmişdi ki, məni göz açmağa qoymurdular, anbara girib ərzağı daşıyıb aparırdılar. Yalnız tufəngdən atəş açıb çoxunu qırdıqdan sonra onlar məni rahat buraxdılar. Beləliklə, mən öz əyanlarımla rahatca yaşayırdım və demək olar ki, heç bir şeydən korluq çəkmirdim, məni darıxdıran yalnız bir şey idi: mən yanımda bir insan, bir həmsöhbət görmək istəyirdim, o da ki yox idi. Ancaq tezliklə mənim ixtiyarımda olan bu torpaqlarda həddindən çox insan görünməyə başladı.

Hərçənd ki, təhlükəli dəniz səyahətlərinə bir daha çıxmamağı mən qəti qərara almışdım, ancaq, bununla belə, heç olmasa, xırda gəzintilər üçün əlimin altında bir qayığın olmasını çox arzu edirdim. Qayıqı adanın mən yaşayan tərəfinə gətirmək haqqında tez-tez düşünürdüm, lakin bu planın həyata keçirilməsinin çətin olduğunu anlayaraq hər dəfə özümə onunla təskinlik verirdim ki, mən elə qayıqsız da yaxşı yaşayıram; lakin mən, nədənsə, axırıncı səyahətim zamanı ətrafi seyr etmək, sahillərin vəziyyətini və dənizdəki axının istiqamətini öyrənmək üçün üzərinə çıxdığım o tərəyə getməyi çox arzu edirdim. Nəhayət, özümü saxlaya bilməyib yola düşdüm. Bu dəfə mən oraya sahilboyu ilə piyada getdim. Bizim İngiltərədə hər kəs o vaxt mənim geyindiyim paltarda küçəyə çıxsaydı, əminəm ki, görənlər ya qorxub qaçar və ya gülməkdən ölərdilər. Hətta mən özüm də bu qiyafədə gedib Yorkşir küçələrində gəzsəm, nələr baş verəcəyini təsəvvürümdə canlandıranda çox zaman qeyri-ixtiyari olaraq gülümsəyirdim. Burasını izah etmək üçün icazə verin, mən öz paltarımı və görkəmi bir balaca təsvir edim.

Başımda keçə dərisindən tikilmiş və saçaqları kürəyimə düşən biçimsiz bir şiş papaq var idi. Papağın kürəyimə qədər uzanan dal

tərəfi boynumu günəşdən və yağışdan qoruyurdu. Bu da mənim üçün çox yaxşı idi, çünki isti iqlimi olan ölkələrdə yağışın paltardan bədənə keçməsi çox təhlükəlidir.

Sonra mənim əynimdə yenə də keçi dərisindən tikilmiş, dizimə qədər uzun bir arxalıq və şalvar var idi; ancaq şalvarım çox qoca bir keçinin dərisindən tikildiyi üçün qəzili o qədər uzun idi ki, baldırımı lap yarıyadək örtürdü. Corabım və ayaqqabım yerli-dibli yox idi və bunların əvəzinə özümə... heç bilmirəm necə adlandırım... bir növ, yan tərəfdən açılıb-bağlanan və uzunboğaz çəkməyə oxşar bir şey düzəltdim, lakin bu da çox ibtidai bir şəkildə idi.

Arxalığın üstündən keçi dərisindən, lakin qəzilləri təmizlənmiş enli bir qurşaq bağlayırdım, qurşağın uclarını bir-birinə bağlamaq üçün nazik qayışdan ilgək düzəltdim, yan tərəfdən isə yenə də qayışdan iki həlqə salmışdım, ancaq bu həlqələr qılınc və ya xəncər üçün deyil, mişarı və baltanı böyrümdən asmaq üçün idi. Bundan başqa, çiyimdən də bir qayış keçirirdim, bu qayış da eynilə belimdəki qurşaq kimi bağlanırdı, ancaq ilgəkləri bir qədər dar idi. Mən bu qayışa iki cib tikmişdim, bu ciblər sol tərəfimə düşürdü, bunlardan birinə barıt, o birinə isə qırma tökürdüm. Dalımda həmişə bir zənbil olurdu, tufəngi çiyimə salırdım, dəridən düzəltdiyim böyük çətiri isə həmişə başımın üstündə tuturdum. Doğrudur, bu çətir son dərəcə eybəcər və yöndəmsiz idi, ancaq yanımcə gəzdirdiyim şeylərin içərisində, tufəngdən sonra, ən lazımlısı bu çətir idi. Ancaq üzümün rəngi elə idi ki, mən zənciyə az oxşayırdım; ekvatorun doqquz-on dərəcə yaxınlığındakı isti bir yerdə yaşamağıma baxmayaraq, sifətimi yanmaqdan qorumağa heç səy etməmişdim, bununla belə, yenə də rəngim bir o qədər qaralmamışdı. Əvvəlləri mən saqqalımı yarım arşına qədər uzatmışdım, çünki yanımda qayçı və ülgüc yox idi, ona görə də sonralar mən bu saqqalı qırıxıb xeyli düzəltdim, yalnız bığlara dəymədim, sonra bu bığlar uzanıb lap müsəlman bığları kimi sallanmışdı (belə bığları mən Salehdə yaşayan türklərdə görmüşdüm, mərəkeşlilər isə belə bığ saxlamırlar). Bığlarımin uzunluğu, doğrudan da, hədsiz dərəcədə idi, əlbəttə, daha siz elə bilməyin ki, gətirib bu bığlardan lap papaq da asmaq olardı, yox, o dərəcədə deyildi, ancaq o qədər uzanmışdı və o qədər qorxunc bir görkəm almışdı ki, İngiltərədə xırda uşaqlar onu görsəydi, hamısı qorxardı.

Lakin mən bütün bunları elə-belə, sözgəlişi danışırım. Çünki adada mənim bu qiyafəmə və görkəmə baxıb maraqlanacaq tamaşaçılar bir o qədər də çox deyildi, buna görə də görkəmə necə olur olsun, bunun heç bir fərqi yox idi. Mən bu barədə yeri gəldiyi üçün danışdım, bu məsələyə bir daha qayıtmayacağam. Həmin təsvir etdiyim paltarda mən yeni bir səyahətə getdim və mənim bu səyahətim beş-altı gün çəkdi. Əvvəlcə mən təpəyə qalxıb ətrafı gözdən keçirmək üçün sahilboyu qayıqla yan almış olduğum tərəfə getdim. Qayıq yanımda olmadığına görə indi mən bu təpəyə düz bir kəsə yol ilə getdim. Lakin mən qayıqla hərlənib keçdiyim qayalar silsiləsini və onun ətrafında dənizin tamamilə sakit olduğunu görəndə çox təəccüb etdim. Nə bu qayaların yanında, nə də başqa yerdə heç bir dalğa yox idi.

Mən bu məsələdə çətinə düşmüşdüm və onun həlli üçün bir müddət dənizi müşahidə etməyi qərara aldım. Mən tezliklə inandım ki, dənizdəki bu axının səbəbi qərb tərəfdən başlanıb gələn qabarmadır və bu qabarmanın nəticəsində əmələ gələn su axını harada isə yaxın bir yerdə dənizə tökülən böyük bir çayın axını ilə birləşir, özü də gah qərb, gah da şimal tərəfdən əsən küləyin istiqamətindən asılı olaraq, bu axın bəzən sahilə yaxınlaşır, bəzən də uzaqlaşır. Doğrudan da, belə idi, çünki mən axşama qədər gözlədim və yenidən təpənin üstünə çıxıb baxanda həmin dəniz axınını aydınca gördüm; ancaq indi bu axın keçən dəfə, yəni mənim qayığımı götürüb dənizə aparanda olduğu kimi, sahilin lap yaxınlığından yox, mil yarım uzaqlıqdan keçirdi, deməli, bu axın qayıq üçün həmişə təhlükə yaratmazdı.

Bu kəşfdən belə bir nəticəyə gəldim ki, indi qayığı adanın mən yaşayan tərəfinə keçirmək üçün daha heç bir şey mənə maneçilik törətməz, bunun üçün yalnız axının sahilə uzaqlaşdığı vaxtı düzgün seçmək lazımdır. Lakin bu planın əməli surətdə həyata keçirilməsi haqqında düşünəndə bundan əvvəlki səyahətdə düşdüyüm təhlükəni xatırladım və bu, məni elə qorxutdu ki, həmin plandan o saat əl çəkdim və bunun əvəzinə başqa, daha çox zəhmət tələb etsə də, hər halda, daha düzgün olan bir plan qəbul etdim: mən başqa bir qayıq və ya təknə düzəltməyi qərara aldım ki, əlimdə iki qayıq olsun – biri adanın bu tərəfində, digəri isə adanın o biri tərəfində dayansın.

Oxucu bilir ki, adada mənim iki malikanəm var idi. Hər şeydən əvvəl qayanın dibində, ətrafına ikiqat çəpər çəkilmiş, ortasında çadır və çadırın yanında anbar olan evimi qeyd etməliyəm; mənim bu evim kiçik bir qala idi, haqqında danışdığım vaxta qədər mən buradakı anbarımı da xeyli genişləndirmişdim, indi bu anbar bir neçə gözdən ibarət idi, aralarında da bir-birinə yol var idi. Anbarın ən geniş və quru olan gözündə (o yerdən ki, yuxarıda dediyim kimi, bayra yol açmışdım, yəni hasarın bayır tərəfinə çıxan yerində) özüm düzəltdiyim böyük gil küpələr və on dörd-on beş ədəd dərin səbət var idi, bu səbətlərin hər biri beş-altı qarış dərinliyində idi, hamısının da içi müxtəlif ərzaqla və başlıca olaraq taxılla dolu idi. Bu taxılın bir hissəsini əlimdə ovub dən eləmişdim, bir hissəsini isə sünbül halında saxlamışdım.

Evimin ətrafına çəkdiyim bayır çəpər haqqında isə bunu deməliyəm ki, yuxarıda söylədiyim kimi, bu çəpərə vurduğum payaların hamısı yaşllaşmış, elə qol-budaq atmışdılar ki, bunun arxasında insan məskəni olduğunu bildirən heç bir əlamət görünmürdü.

Mənim istehkam kimi möhkəmləndirdiyim bu evimin yaxınlığında, təpənin altında bir qədər adanın içərilərinə doğru uzanan və iki hissədən ibarət olan əkin yerim var idi. Mən bu əkin yerlərini hər dəfə səylə şumlayıb becərir və hər il yaxşıca arpa və düyü məhsulu götürürdüm. Əgər əkin yerimi genişləndirmək lazım gəlsə idi, elə həmin yerin dörd tərəfində kifayət qədər əlverişli xam torpaq da var idi.

İkinci malikanəm isə meşədə idi. Orada hər şeyi öz qaydasında və hazır vəziyyətdə saxlayırdım: nərdivanı içəri qoyurdum, malikanənin ətrafında bitmiş və təbii bir çəpərə çevrilmiş ağacları mən vaxtılı-vaxtında kəsib təmizləyirdim ki, çox hündürə qalxmasınlar, buna görə də ağacların qol-budağı yan tərəfə uzanıb yaxşı kölgəlik əmələ gətirirdi. Çəpərin içində ağacların kölgəsində parusindən düzəlmiş çadırım var idi və bu çadır yerə vurulmuş payaların üstündə o qədər möhkəm dayanmışdı ki, onun heç bir zaman əyər-əskiyini düzəltmək lazım gəlmirdi. Çadırın içində keçi dərilərindən özümə yatacaq düzəlmişdim, yatağın üstünə gecələr bürünmək üçün gəmidən gətirdiyim bir adyalı və dənizçi şinelini salmışdım, çünki çox zaman mən dalbadal bir neçə gecə burada qalırdım.

Bu malikanənin yanında keçilər üçün düzəltdiyim ağıllar var idi. Bu ağılları çəpərləmək mənə hədsiz zəhmət bahasına başa

gəlmişdi. Keçilərin çəpəri deşib çıxacaqları fikri məni o qədər qorxutmuşdu ki, mən daima çəpərə yeni payalar vurub bərkidirdim və yalnız çəpərdəki bütün dəlik-deşiklər tamamilə tutulduqdan və bu çəpər daha çox payalardan düzəlmiş bir hasara bənzədikdən sonra mən sakitləşdim. Bir qədər keçdikdən və çəpərə vurduğum bütün payalar yaşıllanıb qol-budaq atandan sonra mənim düzəltdiyim bu çəpər möhkəm bir divara çevrildi (mənim vurduğum bu payalar ilin yağarlıq fəslindən sonra bitib yaşıllaşmışdı).

Bütün bunlar göstərir ki, mən öz həyatımı və istirahətimi yaxşılaşdırmaq üçün lazım olan hər bir işi görür, zəhmət çəkir və tənbellik etmirdim. Ev heyvanlarını bəsləyib artırmaq məsələsinə gəldikdə, deməliyəm ki, bunun da mənim həyatım üçün böyük əhəmiyyəti var idi. Əlimdə keçə sürüsünün olması o demək idi ki, ömrümün axırına qədər – mən hələ qırx il də yaşaya bilərdim – mənim ət, süd, yağ və pendir ehtiyatım olacaqdı. Əlimdə keçə sürüsünün olması üçün isə, gərək, keçilərin yatdığı ağılların çəpəri həmişə öz qaydasında olaydı.

Burada, mənim yaylağımın yanında xeyli meynə bitmişdi, mən də bu meynələrin üzümünü qurudub qısa saxlayırdım. Mən qurutduğum kişmişə çox qənaət edirdim, çünki bu həm mənim süfrəmdə yaxşı və ləzzətli bir çərəz idi, həm də bədəni möhkəmləndirən, sağlam və qidalı bir yemək idi.

Meşədəki yaylağım mənim yaşadığım adanın o biri tərəfində, qayıq qoyub gəldiyim limanın arasındakı yolun tən ortasında idi. Buna görə də mən hər dəfə o biri sahilə gəzməyə gedəndə gecəni bu yaylaqda keçirirdim. Mən qayığa baxmaq üçün tez-tez o biri sahilə gedir və öz qayığımı həmişə hazır vəziyyətdə saxlamağa çalışırdım. Bəzən qayıqda gəzintiyə də çıxırdım, ancaq sahildən bir neçə sajəndən artıq uzaqlaşmırdım, çünki dənizdəki axın və üz verə biləcək başqa təsadüfi hadisələr məni çox qorxudurdu. İndi mən öz həyatımın yeni bir dövrünü nağıl etməyə keçirəm.

Bir dəfə, günortaya yaxın dənizin kənarı ilə qayığımın yanına gəldim, birdən qumun üzərində yalın insan ayağının aydınca düşmüş ləpəri gözümə dəydi. Mən yerimdə donub qaldım, elə bil, məni ıldırım vurmuşdu və ya qara basmışdı. Mən ətrafa göz gəzdirib, qulaq verdim, lakin şübhəli heç bir şeyi nə gördüm, nə də eşitdim. Ətrafi daha yaxşı nəzərdən keçirmək üçün yüyürüb sahildəki yamaca

çıxdım. Sonra yenə də aşağı enib sahilboyu dənizin kənarını gəzdim, ancaq heç yerdə başqa bir ayaq izi tapmadım. Mən yenidən həmin yerə qayıdıb gördüyüm ayaq ləpirinə baxdım və fikirləşdim ki, bəlkə, məni qara basır, bəlkə, gördüyüm heç insan ləpiri deyildir? Lakin yox, mən yanılmamışdım! Bu, şübhəsiz, insan ayağının ləpiri idi; mən ləpirdə pəncəni, barmaqların və dabanın yerini aydınca seçirdim. Bəs bu ləpir necə buraya düşmüşdü? Buraya insan haradan gəlib çıxa bilərdi? Beynimdə min cür bu kimi şübhəli fikirlər doğurdu və mən heç bir qəti qərara gələ bilmirdim. Qorxunc bir təşviş içində dabanıma tüpürüb birbaşa evə – öz qalama tərəf götürüldüm. Fikirlərim dolaşmışdı, yamanca qorxmışdım: hər iki-üç addımdan bir dönüb dala baxırdım, hər bir koldan, hər bir ağacdən qorxurdum, uzaqdan hər bir kötük mənə adam kimi görünürdü. Ətrafımdakı bütün şeylərin mənim həyəcanlı xəyalımda nə qədər qorxunc və gözlənilməz şəkillərə düşdüyünü, ağılıma nə qədər dəhşətli, qeyri-adi fikirlərin gəldiyini və bütün yol uzununu mənim nə qədər axmaq qərarlar qəbul etdiyimi siz təsəvvür edə bilməzsiz.

Öz qalama (mən yaşadığım evimi həmin gündən etibarən belə adlandırmışdım) çatan kimi bir an içində özümü həyəətə saldım. Hətta mən həyəətə necə girdiyimi, əvvəllər olduğu kimi, nərdivanlamı çəpərdən aşdığımı, yoxsa dağın altından qazdığım bayır qapıdanmı içəri girdiyimi də xatırlaya bilmirdim; hətta ertəsi gün də bunu xatırlaya bilmədim. Heç bir zaman nə dovşan, nə də tülkü mənim kimi qorxub, öz yuvasına mənim kimi cəld qaçmamışdır.

Bütün gecəni gözümlü yummadım; məni qorxuya salan şeyi görməməyim indi məni daha artıq qorxudurdu. Bu hətta, elə bil ki, qorxu hissinin adi təzahürünə də zidd idi. Məni qorxuya salan ayaq ləpirindən indi uzaqda olmağıma baxmayaraq, o qədər sarsılmışdım ki, dəhşətli xəyallar məndən əl çəkmirdi. Hərdən elə dəqiqələr olurdu ki, düşünürdüm: bəlkə, bu ləpir şeytanın ayağının ləpiridir, – şüur bu müəmmarı açmaqda mənə kömək edirdi. Doğrudan da, insan cildinə girmiş şeytandan başqa kim bu yerlərə ayaq basa bilərdi? İnsanı buraya gətirib çıxarmış qayıq hanı? Onun ayağının başqa izləri haradadır? Axı insan buraya necə gəlib çıxmışdır? Digər tərəfdən, şeytanın insan cildinə girib belə boş bir adaya yalnız öz ayağının ləpirini qoymaq üçün gəldiyini düşünmək də çox gülüncdür, çünki burada tək bir adamın əleyhinə min cür başqa

vasitə tapmaq olardı, halbuki bu ayaq izini heç kəs görməyə də bilərdi. İnsan övladının düşməni olan şeytan məni qorxutmaq istəyirdisə, o, başqa tutarlı bir vasitə düşünə bilərdi. Yox, şeytan o qədər axmaq deyildir. Həm də mən adanın bu tərəfində yaşadığım halda, o nə üçün adanın o biri sahilində, özü də qumun üzərində ayağının ləpirini salmalıdır, məgər o bilmir ki, bir balaca dalğa gələn kimi qumun üzərindən bu ləpiri yuyub aparar? Bütün bunlar daxilən birbirinə zidd fikirlər idi və şeytanın hiyləgərliyi haqqında bizim adi təsəvvürlərimizlə uyuşmurdu.

Bu dəlillərdən sonra mən gördüyüm ləpirin şeytan tərəfindən salındığı haqqında nəzəriyyəmin əsassız olduğuna inandım və bu nəzəriyyədən əl çəkdim. Lakin əgər bu ləpir şeytanınkı deyildisə, o halda bunun əvəzinə başqa və daha qorxunc fikirlər əmələ gəlirdi: bu, yəqin ki, mənim yaşadığım adanın qarşı tərəfindəki qitədən gəlmiş vəhşilərin ayağının ləpiridir. Yəqin ki, onlar təsadüfən bu adaya gəlib çıxmışlar: ola bilər ki, bu vəhşilər öz təknələrində dənizə çıxmışlar, külək və ya dənizdəki axın onları bu adaya gətirib çıxarmışdır. Bu da mümkündür ki, vəhşilər gəlib sahilə çıxmış, sonra yenə də getmişlər. Görünür, mən onları burada görmək istəmədiyim kimi, onların da bu boş yerdə qalmağa bir o qədər də həvəsləri yox imiş.

Mən bu axırncı fikrimə daha dərinə inanmağa başlayanda qəlbim də təşəkkür hissi ilə dolur və öz taleyimdən xeyli razılıq edirdim ki, vəhşilər gələndə, yaxşı ki, mən o tərəfdə olmamışam və onlar da mənim qayığımı görməmişlər, yoxsa adada insan yaşadığını başa düşər və məni axtarmağa başladılar. Lakin bu zaman məni bir qorxunc fikir dəhşətə gətirdi: əgər onlar mənim qayığımı görmüş və burada insan yaşadığını başa düşmüşlərsə, onda necə olsun? Əgər belədirsə, o halda onlar öz qəbilələrindən olan vəhşiləri toplayıb böyük bir dəstə ilə qayıdacaq və məni tapıb yeyəcəklər. Əgər tapmasalar, fərqi yoxdur, mənim əkin yerlərimi və çəpərlədiyim ağılları görəcək, bütün bunların hamısını məhv edəcək və keçilərimi aparacaqlar, mən də acından öləcəyəm.

Beləliklə, qorxu hissi Allaha bəslədiyim və böyük yaradanın mənə rəhmi kimi qəribə bir dəlilə əsaslanan bütün xeyirxah niyyətləri və ümidləri qəlbimdən sıxışdırıb çıxartdı. Elə bil ki, indiyə qədər məni bu boş və kimsəsiz adada yedirib bəsləyən o qüvvə indi bu dünya nemətlərinin əlimdə qalması üçün mənə bir kömək edə

bilmirdi, sanki, bu, onun ixtiyarında deyildi, halbuki bu nemətlərə mən onun sayəsində çatmışdım. Mən indi özümü tənbəllikdə təqsirləndirirdim, çünki bu il də özümə lazım olacaq taxıldan artıq toxum əkmirdim, guya ki, məhsulumun yığılmasına mane ola biləcək heç bir hadisə baş verə bilməzdi. Ona görə də bundan sonra daha ağıllı hərəkət etməyə və çöhrəsiz qalmağın qarşısını almaq məqsədilə gələcəkdə iki-üç illik ehtiyacına çatacaq qədər toxum səpməyə söz verdim.

Gör insanın həyatı taleyin əlində necə oynuncağa çevrilir! Gör şərait dəyişdikcə arzu və istəklərimizi idarə edən o gizli yaylar da necə təəccüblü surətdə dəyişir! Bu gün sevdiyimiz şeyə sabah nifrət edirik, bu gün axtardığımız bir şeydən sabah üz çevirib qaçıırıq. Bu gün bütün varlığımızla arzu edib istədiyimiz bir şeyin haqqında sabah hətta düşünmək belə istəmirik və onu yada salmaq bizi dənizə gətirir. Mən o zaman bu qəbildən olan ziddiyyətlərin arasında qalmış insanın ən əyani bir nümunəsi idim. Bir insan olmaq etibarilə, mənim yeganə bədbəxtliyim bundan ibarət idi ki, insan cəmiyyətindən qovulmuşdum, mən sahilə bir dənizin ortasında tək qalmışdım, göylər məni adam arasında yaşamağa layiq bilməmiş və mən bir cinayətkar kimi bu cəmiyyətdən kəsilib kənara tullanmışdım, əbədi bir sükuta məhkum edilmişdim, özüm kimi canlıların arasında olmaq mənə layiq görülməmişdi və ruhum günlərdən təmizləndikdən sonra insan üzünü görməyi mən özüm üçün ən böyük bir səadət, ölümlərin arasından dirilib çıxmaq kimi bir möcüzə sayardım. Bütün bunlara baxmayaraq, mən indi nəinki insanla üz-üzə gəlməkdən qaçırdım, mən hətta o barədə fikirləşəndə belə bütün bədənim əsirdi, mənim yaşadığım bu adaya ayaq basmış insanın özünü yox, hətta onun kölgəsini, onun izini belə görsəydim, qorxudan qəşş edib özümdən getməyə hazır idim!

Qorxunun məndə ən çox gücləndiyi və bir fikirdən başqa fikrə keçdiyim, lakin heç bir mülahizənin üzərində qəti surətdə durmadığım dəqiqələrdən birində ağılıma belə fikir gəldi ki, bu insan ayağının ləpiri əhvalatını, bəlkə də, mən özüm düzəltmişəm və ola bilsin ki, bu, mənim öz ayağımın ləpiridir, bundan əvvəlki dəfə qayığa baxmağa gedib-qayıdarkən qumun üzərinə düşüb qalmışdır. Burası var ki, mən qayıdan baş, adətən, ayrı yolla gəlirdim; lakin nə dəxli var, məgər mən o zaman, heç olmasa, bir dəfə öz adətimi

poza bilməzdimmimi?! Bu əhvalat çoxdan olmuşdu, ona görə də o vaxt hansı yolla qayıtdığımı indi qətiyyətlə kəsdirə bilmirdim. Lakin, əlbəttə, mən öz-özümü inandırmağa çalışırdım ki, bu, elə, doğrudan da, belədir, həmin ləpir mənim öz ayağımdan qalmışdır və mən öz kölgəsindən qorxan və ya özünün düzəldib nağıl etdiyi qorxunc bir nağıldan özü də dəhşətə gələn axmaq adamın vəziyyətinə düşmüşəm.

Ancaq bundan sonra mən bir qədər özümə gəlib cəsarətləndim və evdən bayıra çıxmağa başladım, yoxsa, əslinə baxsan, bu dəhşətli kəşfdən sonra mən üç gün heç burnumu da qaladan çölə çıxartmamışdım, evdə artıq ərzaq ehtiyatı saxlamadığımdan hətta aclıq da çəkirdim, belə ki, üçüncü günə arpa çörəyindən və sudan başqa bir şeyim qalmamışdı. Keçilərin vəziyyəti də məni düşündürür və narahat edirdi, çünki hər axşam gedib onları sağırdım, indi isə onlar sağılmamış qalmışdılar və bilirdim ki, bu vəziyyət zavallı heyvanlara çox əziyyət verir, həm də sağılmadıqları üçün keçilərin südünün quruyacağından qorxurdum. Düşüdüklərim doğru çıxdı. Həqiqətən, keçilərin çoxu xəstələnmiş və onların südü qurumuşdu.

Beləliklə, özümü inandırdım ki, bu, mənim öz ayağımın ləpiridir və mən, doğrudan da, yalnız öz kölgəmdən qorxmuşam və bu qənaətlə cəsarətlənərək yenə də yaylağa gedib keçiləri sağmağa başladım. Lakin siz mənim oraya necə qorxa-qorxa gedib-gəldiyimi, yolda necə tez-tez boylanıb qorxu ilə geriye baxdığımı və öz canımı qurtarmaq üçün necə sayıq tərpəndiyimi, hər bir dəqiqə dalımdakı zənbili tullayıb qaçmağa hazır olduğumu görsəydiniz, yaqin ki, məni ya vicdan əzabı çəkən ən böyük bir cinayətkar, ya da çox böyük bir qorxu keçirmiş adam hesab edərdiniz (elə, əslində də, belə idi).

Ancaq iki-üç gün bayıra çıxdıqdan və heç bir şübhəli şey tapmayandan sonra mən daha da cəsarətləndim. Mən indi, doğrudan da, belə bir nəticəyə gəlməyə başlamışdım ki, bu qorxuların hamısını özüm yaratmışam. Mən bütün şübhələrin tamamilə aradan qalxması üçün həmin sahile gedib o əsrarlı ləpiri öz ayağımın izi ilə tutuşdurmağı qərara aldım: əgər həmin ləpir mənim ayağımın ləpiri ilə düz gəlsə, demək, əmin ola bilərəm ki, mən öz-özümdən qorxmuşam. Lakin həmin əsrarəngiz ləpirin olduğu yerə gələndə mənim üçün aydın oldu ki, əvvəla, keçən dəfə qayıqdan çıxıb evə qayıdanda

mən heç bir vəchlə sahilin bu tərəfinə gəlib çıxa bilməzdim, ikincisi, müqayisə etmək üçün ayağımı ləpirin üstünə qoyanda gördüm ki, ayağım xeyli ondan kiçikdir. Yenidən qorxu məni bürüdü, qızdırma-
lı adamlar kimi titrəməyə başladım, beynimdə min sual və fikirlər bir-birinə qarışmışdı. Mən evə belə bir qəti qənaətlə qayıtdım ki, mənim yaşadığım bu adaya lap bu yaxınlarda insan ayağı dəymiş-
dir, buraya çox olmasa da, hər halda, bir adam gəlib çıxmışdır. Mən hətta bu adamların gəlmə deyil, lap bu adanın öz sakinləri olduq-
larını və mənim indiyə qədər bundan xəbərsiz olduğumu təsdiq etməyə də hazır idim. Bundan da belə bir nəticə çıxırdı ki, deməli, həmin adamlar məni hər dəqiqə burada qəflətən tuta bilərdilər. Lakin mən bu təhlükədən yaxamı qurtarmaq üçün nə etməli oldu-
ğumu, qətiyyəni, bilmirdim.

Qorxu hissini təsiri altında insan necə fikirlərə düşür, nə qədər axmaq nəticələrə gəlir! Qorxu hissi aqlın bizə köməyə göndərdiyi vasitələrdən istifadə etmək bacarığını əlimizdən alır. Mən öz-özümə fikirləşib deyirdim ki, əgər vəhşilər mənim keçilərimi tapsalar və sünbülləmiş tarlamı görsələr, onlar hər dəfə yeni bir şey ələ keçir-
mək üçün tez-tez bu adaya gələcəklər; əgər onlar mənim evimi gör-
sələr, mütləq bu evdə yaşayanları axtarmağa başlayacaq və ən axırda mənim özümü də tapacaqlar. Buna görə də mən əvvəlcə belə bir qərara gəldim ki, ağılların ətrafındakı çəpəri söküb atım, keçilə-
rin hamısını buraxım, tarlamı yenidən qazıb oradakı düyü və arpanı məhv edim və öz daxmamı da bir özgə yerə köçürüm ki, düşməni bu adada heç bir insan əlaməti görə bilməsin.

Bu plan mənim başımda o biri sahilə etdiyim və indicə haqqında danışdığım səfərin birinci gecəsi, yəni etdiyim yeni kəşflərin təsiri altında yaranmışdı. Təhlükəni gözləmək təhlükənin özündən qor-
xulu olur, şəri gözləmək isə şərin özündən on min dəfə pisdir. Lakin mənim üçün ən qorxulu olan o idi ki, bu dəfə mən səbir və dua etməklə də özümə təskinlik verə bilmirdim. Mən, tək-cə fələstinlilə-
rin üstünə yeridiklərinə görə yox, həm də Allahın ondan üz döndərdiyinə görə əzab çəkən Saula¹ bənzəyirdim. Mən təsəllini o yerdə ki lazım idi, orada axtarmırdım, mən öz dərdlərimə Allahdan əlac

¹ *Saul* – bizim eradan əvvəl XI əsrdə əfsanəvi yəhudi padşahı. Hakimiyyətin başqa adamın əlinə keçəcəyi xəbərini alan və fələstinlilərə müharibədə məğlub olan Saul, guya, fikir-xeyalə dalıb əzab çəkirmiş. Robinzon öz vəziyyətini onunla müqayisə edir (*tərc.*).

istəmirdim. Əlbəttə, əvvəllər olduğu kimi, mən yenə də Allaha müraciət etsəydim, bu yeni imtahandan da asanlıqla çıxardım, məni hədələyən təhlükəni cəsərlə qarşılayar və qorxmazdım.

O qədər həyəcanlı idim ki, bütün gecəni yata bilmədim. Lakin səhərə yaxın yuxusuzluqdan tamamilə taqətdən düşdüyüm üçün yuxu məni apardı və bərk yatdım. Oyanarkən özümü bu son günlərdə olduğundan xeyli yaxşı hiss etdim. İndi mən sakit düşünməyə başladım və əməlli-başlı fikirləşib belə bir nəticəyə gəldim. Mənim yaşadığım və zəngin bitkiləri olan bu ada qitəyə yaxın yerdədir və insanlar, əlbəttə, mənim indiyə qədər düşündüyüm kimi, bu yeri bir o qədər də unudub özbaşına buraxmazlar, hərçənd ki, bu adanın daimi sakinləri yoxdur, ancaq qitədə yaşayan vəhşilərin bəzən öz qayıqlarında bu adaya gəlib çıxmaları çox mümkündür. Bu da ola bilər ki, onları dənizdəki axın və ya külək gətirib buraya çıxarır. Necə olur olsun, hər halda, vəhşilər bu adaya gəlib çıxa bilərlər.

Ancaq adada yaşadığım bu on beş ilin ərzində lap bu axır zamanlara qədər mən bir dəfə də olsun bu yerlərdə insan izinə təsadüf etməmişdim, deməli, vəhşilər buraya gəlmiş olsalar da, yenə o saat çıxıb getmişlər və heç bir zaman burada daimi qalib yaşamaq niyyətində olmamışlar.

Demək, mənim üçün yeganə bir təhlükə ondan ibarət idi ki, tez-tez etdiyim səyahətlərdən birində mən qəflətən onlarla üz-üzə gələ bilərdim. Lakin indi ki vəhşilər buraya öz xoşları ilə gəlmirlər, onları külək qovub gətirir, deməli, onlar hər dəfə buraya gəldikdən sonra yenə də öz evlərinə qayıtmağa tələsirlər və yaqın ki, burada bir gecədən artıq qalmırlar. Çünki onlar dənizdəki qabarmadan istifadə etməyə, həm də işiq ikən çıxıb getməyə çalışırlar.

Deməli, mən özüm üçün təhlükəsiz bir mənzil düzəltməli idim ki, vəhşilər adaya gələndə məni görə bilməsinlər.

İndi mən çadırın dalında öz mağaramı genişləndirdiyimə və bayır tərəfə qapı açdığuma görə çox peşman oldum. Buna görə də mən bir qədər düşündükdən sonra evimin ətrafına daha bir çəpər çəkməyi qərara aldım. Mənim fikrimcə, bu çəpər birinci çəpərdən elə bir məsafədə olmalı idi ki, mağaradan bayıra çıxan yol bu ikinci çəpərin içərisində qalsın. Ancaq iş elə gətirdi ki, mən heç yeni çəpər çəkməli olmadım. On iki il bundan əvvəl köhnə çəpər boyu iki cərgə əkdiyim ağaclar bir-birinə o qədər yaxın idi və elə qol-budaq

atıb böyümüşdülər ki, indi etibarlı bir hasar əmələ gəlmişdi. Bu yanımdairəni başdan-başa möhkəm bir divara çevirmək üçün mən yalnız bu ağacların arasındakı boş yerlərə payalar vurmalı idim. Belə də etdim.

İndi mənim qalam iki divarla əhatə edilmişdi. İçəri tərəfdəki divarı, oxucunun bildiyi kimi, mən on fut qalınlığında torpaq töküüb bərkitmişdim. Bu işi mən mağaranı genişləndirən zaman görmüşdüm. Mağaranın içindən qazıb çıxartdığım torpağı gətirib çəpərin yanına tökmüş və möhkəmləndirmişdim. Bayır çəpər isə, dediyim kimi, iki cərgə əkilmiş ağaclardan ibarət idi ki, mən onların arasına paya vurmuş və içində qalan boş yeri də köhnə kəndirlərin qırıqları, ağac tör-töküntüsü – bir sözlə, əlimə keçən və hasarı möhkəmləndirə bilən hər şey ilə doldurmuşdum. Lakin mən bu bayır çəpərdə yeddi kiçik deşik qoymuşdum və bu deşiklər o qədər kiçik idi ki, bir əl oraya güclə girə bilərdi. Bu deşiklər mənə atəş açmaq üçün lazım idi və mən onların hər birinə bir müşket tüfəng qoymuşdum (gəmidən səkkiz müşket tüfəng gətirdiyimi yuxarıda demişdim). Mən tüfəngləri top kimi xüsusi ayaqlığın üstündə düzəldib qoymuşdum, ona görə də bir-iki dəqiqənin ərzində mən bunların səkkizindən də asanlıqla atəş açə bilərdim. Bu istehkamı düzəltmək üçün bir neçə ay işləyib çox ağır zəhmət çəkmişdim: ancaq mənə belə gəlirdi ki, bu istehkam hazır olmadıqca mən özümü təhlükəsiz hesab edə bilmərəm.

Lakin əziyyətim bununla qurtarmadı. Bayır divarın qabağındakı böyük sahədə mən həmin söyüd ağacına bənzəyən və çox yaxşı bitib qol-budaq atan ağaclardan əkdim. Zənnimcə, bu ağaclardan mən iyirmi minə qədər əkmişdim. Ancaq mən qabaqdan əkdiyim ağaclarla divarın arasında kifayət qədər boş yer qoymuşdum ki, düşməni uzaqdan görə bilmək mənim üçün asan olsun, həm də düşmən mənim qalama hücum etsə, ağacların dalında gizlənə-gizlənə hasara yaxınlaşa bilməsin.

İki ildən sonra evimin qabağında cavan bir pöhrəlik əmələ gəldi. Bu ağaclar o qədər bir-birinə yaxın əkilmişdi və o qədər sürətlə böyüyüb qol-qanad atdılar ki, beş-altı ildən sonra evimin ətrafında keçilməz bir meşə yarandı. İndi dünyada heç kəsin ağılna gəlməzdi ki, bu meşənin dalında insan yaşayan ev vardır. Qalaya girib-çıxmaq üçün mən bir-birinin üstündən hündür qayaya dirədiyim iki nərdivandan

istifadə edirdim (çünki meşədə heç bir keçid qoymamışdım), hər iki nərdivan götürüldükdə isə heç bir canlı məxluq baş-gözü əzilməmiş mənim olduğum yerə keçib gələ bilməzdi. Hətta qoçaq bir adam dağın üstündən enib, mənim olduğum yerə gəlib çıxıb çıxa bilsəydi, o, yenə də qalanın içinə yox, bayır divarın arxasına düşərdi.

Beləliklə, öz təhlükəsizliyimi təmin etmək üçün aqlımın kəşf etdiyi bütün tədbirləri gördüm və oxucular tezliklə görəcəklər ki, bu tədbirlər bir o qədər də əhəmiyyətsiz deyildi, hərçənd ki, bu tədbirləri həyata keçirdiyim zaman məni təhdid edən təhlükə yalnız mənim xəyalımda mövcud idi və məni bürümüş qorxu hissənin nəticəsi idi.

Ancaq özümü düşmənlərdən qorumaq üçün nə qədər səy göstərsəm də, eyni zamanda öz başqa işlərimi də unuturdum. Mən yenə də əvvəlki kimi vaxtlı-vaxtında öz keçilərimin yanına gedirdim. Keçilər məni yedirir və geyindirirdilər, bu isə məni nəinki ova getmək zərurətindən azad edir, habelə mən barıta və vaxtıma qənaət edirdim, özüm də əziyyətdən azad olurdum. Bu keçiyə sürüsünün verdiyi xeyir o qədər aydın və nəzərəçarpacaq dərəcədə idi ki, mən bu sürüdən məhrum olmağı və hər şeyi yenidən başlamağı, qətiyyətlə, arzu etmirdim.

Bu cür bədbəxtlik üz verməsin deyər, mən çox ciddi fikirləşib belə qərara gəldim ki, keçiləri saxlamaq üçün mənim əlimdə yalnız iki vasitə vardır: ya, gərək, bütün sürünü gecə mağaraya yığaydım (bunun üçün mağaranı əvvəlcədən yenə bir qədər qazıb genişləndirmək lazım gələrdi), ya da bir-birindən aralı və mütləq örtülü yerdə iki-üç yeni yataq düzəltmək və onların hər birində altı baş cavan keçiyə yerləşdirmək lazım idi ki, onları tapmaq çətin olsun. O zaman mənim əlimdəki böyük sürü hər hansı bir bədbəxt hadisənin nəticəsində hətta tələf olsaydı, yenə də saxladığım bir neçə cavan keçidən mən, çox əziyyət çəkmədən, böyük bir sürü düzəldə bilərdim. Bu axırıncı tədbiri həyata keçirmək xeyli zəhmət və vaxt tələb etsə də, mən axırda yenə də bu fikrin üzərində dayandım.

Mən adanı başdan-başa gəzib-dolaşdım, ən uzaq və nəzərə çarpmayan yerlərini gözdən keçirdim, axırda heç kəsin görə bilməyəcəyi, yaxşıca örtülü və gizli bir yer seçdim. Bu, elə bir yer idi ki, daha bundan yaxşısını heç arzu etmək də olmazdı. Çünki tapdığım bu yer meşənin ortasında çökək bir düzənlik idi, bir zaman adanın şərq tərəfindən qayıdarkən mən həmin bu meşədə azmışdım. Bütün

düzənlik üç akra qədər olardı. Meşə onu hər tərəfdən elə bürümüşdü ki, ətrafında bir növ, demək olar ki, təbii divar əmələ gəlmişdi. Hər halda, burada mən çəpər düzəltməyə başlasaydım, başqa yerlərdə olduğundan daha az zəhmət çəkməli olardım.

Mən təcili surətdə işə başladım və dörd həftədən sonra bu yeni keçiyatağının ətrafında elə sıx bir çəpər düzəldib qurtardım ki, keçiləri arxayın oraya gətirmək olardı. İndi keçiləri buraya gətirmək də bir o qədər çətin deyildi, çünki ətrafı çəpərlənmiş yataqlarda böyütdüyüm çavan keçilər mənə öyrəşmiş və əhliləşmişdilər. Mən fürsəti əldən qaçırmayıb sürüdən on keçiyə və iki təkə ayırıb yeni yatağa apardım. Sonra mən çəpərin tamamilə möhkəmləndirilməsinə yenə də bir qədər vaxt sərf etdim, lakin bu işi mən asta-asta və tələsmədən göürdüm.

Bütün bu zəhmətlər, bu qədər ağır işlər isə qum üzərində insan ayağı ləpирini gördüyüm vaxtdan bəri məni bürümüş olan o qorxu hissənin nəticəsində meydana çıxmışdı! Çünki mən bu vaxta qədər heç bir zaman nə adanın özündə, nə də onun yaxınlığında insan izi görməmişdim. O dəhşətli kəşfdən sonra mən öz əvvəlki sakit həyatımla vidalaşdım. Həyatında daima qorxu hissi keçirmiş olan adamlar buna inanar və bunun nə demək olduğunu başa düşərlər. Mən təəssüflə bunu da əlavə etməliyəm ki, keçirdiyim daimi əzab və həyəcanlar mənim dini hissələrimə də çox pis təsir etdi. Mən hər gecə yatanda fikirləşirdim ki, bəlkə, heç sabaha sağ çıxmadım, bəlkə, gecə vəhşilər hücum edib məni öldürəcək və yeyəcəklər. Bu qorxu mənim qəlbimi o qədər sıxırdı ki, ruhi sakitlik mənə nadir hallarda qismət olurdu. Mənim lazımı qaydada və səbir ilə böyük Yaradana müraciət etdiyim dəqiqələr də çox az olurdu. Mən dua və ibadət edirdimsə də, bunu özünün tezliklə məhv olacağını hiss edən və buna görə də çilgınlıqla həyəcan içində qorxudan Allahı köməyə çağıran bir adam kimi edirdim. Mən öz şəxsi təcrübəm əsasında deyə bilərəm ki, insanı ibadətə daha çox cəlb edən ruhun sakit dəqiqələridir, insanın minnətdarlıq, sevgi və rəhm hiss etdiyi hallardır, ölüm yatağında olan adam tövbə etməyə çox az meyil göstərdiyi kimi, qorxu hissi altında əzilmiş insan da əsl ibadətə bir o qədər az meyil göstərir. Xəstəlik insanın bədənini zəiflətdiyi kimi, qorxu da insanın ruhunu zəiflədib əldən salan bir xəstəlikdir. Qorxu hissi insanın bədənindəki başqa xəstəliklərdən daha çox dua və ibadətə

mane olur, çünki ibadət bədəndə yox, insanın ruhunda baş verən bir hadisədir.

Lakin mən yenə də hekayəmə qayıdıram. Beləliklə, özümə keçilərdən diri ət ehtiyatı hazırladıqdan sonra ikinci bir dəstə keçi ayırmaq üçün yeni və xəlvət bir yer axtarmağa başladım. Bu məqsədlə adanı gəzərkən bir dəfə onun qərb sahilinə gedib çıxdım, mən adanın bu tərəfini heç bir zaman görməmişdim. Sahilə çatmamış bir təpənin üstünə çıxıb ətrafı gözdən keçirdim, birdən mənə elə gəldi ki, uzaqda, dənizdə bir qayıq gözümə dəydi. Məndə bir neçə müşahidə borusu var idi, mən onları bizim gəmidən gətirdiyim sandıqların birindən tapmışdım, lakin, təəssüf ki, yanımda deyildi, buna görə də mən gözlərimi uzağa zilləyib nə qədər diqqətlə baxdımsa da, bu qaraltının, doğrudan da, qayıq olub-olmadığını ayırd edə bilmədim. Təpədən aşağı sahilə tərəf düşəndə daha heç bir şey görmədim, hələ indiyə qədər də bilmirəm ki, gördüyüm və qayıq hesab etdiyim o qaraltı nə idi. Lakin o gündən bir daha müşahidə borusunu yanımcə götürmədən evdən bayıra çıxمامağı özümə söz verdim.

Sahilə çatır-çatmaz (yuxarıda dediyim kimi, mən bu sahilə heç olmamışdım) o saat qane oldum ki, insan ayağı ləpəri bu adada mənim düşündüyüm qədər də nadir bir şey deyilmiş. Bəli, mən inandım ki, əgər taleyin əmri ilə mən adanın vəhşilərin gəlib çıxmadıqları şərq sahilinə deyil, o biri tərəfinə düşmüş olsaydım, o halda, çoxdan görər və öyrənmiş olardım ki, vəhşilər bu adaya çox tez-tez gəlirlər və adanın qərb sahili uzaq dəniz səfərləri zamanı nəinki onlar üçün daimi bir limandır, hətta bu sahil onlar üçün bir kef yeridir. Bu dəhşətli kef zamanı onlar insanı öldürüb ətini yeyirmişlər.

Təpədən düşüb sahilə gələrkən gördüklərim məni dəhşətə gətirib sarsıtdı. Bütün sahil insan sümükləri ilə, kəllələr, qabırğa, əl və ayaq sümükləri ilə dolu idi. Bu mənzərəni görərkən ruhumu necə bir dəhşət hissi bürüdüyünü sözlə ifadə etməkdə acizəm. Vəhşi qəbilələrin öz aralarında tez-tez müharibə etdiklərini bilirdim. Mən belə fikirləşirdim ki, yəqin, hər dəfə vuruşmadan sonra qalib gələnlər öz hərbi əsirlərini qitədən buraya gətirir və adamyeyən vəhşilərin hamısında olan adət üzrə onları burada öldürüb yeyirlər. Mən burada dairəvi bir yer gördüm, bu girdə meydançanın ortasında tonqal qalıqları var idi. Görünür, amansız vəhşilər burada toplanır və öz dəhşətli ziyafətlərini burada düzəldirdilər.

Bütün bu gördüklərim məni o qədər sarsıtmışdı ki, hətta bu sahil-də qalmağın mənim üçün necə təhlükəli olduğunu belə birdən-birə düşünüb dərk edə bilməmişdim, çünki insanın ləyaqətini alçaldan bu biabırçılıq və vəhşiliklərin məndə doğurduğu dəhşət, nifrət hissi qəlbimdəki bütün qorxuları sıxışdırıb çıxartmışdı. Mən bu vəhşilərin belə rəhmsiz hərəkətləri haqqında çox eşitmişdim, lakin indiyə qədər heç bir zaman onları öz gözlərimlə görməmişdim. Gördüyüm bu iyrenc mənzərədən nifrətlə üzümü döndərdim. Ürəyim bulanırdı. Əgər təbiət özü köməyimə gəlməsəydi və yediyimi geri qaytarıb qar-nımı təmizləməsəydim, yəqin ki, ürəyim sıxılıb özümdən gedəcəkdim.

Mən bu dəhşətli yerdə bir dəqiqə də olsun artıq qalmadım: ayaüstə dayanmağa tapətim çatan kimi tez təpəyə qalxıb oradan da geriyyə, öz evimə tərəf götürüldüm.

Adanın bu sahilindən bir qədər uzaqlaşdıqdan sonra mən bir balaca nəfəs alıb özümə gəlmək və fikrimi toplamaq üçün bir qədər dayandım. Mən dərin bir razılıq və şükranlıqla üzümü göylərə tərəf çevirdim, göz yaşsı töküüb böyük Yaradana təşəkkür etdim, dünyanın başqa bir yerində, insan cildinə girmiş belə vəhşilərin olmadığı bir yerində doğulub böyüdüyüm üçün ona öz minnətdarlığımı bildirdim.

Mən belə yorğun və əzgin bir əhvali-ruhiyyədə öz qalama qayıt-dım və o gündən etibarən vəhşilərdən qorxum da azaldı. Öz müşa-hidələrim əsasında mən inandım ki, vəhşilər bu adaya heç bir zaman bir şey ələ keçirmək məqsədilə gəlməmişlər, görünür, onların ya heç bir şeyə ehtiyacları yoxdur, ya da bu kimsəsiz adada dəyərli bir şey ələ keçirməyin mümkün olmadığına tamamilə əmin idilər. Şübhəsiz, onlar adanın meşəlik tərəfinə də bir neçə dəfə gəlmişlər, lakin, ehtimal ki, orada da özləri üçün yararlı bir şey tapmamışlar. Ancaq bu bir həqiqət idi ki, əgər on səkkiz ilə qədər bu adada yaşayıb, lap son zamanlara kimi heç bir insan izinə rast gəlməmişdimsə, demək, vəhşilərin gözüne görünmədən daha on səkkiz il bu adada yaşaya bilərdim, bu şərtlə ki, öz ehtiyatsızlığım nəticəsində təsadüfən onlara rast gəlməyəydim. Lakin belə təsadüflərdən də bir o qədər qorxmaq lazım deyildi, çünki mənim yeganə işim-gücüm adada yaşadığımı bildirən bütün əlamətləri mümkün qədər yaxşıca gizlətməkdən ibarət idi. Nə qədər ki bu vəhşilərdən başqa mənə yoldaş ola biləcək başqa bir mədəni adam bu adaya gəlib çıxmamışdı, mən də bacardıqca öz yuvamdan bayıra çox az çıxırdım.

Ancaq vəhşi heyvanlar kimi bir-birlərinin ətini yeyən bu qaniçən yırtıcıların məndə doğurduğu dəhşət və nifrət hissi mənim fikrimi də çox qarışdırmışdı, buna görə də mən adanın öz malikanəm olan tərəfində, yəni dağın altındakı evim, meşədəki daxmam və keçilər üçün ətrafını çəpərləyib ağıl düzəltdiyim tala olan hissəsində iki ilədek yaşadım və heç bir yerə çıxmadım. Mən ancaq baş çəkmək üçün keçilər olan ağıla gedirdim, çünki vəhşilərə olan nifrətim o qədər güclü idi ki, onlarla üz-üzə gəlməkdənsə, şeytana rast gəlməyə razı olardım. Bu müddət ərzində mən, heç olmasa, bir dəfə də gedib öz qayığımıza baxmamışdım, mən hətta özüm üçün başqa bir qayıq düzəltmək haqqında fikirləşməyə başlamışdım, çünki adanın o biri sahilindəki qayığımı bu tərəfə gətirməyə heç bir təşəbbüs göstərməyəcəyimi qəti qərara almışdım. Mən dənizdə vəhşilərə rast gəlməyi heç arzu etmirdim, çünki onların əlinə düşsəm, aqibətimin necə olacağını bildirdim.

Ancaq aradan keçən vaxt və adaya gələn vəhşilərin mənim yaşadığım yeri tapa bilməyəcəklərinə olan inamım vəziyyəti dəyişdirdi: mən vəhşilərdən daha qorxmurdum, özüm də əvvəlki kimi sakit yaşamağa başlamışdım. Fərq yalnız bunda idi ki, indi əvvəlkinə görə daha da ehtiyatlı tərpənirdim və düşmənlə üz-üzə gəlməmək üçün bütün tədbirləri görürdüm. Başlıca olaraq mən tüfəng atmaqdan çəkinirdim, çünki vəhşilər adada olsaydı, atəşin səsi onların diqqətini cəlb edə bilərdi. Vaxtında keçilərdən sürü düzəltdiyim üçün indi mən ova getməsəm də, dolana bilirdim. Bu iki ilin ərzində yalnız bir neçə vəhşi keçi ovladım, ancaq onları da mən tələ ilə tutmuşdum, çünki həmin müddətdə mən heç bir zaman tüfəngsiz evdən bayıra çıxmamışdımsa da, bir dəfə də olsun atəş açmamışdım. Mən nəinki tüfəngsiz bayıra çıxmamışdım, hətta əlavə olaraq gəmidən tapdığım tapançalardan da ikisini kəmərimə taxıb və çox yaxşı itilənmiş bir qılınc da onların üstündən keçirirdim. Beləliklə, mənim, doğrudan da, çox qorxunc bir görkəməm var idi. Bir tərəfimdə balta, o biri tərəfimdə qınsız bir qılınc, kəmərimdə tapançalar, əlimdə də tüfəng!

Beləliklə, əgər daima ehtiyatlı olmaq zəruriyyətini nəzərə almasaq, demək olar ki, mənim həyatım, yuxarıda dediyim kimi, müəyyən bir müddət ərzində yenə də öz əvvəlki sakit axarına düşdü. Mən öz vəziyyətimi nəzərdən keçirib qiymətləndirəndə gündən-günə

daha çox inanırdım ki, bir çox başqalarınınkı ilə müqayisədə mənim vəziyyətim olduqca yaxşıdır, hətta fikirləşirdim ki, əgər Allah-taala istəsəydi, mən bundan da pis bir vəziyyətə düşə bilərdim. Əgər öz vəziyyətimizi nəzərdən keçirib qiymətləndirəndə şikayətlərimizi doğrultmaq üçün biz öz halımızı daha pis şərait və vəziyyətlərlə müqayisə etsək, biz öz taleyimizdən çox az şikayətlənər və ona daha çox minnətdar olub şükür edərik.

Mənim isə indiki vəziyyətim elə idi ki, heç bir şeydən korluq çəkmirdim: mənə elə gəlir ki, bu yırtıcı vəhşilərin qorxusu və bu qorxunun nəticəsi olaraq öz təhlükəsizliyimi təmin etmək üçün daima qayğı çəkmək və ehtiyatlı olmaq hissi məişət işlərinə, öz rahatlığımı yaxşılaşdırmağa olan həvəsimi öldürmüşdü, başım işləmirdi, ixtiraçılıq qabiliyyətim də tamamilə itmişdi. Məsələn, mən arpadan pivə bişirmək haqqında çoxdan fikirləşirdim, ancaq bu fikrimi həyata keçirə bilmədim. Əlbəttə, bu pivə əhvalatı mənim üçün çox fantastik bir fikir idi, bunu həyata keçirmək üçün bir çox zəruri şeylər lazım idi ki, onlar da məndə yox idi. Hər şeydən əvvəl, pivəni saxlamaq üçün böyük çəlləklər lazım idi, oxucu da çox yaxşı bilir ki, çəllək düzəltmək üçün mən həftələr və aylarla zəhmət çəkdim, lakin heç bir şey düzəldə bilmədim. Məndə həmçinin pivəyə lazım olan maya və onu bişirmək üçün böyük qazan da yox idi. Ancaq bütün bunlara baxmayaraq, mən əminəm ki, əgər o zaman lənətə gəlmiş vəhşilər məni o qədər qorxuya salmasaydılar, yəqin ki, pivə bişirmək haqqındakı fikrimi həyata keçirməyə girişəcəkdim, həm də ola bilər ki, arzuma çatardım, çünki o zaman məndə belə bir vərdiş əmələ gəlmişdi: bir işi başladımı, axıra çatdırmamış ondan əl çəkmirdim.

Ancaq burası var ki, o zaman mənim ixtiraçılıq qabiliyyətim tamam başqa tərəfə istiqamətlənmişdi. Mən gecə-gündüz fikirləşirdim ki, bu vəhşilər öz yırtıcı ziyafətlərini düzəldib əylənərkən necə edim ki, onlardan bir neçəsini öldürüm və mümkün olarsa, onların yemək üçün gətirdikləri bədbəxt qurbanı da xilas edim. Mən istəyirdim ki, əgər bu vəhşiləri öldürə bilməsəm də, hər halda, onları elə möhkəm qorxudum ki, bir daha bu adaya gəlməyə cəsəret etməsinlər. Ancaq bu münasibətlə başımda necə fikirlər əmələ gəldiyini və necə planlar qurduğumu bütün təfərrüatı ilə nağıl etməyə başlasam, mənim bu kitabım həddindən çox qalın çıxar. Amma orasını qeyd edim ki, mənim düşündüyüm bütün planlar

vaxtı hədə yerə itirmək idi. Çünki vəhşiləri cəzalandırmaq üçün onlarla döyüşə girmək lazım idi, belə olduqda isə bir nəfər təkliddə ox və nizələrlə silahlanmış iyirmi-otuz vəhşiyə qarşı nə edə bilərdi? Həm də mənə məlum idi ki, onlar bu ox və nizələrlə nişan aldıkları hədəfi mənim tütənglə vurduğumdan pis vurmurlar.

Hətta bir dəfə ağılıma bir fikir gəldi ki, vəhşilərin sahilədə tonqal qaladıqları yerə mina qoymaq lazımdır. Bu məqsədlə mən beş-altı girvənkə barıtı həmin ocaq yerində aparıb basdırmaq istəyirdim. Nəzərdə tutmuşdum ki, onlar ocağı yandırandan bir qədər sonra barıt alışıb partlayar və yaxında olan hər şeyi məhv edər. Ancaq, əvvəla, barıta heyfim gəlirdi, çünki barıt ehtiyatım çox azalmışdı, ikincisi, mən barıtın məhz vəhşilər tonqalın ətrafına toplaşdıqları dəqiqədə partlayacağına bir o qədər də əmin deyildim. Əgər belə olmasaydı, daha bu partlayışın nə mənası ola bilərdi? Uzaqbaşı, barıt partlayarkən vəhşilərin bir neçəsini yandıra bilərdi. Əlbəttə, onlar qorxacaqdılar, lakin bu qorxu o qədər qüvvətli ola bilərdimi ki, onlar bir daha bu adaya gəlməsinlər? Bütün bunları düşündükdən sonra mən bu fikirdən əl çəkdim. Sonra mən münasib bir yerdə səngər düzəltmək fikrinə düşdüm: nəzərdə tutmuşdum ki, tütənglərin üçünü doldurub bu səngərdə gizlənərəm, vəhşilər öz yırtıcı əyləncələrinə başlarkən bu tütəngləri bir-birinin ardınca onların dəstəsinin lap ortasına boşaldaram, yəqin ki, hər dəfə tütəngdən atəş açanda onlardan iki-üç nəfəri ölər və ya yaralanar, sonra səngərdən çıxıb tapançalarla və qılıncla onların üstünə hücum edərəm. Vəhşilər lap iyirmi nəfər də olsa, mən bu yolla onların hamısının öhdəsindən gələ biləcəyimə şübhə etmirdim. Mən bir neçə həftə bu barədə düşündüm. Bu fikir məndə o qədər möhkəmlənmişdi ki, hətta gecələr yatanda yuxuda görürdüm ki, vəhşilərlə vuruşuram, onlara atəş açıram, səngərdən çıxıb onların üzərinə hücum edirəm.

Vəhşilərlə vuruşmaq üçün nəzərdə tutduğum bu layihə bir müddət məni o qədər məşğul etdi ki, səngər hazırlamaq üçün əlverişli yer axtarmağa bir neçə gün vaxt sərf etdim. Mən hətta onların sahilədə toplandıqları yerə gedirdim və bu yerlə yaxşıca tanış olmuşdum. Mənim qəlbim intiqam hissi ilə yandığı, düşüncəm isə bir-birini yeyən bu iyrenc təbiətli vəhşiləri qırmaq üçün qanlı planlarla dolu olduğu o dəqiqələrdə vəhşilərin yırtıcılığının həmin yerdə qalmış dəhşətli izləri bu nifrət hissini daha da alovlandırır.

Səngər üçün yer, axır ki, tapıldı, yəni, daha doğrusu, mən xəlvəti və örtülü iki yer tapmışdım: bunlardan birini vəhşilərə atəş açmaq üçün, o birini isə onlara baxıb müşahidə etmək üçün seçmişdim. Bu, təpənin yamacında irəliyə doğru çıxmış bir yer idi, mən adaya yaxınlaşan hər bir qayıqı buradan yaxşıca görüb izləyə bilərdim. Vəhşilərin qayığını uzaqdan görən kimi, mən gizlicə, onlar sahilə çıxmamış yaxındakı kiçik meşəyə keçib gedə bilərdim. Orada ağaclardan birinin gövdəsində elə böyük bir koğuş var idi ki, mən asanlıqla onun içinə sığınar və orada oturub vəhşilərin hər bir hərəkətini lap əla bir surətdə izləyərdim; sonra da, aydındır ki, vəhşilərin hamısı bir yerə toplananda fürsəti əldən qaçırmaz, atəş açar və yəqin ki, birinci atəşlə onlardan üçünü-dördünü yerə sərərdim.

Səngər üçün yer seçilən kimi, mən döyüşə hazırlaşmağa başladım. Tapançalarını, hər iki müşket və ov tüfənglərini yoxlayıb qaydaya saldım. Müşketlərin hərəsinə yeddi güllə doldurdum: ikisi böyük qurğuşun parçası, beşi isə tapança gülləsi idi. Ov tüfənginə isə bir ovuc iri qırma doldurdum. Sonra mən silahları üç dəfə təkrar doldurmaq üçün əlavə bant və güllə ayrılıb yola çıxmağa hazırlaşdım.

Vuruşmanın planı bütünlüklə hazır olduğdan və öz xəyalımda bir neçə dəfə həyata keçirildikdən sonra mən hər gün müşahidə üçün evimdən üç mil kənarda olan təpəyə gedib-gəlməyə başladım. Mən saatlarla oradan dənizə baxır və bir gəmi görünüb-görünmədiyini, vəhşilərin öz qayıqları ilə adaya yanaşib-yanaşmadıqlarını öyrənmək istəyirdim. İki, yoxsa da bilmirəm, üç ay mən gözətçilik vəzifəmi lap vicdanla yerinə yetirdim, ancaq axırda bu iş məni dərxdirdi, çünki bu üç ayın ərzində mən nəinki sahilin yaxınlığında, hətta okeanın gözlə və müşahidə borusu ilə görülmə biləcək bütün yerlərində qayığa oxşar heç bir şey görməmişdim.

Nə qədər ki mən vaxtılı-vaxtında öz müşahidə məntəqəmə gedib-gəlirdim, məndəki hərbi əhvali-ruhiyyəsi də zəifləmirdi və mən vəhşilərə vurmağa hazırlaşdığım ağır zərbədə heç bir pis cəhət görmürdüm. İyirmi-otuz nəfər, demək olar ki, tamamilə silahsız adamı əzisdirmək mənə lap adi bir şey kimi görünürdü. Yerli əhalinin insan təbiətinə zidd olan bu vəhşi adətlərinə bəslədiyim nifrət hissi məni o qədər qəzəbləndirmişdi ki, hətta bu adamların belə bir cəzaya layiq olub-olmadıqları haqqında heç düşünmək belə istəməirdim. Mən heç ağılıma gətirmirdim ki, bu vəhşilərin taleyi elə gətirmişdir ki, həyatda

onların öz vəhşi duyğularından və heyvani ehtiraslarından başqa, özgə bir rəhbərləri yoxdur. Mən fikirləşmədim ki, indi ki böyük Yaradan dünyada belə insanların varlığına əsrlərdən bəri dözmüşdür və indi də dözü, indi ki dünyada bu qədər qeyri-insani adətlərin mövcud olmasına yol verir və bir çox qəbilələrin yalnız göylər tərəfindən unudulmuş adamların edə biləcəyi bu iyrenc hərəkətlərinə mane olmur, deməli, bütün bu adamları və onların hərəkətlərini mühakimə etmək də mənim işim deyildir. Lakin, dediyim kimi, mənim gündəlik səmərəsiz müşahidələrim məni darıxdırmağa başlayanda öz əvvəlki döyüş planlarıma olan baxışlarım da dəyişməyə başladı. Mən bütün bu planlarıma daha sakit və daha soyuqqanlı yanaşmağa başladım və adamların hakimi, ya cəlladı rolunu oynamaq üçün nə dərəcədə haqlı olub-olmadığımı fikirləşməyə başladım. Fərz edək ki, bu vəhşilər lap cinayət işləyirlər, lakin əsrlərdən bəri bu şər işləri görməyə imkan tapmışlarsa və heç kəs onları cəzalandırmamışdırsa, demək, Allahın iradəsi belə imiş! Haradan bilmək olar: bəlkə, bir-birini məhv edərkən onlar yalnız Allahın əmrini yerinə yetirirlər? Hər halda, bu adamlar hələ ki mənə heç bir zərər vurmamışdılar, belə olduqda, mənim onların qəbiləarası düşmənçilik işlərinə qarışmağa nə haqqım vardır? Onların bu qədər düşüncəsiz surətdə axıtdıqları qanın intiqamını almaq vəzifəsini mən nəyə əsasən öz üzərimə götürməliyəm? Mən öz-özümə fikirləşib deyirdim: “Mən Allahın onları məzəmmət edəcəyini haradan bilə bilərəm? Bir şey aydındır ki, bir-birini yemək vəhşilərin gözündə cinayət deyildir, onların düşüncəsinə görə, bu adətdə heç bir pis cəhət yoxdur, buna görə də onlar bu iş üçün heç bir vicdan əzabı çəkmirlər. Onların gözü bağlı olduğu və anlamadıqları üçün bu günahı edirlər və günahı işləyərkən, bizim kimi, Allahın mərhəmətinə meydan oxumurlar. Öküzü kəsmək bizim üçün necə adi bir işdirsə, hərbi əsiri öldürmək də onlar üçün eyni dərəcədə adi bir şeydir; qoyun ətinə biz çox sakitcə yediyimiz kimi, onlar da insan ətinə eləcə sakit yeyirlər”.

Bu fikirlər məni belə bir nəticəyə gətirib çıxartdı ki, mən adam-yeyən vəhşiləri qatillər kimi ağır cəzalandırmağa hazırlaşarkən haqsız olmuşam. İndi mənə tamamilə aydın idi ki, onlar heç hərbi əsirləri öldürən və ya düşməne təslim olduqdan sonra yenə də heç kəsə aman verməyib hamını qılıncdan keçirən və lap böyük orduları qırıb məhv edən xristianlar qədər qatil deyillər.

Sonra mənim ağılıma belə bir fikir də gəldi ki, vəhşilərin nə qədər iyrenc adətləri olur olsun, bunun mənə dəxli yoxdur. Onlar ki mənə toxunmamışdılar, nə üçün mən onları qırmalıyam? Əgər onlar mənim üzərimə hücum etmiş olsaydılar və mən də öz həyatımı qorumağı olsaydım, o, başqa məsələdir. Lakin mən hələ onların əlinə düşməmişdim, onlar hətta bu adada mənim yaşadığımı da bilmirdilər, deməli, onların mənim əleyhimə çevrilmiş heç bir hiyləgər fikirləri də ola bilməzdi, buna görə hələlik mənim də onlara hücum etməyə heç bir ixtiyarım yoxdur. Mən onlara hücum etsə idim, bu, Cənubi Amerikada milyonlarla adamı qırmış və rəhmsizlikləri ilə ad qazanmış ispaniyalıların hərəkətindən bir o qədər də yaxşı olmazdı. Fərz edək ki, bu adamlar bütpərəst və ya vəhşi imişlər, lakin onlarda insanı qurban kəsmək kimi nə qədər qanlı dini adətlər və vəhşi ənənələr olursa olsun, hər halda, ispaniyalıların qarşısında onların elə bir təqsiri olmamışdır. Buna görə əbəs deyildir ki, Avropanın bütün xristian xalqları, hətta ispaniyalıların özləri belə Amerikadakı bu yerli qəbilələrin qırılmasından qəzəblənmişlər və hamı deyir ki, bu hərəkət insan təbiətinə zidd olan çox iyrenc və qanlı bir işdir, nə Allahın və nə də bəşəriyyətin qarşısında bu hərəkəti heç bir şeylə doğrultmaq olmaz. O zamandan bəri hətta ispaniyalının adı çəkiləndə belə bu ad insanpərvərlik və xristian hissi ilə aşılarmış hər bir adamın ürəyinə vəlvələ salır, sanki, İspaniya elə bir ölkədir ki, orada doğulub böyüyən adamlar xristian qayda-qanunlarını dərk edə bilmir, hər növ alicənab hisslər onlara yaddır, bədbəxtlərin halına acımaq kimi ən adi xeyirxah hissləri belə başa düşümlər.

Bu fikirlər mənim hirsimi yatırdı və mən düşündüyüm plandan əl çəkərək, belə bir nəticəyə gəldim ki, vəhşiləri qırmağa haqqım yoxdur və nə qədər ki onlar mənə toxunmurlar, mənim də onların işlərinə qarışmağım üçün bir səbəb yoxdur. Mən yalnız onların edə biləcəyi hücumun qarşısını almaq haqqında düşünməliyəm, əgər onlar mənim bu adada yaşadığımı başa düşüb, yerimi tapsalar və üzərimə hücum etsələr, o zaman mən öz vəzifəmi yerinə yetirə bilərəm.

Digər tərəfdən, düşündüm ki, nəzərdə tutduğum planı həyata keçirmək məni vəhşilərin əlindən nəinki qurtarmaz, əksinə, fəlakətə sürükləyər. Çünki mən vəhşilərin əlindən yaxamın qurtardığına yalnız o zaman əmin ola bilərdim ki, vəhşilərin hamısını, yəni təkce

gələn dəfə yox, ümumiyyətlə, bundan sonra bu adaya gələcək vəhşilərin hamısını son nəfərinə qədər qırıb qurtarmış olaydım. Əgər onlardan bircə nəfəri gözümdən yayınıb geri qayıtsa və baş vermiş hadisəni öz adamlarına danışsa, yəqin ki, öz qəbilələrindən olan adamların intiqamını almaq üçün minlərlə vəhşi toplaşib üzərimə hücumu keçərlər! Beləliklə də, mən öz əlimlə özümü fəlakətə salmış olaram, halbuki indi hələlik belə bir təhlükə məni hədələmir.

Bütün bunların hamısını götür-qoy edib fikirləşdikdən sonra mən belə qərara gəldim ki, vəhşilərin işinə qarışmaq mənim tərəfimdən həm ədəbsizlik, həm də ağılsızlıq olardı, mən mümkün qədər onlardan gizlənməliyəm və haraya gedib-gəlsəm, izimi elə itirməliyəm ki, onlar bu adada insan yaşadığını başa düşə bilməsinlər.

Bu əhvali-ruhiyyə məndə bir ilə qədər davam etdi. Bütün bu müddət ərzində vəhşiləri qırmaq xəyalından o qədər uzaq idim ki, onlara tamaşa etmək və ya son gəlişdən sonra sahilə necə bir iz buraxdıqlarını görmək üçün bir dəfə də olsun təpənin üstünə çıxmamışdım. Qorxurdum ki, bu yırtıcıları görsəm, onlara yaxşıca divan tutub qırmaq həvəsi yenə də məndə oyanar və əlverişli bir fürsət düşən kimi, qəflətən onların üzərinə hücum etməkdən özümü saxlaya bilmərəm. Mən yalnız öz qayığımı gedib oradan adanın şərq sahilinə gətirdim. Qayığı saxlamaq üçün burada hər tərəfi qayalarla örtülmüş və olduqca əlverişli bir liman tapdım. Adanın şərq sahilli boyunca dəniz axını keçirdi, buna görə də bilirdim ki, vəhşilər heç bir vəchlə bu limana çıxmağa cəsarət etməzlər.

Mən qayığımı bütün dəm-dəsgahı, yəni özüm düzəltdiyim dor ağacı, yelkən və lövbərə bənzər şeylər ilə birlikdə bu limana keçirdim (lövbər adlandırdığım bu şeyi, əslində, nə lövbər, nə də heç qarmaq adlandırmaq olmazdı, nə etməli, bundan yaxşısını düzəldə bilməmişdim). Müxtəsər, o biri sahilə hər nə var idisə, hamısını yığışdırıb gətirdim ki, nə qayığın, nə də adada insan yaşadığının əlamətini göstərən heç bir iz orada qalmasın.

Bundan əlavə, yuxarıda dediyim kimi, mən indi həmişəkindən daha çox qapalı bir həyat keçirirdim və son dərəcə ehtiyac olmadıqda öz yuvamdan da bayıra çıxmırdım. Doğrudur, mən hər gün keçiləri sağmağa və meşədə qoyduğum kiçik sürüyə baş çəkməyə gedirdim, lakin keçilər adanın əks tərəfində idi, buna görə də oraya gedəndə mənə heç bir təhlükə üz verə bilməzdi. İndi inamla demək

olardı ki, vəhşilər buraya bir şey ələ keçirmək məqsədilə gəlmirdilər və buna görə adanın içərilərinə də getmirdilər. Şübhə etmirdim ki, məni qorxutmuş və daha ehtiyatlı tərپənməyə məcbur etmiş insan ayağı izini kəşf etdikdən həm əvvəl, həm də sonra vəhşilər dəfələrlə bu sahilə gəlib-getmişlər. Mən təhlükədən şübhələnmədiyim və demək olar ki, lap əliyalın (çünki o zaman mən yanımcə yalnız tufəngimi götürür, onu da təkcə xırda qırma ilə doldururdum) bütün adanı asudə gəzib-dolandığım və ov üçün hər bir kolu və ağacı yoxladığım zaman təsadüfən vəhşilərə rast gəlsəydim, başıma nələr gələ bilərdi? Bütün bunları düşündükcə dəhşət məni bürüyürdü. Çünki, doğrudan da, mən insan ayağı izini görmək əvəzinə, on beş-iyirmi nəfər vəhşi ilə qarşılaşsaydım, yəqin ki, onlar məni qovmağa başlayar və tutardılar, çünki vəhşilər çox bərk qaçır-lar. Beləliklə, mən onların əlinə düşsəydim, halım necə olardı?

İndi tez-tez mənim ağıma bir fikir gəlirdi ki, bu fikir əvvəllərdə də – rəhim Allahın bizə həyat yolumuzdakı təhlükələrdən qorumaq üçün daima qayğı göstərdiyini birinci dəfə dərk etdiyim zaman da ağıma gəlmişdi. Fikir edirdim ki, bizi hədələyən təhlükələrdən biz çox zaman heç özümüzün də başa düşə bilmədiyimiz bir tərzdə xilas oluruq! İnsanın şübhə və tərəddüd keçirdiyi dəqiqələrdə, yəni, bir növ, iki yolun ayrıcında dayandığı və hansı yol ilə getmək lazım gəldiyini bilmədiyi zamanlarda, hətta yolu seçdiyi və o yolla getməyə tamamilə hazır olduğu vaxtda, nə isə, gizli bir səs onu dayandırır. Sanki, hər şey – təbii meyil, rəğbət, sağlam düşüncə, hətta, tamamilə düşünülmüş aydın bir məqsəd insanı bu yola dəvət edir, lakin yenə də görürsən ki, adamın ürəyi gəlmir, haradansa, məchul bir qüvvədən gələn təsir insanı oraya getmək istədiyi yola buraxmır. Sonra həmişə məlum olur ki, əgər insan öz-özlüyündə seçməli olduğu həmin birinci yolla getsəydi, bu, doğrudan da, onu fəlakətə aparıb çıxara bilərdi. Bu və ya buna bənzər fikirlərin təsiri altında məndə belə bir həyat vərdişi əmələ gəlmişdi: tərəddüd dəqiqələ-rində qəlbin səsini eşidirsənsə, həmişə cəsərlə onun ardınca get, hətta onun göstərdiyi yolu sənə məsləhət edən başqa heç bir şey olmadıqda belə yenə də içəridən gələn o səsə qulaq as. Mənim əldə rəhbər tutduğum bu qaydanın səhv olmadığını sübut etmək üçün öz həyatımdan, xüsusilə bu uğursuz adada keçirdiyim son illərdən bir çox misallar gətirə bilərdim, yalnız o hadisələrdən başqa ki,

onlara mən vaxtında diqqət yetirməmişdim və əgər mən həyata həmişə indiki gözlə baxmış olsaydım, heç şübhəsiz, onlara mütləq diqqət edərdim. Lakin ağıllanmaq heç bir zaman gec olmur, buna görə də mən həyatları mənimki qədər qeyri-adi olmasa da, hər halda, ona bənzər bir şəkllə düşmüş ağıllı adamlara məsləhət görməyə bilmərəm ki, öz qəlblərindən eşitdikləri o naməlum səs hansı məchul qüvvədən gəlir-gəlsin, fərqi yoxdur, heç bir zaman o ilahi səsin göstərdiyi yoldan çəkinməsinlər. Mən isə, şübhəsiz – hərçənd, bunu izah edə bilməsəm də – belə hesab edirəm ki, bu naməlum səsin göstərişlərinə ruhlar arasındakı ünsiyyəti, cism və bədənlə cismsiz və bədənsiz aləm arasındakı əlaqəni sübut edən dəlillər kimi baxmaq lazımdır.

Bu kədərli adada keçirdiyim yalnız həyatın sonrakı illərini təsvir edəndə mən bu əlaqəni sübut edən bir neçə başqa və daha diqqətəlayiq misallar çəkəcəyəm.

Qorxu və təhlükə hissinin təsiri altında keçirdiyim on illər ərzində məndə öz yaşayışımı yaxşılaşdırmağa və ya evdə rahatlığımı təyin etmək üçün məndə heç bir həvəsin qalmadığını oxuculara desəm, bu, gərək, bir o qədər də təəccüblü görünməsin, çünki başım işləmirdi, qorxu və həyəcan məndəki ixtiraçılıq qabiliyyətini tamamilə öldürmüşdü. İndi öz yemək-içməyimi yaxşılaşdırmaq haqqında fikirləşmək vaxtı deyildi. Mən indi ancaq öz həyatımı təhlükədən xilas etmək haqqında fikirləşirdim. Mən nə bir yerə mıx vurur, nə də ki bir odun yarırıdım, çünki vəhşilərin balta səsini eşidəcəklərindən qorxurdum. Elə bu səbəbə görə çoxdan bəri güllə atmağa da cəsarət etmirdim. Ancaq ən başlıcası bu idi ki, mən hər dəfə ocaq qalayıb od yandırmalı olanda canımı daha əzablı və heç təsvirə gəlməyən bir qorxu hissi bürüyürdü, çünki gündüz çox uzaq məsafədən görünən tüstü məni həmişə ələ verə bilirdi. Buna görə də mən od-ocaqla başa gələn işlərin hamısını (o cümlədən, saxsı qab-qacaq bişirmək işini də) yeni evdə görməyə başladım. Onu deməyi unutmuşdum ki, bir dəfə meşədə gəzərkən, xoşbəxtlikdən, qayaların arasında təbii bir mağara tapmışdım. Mağaranın içərisi çox geniş idi, lakin mən əminəm ki, heç bir vəhşi bu mağaraya girməyə cəsarət etməzdi. Bir də ki belə mağaraya girmək fikri ancaq mənim kimi özünə təhlükəsiz bir yer axtaran adamın ağına gələ bilirdi.

Mağaranın girəcəyi hündür bir qayanın altında idi və mən kömür düzəltmək üçün ağacların yoğun budaqlarını həmişə burada doğrayırdım. Bunu nağıl etməmiş, əvvəlcə, kömürün mənə nə üçün lazım olduğunu deyim.

Necə ki yuxarıda danışdım, mən öz evimin yanında od-ocaq qalamırdım, çünki tüstü çıxacağından qorxurdum. Ancaq mən çörəyi, əti bişirmədən və ümumiyyətlə, od-ocaqsız keçinə bilməzdim. Buna görə də mən odunu kömürlə əvəz etməyi qərara aldım, çünki kömürün, demək olar ki, heç tüstüsü olmur. Yoğun ağac budaqlarının torpaq altında necə yandırılıb kömür edildiyini İngiltərədə görmüşdüm. Mən də eləcə etdim. Bu işi meşədə görürdüm, sonra hazır kömürü evə daşıyıb gətirir və yandırardım, tüstü məsələsindən də qorxmurdum.

Günlərin birində meşədə işləyirdim, balta ilə bir kolun budaqlarını qırarkən onun dal tərəfində qayada gözümə kiçik bir deşik dəydi. Deşiyin haraya açıldığını öyrənmək məni çox maraqlandırırdı, güclə deşikdən keçib içəri girdikdə gördüm ki, bura iki adam boyu hündürlüyündə bir mağaradır. Lakin etiraf edirəm ki, mən buraya girdiyimdən daha tez və asanlıqla bayıra çıxdım. Bu da səbəbsiz deyildi: çünki qaranlığa diqqətlə baxanda (mağaranın içi tamamilə qaranlıq idi) bir cüt parlaq gözün düz mənə baxdığını gördüm. Mən bu gözlərin insan, yoxsa şeytan gözləri olduğunu anlaya bilmirdim, lakin deşikdən mağaraya düşən zəif işıq bu gözlərdə əks edirdi və onlar bir cüt ulduz kimi parıldayırdı.

Ancaq bir az sonra aqlım başıma gəldi və axmaqlıq etdiyimi anladım. Öz-özümə dedim ki, iyirmi il dənizin ortasında kimsəsiz bir adada tək-tənha yaşayan bir adamın şeytandan nə qorxusu! Bu mağarada mənim özümdən daha qorxulu bir şey ola bilməz! Mən cəsərləndim, yanan kösövlərdən birini əlimə alıb yenidən mağaraya girdim. Lakin kösövlə yolumu işıqlandırıb iki-üç addım irəli getməmişdim ki, əvvəlkindən də bərk qorxub geriye çəkilməyə başladım: qulağıma bir hənirti gəldi, yalnız xəstə adamlar ağırdan belə səs çıxarırlar. Sonra arabir aydın olmayan xırıltı səsi, onun dalınca yenə də ağır bir inilti eşitdim. Mən dənəşətdən yerimdə quruyub qaldım, bütün vücudumu soyuq tər basdı, tüklərim biz-biz olub elə qalxdı ki, əgər başımda şlyapam olsaydı, yəqin ki, yerə düşərdi...

Bununla belə, mən yenə də özümü itirmədim, özümə təsəlli verib fikirləşdim ki, məni indiyə qədər qoruyub saxlamış olan Allah hər yerdə qoruya bilər, bu fikirlə mən yenə də başım üzərinə tutduğum məşəlin işığında yeridim və yerdə uzanmış çox heybətli və qoca bir keçi gördüm. Keçi hərəkətsiz uzanmış və ağır-ağır can verirdi, görünür, o, qocalıqdan ölürdü.

Mən ayağımla onu bir balaca dəbərtmədim ki, görüm ayağa dura bilər, yoxsa yox; keçi istədi qalxsin, lakin qalxa bilmədi. Fikirləşdim ki, heyvandır, qoy nə qədər sağdır, orada uzansın; o ki məni belə bərk qorxutdu, deməli, bu mağaraya girmək xəyalına düşən hər bir vəhşini məndən də artıq qorxudar.

Bir qədər özümə gəldikdən sonra mağaranı nəzərdən keçirtməyə başladım. Mağara çox kiçik idi – iyirmi kvadrat futa qədər olardı – elə bir müəyyən forması da yox idi: nə dairəvi idi, nə də dördkünc, tamamilə aydın idi ki, bu mağaranı təbiət özü bu şəkildə yaratmışdı. Bu işdə heç bir insan əli iştirak etməmişdi. Mağaranın dərinliyində bir dəlik var idi, bu dəlik mağaranın davamı idi və getdikcə torpağın altına tərəf uzanırdı, özü də o qədər dar idi ki, oraya ancaq sürünə-sürünə getmək olardı. Bu yolun haraya getdiyini bilmədiyim üçün mən oraya girmək istəmədim və sabahısı günü bir neçə şam, tüfəngin çaxmağından düzəltdiyim qovyardıranı və qabda bir az da qızarmış kömür götürüb yenidən mağaraya gəlməyi qərara aldım.

Necə ki demişdim, eləcə də etdim. Ertəsi günü özüm hazırladığım şamlardan altı ədəd böyüyünü götürüb mağaraya gəldim, indi mən keçi piyindən yaxşı şam düzəltməyi öyrənmişdim, amma fitillərim hələ bir o qədər yaxşı çıxmırdı, bu işdə çətinlik çəkirdim, fitil üçün gah köhnə kəndirlərdən, gah da gicitkənə bənzər bir bitkinin liflərindən istifadə edirdim. Mağaranın yuxarıda dediyim içəri tərəfindəki dar yola çatanda əllərim üstə iməkləməyə məcbur oldum və bu vəziyyətdə on yarda qədər irəli süründüm, onu da deyim ki, mənim tərəfimdən bu, çox cəsarətli bir iş idi, çünki bu yolun haraya getdiyini və qabaqda başıma nələr gələcəyini bilmirdim. Yolun ən dar yerini keçdikdən sonra birdən hiss etdim ki, keçid yavaş-yavaş genişlənməyə başlayır. Bir az da irəlilədikdən sonra gözlərimin qarşısında heyrətətiləcək dərəcədə gözəl bir mənzərə açıldı, mən hələ indiyə qədər adada bundan gözəl mənzərə görməmişdim. Bura iyirmi

fut hündürlüyündə otaq kimi bir yer idi, mənim yandırmış olduğum iki şamın işığı onun divarlarına və tağına düşdükcə ətrafa minlərlə rəngarəng şüalar yayılırdı. Mağaranın bu parlaq divarları almazdan, yaxud başqa qiymətli daşlardan idi, yoxsa, daha çox ağlabatanı da elə bu idi, sal qızıldan düşmüşdü?! Bunların heç birini mən bilmirdim.

Mağaranın içi tamamilə qaranlıq olsa da, insanı tamamilə valeh edən bir otağın içində idim, onun döşəməsi hamar və quru idi, narın qum ilə örtülmüşdü. Mağaranın heç bir yerində nə kif və rütubət əlaməti, nə də iyrənc böcəklərin və sürünən zəhərli heyvanların izi var idi. Əlverişsiz olan bir cəhəti var idisə, o da mağaranın girəcəyinin dar olması idi, lakin girəcəyin belə əlverişsiz olması mənim üçün qiymətli bir üstünlük idi, çünki çoxdan belə təhlükəsiz bir yer axtarırdım və bu mağaradan yaxşı və təhlükəsiz bir yer tapmaq çətin idi.

Mən bu mağaranı kəşf etdiyimə o qədər sevinirdim ki, mənim üçün xüsusilə qiymətli olan şeylərin hamısını və hər şeydən əvvəl barıtı və ehtiyatda saxladığım silahları, yəni iki ov tüfəngini (cəmi üç tüfəngim var idi) və əlimdə olan səkkiz müşkətdən də üçünü yubanmadan mağaraya gətirməyi qərara aldım. Beləliklə, mənim mağaramda yalnız beş müşket tüfəngi qaldı, bunları da mən bayır hasarın yanında top kimi ayaqlıq üzərinə qoyub həmişə dolu və hazır vəziyyətdə saxlayırdım, əgər lazım olsaydı, bunlardan istifadə edə bilərdim.

Barıtı və ehtiyatda saxladığım silahları yeni tapdığım yerə daşıyarkən nəm çəkmiş barıt çəlləyinin də ağızını birinci dəfə açdım. Məlum oldu ki, su hər tərəfdən çəlləyin içinə yalnız üç-dörd düymə qədər keçmişdir, islanmış barıt qalıb bərkimiş, barıtın orta hissəsi isə, qozun içi qabıqda qaldığı kimi, quru qalmış və xarab olmamışdı. Beləliklə, mənim barıt ehtiyatım indi birdən-birə altmış girvənkəyə qədər artmışdı. Bu, çox əla barıt olduğuna görə bu təsadüf məni çox sevindirdi. Bu barıtı yaxşı mühafizə etmək üçün bütünlüklə təzə mağaraya gətirdim, qalada isə, hər ehtimala qarşı, üç girvənkədən artıq barıt saxlamırdım. Güllə düzəltdiyim qurğuşun ehtiyatımı da bütünlüklə oraya apardım. O zaman mən özümü xəyalən, qədim əfsanələrdə təsvir olunduğu kimi, qayaların arasında, heç kəsin gedib çıxıb bilmədiyi mağaralarda yaşayan nəhəng qəhrəmanlar

kimi təsəvvür edirdim. Öz-özümə fikirləşib deyirdim ki, qoy lap beş yüz vəhşi bu adanı başdan-başa gəzib mənə axtarsın, onlar mənim yerimi heç bir zaman tapa bilməzlər, tapsalar da, qətiyyən, bu mağaranın içinə girməyə cəsarət etməzlər.

Mağaranın girəcəyində tapdığım qoca keçi həmin günün sabahısı öldü. Qalıb iylənməsin deyə, mən mağarada yer qazıb onu orada basdırdım, çünki bu, keçini mağaradan çıxartmaqdan asan idi.

Artıq iyirmi üçüncü il idi, mən bu adada yaşayırdım və adada keçirdiyim bu həyata o qədər öyrənmişdim ki, əgər mənə narahat edə biləcək vəhşilərin qorxusu olmasaydı, ömrümün axır günlərini də, həmin qoca keçi kimi uzanıb öləcəyim son saata qədər bu adada keçirtməyə məmnuniyyətlə razı olardım. Mən özüm üçün bir neçə xırda əyləncə də düzəltmişdim və bunun sayəsində günlərim əvvəlkinə görə daha xoş keçirdi. Əvvəla, oxucunun bildiyi kimi, mən öz tutuquşuma danışmaq öyrətmişdim, o isə o qədər mehribanlıqla zəvzəyir və sözləri elə aydın tələffüz edirdi ki, ona qulaq asmaq adama böyük ləzzət verirdi. Həmin bu tutuquşu iyirmi altı ilə qədər mənim yanımda yaşadı. Məndən sonra nə qədər yaşadığını bilmirəm, ancaq Brazilyada olanda eşitmişdim ki, tutuquşu yüz ilə qədər yaşayır. Kim bilir, bəlkə, mənim sadıq quşum indi də sağdır və adanın hər tərəfinə uçaraq bədbəxt Robin Kruzonu çağırır. Allah eləməsin ki, ingilislərdən biri mənim yaşadığım o adaya gedib çıxa və orada tutuquşunun səsini eşidə. Hər kəsin başına belə bir iş gəlsə, yaqın ki, o, mənim tutuquşumu şeytan hesab edərdi. Mənim itim də on altı il mənimlə yaxşı yoldaşlıq və sədaqətli dostluq etdikdən sonra qocalıb gəbərdi. Mənim saxladığım pişiklərə gəldikdə, necə ki yuxarıda demişdim, onlar o qədər balalayıb artmışdılar ki, bir neçə dəfə onları gülləyə tutub qırmağa məcbur oldum, belə etməsəydim, onlar mənim bütün ərzaq ehtiyatımı məhv edər və lap mənim özümü də yeyərdilər. Gəmidən götürdüyüm iki qoca pişik öldükdən sonra mən qalan pişikləri tüfəng atəşi ilə qorxuzdum və onlara yemək vermədim, axırda onların hamısı meşəyə qaçıb orada vəhşiləşdi. Mən öz yanımda iki və ya üç pişik saxlayırdım, bunları çox istəyirdim, özlərini də lap ələ öyrətmişdim, ancaq törəyib artmağa qoymurdum, balaları olan kimi suda boğub məhv edirdim. Həmin bu pişiklər də mənim çox rəngarəng və müxtəlif cinsli ailəmin tamhüquqlu üzvləri olmuşdular. Bunlardan başqa, mən daima öz yanımda iki-üç

oğlaq saxlayırdım, həm də bunları mənim əlimdən yemək yeməyə öyrətmişdim. Köhnə tutuquşumdan əlavə, mənim iki tutuquşum da var idi. Onların ikisi də danışırdı və: “Robin Kruzo”, – deyib mənə çağırırdılar, lakin əvvəlki tutuquşum kimi yaxşı danışa bilmirdilər. Ancaq burası var ki, əvvəlki tutuquşunu öyrətmək üçün mən çox zəhmət çəkib, xeyli də vaxt sərf etmişdim. Bundan əlavə, mən bir neçə dəniz quşu tutub öyrətmişdim, ancaq adlarını bilmirdim, onların hamısının qanadını yolmuşdum, ona görə də uçub gedə bilmirdilər. Vəhşilər adaya gələndə mənim evimi görə bilməsinlər deyər, qalamın qabağında əkdiyim cavan ağaclar çoxdan böyüyüb sıx bir meşə əmələ gətirmişdi, mənim quşlarım da bu meşədə yuva salıb balalamışdılar, bu isə mənə çox sevindirirdi. Beləliklə, təkrar edirəm ki, həyatım çox yaxşı keçirdi, özümü rahat hiss edirdim və əgər vəhşilərin hücumu qorxusundan azad ola bilsəydim, öz taleyimdən razı qalardım.

Lakin, görünür, taleyin hökmü başqa imiş və mənim bu hekayətimi hər kəs oxuyacaqdırsa, qoy buna diqqət etsin və görsün ki, həyatımızda daha çox qorxduğumuz və insan üçün ən böyük imtahan hesab etdiyimiz günah işlərin özü, çox zaman, bizi təhdid edən bədbəxtlik və bəlalardan qurtarmaq üçün yeganə bir yol olur. Bu sözlərin doğruluğunu sübut etmək üçün mən öz şəxsi həyatımdan bir çox misallar çəkə bilərəm, lakin bu cəhətdən adadakı həyatımın son illəri daha çox diqqətəlayiqdir.

Beləliklə, mənim bu adada keçirdiyim dustaq həyatımın iyirmi üçüncü ili idi. Dekabr ayı gəlib çatmışdı, Günəş ekvatorun cənub tərəfinə keçmişdi (ilin belə isti bir vaxtını mən qış fəslə adlandıra bilmərəm), mən səhərdən-axşamədək tarlada işləyirdim. Yenə bir gün səhər, hava hələ tamamilə işıqlanmamış tarlaya getmək üçün evdən çıxarkən gördüyüm mənzərə mənə heyrətləndirib sarsıtdı: mənim evimdən iki mil məsafədə, dənizin kənarında böyük bir tonqal qalanmışdı, həm də bu tonqal adanın vəhşilər gələn o biri sahilində yox, mən yaşayan tərəfində qalanmışdı.

Heyrətimdən quruyub qalmışdım, bu çağırılmamış qonaqlarla üz-üzə gəlməmək üçün mən bir addım da irəli getmədim və evimi əhatə edən pöhrəlikdə gizləndim. Lakin mən burada da rahat nəfəs ala bilmirdim. Qorxurdum ki, əgər vəhşilər adanı gəzməyə başlasalar və mənim becərilmiş tarlamı və ya başqa bir şeyi görsələr, burada

insan yaşadığını başa düşərlər və məni axtarıb tapmayınca sakitləşməzlər. Mən qorxu hissənin təsiri altında cəld qalaya qayıtdım, həyata girib, izi itirmək üçün nərdivanı da götürdüm və müdafiəyə hazırlaşmağa başladım.

Mən öz toplarımın hamısını (bayır hasarın yanında ayaqlıq üzərində düzəldib qoyduğum müşket tüfəngləri top adlandırırıdım) və tapançalarını doldurdum, son nəfəsimədək özümü müdafiə etməyi qərara aldım. Təxminən, iki saat bu vəziyyətdə oturub gözlədim və bayırdan heç xəbər tutmadım, çünki irəli göndərmək üçün mənim kəşfiyyatçılarıım yox idi.

Mən bir qədər də bu vəziyyətdə oturub gözlədim və fikirləşdim, bayırdan heç bir xəbər tuta bilməməyim məni çox darıxdırırdı, buna görə də səbir edə bilməyib, yuxarıda nağıl etdiyim qaydada, nərdivanı tərənin mənə tərəf olan çıxıntısına söykədim və müşahidə borusunu götürüb oraya çıxdım. Tərənin başına çatan kimi müşahidə borusunu çıxartdım və üzüqoylu yerə uzanıb tonqal yanan yerə baxmağa başladım. Gördüm ki, tonqalın yanında on beş vəhşi dövrə vurub oturub, hamısı da çılpaq idi. Əlbəttə, onlar tonqalı qızınmaq üçün qalamamışdılar, çünki hava dəhşətli dərəcədə isti idi, onlar bu tonqalı insan ətindən öz vəhşi yeməklərini hazırlamaq üçün yandırmışdılar. Bu iş üçün lazım olan ov, yəqin ki, hazır idi, lakin onun ölü və ya diri olduğunu hələ bilmirdim.

Vəhşilər iki qayıqla gəlmiş və qayıqları sahilə, qumun üstünə çəkmişdilər. Dənizdə qabarma başlanmışdı və onlar, görünür, dənizin çəkilməsini gözləyirdilər ki, qayıdıb getsinlər. Mənim gördüyüm bütün mənzərənin, xüsusilə vəhşilərin adanın mən yaşayan tərəfində, evimə bir qədər yaxın olan bir yerdə sahilə çıxmalarının mənə necə də qorxuya saldığını siz təsəvvür edə bilməzsiniz. Ancaq, bununla belə, mən sonra bir az sakitləşdim, çünki fikirləşdim ki, vəhşilər, yəqin, həmişə dənizdə qabarma başlayanda gəlirlər və çəkilmə başlayan kimi də çıxıb gedirlər, deməli, əgər vəhşilər qabarma zamanı sahilə çıxmayıblarsa, mən dənizdə çəkilmənin davam etdiyi bütün müddət ərzində evdən bayıra arxayın çıxa bilərəm. Bu müşahidəm məni sakitləşdirdi və mən taxılıma yığmağa davam etdim, sanki, heç bir hadisə üz verməmişdi.

Gözlədiyim kimi də oldu: dənizdə suyun çəkilməsi başlayan kimi, vəhşilər qayıqlara doluşub dənizə çıxdılar. Onu deməyi unutdum

ki, onlar yola düşənə bir saat və ya saat yarım qalmış sahilə oynamağa başladılar: müşahidə borusu vasitəsilə mən vəhşilərin atılıb-düşmələrini və onların bədənlərinin qərribə hərəkətini yaxşı görürdüm. Mən həmçinin gördüm ki, onların hamısı çıpaqdır, lakin onların qadın və ya kişi olduqlarını seçə bilmədim.

Vəhşilər sahilədən uzaqlaşan kimi mən təpədən düşüb iki tufəngin ikisini də çiynimə saldım, iki tapançanı və qınsız qılınc tiyəsinə belimə taxdım, vaxtı itirmədən sahilə ilk dəfə vəhşilərin izini kəşf etdiyim zaman müşahidə üçün üzərinə çıxdığım təpəyə tərəf getdim, həmin yerə çatan kimi (bu yerə gəlib çıxmaq isə iki saata qədər vaxtımı aldı, çünki götürdüyüm silahlar çox ağır idi və mən yeyin yeriyə bilmirdim) dənizə tərəf baxdım və daha üç qayıq gördüm, bunlar da vəhşilərlə dolu idi və adadan ayrılıb qitəyə tərəf gedirdilər.

Bu kəşf məni dəhşətə gətirdi, mən sahilə tərəf yüyürüb indicə burada baş vermiş iyrenc ziyafətin qalıqlarını, vəhşilərin nəşələnib rəqs edərək yedikləri insan əti parçalarını, qan və sümükləri görərkən məni bürümüş dəhşət xüsusilə qüvvələndi və mən daha da qəzəbləndim. Bu mənzərəni görəndə mən o qədər qəzəblənmişdim ki, onlar bir daha bu adaya gəlsələr və ilk dəstələrində nə qədər vəhşi olsa, hamısını qırmağı qət etdim və bunun üçün yenidən planlar fikirləşməyə başladım.

Ancaq bir şey şübhəsiz idi ki, vəhşilər bu adaya çox nadir hallarda gəlirdilər. Məsələn, bu axırıncı dəfə onlar gəlib-getdikdən sonra on beş aydan artıq bir vaxt keçdi və bu müddət ərzində mən sahilə nə onların özünü, nə təzə insan ayağı ləpirini və nə də, ümumiyyətlə, vəhşilərin gəlib-getmiş olduqlarını göstərən heç bir başqa iz və əlamət görmədim. İlin yağarlıq fəslində vəhşilər, yəqin ki, bu adaya heç, qətiyyənlə, gəlmirdilər, görünür, bu fəsilə onlar evdən bayıra çıxmağa və bu qədər uzaq bir yerə getməyə cəsarət etmirdilər. Buna baxmayaraq, bütün bu on beş ayın ərzində mən heç rahat olmadım, daima fikir edirdim ki, bu çağırılmamış qonaqlar yenə də gələcək və qəflətən məni yaxalayacaqlar. Elə buna görə də mən bu vəziyyətimdən belə bir nəticə çıxarıram ki, təhlükəni gözləmək, həmin təhlükənin özündən müqayisə edilməyəcək dərəcədə pisdir, xüsusən o zaman ki bu təhlükə və qorxunun heç axırı görünmür.

Bu zaman məndə son dərəcə dəhşətli qanıçıcılıq əhvali-ruhiyyəsi əmələ gəlmişdi və mən bütün boş saatlarımda (onu deyim ki, bu saatları mən daha faydalı işlərə sərf edə bilərdim) oturub tədbir töküür və fikirləşirdim, necə edim ki, vəhşilər bu yaxınlarda adaya gəlsələr və bu axırıncı dəfə olduğu kimi, iki dəstəyə ayrılısalar, qəflətən onlara hücum edim və hamısını qırım. Ancaq mən onu nəzərdən qaçırdım ki, əgər on və ya iyirmi nəfərdən ibarət olan bu birinci dəstəni qırsam, fərqi yoxdur, bir gündən, bir həftədən və ya bir aydan sonra mən vəhşilərin yeni bir dəstəsi ilə vuruşmalı olacağam, onları da qırsam, əvəzinə başqaları gələcəkdir, beləliklə, mən özüm bu vəhşilər kimi, bəlkə, onlardan da pis bir qatılə çevrilənə qədər bu əhvalat davam edəcəkdir.

Günlərim daimi həyəcan içində keçirdi. Mən əmin idim ki, gec-tez zalım yırtıcıların pəncəsinə keçməkdən yaxamı qurtara bilməyəcəyəm və mən buna görə də yalnız çox mühüm və təxirəsalınmaz işlərdən ötrü evdən bayıra çıxırdım və çıxanda da son dərəcə ehtiyatlı tərpənir, hər dəqiqə ətrafı gözdən keçirirdim. Ev heyvanları saxlamağın nə qədər faydalı olduğunu mən bu zaman xüsusilə dərk etdim. Keçiləri ağılda saxlamağı vaxtında fikirləşməyim mənim üçün tam bir xoşbəxtlik idi. Adada, xüsusilə vəhşilərin gəlib-getdikləri tərəfdə güllə atmağa cəsarət etmərdim, qorxurdum ki, vəhşiləri ürküdüüb qaçıram və əgər onlar birinci dəfə qaçıb yaxalarını qurtarsalar, yəqin ki, bir neçə gündən sonra iki yüz-üç yüz qayıqla buraya yenidən hücum çəkərlər, belə bir vəziyyətdə isə başıma nələr gələcəyini mən yaxşı bilirdim.

Ancaq, yuxarıda dediyim kimi, mən vəhşiləri bir də düz bir il üç aydan sonra gördüm ki, bunun haqqında da indi danışacağam. Ola bilər ki, bu ilin ərzində vəhşilər bir neçə dəfə adaya gəlib-getmişlər, ancaq, yəqin ki, onlar heç bir zaman burada uzun müddət qalmamışlar, hər halda, mən də onları görməmişəm; lakin adadakı həyatımın iyirmi dördüncü ilinin (mənim öz hesabıma görə deyirəm) may ayında mən vəhşilərlə görüşdüm və özü də bu görüş çox qəribə oldu.

Amma bu on beş ayın ərzində nə qədər narahat olduğumu və həyəcan keçirdiyimi sözlə ifadə edə bilmərəm. Çox narahat yatırdım, hər gecə qorxunc yuxular görür və tez-tez səksənib yataqdan qalxırdım. Bəzən yuxuda görürdüm ki, mən vəhşiləri öldürürəm və

onları öldürməkdə haqlı olduğumu sübut etmək üçün dəlillər axtarıram. Heç gündüzləri də bir dəqiqə rahatlığım yox idi. Ancaq hələlik bu məsələni bir yana qoyaq və baş vermiş əhvalatın özünə qayıdaq.

Mayın ortalarında, mənim hələ də günləri qeyd etdiyim o ibtidai taxta təqvimə inansaq, mayın düz on altısında, səhərdən-axşamədək güclü qasırğa qopdu, gecə də çox fırtınalı keçdi. Mən oturub İncili mütalifə edirdim, öz vəziyyətim haqqında düşünərək ciddi fikrə getmişdim. Birdən top səsi eşitdim, özü də mənə elə gəldi ki, bu səs dəniz tərəfdən gəldi.

Qəflətən eşitdiyim bu top səsi məni sarsıtdı, lakin bu hadisənin taleyin bundan əvvəl mənə qismət etdiyi digər təsadüflərlə heç bir əlaqəsi yox idi. Top səsinin məndə doğurduğu fikirlərin özü də tamamilə yeni idi, əvvəlki fikirlərə bənzəmirdi. Mən qiymətli vaxtın bir dəqiqəsini belə itirməmək üçün cəld yerimdən qalxıb bir an içində nərdivanı dağa dirədim və oraya dırmanmağa başladım. Dağın başına çatacatda uzaqdan, dənizdən bir parıltı gözümə dəydi və yarım dəqiqə keçdikdən sonra ikinci dəfə top səsi eşidildi. Səsin istiqamətinə görə asanlıqla təyin etdim ki, top dənizin o yerində atılır ki, bir zaman, qayığım su axıntısına düşərkən, mənim özüm oraya gedib çıxmışdım.

Mən başa düşdüm ki, yəqin, dənizdə hər hansı bir gəmi fəlakətə düşər olmuşdur və top atəşi ilə işarə verir; görünür, yaxında başqa bir gəmi də vardır ki, ondan kömək istəyir. Mən çox həyəcan və təlaş içində olsam da, özümü itirməmişdim və buna görə də cəld fikirləşib bu nəticəyə gəldim ki, mən bu adamlara kömək edə bilməsəm də, bəlkə, onlar mənə kömək etsinlər. Vaxt itirmədən ətrafımdakı çır-çırının hamısını bir yerə yığıb od vurdum, çırpı quru olduğu üçün tez alışdı və bərk külək əsməsinə baxmayaraq, o qədər yaxşı yanmağa başladı ki, əgər dənizdəki şey, doğrudan da, gəmi idisə, oradakılar mənim bu tonqalımı görməyə bilməzdilər. Alovu, şübhəsiz ki, görmüşdülər, çünki tonqal alovlanan kimi yenidən top səsi eşidildi, sonra top səsləri daha bir neçə dəfə təkrar olundu, özü də bu səslərin hamısı eyni tərəfdən gəlirdi. Mən bütün gecəni səhərədək odu söndürmədim, ortalıq tamamilə ağarıb göyün üzü açılanda mən adanın şərq tərəfində – dənizdə nə isə bir qaraltı gördüm, lakin bu qaraltının bir gəmi gövdəsi və ya yelkən olduğu məlum deyildi, çünki qaraltı çox uzaqda idi, dəniz isə hələ də

dumanla örtülü olduğuna görə mən müşahidə borusu ilə də onu yaxşı seçə bilmirdim.

Bütün günü mən dənizdə gördüyüm bu qaraltını müşahidə etdim və tezliklə inandım ki, bu qaraltı hərəkət etmir və bir yerdə dayanıb qalmışdır. Mən belə bir nəticəyə gəldim ki, deməli, bu qaraltı lövbər salıb dayanmış bir gəmidir. Öz mülahizələrimin düzgün olub-olmadığını bilmək üçün nə qədər tələsdiyimi siz təsəvvür edə bilərsiniz. Mən tufəngi götürüb dənizə uzanan qayalar silsiləsinin olduğu cənub-şərq tərəfdəki sahilə qaçdım, bir zaman mənim qayığım həmin qayanın yanından su axıntısına düşüb dənizə getmişdi. İndi hava tamamilə aydınlaşmış, duman çəkilməmişdi, mən həmin yerə çatan kimi gördüm ki, dənizdəki qaraltı bir gəminin gövdəsidir. Mən buna həm çox təəssüfləndim, həm də başa düşdüm ki, bu gəmi gecənin qaranlığında bir zaman mənim qayıqla səyahət edərkən gördüyüm sualtı qayalara toxunub dağılmışdır. Bu qayalar dəniz axınının qabağını kəsir və burada bir növ yeni və başqa istiqamətdə olan digər bir axın əmələ gətirirdi, bu axın da vaxtilə mənə kömək etmişdi və o zaman həyatımda baş vermiş ən dəhşətli bir təhlükədən xilas olduğuma və salamat qaldığıma görə mən həmin bu qayalara minnətdar idim.

Elə buna görə də mən deyirəm ki, bir adam üçün xilaskar olan bir şey başqası üçün fəlakətli olur. Yəqin ki, bu adamlar, hər kəs olur olsun, suyun altında tamamilə görünməyən sualtı daşların olduğunu bilməmiş və güclü küləyin nəticəsində gecənin qaranlığında bu daşlara toxunmuşlar. Əgər fəlakətə uğrayan gəmidəki adamlar bu adanı görmüş olsaydılar (mən belə zənn edirəm ki, çətin görmüş olalar), çox ola bilsin ki, qayıqlara minib sahilə çıxmağa çalışardılar. Lakin mən tonqalı yandırandan sonra da onların topdan atəş açması məni müxtəlif fikirlərə gətirib çıxarırdı: gah deyirdim ki, onlar mənim yandırdığım tonqalı görmüş və xilas olmaq üçün qayığa minib, sahilə tərəf avar çəkmişlər, lakin dənizdəki fırtına və dalğalarla bacarmamış, batmışlar; bu da ağılıma gəlirdi ki, bəlkə, onlar hələ fəlakətə uğramazdan əvvəl gəmidəki qayıqları itirmişlər, çünki bir neçə səbəbə görə belə vəziyyət əmələ gələ bilərdi. Məsələn, fırtına zamanı bəzən belə olur ki, gəmi batmağa başlayanda onun yükünü azaltmaq üçün ağır şeyləri, o cümlədən, qayıqları da açıb dənizə tullayırlar. Belə də ola bilər ki, fəlakətə

uğramış gəmi müəyyən bir istiqamətdə haraya isə gedən bir neçə gəmidən biridir və top səslərini eşidən o biri gəmilər köməyə gəlib bu adamların hamısını xilas etmişlər. Nəhayət, bu da mümkün idi ki, gəmidəki adamlar qayığa minmişlər, lakin onların qayığı həmin yuxarıda dediyimiz dəniz axınına düşmüşdür və bu axın onları açıq dənizdə bilavasitə ölümün ağışına aparmışdır və kim bilir, həmin bədbəxt adamlar, bəlkə də, indi dənizdə qayığın içində aclıq çəkirlər və lap bir-birlərini yeməyə də hazırdırlar.

Ancaq bütün bu dediklərim məndə əmələ gəlmiş, sadəcə, fikirlər idi və mənim vəziyyətim elə idi ki, onlara kömək edə bilməzdim, mən o bədbəxtlərin halına yalnız acıyıb təəssüf edə bilərdim. Bu bədbəxt hadisənin mənim üçün xeyirxah cəhəti ancaq o idi ki, bu əhvalat mənim öz taleyimə təşəkkür etməli olduğumu sübut edən yeni bir dəlil idi, çünki tale daima mənə qayığı göstərirdi və hadisələr elə gətirmişdi ki, bu sahillərin yaxınlığında fəlakətə uğramış iki gəminin adamlarından yalnız mən xilas olub salamat qalmışdım. Beləliklə, mən bir daha əmin oldum ki, insanın vəziyyəti nə qədər ağır və çıxılmaz olur olsun, fərqi yoxdur, əgər bu vəziyyəti başqa və daha ağır bir vəziyyətlə müqayisə etsək, taleyə təşəkkür etmək üçün öz halımızda az və ya çox müəyyən əsaslar tapa bilərik.

Fəlakətə uğramış gəmidəki adamların da vəziyyəti məhz belə idi; əgər yaxında olan başqa bir gəmi bu adamları öz göyərtəsinə götürməmişdisə, belə bir dəhşətli tufanda onlardan kimsənin xilas olduğunu güman etmək çətin idi. Həm də bu, yalnız bir güman, özü də çox zəif bir güman idi. Hər necə olur olsun, mən, hər halda, dənizdə başqa bir gəminin olduğunu göstərən heç bir əlamət görmədim.

Gəmiyə yaxından baxanda insan üzü görmək üçün məndə əmələ gələn o qızğın arzu və ehtirası ifadə etməyə söz tapa bilmirəm! Mən anladım ki, insan üçün çox darıxmışam və dodaqlarımdan qeyri-ixtiyari olaraq bu sözlər qopurdu: “Ah, kaş onlardan iki-üç adam... yox, heç olmasa, bircə nəfər xilas olub, üzə-üzə yanıma gələydi! Onda mənim yoldaşım olardı, mən canlı insanla ülfət bağladım, onunla söhbət edərdim”. Uzun illərdən bəri tənhalıqda keçən həyatımda mən heç bir zaman insanlarla görüşməyi bu qədər qızğın arzu etməmişdim.

İnsandakı şiddətli arzu və ehtirasların xüsusi yayları vardır ki, onlar gözə görünən və ya görünməyib yalnız xəyalımızda canlandırıdığımız

bir şeyin gücü ilə hərəkətə gətirildikdə insanın qəlbində həmin şeyə qarşı böyük arzu doğur və ondan ayrıla bilmir.

Mənim də qəlbimdə əmələ gəlmiş qızgın arzu belə idi və mən istəyirdim ki, fəlakətə uğramış gəminin heyətindən, heç olmasa, bir nəfər xilas olaydı. “Ah, heç olmasa, bircə nəfər! Bircə nəfər xilas ola bilsəydi!” Mən bu sözləri min dəfə təkrar edirdim və onları deyər-kən qəzəblə yumruqlarımı sıxırdım, barmaqlarım ovcumun içinə tərəf elə qatlarırdı ki, əgər ovcumda yumşaq bir şey olsaydı, onu qeyri-ixtiyarı olaraq sındırırdım, dişlərimi isə elə bərk qıcayırdım ki, sonra uzun müddət asanlıqla bir-birindən ayıra bilmirdim.

Qoy alimlər bu növ hadisələrin səbəblərini axtarıb tapsınlar, mən isə burada yalnız faktı, məni bu qədər heyrətə salan faktı təsvir edirəm. Mən bu faktın haradan meydana gəldiyini izah etməyi öz üzərimə götürmürəm, lakin, mənim fikrimcə, bu hadisə, şübhəsiz ki, çox arzusunda olduğum və xəyalımda canlandırıdığım xoşbəxt bir görüşün, mənə öz xristian qardaşlarımdan hər hansı birisi ilə birləşməyə imkan verəcək bir görüşün həvəsindən doğmuşdu.

Lakin, görünür, o zaman ya mənim bəxtimə belə yazılıbmış, ya da fəlakətə uğrayan gəmidəki adamlar ölümə məhkum edilibmişlər, necə olur olsun, hər halda, insan üzü görmək kimi bir xoşbəxtlik o zaman mənə qismət deyilmiş. Beləliklə, mən adadakı həyatımın heç axırıncı ilinə qədər də həmin fəlakətə uğramış gəmidən bir nəfərin xilas olub-olmadığını öyrənə bilmədim. Mən yalnız gəmi fəlakətindən bir neçə gün sonra çox kədərli bir şey kəşf etdim: gəminin parçalandığı yerin qarşısındakı sahilə boğulmuş bir kapitan şagirdinin meyitini tapdım. Onun əynində bezdən qısa bir şalvar, göy köynək və bir də dənizçilərə məxsus pencəyi var idi. Heç bir əlamətə görə onun milliyyətini təyin etmək mümkün deyildi. Ciblərində iki qızıl pul və bir trubkadan başqa bir şey yox idi və mən də puldan daha çox bu trubkaya sevindim.

Fırtınadan sonra dəniz tamamilə sakitləşmişdi və mən qayığa minib fəlakətə uğramış gəminin yanına getməyi çox arzu edirdim. Orada mənə lazım ola biləcək bir çox şeylər tapacağıma əmin idim. Lakin məni oraya sövq edən və həvəsləndirən yalnız bu deyildi, məni oraya getməyə hər şeydən çox cəlb edən bu idi ki, bəlkə də, gəmidə canlı bir məxluq qalmışdır və mən onu ölümdən xilas edərək öz kədərli həyatımı bir qədər gözəlləşdirəm. Bu fikir bütün

qəlbimə hakim olmuşdu. Hiss edirdim ki, Allahın iradəsinə tabe olaraq mən o parçalanmış gəmiyə gedib baxmadıqca nə gecə, nə də gündüz rahatlığım olmayacaqdır. Bütün varlığıma hakim kəsilmiş bu fikir o qədər məndə kök salmışdı və o qədər qüvvətli idi ki, mən onun əleyhinə gedə bilmirdim, buna görə də həmin fikrin göstərdiyi yolla getdim, əgər belə etməsəydim, yəqin ki, sonra vicdan əzabı çəkəcəkdim.

Bu fikirlə də mən tələsik öz qalama qayıtdım və dəniz səfərinə hazırlaşmağa başladım. Mən çörək, bir böyük bardaq sərın su, kompas, bir şüşə rom (indi rom ehtiyatım lap azalmışdı), bir səbət üzüm qurusu götürdüm və bunların hamısını çiynimə alıb qayığımın dayandığı sahilə gəldim, orada qayığın içindəki suyu təmizlədim və gətirdiyim şeyləri onun içinə yerləşdirib, başqa şeylər gətirmək üçün yenə də evə qayıtdım. Bu dəfə mən bir böyük torba düyü, əlavə olaraq yenə də bir böyük bardaq su, arpa unundan bişmiş iyirmiyə qədər qoğal, daha doğrusu, arpa cadı, bir şüşə keçi südü, bir parça pendir və bir də mənim üçün kölgəlik əmələ gətirən çətirimi götürdüm. Bütün bunların hamısını böyük bir zəhmətlə, qan-tər içində gətirib qayığa yığdım və: “Allah özü yolumu uğurlu etsin”, – deyib sahilədən ayrıldım. Mən mümkün qədər sahilədən uzaqlaşmağa çalışırdım və bu qayda ilə adanın şimal-şərq tərəfdəki qurtaracağına qədər olan məsafəni avar çəkə-çəkə getdim. Buradan mən açıq dənizə burulmalı idim. Dənizə çıxmaq mənim üçün böyük cəsəret idi. Gedim, yoxsa yox? Mən sahilədən bir az kənarada adanın ətrafına hərlənib gələn sürətli dəniz axıntısına baxıb, birinci dəfə səyahətə çıxarkən nə qədər qorxunc təhlükəyə məruz qaldığımı xatırladım və doğrusu, cəsəretim bir qədər azalmağa başladı. Mən bilirdim ki, əgər dəniz axınına düşsəm, o, məni mütləq sahilədən xeyli uzağa aparacaqdır və belə olduqda mən hətta adanı da gözədən itirə bilərəm, o zaman şiddətli bir külək başlasa, dalğalar mənim bu çox kiçik olan qayığımı o saat çevirib məhv edə bilər.

Bu fikirlər məni o qədər narahat edirdi ki, mən hətta qorxudan bu təşəbbüsdən əl çəkməyə də hazır idim. Mən qayığı sahilə tərəf çevirib kiçik bir limana keçirdim, özüm isə qayıqdan çıxıb sahilədəki təpələrdən birinin üzərində oturub düşünməyə başladım. Bir tərəfdən parçalanmış gəmiyə gedib baxmaq arzusu məndən əl çəkmir, digər tərəfdən də bu işdə qarşıma çıxacaq təhlükələrin

qorxusu məni rahat buraxmırdı. Mən bu fikirlərə qərq olub düşünməkdə ikən dənizdə tezliklə qabarma başladı və mən indi, istər-istəməz, öz səyahətimi bir neçə saat təxirə salmalı idim. Bu zaman ağılıma belə bir fikir gəldi ki, bu qabarmanın özündən istifadə etmək yaxşı olar, bu məqsədlə də bir təpənin üzərinə çıxıb dəniz axıntısının qabarma zamanı hansı istiqamətdə getdiyini və geri qayıdarkən onun özündən istifadə etməyin mümkün olub-olmadığını müşahidə etmək lazım idi. Mən bunu yenəcə fikirləşmişdim ki, lap yaxınlıqda bir təpə gördüm. Bu təpənin hündürlüyü və vəziyyəti elə idi ki, onun üstündən həm dəniz və adanın hər iki sahili, həm də dənizdəki axınların istiqaməti aydın görünə bilərdi. Bu təpənin üstünə çıxan kimi mən baxıb əmin oldum ki, dənizdə suyun çəkilməsi zamanındakı axıntı adanın cənub tərəfindən, qabarma zamanındakı axın isə şimal tərəfindən gəlir və əgər mən geri qayıdanda adanın şimal tərəfinə doğru istiqamət götürsəm, deməli, sağ-salamat sahilə gəlib çıxaram.

Bu kəşfdən ruhlanaraq mən sabah səhər dənizdə çəkilmə başlanan kimi yola çıxmağı qərara aldım. Gecəni qayıqda keçirdim, yuxarıda qeyd etmiş olduğum dənizçi şinelinə bürünüb yatdım, səhər isə dənizə çıxdım. Mən əvvəlcə şimala tərəf istiqamət götürmüşdüm və nə qədər ki şərqə tərəf gedən dəniz axınına düşməmişdim, qayığım birinci səyahətdə cənub axınına düşərkən getdiyim sürətə nisbətən zəif irəliləsə də, hər halda, yenə də sürətlə gedirdi. Birinci səyahət zamanı mən qayığı, qətiyyəni, idarə edə bilmirdim, indi isə sükan kürəyindən asanlıqla istifadə edirdim və birbaşa gəmiyə tərəf gedirdim. Mən bu qayda ilə iki saatdan da az bir müddətdə gəminin yanına çatdım.

Gözlərimin qarşısında acınacaqlı bir mənzərə açıldı: görünüşündən ispan gəmisinə oxşayan bu gəmi iki qayanın arasına girmişdi. Gəminin dal tərəfi bütünlüklə dağılmışdı, orta böyük doru və qabaq doru lap bünövrəsinə qədər parçalanmışdı, gəminin alt hissəsi isə sağ qalmışdı. Gəminin kənarına yaxınlaşdıqda göyərtədə bir it göründü. Heyvan məni görəni kimi zingildəyib ulamağa başladı, mən onu çağırırdıqda suya atılıb üzə-üzə yanıma gəldi. Mən onu sudan çıxarıb qayığa qoydum; heyvan acından ölürdü, qabağına bir parça çörək qoydum, it ac qurd kimi çörəyin üstünə atıldı. Yeyib doyandan sonra mən ona su verdim, it suyu o qədər acgözlüklə

yalamağa başladı ki, imkan versəydim, yəqin ki, tuluq kimi şişib partlayardı.

Sonra gəmiyə çıxdım. Orada ilk gördüyüm şey insan meyiti idi, onlar qapının qabağında qolları ilə bir-birinə bərk sarılaraq ölmüşdülər. Yəqin ki, gəmi qayalara çırpılarkən dalğalar ara vermədən daima onun üzərindən aşmış, fırtına isə qüvvətli olduğundan gəminin bütün heyəti, suyun dibində olduğu kimi, boğulmuşdur. İtdən başqa gəmidə heç bir canlı məxluq qalmamışdı, gəmidəki malların da hamısı islanmışdı. Anbarda nə isə içi şərab, yoxsa bilmirəm araqla dolu çəlləklər var idi, lakin bunlar o qədər böyük idi ki, mən heç onları yerindən dəbərtməyə də təşəbbüs etmədim. Anbarda bir neçə sandıq da var idi, bunlar da, yəqin ki, dənizçilərin idi; sandıqlardan ikisini ağzını açmadan qayığa gətirdim.

Əlbəttə, əgər gəminin burun hissəsi dağılıb arxa hissəsi sağ qalsaydı, mənim əlimə daha yaxşı şeylər keçəcəkdə, çünki bu iki sandığın içindən çıxan şeylər göstərirdi ki, bu gəminin yükü çox qiymətli imiş. Yəqin ki, bu gəmi Buenos-Ayresdən, yaxud Rio-de-la-Platadan çıxıb, Braziliya sahillərinin yanından keçərək, Meksika körfəzinə və ya Havanaya, oradan isə İspaniyaya gedirmiş. Şübhəsiz ki, bu gəminin yükü çox qiymətli imiş, lakin belə bir vəziyyətdə bunun heç kəsə bir faydası yox idi, gəmidəki adamların başına nələr gəldiyini isə mən o zaman bilmirdim.

Sandıqlardan başqa, mən gəmidən bir balaca çəllək də götürmüşdüm, içində nə isə spirtli içki var idi. Çəllək balaca idi, cəmiyi iyirmi qallon içki tutardı, buna baxmayaraq, onu qayığa endirmək üçün çox əziyyət çəkməli oldum. Gəminin kayutlarından birində bir neçə müşket tüfəngi və içində dörd girvənkəyə qədər barıt qalmış bir qab tapdım, tüfəngləri götürmədim, çünki onlar mənə lazım deyildi, barıtı isə götürdüm. Bunlardan başqa mən kömür xəkəndazını və bir maşa tapıb götürdüm, çünki bunlara son dərəcə böyük ehtiyacım var idi, həmçinin iki mis qazança, mis çaynıq və qəhvədən də götürdüm. Bütün bu yükü və iti götürüb gəmidən uzaqlaşdım, çünki dənizdə qabarma başlayırdı. Həmin gün gecə saat birə yaxın mən son dərəcə yorğun halda gəlib adaya çatdım.

Gecəni qayıqda keçirdim, səhəri bütün gətirdiyim şeylərin hamısını qalama daşımamaq üçün təzə tapdığım mağaraya aparmağı qərara aldım, çünki ora daha yaxın idi. Səhər yeməyindən sonra

şeyləri qayıqdan sahilə boşaltdım və onları əməlli-başlı gözdən keçirdim. Çəlləyin içindəki rom idi, özü də, etiraf edirəm ki, lap pisindən, qətiyyən, bizim Braziliyada içdiyimiz roma bənzəməirdi. Lakin bunun müqabilində sandıqlardan bir çox lazımlı şeylər tapdım. Onların birindən çox səliqə ilə düzəldilmiş bir qutu çıxdı, qutunun içi ağızları gözəl gümüşlənmiş xüsusi formalı butulkalarla dolu idi (hər butulkada üç pintə qədər əla likör var idi). Bundan əlavə, sandıqdan içi gözəl mürəbbə ilə dolu dörd banka tapdım, bunlardan ikisinin ağızı möhkəm bağlı olduğu üçün içinə bir damcı da su keçməmişdi, lakin ikisinə su dəydiyi üçün xarab olmuşdu. Həmin sandıqdan mən bir neçə dənə lap təzə köynək tapdım ki, bu da mənə çox sevindirdi; sonra mən oradan bir düjün yarım rəngli boyun dəsmalı və bir o qədər də kətdandan tikilmiş ağ cib dəsmalı tapdım. Bu dəsmallar mənə çox sevindirdi, çünki isti günlərdə üzümün tərini bu nazik kətan dəsmallarla silmək çox xoş olardı. Həmin sandığın lap dibində pulla dolu üç böyük torba tapdım. Bu üç torbada cəmi min yüz piast¹ pul var idi, torbalardan birində əlavə olaraq kağıza bükülmüş altı qızıl dublon² və bir neçə sal qızıl parçası var idi, bunların hamısının ağırlığı, zənnimcə, bir girvənkəyədək olardı.

O biri sandıqda ucuz maldan tikilmiş və çox geyilmiş bir neçə dəst paltar var idi. Ümumiyyətlə, bu sandığın içindəki şeyləri nəzərə aldıqda, mən belə hesab etdim ki, sandıq, yəqin, gəmidəki topçulardan birindədir. Sandıqdan həmçinin içi iki girvənkəyədək yaxşı barıtlı dolu üç qab tapdım, görünür, bu barıt ov tufəngləri üçün ayrıca saxlanılmış. Müxtəsəri budur ki, mən bu səfərimdə özümə lazım olan çox şey əldə edə bildim. Pulun mənim üçün heç bir əhəmiyyəti yox idi, o, mənim üçün lüzumsuz bir zibil idi və bu pulların hamısını mən çoxdan bəri üzünü görmədiyim və geymədiyim üç-dörd cüt ingilis ayaqqabısına və ya coraba məmnuniyyətlə verərdim. Doğrudur, mən bu səfərdə dörd cüt də ayaqqabı qazanmışdım: iki cütünü oradakı meyitlərin ayaqlarından çıxartmışdım, iki cütünü də sandıqlardan birində tapmışdım. Əlbəttə, ayaqqabılar mənə çox lazım idi, ancaq bunlar nə rahatlığı, nə də möhkəmliyi etibarilə ingilis ayaqqabılarına çatmazdı, bunlar adi çəkmə idi. İkinci sandıqdan

¹ *Piastr* – bir zaman Türkiyədə və Misirdə işlənmiş xırda pul. Avropada ispan və Cənubi Amerika pul vahidi olan peso (peza) çox zaman piast adlanır.

² *Dublon* – tərkibində 7,5 qrama qədər qızıl olan qədim ispan qızıl pulu

mən yenə də əlli dənə müxtəlif pullar tapdım, ancaq bunlar qızıl deyildi. Yəqin, birinci sandığın sahibi kasıb bir dənizçi imiş.

Bununla belə, mən həmin pulların hamısını, bizim gəmidən tapdığım pulları gizlətdiyim kimi, mağaraya gətirib gizlətdim. Çox təəs-süf ki, mən fəlakətə uğramış gəminin dal tərəfindəki sərvəti ələ keçirə bilmədim, ələ keçirə bilsəydim, yəqin ki, qayığı iki-üç dəfə doldurub adaya daşımalı olardım. Əgər mən buradan xilas olub İngiltərəyə gedib çıxsa bilsəydim, bu tapdığım pullar da həmin daş mağaranın içində qalardı və sonra qayıdıb onu götürə bilərdim.

Gətirdiyim şeylərin hamısını daş mağaraya aparıb yığıqdıqdan sonra, qayığı əvvəlki dayanacağa apardım və oradan sahilə, qumun üzərinə çıxartdım, özüm isə birbaşa köhnə evimə qayıtdım. Evdə hər şey öz qaydasında idi. Mən yenə də əvvəlki kimi dinc həyat keçirməyə və ev işlərimi yavaş-yavaş öz yoluna qoymağa başladım. Lakin, oxucuya məlum olduğu kimi, son illərdə mən çox ehtiyatlı tərپənirdim, kəşfiyyatla az məşğul olur, evdən də çox nadir hallarda bayıra çıxırdım. Mən yalnız adanın şərq tərəfindən ehtiyat etmirdim, mən bilirdim ki, vəhşilər heç bir zaman o tərəfdə sahilə çıxırlar. Buna görə mən o tərəfə gedəndə bir o qədər də ehtiyat tədbirləri görməyib, adanın başqa yerlərinə səfər edəndə götürdüyüm qədər silah götürməyə bilərdim.

Bu minvalla mən adada yenə iki il yaşadım, lakin bu iki ildə mənə başımda yalnız bircə fikir dolaşırdı: necə edim ki, bu adadan birtəhər qaçıb qurtarım (görünür, mənə başımın quruluşu elə idi ki, onun fikirləşdiyi plarlardan həmişə bədənime zərər dəyirdi). Mən bilirdim ki, parçalanmış gəmidə elə bir şey qalmayıb ki, bir də oraya gedib-qayıtmaq üçün risk etməyə dəysin, buna baxmayaraq, mən bəzən o parçalanmış gəminin yanına yenidən getməyi qərara alırdım. Bəzən də lap başqa səyahətlər haqqında düşünürdüm. Mən əminəm ki, əgər Salehdən qaçarkən mindiyimiz barkas kimi bir qayıq əlimdə olsaydı, küləyin mənə haraya aparıb çıxacağını əsla düşünmədən baş götürüb açıq dənizə çıxardım.

Mənə bu adadakı həyat və yaşayışım bəşəriyyətin ən qorxunc xəstəliyinin toxunmuş olduğu insanlar üçün bir xəbərdarlıq ola bilər. Mən xəstəlik deyəndə, insanların Allah və təbiət tərəfindən qoyulmuş şəraitdən narazı qalmalarını nəzərdə tuturam, çünki bizə üz verən bədbəxtliklərin yarısının səbəbi, mənə bildiyimə görə, məhz

bu narazılıqdır. Məsələn, öz valideynimin iradəsinə tabe olmamağım mənim ilk günahım idi, əgər bu günahı nəzərə almasaq, demək lazımdır ki, mən sonralar da həmin narazılıq yolu ilə getdim və nəticədə indiki acınacaqlı vəziyyətə gəlib çıxdım. Əgər Braziliyada məni çox yaxşı bir şəraitə salmış olan tale sonralar mənim arzu və istəklərimi də təvazökar bir şəkllə salsaydı və mən öz rifahımın yavaş-yavaş artması ilə razılaşsaydım, həmin bu müddət ərzində – mən adada yaşadığım müddəti nəzərdə tuturam – yəqin ki, mən Braziliyanın çox varlı plantatorlarından biri olardım. Mən əminəm ki, az bir müddət ərzində təsərrüfat işlərimi xeyli yaxşılaşdırmağa müvəffəq olduğumu nəzərə aldıqda, yəqin, bir azdan sonra mən yüz min moydor¹ qazana bilərdim. Belə bir vəziyyətdə qaydaya salınmış, ildən-ilə böyüyüb daha artıq mədaxil gətirəcək təsərrüfatımı buraxaraq zənci gətirmək üçün Qvineya sahillərinə getməyin mənim üçün nə mənası ola bilərdi? Halbuki mən bir qədər səbir edib gözləseydim, yerli zəncilər artıb törəyər və mən də heç bir yerə tərpənmədən elə Braziliyanın özündəki qul tacirlərindən istədiyim qədər zənci ala bilərdim. Doğrudur, bir az baha başa gələrdi, ancaq qiymətindəki bu cüzi fərqə görə öz həyatımı belə qorxunc bir təhlükəyə atmağa ehtiyac var idimi?

Ancaq nə etmək olar, görünür, axmaqlıq – cavanların, onları danlamaq isə – həyatda çox baha qiymətə təcrübə qazanmış olan yaşlı adamların işidir. Mənim də başıma gələn əhvalat belə idi. Amma öz vəziyyətimdən narazılıq hissi mənim qəlbimdə o qədər möhkəm yer salmışdı ki, mən daima fikirləşir və kimsəsiz adadan qaçıb qurtarmaq üçün cürbəcür planlar qururdum. İndi mən kimsəsiz adada keçən həyatımın son hissəsini nağıl etməyə keçirəm, ancaq bundan əvvəl adadan qaçmaq fikrinin ilk dəfə məndə hansı şəkildə yarandığını və bu fikri həyata keçirmək üçün hansı tədbirlər gördüyümü danışsam, mənə elə gəlir ki, bu, oxucuya artıq görünməz.

Beləliklə, fəlakətə uğramış gəminin parçalarının yanına səyahətdən sonra mən öz qalama qayıtdım, həmişəki kimi öz “gəmiri” etibarlı bir yerə qoydum və köhnə qayda ilə yaşamağa başladım. Doğrudur, indi mənim pulum çox idi, ancaq bu puldan varlanmışdım, çünki ispaniyalılar Peruya gələndə qədər oradakı hindulara

¹ Moydor – qədim ispan pul vahidi

pul nə qədər az lazım idisə, mənə də indiki vəziyyətimdə bu pullar o qədər az lazım idi.

Bu kimsəsiz adadakı həyatımın iyirmi dördüncü ilində, mart ayının yağışlı günlərindən birində gecə ip yelləncəkdəki yatağımda uzanmışdım, özümü lap yaxşı hiss edirdim, başımda da heç bir qorxunc və qara fikir yox idi, lakin nə isə yata bilmirdim və bir dəqiqə də olsun gözümlü yummadım.

Beynimin ən geniş yolu olan yaddaşımda bir-birinə qarışmış hadisələr bir axın kimi canlanıb hərəkətə gəlir, xatirəmdə yenidən canlanırdı, ancaq bütün bunları incəliklərinə qədər sadalamaq mümkün deyildir və buna ehtiyac da yoxdur. Bu kimsəsiz adaya gəlib düşdüyüm vaxtdan əvvəlki və sonrakı həyatım, əgər belə demək mümkündürsə, kiçik bir miniatürdə canlanan mənərə kimi ağılının gözləri qarşısından gəlib-keçdi. Həyatımın ikinci dövründə baş vermiş hadisələri mən addımbaaddım izləyərək ilk illərdə keçən sakit günlərimi insan ayağı ləpirini kəşf edəndən sonra həyatımda yaranmış və qayğı ilə dolu, qorxulu, həyəcanlı vəziyyətlə müqayisə edirdim. Mən elə xəyal etmirdim ki, vəhşilər mənim padşahlıq etdiyim bu yerə, guya, əvvəllər heç gəlməmişlər. Çox ola bilər ki, mənim adadakı həyatımın ilk illərində də vəhşilər bir neçə yüz nəfərdən ibarət dəstələrlə bu adaya gəlib-gedirmişlər, ancaq mənim bundan xəbərim olmadığına görə o zaman heç bir qorxu mənim ruhi müvazinətimi pozmurdu. Mən özümü sakit və xoşbəxt hiss edirdim, çünki məni hədələyən bir təhlükənin olduğunu dərk etmirdim və hərçənd ki, mənim bunu dərk etməməyimdən təhlükə, qətiyyətlə, azalmırdı, ancaq burası var ki, ondan xəbərsiz olmağım məndə elə bir vəziyyət əmələ gətirmişdi ki, təhlükə mənim üçün yox dərəcəsinə idi. Bu fikir məni çəkib apardı və mən bizə qayğı göstərən, lakin bizim biliklərimizin dairəsini çox məhdudlaşdırmış taleyin xeyirxahlığının böyüklüyü haqqında düşünməyə başladım. Biz saysız-hesabsız təhlükələrin arasından keçən həyat yolumuzla gedərkən həmin təhlükələrin heç birini görmürük, əgər görə bilsəydik, bu təhlükələr bizim qəlbimizi sarsıdar, cəsətimizi əlimizdən alar, bizi taqətdən salardı. Həmin təhlükələrdən bixəbər olduğumuz üçün biz həyat yolumuzla sakitcə irəliləyirik, çünki ətrafdakı şeylərin və hadisələrin mahiyyətini, hər tərəfdən üzərimizə gələn bələlərin heç birini öz gözümlə görə bilmirik.

Bu fikirlərdən sonra mən, təbiidir ki, adada yaşadığım illər ərzində məruz qaldığım təhlükələri xatırlamağa başladım, öz ixtiyarımda olan bu yerlərdə nə qədər azad və qayğısız gəzib-dolandığımı və neçə dəfə bir təpənin, ağac gövdəsinin, qaranlığın və ya başqa bir təsadüfün məni ən qorxulu təhlükədən – adamyeyən vəhşilərin əlinə düşməkdən xilas etdiyini düşündüm və fikirləşdim ki, əgər onların əlinə düşsəydim, yəqin ki, mən keçiləri və baqaları ovladığım kimi, onlar da məni beləcə bir ov hesab edər, öldürüb yeyər və mən göyərçinləri, cüllüt quşunu öldürərkən özümü məsum hesab etmədiyim kimi, onlar da məni öldürərkən cinayət işlədiklərini heç ağıllarına da gətirməzdilər. Bütün bunları fikirləşdikcə məni himayə edən böyük yaradana qəlbimdə ən səmimi təşəkkür hissi əmələ gəldiyini söyləməsəm, ədalətsizlik, nankorluq etmiş olardım. Mən böyük səbir və təşəkkür hissi ilə etiraf etdim ki, bütün təhlükələrdən məni qurtaran odur və mən ona minnətdar olmalıyam, onun himayəsi olmasaydı, mən rəhmsiz vəhşilərin dışından xilas ola bilməzdim.

Sonra fikirlərim başqa bir istiqamətə düşdü. Mən vəhşilərin adam yeməyi haqqında düşünməyə başladım və bu işin mahiyyətini özüm üçün aydınlaşdırmağa cəhd etdim. Mən öz-özümə sual verib düşünürdüm ki, bu dünyada hər şeyi yaratmış olan böyük xaliq öz yaratdığı məxluqatın belə bir vəhşiliyə gəlib çıxmasına, daha doğrusu, insanlığın təbiətinə zidd olan belə hallara nə üçün yol verir? Çünki bir-birini yemək heyvanlıqdan da pisdir və gərəkdir, heyvandan da pis olasan ki, bir-birini yeməyə başlayasan. Lakin mənim fikirləşdiyim bu sual çox təntənəli bir sual idi və o zaman bu suala heç bir cavab tapa bilmədim. Belə olduqda vəhşilərin dünyanın hansı hissəsində yaşadıklarını və onların mənim yaşadığım adadan nə qədər uzaqda olduqlarını, nə üçün buraya gəldiklərini və belə uzaq bir yerə gəlmək üçün hansı qayıqlardan istifadə etdiklərini, nəhayət, onların buraya gəldiyi kimi, mənim də onların yaşadığı torpağa gedib çıxmağım üçün bir vasitə tapmağın mümkün olub-olmadığını fikirləşməyə başladım.

Mən daha özümə bir balaca zəhmət verib fikirləşməyirdim ki, yaxşı, vəhşilərin yaşadığı qitəyə gedib çıxandan sonra orada nə edəcəyəm, o yerlərdə başıma nələr gələ bilər, əgər vəhşilər mənim üzərimə hücum edib tutsalar, onların əlindən qurtulmaq üçün bir şeyə ümid bağlaya bilərəmmi? Mən hətta vəhşilərin gözüne görünmədən

onların yaşadığı qitəyə gedib çıxmaq üçün imkanım olub-olmadığını da fikirləşməmişdim. Fərz edək ki, mən düşmənlərin gözüne görünmədən gedib oraya çatdım, sonra mən haraya getməli idim, özümə haradan və necə yemək tapmalı idim? Qayıqla qitəyə getmək fikri beynimdə o qədər möhkəm yer salmışdı ki, bu sualların heç biri o zaman ağılıma gəlməmişdi. Mən öz zamankı vəziyyətimi ən bədbəxt bir vəziyyət hesab edirdim və belə zənn edirdim ki, bundan da pis vəziyyət ancaq ölüm ola bilər. Mənə elə gəlirdi ki, əgər qitəyə gedib çıxsam və ya Afrikada olarkən etdiyim kimi, oraya sahilboyu getsəm və insan yaşayan bir yerə rast gəlsəm, orada mənə kömək edərlər, ya da ki yolda bir Avropa gəmisinə rast gələrdim, məni də götürüb apararlar. Hətta mən bəzən öz-özümə fikirləşib deyirdim ki, bunların heç biri baş tutmasa, yenə də eybi yoxdur, çünki, uzaqbaşı, bu işin axırı ölümdür, nə olsun, ölərəm, bütün bu vəziyyətlər də birdəfəlik qurtarar. Əlbəttə, bütün bu fikirlər uzunsürən iztirabların və səbirsizliyin nəticəsində sarsılmış ruhumun və şaşırmış ağılımın yaratdığı xəyallar idi. Çünki mənim ağılım da, ruhum da aldanmış, arzu etdikləri məqsədin lap yaxında olduğunu fərz etdikləri halda, bütün ümidləri boşa çıxmışdı. Mən bunu deyərəkən dənizdə fəlakətə uğrayıb parçalanmış gəminin yanına etdiyim səfəri nəzərdə tuturam, çünki mən o gəminin parçaları üzərində canlı adamlarla görüşmək, harada olduğumu onlardan xəbər almaq, xilas olmağın yolunu da onlardan öyrənmək xəyalında idim. Bütün bu fikirlər məni dərindən sarsıtırmışdı, taleyin əmri qarşısında diz çökərək qazanmış olduğum ruhi sakitliyim itmiş, ondan heç bir iz qalmamışdı. Heç bir başqa fikir ağılıma gəlmirdi, mən ancaq qitəyə səyahət etmək planı haqqında düşünürdüm, bu fikir məni o qədər tutmuş və elə təsir etmişdi ki, istər-istəməz, mən ondan imtina edə bilmirdim.

Bu plan iki saat, bəlkə də, daha artıq məni düşündürdü, qanım qaynayır, qızdırmalı adamlar kimi nəbzim tez-tez vururdu, beynim qızmışdı, nəhayət, təbiət özü məni bu vəziyyətdən xilas etdi: gərgin düşüncələrdən sonra tamamilə yorulduğum üçün dərin yuxuya getdim. Hesabla, gərək, yuxuda da eyni coşqun fikirlər məni təqib edəydi, amma iş başqa cür oldu, gördüyüm yuxunun mənim keçirdiyim həyəcanlı vəziyyətlə heç bir əlaqəsi yox idi. Yuxuda gördüm ki, guya, səhərdir və mən həmişəki adətım üzrə, qalamdan bayıra

çıxıram, sahilə tərəf baxanda görürəm ki, orada iki qayıq vardır, qayıqların yanında isə on bir nəfər vəhşi dayanmışdır. Onların yanında on ikinci bir nəfər də var idi – bu, onların öldürüb yemək üçün gətirdikləri əsir idi. Birdən həmin bu əsir lap son dəqiqədə dartınıb onların əlindən çıxdı və var gücü ilə qaçmağa başladı. Mən yuxuda öz-özümə belə fikirləşdim ki, gizlənmək üçün o qaçıb mənim qalamın yanındakı pöhrəliyə girəcəkdir. Onun tək olduğunu və heç kəsin onu arxadan qovmadığını görəndə qabağına çıxdım və onu daha da ürəkləndirmək üçün gülümsədim, o isə mənim qarşımda diz çöküb yalvarmağa başladı ki, onu xilas edim. Belə olduqda mən hasara dayanmış nərdivanı ona göstərdim və aşib həyətə düşməyi başa saldım, sonra onu mağaraya gətirib özümə nöker etdim. Bu adam mənim ixtiyarıma keçəndən sonra öz-özümə dedim: “İndi mən qitəyə gedib çıxı bilərəm. Daha mənim dənizdən qorxum yoxdur, bu adam mənə bələdçilik edər, getdiyim yerdə yeməyi tapmağı da o, mənə öyrədir. Bu adam həmin ölkəni tanıyır, orada adamıyən vəhşilərin əlinə düşməmək üçün hansı tərəfə getmək və hansı yerlərdən uzaq gəzmək lazım gəldiyini o, mənə başa salar”. Mən bu fikirlə də yuxudan oyandım, yuxuda gördüklərim bu kimsəsiz adadan xilas olmağa bəslədiyim ümidləri daha da artırmışdı. Lakin bütün bunların həqiqət deyil, yalnız bir yuxu olduğunu başa düşəndə mən çox pərişan oldum və ümidlərim də boşa çıxdı.

Bununla belə, gördüyüm yuxu məni belə bir qənaətə gətirib çıxartdı ki, bu həbsxanadan xilas olmaq üçün yeganə bir vasitə varsa, o da buraya gələn vəhşilərdən birini və daha yaxşısı, onların yemək üçün gətirdikləri o bədbəxt əsirlərdən birini ələ keçirib tutmaqdır. Lakin bu planın həyata keçirilməsinə əngəl törədən ciddi bir çətinlik var idi: vəhşilərdən birini tutmaq üçün mən onların bütün bir dəstəsinə hücum etməli və hamısını qırmalı idim, ancaq belə bir iş böyük cəsəret tələb edirdi, həm də bunun müvəffəqiyyətlə başa çatacağına ümid az idi, bundan əlavə, belə bir işin özü mənə qeyri-adi görünürdü, çünki özümü xilas etmək üçün bu qədər insanın qanını axıtmağı fikirləşəndə bütün qəlbim sarsılırdı. Belə bir hərəkətin əleyhinə düşündüyüm səbəbləri burada bir daha sayıb təkrar etməyə ehtiyac yoxdur, çünki mən onları yuxarıda saymışdım. Mən fikirləşəndə öz hərəkətimi doğrultmaq üçün də səbəblər tapırdım və öz-

özümə deyirdim ki, vəhşilər mənim qatı düşmənlərimdir, əllərinə düşsəm, mənə aman verməzlər, ölümdən də pis olan bu vəziyyətdən qurtarmağa təşəbbüs göstərmək öz-özünü müdafiə etmək deməkdir, elə bil ki, lap vəhşilər mənim üzərimə hücum ediblər və mən özümü qorumalıyam. Lakin təkrar edirəm, bütün bu fikirlərlə mən öz hərəkətimi doğrultmaq istəsəm də, yenə də başqalarının qanını tökmək məsələsi gözümdən qabağına gələndə məni elə bir dəhşətə salırdı ki, qətiyyən, belə bir işə razılıq verə bilmirdim.

Bu fikir mübarizəsi məndə uzun müddət davam etdi və nəhayət, azadlığa olan qızgın meyil və həvəs ağılın, vicdanın bütün dəlillərinə üstün gəldi, vəhşilər adaya gələrkən, nəyin bahasına olursa olsun, onlardan birini tutmağı qərara aldım. İndi yalnız bu planı necə həyata keçirməyi fikirləşib tapmaq məsələsi qalırdı. Lakin bundan ötrü nə qədər başımı sındırırdımsa da, bir şey çıxmırdı. Nəhayət, mən belə bir qərara gəldim ki, vəhşilərin adaya gəlmələrini gözləyim, sonra vəziyyət necə olarsa, ona müvafiq bir qərara gəlib hərəkət edərim.

Öz qərarıma uyğun olaraq, mən vəhşiləri güdməyə başladım və bu məqsədlə evdən o qədər tez-tez bayıra çıxırdım ki, axırda lap dilxor oldum: düz il yarım vaxtımı beləcə səmərəsiz pusquda keçirdim. Bütün bu müddət ərzində mən hər gün adanın cənub və qərb sahillərinə gedir, vəhşilərin qayıqla gəlib-gəlmədiklərini öyrənmək istəyirdim, lakin qayıq görünmürdü. Bu müvəffəqiyyətsizlik məni həm kədərləndirir, həm də həyəcanlandırırdı, ancaq bu dəfə, özge vaxtlarda olduğu kimi, öz məqsədimə çatmaq həvəsi məndə, qətiyyən, azalmırdı, əksinə, məqsədimə çatmağın vaxtı uzandıqca ona olan həvəsim daha da artırdı. Müxtəsər, əvvəllər nə qədər ehtiyatlı gəzib-dolanır və vəhşilərin gözüne görünməməyə çalışırıdım, indi, əksinə, onlarla üz-üzə gəlib görüşməyi səbirsizliklə gözləyirdim.

Mən belə xəyal edirdim ki, vəhşilərin birini yox, hətta ikisini-üçünü də tutub özümə qul edə bilərəm və onları elə bir şəraitdə saxlamam ki, mənə heç bir zərər vura bilməz, bütün əmrlərimə də sözsüz əməl edərlər. Mən uzun müddət bu xəyalın həvəsi ilə gözlədim, lakin onu həyata keçirmək üçün heç bir fürsət düşmürdü, çünki vəhşilər çoxdan görünmürdülər.

Mən öz planımı həyata keçirməyi qərara aldığımdan il yarım keçirdi. İndi mən öz planımı həyata keçirməyin mümkün olacağına

da yavaş-yavaş şübhə etməyə başlamışdım. Elə bu zamanlar idi ki, bir gün səhər tezdən adanın mən olan tərəfindəki sahilində azı beş hindi qayığının dayandığını gördüm. Bu hadisənin məni nə qədər təəccübləndirdiyini özünüz təsəvvür edin. Qayıqların hamısı boş idi, görünür, bu qayıqlarda gəlmiş vəhşilər sahilə çıxıb haraya isə getmişdilər. Mən bilirdim ki, hər qayığa, adətən, dörd, altı və bəzən daha çox adam minir, həm də, doğrusu, gəlmiş qonaqların bu qədər çox olması məni bir az qorxutdu. Mən bu iyirmi-otuz nəfər vəhşi ilə necə vuruşacağımı və necə onların öhdəsindən gələcəyimi, qətiyyənlə, bilmirdim. Bir az ümitsiz və özümü itirmiş halda qalama çəkilib oturdum, ancaq hücum etmək üçün əvvəlcədən düşünmüş olduğum hazırlıqları görməyə başladım və əgər lazım gələrsə, lap vuruşmağı da qərara aldım. Vəhşilərin olduğu tərəfdən bir səs-küyün gəlib-gəlmədiyini öyrənmək üçün uzun müddət qulaq verib gözlədim, nəhayət, gözləməkdən yoruldu. Vəhşilərin nə etdiklərini bilmək istəyirdim, buna görə də tufəngi gətirib nərdivanın yanına söykədim, özüm isə həmişəki qayda ilə nərdivanı dayayıb tərənin üstünə çıxdım. Tərənin başına çatıb, yerə uzandım və elə etdim ki, başım tərənin üstündən görünməsin, müşahidə borusunu götürüb baxmağa başladım. Vəhşilər otuz nəfərdən az deyildi. Onlar sahilə tonqal qalamışdılar və tonqalın üstündə nə isə bir şey bişirirdilər. Mən onların bişirdikləri yeməyin nədən ibarət olduğunu və necə bişirdiklərini seçə bilmirdim; mən ancaq onların vəhşilərə məxsus mənasız hərəkətlərlə tonqalın ətrafında hərlənib rəqs etdiklərini gördüm.

Birdən gördüm ki, onlardan bir neçə nəfər ayrılıb qayıqlar dayanan tərəfə yüyürdülər, sonra gördüm ki, onlar qayıqdan iki adamı dartıb çıxartdılar və tonqala tərəf sürüməyə başladılar, yəqin ki, biçarələri qurban kəsmək üçün gətirmişdilər və bu dəqiqəyə qədər onlar, görünür, bağlı halda qayığın içində uzanıb qalmışdılar. Onlardan birini o saat nə isə ağır bir şey ilə başından vurub yerə sərdilər (ehtimal ki, onu dəyənəklə, ya da vəhşilərin işlətdiyi taxta qılıncla vurub öldürdülər), onu sürüyüb gətirən vəhşilər o saat işə girişdilər: öldürdükləri adamın qarnını yırtıb içalatını boşaltmağa başladılar. O biri əsir də elə oradaca dayanmışdı, öz növbəsini gözləyirdi. Bu zaman bədbəxt əsir özünü bir qədər azad hiss etdiyi üçün, görünür, onda xilas olmağa ümid yaranmışdı: o, birdən irəli sıçrayıb

ağlagəlməz bir sürətlə qaçmağa başladı. O, qumlu sahil boyunca birbaşa mənə tərəf, yəni mənim evim olan tərəfə qaçırdı.

Etiraf edirəm ki, onun birbaşa mənə tərəf qaçdığını gördükdə mən çox qorxdum, çünki mənə elə gəldi ki, oradakı vəhşilərin hamısı onun dalınca düşüb qovmağa başladı. Beləliklə, mənim görmüş olduğum yuxunun birinci yarısı çin çıxmağa başlamışdı: bu təqib olunan əsir, yəqin ki, mənim evimin qabağındakı pöhrəliyə pənah gətirəcəkdi. Lakin mən yuxumun ikinci yarısının da belə çin çıxacağına arxayın ola bilməzdim, yəni, demək olmazdı ki, o biri vəhşilər öz qurbanlarını təqib etməyəcək və onu həmin pöhrəlikdən tapmayacaqlar. Buna baxmayaraq, mən yenə də öz yerimdən durmayıb, baxmaqda davam etdim və tezliklə gördüm ki, əsiri iki-üç nəfər qovur, bu da məni cəsərtləndirdi. Əsirin onu təqib edənlərdən daha artıq bir sürətlə qaçdığını və onları xeyli geridə buraxdığını gördükdə isə tamamilə sakitləşdim, indi aydın idi ki, o, yarım saat da bu sürətlə qaça bilsə idi, vəhşilər onu tuta bilməzdilər.

Yüyrənərlə mənim qalamın arasında kiçik bir liman var idi ki, mən onun haqqında bir neçə dəfə danışmışdım, bu, həmin liman idi ki, vaxtilə öz gəmimizdəki şeyləri daşıyanda düzəltdiyim salı mən oraya sürüb sahilə yan almışdım. Mən aydınca görürdüm ki, əsir bu yerə çatanda, gərək, suya tullanıb limanı üzə-üzə keçsin, yoxsa onu qovanların əlindən qurtara bilməyəcəkdir. Doğrudan da, o, sahilə çatan kimi heç tərəddüd etmədən suya atıldı, sürətlə üzüb limanı keçdi və limanın o biri sahilinə çıxan kimi addımlarının sürətini azaltmadan yenə qaçmağa başladı. Əsiri qovan üç nəfərdən ancaq ikisi suya atıldı, üçüncüsü isə cürət etməyib, o biri sahilə qaldı və əsirin dalınca üzən iki yoldaşına bir qədər baxdıqdan sonra dönüb yavaş-yavaş geri getdi. Beləliklə, o özü üçün daha yaxşı bir yol seçmiş oldu ki, indi oxucu bunu görəəcəkdir.

Mən gördüm ki, əsiri qovan iki vəhşi ondan iki dəfə az bir sürətlə üzür; buna görə də limanın bu biri sahilinə ondan xeyli gec gəlib çatdılar. İş bu məqama yetəndə gördüm ki, özümə bir nöqə və ya bir yoldaş tapmaq istəyirəmsə, indi vaxtdır və hərəkət etmək zamanı gəlib çatmışdır. Fikirləşdim ki, tale özü məni bu bədbəxtin həyatını xilas etməyə çağırır. Vaxtı itirmədən nərdivanla aşağı düşüb, orada qoyduğum tufəngi götürdüm, sonra eyni cəldliklə təpəyə qalxıb o biri tərəfdən aşağı düşdüm və vəhşilərin qabağını kəsib dayandıraq

üçün birbaşa dənizə tərəf yüyürdüm. Mən tərədən üzüşağı kəsə yolla getdiyim üçün tezliklə əsir ilə onu qovan vəhşilərin arasına çıxmışdım. Mənim səsimi eşidəndə əsir bir qədər duruxub ətrafa boylandı və ilk dəqiqədə, deyəsən, onu təqib edən düşmənlərdən daha çox məndən qorxdı. Mənə yaxınlaşmasını ona işarə etdim, özüm isə yavaş-yavaş onu qovan vəhşilərə tərəf getməyə başladım. Birinci vəhşi bərabərimə çatanda qəflətən üstünə atıldım və tufəngin qundağı ilə vurub yerə sərdim. Tufəng atmaqdan qorxurdum, çünki o biri vəhşilərin diqqətini cəlb etməkdən çəkinirdim, hərçənd ki, onlar uzaqda olduqları üçün çətin ki tufəng səsini eşidər və ya tüstüsünü görə bilərdilər. Əsirin dalınca qaçanlardan biri yerə sərildikdə o birisi, görünür, qorxusundan yerində dayandı, mən cəld ona tərəf yüyürdüm. Lakin bir qədər yaxınlaşdıqdan sonra onun əlində ox və kaman olduğunu, özü də məni nişan aldığı görünə, istər-istəməz, tufəngdən atəş açıb, onu qabaqlamağa məcbur oldum. Nişan alıb onu da yerə sərdim. Hər iki düşmənin ölüb yerə sərildiyini (o, hər halda, belə güman etdi) görəni biçarə əsir dayandı, tufəngin atəş və gurultusundan o qədər qorxmışdu ki, lap özünü itirmişdi, dayandığı yerdə quruyub qalmışdı, bilmirdi mənə yaxınlaşsın, yoxsa qaçıb uzaqlaşsın, ancaq, yəqin ki, qaçmağa daha çox meyl var idi. Belə olduqda mən yenə də onu çağırıb yanıma gəlməsi üçün işarə etməyə başladım, o da başa düşdü: bir neçə addım da irəliləyib yenidən dayandı. Bu vaxt gördüm ki, onun bədəni, qızdırmalı adamlarda olduğu kimi, tir-tir əsir. Zavallı, yəqin, fikir edib ki, əlimdə əsirdir və o biri vəhşiləri öldürdüyüm kimi, onu da dərhal öldürəcəyəm. Belə olduqda mən yenə də işarə edib onu yanıma çağırırdım və mümkün qədər onu ürəkləndirməyə çalışdım. Əsir getdikcə mənə daha çox yaxınlaşırdı, hər on-on iki addımdan bir diz çökür və beləliklə də, onun həyatını xilas etdiyim üçün mənə minnətdarlığını bildirirdi. Mən yenə də nəvazişlə gülümsəyir və əlimlə ona işarə edib yanıma çağırırdım. Nəhayət, vəhşi mənə lap yaxınlaşdı və yenidən diz çöküb yeri öpdü, üzünü torpağa sürtdükdən sonra mənim ayağımı götürüb öz başının üstünə qoydu. Bu axırıncı hərəkəti ilə, görünür, o, öləndək mənə köləlik edəcəyinə and içirdi. Mən onu ayağa qaldırdım, əlimi kürəyinə vurub mülayim bir təzədə onu başa salmağa çalışdım ki, məndən qorxmaq lazım deyildir. Lakin mən başladığım işi axıra çatdırmamışdım. Çünki bu

zaman gördüm ki, tufəngin qundağı ilə vurub yerə sərdiyim vəhşi ölməmiş, ancaq özündən getmişdir və tərənib yavaş-yavaş özünə gəlməyə başlamışdır. Mən bunu xilas etdiyim vəhşiyə göstərdim və onun nəzərinə çatdırdım ki, sənin düşmənin hələ diridir. O cavab olaraq öz dilində bir neçə söz dedi və mən onun dediklərindən heç nə anlamasam da, ancaq onun danışığı və səsi mənə şirin bir musiqi kimi xoş təsir bağısladı, çünki adada yaşadığım iyirmi beş ildən artıq bir müddət ərzində (mənim öz səsimi nəzərə almasaq) mən ilk dəfə idi ki, insan səsi eşidirdim. Ancaq iş burasındadır ki, indi belə mülahizələrlə məşğul olmağın vaxtı deyildi, mənim vurduğum zərbənin təsiri ilə özündən getmiş vəhşi tamamilə özünə gəlib qalxaraq yerdə əyləşmişdi və mənim xilas etdiyim vəhşi də bundan yamanca qorxuya düşmüşdü. Bu bədbəxti sakitləşdirmək məqsədilə mən o biri tufəngi götürüb onun düşməninə nişan aldım, ancaq mənim vəhşim (bundan sonra mən onu belə adlandıracağam) əli ilə mənə işarə edərək, belimdən asdığım qınsız qılıncı ona verməyi xahiş etdi. Mən qılıncı ona verdim. O, bir anda qılıncı qapıb öz düşməninə üstünə atıldı və bircə zərbədə onun başını bədənindən ayırdı. O, bunu o qədər cəld və məharətlə etdi ki, heç bir alman cəlladı bu işdə onunla müqayisə edilə bilməz. Onun qılıncdan belə bacarıqla istifadə etməsi məni çox təəccübləndirdi: axı bu adam bütün ömründə taxta qılıncdan başqa bir silah görməmişdi. Ancaq sonralar öyrəndim ki, bu yerlərin vəhşiləri öz qılınclarını elə möhkəm, ağır ağacdan düzəldir və ağızlarını elə itiləyirlər ki, onun bir zərbəsi ilə başı və qolu kəsib yerə salmaq olar. Mənim vəhşim öz işini görüb qurtardıqdan sonra şad halda təntənə ilə yanıma qayıtdı, qarşımda dayanıb bəzi anlaşılmaz hərəkətlər etdi, sonra qılıncı da, kəsilmiş başı da hüzurumda yerə qoydu.

Lakin onu ən çox heyrətləndirən mənim güllə ilə bu qədər uzaq bir məsafədən o biri vəhşini öldürməyim olmuşdu. Buna görə də öldürülmüş vəhşini göstərərək onun yanına gedib baxmaq üçün işarə ilə məndən icazə istəyirdi. Mən icazə verdim, vəhşi o saat oraya qaçdı. O, ölmüş vəhşinin cəsədinə yaxınlaşıb dayandı, uzun müddət heyrətlə tamaşa etdi, əyilib vəhşinin cəsədini gah bu, gah da o biri tərəfə çevirdi, yaranı gördükdə diqqətlə baxdı. Güllə vəhşinin lap köksündən dəymiş və yaradan çox az qan çıxmışdı; görünür, qan içəriyə axmışdı, çünki güllə dəyən kimi o, dərhal

ölmüşdü. Mənim vəhşim ölünün yanındakı ox və kamanı götürüb yanıma qayıtdı. Mən dönüb getməyə başladım və onu dalımca gəlməyə dəvət etdim. Mən işarələrlə onu başa salmaq istəyirdim ki, burada qalmaq olmaz, çünki sahildəki vəhşilər onun dalınca gələ bilirlər.

Vəhşi də işarələrlə mənə cavab verib başa saldı ki, əvvəlcə bu meyitləri basdırmaq lazımdır ki, düşmənlər buraya gəldikdə onları tapmasınlar. Mən buna razılıq verdim, o, dərhal işə başladı. Bir neçə dəqiqənin ərzində o, yalın əlləri ilə qumu eşib, elə dərin bir çuxur qazdı ki, bir adam orada asanlıqla yerləşə bilərdi. Sonra o, meyitlərdən birini çəkib bu çuxura saldı və üstünü torpaqladı. O biri meyiti də eyni qayda ilə və cəld basdırdı – bir sözlə, hər iki meyiti o, cəmi on beş dəqiqənin ərzində dəfn edib qurtardı. Sonra mən ona işarə edib yenə də dalımca gəlməyi başa saldım və onu öz qalama yox, tamamilə başqa bir tərəfə – adanın lap uzaq bir yerinə, mənim təzə tapdığım mağaraya apardım. Beləliklə, yuxuda gördüyüm əhvalatın bu hissəsinin də çin çıxmasına yol vermədim, yəni həmin vəhşi mənim evimin qabağındakı pöhrəlikdə sığınacaq axtarası olmadı.

Mağaraya gəldikdən sonra mən orada ona bir parça çörək, bir salxım mövüc və bunların da üstündən içməyə su verdim; uzun müddət yüyürdükdən sonra onun bu yemək-İçməyə çox ehtiyacı var idi. Qarnını bərkitdikdən sonra mən ona mağaranın bir küncündə olan düyü küləşini və dəfələrlə mən özüm yatacaq kimi istifadə etdiyim adyalı göstərib, işarə ilə başa saldım ki, orada uzanıb yatsın. Yazıq uzanan kimi yatdı. Mən də fürsətdən istifadə edib ona baxdım. Bu, gözəl, uzunboy və qəşəng biçimli bir gənc idi, qolları, ayaqları düz və uzun, əl və ayaq pəncələri kiçik, əzələləri möhkəm idi. Üzdən ona iyirmi beş-iyirmi altı yaş vermək olardı. Üzündə heç bir vəhşilik və ya qəzəb əlaməti yox idi: onun mərd sifəti var idi, lakin üzünün cizgilərində avropalını xatırladan incə və mülayim bir ifadə də var idi ki, bu da ən çox onun təbəssümündə özünü göstərirdi. Onun saçları da uzun və qara idi, lakin bu saçlar, zəncilərdə olan və qoyun yununa bənzəyən qıvrım saça, qətiyyə, bənzəmirdi. Alnı açıq və geniş idi, dərisinin rəngi qara yox, qəhvəyi idi, ancaq, Braziliya, yaxud Virciniya hindularında olduğu kimi, o qədər də bozumtul rəngə çalmırdı, gözə xoş gələn, lakin təsvirə gəlməyən

tunc rəngdə idi. Üzü dəyirmi idi, burnu nə çox böyük, nə də yastı deyildi, ağız qəşəng, dodaqları incə, gözəl dişləri isə bir bərabərdə olub fil sümüyü kimi ağappaq idi. O, yarım saat yatandan, daha doğrusu, mürgüləyəndən sonra durub mağaradan çıxdı, yanıma gəldi. Bu zaman mən mağaranın yanındakı ağılda keçilərimi sağırdım. O, mənə görə kimi, qaçaraq yanıma gəlib yenidən qarşımda yerə döşəndi və müxtəlif qəribə hərəkətlər və işarələrlə özünün mənə olan dərin sədaqət və minnətdarlığını ifadə etməyə başladı. O, üzünü torpağa qoyaraq, yenə də əvvəldə etdiyi kimi, mənim ayağımı qaldırıb öz başının üstünə qoydu və ümumiyyətlə, mümkün olan hər cür hərəkətlərlə mənə olan hədsiz köləlik sədaqətini sübut etməyə və başa salmağa çalışırdı ki, bütün həyatı boyu mənə qulluq edəcəkdir. Onun mənə demək istədiyinin çoxusunu anladım və öz tərəfimdən mən də ondan çox razı olduğumu ona başa salmağa çalışdım. Elə bu gündən etibarən mən onunla danışmağa və ona ingilis dilini öyrətməyə başladım. Hər şeydən əvvəl mən ona bildirdim ki, onun adı *Cümə* olacaqdır, çünki mən onun həyatını cümə günü xilas etmişdim. Sonra “ağa” sözünü deməyi ona öyrətdim və başa saldım ki, bu da mənim adımdır, həmçinin ona “bəli” və “xeyr” sözlərini deməyi öyrədib mənalərini izah etdim. Mən saxsı qabda ona süd gətirdim və çöreyi südə batırıb yeməyi öyrətdim, o da bütün bunları tez öyrəndi. O, işarə ilə mənə başa saldı ki, çöreyi belə südlə yemək onun çox xoşuna gəlmişdir.

Biz gecəni mağarada keçirdik, lakin səhər olan kimi mən Cüməyə dalımcə gəlməyi işarə etdim. Mən izah etdim ki, ona paltar vermək və geyindirmək istəyirəm, o isə, görünürdü ki, buna çox sevindi, çünki tamamilə çılpaq idi. Biz dünən öldürülmüş vəhşilərin basdırıldığı yerin yanından keçərkən o, qəbirlərin üzərində qoyduğu nişanələri mənə göstərdi və işarə ilə mənə başa salmağa çalışdı ki, bu meyitlərin ikisini də çıxarıb yemək lazımdır. Ona cavab olaraq mən özümün belə şeylərə çox hirsələdiyimi mümkün qədər aydın göstərməyə və ona qandıрмаğa çalışdım ki, bu barədə heç bir kəlmə belə eşitmək istəmirəm, bu barədə fikirləşəndə qusmağım gəlir. Nəhayət, mən amirənə bir təzədə ona işarə edib bildirdim ki, qəbirlərdən kənara çəkilsin, o da böyük bir itaətkarlıqla qəbirlərdən uzaqlaşdı. Sonra mən onu təpənin üstünə çıxartdım ki, oradan baxsın və vəhşilərin gedib-getmədiklərini öyrənsin. Müşahidə

borusunu çıxarıb, dünən vəhşilərin olduğu yerə baxdım, lakin sahilə onlardan heç bir əsər qalmamışdı: bir dənə də olsun, qayıq görünmürdü.

Aydın idi ki, onlar hətta adada itib qalan yoldaşlarını axtarmaq üçün də özlərinə zəhmət verməmiş və çıxıb getmişdilər.

Ancaq mən bununla kifayətlənmədim. Həm cəsarətləndiyim, həm də maraqlandığım üçün öz nökrəmə əmr etdim ki, ardımca gəlsin, qılınc tiyəsinə və öldürülmüş vəhşidən qalan ox və kamanı ona verib silahlandırdım, onun böyük məharətlə ox atdığını mən özüm görüb inanmışdım. Bundan əlavə, tufənglərdən birini də ona verdim, özüm isə o biri iki tufəngi götürüb vəhşilərin dünən ziyafət düzəlttikləri yerə getdik: mən indi vəhşilər haqqında daha düzgün məlumat toplamaq istəyirdim. Həmin yerə gəlib çatanda gözlərimin qarşısında elə dəhşətli bir mənzərə açıldı ki, bir an içində, sanki, qəlbim dayandı və damarlarımda qanım qurudu. Doğrudan da, bu, çox dəhşətli bir mənzərə idi, hər halda, mənim üçün bu, dəhşətli idi, lakin Cümənin halına təfəvüt etmirdi, o, bu gördüklərimizə qarşı tamamilə sakit və laqəyd idi. Bütün sahil başdan-başa insan sümükləri ilə dolu idi, çox yerdə torpağa qan çilənmişdi, hər tərəfdə bişmiş və yarısı yeyiləndən sonra artığı tullanmış insan əti tikələri, gəmirilmiş sümüklər və ümumiyyətlə, vəhşilərin öz düşmənləri üzərindəki qələbəni bayram edərkən düzəltmiş olduqları qanlı ziyafətin başqa tör-töküntüsü qalmışdı. Burada üç insan kəlləsi, beş qol, üç-dörd insan ayağı sümüyü və müxtəlif yerlərə səpələnmiş xeyli başqa sümüklər var idi. Cümə işarə ilə məni başa saldı ki, vəhşilər ziyafət üçün özləri ilə dörd əsir gətiribmişlər, onlardan üçünü öldürüb yeyiblər, dördüncüsü isə o özü idi. Onun verdiyi izahatdan belə başa düşmək olurdu ki, bu vəhşilərin qəbilələri ilə qonşu qəbilə arasında böyük bir vuruşma olmuşdur, Cümə özü də həmin qonşu qəbiləyə mənsub imiş. Cümənin düşmənləri qalib gəlib xeyli adamı əsir alıbmişlər, onlar əsirləri öz aralarında bölüşdürmüş, sonra isə əsirlərini mənim yaşadığım adanın sahilinə gətirən vəhşilər kimi, hərə öz əsirlərini öldürüb yemək üçün müxtəlif yerlərə aparmışlar.

Mən Cüməyə tonqal qalayıb bütün bu kəllələri, ət parçalarını və sür-sümüyü orada yandırmağı əmr etdim. Hiss etdim ki, Cümənin bu insan əti tikələrinə çox tamahı düşüb və bu tikələrin dadına baxmaq istəyir, mənə aydın oldu ki, adamyeyən vəhşilərə xas olan təbii

hisslər Cümədə çox qüvvətlidir. Lakin bu fikir ağılıma gələn kimi, öz qəzəbimi elə acıqla bildirdim ki, Cümə öz təbii hissələrinə uymadı, tikələri yeməyə cəsəret etmədi. Mən bütün vasitələrlə onu başa salmağa çalışırdım ki, əgər sözlərimə qulaq asmayıb tapşırığımı pozsa, onu öldürərəm.

Qanlı ziyafətin qalıqlarını yandırıb məhv edəndən sonra biz qalaya qayıtdıq və mən yubanmadan öz nökrəimin əyninə paltar geyindirməyə başladım. Hər şeydən əvvəl mən ona bir kətan şalvar verdim, bu şalvarı mən fəlakətə uğramış gəmidə yoxsul dənizçinin sandığından tapmışdım. Bu şalvarı bir qədər düzəldəndən sonra ona lap yaxşı gəldi. Sonra mən bütün bacarığımı sərf edərək keçə dərisindən ona bir yaxşı pencək tikdim (mən artıq tamamilə usta bir dərzilim olmuşdum), axırda da dovşan dərisindən ona çox əlverişli və olduqca yaraşlıq bir papaq düzəltdim. Beləliklə, mənim nökrəm ilk zamanlar, necə ki lazımdır, yaxşıca geyinmişdi və paltarının öz ağasının paltarına oxşamasından da çox razı qalmışdı. Doğrudur, bütün ömrü boyu çıpaq gəzdiyi və paltar geyinməyə adət etmədiyi üçün o, özünü bu paltarda əvvəlcə narahat hiss edirdi, xüsusilə şalvar ona çox mane olurdu, pencəyin qolları da qoltuqdan bir qədər dar gəlirdi və ona görə də çiyinlərini sürtürdü, buna görə də bu paltarları bir neçə dəfə söküb-tikmək və onu narahat edən yerlərini yenidən düzəltmək lazım gəldi. Ancaq o, yavaş-yavaş bu paltara öyrəndi və bu paltarda özünü yaxşı hiss etdi.

Ertəsi günü onu harada yerləşdirmək haqqında fikirləşməyə başladım. Həm onu rahat bir yerdə yerləşdirmək, həm də eyni zamanda, özümü arxayın hiss etmək üçün yaşadığım qalanın iki divarı – iç və bayır hasarı arasında qalan boş yerdə onun üçün bir çadır qurdum. Anbarımın bayır qapısı həmin bu yerə çıxdığı üçün qalın taxtalardan oraya elə bir möhkəm qapı düzəltdim ki, o ancaq içəriyə açılırdı və gecələr mən bu qapını siyirmə ilə bağlayırdım, nərdivanı da götürüb içəri qoyurdum. Beləliklə, Cümə, qətiyyətlə, mənim yatdığım yerə girə bilməzdi və əgər təşəbbüs göstərsəydi də, mütləq səs-küy salar və məni oyadardı. İş burasındadır ki, mənim qalamın iç hasarının ətrafındakı boş yerin üstü tamamilə örtülü idi və bir növ, örtülü həyəət bənzəyirdi, mənim çadırım da burada idi. Bunun üstünü örtərkən bir ucu dağa dirənən uzun dirəklərdən istifadə etmişdim. Daha da möhkəm olsun deyə, mən bu dirəklərin üzərindən köndələn ağaclar

vurub onun da üstündən qamış kimi yoğun olan sıx çəltik küləşi tökmüşdüm. Nərdivan qoyub çıxmaq üçün açıq qoyduğum yerdə isə qalxıb-enən elə bir qarçı düzəltdim ki, bayır tərəfdən bir balaca basan kimi gurultu ilə içəriyə batırdı. Gecələr mən bütün silahları da öz yanıma aparırdım.

Lakin bütün bu ehtiyat tədbirləri əbəs imiş, çünki məlum oldu ki, hələ dünyada heç kəsin Cümə qədər mehriban, onun qədər sədaqətli bir nökrə olmamışdır. O, mənə qarşı heç bir qəzəb və hiyləgərlik göstərmirdi, daima gülərüzlü və itaətli idi, uşaq öz atasını sevdiyi kimi, mənə sevirdi. Əminəm ki, lazım gəlsə idi, o, mənim yolumda öz canından məmnuniyyətlə keçərdi. Onun mənə sədaqətli olduğunu göstərən dəlillər indi o qədər çox idi ki, mənim ona bəslədiyim şübhələr də keçib-getdi. Özüm də tezliklə inandım ki, ondan qorunmağıma heç bir səbəb yoxdur.

Bütün bunların haqqında düşündükcə mən bir daha heyərlə inanırdım ki, böyük xaliqin yaratmış olduğu məxluqatın çoxu öz mənəvi qabiliyyətlərini faydalı işlərə tətbiq etməkdən məhrum olsalar da, hər halda, həmin qabiliyyət və bacarıq bizdə olduğu qədər onlarda da vardır. Bizdə olduğu kimi, bu vəhşi insanlarda da ağıl, ünsiyyət hissi, xeyirxahlıq, təşəkkür, dostluqda sədaqət, ədalətsizliyə qəzəblənmək, yəni, ümumiyyətlə, xeyirxah və nəcib işlər görmək və belə işləri anlamaq üçün lazım olan əsas keyfiyyətlərin hamısı vardır və bu keyfiyyətləri üzə çıxartmaq üçün Allah-taala onlara imkan verəndə həmin qabiliyyətlərindən bizim kimi və bəlkə, bizdən də artıq bir həvəslə istifadə edirlər.

Lakin mən yenə də öz təzə yoldaşım haqqındakı hekayəmə qayıdıram. O, mənim çox xoşuma gəlirdi və mən də onun üçün faydalı ola biləcək hər şeyi və birinci növbədə, bir-birimizi anlamaq üçün öz dilimi ona öyrətməyi özümə söz vermişdim. Məlum oldu ki, o, çox qabiliyyətli bir tələbədir, həmişə şad, həmişə həvəslə görünürdü, dediyim sözləri anlayanda və ya öz fikrini mənə anlatmağa müvəffəq olanda o qədər sevinirdi ki, onunla məşğul olub dərns keçməyin özü mənə böyük ləzzət verirdi. Cümə yanımda olduğu gündən etibarən o qədər rahat və asudə yaşayırdım ki, özümü digər vəhşilərin təhlükəsindən azad hesab edə bilsəydim, düzü, mən təəssüf etmədən ömrümün axırına qədər bu adada qalmağa razı olardım.

Cümə mənim qalama köçəndən iki və ya üç gün sonra ağıma bir fikir gəldi ki, adam əti yeməyi ona tərgitmək istəyirəmsə, gərək, mən onun ağızının dadını tamamilə dəyişəm və onu başqa yeməklərə öyrədəm. Bir gün səhər meşəyə gedərkən onu da özümle götürdüm. Fikrim bu idi ki, saxladığım sürüdən bir keçi kəsib evə gətirim və bişirim, lakin belə oldu ki, mən yolda bir ağacın altında yanında da iki balası olan bir vəhşi keçi gördüm. “Dayan!” – deyə Cümənin əlindən yapışib işarə etdim ki, yerindən tərpənməsin. Sonra nişan alıb atdım və oğlağın birini öldürdüm. Zavallı vəhşi onun düşməninə uzaqdan necə öldürdüyümü görmüş olsa da, bunun necə mümkün olduğunu anlamamışdı, buna görə də indi atəş açılarkən yamanca qorxdu. O titrəyib büdrədi, dedim ki, indicə özündən gedəcəkdir. O, mənim nişan aldığı oğlağı görmədiyi üçün elə başa düşmüşdü ki, mən onu öldürmək istəyirəm, buna görə də atəş açılarkən pencəyinin ətəyini qaldırıb bədəninin bir yerindən yaralanıb-yaralanmadığını yoxlamağa başladı və sağ-salamat qaldığına əmin olduqdan sonra, qarşımda diz çöküb ayaqlarımı qucaqladı və öz dilində uzun-uzadı nə isə mənə deməyə başladı. Mən, əlbəttə, onun nə dediyini anlamadım, ancaq aydın idi ki, onu öldürməməyi məndən xahiş edirdi.

Tezliklə mən onu inandırdım ki, ona heç bir pislik etmək niyyətində deyiləm. Mən onun əlindən tutub qaldırdım, gülümsədim və ölmüş oğlağı göstərərək qaçıb gətirməsini əmr etdim, o isə əmrini dərhal yerinə yetirdi. Onun başı oğlağa qarışmışdı, onun necə öldüyünü başa düşmək istəyirdi, mən bu zaman fürsətdən istifadə edib yenidən tüfəngi doldurdum. Bir az sonra mənim yanımdan bir tüfəng mənzili məsafədə olan ağacın başında böyük bir quşun oturduğunu gördüm, mən bu quşu çalağana oxşatdım. Tüfəngdən atəş açmağın nə demək olduğunu əyani surətdə Cüməyə göstərmək üçün onu yanıma çağırdım, əvvəlcə barmağımla ağacdakı quşu, sonra tüfəngi, sonra da quşun qonduğu ağacın altını göstərdim və quşun indi oradan yerə necə düşəcəyinə tamaşa etməyi ona başa saldım. Bunun ardınca atəş açdım və o, həmin quşun, doğrudan da, necə yerə düşdüyünü gördü. Məlum oldu ki, bu, çalağan deyil, tutuquşu imiş. Mənim verdiyim bütün izahatlara baxmayaraq, Cümə bu dəfə də qorxmışdu və onu daha çox heyrətləndirən bu idi ki, tüfəngi necə doldurduğumu görməmişdi və yəqin, belə hesab edirdi ki, bu tüfəngin

içində insanlara, heyvanlara, quşlara, yaxın və ya uzaq məsafədə olmasından asılı olmayaraq, ümumiyyətlə, bütün canlı məxluqata ölüm saçan sirli bir qüvvə vardır. O, hələ sonralar da uzun müddət, mən hər dəfə güllə atarkən, özündə əmələ gələn bu qorxu hissinə qalib gələ bilmirdi. Mənə elə gəlir ki, əgər icazə versəydim, o, mənə və mənim tüfəngimə Allaha olduğu kimi səcdə edib and içərdi. Əvvəlləri o, tüfəngə əl vurmağa cəsəret etmirdi, lakin tüfəng onun yanında olanda gördüm ki, tüfənglə danışır, elə bil, canlı bir məxluqla söhbət edirdi. Sonralar o özü mənə etiraf edib dedi ki, belə söhbətlər zamanı tüfəngdən xahiş edirmiş ki, onu öldürməsin.

Ancaq biz yenə də həmin gün baş verən əhvalata qayıdaq. Cümə bir qədər özünə gəldikdən sonra vurduğum ovu götürməyi ona əmr etdim. Cümə o saat ovun dalınca qaçdı, lakin tez qayıtmadı, çünki o, quşu xeyli axtarmalı olmuşdu. Məlum oldu ki, mən tutuquşunu güllə ilə öldürməyib, onu ancaq yaralamışam, yaralı quş isə düşdüyü yerdən xeyli uzağa qaçmış. Ən nəhayət, o, yenə də quşu tapıb gətirdi. Gördüm ki, Cümə tüfəngin necə açıldığını yenə də başa düşmədi, buna görə də onun yanımda olmamasından istifadə edərək tüfəngi yenidən doldurdum, ümid edirdim ki, qabağımıza bir ov da çıxar, lakin daha heç bir şey çıxmadı. Mən vurduğum keçini evə gətirdim və həmin axşam onun dərisini soyub içini təmizlədim. Sonra təzə keçini yaxşı yerindən bir parça kəşib saxsı qabda qaynatdım, çox dadlı bir şorba çıxmışdı. Əvvəlcə özüm şorbadan yedim, sonra da Cüməni qonaq etdim. Bu xörək onun çox xoşuna gəldi, lakin ətin özünü də, suyunu da nə üçün duz ilə yediyimə təəccüb etdi. O, işarələrlə mənə göstərdi ki, duzlayıb yeyəndə dadı pis olur. O, ağızına bir çimdik duz alaraq tüpürməyə başladı və özünü elə göstərdi ki, guya, qusmağı gəlir. Sonra isə ağızını su ilə yaxaladı. Ona etiraz etmək üçün mən öz növbəmdə duzlanmamış bir ət tikəsini ağızıma alıb tüpürməyə başladım və bu sürətlə ona göstərdim ki, mən də duzsuz əti xoşlamıram. Lakin Cüməyə bunun heç bir təsiri olmadı və xörəyi duzla yeməyi ona öyrədə bilmədim. Yalnız uzun bir müddət keçdikdən sonra o, öz xörəyinə duz vurmağa başladı, o da ki çox az.

Beləliklə, mən öz vəhşimi qaynadılmış ət və ət suyu ilə doyuzdurandan sonra sabahı gün onu keçini ətinin kababına qonaq etməyi qərara aldım. İngiltərədə bəzən edildiyi kimi, mən əti xüsusi bir

qaydada tonqalın üstündə bişirmişdim. Bunun üçün tonqalın yan tərəflərindən iki dirək basdırdım, bunların üstündən isə eninə başqa bir dirək uzatdım, iri bir ət parçasını bu dirəyə bağlayıb alovun üstünə salladım, tamamilə bişənə qədər oyan-buyana çevirdim. Mənim düzəltdiyim bu dəsgah Cümənin çox xoşuna gəlmişdi, kababı yeyəndə o lap sevindi və ən gözəl hərəkətlərlə mənə başa saldı ki, kabab çox xoşuna gəlir və bundan sonra bir daha insan əti yeməyəcəkdir, bu isə, əlbəttə, məni çox sevindirdi.

Ertəsi günü mən onu çox işlətdim. Arpanı döydürüb sovurtdurdum və bunları necə etmək lazım gəldiyini özüm əvvəlcə ona göstərdim. O, çox tez öyrəndi və xüsusən bu işin çörək bişirməkdən ötrü görüldüyünü öyrəndikdən sonra daha böyük bir həvəslə işləməyə başladı, çünki mən onun gözünün qabağında xəmir yoğurub çörək bişirdim. Cümə tezliklə bütün bu işləri öyrəndi və indi bu işdə o, məni əvəz etməyə tamamilə qadir idi.

Mən indi iki adamı yedirib doyuzdurmalı olduğuma görə əkin yerimi genişləndirməli və daha çox toxum səpməli idim. Bu məqsədlə də mən böyük bir torpaq sahəsi seçərək ətrafını çəpərləməyə başladım. Cümə bu işdə mənə nəinki çox böyük bir səylə, hətta böyük bir sevinc və məmnuniyyətlə kömək edirdi. Mən onu başa saldım ki, bu torpaq yeni əkin sahəsi olacaqdır, çünki biz indi iki nəfərlik və buna görə taxılı da iki dəfə artıq əkmək lazımdır. Mənim belə qayğıkeşliyim ona çox təsir etmişdi: o, bütün vasitələrlə mənə başa salmağa çalışırdı ki, onun gəlməsi ilə mənim zəhmətimin nə qədər artdığını anlayır və xahiş edir ki, hər nə iş olsa ona tapşırım, o, zəhmətdən qorxmur və işləməyə də həmişə hazırdır.

Bu, adadakı həyatımın ən xoşbəxt ili idi. Cümə ingiliscə danışmağı babat öyrənmişdi. Demək olar ki, mənim ondan soruşa biləcəyim hər şeyin və onu göndərə biləcəyim yerlərin hamısının adını bilirdi. O, söhbət etməyi çox sevirdi və demək olar ki, mənim illərdən bəri susub fəaliyyətsiz qalmış dilim üçün yaxşıca iş düzəlmişdi və mən onunla bolluca söhbət edirdim. Lakin bizim söhbətlərdən aldığım ləzzətdən əlavə, Cümənin özü o qədər xoşuma gəlirdi ki, onun yanımda olması mənim üçün daimi bir sevinc mənbəyi idi. Onun namusluluğu və sadəliyi gündən-günə məni daha çox məftun edirdi. Mən yavaş-yavaş ona daha çox ünsiyyət bağladım, o da, öz növbəsində, məni o qədər sevməyə başladı ki, yaqın, indiyədək heç kəsi belə sevməmişdi.

Günlərin birində mən onun öz vətəni üçün darıxıb-darıxmadığını və oraya qayıtmağı arzu edib-etmədiyini öyrənmək fikrinə düşdüm. O zaman Cümə ingiliscə o qədər sərbəst danışdı ki, mənim bütün suallarına cavab verə bilirdi, buna görə də mən ondan mənsub olduğu qəbilənin döyüşdə düşmənlərə qalib gəlib-gəlmədiyini xəbər aldım. O gülərək cavab verdi: “Bəli, bəli, biz döyüşdə həmişə yaxşı”. Yəni demək istəyirdi ki, biz həmişə başqalarından yaxşı vuruşuruq. Sonra bizim aramızda belə bir sual-cavab oldu:

Ağa. Sən deyirsən ki, həmişə yaxşı vuruşursunuz, bəs necə olub ki, sən əsir düşmüşsən, Cümə?

Cümə. Buna baxmayaraq, bizimkilər yenə də onları çox əzişdirdilər.

Ağa. Əgər sizin qəbilə onları əzişdirmişdirsə, bəs necə oldu ki, sən əsir düşdün?

Cümə. Mənim vuruşduğum yerdə düşmənin adamları bizimkilərdən çox idi. Onlar bizdən bir, iki, üç adamı və məni tutdular. Lakin mənim olmadığım başqa yerdə bizimkilər onları əzişdirdilər və onlardan bir, iki, üç və daha çox, minlərlə əsir aldılar.

Ağa. Bəs nə üçün sizinkilər köməyə gəlib sizi düşmənlərin əlindən qurtarmadılar?

Cümə. Düşmənlər bir, iki, üç və məni tutub qayığa mindirdilər, bizimkilərin isə o vaxt qayıqları yox idi.

Ağa. Yaxşı, de görüm, sizinkilər əllərinə düşən əsirlərə nə edirlər? Sizinkilər də əsirləri qayıqla uzaq bir yerə aparıb, orada onları yeyirlər?

Cümə. Bəli, bizimkilər də insan əti yeyirlər, hamı yeyir.

Ağa. Bəs onlar əsirləri haraya aparırlar?

Cümə. Yer çoxdur, haraya istəsələr.

Ağa. Buraya da gətirirlərmi?

Cümə. Bəli, bəli, buraya da gətirirlər, başqa yerlərə də aparırlar.

Ağa. Sən onlarla bərabər buraya heç gəlmisənmi?

Cümə. Gəlmişəm. Bax, oraya gəlmişəm (o, adanın şimal-qərb tərəfindəki qurtaracağı göstərdi. Görünür, onun qəbiləsindən olan adamlar həmişə orada toplaşmışlar).

Beləliklə, məlum oldu ki, mənim nökrəm Cümə özü də bu adanın uzaq sahillərinə gəlib çıxan vəhşilərin içərisində olmuş və sonra onun özünü kəsib yemək üçün gətirdikləri bu yerlərdə o, dəfələrlə insan əti yemişdi. Aradan bir müddət keçdikdən sonra mən cəsərlənib Cüməni sahilə ilk dəfə insan sümükləri gördüyüm və haqqında sizə nağıl etdiyim yerə apardım. Cümə o saat həmin yerləri tanıdı və mənə nağıl etdi ki, bir dəfə öz qəbiləsinin adamları ilə birlikdə bu adaya gələrkən onlar həmin bu yerdə iyirmi kişini, iki arvadı və bir uşağı öldürüb yemişlər. O, ingiliscə “iyirmi” deyə bilmirdi, buna görə də yedikləri adamların sayını mənə anlatmaq üçün iyirmi dənə balaca daşı gətirib bir-birinin yanına düzdü və bu daşları saymağı məndən xahiş etdi.

Cümə ilə etdiyim bu söhbətlər haqqında ona görə danışmam ki, bu söhbətlər sonra nağıl edəcəyim əhvalatların başlanğıcıdır. Həmin sual-cavabdan sonra mən Cümədən vəhşilərin yaşadığı yerin bu adadan çoxmu uzaq olduğunu və onların mindikləri qayıqların bu məsafəni qət edərkən çox tez-tezmi fəlakətə uğradığını soruşdum. O cavab verib dedi ki, bu yol tamamilə təhlükəsizdir və indiyə qədər bu yolda bir dənə də olsun qayıq batmamışdır. Çünki bizim adanın yaxınlığından keçən dəniz axını səhərlər həmişə küləyin istiqaməti ilə bir tərəfə gedir, axşamüstü isə həm küləyin, həm də axının istiqaməti əks tərəfə çevrilir.

Əvvəlləri mən bu axının dənizdəki qabarma və çəkilmədən irəli gəldiyini zənn etmişdim, ancaq sonralar öyrəndim ki, bu dəniz axını mənim yaşadığım adanın qarşısında yaxın bir yerdə dənizə tökülən böyük Orinoko çayının əmələ gətirdiyi cərəyanın davamıdır. Qərb və şimal-qərb tərəfdə görünən və mənim qitə zənn etdiyim torpaq zolağı isə həmin çayın dənizə töküldüyü yerin şimal tərəfində olan böyük Trinidad adası imiş. Mən bu torpaq və orada yaşayanlar haqqında Cüməyə müxtəlif suallar verirdim: “O tərəfdəki sahillər təhlükəlidirmi? Orada dəniz çoxmu fırtınalıdır? Qonşuluqda hansı qəbilələr yaşayır?” Cümə mənim bu suallarına böyük bir məmnuniyyətlə cavab verib, bildiklərinin hamısını mənə nağıl etdi. Mən Cümədən həmin yerlərdə yaşayan müxtəlif qəbilələrin adlarını da soruşdum, amma bu barədə ondan ağıllı-başlı bir məlumat ala bilmədim. O ancaq tez-tez: “Qəraib, Qəraib”, – deyə təkrar edirdi. Əlbəttə, mən çətinlik çəkmədən anladım ki, o, Amerikanın bu hissəsində,

bizim coğrafiya xəritələrində göstərilədiyi kimi, Orinoko çayının dənizə töküldüyü yerdən Qviana və daha sonra Müqəddəs Martine qədər bütün sahilboyunda yaşayan qəraiblər haqqında danışır. Sonra Cümə mənə danışdı ki, uzaqlarda, “ayın arxasında”, yəni ayın batdığı yerdə, başqa sözlə, Cümənin vətəninin qərb tərəfində, mənim kimi uzunsaqqallı (burada o, mənim haqqında danışdığım uzun bıç-saqqalımı göstərdi) ağ adamlar yaşayır və bunlar çox adamlar öldürmüşlər. Mən anladım ki, Cümə o zaman Amerikadakı zülmkarlıqları ilə bütün dünyada məşhur olan ispaniyalılar haqqında danışır, çünki orada bir çox qəbilələrdə ispaniyalıların zülmü haqqındakı rəvayətlər atadan oğula, oğuldan isə nəvəyə çataraq nəsilərin yadında qalmışdır.

Mən bu dənizi keçib həmin ağ adamların yanına getmək üçün bir imkanın olub-olmadığını soruşduqda o cavab verib dedi: “Bəli, bəli, bu mümkündür: iki qayıqla üzüb getmək lazımdır”. Mən onun bu “iki qayıqla” nə demək istədiyini uzun müddət anlamadım. Lakin, ən nəhayət, böyük çətinliklə olsa da, başa düşdüm ki, iki qayıq deyərkən o, iki qayıq böyüklükdə olan bir gəmini nəzərdə tutur.

Bu söhbət mənə çox sevindirdi: bu gündən etibarən mənə belə bir ümid oyandı ki, gec və ya tez bu həbsxanadan azad ola bilərəm və bu işdə mənim bu zavallı vəhşim mənə kömək edər.

Mən Cümə ilə birlikdə uzun müddət bir yerdə yaşayarkən fürsətdən istifadə edərək dinin əsas rüşeymini onun qəlbine salmağa çalışırdım, çünki o, ingilis dilini elə öyrənmişdi ki, özü sərbəst olaraq mənə müraciət edib söz xəbər alır və mənim dediklərimi də başa düşürdü. Bir dəfə ondan soruşdum: “Səni kim belə düzəltmişdir?” Zavallı mənə nə demək istədiyimi başa düşmədi: o, elə zənn etmişdi ki, mən onun atasının kim olduğunu xəbər alıram. Belə olduqda mən məsələnin o biri tərəfindən yapırdım və ondan soruşdum ki, bu dənizi, üzərində gəzdiyimiz torpağı, bu gördüyümüz dağları və meşələri kim düzəltmişdir. O cavab verdi ki, Benamuk adlı bir qoca düzəltmişdir, özü də yuxarıda, lap yuxarıda yaşayır. O, bu qoca haqqında mənə yalnız bunları deyə bildi ki, o, çox qocadır, yaşca da dənizdən, torpaqdan, aydan və ulduzlardan böyükdür. Mən ondan soruşanda ki bəs nə üçün bütün məxluqat ona səcdə etmir, bir halda ki hər şeyi o yaratmışdır, Cümənin siması ciddiləşdi və mənə belə bir sadələvh cavab verdi: “Dünyada hamı

həmin qocaya “O!” deyir”. Sonra mən ondan xəbər aldım ki, onun mənsub olduğu qəbilənin adamları bu dünyadan köçəndə haraya gedirlər? O dedi: “Onların hamısı Benamukun yanına gedir”. “Yaxşı, bəs onların öldürüb yedikləri adamlar da Benamukun yanına gedirlər?” – deyə mən yenə soruşdum. O isə cavab verdi ki, bəli, bəli.

Mən həqiqi Allahı dərk etməyi ona bu qayda ilə öyrətməyə başladım. Ona dedim ki, bütün mövcudatı yaratmış olan böyük Allah göylərdə yaşayır (mən onu başa salmaq üçün əlimlə göyə işarə etdim) və bu dünyanı yoxdan xəlf etdiyi kimi, eyni qaydada onu yuxarıdan idarə edir, o, qadiri-küll-qüdrətdir, bizi, necə istəsə, eləcə də idarə edə bilər, istəsə, bizə bütün nemətləri verər, istəsə, bütün bu nemətləri əlimizdən alar. Beləliklə, mən tədricən onun gözlərini açardım. O, böyük bir diqqətlə mənə qulaq asırdı. Mənim Həzrəti İsa haqqında, onun bizim günahlarımızı yumaq üçün göydən yerə göndərildiyi haqqında, bizim Allaha etdiyimiz dualar haqqında və Allahın göydə olmasına baxmayaraq, həmişə bizim duaları eşitdiyi haqqında danışdığım söhbətlərə o, səmimi bir maraqla qulaq asdı. Bir dəfə o, mənə dedi: “İndi ki sizin Allahınız, günəşdən də yüksəkdə yaşamasına baxmayaraq, sizin səsini eşidir, onda, deməli, o, bizim Benamukdan da böyükdür, çünki bizim Allah bir o qədər də uzaqda deyildir və onunla danışmaq üçün biz yüksək bir dağın başına çıxırıq, o isə bizim səsimizi oradan eşidir”. Mən ondan soruşdum: “Sən özün də onunla danışmaq üçün heç o dağlara getmisənmi?” O dedi: “Yox, cavanlar heç bir zaman oraya getmirlər, gedənlər yalnız qocalardır, biz bu qocalara Uvokeki deyirik (belə başa düşdüm ki, onların qəbiləsində ruhanilər, yaxud kahinlər belə adlanır). Uvokekilər oraya gedib deyirlər: “O!” (onların dilində bu – “dua edirlər” demək idi). Sonra evə qayıdıb Benamukun onlara nə dediyini hamıya xəbər verirlər”. Bütün bunlardan mən belə bir nəticəyə gəldim ki, ruhanilər hətta ən cahil bütperəstlərin də arasında yalanlıqdan istifadə edirlər və xəlf arasında ruhanilərə hörmət qazandırmaq üçün dini əsrarəngiz bir pərdəyə bürümək sənəti yalnız Romada deyil, bəlkə, dünyada mövcud olan dinlərin hamısında icad edilmişdir.

Mən Cüməyə bütün bunların yalan olduğunu izah etməyə çalışırdım və ona dedim ki, onların qocalarının dağa gedib orada

Benamuka “O!” demələri və onunla danışmaları boş yalanlardır. Əgər onlar dağın başında danışmış olsalar da, ancaq şeytanla danışmışlar. Söhbətimizin bu yerində mən şeytan haqqında, onun yaranması, Allahın əleyhinə üsyan qaldırması, onun insanlara nifrət etməsi və bunun səbəbləri haqqında geniş məlumat verdim. Mən ona nağıl edib dedim ki, şeytan həmişə Allahın kəlamından üz döndərir, xalqların arasında gəzib özünü Allah adlandırır və onları özünə səcdə etməyə məcbur edir. Sonra ona şeytanın insan övladını yoldan çıxartmaq üçün hansı hiylələrdən istifadə etdiyini danışib dedim ki, şeytan gizlicə bizim qəlbimizə girir, bizim ehtiraslarımızı ələ alaraq, bizə tələ qurmağı bacarır, bizim istəklərimizə uyğunlaşaraq elə bir vəziyyət yaradır ki, insan könüllü surətdə fəlakətə sürüklənir və öz-özünü məhv edir.

Məlum oldu ki, şeytan haqqındakı düzgün fikirləri Cüməyə aşılamaq Allah haqqında düzgün fikirləri aşılamaq qədər asan deyildi. Təbiət də mənim bu dəlillərimə kömək edir və açıqdan-açığa ona sübut edirdi ki, hər şeyi yaradan və idarə edən ilk və böyük bir qüvvə olmalıdır ki, o qüvvə bizim hamımızı qeybdən idarə edir və ədalət tələb edir ki, bizi yaradan və hər şeyi idarə edən bu qüvvəyə səcdə edəsən və sairə. Lakin şeytan haqqındakı, onun mənşəyi, onun mahiyyəti və təbiəti haqqındakı, başlıca olaraq onun insanları şər iş görməyə cəlb etdiyi haqqındakı təsəvvür və anlayışları isə belə asanlıqla əsaslandırmaq olmurdu. Bir dəfə hətta zavallı mənə elə təbii və o qədər səmimi bir sual verdi ki, mən yamanca utandım və demək olar ki, ona heç bir cavab verə bilmədim. Mən Allahın qüdrəti haqqında ona xeyli danışib dedim ki, o, hər şeydən güclüdür, işlənən günahlar üçün o, amansız intiqam alır, haqsızlıq edənlər üçün o, bir qorxunc alovdur, o, bizi yaratdığı kimi, bir dəqiqənin ərzində bizi və bütün dünyanı məhv edə bilər. Mən bütün bunları danışdıqca Cümə böyük diqqətlə qulaq asırdı.

Sonra mən ona dedim ki, şeytan, insanların qəlbində Allahın düşmənidir, Allahın xeyirxah planlarını pozmaq, dünyada İsanın səltənətini dağıtmaq üçün özünün bütün nifrətini və hiyləgərliyini işə salır. Bunları və buna bənzər digər sözləri danışanda Cümə mənə dedi: “Yaxşı, sən deyirsən ki, Allah böyükdür, güclüdür, deməli, şeytan da güclüdür, qüdrətlidir?” Mən cavab verib dedim: “Bəli, bəli, ancaq Allah şeytandan da güclüdür, Allah şeytandan böyük və yüksəkdir,

buna görə də biz Allaha dua edirik ki, şeytana qalib gəlsin, onun bizi yoldan çıxarmasına yol verməsin və onun odlu oxlarını söndürsün”. Cümə etiraz edib dedi: “İndi ki Allah belə qüdrətlidir və şeytanın özü kimi güclü və möhkəmdir, bəs nə üçün o, şeytanı öldürmür ki, o bir daha şər iş görməsin?”

Cümənin bu sualı məni lap heyrətə saldı, çünki necə olur olsun, indi daha bir qədər qoca olsam da, ilahiyyat məsələsində mən özüm yenicə öyrənməyə başlayan bir tələbə idim və belə dolanbac suallara cavab verib çətin məsələləri həll etməyi bir o qədər də yaxşı bacarmırdım. Əvvəlcə mən heç bilmədim ki, ona nə cavab verim, buna görə də özümü eşitməzliyə qoyub nə soruşduğunu təkrar ondan xəbər aldım. Lakin o, çox ciddi surətdə öz sualına cavab istəyirdi, buna görə də eyni yarımçıq kəlmələrlə sualını təkrar etdi. O vaxta qədər mən də bir az fikirləşib özümü cəmləşdirdim və dedim: “Əlbəttə, gec-tez Allah onu ağır cəzalandıracaqdır, onu Allahın Məhşər Günü gözləyir və onu elə bir ucsuz-bucaqsız boşluğa atacaqdır ki, əbədi olaraq od və alov içində yanacaqdır”. Mənim bu cavabım Cüməni təmin etmədi və o, mənim dediyim sözləri təkrar edə-edə yenə də mənə müraciət etdi: “Gec-tez onu Allahın məhkəməsi gözləyir. Mən bunu başa düşmədim. Nə üçün şeytanı indi öldürmür? Nə üçün onu çoxdan, lap çoxdan öldürmədi?” Mən dedim: “Sən bunu xəbər al ki, biz Allahı təhqir edən pis işlər görəndə Allah nə üçün səni və məni öldürmədi. O rəhm edib bizi bağışladı ki, öz günahlarımızdan tövbə edək”. O, bir qədər fikrə getdi və sonra mütəəssir halda dedi: “Yaxşı, yaxşı, bu, yaxşı. Deməli, mən də, sən də, şeytan da, hamı şər adamlar olsun, tövbə etsin, Allah da onların hamısını bağışlasın”. Onun bu sözləri yenə də fikrimi qarışdırıb məni çaşdırdı. Bu göstərdi ki, təbiətin özündən gələn anlayışlar insanları Allahı dərk etməyə aparıb çıxara bilər və onları Allahın yüksək varlığı qarşısında səcdə etməyə öyrədir, çünki bu, bizim öz təbiətimizə də uyğundur, o ki qaldı İsanın özünü, onun vasitəsilə bizim günahlarımızın bağışlanması məsələsinin sirrini dərk etməyə, bu işdə yalnız Allahın göstərəcəyi möcüzələr bizə kömək edər, yalnız onun köməyi ilə aydın etmək olar ki, Əhdi-cədidə gətirən rəsul kimdir, Allahın dərgahında onun zəmanəti nə deməkdir. Təkrar edirəm, yalnız Allahın göstərəcəyi möcüzə bizim qəlbimizə bu anlayışları aşılamaq və bizi öyrədir ki, Allahın göndərdiyi və

Həzrəti İsanın gətirib bizə yetirdiyi İncil, bir rəhbər və saflaşdırıcı qüvvə kimi onun bəndələrinə vəd olunmuş ilahi ruh – bütün bunlar insanların qəlbi üçün ən zəruri müəllimlərdir və Allahın bizi günahlardan xilas edən rəhm varlığını dərk etməyin və günahdan xilas olmağın vasitələrini bizə öyrədən də bunlardır.

Buna görə də mən özümle tələbəm arasında baş verən bu söhbəti o saat dəyişdirdim və tələsik yerimdən qalxaraq özümü elə göstərdim ki, guya, çox vacib iş üçün getməliyəm. Sonra mən onu bir qədər özümdən kənar edib Allaha dua etməyə başladım və yalvarıb xahiş etdim ki, bu zavallı vəhşini dinə gətirmək işində mənə kömək etsin, öz nuru ilə bu yazıq və cahil məxluqu oyatsın, Allahın ruhunun İsada təcəlla etdiyini dərk etməyi ona öyrətsin, onu haqq yola çəksin və məni də öyrətsin ki, Allahın kəlamını necə izah etsəm, onun vicdanı tamamilə təmizlənər və etiqada gələr, gözləri açılar və ruhu da günahlardan arınar. Cümə yenidən mənə yaxınlaşanda mən Allahın insanlara rəhm etməsi, İncilin təlimi, onun göylərdən insanlara göndərilirdiyi haqda, yəni Allahın qarşısında öz əməllərindən peşman olub Həzrəti İsanın dininə inanmaq haqda uzun-uzadı ona danışdım. Sonra mən, öz bacarığıma görə, Həzrəti İsanın nə üçün mələk qiyafəsini qəbul etmədiyini və Avraamın nəslindən çıxdığını ona izah etdim və dedim ki, elə bu səbəbə görə də Allahın dərğahından qovulmuş mələklərin heç biri özlərinin xilas olacaqlarına ümid edə bilməzlər, bu yalnız Həzrəti İsayə müyəssər olmuşdur, çünki bəni-İsraıl tayfasının azmış qoyunlarını xilas etmək üçün gəlmişdi və sairə.

Allah özü şahiddir ki, bu zavallı məxluqu öyrədərkən tətbiq etdiyim üsulların hamısında mən bacarıqdan çox səmimiyyət göstərdim. Etiraf etməliyəm ki – zənnimcə, həmin qaydada hərəkət edənlərin hamısı elə mənim dediyim bu nəticəyə gələcəklər, – mən müxtəlif şeyləri ona izah edib başa salanda özüm də çox şey öyrənirdim və bunlar elə şeylər idi ki, əvvəllər mən onları bilmirdim, yaxud lazımcınca onların haqqında düşünməmişdim, ancaq indi bu zavallı vəhşiyə başa salmaq üçün dərinə fikirləşəndə, təbiidir ki, həmin şeylər ağıma gəlirdi və mən özüm də onları öyrənirdim. Belə hallarda mən həmin şeylər haqqında başqa vaxtlarda olduğundan daha böyük bir məhəbbətlə düşünürdüm, buna görə də zavallı Cümənin bunlardan bir fayda görüb-görməməsindən asılı olmayaraq,

yenə də onun mənim yanıma gəlib çıxmasına minnətdar olduğum üçün bütün əsaslarım var idi, çünki bütün bu maraqlı düşüncələr də onun mənim yanıma gəlməsindən sonra meydana çıxmışdı. İndi mənim dərdim də bir qədər azalmışdı, mənzilim də özümə rahat görünürdü. Məni bu adaya gətirib kimsəsiz həyata salan böyük qüvvəyə müraciət edib ondan kömək istədiyim haqda və bu zavallı vəhşinin həyatının, ruhunun xilas olması, onun həqiqi dini və xristian təlimini dərk etməsi, Həzrəti İsanı tanıması və deməli, əbədi bir həyat qazanması işində Allahın iradəsi ilə mənim bir vasitə olduğum haqda düşünəndə ruhumun hər zərrəsi gizli bir sevincə hərəkətə gəlirdi və mən indi bu adaya gəlib düşməyimə də sevinirdim, halbuki əvvəllər mən bu adaya düşməyimi özüm üçün ən dəhşətli bir bədbəxtlik hesab edirdim.

Boş vaxtlarımda Cümə ilə etdiyim söhbətlər məni o qədər məşğul edirdi və bizim dostluğumuz da o qədər möhkəm idi ki, həyatımızın birlikdə keçirdiyimiz son üç ilinin necə gəlib-keçdiyi heç nəzərimə gəlmədi. Əgər ayın şəfəqləri ilə işıqlanan bu dünyada tam xoşbəxtlik mümkündürsə, demək olar ki, mən tamamilə xoşbəxt idim. Bu vəhşi indi məndən də çox yaxşı və xeyirxah bir xristiana çevrilmişdi. Ancaq belə zənn edəyəm və böyük Yaradana da təşəkkür edəyəm ki, təbiətin bu yavrusu ilə müqayisədə mən daha çox günahkar olsam da, hər halda, indi ikimiz də eyni peşmançılıq əhvali-ruhiyyəsi içində idik və dua edib Allahdan rəhm istəyirdik. Biz burada Allahın kəlamını müqəddəs kitabdan oxuya bildik və bu kəlama qulaq asdıqda biz lap İngiltərədə yaşayanlar kimi Allaha yaxın olurduq.

O ki qaldı İncilin mətnindəki bu və ya digər yerlərin, bu qədər mübahisələrə və düşmənçiliyə səbəb olan cürbəcür təfsirlərin izahına – onların bizə dəxli yox idi. Kilsə işlərinin idarəsi və hansı kilsənin yaxşı olub-olmaması kimi məsələlər də bizi eyni dərəcədə az məşğul edirdi. Bütün bu xüsusi məsələlərin bizə heç bir dəxli yox idi və ümumiyyətlə, bunlar kimə lazımdır? Mən, doğrusu, dinimizin dünyada bu qədər qarışıqlıq törətmiş bütün mübahisəli nöqtələrini öyrənməkdə və onların hər biri haqqında öz fikrimizi söyləməkdə heç bir faydalı cəhət görmürəm. Allahın müqəddəs kəlamı bizi günahlardan təmizləyib haqq yola aparan rəhbərimiz idi və insan üçün bundan da etibarlı bir rəhbər ola bilərmiz? Lakin mən yenə də

öz əvvəlki hekayəmə qayıtmalı və əhvalatların hamısını bir-birinin ardınca nağıl etməliyəm.

Elə ki biz Cümə ilə daha yaxından tanış olduq, o zaman o nəinki mənim dediklərimin, demək olar ki, hamısını anlayırdı, həmçinin özü də ingiliscə, çox nöqsanlı olsa da, lakin cəsərlə danışib fikirlərini anladır, buna görə də mən tədricən bütün başımdan gəlib keçənləri, bu adaya necə gəlib düşdüyümü, burada neçə il və necə yaşadığımı bir-bir ona danışdım. Mən barıtın və güllənin sirrini ona başa salıb tufəng atmağı da öyrətdim. Çünki bu məsələ onun üçün, doğrudan da, bir sirr idi. Mən ona bir bıçaq da bağışladım, bu bəxşiş onu çox sevindirdi. Sonra mən bizim İngiltərədə gəmiçilərin öz qılınclarını gəzdirmək üçün istifadə etdikləri qayısa bənzər bir asqı düzəldib onun çiyindən keçirtdim, lakin qılinc əvəzinə, mən ona böyründən asmaq üçün bir balta verdim ki, bundan bir çox təsadüflərdə həm silah kimi istifadə etmək olardı, həm də təsərrüfat işləri görmək üçün bu bir karastı idi.

Mən Cüməyə Avropa ölkələri və xüsusən öz vətənim İngiltərə haqqında çox şeylər danışdım. Mən orada necə yaşadığımızı, necə ibadət etdiyimizi, bir-birimizlə münasibətimizi, gəmilərlə dənizlərdən keçərək dünyanın bütün qitələrində necə ticarət etdiyimizi ona təsvir etdim. Mənim olduğum gəminin fəlakətə uğraması haqqında da ona danışdım və onun indi dənizə getmiş parçalarının ilişib qaldığı yeri də göstərdim. Həmçinin bizim minib xilas olmaq istədiyimiz və necə ki demişdim, sonra dalğaların vurub sahilə çıxartdığı qayığın da qalıqlarını ona göstərdim. Mənim yerdən dəbərtməyə gücüm çatmadığı bu qayıq o zamandan qalıb tamam çürümüşdü. Cümə bu qayığı gördükdə susub uzun müddət fikrə getdi.

Mən ondan nə barədə fikirləşdiyini soruşdum, o isə dedi: “Mən belə bir qayıq gördüm: mənim xalqım olan yerdə üzdü”. Mən onun nə demək istədiyini uzun müddət anlaya bilmədim. Nəhayət, uzun sual-cavabdan sonra aydın oldu ki, eynilə belə bir qayıq onun mənsub olduğu qəbilənin yaşadığı yerdə dalğalar sahilə vurub çıxartmışdır. Mən öz ələmində belə fikir etdim ki, yəqin, avropalıların gəmilərindən biri həmin sahillərin yanında fəlakətə düşər olmuşdur, qayıq isə dalğalar həmin gəmidən qoparıb sahilə atmışdır. Lakin nədənsə, mənim ağılıma da gəlmirdi ki, bu qayığın içində adam

olub-olmadığını xəbər alım, buna görə də sorğu-sualı davam etdirərək mən yalnız qayığın özü haqqında məlumat aldım.

Cümə qayığın görünüşünü bütün təfəsilatı ilə mənə təsvir etdi və yalnız axırda o: “Ağ adamlar boğulmadılar, biz onları xilas etdik”, – deyə sevinclə əlavə edəndə mən onun nağıl etdiyi hadisənin mahiyyətini başa düşdüm və qayıqda ağ adamların olub-olmadığını ondan xəbər aldım. O dedi: “Bəli, qayıq ağ adamlarla dolu idi”. “Onlar neçə nəfər idilər?” Cümə barmağı ilə on yeddi saydı. Mən yenə də: “Onlar haradadırlar, başlarına nə iş gəldi?” – deyə soruşdum. Cümə cavab verib dedi: “Onlar sağdırlar, bizim aramızda, bizim yerdə yaşayırlar”.

Burada birdən-birə ağılıma belə bir təzə fikir gəldi. Bəlkə də, bu on yeddi nəfər ağ adam mənim yaşadığım adanın yaxınlığında fəlakətə uğrayıb parçalanmış həmin gəminin adamlarındandır? Mümkündür ki, gəmi daşlara toxunmuş və içindəki adamlar gəminin mütləq məhv olacağını görüb qayığa minmişlər və sonra da dalğalar bu qayığı vəhşilərin torpağına aparıb çıxarmış və onlar həmin vəhşilərin yanında qalmışlar. Mən ciddi bir tərzdə o adamların, həqiqətən, sağ olduqlarını bilib-bilmədiyini Cümədən soruşmağa başladım, o isə eyni hərəkətlə: “Bəli, sağdırlar”, – deyə cavab verdi və bunu da əlavə etdi ki, bu adamlar artıq dörd ilə yaxındır onun həmyerlilərinin yanında yaşayırlar və həmyerliləri onları nəinki incitmir, hətta onlara hər cür yemək də verirlər. Mən ondan vəhşilərin nə əcəb bu ağ adamları öldürüb yemədiklərini soruşduqda isə Cümə dedi: “Ağ adamlar bizimlə qardaş olmuşlar”. Mən belə başa düşdüm ki, yəni ağ adamlar həmin vəhşilərlə sülh bağlamışlar. Sonra isə Cümə əlavə edib dedi: “Bizimkilər ancaq müharibədə adamları yeyirlər” (yəqin, bu, o demək idi ki, onlar yalnız müharibə zamanı düşmən qəbilədən əsir alınmış adamları yeyirlər).

Bu nağıl etdiyim əhvalatlardan xeyli uzun bir müddət keçmişdi. Bir dəfə aydın havalı bir gündə adada gəzərkən Cümə ilə birlikdə adanın şərq tərəfinə gəlib çıxdıq və oradakı bir təpənin başına qalxdıq. Əgər oxucuların yadıncadırsa, bu, həmin təpə idi ki, mən bir neçə il bundan qabaq oradan baxıb bir torpaq zolağı görmüşdüm və onu Amerika qitəsi hesab etmişdim. Cümə təpənin başından həmin tərəfə xeyli diqqətlə baxdıqdan sonra birdən-birə sevinclə qışqıraraq atılıb-düşməyə, oynamağa başladı və mənə öz yanına çağırdı,

çünkü mən ondan çox kənarıda idim. Mən ona yanaşdım və nə hadisə üz verdiyini soruşdum. O sevinərək dedi: “Kefdir! Mən xoşbəxtəm, odur, bax... Buradan görünür... O yer mənim torpağımdır. Bizim qəbilə oradadır!”

Sevincdən onun sifəti tamamilə dəyişmişdi, gözləri parlayırdı, başdan-başa çırpınırdı və elə bil ki, bütün varlığı ilə oraya, öz adamlarının yanına uçub getməyə can atırdı. Onun bu vəziyyətini görəndə mən bir qədər düşündüm və öz nökrəmə olan etibarım da azaldı. Mən əmin idim ki, ilk fürsət düşən kimi Cümə öz vətəninə qayıdacaq və orada vəhşilərin arasına düşən kimi nəinki ona öyrətdiyim etiqaı unudacaq, habelə onun həyatını xilas etdiyimi də yadımdan çıxaracaq və bəlkə də, məni öz həmyerlilərinin əlinə verəcəkdir, onlardan yüz və ya iki yüz nəfəri adaya, mənim üstümə gətirəcəkdir, onlar da məni öldürüb yeyəcəklər. Cümə isə, çox ola bilsin ki, düşmən qəbilə üzərində qazandıqları qələbəni bayram etmək üçün buraya gələn vəhşilərlə birlikdə olduğu kimi, çox arxayın bir halda bu ziyafətdə iştirak edəcəkdir.

Ancaq bu gəncin sədəqəti haqqında belə düşünməkdə və ona bu qədər şübhə ilə yanaşmaqda mən, qətiyyətlə, haqlı deyildim, sonralar özüm də buna təəssüf etdim. Lakin Cüməyə olan şübhəm gündən-günə artırdı və mən də, təbiidir ki, ondan kənar gəzməyə başlamışdım, ona çox soyuq münasibət göstərirdim. Bu vəziyyət bir neçə həftə beləcə davam etdi, lakin təkrar edirəm ki, mən öz şübhələrimdə haqlı deyildim: bu sədəqətli və namuslu gəncin mənə qarşı heç bir pis niyyəti yox idi. Cümə o zaman xristian əxlaqi qaydalarının ziddinə heç bir iş görmədi, dostluğumuza xəyanət etmədi, bütün bunları isə mən sonra görüb əmin olduqda xeyli sevindim.

Mən onu hiyləgər və xain adam hesab edib şübhələndiyim zaman, aydındır ki, ondan söz almağa cəhd edir və bunun üçün bütün vasitələrdən istifadə edirdim. Lakin onun hər bir sözündə elə bir səmimiyyət və uşaq sadələvhlüyü var idi ki, ən nəhayət, ondan şübhələndiyim üçün öz-özümdən utanmağa başladım. Mən sakitləşdim və yenə də ona bir dost kimi yanaşib etibar etdim. Bu zaman gördüm ki, Cümə mənim müvəqqəti olaraq ondan soyuduğumu hətta heç hiss etməmişdir də, bu isə onun səmimi bir adam olduğunu sübut edən ən aydın bir dəlil idi.

Bir dəfə biz Cümə ilə birlikdə yenə də həmin təpəyə çıxdığımız zaman (ancaq bu dəfə dənizin sahili dumanla örtülü olduğu üçün qarşıdakı sahil görünmürdü) mən ondan soruşdum: “Cümə, öz yerinizə, öz adamlarınızın yanına qayıtmaq istəyirsənmi?” – “Bəli, – deyə o cavab verdi, – ora gedə bilsəydim, nə qədər sevinərdim!” – “Axı sən orada nə edəcəksən? – deyə soruşdum. – Oraya gedib yenə də vəhşi olacaq, yenə də əvvəllər olduğu kimi insan əti yeyəcəksən?” Mənim sözlərim, görünür, ona çox təsir etmişdi. Başını tərpədərkə cavab verdi: “Yox, yox! Cümə oraya gedib çıxsa, hamıya deyərki ki, ləyaqətlə yaşayın, Allaha ibadət ələyin, insan əti yeməyin, çörək, süd və keçi əti yeyib dolanın”. “Axı sən belə desən, onlar səni öldürərlər”. O, yenə də mənə eyni sakitliklə nəzər salıb dedi: “Yox, öldürməzlər. Onlar xeyir öyrənib sevinər (“onlara yaxşı əməllər öyrətdiyim üçün çox sevinərlər” – demək istəyirdi)”. Sonra əlavə etdi: “Qayıqda gəlib oraya çıxmış saqqallı adamlardan onlar çox şey öyrənmişlər”. – “Demək, evə qayıtmaq istəyirsən?” – deyə mən öz sualımı təkrar etdim. O gülümsəyib dedi: “Mən bu qədər uzaq yolu üzüb keçə bilmərəm”. “Əgər mən sənə qayıq versəydim, – deyə ondan soruşdum, – öz yerinizə, öz adamlarınızın yanına gedərdinmi?” O, sevincək cavab verdi ki, gedər, lakin bu şərtlə ki, mən də onunla gedəm.

“Mən oraya necə gedə bilərəm? – deyə etiraz etdim. – Axı onlar mənə o saat yeyərlər”. – “Yox, yox, yeməzlər, – deyə o, qızgıncasına cavab verdi. – Mən elə edərdəm ki, onlar səni yeməzlər, mən elə edərdəm ki, onlar səni çox-çox sevirər”. Cümə bununla demək istəyirdi ki, onun düşmənlərini öldürüb həyatını xilas etdiyimi öz həmyerlilərinə danışacaqdır. O, əmin idi ki, bütün bunları danışsa idi, həmyerliləri mənə bərk sevəcəkdilər. Bundan sonra Cümə fırtına zamanı onların sahillərinə gəlib çıxmış qayıqdakı on yeddi nəfər saqqallı və ağ adamlara nə qədər hörmətlə münasibət göstərdiyini mənə nağıl etdi.

Etiraf edirəm ki, bundan sonra məndə necə olursa olsun, vəhşilərin ölkəsinə gedərək, Cümənin bəhs etdiyi o ağ və saqqallı adamları tapmaq arzusu oyandı. Heç bir şübhə ola bilməzdi ki, bu adamlar ya ispaniyalı və yaxud portuqaliyalı idilər. Mən əmin idim ki, onlarla görüşüb söhbət edə bilsəydim, biz bu yerlərdən qurtarıb özümüzü mədəni bir ölkəyə salmaq üçün birlikdə çarə tapardıq. Öz-özümə

fikirləşirdim ki, biz orada ümumi iş üçün birlikdə çalışıb düşünsək, hər halda, bu yerlərdən qurtulmaq ehtimalı daha da çoxalar, yoxsa mən qitədən qırx mil uzaqda olan kimsəsiz bir adanın ortasında köməksiz və təkbaşına nə edə bilərdim! Bir neçə gündən sonra Cümə ilə aramızda olan söhbət əsnasında mən yenə də bu barədə söz açdım və Cüməyə dedim ki, öz vətəninə qayıtmaq üçün ona qayıq verərəm. Həmin gün onu adanın o biri tərəfinə, mənim qayıdığım olan kiçik limana apardım. Qayığın içindəki suyu boşaltdım (yaxşı qalsın deyər, onun içini su ilə doldurmuşdum) və sahilə çəkərək Cüməyə göstərdim. Sınaqdan çıxartmaq üçün hər ikimiz qayığa mindik.

Cümə çox əla avar çəkirdi və bu işdə məndən əsla geri qalmırdı. Qayıq sürətlə üzməyə başladı, sahilədən uzaqlaşarkən mən ona müraciət edib dedim: “Hə, Cümə, necədir, sizin tərəfə gedirik, yoxsa, yox?” O, çox məhzun və heyrətli nəzərlərlə üzümə baxırdı: yaqın ki, onun fikrincə, belə bir uzun yolu getmək üçün bu qayıq çox balaca idi. Bu zaman mən ona bundan da böyük qayıdığım olduğunu xəbər verdim və ertəsi günü biz vaxtilə mənim meşədə düzəldib qoyduğum və suya sala bilmədiyim qayığın olduğu yerə getdik. Cümə qayığı bəyəndi. Lakin bu qayığın hazırlandığı gündən iyirmi iki və ya iyirmi üç il keçmişdi. Bu müddət ərzində qayıq açıq havada qalmış, kimse ona baxmamışdı. Qayığı yağış vurmuş, günəş yandırmışdı, nəticədə quruyub çürümüşdü. Cümə dedi ki, bu qayıq yarayar, bunun içinə xeyli çörək, su və başqa şeylər də qoymaq olar.

Lakin Cümə ilə birlikdə qitəyə getmək qərarı məndə o qədər möhkəmləndi ki, elə bunun özü kimi təzə bir qayıq düzəltməyi Cüməyə təklif etdim və dedim ki, sən də ona minib evə gedərsən. O heç bir söz demədisə də, qəmginləşdi, qaşqabağını tökdü. Ona nə olduğunu soruşduqda Cümə dedi: “Ağa nə üçün Cüməyə hirs-lənir? Axı mən nə etmişəm?” – “Nə üçün sən elə düşünürsən ki, mən sənə hirs-lənmişəm? – dedim. – Mən, qətiyyə, hirs-lənməmişəm”. “Hirs-lənməmişəm, hirs-lənməmişəm! – deyər o, dodaqaltı tək-rar etdi. – Əgər elə isə, bəs nə üçün Cüməni evlərinə, öz adamlarının yanına göndəirsən?” “Evə getmək istədiyini axı sən özün deyirdin”, – deyər qeyd etdim. “Bəli, getmək istəyirəm, – deyər o cavab verdi. – Lakin səninlə birlikdə. Belə ki, sən də gedəsən, mən də. Ağa getməzsə, Cümə də getməz. Cümə ağasız getmək istəmir”. Müxtəsər, Cümə məni burada qoyub getmək sözünü heç eşitmək

belə istəmirdi. Mən dedim: “Axı sən özün fikirləş, mən oraya nə üçün getməliyəm? Getsem də, orada nə iş görəcəyəm?” Cümə cəld mənə sarı çönüb cavab verdi: “Sən orada nə iş görəcəksən? Sən orada çox işlər görərsən, gözəl şeylər düzəldərsən, vəhşilərə yaxşılığı, ağıllı olmağı öyrədərsən, onlara Allah haqqında danışarsan ki, ona ibadət etsinlər, onları yeni yaşayışa öyrədərsən”. Mən ah çəkib dedim: “Əziz Cüməm, nə danışdığını heç özün də bilmirsən. Mənim kimi yazıq və cahil bir adam sənin dediklərini başqalarına öyrədə bilərmisən?” “Doğru deyil, – deyə o etiraz etdi. – Mənə yaxşılığı öyrətdiyin kimi, onlara da öyrədərsən”. Mən ciddi bir səsle: “Yox, yox, Cümə, – dedim, – mənsiz get, mən burada tək və kimsəsiz qalaram. Axı mən indiyə qədər də burada tək yaşamışam!” Mənim bu sözlərim, görünür, onun çox xətrinə dəymişdi. O coşaraq yanındakı baltaya tərəf yüyürdü və onu gətirib mənə uzatdı. “Baltanı nə üçün mənə verirsən?” – deyə soruşdum. “Cüməni öldür!” – deyə cavab verdi. Mən dedim: “Nə üçün səni öldürməliyəm? Sən ki mənə heç bir pislik etməmişən”. O, qızgınlıqla dedi: “Elə isə Cüməni niyə öz yanından qovursan? Cüməni öldür, lakin qovma!” O, qəlbinin dərinliklərinə qədər sarsılmışdı. Gözlərinin yaşardığını gördüm. Xülasə, Cümə mənə o qədər ünsiyyət, məhəbbət bağlamışdı ki, istəsəydim də, onu qova bilməzdim. Mənim yanımda qalmaq istədiyi müddətdə öz yerlərinə getməsi haqqında bir daha danışmayaçağımı ona dedim və bunu sonralar da bir neçə dəfə təkrar etdim.

Beləliklə, mən tamamilə əmin oldum ki, Cümə həmişəlik olaraq mənə sədaqətlidir. Cümənin öz vətəninə qayıtmaq istəməsinin yeganə səbəbi isə o idi ki, o, öz həmyerlilərini, bütün qəbiləsini sevirdi və mənim onunla birlikdə gedib onun qəbiləsinə yaxşı əməllər öyrətməyimi arzu edirdi. Lakin mən özüm çox yaxşı anlayırdım ki, məndən müəllim çıxmaz. Vəhşi qəbilələrə təlim-tərbiyə vermək kimi çətin bir vəzifədən yapışmaq üçün isə məndə heç bir niyyət və həvəs yox idi.

Lakin başqalarına dərs verməyə həvəsimin olmaması bu həbsxanadan özümü xilas etmək arzuma əsla mane olmurdu. Bu on yeddi nəfər ağ adamın mənə bu qədər yaxın bir yerdə yaşadığını Cümədən öyrəndikdən sonra isə məndəki bu həvəs xüsusilə artdı. Buna görə də mən çox ləngimədən açıq dənizdə uzun səyahətə yarayan böyük bir qayıq düzəltməyə başlamağı qərara aldım. Bu iş üçün,

hər şeydən əvvəl, yararlı və gövdəsi kifayət qədər yoğun bir ağac tapmaq lazım idi. Əslində, ağac tapmaq bir o qədər də çətin iş deyildi. Adada o qədər qocaman ağaclar var idi ki, bunlardan nəinki bir qayıq, bəlkə, qüdrətli bir donanma hazırlamaq olardı. Lakin mən ilk dəfə meşədə böyük qayıq düzəldərkən buraxdığım səhvi yaxşı xatırlayırdım: mən onu dənizdən çox uzaq bir yerdə düzəltdiyim üçün sonra sahilə çəkə bilməmişdim. Bu səhvin bir daha təkrar olunmaması üçün mən dənizə yaxın bir yerdə bitmiş bir ağac tapmağı qərara aldım ki, sonra qayığı əziyyətsiz suya salmaq mümkün olsun.

Çox axtarışdan sonra, nəhayət, Cümə lazım olan ağacı tapdı. Demə, belə şeylərdə onun səriştəsi məndən çox imiş. O vaxt qayıq hazırlamaq üçün istifadə etdiyimiz ağacın hansı növdən olduğunu mən bu günə qədər də bilmirəm. Rənginə və qorxusuna görə o, sumax və ya da ki “Nikaraqua” ağacı”na bənzəyirdi. Cümə ısrar edirdi ki, vəhşilər öz qayıqlarını düzəldərkən etdikləri kimi, biz də ağacın içini yandıraq. Lakin mən iskənə və sair xarrat alətləri ilə ağacın içini oymağın yaxşı olduğunu ona dedim, sonra isə bunun necə edildiyini ona göstərdim, Cümə mənim təklifimin daha doğru və yaxşı olduğunu məmnuniyyətlə təsdiq etdi. Biz həvəslə işə başladığımız və bir aydan sonra qayıq hazır oldu. Qayığın üzərində çox zəhmət çəkmişdik, onu üzdən balta ilə yonub hamarlamışdıq (Cümə bu işi çox tez və asanlıqla öyrəndi). Beləliklə, əsl bir dəniz qayığı meydana çıxmışdı. Qayıq hazır olduğda onu çəkib suya salmaq üçün də iki həftə vaxt lazım oldu. Bu məqsədlə biz girdə ağaclar hazırlayıb qayığın altına qoyduq, lakin qayıq o qədər ağır idi ki, bu ağacların üstündə də biz onu itələyib qarış-qarış irəli aparırırdıq.

Qayığı suya saldıqdan sonra Cüməni təkbaşına onu nə qədər cəld idarə edib sağa və sola döndərdiyini, nə qədər gözəl avar çəkdiyini gördükdə məni heyrət bürüdü. Mən belə bir qayıqda dənizə çıxmağın təhlükəsiz olub-olmadığını ondan soruşdum. Cümə cavab verdi: “Əlbəttə, təhlükəsizdir. Lap bərk külək əssə də, belə bir qayıqda üzmək qorxulu deyildir”. Lakin dənizə çıxmazdan əvvəl mən bir işi daha görmək istəyirdim ki, Cümənin bundan xəbəri yox idi: mən qayığın içinə dor ağacı və yelkən qoymaq, dəmir lövbər və kəndirlər hazırlamaq istəyirdim. Dor ağacı düzəltmək çətin deyildi, adada düz və uzun sərv ağacları çox idi. Mən bu ağaclardan bir

cavanını seçib onu kəsməyi Cüməyə əmr etdim. Bu ağac bizim yeni qayığımızın dayandığı limanın yaxınlığında bitmişdi. Sonra Cümə mənim rəhbərliyim altında ağacın qol-budağını budayıb qabığını soydu, beləliklə, dor ağacı hazır oldu. Yelkəni özüm hazırlamalı oldum. Mənim anbarımda köhnə yelkənlər, daha doğrusu, yelkən parçaları var idi. Lakin bu köhnə parçalar artıq iyirmi altı il idi anbarda tullanıb qalmışdı. Onların bir gün mənə lazım olacağına və onlardan yelkən tikəcəyimə, qətiyyənlə, ümid etmədiyim üçün bu köhnə parçaları qoruyub saxlamağa bir o qədər də diqqət etməmişdim. Mən indi əmin idim ki, bu parçalar çoxdan çürüyüb xarab olmuşdur. Elə də oldu: yelkən parçalarının çox hissəsi çürümüşdü. Az-çox salamat qalanları yenə də işə yaradı. Mən möhkəm olan parçalardan ikisini seçib tikməyə başladım. Bu işə çox əmək sərf etdim. Çünki tikiş tikmək üçün mənim heç iynəm də yox idi. Nəhayət, mən, əvvəla, İngiltərədə işlədilən böyük üçguşəli yelkənlərə bənzər bir şey düzəlt-dim, ikincisi, qayığı idarə etmək üçün “blind” adlanan kiçik bir yelkən hazırladım. Bu cür yelkənləri olan qayığı mən yaxşı idarə edir-dim, çünki, kitabın əvvəlində mən nağıl etdiyim kimi, mavrların əlin-dən qaçarkən mindiyim qayıqdakı yelkənlər də belə idi.

Dor və yelkən düzəltmək iki aya qədər vaxt apardısa da, lakin mən bu işi çox diqqətlə görüb başa çatdırdım. Əvvəl hazırladığım iki yelkəndən başqa, mən üçüncü bir yelkən də düzəldib qayığın burun tərəfinə bərkitdim. Bu üçüncü yelkən mənə qayığın istiqamətini küləyə görə dəyişdirə bilmək üçün lazım idi, bunun vasitəsilə mən qayığın istiqamətini dəyişib küləyə qarşı da gedə bilərdim. Lakin ən başlıcası da bu oldu ki, mən əla bir sükan düzəldib qayığın dal tərəfinə bər-Kitdim ki, bu da qayığın idarə olunması işini xeyli asanlaşdırmalı idi. Gəmi düzəltmək işindən mənim başım çıxmırdısa da, sükan və bu kimi şeylərin gəmini idarə etmək üçün nə qədər əhəmiyyətə malik olduğunu yaxşı başa düşürdüm. Buna görə də bu işə zəhmətimi əsirgəmirdim. Amma bu iş də mənə asanlıqla başa gəlmirdi: təkəcə bu sükanı düzəltmək üçün, demək olar ki, mən qayığın və onun ava-danlığının düzəldilməsinə sərf etdiyim qədər vaxt sərf etdim.

Hər şey hazır olduqdan sonra mən Cüməyə qayığın necə idarə edildiyini öyrətməyə başladım, çünki o, yaxşı avar çəksə də, sükan və yelkən haqqında heç bir təsəvvürü yox idi. Cümə mənim sükan vasitəsilə qayığı necə döndərdiyimi və yelkənlərin küləyə görə gah

bu, gah da digər tərəfdən şişib qabardığını görüb heyrətə gəlirdi. Mənim rəhbərliyim altında Cümə lazım olan bütün vərdisləri tezliklə öyrəndi və mahir bir dənizçi oldu. O yalnız bir şeyi, kompası işlətməyi öyrənə bilmədi. Çünki bu, onun bilik səviyyəsindən çox yuxarı olan bir iş idi. Lakin bu yerlərdə yalnız yağışlı günlərdə ətrafı duman bürüdüüyü üçün kompası bizim səfərimizdə bir o qədər də ehtiyac yox idi. Gündüzlər biz uzaqdan görünən sahilə, gecələr isə ulduzlara baxaraq yolumuzu təyin edə bilərdik. Yağışlı günlərdə isə vəziyyət, əlbəttə, başqa idi, belə günlərdə, onsuz da, nə dənizdə, nə də quruda səfər etmək mümkün deyildi.

Adadakı həyatımın iyirmi yeddinci ili gəlib çatmışdı, bu həbsxanada mən hələ də yalnız yaşayırdım. Amma axırıncı üç ili bu haqq-hesabın üstündən cəsarətlə çıxmaq olar, çünki mənim sədaqətli dostum Cümə adaya gəlib çıxdıqdan sonra həyatım tamamilə dəyişmişdi, mənim evimə sevinc və işıq gəlmişdi.

Adadakı həyatımın iyirmi altıncı ilini isə, bundan əvvəlki illərdə olduğu kimi, yenə də ibadətdə keçirməklə bayram etdim, bu tənha vəziyyətimdə mənə bəxş etdiyi böyük nemətlər və göstərdiyi rəhm üçün mən böyük Yaradana təşəkkür etdim. Əgər mənim minnətdarlığım üçün bundan əvvəl müəyyən səbəblər var idisə, indi bu səbəblər daha da artmışdı: əlimdə taleyin mənə necə qayğı göstərdiyini sübut edən bir çox yeni dəlillər var idi. Mənim bu kimsəsiz yerdə qalmağım daha bir o qədər də uzun sürməzdi: xilas olmaq saati yaxınlaşırdı. Hər halda, indi möhkəm əmin idim ki, bundan sonra heç bir il də bu adada qalmayacağam. Lakin belə bir inama baxmayaraq, mən yenə də öz təsərrüfatımdan əl çəkmirdim, əvvəlki kimi, mən yenə də yeri şumlayır, əkin əkir, əvvəlki kimi yeni torpaq sahələri tapıb ətrafına çəpər çəkir, saxladığım keçiyi sürüsünə baxır, üzümü yığıb qurudurdum – bir sözlə, əvvəlki kimi, yenə də lazım olan bütün zəruri işləri görürdüm.

Məni günün çox hissəsini evdə oturmağa məcbur edən yağarlıq mövsüm yaxınlaşırdı. Buna görə də səfərimizi təxirə salmaq, yağışların kəsməsini gözləmək və bu müddətdə qayığın yağışdan xarab olmaması üçün tədbirlər görmək lazım idi. Biz bu qayığı vaxtilə mənim sal üzərində gəlib yan aldığımız kiçik bir limana gətirib dənizdə qabarmanın başlanmasını gözlədik və qabarma başladığında onu lap sahilə çəkib çıxartdıq. Sonra Cümə mənim əmrimlə qayığın dayandığı yerin

yanında elə böyük və dərin bir çuxur qazdı ki, bu qayıq çuxurda tərsənə hovuzunda olduğu kimi qala bilərdi. Qazılmış yer ilə dənizin arasını möhkəm bir sədlə bərkidib yalnız suyun keçməsi üçün balaca bir yol qoyduq. Qayıq yağışdan mühafizə etmək üçün isə biz hovuzun üstündə qalın yarpaqlı ağacların budaqlarından talvar kimi bir şey düzəlttik və qayıq bunun altında qaldı. Biz indi noyabr və ya dekabr ayında öz yelkənli qayığımızla dənizə çıxmaq üçün yağışların qurtarıb, havanın yaxşılaşmasını arxayınca gözləyə bilərdik.

Yağışlar qurtarıb hava açılan kimi mən hər gün səhərdən-axşam qədər qarşıdakı səfərimizə hazırlaşmağa başladım. Bizə lazım olacaq ərzağı əvvəlcədən hesablamış və ehtiyat üçün ərzaq tədarük etmişdim. İki həftədən sonra səddi aradan götürüb qayıq dənizə salmağı nəzərdə tutmuşdum. Bir gün səhər, adətim üzrə, səfər tədarüki ilə məşğul ikən Cüməni çağırdım və dəniz kənarına gedib tısbağa tutmağı ona əmr etdim: çünki bir tısbağanın əti və yumurtası bizə bir həftə kifayət edirdi. Cümə əmrimi yerinə yetirmək üçün yüyürüb getdi, lakin o saat geri qayıtdı. Çəpərdən quş kimi aşaraq hələ mən ondan nə olduğunu soruşmağa macal tapmamış qışqırdı: “Ağa! Ağa! Bədbəxtlikdir! Pisdir!” – “Nə var, Cümə, nə olmuşdur?” – deyə həyəcan içərisində ondan soruşdum. – “Orada, – deyə cavab verdi, – sahilin yanında bir, iki, üç... bir, iki, üç qayıq var!” Onun say saymaq qaydasını bildiyim üçün belə anladım ki, sahilə cəmi altı qayıq var. Lakin sonra məlum oldu ki, sahilə ancaq üç qayıq varmış, Cümə, sadəcə olaraq, çox həyəcanlandığı üçün sayı dalbadal təkrar edibmiş. “Nə olub ki, Cümə, niyə belə qorxmusan?” – deyə onu cəsarətləndirməyə çalışdım. Zavallı çox bərk qorxmuşdu. Cümə, yəqin, belə hesab etmişdi ki, vəhşilər onun dalınca gəlmişlər və onu tapıb yeyəcəklər. O, elə titrəyirdi ki, hətta mən özüm də ona necə ürək-dirək vermək lazım gəldiyini bilmirdim. Bacardığım kimi onu sakitləşdirdim. Mən onu başa saldım ki, onun həyatı təhlükədə olduğu kimi, məninki də təhlükədədir və əgər vəhşilər onu yesələr, elə mənim özümü də onunla birlikdə yeyəcəklər. “Lakin biz özümüzü qoruyarıq, – dedim, – biz diri-diri özümüzü onların əlinə vermərik, biz onlarla vuruşmalıyıq. Sən ki vuruşacaqsan, deyilmi?” “Mən? Güllə atmaq, – deyə o cavab verdi. – Lakin onlar çoxdur, lap çoxdur”. “Eyb etməz, – dedim, – onların bir neçəsini öldürərik, qalanları isə bizim gülləmizdən qorxub qaçarlar. Mən səni

müdafiə edəcəyəm. Lakin sən də qorxaqlıq etməyəcəyinə və mənim bütün əmlərimi yerinə yetirəcəyinə söz verirsənmi?” O dedi: “Ağa, sən öl desən, ölərəm”. Sonra mən anbardan rom gətirdim və içmək üçün ona verdim (mən romu o qədər qənaətlə işlədirdim ki, hələ xeyli qalmışdı). Sonra biz odlu silahlarımızı gətirib qaydaya saldıq və doldurduq. Həmişə evdən bayıra çıxanda özümüzlə götürdüyümüz iki ov tüfəngini ən böyük qırma ilə doldurdum, dörd müşket tüfəngin hərəsinə beş xırda güllə və iki parça qurğuşun qoydum, tapançaların isə hər birinə iki güllə qoyub doldurdum. Bundan başqa, həmişəki kimi, qılinc tiyəsinə mən yenə də böyrümdən asdım, Cüməni isə balta ilə silahlandırıdım.

Beləliklə, döyüşə hazırlaşdıqdan sonra müşahidə borusunu götürüb kəşfiyyat üçün təpənin üstünə çıxdım. Mən müşahidə borusunu dənizin sahilinə tərəf çevirib baxar-baxmaz vəhşiləri gördüm. Onlar iyirmi bir nəfər idilər, onlardan başqa, sahilə üç nəfər əsir və üç qayıq var idi. Aydın idi ki, bu vəhşilərin hamısı adaya yalnız bir məqsədlə – düşmən üzərindəki qələbələrini şərəfinə bayram etmək üçün gəlmişdilər. Dəhşətli və qanlı bir ziyafət olacaqdı. Lakin vəhşilər üçün bu, adi bir şeydi.

Mən habelə gördüm ki, vəhşilər bu dəfə üç il bundan əvvəl mənim Cümə ilə ilk dəfə görüşdüyüm gündə gəldikləri yerdə deyil, mənim kiçik limanıma daha yaxın bir yerdə sahilə çıxmışlar. Sahilin bu yeri alçaq idi və qalın meşə lap dənizə qədər uzanırdı. Vəhşilərin mənim mənzilimə bu qədər yaxın bir yerə gəlib çıxmaları məni qəzəbləndirirdi, lakin indi baş verəcək qanlı cinayət isə məni daha çox həyəcanlandırırdı. Mən tərədən aşağı düşüb, Cüməyə dedim ki, bu qaniçən vəhşilərin üzərinə mümkün qədər tez hücum edib hamısını son nəfərinə qədər qırmaq lazımdır. Bununla belə, mənə kömək edib-etməyəcəyini Cümədən təkrar soruşdum. İndi o, qorxudan qurtulmuşdu (bəlkə, bu işdə içdiyi rom da ona kömək etmişdi), buna görə də ürəkdən, hətta sevinclə mənim yolumda ölməyə hazır olduğunu təkrar etdi.

Nə qədər ki qəzəbim soyumamışdı, mən silahları aramızda böldüm və biz yola düşdük. Mən tapançalardan birini Cüməyə verdim, kəmərinə sancdı, sonra ona üç tüfəng verdim, qalanlarını isə özüm götürdüm. Amma ehtiyat üçün yenə cibimə bir şüşə rom qoydum, ehtiyat güllə və bant torbasını isə Cüməyə verdim. Mən ona əmr edib

dedim: “Dalımca gəl, bir addım belə geri qalma, özün də sus, mən-dən heç nə soruşma, mən əmr etməyincə güllə də atma!” Limanı hərlənmək və meşə tərəfdən sahile yanaşmaq üçün biz böyük dövrə vurub xeyli yol getməyə məcbur olduq, çünki yalnız bu tərəfdən gizlicə keçib düşməne bir tufəng mənzili qədər yaxınlaşmaq mümkün idi.

Yol uzunluğunu mən bundan əvvəl düşünmüş olduğum hərbi tədbirlər haqqında yenidən fikirləşdim və mənim cəsarətim azalmağa başladı. Düşmənin sayca çox olması məni narahat etmirdi, çünki bu çılpaq və demək olar ki, tamamilə əliyalın vəhşilərlə mübarizədə hətta tək olsaydım, yenə də qələbə mənim tərəfimdə olacaqdı. Məni narahat edən başqa bir şübhə idi. Mən başladığım bu işdə özümün haqlı olub-olmadığım haqqında düşünür və şübhələnirdim. Mən öz-özümdən soruşdum: “Nəyə görə və nəyin naminə mən öz əllərimi insan qanına bulamağa hazırlayıram? Məni buna məcbur edən hansı zəruriyyətdir? Kim, nəhayət, mənə ixtiyar vermişdi ki, mən heç bir şey etməmiş və heç bir şey etmək fikrinə də düşməmiş adamları öldürürəm? Mənim qarşımda onların nə təqsiri var? Onlardakı vəhşi adətlərin mənə dəxli yoxdur. Bu onlara öz ata-babalarından qalmış bədbəxt bir işdir ki, Allah onları bununla lənətləyib cəzalandırmışdır. Lakin, bir halda ki hər şeyə qadir olan böyük Allah onlardan üz döndərmiş və onları heyvana oxşatmağı özü xeyirxah bir iş hesab etmişdir, o, mənə bu vəhşilərin nə hakimi, nə də ki cəlladı olmaq ixtiyarını verməmişdir. Bir də ki milli qüsurların intiqamını ayrı-ayrı adamlardan almazlar. Müxtəsər, hansı nöqtəyi-nəzərdən baxırsan bax, bu vəhşiləri qırmaq mənim işim deyildir. Bu işdə Cüməyə yenə birtəhər bəraət qazandırmaq olar, çünki bunlar onun çoxdankı düşmənləridir, bunlar Cümənin mənsub olduğu qəbilənin adamları ilə müharibə edirlər, müharibədə də ölüb-öldürmək olar. Lakin mənim haqqımda bunların heç birini demək olmaz”. Əvvəllərdə də dəfələrlə mənim ağıma gəlmiş bütün bu dəlillər indi mənə o qədər inandırıcı göründü ki, mən vəhşilərə toxunmamağı qərara aldım və bu nəticəyə gəldim ki, meşəyə girim, sahilə baş verən hadisələrin aydın görüldüyü bir yerdə oturub gözləyim, əgər Allah özü mənə göstəriş verib öz iradəsini bildirsə, yalnız o zaman vəhşilərə hücum edim.

Bu fikirlə mən meşəyə daxil oldum. Cümə də addımbaaddım məni izləyirdi. Biz çox ehtiyatla gedirdik, ayaqlarımızı mümkün qədər yerə yavaş basırıq, səsimizi isə çıxartmırıdıq. Meşənin sahile

yaxın olan qurtaracağına çatıb dayandım, burada bizimlə vəhşilər arasında indi bir neçə cərgə ağac var idi. Ehmalca Cüməni çağırıb oradakı hündür ağaclardan birini göstərdim və əmr etdim ki, ağaca çıxıb oradan vəhşilərin görünüb-görünmədiklərini və nə etdiklərini öyrənsin. O, əmrimi yerinə yetirib ağacdan düşdü və xəbər verdi ki, vəhşilər tonqalın ətrafında oturub gətirdikləri əsirlərdən birini yeməklə məşğuldurlar, o biri əsir isə sarınmış halda orada, qumların üstündədir və yəqin ki, onu da indi öldürəcəklər. Bu sözləri eşidərkən qəlbim qəzəblə doldu. Cümə mənə deyəndə ki ikinci əsir onlının qəbiləsindəndir, qayıqla onların sahillərinə gəlib çıxmış uzunsaqqal ağ adamlardandır, qəzəbim daha da artdı, mən dəhşətə gəldim. Cümə həmin ağ adamların haqqında mənə danışmışdı. Ağacın dalında gizlənib müşahidə borusunu çıxartdım və baxıb sahildəki ağ adamı aydınca gördüm. O, hərəkətsiz uzanmışdı, çünki onun əli-ayağını qamış və ya nə isə başqa bir ağacın lifləri ilə bərk-bərk sarıtmışdılar, həm sifətindən, həm də əynindəki paltarlarından görünürdü ki, heç şübhəsiz, bu adam avropalıdır.

Bir az qabaqda, sahildən əlli yard məsafədəki təpədə kolların içində bir ağac var idi. Kollar çox sıx olduğu üçün gizlicə oraya, ağacın yanına getmək mümkün idi. Buradan vəhşilərin yanına yarım tüfəng mənzili idi. Çox qəzəbləndiyim üçün vəhşilərin üzərinə dərhal hücum etmək istəyirdim, lakin mən özümü saxlayıb gözə görünmədən ağacın yanına getdim. Ağac kiçik bir təpənin üstündə bitmişdi, buna görə də mən buradan sahildə baş verən hər şeyi ovucun içindəki kimi görürdüm.

Vəhşilər bir-birinə sıxılıb tonqalın ətrafında oturmuşdular. Onlar on doqquz nəfər idilər. Bir az kənardə isə vəhşilərdən ikisi əli-ayağı sarınmış avropalının yanında onun üstünə əyilmişdi, ayaqlarını açır-dılar, görünür, onları həmin əsirin yanına elə indicə göndərmişdilər. Bir dəqiqə də keçsə idi, onlar əsiri qoyun kimi kəsib parçalayacaq və ətini bişirib ziyafətdə iştirak edənlərə paylayacaqdılar. Bir dəqiqə də gecikmək olmazdı. Mən Cüməyə tərəf dönüb: “Mənə bax, – dedim – hazır ol, mən nə etsəm, sən də onu et”. Bu sözləri deyib, mən müşkətlərdən birini və ov tüfəngini yerə qoydum, o biri müşketi qaldırıb vəhşiləri nişan aldım. Cümə də belə etdi. “Hazır-sanmı?” – deyə ondan soruşdum. “Bəli, hazırım”, – deyə o cavab verdi. “Elə isə atəş aç!” – dedim və hər ikimiz birdən atdıq.

Cümə məndən də yaxşı nişan almışdı: o, iki nəfəri öldürüb üçünü də yaralamışdı, mən isə ikisini yaralayıb birini öldürmüşdüm. Bizim açdığımız atəşin vəhşilər arasında necə bir tələş yaratdığını təsəvvür etmək çətin deyil. Vəhşilərdən sağ qalanları ayağa qalxıb haraya qaçmaq, hansı tərəfə baxmaq lazım gəldiyini bilmirdilər, çünki onlar ölüm təhlükəsi qarşısında olduqlarını anlasalar da, bu təhlükənin hansı tərəfdən gəldiyini görmürdülər. Cümə əmrimi yerinə yetirərək gözünü məndən çəkmirdi. Birinci atəşdən sonra vəhşilərə özlərini toplamağa imkan verməyərək, müşketi yerə atıb, ov tüfəngini götürdüm və yenidən nişan aldım. Cümə mənim bütün hərəkətlərimi olduğu kimi təkrar edirdi. “Hazırsanmı, Cümə?” – deyə mən yenə də ondan soruşdum. “Hazırım!” – deyə cavab verdi. “Elə isə atəş aç! Allah bizə kömək edər”, – deyə əmr etdim. İki tüfəng, demək olar ki, birdən gurladı, lakin bu dəfə biz qırma ilə doldurulmuş tüfənglərdən atdığımız üçün vəhşilərdən ancaq iki nəfər ölən oldu, yaralananlar isə çox idi. Onlar qanlarına bulaşmış halda vəhşi səslər çıxararaq sahilboyu qaçırdılar. Üç nəfəri, görünür, çox ağır yaralanmışdı, çünki onlar bir az qaçıb tez yxıldılar.

Mən ov tüfəngini yerə qoydum, dolu olan müşketi götürüb: “Cümə, arxamca gəl!” – deyə qışqıraraq, meşədən açıqlığa çıxdım, qoçaq Cümə bir addım da məndən geri qalmırdı. Düşmənlərin məni gördüklərini sezərək bərkədən qışqırıb irəli atıldı. “Sən də çığır!” – deyə Cüməyə əmr etdim. Təəssüf ki, üstümdə o qədər silah var idi ki, qaçmağıma mane olurdu. Lakin bunu mən, elə bil, heç hiss etmədim və dabanqırma, yuxarıda dediyim kimi, vəhşilərin tonqalı ilə dəniz arasındakı qumlu sahildə uzanıb qalmış avropalının yanına qaçdım. Onun yanında bir nəfər də qalmamışdı. Onu öldürmək istəyənlər iki nəfər hələ bizim birinci güllələrimiz açılanda qaçmışdı. Onlar dəhşətli qorxu içində dənizə tərəf yüyürüb qayığa minmiş və avar çəkməyə başlamışdılar. Üç vəhşi də özünü həmin qayığa yeritib minmişdi. Mən Cüməyə tərəf dönüb qayıqdakı vəhşilərə divan tutmağı əmr etdim. Cümə mənim fikrimi dərhal başa düşüb qırx yard yüyürdükdən sonra qayığa yaxınlaşdı və onları gülləyə basdı. Onların hamısı qayığın dibinə yxıldı. Mən onların hamısının öldüyünü zənn edirdim, lakin onlardan ikisi o saat qalxdı. Yəqin ki, onlar, sadəcə olaraq, qorxudan yxılmışdılar. Qalan üç nəfərdən isə ikisi ölmüş, birisi isə o qədər ağır yaralanmışdı ki, artıq qalxa bilmirdi.

Cümə beş vəhşiyə divan tutmaqla məşğul ikən mən bıçağımı cəld çıxarıb əsirin əl-ayaqlarındakı sarğını kəsib açdım. Qalxıb oturmaq üçün ona kömək etdim. Sonra portuqal dilində kim olduğunu ondan xəbər aldım. O, latınca cavab verdi: “Christianus (yəni xristianam)”. Zəiflikdən o, ayaq üstündə güclə dayanırdı. Mən cibimdən romla dolu şüşəni çıxartdım və onun ağzına yaxınlaşdırıb işarə ilə başa saldım ki, bir qurtum için. Sonra ona çörək də verdim. Yeyib doyandan sonra mən ondan hansı millətdən olduğunu soruşdum, o isə cavab verib dedi: “Españiole (yəni ispaniyalıyam)”. Çox çəkmədən o, bir az özünə gəlib həyatını xilas etdiyim üçün mənə çox təşəkkür etdiyini işarələrlə bildirməyə başladı. İspan dilində bildiyim sözlərin hamısını yadıma salıb ispanca ona dedim: “Senyor, söhbəti biz sonra edəcəyik, indi isə vuruşmalıyıq. Əgər azdan-çoxdan taqətiniz qalıbsa, budur, al, bu, qılınc, bu da tapança, düşmənləri əzməliyik”. İspaniyalı bunların hər ikisini minnətdarlıqla qəbul etdi və əlində silah olduğunu hiss edincə, sanki, bir anda dəyişilib başqa adam oldu. Bu güc ona haradan gəldi! O, bir fırtına kimi öz qatillərinin üzərinə cumdu və bir an içində ikisini tikə-tikə doğradı. Doğrudur, belə bir igidlik üçün o qədər də güc lazım deyildi: bizim tüfənglərin səsindən qorxuya düşmüş zavallı vəhşilər özlərini elə itirmişdilər ki, nə qaça bilir və nə də özlərini müdafiə edirdilər. Cümə tüfəng atarkən güllənin yanlarından keçməsinə baxmayaraq, qorxudan qayığın içinə yıxılan o beş vəhşi kimi, bunların da çoxu, sadəcə, qorxudan yığılırdı.

Qılıncı və tapançanı ispaniyalıya verdiyim üçün məndə birçə müşket qalmışdı. Müşket dolu olsa da, mən onu atmır və ən çox lazım olan vaxt üçün saxlayırdım. Bizim dörd tüfəngimiz kolluqdakı ağacın yanında, birinci dəfə güllə atdığımız yerdə qalmışdı. Cüməni çağırıb tapşırıdım ki, onları gətirsin. O, mənim əmrimi çox tez yerinə yetirdi. Mən müşketimi ona verib silahları doldurmağa başladım, ispaniyalıya və Cüməyə də silah lazım olduqda mənim yanıma gəlmələrini tapşırıdım. Mən silahları doldurduğum zaman ispaniyalı ilə vəhşilərdən birinin arasında qızğın vuruşma başladı. Onun üzərinə atılan vəhşinin əlində taxtadan böyük bir qılınc var idi. Onu xilas edərkən əgər mən bir dəqiqə gecikmiş olsaydım, vəhşilər, yəqin ki, ispaniyalını elə bu cür bir qılınc ilə öldürəcəkmışlər. Mən ispaniyalının bu qədər qoçaq çıxacağını heç gözləməirdim. Doğrudur, çəkdiyi əziyyətlərdən sonra o, hələ zəif idi, ancaq yenə də şir kimi vuruşurdu və

qılıncla düşmənin başına iki qorxunc zərbə endirmişdi. Onunla vuruşan vəhşi boyca çox hündür, əzələləri çox möhkəm və qüvvətli idi. Birdən o, ispaniyalının üstünə cumdu, onlar əlbəyaxa oldular. İspaniyalının vəziyyəti pisləşdi. Çünki vəhşi o saat onu yerə yıxıb əlindəki qılıncı dartıb almağa başladı. Mən bunu görəndə kimi qalxıb onun köməyinə qaçdım. Lakin ispaniyalı özünü itirmədi: əlindəki qılıncı buraxıb belindəki tapançanı çıxartdı və mən çatana qədər vəhşini vurub yerə sərdi.

Bu zaman Cümə qaçmaqda olan vəhşiləri cəsarətlə təqib edirdi. Onun əlində baltadan başqa, heç bir silahı yox idi. O, bu balta ilə artıq bizim ilk güllələrimizdən yaralanıb qalmış üç vəhşini öldürmüşdü, indi isə qabağına çıxanlara aman vermirdi.

İspaniyalı da vəhşini öldürdükdən sonra vaxtı itirmədi və mənim yanına qaçdı, doldurduğum ov tüfənglərindən birini götürüb iki vəhşinin dalınca düşdü. O, vəhşilərin ikisini də yaraladı, lakin çox yüyürə bilmədiyi üçün onlara çata bilmədi, vəhşilər isə tez meşəyə girib gözdən itdilər. Cümə onların dalınca yüyürdü. Cümə onlardan birini öldürdü, lakin o birisi Cümədən zirək çıxdı: yaralı olmasına baxmayaraq, dənizə tullanıb irəlidə gedən qayığın dalınca üzməyə başladı. Qayıqda üç vəhşi var idi, onlar sahildən uzaqlaşmağa başlamışdılar.

Bu dörd nəfər (sağ qaldığını və ya öldüyünü bilmədiyimiz o bir nəfər yaralı da buraya daxildir) həmin iyirmi bir vəhşidən sağ qalan yeganə adamlar idi ki, bizim əlimizdən qaçıb qurtara bilməmişdilər. Ən düzgün haqq-hesab isə belə idi:

3 nəfər ağacın yanından atığımız ilk güllələrdən ölmüşdü.

2 nəfər sonrakı iki atəş açılarkən ölmüşdü.

2 nəfəri Cümə qayıqda öldürdü.

2 nəfər yaralını sonra yenə də Cümə özü öldürdü.

1 nəfəri Cümə meşədə öldürdü.

3 nəfəri ispaniyalı öldürdü.

4 nəfərin isə meyitləri müxtəlif yerlərdən tapıldı (onları ya Cümə təqib edərkən öldürmüş, yaxud özləri almış olduqları yaradan ölmüşdülər).

4 nəfər qayıqla qaçıb xilas oldu (onlardan da bir nəfəri əgər ölməmişdisə, hər halda, yaralı idi).

Cəmiyi iyirmi bir nəfər.

Qayıqdakı vəhşilərdən üçü də güllədən yaxa qurtarmaq üçün var qüvvələri ilə avar çəkirdi. Cümə iki-üç dəfə onları daldan gülləyə basdısa da, deyəsən, atdığı güllələr onlara dəyməmişdi. Cümə məni dilə tutmağa başladı ki, vəhşilər sahildən çox uzaqlaşmamış qayıqlardan birinə minib onların dalınca getməsinə icazə verim. Onların qaçıb qurtarmalarını mən özüm də istəmədim: mən qaçanların gedib həmyerlilərinə bizim onlara etdiyimiz hücum haqqında xəbər verəcəklərindən, iki yüz, ya üç yüz qayıqla axışib buraya gələcəklərindən qorxurdum. O zaman bizim üçün yaxşı olmazdı. Buna görə də mən Cümənin dediyinə razı oldum. Cüməyə arxamca gəlməsini əmr edib qayıqlara tərəf yüyürdüm. Lakin mən qayıqlardan birinə sıçrayaraq onun içində adam olduğunu gördüncə çox təəccübləndim! O, əli-ayağı bağlı halda qayığın dibində uzanıb qalmışdı. Görünür, onu da ispaniyalı kimi yeməli imişlər. Ətrafda nələr baş verdiyini anlamayan zavallı vəhşi qorxudan, az qala, öləcəkdi. Çünki onu o qədər möhkəm sarımışdılar ki, başını qaldırıb qayıqdan da baxa bilmirdi. Özü də güclə nəfəs alırdı.

Mən o saat bıçağı çıxarıb lifləri kəsdim və ayağa qalxması üçün ona kömək etdim. Lakin o, ayaq üstə dura bilmirdi, hətta nitqi də qurumuşdu, o ancaq yazıq-yazıq inildəyirdi: zavallı, deyəsən, fikirləşirdi ki, əl-ayağını ancaq ona görə açmışdılar ki, aparıb kəssinlər.

Bu zaman Cümə gəlib çıxdı. Mən Cüməyə müraciət edib dedim: “Bu adamı başa sal ki, azaddır”. Mən cibimdəki şüşəni də ona verdim ki, qoca kişiyyə bir qurtum rom içirsin. Azadlıq haqqındakı şəh xəbər romun təsiri ilə birləşərək onu canlandırdı: o, qayığın içində qalxıb oturdu və nə isə bəzi sözlər dedi. Bu zaman qocanın səsinə eşidib üzünü görər-görməz Cümənin necə bir vəziyyət aldığını görmək lazım idi! O, qocanın boynunu qucaqlayaraq ağladı, güldü, çığırdı, sonra onun ətrafında atılıb-düşdü, oxudu, rəqs etdi, sonra bir də ağladı, əlləri ilə öz başını və üzünü döyəcəlməyə başladı, müxtəsər, o, elə hərəkətlər edirdi ki, elə bil, dəli olmuşdu.

Mən ondan nə olduğunu soruşdumsa da, uzun müddət heç bir izahat ala bilmədim. Nəhayət, bir qədər özünə gəldikdən sonra bu adamın onun atası olduğunu özü mənə dedi.

Övlad məhəbbətinin mənim dostumda bu qədər qızğın bir təzahürünün mənim ürəyimi necə kövrəltdiyini sözlə ifadə edə bilmirəm! Mən heç bir zaman kobud bir vəhşinin ölümündən xilas olmuş

atasını gördükdə bu qədər sarsılıb sevinə biləcəyini ağılıma gətirməmişdim və bu səhnəyə də göz yaşı tökmədən baxmaq mümkün deyildi. Lakin eyni zamanda onun öz oğulluq hissini ifadə etmək üçün göstərdiyi dəlicəsinə hərəkətlərə gülməmək də mümkün deyildi. O, azı, iyirmi dəfə qayığın içinə girib kənara çıxdı. O gah atasının yanında oturur və əynindəki gödəkçəsini açıb atasının başını öz açıq köksünə sıxaraq ana balasını bağrına basdığı kimi qucaqlayır, gah da onun ağac kimi qurumuş əllərini və ayaqlarını ovmağa başlayırdı. Qocanın lap donub quruduğunu gördüncə mən onun bədənini romla sürtüb ovmağı Cüməyə məsləhət gördüm. Cümə o saat ovmağa başladı, bu işə qocaya çox kömək etdi.

Qaçanları təqib etməyi biz, əlbəttə, indi heç ağılımıza belə gətirmirdik; onların qayığı bu müddət ərzində o qədər uzaqlaşmışdı ki, lap gözdən itmişdi. Biz heç onları təqib etməyə təşəbbüs də göstərmədik, həm də sonra məlum oldu ki, onların dalınca getməməkdə yaxşı iş görmüşük, çünki iki saatdan sonra çox qüvvətli külək qalxdı və dənizdə olsaydıq, şübhəsiz, bu külək bizim kiçik gəmimizi çevirəcəkdə. Külək şimal-qərb tərəfdən əsirdi, deməli, qaçanlar küləyə qarşı üzməli idilər və çətin ki onlar bu fırtınadan sağ çıxa biləydilər; zənnimcə, onlar öz doğma sahillərini görmədən dalğaların qoynunda məhv olmuşdular.

Lakin biz yenə də Cümənin üzərinə qayıdaq. O, bir oğul olmaq etibarilə, atasının qayığı ilə elə məşğuldu ki, cəsarət edib onu atasından ayırmaq istəmədim. “Qoy sakitləşsin”, – deyə fikirləşdim. Nəhayət, mən Cüməni səslədim. O, atıla-atıla yanıma gəldi; sevincdən güllür, məmnun və xoşbəxt görünürdü. Mən ondan atasına çörək verib-vermədiyini soruşdum. O, kədərli bir surətdə başını bulayıb dedi: “Çörək yoxdur! Yaramaz köpək heç bir şey qoymamış, hamısını özü yemişdir”. Belə deyib o, özünü göstərdi. Bunu eşidəndə mən çantamda olan-qalan ərzağın hamısını, yəni balaca bir kökəni və iki-üç salxım mövücü çıxarıb Cüməyə verdim ki, atasına versin, Cüməyə məsləhət etdim ki, romun qalanını içib özünü möhkəmləndirsin, lakin Cümə romu da qocaya verdi. Bir dəqiqədən sonra Cümə artıq dəli kimi hara isə üz qoyub qaçdı. O, ümumiyyətlə, heyrət ediləcək dərəcədə bərk qaçdı. Mən onu dayandırmaq və haraya qaçdığını öyrənmək üçün əbəs çağırırdım; o artıq gözdən itmişdi. On beş dəqiqədən sonra Cümə qayıtdı, indi onun addımlarının sürəti xeyli azalmışdı.

O yaxınlaşdıqda əlində nə isə gətirdiyini gördüm. Bu, şirin su ilə dolu saxsı kuzə idi, Cümə bunu atası üçün gətirmişdi. Bunun üçün o, evə, bizim qalaya qaçıb getmiş, sudan başqa iki çörək də gətirmişdi. O, çörəyi mənə verib, çox susadığım üçün sudan da bir-iki qurtum içməyimə imkan verdikdən sonra atasına apardı. Su qocanı romdan da artıq canlandırdı: demə, o, elə susuzluqdan ölmüş.

Qoca sudan doyunca içdikdən sonra Cüməni yanıma çağırıb kuzədə su qalıb-qalmadığını xəbər aldım. O cavab verdi ki, qalmışdır. Mən suyun qalanını Cümənin atası kimi susuzluqdan yanan zavallı ispaniyalıya verməyi ona əmr etdim. Mən Cümənin gətirdiyi iki kökədən birini də ispaniyalıya göndərdim. Zavallı ispaniyalı çox zəif idi. O, tamamilə əldən düşmüş halda, ağacın altındakı yaşıllıqda oturub qımıldanırdı. Vəhşilər onu o qədər bərk sarımışdılar ki, indi onun əlləri və ayaqları şişmişdi. O, suyu içib sərinlədikdən və çörəyi yedikdən sonra mən ona yaxınlaşıb bir salxım da mövüc verdim. O, başını qaldırıb böyük bir minnətdarlıqla mənə baxdı. İndicə, vuruşma zamanı böyük qoçaqlıq göstərməsinə baxmayaraq, ayağa qalxmaq istədisə də, şişman ayaqları çox ağırdığından dura bilmədi. Mən ona oturub tərpənməməyi məsləhət gördüm. Cüməyə isə onun ayaqlarını da öz atasının ayaqları kimi romla ovmağı əmr etdim.

Cümə əmrimi yerinə yetirdiyi müddətdə mən kənarda dayanıb onlara baxırdım. Atasının oturduğu yerdə olub-olmamasını öyrənmək üçün Cümə hər dəqiqədən bir, bəlkə, daha da tez-tez çevrilib arxaya baxırdı. Cümə bir də çevrilib baxanda atasını görmədi! Bir an içərisində yerindən qalxdı, bir kəlmə də danışmadan qayığa tərəf elə götürüldü ki, elə bil, onun ayaqları yerə dəymirdi. Qayığın yanına çatıb atasının istirahət etmək üçün qayığın dibində yatdığını və sakitcə uzandığını gördükdə o saat yanımıza qayıtdı. Mən ispaniyalıya dedim ki, ayağa qalxmaq üçün mənim nökrəm ona kömək edib qayığın yanına aparar, sonra biz onu qayıqla öz evimizə apararıq. Lakin ucaboylu və qüvvətli Cümə onu uşaq kimi qaldıraraq dalına alıb apardı. Qayığa çatarkən Cümə ehmalca onu əvvəl qayığın kənarına oturtdu, sonra qayığın dibində öz atasının yanında yerləşdirdi. Sonra Cümə sahilə çıxıb, qayığı suya itələdi və özü də sıçrayıb qayığa minərək avar çəkməyə başladı. Mən isə piyada getdim. Cümə əla avar çəkirdi, buna görə də şiddətli küləyə baxmayaraq, qayıq sahilboyu elə sürətlə gedirdi ki, mən onunla ayaqlaşa bilmirdim. Cümə

qayığı sağ-salamat gətirib bizim limana çıxartdı, atasını və ispaniyalıyı oraya qoyub özü sahilboyu geriye, o biri qayığın dalınca yüyürdü. O gəlib mənəim yanımdan keçərkən bunu mənə izah edib tələsik irəli qaçdı. Cümə o qədər sürətlə qaçırdı ki, heç bir at ona çata bilməzdi. Mən limana təzə gəlib çatmışdım ki, Cümə başqa bir qayıqla gəlib çıxdı. Sahilə çıxıb atasına və ispaniyalıya qayıqdan düşmək üçün kömək etməyə başladı, lakin onların ikisi də elə zəifləmişdi ki, heç ayaq üstündə dura bilmirdilər. Yazıq Cümə də heç bilmirdi ki, nə etsin.

Mən çıxış yolu tapdım. Cüməyə dedim ki, qonaqlarımız hələlik qoy sahilə qalsınlar, sən isə onları rahat yerləşdir. Özüm isə əlüstü bir xərək hazırladım, xəstələri onun üstündə bizim qalanın bayır divarlarının yanına gətirdik. Burada biz sonra nə etmək lazım gəldiyini bilmədiyimiz üçün lap özümüzü itirdik. İki böyük adamı bu qədər yüksək bir yerdən qaldırıb keçirməyə gücümüz çatmazdı, hasarı isə dağıtmaq istəmədim. Nə etmək lazım gəldiyini bilmək üçün yenə də bir az fikirləşməli oldum. Çarə tapıldı. Biz Cümə ilə işə başladığımız və iki saatdan sonra yelkəndən düzəltdiyimiz, üstü isə günəşdən və yağışdan qorunmaq üçün ağac budaqları ilə sıx örtülmüş çadırımız bayır hasarla meşənin arasında hazır oldu. Bu çadırdakı biz əlimin altında olan materialdan, yəni düyü küləşindən və adyallardan iki yatacaq düzəlttik: onların hərəsinə birini alta, o birini üstə salmaq üçün iki adyal düşdü.

İndi mənəim yaşadığım adada əhali əmələ gəlmişdi, mənəim xeyli təbəəm var idi. Mən bəzən özümü krala oxşadır və bunu fikirləşəndə də özümü gülməkdən saxlaya bilmirdim. Ancaq belə fikir etməkdə bir qədər haqlı idim, çünki, əvvəla, adanın bütün ərazisi mənəim xüsusi yerim idi, beləliklə də, burada ağalığ etmək ixtiyarı mənə düşürdü. İkincisi, mənəim torpağımada yaşayan əhali də bütünlüklə mənə tabe idi: mən külli-ixtiyar sahibi və qanun verən bir hakim idim. Təbəələrimin hamısı mənə minnətdar idi, çünki onların hər birinin həyatını mən xilas etmişdim, buna görə də onların hər biri, əgər lazım gəlsə idi, mənəim yolumda öz həyatlarından keçməyə hazır idi. Bu da çox diqqətəlayiq bir hal idi ki, mənəim təbəələrimin hərəsi bir dinə qulluq edirdi. Cümə – protestant, onun atası – büt-pərəst və adamyeyən vəhşi, ispaniyalı isə – katolik idi. Öz məm-ləkətimdə mən din və vicdan məsələsində hamıya tam azadlıq

vermişdim. Bunların, əlbəttə, nağıl etdiyim əhvalata bir o qədər də dəxli yoxdur, mən bunları elə-bele, sözgəliş deyirəm.

Əsirlikdən təzə qurtarmış xəstə qonaqlarımız üçün yer hazırladıqdan sonra onları bu yeni mənzillərinə gətirdim. İndi onlara yemək hazırlamaq haqqında düşünmək lazım idi. Mən Cüməni o saat göndərdim ki, gedib yataqdan biryəşar bir keçi gətirsin. Keçini gələn kimi kəsdik, bud tərəfini ayrıca doğradıq, bunun yarısını şorbaya, yarısını da qızartmaya götürdük. Naharı Cümə bişirib hazırladı. O, arpa ilə düyünü qaynadıb həlimini çıxartdı və ondan çox qidalı və gözəl bir şorba hazırladı. Bütün bunlar bayır divarın yanında hazırlandı (çünki mən qalanın içərisində heç bir zaman od yandırmırdım), buna görə də biz təzə çadırın içində süfrə açıb bu yeni mənzilə gəlməyimiz münasibətilə dödrükdə nahar etdik. Nahar zamanı mən söhbət açaraq qonaqlarımızı məşğul edirdim: Cümə nəinki onun atası ilə danışanda, hətta ispaniyalı ilə danışanda da mənə dilmanlıq edirdi, çünki ispaniyalı bu vəhşilərin dilində çox yaxşı danışdı.

Nahar edib, daha doğrusu, axşam yeməyini yeyib qurtardıqdan sonra Cüməyə əmr etdim ki, qayıqlardan birini götürüb vaxt olmadığına görə vuruşma meydanında qoyub gəldiyimiz tufənglərin dalınca getsin; sabahısı gün isə Cüməni ölənlərin meyitini, həmçinin vəhşilərin düzəltdiyi qanlı ziyafətin dəhşətli qalıqlarını yığıb basdırmaq üçün göndərdim. Çünki o yerlər çox isti olduğundan meyitlər iylenə bilirdi. Özüm onları basdırma bilməzdim, çünki o dəhşətli mənzərəni görsəydim, ürəyim bulanardı. Cümə mənim bütün əmrlərimi yerinə yetirmişdi. O, vəhşilərin izini o qədər diqqətlə təmizləmiş və itirmişdi ki, mən ikinci dəfə həmin yerə gedəndə oranı birdən-birə tanımadım. Ancaq meşənin sahil tərəfdəki qurtaracağına olan ağaclardan anlaya bildim ki, vəhşilər həmin bu yerdə ziyafət etmişdilər.

Bir neçə gündən sonra mən, Cümənin köməyi ilə, öz yeni təbəələrimlə söhbət etməyə başladım. Hər şeydən əvvəl, mən vəhşilərin qaçmasına onun necə yanaşdığını və onların yenidən bir dəstə vəhşi ilə bu adaya qayıdıb bizə ağır divan tuta biləcəklərindən qorxub-qorxmadığını atasından xəbər almağı Cüməyə əmr etdim. Qoca hindu cavab verdi ki, onun fikrincə, o gecə qopan qüvvətli fırtınada vəhşilər heç bir vəchlə öz doğma sahillərinə gedib çıxma bilməzdilər

və fırtına, yəqin ki, onların qayığını çevirmiş, vəhşilər də batmışlar, yox, əgər onlar sağ qalmışlarsa, fırtına onları cənub tərəfə aparıb bir düşmən qəbilənin torpağına çıxartmışdır ki, orada da onları mütləq yeyəcəklər. Onlar sağ-salamat gedib evə çıxsalar, orada nə edəcəklərini qoca bilmirdi, lakin, qocanın fikrincə, onlar bizim qəflətən hücumumuzdan, tüfənglərin gurultu və alovundan o qədər qorxmuşdular ki, yəqin, bunu öz qəbilələrinin adamlarına danışacaq, yoldaşlarının göy gurultusundan və ildırımından tələf olduqlarını nağıl edəcəklər. Sizin ikinizi, yəni səni və Cüməni isə onlar qəzəblənmiş və onları öldürmək üçün göylərdən enib bu dünyaya gəlmiş ruhlar hesab etmişlər. Qoca deyirdi ki, onların bu barədə bir-birləri ilə necə danışdıqlarını mən özüm eşitdim. Onlar adi insanın od püskürə biləcəyini, gurultu ilə danışacağını və hətta əlini belə qaldırmadan uzaq məsafədə başqasını öldürə biləcəyini təsəvvürlərinə gətirə bilmirdilər. Qoca haqlı idi. Sonralar öyrəndim ki, hətta bir çox illər keçdikdən sonra da vəhşilərdən bir nəfər də olsun mənim yaşadığım adaya gəlməyə cəsarət etmirdi. Görünür, bizim ölmüş hesab etdiyimiz o qaçan dörd vəhşi öz vətənlərinə qayıtmış və qorxunc nağılları ilə digər vəhşiləri də qorxutmuşlar. Hətta mümkündür ki, onların qəbiləsində belə bir etiqad əmələ gəlmişdi ki, hər kim bu sehrli adanın sahilinə çıxarsa, allahlar onu odla məhv edirlər.

Lakin o zaman bunu bilmədiyim üçün mən uzun müddət daima həyəcan keçirir və həmişə vəhşilərin hücumunu gözləyirdim. Mən və mənim kiçik ordum həmişə vuruşmaya hazır idik: axı indi biz dörd nəfərdik, üstümüzə lap yüz nəfər də düşmən gəlsəydi, biz heç bir zaman onlarla döyüşə girməkdən qorxmazdıq.

Lakin günlər gəlib-keçirdi, vəhşilərin qayıqları isə görünmürdü, yavaş-yavaş mənim də qorxum keçirdi. Bununla belə, mən qitəyə səyahət etmək haqqındakı öz keçmiş xəyalıma getdikcə daha tez-tez qayıdırdım, xüsusilə ona görə ki, Cümənin atası bir neçə dəfə məni inandırmışdı ki, onun həmyerlilərinin məni çox gözəl qəbul edəcəklərinə əmin ola bilərəm, çünki mən onun oğlunu da, özünü də ölümdən qurtarmışdım.

Ancaq mən ispaniyalı ilə bir dəfə ciddi danışdıqdan sonra öz planımı həyata keçirmək işinə şübhə ilə yanaşmağa başladım. İspaniyalı mənə dedi ki, doğrudan da, vəhşilər onların sahilləri yanında qəzaya uğramış on yeddi nəfər ispaniyalı və portuqaliyalını qəbul

edib onlara öz yanlarında yer vermişlərsə də, buna baxmayaraq, həmin avropalılar indi son dərəcə ehtiyac içərisində yaşayıb və bəzən hətta aclıq çəkirlər. Mən ispaniyalıdan onların axırncı dəniz səfərlərinin təfəsilatını soruşdum, o, mənə dedi ki, onların gəmisi Rio-de-la-Platadan Havanaya gümüş və xəz aparıb, orada olan Avropa mallarından yük götürməli və geri qayıtmalı idi. O eyni zamanda nağıl etdi ki, onlar Havanaya gedərkən yolda, hələ özlərindən əvvəl qəzaya uğramış başqa bir gəminin dənizçilərindən beş nəfər portuqaliyalını öz gəmilərinə götürmüşlər. Sonra fırtına zamanı onların gəmisinin komanda heyətindən beş nəfəri batmış, qalanları isə bir neçə gün sürən əziyyət və dəhşətdən sonra aclıq və susuzluq nəticəsində əldən düşmüş halda, nəhayət, adamyeyən vəhşilərin ölkəsinə gəlib çıxmışdılar. Bu ölkəyə gəldikdən sonra isə onlar çox qorxmışdular, çünki vəhşilərin onları yeyəcəklərini hər dəqiqə gözləyirmişlər. Onların odlu silahları varmış, lakin barıt və güllələri yoxmuş, özləri ilə birlikdə götürdükləri barıt yolda qayıqda tamamilə islanmış, qalan hissəsini də artıq çoxdan işlədib qurtarmışdılar, çünki ilk günlər onlar yalnız ov etməklə özlərinə qida tapırmışlar.

Mən ispaniyalıdan soruşdum ki, onun fikrincə, vəhşilərin ölkəsində yoldaşlarının başına nə iş gələ bilər və onlar qurtarıb azadlığa çıxmaq üçün heç bir təşəbbüs etməmişlərmə? O cavab verdi ki, onlar bu barədə çox müşavirələr keçirmişlərsə də, bu müşavirələrin hamısı göz yaşları və şikayətlərlə qurtarmışdır. Çünki axı bizim açıq dənizə çıxmaq üçün nə gəmimiz, nə də belə bir gəmi düzəltmək üçün kar-karastımız, nə də ki yeməyə ərzağımız vardı.

Belə olduqda mən ondan soruşdum ki, necə bilirsən, sizin yoldaşlara, mənim adama qaçıb gəlmələrini təklif etsəm, razı olarlar mı? Mənə elə gəlir ki, biz hamımız birlikdə fikirləşib buradan avropalıların yaşadığı hər hansı bir ölkəyə, oradan da vətənimizə getmək üçün bir vasitə tapardıq. Ona açıq dedim ki, məni yalnız bir şey qorxudur: onları buraya dəvət etməklə mən özümü onların əlinə vermiş olaram. Qonaqpərəstliyimin əvəzində onlar mənə xəyanət etsələr, onda nə olsun? Ümumiyyətlə desək, yaxşılığa yaxşılıqla cavab vermək insandakı nəcib sifətlərin sırasına daxil deyildir və adamlar çox zaman öz verdikləri vədi nəzərə almır, əksinə, paxıllıq hissini nəzərə alıb hərəkət edirlər. Bu isə, razılışın ki, daha lap insafsızlıq

olar; belə çıxar ki, mən bu adamları bədbəxtlikdən ona görə xilas edirəm ki, özüm indiyə qədər heç bir ingilisin gora sağ baş aparmadığı yeni İspaniyada onların əsiri olum. Keşişlərin amansız caynaqlarına düşməkdənsə, inkvizitorların həbsxanalarını görməkdənsə, vəhşilər tərəfindən yeyilmək yaxşıdır. “Əgər sizin yoldaşlarınız buraya gəlsəydilər, – deyə mən əlavə etdim, – əminəm ki, bu qədər işçinin vasitəsilə biz asanlıqla böyük bir gəmi düzəldə bilərdik ki, onunla da Cənubi Braziliyaya və yaxud şimala, İspaniya torpaqlarına gedib çıxı bilərdik. Lakin aydındır ki, mən onların əlinə silah versəm və onlar özlərinin güclü olmalarından istifadə edərək etdiyim yaxşılıqların əvəzində həmin silahı mənə qarşı çevirsələr, azadlığımı əlimdən alsalar, mənə öz həmyerlilərinin yanına götürüb aparsalar, o zaman mən indikindən də pis vəziyyətə düşərəm”.

İspaniyalı çox səmimi olaraq cavab verib dedi ki, onun yoldaşları o qədər ağır əziyyətlər çəkir və öz vəziyyətlərinin çıxılmaz olduğunu o qədər yaxşı başa düşürlər ki, onların əsirlikdən qurtarmasına kömək edə biləcək bir adama qarşı pis rəftar edəcəklərini əsla ağılına da gətirmir. O dedi ki, əgər istəsəniz, mən bu qoca ilə bərabər oraya gedib sizin təklifinizi onlara bildirər və cavabını da sizə gətirərəm. Onlar sizin təkliflərinizə razı olarlarsa, mən onları İncil kitabına və bütün müqəddəs şeylərə and içdirərəm ki, sizin məsləhət bildiyiniz xristian məmləkətinə gedəcək və evlərinə qayıdıcaya qədər sizə bir komandir və kapitan kimi daim tabe olacaqlar. Siz əmr edəcək, biz isə tabe olacağıq. İstəsəniz biz yazılı müqavilə hazırlayırıq, bizim hər birimiz onu imzalayar və mən müqaviləni qaytarıb sizə gətirərəm.

Sonra o dedi ki, mənə sadıq qalacağı barədə əvvəlcə şəxsən özü and içmək istəyir və bildirir ki, əgər siz özünüz mənə qovmasanız, öləne qədər sizə qulluq edəcəyəm. Mənim həmvətənlərim əgər sizə verdikləri andı bir balaca pomsalar, mən sizin tərəfinizə keçəcək və son damla qanıma qədər sizin uğrunuzda vuruşacağam.

O eyni zamanda öz həmyerlilərinin xəyanət edə biləcəklərinə də inanmırdı, onun dediyinə görə, bunların hamısı namuslu və nəcib adamlardır. Həm də onlar uzun müddətdən bəridir ki, bir çox məhrumiyətlərə dözürlər, onların yemək-İçməyi, paltarını yoxdur, tamamilə vəhşilərin ixtiyarındadırlar, vətənə qayıtmağa isə heç bir ümidləri qalmamışdır, sözün qıyası, o, tamamilə əmin idi ki, əgər mən

onları xilas etsəm, onlar mənə minnətdar olar və mənim yolumda öz canlarından keçməyə də razı olarlar.

Öz həmyerliləri barədə mənim qonağımın inamla dediyi bu səmimi sözlərdən sonra bütün şübhələrim dağıldı və mən bu adamları xilas etmək üçün təşəbbüs göstərməyi qət etdim. Qərara aldım ki, imkan olarsa, ispaniyalı və bu qoca vəhşini onların yanına göndərəcəyəm. Lakin onların yola düşməsi üçün hər şey hazır olarkən ispaniyalı dedi ki, tələsmək lazım deyil, bu səfəri bir qədər təxirə salmaq lazımdır. Bunu deyərkən o, elə ağlabatan və səmimi mülahizələr irəli sürdü ki, mən onunla razılaşmaya bilmədim və onun yoldaşlarının azad edilməsini, onun öz məsləhəti ilə, azı, yarım il təxirə salmağı qərara aldım. Məsələ bu şəkildə idi.

İspaniyalı bizim yanımızda bir aya qədər yaşamışdı və bu müddət ərzində mənim adadakı həyatıma yaxından bələd olmuşdu. O, mənim necə işlədiyimi və Allahın köməyi ilə özümün ən zəruri ehtiyaclarımı necə ödədiyimi görürdü, bizim ehtiyatda nə qədər düyü və arpa olduğuna da yaxşıca bilirdi. Əlbəttə, təkcə özümə qalsaydı, bu ərzaq mənə bol-bol çatardı, lakin mənim ailəm indi dörd nəfər idi və buna görə də lap indidən bu taxılı böyük bir ehtiyatla işlətmək lazım idi. Deməli, ispaniyalının sağ qalmış on dörd nəfər yoldaşı da buraya gəlib çıxsaydı, o zaman biz nə onları, nə də özümüzü ərzaqla təmin edə bilərdik. Bundan başqa, biz gəmini düzəldib qurtarana qədər hələ uzaq səfər üçün də ərzaq ehtiyatı hazırlamalı idik. Bütün bu səbəblərə görə ispaniyalı belə hesab edirdi ki, qonaqları gətirməzdən əvvəl biz onları necə yedirib doyuzdurmaq haqqında fikirləşməliyik. Onun özünün bu barədə planı var idi. İspaniyalı öz planını izah edib dedi ki, sizdən yeni bir torpaq sahəsini də şumlayıb əkməyə icazə vermənizi xahiş edirəm. Bu işi bizim özümüzdə tapşırıq, biz elə bu saat işə başlayıb əkin üçün ayıra biləcəyimiz dənin hamısını səpərik, sonra məhsulu gözləyib taxılı yığaraq və götürdüyümüz məhsul yeni gələnləri doyuzdurmaq üçün kifayət edərsə, onların dalınca gedərik. Onlar bu adaya indi gəlsələr, çox ağır ehtiyac içində qalarlar, bu da ki yaxşı deyil, çünki yağışdan çıxıb yağmura düşsələr, ehtiyac ucundan aramızda narazılıq doğar. Öz nitqinin axırında isə o dedi: “Bəni-İsrailin oğlanlarının düşdüyü vəziyyəti xatırlayın. Onlar Misirin zülmündən azad olmalarına əvvəlcə sevinirdilər, lakin sonra onlar kimsəsiz səhrada

ac və susuz qaldıqda onları azad etmiş Allahdan şikayətlənməyə başladılar”.

Qonağımın çox ağılabatan bu ehtiyatkarlığı xoşuma gəldi. Gördüm ki, o, doğrudan da, mənə lap ürəkdən sədaqətlidir. Onun məsləhəti o qədər yaxşı idi ki, təkrar edirəm, mən onu tərəddüd göstərmədən qəbul etdim. Dördümüz də o saat gecikmədən işə başladığımız və təzə torpağı şümləməyə girişdik. İş (əlimizdəki ağac alətlərin verdiyi imkan daxilində) müvəffəqiyyətlə davam edirdi və bir aydan sonra səpin vaxtı gəlib çatdıqda bizim yaxşıca şümlənmiş böyük bir torpaq sahəmiz var idi ki, əkin üçün ayıra bildiyim dənin hamısını, yəni iyirmi iki buşel arpanı və on altı buşel düyünü bu yerə səpdik.

Yemək üçün biz özümüzə altı aylıq ehtiyat ayırdıq, həm də biz bu altı ayı əkin vaxtında yox, biçinə başladığımız gündən hesab etdik, çünki bu yerlərdə əkin vaxtından biçinə qədər keçən müddət altı aydan da az olur.

İndi biz dörd nəfər olduğumuz üçün vəhşilərin adaya hücumu yalnız o zaman qorxulu ola bilərdi ki, üstümüzdə böyük bir dəstə ilə gələydilər. Biz vəhşilərdən qorxmur və adanın hər tərəfini azad surətdə gəzib-dolanırıdık. Lakin hər birimiz (hamımız olmasa da, şəxsən mən özüm) buradan tezliklə çıxıb getmək haqqında düşündüyümüz üçün bu arzunun yolunda həvəslə çalışırıdık və bunu həyata keçirmək üçün vasitələr axtarırdık. Buna görə də adanı dolaşarkən mən gəmi hazırlamaq üçün yararlı olan bir neçə ağac nişanlamışdım. Cümə ilə atasına onları kəsməyi tapşırıdım, ispaniyalı isə mən onların işinə nəzarət etmək üçün təyin etmişdim. Böyük bir ağacdən çox çətinliklə yonub hazırladığım taxtaları onlara göstərdim və belələrinə hazırlamağı onlara təklif etdim. Beləliklə, onlar bizə bir düjünə qədər taxta yonub hazırlamışdılar. Bunlar boyu otuz beş fut, eni iki fut, qalınlığı isə iki düymdən dörd düymə qədər möhkəm palıd taxtalar idi. Bu işə nə qədər böyük və ağılasız əmək sərf edildiyini özünüz təsəvvür edin.

Eyni zamanda mən öz kiçik sürümünü mümkün qədər artırmağa çalışırıdım. Bunun üçün hər gün bizdən iki nəfərimiz vəhşi oğlaq tutmağa gedirdi. Cümə hər gün gedirdi, mən və ispaniyalı isə növbə ilə gedirdik. Bir yerdə keçini görəni kimi anasını öldürür, oğlaqları isə sürüyə qatırıdık, beləliklə, az bir zaman içərisində sürümüz iyirmi

baş a qədər artdı. Bundan başqa, görülməsi lazım gələn bir vacib işimiz də var idi: üzüm tedarükünün qayğısına qalma q lazım idi, çünki üzüm artıq yetişməyə başlamışdı. Biz çoxlu üzüm yığıb mövüc elədik. Əgər biz çaxırın üzümdən hazırlandığı Alikantedə olsaydıq, yəqin ki, altmış çəlləyi çaxırla doldura bilərdik. Çörəklə yanaşı, üzüm də bizim əsas qıdamız idi. Mövücü biz hamımız sevirdik. Düzü, mənəcə, mövücdən dadlı və xeyirli bir qıda ola bilməz.

Başımız bu işlərə elə qarışmışdı ki, biçin vaxtı hiss edilmədən gəlib çatdı. Düyü və arpa məhsulu pis deyildi, bol olmasa da, hər halda, o qədər idi ki, indi biz lap əlli nəfəri də yedirib doyuzdura bilərdik. İyirmi iki buşel arpadan biz iki yüz iyirmi buşel məhsul götürmüşdük, düyünün məhsulu da, təxminən, bir o qədər idi. Bu məhsul (on altı nəfər təzə qonaqlarımızı da nəzərə alsaq) nəinki gələn ilədək bizim adamların hamısına bol-bol çatardı, belə bir taxıl ehtiyatı ilə biz həm də qorxmada nəniz səfərinə çıxıb Cənubi Amerikanın istənilən ölkələrindən birinin sahilinə qədər gedə bilərdik.

Lakin düyünü və arpanı saxlamaq üçün böyük səbətlər lazım idi. Biz taxılı yığından sonra səbət toxumağa başladıq. Demə, səbət toxumaq işində ispaniyalı çox mahir bir usta imiş. O hətta özümü müdafiə etmək üçün niyə belə toxunma çəpərlər düzəltmədiyimə görə mənı tez-tez danlayardı. Lakin bunun üçün mən elə də böyük zərurət hiss etmirdim.

İndi gözlədiyimiz qonaqları yedirmək üçün mənım kifayət qədər ət və taxıl ehtiyatım olduğundan ispaniyalıya onların dalınca getməsinə icazə və ən zəruri göstərişlər də verdim. İspaniyalıya möhkəm tapşırıdım ki, götürəcəyi adamların hamısına bu qoca hindunun yanında and içdirsin ki, onlar mənə nəinki heç bir pislik etməyəcək, əksinə, həm də mənı bütün düşmənlərdən mühafizə edəcəklər. İspaniyalıya tapşırıdım ki, belə and içməyən heç kəsi buraya gətirməsin. Onlar bu andı kağız üzərində yazmalı və şərti qəbul edənlərin hər biri onun altında imza etməli idi. Lakin yazılı müqavilə haqqında danışarkən bu zaman mən və mənım qonağım necə olmuşdusa, qəzaya uğramış ispaniyalılarda mürəkkəb, kağız və qələmin olmadığını unutmuşduq.

İspaniyalı və qoca hindu bu tapşırıqları aldıqdan sonra vaxtilə özlərinin yeyilmək üçün əsir sifətində bizim adaya gətirildikləri qayığa minərək yola düşdülər. Mən onların hərəsinə bir muşket tufəng,

təxminən, səkkiz atımlıq barıt və güllə verib tapşırıdım ki, qənaətlə işlətsinlər və son dərəcə zəruri ehtiyac olmayınca güllə atmasınlar.

Onları bu səfər üçün hazırlamaq mənə nə qədər sevindirirdi! Axı bir dustaq kimi bu adaya düşüb qaldığım iyirmi yeddi ilin ərzində mən indi birinci dəfə idi ki, buradan azad olacağıma ciddi təşəbbüs göstərir və ümid bəsləyirdim. Mən onlara xeyli müddət üçün bolluca mövüc və çörək ehtiyatı verdim və elə etdim ki, bir həftəlik ərzaq da onların həmyerlilərinə çatsın. Nəhayət, səfər günü gəlib çatdı, mən onları qayığa mindirib, uğurlu yol arzu etdim. Vidalaşarkən onlarla belə bir şərt bağladım ki, ispaniyalıları buraya gətirdikdə onların qayıqlarını uzaqdan tanıyım deyə, hələ dənizdə ikən bayraq qaldırınsınlar. Onlar oktyabrda, Ayın tamamilə bədirləndiyi on dördüncü gündə, külək təzəcə başlayanda yola düşdülər. Təəssüf ki, mən bu səfərin tarixini təxminə göstərirəm, çünki günlərin və həftələrin hesabını bir dəfə itirdikdən sonra bu haqq-hesabı bərpa edə bilmədim. Hətta öz təqvimimdə illərin də düzgün qeyd olunduğuna əmin deyildim, hərçənd ki, sonra yoxlayıb gördüm ki, illərin hesabında yanlışlanmışam.

Mən öz səyyahlarımı artıq bir həftə idi ki, gözləyirdim, lakin birdən tamamilə gözlənilməz bir hadisə baş verdi. Tarixdə də belə bir hadisə heç bir zaman baş verməmişdi.

Bir dəfə, səhər işıqlananda, hələ mən şirin yuxuda ikən Cümə yanıma qaçıb bərkdən qışqırdı: “Ağa, ağa! Gəlirlər! Gəlirlər!” Mən qalxıb tez geyindim, hər cür təhlükəni unudaraq çəpərdən aşıb pöhrəliyə çıxdım (yeri gəlmişkən deyim ki, bu pöhrəlik o qədər böyümüşdü ki, indi onu meşə adlandırmaq olardı). Təkrar edirəm: mən heç bir təhlükə gözləməirdim və buna görə, adətimin əksinə olaraq, özümle silah da götürməmişdim. Lakin sahildən beş mil uzaqda dənizdə üçkünc yelkəni olan tanımadığım bir qayıq görərkən mən nə qədər təəccübləndim! Qayıq düz adaya tərəf gəlirdi, şiddətli səmt küləyi əsdiyindən qayıq sürətlə yaxınlaşırdı. Qayıq qitə tərəfdən deyil, adanın cənub tərəfindən gəlirdi.

Müxtəsər ki, bunu kəşf edəndən sonra Cüməyə pöhrəlikdə gizlənməyi tapşırıdım, çünki qayıqdakı adamlar bizim gözlədiklərimiz deyildi, onların dostumuz və ya düşmənlərimiz olduğunu da bilmirdik.

Sonra mən onlara yaxşı baxmaq üçün evə qayıdıb müşahidə borusunu götürdüm, bütün ətrafı gizli və aydın seyr etmək üçün,

həmişə olduğu kimi, nərdivanla dağın başına çıxdım. Mən hələ dağın başına çıxmamışdım ki, bir gəmi gördüm. Bu gəmi adanın cənub-şərq qurtaracağında, mənim yaşadığım yerdən səkkiz mil uzaqda lövbər salıb dayanmışdı. Sahildən gəmiyə qədər olan məsafə isə beş mildən artıq deyildi. Gəmi, heç şübhəsiz ki, ingilis gəmisi idi, qayıq özü də, indi mənə məlum olduğu kimi, ingilis barkası idi.

Bu kəşfin məndə nə qədər müxtəlif hisslər oyatdığını ifadə edə bilmirəm. Gəmini, özü də ingilis gəmisini görürkən məndə əmələ gələn sevinc, öz həmvətənlərimlə, deməli, dostlarımla tezliklə görüşəcəyimi gözləməkdən doğan sevinc heç bir təsvirə sığmazdı. Bununla birlikdə, heç bir şeylə izah edə bilmədiyim gizli bir həyəcan məni, hər ehtimala qarşı, hazır olmağa məcbur edirdi. Mənə, hər şeydən əvvəl, təəccüblü görünən bu idi ki, ingilis ticarət gəmisi mənə məlum olduğu kimi ingilislərin bütün ticarət yollarından kənarında olan bu yerlərə nə üçün gəlib çıxmışdı? Bilirdim ki, bu gəmini buraya fırtına qovub gətirə bilməzdi, çünki son zamanlarda fırtına olmamışdı. Bəs bu gəmi nədən ötrü buraya gəlib çıxmışdı? Gəmidəki adamlar, doğrudan da, ingilislər olsaydı belə, mən yenə də, hələlik onların gözüne görünməməli idim, zira tamamilə aydın idi ki, onlar buraya yaxşı niyyətlə gəlməmişdilər. Şübhəli adamlara inanıb bu və ya digər oğru qatillərin əlinə düşməkdənsə, elə gələcəkdə də bu adada qalmaq daha yaxşı idi. Heç bir zaman sizə ciddi bir təhlükənin yaxınlaşdığını xəbər verən gizli hissə, hətta ona əhəmiyyət vermək üçün heç bir əsas olmadığını zənn etdiyiniz zamanlarda belə, yenə də etinasız yanaşmayın. Qabaqcadan duymaq hissəsinin bizim də hər birimizdə olduğunu, mənə elə gəlir ki, az-çox müşahidəsi olan heç bir kəs inkar edə bilməz. Ona da şübhə etməməliyik ki, bizim daxilimizdən gələn səsin dediyi sözlər ruhların bir-birilə ünsiyyət bağladığını sübut edən gözəgörünməz aləmin yaratdığı möcüzələrdir. Bir halda ki, gizli səs bizi yaxınlaşmaqda olan təhlükədən qorunmağa çağırır, o zaman onun bizə aşladığı fikirlərin bizə xeyrixahlıqla yanaşan bir qüvvədən (yüksək, aşağı və ya tabelikdə olan bir qüvvədən, fərqi yoxdur) bizim xeyrimiz üçün gəldiyini zənn etmək olmazmı?

Mənim başıma gəlmiş və indi sizə nağıl etdiyim hadisə belə bir mülahizənin doğru olduğunu lap yaxşıca təsdiq edir. Əgər mən o zaman daxilimdən gələn və məni təhlükədən çəkindirən gizli səsə

qulaq asmasaydım, yəqin ki, məhv olar və yaxud, hər halda, bundan əvvəl düşmüş olduğumdan daha pis bir vəziyyətə düşərdim.

Dağın başından gördüm ki, qayıq birdən dönərək istiqamətini dəyişdi və sahilboyu, vaxtilə mənim sal üzərində yan aldığım limana tərəf getməyə başladı. Görünür, qayığın içindəkilər sahilə yanaşmaq üçün əlverişli bir yer axtarırdılar. Lakin, xoşbəxtlikdən, onlar kiçik limanı görmədilər və ondan yarım mil o tərəfdə olan bir yerə yanaşdılar. Bu, doğrudan da, xoşbəxtlik idi ki, onlar məhz o tərəfdə sahilə çıxmışdılar. Çünki həmin limana girmiş olsaydılar, demək olar ki, mənim yaşadığım evin lap kənarına gəlib çıxacaqdılar və kim bilir, ola bilsin ki, məni öz evimdən qovub orada olan hər şeyi də qarət edərdilər.

Qayıq yaxınlaşıb içindəkilər sahilə çıxdıqda mən onlara yaxşıca baxdım və əmin oldum ki, bunlar, doğrudan da, ingilislərdir, hamısı olmasa da, hər halda, əksəriyyəti ingilislər idi. Onlardan bir və ya iki nəfərini hollandiyalı zənn etmişdim, lakin sonra məlum oldu ki, səhv etmişəm. Hamısı on bir nəfər idi, onlardan üçü, görünür, buraya əsir kimi gətirilmişdi, çünki onların üstündə heç bir silah görmədim və mənə elə gəldi ki, onların ayaqları bağlıdır. İlk dəfə sıçrayıb sahilə çıxan dörd və ya beş nəfərin onları qayıqdan necə çəkib çıxartdıqlarını görmüşdüm. Əsirlərdən biri, görünür, nə isə xahiş edirdi: onun əllərinin hərəkəti çilgünlük və ümitsizlik ifadə edirdi. Yəqin ki, o, tamamilə özünü itirmişdi. O biri iki əsir də əllərini yuxarı qaldırıb nə üçünsə valvanırdı, lakin, onlar, ümumiyyətlə, sakit idilər.

Mən onlara baxır və heç bir şey anlamırdım. Birdən Cümə öz qınc ingilis dili ilə mənə tərəf çıxırdı: “Ah, ağa! Bax, ağ adamlar da vəhşilər kimi insan yeyirlər”. “Sən dəli olmusan, Cümə! – dedim. – Sən, doğrudanmı, bunların əsirləri yeyəcəklərini zənn edirsən?” “Əlbəttə, yeyəcəklər” – deyə o cavab verdi. “Yox, yox, Cümə, sən yanılırsan – deyə davam etdim. – Qorxuram ki, onlar əsirləri öldürsünlər, lakin əmin ola bilərsən ki, onları yeməyəcəklər”.

Gözlərimin qarşısında nələr baş verdiyini hələ də anlamırdım, lakin indi qarşımda qanlı bir hadisənin baş verəcəyini fikrimə gətirdikdə dəhşətdən bütün bədənim titrəyirdi. Hətta onlardan hansınısa başı üzərində xəncərə və ya qılınca bənzər bir silah oynadığını da gördüm. Damarlarımdakı qanım qurudu: zavallının indicə yerə səriləcəyinə artıq inanmışdım. Bu dəqiqədə ispaniyalının və

qoca hindunun yanımda olmamalarına nə qədər təəssüf etdim! Quldurların heç birində tüfəng olmadığını gördüm. Fikirleşdim ki, indi gizlicə onlara yaxınlaşaraq atəş açıb bu əsirləri azad etmək üçün lap yaxşıca fürsətdir. Lakin tezliklə fikrimi dəyişdim.

Gördüm ki, quldurlar öz əsirlərini öldürmək niyyətində deyildirlər. Onları ələ salıb qorxutduqdan sonra canilər, yəqin ki, gəlib çıxdıqları bu adanın necə bir yer olduğunu öyrənmək üçün adaya dağılışdılar. Gördüm ki, beləliklə, əsirlər də tək qaldılar. Lakin onların üçü də əllərinə düşmüş bu fürsətdən istifadə etmək əvəzinə, qumun üzərində oturub ümitsiz nəzərlərlə ətrafı gözdən keçirirdilər.

Bunların hamısı mənə adaya çıxdığım ilk günü xatırlatdı. Mən də beləcə sahilə əyləşib vəhşi nəzərlərlə ətrafı seyr etmişdim. O zaman mən nə qədər dəhşətli qorxular keçirmişdim, mənə burada vəhşi heyvanlar didib-parçalamasın deyə, qorxudan ağaca çıxıb bütün gecəni orada keçirmişdim. O gecə mənim heç ağıma da gəlməzdi ki, sabahısı günü nələr olacaq, yüksək bir qüvvənin özündən mənə kömək gələcəkdir. Doğrudan da, fırtına və qabarma parçalanmış gəmini vurub sahilə yaxın bir yerə gətirdi və mən bir çox illər yaşayışım üçün lazım olan hər şeyi gedib o gəmidən gətirdim və özümə ehtiyat yaratdım. İndi həmin bu bədbəxtlər də eynilə mənim o zamankı vəziyyətimdədirlər, onlara kömək gələcəyini və xilas olacaqlarını bilmirlər. Onlar bilmirlər ki, özlərini tamamilə çıxılmaz bir vəziyyətdə və məhv olmuş hesab etdikləri həmin dəqiqədə, demək olar ki, artıq təhlükədən xilas olmuşlar.

Quldurların qayığı adaya qabarma zamanı yanaşmışdı. Onlar üç əsirlə söhbət edib qurtarana və adanın hər tərəfini gəzib-dolaşın-caya qədər xeyli vaxt keçdi: dənizdə çəkilmə başladı və qayıq qumun üzərində qaldı.

Quldurların iki nəfəri qayığın içində yatıb qalmışdı: sonra mən öyrəndim ki, onlar möhkəm sərxoş imişlər. Bir saatdan sonra onlardan biri oyanıb qayığın qum üzərində qaldığını görəcək, onu itələyib suya salmağa çalışdısa da, bacarmadı. Bu zaman o, öz yoldaşlarını çağırmağa başladı. Onlar gəlib kömək etdilər. Lakin qayıq o qədər ağır, qum isə o qədər yaş və sıyıq idi ki, qayığı suya salmağa nə qədər çalışdırsa da, bir şey çıxmadı.

Belə olduqda onlar əsl dənizçilər kimi hərəkət etdilər, yəni qayığı buraxıb yenidən gəzməyə getdilər; məlumdur ki, dənizçilər

dünyada ən çox qayğısız və gələcək haqqında düşünməyən adamlardır. Getməzdən əvvəl onlardan biri qayıqda qalanları bərkdən səsləyib dedi: “Əl çəksənə, Cek! Tom! Boş yerə əlləşmək xoşuna gəlir? Qabarma başlananda, hamısı birdir, özü suya düşəcəkdir”. Bu sözlər ingiliscə deyilmişdi, deməli, indi heç bir şübhə qalmırdı ki, onlar, doğrudan da, ingilis, yəni mənim həmyerlilərim idi.

Onlar nə qədər ki getməmişdilər, mən ya qalanın çəpəri arxasında oturur, ya da təpənin başına qalxıb onları seyr edirdim və qalamı öz vaxtında belə möhkəmləndirdiyimə görə də çox sevirdim. Qabarmanın başlanmasına azı on saat vardı, o vaxta qədər də qaranlıq düşərdi. Deməli, bütün bu müddət ərzində onların qayıqları qumun üstündə qalacaqdır. Axşam qaranlıq düşdükdə mən gizləndiyim yerdən çıxıb dənizçilərə yaxınlaşaraq onların hər bir hərəkətini izləyər və hətta mümkün olsa, onların nə barədə danışacaqlarını da eşidə bilərdim.

Nə qədər ki qaranlıqlaşmamışdı, mən döyüşə hazırlaşmağa başladım, lakin indiki düşmənim vəhşilərdən daha təhlükəli idi, buna görə daha ciddi və ehtiyatlı tərpənidim. Mən indi gözəl bir atıcı olmuş Cüməyə də təpədən-dırnağa qədər silahlanmağı əmr etdim. İki ov tüfəngini özüm götürüb ona üç müşket verdim. Qalan silahları da öz aramızda bölüşdürdük. Demək lazımdır ki, bu silahlar mənə çox mübariz bir görkəm vermişdi. Əynimdə keçi dərisindən olan o qəribə pencəyim, başımda şiş papağım var idi, qılınc tiyəsi böyrümdən asılmışdı, qurşağıma iki tapança taxmış və hər çiynimə bir tüfəng götürmüşdüm.

Yuxarıda deyildiyi kimi, axşam qaranlığı çökməmiş heç bir işə başlamamağı qət etmişdim. Lakin gündüz saat ikidə, yəni günün qızmar vaxtında gördüm ki, dənizçilər meşəyə gedib qayıtmadılar. Görünür, istinin şiddətindən gedib kölgədə yatmışdılar. Əsirlərin işə yatmalı halı yox idi. Onlar öz acı talelərinin ağırlığı altında əzilmiş kimi, məndən bir milin dördə biri qədər məsafədə böyük bir ağacın altında oturub tərpənmirdilər. Həm də onlara, deyəsən, heç kəs gözətçilik etmirdi.

Mən axşamı gözləmədən, elə indi onların yanına gedib söhbət etməyi və vəziyyətlərini xəbər almağı qərara aldım. Sizə indicə təsvir etdiyim o vəhşi görkəmdə təcili olaraq onların yanına getdim. Cümə də lazımi bir məsafədə ardımca daban-dabana gəlirdi. Öz ağası

kimi qorxulu və o biri dünyadan qayıtmış adamı xatırladan bir görkəmə malik olmasa da, hər halda, o da mənim kimi təpədən-dırnağa silahlanmışdı.

Mən bu üç əsirə yaxınlaşdım, onlar məni görmüzdülər, ispan dilində bərkdən soruşdum: “Siz kimsiniz, ağalar?” Onlar bu gözlənilməz təsədüfdən vahiməyə düşdülər, onlara yaxınlaşan adamın nə qədər dəhşətli heyvana bənzər görkəmi olduğunu gördükdə isə daha bərk qorxdular. Onlardan heç biri mənə cavab vermədi və mənə elə gəldi ki, onlar qaçmağa hazırlaşırıdılar. Belə olduqda mən ingiliscə danışmağa başladım. “Cənablar, – dedim, – qorxmayın. Ola bilər ki, sizə dost olan bir adamı heç gözləmədiyiniz yerdə tapacaqsınız”. Həmin üç nəfərdən biri şlyapasını qarşımda çıxararaq təntənəli surətdə mənə cavab verib dedi: “İndi ki, belədir, deməli, həmin dostu göylər özü bizə köməyə göndərir, çünki indiki vəziyyətimizdə biz burada heç bir insandan kömək gözləyə bilmərik”. “Hər növ köməyi yenə də Allah göndərir, – deyə ona cavab verdim. – Lakin siz elə bir acınacaqlı vəziyyətdəsiniz ki, sizə necə kömək etməyi özünüz başqa adama desəniz, daha çox məsləhətdir. Mən qayıqdan necə düşdüyünüzü, sizi buraya gətirən yaramazlara yalvarıb nə isə onlardan xahiş etdiyinizi və onlardan birinin sizin üzərinizə necə xəncər çəkdiyini gördüm”.

Yazıq gözüünün yaşını saxlaya bilmədi və bütün bədəni əsə-əsə, dili dolaşa-dolaşa dedi: “Mənimlə danışan kimdir: insandır, yoxsa Allah? Bizim kimi adicə adamdır, yoxsa mələk?” Mən cavab verib dedim: “Belə şübhələri başınızdan çıxarın və əmin olun ki, sizin qarşınızdakı Allah deyil, adicə insandır. Əgər sizə kömək etmək üçün Allah bir mələk göndərsəydi, onun libası və silahları da, yəqin ki, başqa cür olardı. Buna görə də xahiş edirəm ki, qorxunu və şübhəni bir yana qoyun, mənə inanın. Mən ingiliscəm və özü də sizə kömək etmək istəyirəm. Görürsünüz, biz cəmisə ikicə nəfərik, mən və bir də mənim nökrəm; lakin bizim tüfəngimiz və barıtımız da var. Açıq deyin görüm, biz necə kömək edə bilərik və sizə nə kimi bədbəxtlik üz vermişdir?”

“Bizim dərdimiz o qədər çoxdur ki, – deyə o cavab verdi, – danışmaqla qurtaran deyil, həm də bizə əziyyət verənlər yaxındadırlar və hər bir dəqiqə buraya gəlib çıxıb bilərlər. Bizim başımıza gələn əhvalat isə, cənab, qısaca bundan ibarətdir ki, mən gəmi kapitanıyam, mənə

tabe olan gəmi heyəti qiyam etmişdir. Yanımda gördüyünüz bu köməkçim və sərnəşinlə birtəhər onlardan xahiş etdik ki, bizi öldürməsinlər. Nəhayət, onlar buna bir şərtlə razı oldular ki, üçümüzü də kimsəsiz və boş bir sahilə çıxarıb orada buraxacaqlar. Belə də etdilər. Burada acından öləcəyimizə əmin idik. Çünki belə zənn edirdik ki, bu yerlərdə insan yaşamır. Heç indi sizinlə görüşdükdən sonra biz yenə də nə etmək lazım gəldiyini hələ düşünə bilməmişik". "O canilər hanı? – deyə soruşdum. – Onlar haraya, hansı tərəfə getdilər?" "Cənab, onlar o ağacların altında uzanmışlar, – kapitan cavab verdi və yaxındakı meşəni göstərdi. – Qorxudan qəlbim donur: qorxuram ki, onlar sizi görüb indi danışdıqlarınızı eşitsinlər. Bu halda onlar bizim hamımızı öldürər və heç kimə aman verməzlər".

"Onların tüfəngləri varmı?" – mən soruşdum. O isə dedi: "Cəmi iki tüfəngləri var, onun da biri burada, qaçıqın içindədir".

"Çox gözəl, – dedim, – qalan hər şeyi mən öz öhdəmə götürürəm. Onlar yatmışlar, gizləncə gedib hamısını qırmaq çətin deyil, lakin onları diri-diri tutmaq düzgün olmazmı?" Kapitan dedi ki, onların içində iki nəfər təhlükəli cani vardır. Onlara aman vermək qorxuludur, lakin o iki nəfərdən yaxa qurtardıqdan sonra mən əminəm ki, qalanları peşman olacaq və yenidən öz əvvəlki işlərinə qayıdacaqlar. Həmin iki nəfəri mənə göstərməyi xahiş etdim. O cavab verdi ki, bu qədər uzaq bir məsafədən çətin onları tanısın, lakin fürsət düşən kimi, əlbəttə, göstərəcəkdir, indi isə o, özünü mənim ixtiyarıma verir və bütün əmrlərimə tabe olacaqdır. "Belə isə, – dedim, – hər şeydən əvvəl, buradan bir qədər kənara çəkilək ki, onlar bizi görüb söhbətimizə qulaq asa bilməsinlər. Qoy onlar yatsınlar, biz isə o vaxta qədər nə etmək lazım gəldiyini həll edərək". Üçü də qalxıb cəsərlə dalıma gəldi, biz tezliklə düşmənlərin gözündən itdik.

Mən kapitana müraciət edərək dedim: "Mən, cənab, sizi quldurların əlindən qurtarmağa cəhd edirəm, lakin iki şərtlə". Sözümlü qurtarmamış o özü mənə dedi: "Mən hər cür şərti qəbul edirəm, cənab. Siz mənim gəmimi üsyançıların əlindən almaq xoşbəxtliyinə nail ola bilsəniz, o halda mənim özüm də, gəyim də sizə tabedir, necə istəsəniz, elə də idarə edin. Yox, əgər baş tutmasa, o zaman mən ömrümün son günlərindək sizin yanınızda qalıb qul olaram, haraya göndərsəniz gedərəm, lap sizin uğrunuzda ölərəm də". Onun yoldaşı da belə söz verdi.

“Eləsə, – dedim, – mənim iki şərtim bundan ibarətdir: əvvələn, nə qədər ki öz gəminizə qayıtmamısınız, siz kapitan olduğunuzu yadınızdan çıxaracaq və mənim hər bir əmrimə sözsüz tabe olacaksınız. Sizə silah versəm, siz heç bir zaman o silahı nə mənə, nə də adamlarıma qarşı çevirməyəcək və nə vaxt tələb etsəm, həmin silahları dərhal mənə qaytaracaqsınız. İkincisi, gəminiz özünü qaytarılsa, siz təmənnasız olaraq məni və mənim nökrərimi həmin gəmi ilə İngiltərəyə aparacaqsınız”.

Kapitan insan ağılına gələ bilən bütün sözlərlə mənə and içib bildirdi ki, mənim hər iki şərtimi həm özü, həm də onun yoldaşları müqəddəs şərtlər kimi yerinə yetirəcəklər: “Həm də yalnız ona görə yox ki, mən bu şərtlərin tamamilə əsaslı olduğunu etiraf edirəm, başlıca olaraq ona görə ki, mən öz həyatım üçün sizə borcluyam və öləndək özümü sizə borclu hesab edəcəyəm”.

“Elə isə, cənablar, daha gecikməyin, işə başlayaq! – dedim. – Alın, bu sizin üçün üç müşket, bu barıt, bu da güllə. İndi deyın görək, sizin fikrinizcə, biz nə etməliyik?” Kapitan yenə də mənə minnətdarlığını bildirdi və dedi ki, rəhbərlik və məsləhət vermək ixtiyarı sizdədir. Mən isə dedim: “Mənə elə gəlir ki, biz qəti hərəkət etməliyik və nə qədər ki onlar yatmışlar, gizlicə yaxınlaşıb əlimizdəki tüfənglərin hamısından atəş açaraq onlara divan tutmaq bizim üçün daha asan olar. Ölən ölər, sağ qalanlardan da kim təslim olub aman istəsə, onları, əlbəttə, bağışlamaq mümkündür”.

Kapitan qorxa-qorxa etiraz etdi ki, bir bu qədər qan tökməyə razı olmaq istəməzdi və mümkündürsə, belə bir amansızlıqdan vaz keçməyi məsləhət görərdi. Bu adamlardan ancaq ikisi islahedilməz yaramazdır, gəmidə qiyama başlayanlar da elə onlardır. Onlar əlimizdən çıxıb gəmiyə qayıtsalar, biz məhv olduq, çünki onlar bütün qalan dənizçilərlə birlikdə buraya qayıdıb hamımızı qırırlar. “Demək, mənim məsləhətimi qəbul etmək lazımdır, – dedim. – Özünüz görürsünüz ki, biz istər-istəməz amansız olmalıyıq, xilas olmaq üçün bu, yeganə vasitədir”. Lakin gördüm ki, kapitan yenə də tərəddüd edir, buna görə də ona dedim ki, öz yoldaşları ilə necə istəyirsə, eləcə də hərəkət etsin.

Bizim aramızdakı bu söhbət çox uzun çəkdiyindən dənizçilər oyanmağa başladılar. Onlardan iki nəfərinin artıq ayaq üstə dayanıldığını görəndə mən qiyamı başlayanların bunlar olub-olmadığını

kapitandan soruşdum. “Xeyr”, – deyə o cavab verdi. “Elə isə qoy getsinlər, – dedim, – onlara mane olmayaq. Görünür, güllədən xilas olmaq üçün tale özü onları yuxudan oyatmışdır. Lakin qalanlarını əldən buraxsanız, özünüzdən küsün”.

Bu sözlər kapitanda qətiyyət əmələ gətirdi. O, muşketi götürüb, tapançanı kəmərinə taxdı, öz yoldaşları ilə birlikdə irəli getdi. Onların da hərəsi bir muşket götürmüşdü. Oyanmış quldurlardan biri onların ayaq səsinə eşidib çevrildi və öz əsirlərinin əllərindəki tüfəngləri görəndə kimi hay-küy saldı. Lakin artıq gec idi: o çağırən kimi iki güllə açıldı. Birini kapitanın köməkçisi, o birini də sərnəşin atmışdı, kapitan öz gülləsini ehtiyat üçün saxlamışdı. Atanlar pis nişan almamışdılar, quldurlardan biri ölmüş, birisi də ağır yaralanmışdı. Lakin yaralanan yenə ayağa qalxıb yoldaşlarını köməyə çağırmağa başladı. Bu dəmdə kapitan ona yaxınlaşdı və dedi: “Gecdir, indi səni artıq heç kəs xilas edə bilməz. Al, bu da göstərdiyin xəyanətin müqafatı. Yaxşısı budur ki, Allaha dua et, səni bağışlasın”. Bu sözləri deyib əlindəki tüfəngi qaldırdı və qundaqla xainin başına elə bərk vurdu ki, o, əbədi olaraq susdu. İndi bizim üç düşmənimiz qalırdı ki, onlardan da biri yüngül yaralanmışdı. Bu arada mən də gəlib çıxdım. Düşmənlər xilas ola bilməyəcəklərini görüb onlara aman verməmizi xahiş etdilər. Kapitan cavab verdi ki, işlədikləri xəyanətdən peşman olduqlarını işdə sübut edib, gəmini Yamaykaya geri qaytarmaqda kapitana kömək edəcəklərinə and içərlərsə, onları bağışlamağa hazırıq. Onlar kapitanın qarşısında diz çöküb öz əməllərinə ürəkəndən peşman olduqlarına onu səmimiyyətlə inandırmağa başladılar. Kapitan onların and-amanlarına inandı, onları bağışlamaq istədi. Buna mən də etiraz etmədim, lakin tələb etdim ki, bu adada olduqları müddətdə əsirlərin əllərini və ayaqlarını bağlasınlar.

Bu danışq davam etdiyi müddətdə mən Cüməyə və kapitanın köməkçisinə barkasın yanına qaçıb yelkəni və kürəkləri çıxartmağı əmr etdim. Adada gəzib hərlənən digər üç dənizçi də tezliklə gəlib çıxdı. Onlar çox uzaqda imişlər, bizim güllələrin səsinə eşidib gəlmişdilər. İndi kapitanın daha onların əsiri deyil, hakimi olduğunu görüncə heç bir müqavimət göstərməyib, etiraz etmədən əl-ayaqlarınının bağlanmasına razı oldular. Beləliklə də, biz bütünlüklə qalib gəldik.

İndi kapitan və mən başımıza gələn macəraları və fəlakətləri bir-birimizə danışa bilərdik. Əvvəlcə mən başladım. Həyatımın bütün tarixini ona danışdım. O, çox diqqətlə qulaq asırdı və ölümdən qurtarmaq üçün mənə imkan yaratmış, ərzaq və silah vermiş təsadüfi hadisələr onda təsviredilməz bir heyrət oyandırdı. Mənim danışdığım əhvalatların onu bu qədər həyəcanlandırması bir o qədər də təəccüblü deyildir, çünki, doğrudan da, mənim bu adada keçirmiş olduğum həyat başdan-başa bir möcüzə idi. Lakin o, mənə qulaq asandan sonra öz taleyi haqqında fikirləşməyə başladığıda və bu adada qalmağımın onun həyatını xilas etmək üçün bir səbəb olduğunu fikirləşdikdə istər-istəməz gözləri yaşardı və başqa heç bir söz deyə bilmədi.

Hər şeyi danışib qurtardıqdan sonra kapitanı və yoldaşlarını öz qalama dəvət etdim. Biz qalaya mənim həmişəki yolumla, yəni evin damından daxil olduq. Mən öz qonaqlarıma mümkün olan axşam yeməyi verdikdən sonra uzun illər ərzində təkbəşinə yaşayarkən hər cür mahirənə vasitələrlə düzəltdiyim ev əşyalarını və qab-qacağı onlara göstərdim.

Burada göstərdiyim hər şey, danışdığım hər bir əhvalat onlara bir möcüzə kimi görünürdü. Lakin kapitanı hər şeydən çox heyrətləndirən cəhət evimin çox ustalıqla meşənin sıx bir yerində düzəldilməsi idi. Burada ağaclar tropik iqlimin gücünə nisbətən çox tez böyüdükləri üçün mənim saldıığım pöhrəlik bu iyirmi ilin içərisində qalın bir meşəyə çevrilmişdi. Evimə isə ancaq vaxtilə ağacları əkərkən qoyduğum dar və əyri-üyrü bir çıxırla keçib-gəlmək mümkün idi. Yenə qonaqlarıma izah etdim ki, bu qala mənim əsas mənzilimdir, lakin varlı adamların hamısında olduğu kimi, mənim də uzaq bir yerdə-yaylaqda sarayım vardır ki, ara-sıra oraya da gedirəm. Mən onu başqa bir vaxtda göstərəcəyimi vəd edib dedim ki, hələlik ondan da vacib bir işim var. Sizin gəmini düşmənlərin əlindən necə almaq haqqında düşünmək lazımdır. Kapitan mənimlə razılaşıdı, lakin əlavə edib dedi ki, heç bilmirəm, nə edək. Gəmidə hələ iyirmi altı adam qalmışdı. Onların hamısı qiyamda iştirak etmişlər, bu isə bizim qanunlara görə, ölüm cəzasına layiq bir cinayətdir. Bizə təslim olacaqları təqdirdə, İngiltərəyə və ya onun müstəmləkələrindən birinə qayıdan kimi asılacaqlarını quldurlar çox yaxşı bilirlər. Buna görə də onlar son nəfəslərində mükəmməl göstərəcəklər. Belə bir

vəziyyətdə isə bizim bu zəif qüvvə ilə onlara qarşı vuruşmağımız mümkün deyildir. Kapitanın bu sözlərindən sonra mən fikrə getdim. Çünki kapitanın sözləri mənə çox haqlı görünmüşdü. Lakin mümkün qədər tez və qəti bir plan fikirləşmək lazım idi: biz ya gərək onları hiylə ilə tora salıb sonra qəflətən üzərlərinə hücum edəydik, ya da sahilə çıxıb bizi qırmalarına mane olaydıq. Mən fikirləşdim ki, yəqin, gəmidəkilər qayığın bu qədər gec qayıtmasından təşvişə düşmüşlər. Onlar sahilə göndərilmiş dənizçilərin başına nə iş gəldiyini çox keçmədən öyrənmək istəyəcək və buraya başqa bir qayıq göndərəcəklər. Bu dəfə gələn adamların hamısı silahlı olacaq və biz onlarla bacarmayacağıq. Kapitan mənim bu fikrimlə bütünlüklə razılaşdı.

Belə olduqda mən dedim: hər şeydən əvvəl biz çalışmalıyıq ki, quldurlar öz barkaslarını apara bilməsinlər, bunun üçün barkası yararsız bir hala salmaq lazımdır. Biz o saat barkasın yanına getdik. Barkasda bir neçə silah, barıt, biri araq, digəri isə romla dolu olan iki şüşə, bir torba suxarı, parusinə sarınmış böyük (beş-altı girvənkəlik) qənd parçası var idi. Bu şeylərin hamısı, xüsusən araq ilə qənd mənə çox lazım idi, neçə illərdən bəri idi ki, dilimə belə şeylər vurmamışdım.

Bütün bu şeyləri (avarlar, yelkən, dor ağacı və sükan, necə ki demişdim, əvvəlcə çıxarılmışdı) sahilə çıxarıb barkasın dibində böyük bir deşik açdıq. Beləliklə, düşmənlər bizdən güclü olsaydı və biz onlarla bacara bilməsəydik də, fərqi yoxdur, onlar öz barkaslarını yenə də apara bilməzdilər. Etiraf edirəm ki, gəmini quldurlardan geri almağın mümkün olacağına mən bir o qədər də inanmırdım. Öz-özümə deyirdim ki, qoy onların barkası bizə qalsın, onu təmir etmək çox asandır. Belə bir gəmi ilə mən asanlıqla küləkaltı adalara qədər gedib çıxıb bilərəm. Yolüstü öz ispaniyalı dostlarımıza da dəyib onları da götürə bilərəm, çünki mən onları heç unutmamışdım. Hamımız birlikdə barkası qabarma zamanı suyun gəlib çata bilməyəcəyi hündür bir yerə çəkib çıxartdıqdan sonra, dincəlmək və bundan sonra nə etmək lazım gəldiyini məsləhətləşmək üçün bir qədər əyləşdik. Lakin biz hələ söhbətə başlamamışdıq ki, birdən gəmidən atılan topların səslərini eşitdik. Gəmidə bayraq qaldırıldı. Bu işarələr, görünür, barkasın geri qayıtması üçün idi. Lakin barkas yerindən tərpənmirdi. Bayraqlarla yenə də arasıkəsilmədən işarə verirdilər.

Nəhayət, bütün bu işarələr cavabsız qaldığı və barkas geri qayıtmadığı üçün gəmidən ikinci bir qayıq endirdilər (bunların hamısını müşahidə borusu ilə mən lap yaxşıca görürdüm). Qayıq sahilə tərəf gəlirdi, yaxınlaşdıqda biz qayığın içində on nəfərə qədər silahlı adam olduğunu gördük.

Gəmidən sahilədək olan məsafə altı milə yaxındı, buna görə də qayığın içindəkiləri tələsmədən gözdən keçirmək üçün vaxtımız var idi. Hətta biz onların üzlerini də görürdük. Axın qayığı barkasın yan aldığı yerdən bir qədər şərqə tərəf aparmışdı, avar çəkən dənizçilər isə, yəqin, barkasın yan aldığı yerə yanaşmaq istəyirdilər, buna görə də qayıq bir müddət sahilboyu getməli oldu.

Bu zaman, təkrar edirəm, biz yaxşıca baxıb onların hər birini gözdən keçirdik. Kapitan onların hamısını tanımışdı və hər birinin haqqında öz fikrini mənə bildirmişdi. Kapitanın dediyinə görə, onların içində üç nəfər çox yaxşı dənizçi var idi. O, əmin idi ki, bu dənizçilər zor və təhdid gücünə qiyamda iştirak etməyə məcbur olmuşdular, lakin bosman və qayıqdakı digər dənizçilər ən qəddar quldurlar imiş. “Qorxuram ki, biz bunlarla bacarmayaq, – deyə kapitan əlavə etdi. – Bunlar alçaq məxluqdur, qəti müqavimət göstərəcəklər, qorxuram ki, qabaqlarında dayana bilməyək”.

Mən gülərək ona cavab verdim ki, biz vəziyyətdə olan adamlarda qorxu ola bilməz. Məgər bizim qorxmağa haqqımız varmı? Bizi gələcəkdə nə gözləyir-gözləsin, hər halda, indiki həyatımızdan yaxşı olacaqdır, demək, bu vəziyyətdən qurtarmaq üçün mövcud olan hər bir çıxış yolunu, hətta ölümün özünü belə bir nicat hesab etməliyik. Mənim təkbəşinə burada keçirdiyim həyat haqqında nə düşündüyünü ondan soruşdum. Öz azadlığım üçün həyatımı təhlükəyə atmağın mənası olduğuna o, doğrudanmı, şərik deyildir? Mən dedim: “Bəs sizin bir az əvvəl dediyiniz sözlər nə oldu? Siz demirdinizmi ki, mən bu adada məhz sizin həyatınızı xilas etmək üçün taleyin öz əli ilə saxlanmışam? Şəxsən mənə gəldikdə isə, məni qorxudan başqa şeydir”. “Nədir?” – deyə o soruşdu. “Məni qorxudan odur ki, bu adamların içində, sizin dediyiniz kimi, üç-dörd nəfər namuslu dənizçi vardır ki, biz onları bağışlamalıyıq. Hamısı xain olsaydı, onları məhv etməyə ixtiyarım olduğuna bir an belə şübhə etməzdim. Bunu Allahın onlara verdiyi bir cəza hesab edərdim. Bu adaya hər kim gəlir-gəlsin, o, bizim hökmümüzə tabe

olacaqdır, onu öldürmək və ya bağışlamaq isə öz hərəkətlərindən, bizə münasibətindən asılıdır”.

Mən bərkdən, şən bir tərzdə danışırdım. Məndəki bu inam kapitana da sirayət etdi və biz qızgıncasına işə başladıq. Hələ əvvəlcə, yəni gəmidən ikinci qayıq endirilərkən biz əsirləri uzaq bir yerdə gizlətməyin qeydinə qalmışdıq. Onlardan (kapitanın dediyinə görə) daha çox təhlükəli olan iki nəfərini Cümə ilə kapitan köməkçisinin nəzarəti altında öz anbarıma göndərmişdim. Belə bir yerdən qaçmaq asan deyildi, qalanı əhatə edən qalın meşənin içində, çətin ki, yolu tapa bilərdilər. Qalada onları yenidən sarımsıdılar, lakin onlara yemək qoyub bildirmişdilər ki, özlərini yaxşı aparsalar, bir-iki gündən sonra azad ediləcəklər, yox, əgər qaçmaq xəyalında olsalar, lap ilk təşəbbüsdə heç bir aman verilmədən öldürüləcəklər. Onlar bu həbs cəzasına səbirlə dözəcəklərini vəd etmiş və onları ac və qaranlıqda qoymadıqları üçün qızgın təşəkkür etmişdilər, çünki Cümə onlara bizim düzəltdiyimiz şamlardan da bir neçəsini vermişdi. Cümə qapını məhbusların üzünə bağlayıb o saat mənim yanıma qayıtmışdı, lakin onlar elə başa düşmüşdülər ki, Cümə qapının dalında dayanıb keşik çəkir.

Qalan dörd əsirə bir o qədər də sərt rəftar etmədik. Doğrudur, onlardan ikisini bir müddətə dək əl-ayaqları bağlı halda saxladığımız, çünki kapitan onlara inanmırdı, lakin digər iki nəfərini isə hətta kapitanın xüsusi zəmanəti ilə, qulluğa da qəbul etdim. Onların hər ikisi and içib söz verdilər ki, mənə sədaqət və namusla qulluq edəcəklər. Beləliklə, bu iki dənizçini, kapitanı və onun iki yoldaşını da hesaba alsaq, indi biz yeddi nəfər idik, özümüz də yaxşı silahlanmışdıq və indicə gəlib buraya çıxacaq on nəfərin öhdəsindən asanlıqla gələcəyimizə şübhə etmirdim, bir də ki onların içərisində, kapitanın dediyinə görə, üç-dörd nəfər namuslu adam da var idi.

Onlar barkası qoyduğumuz yerdə adaya yaxınlaşıb sahilə çıxdılar, qayıqdan düşdükdən sonra onu çəkib sahilə çıxartdılar, bu isə məni çox sevindirdi. Doğrusu, mən çox qorxurdum ki, onlar ehtiyatlı davranıb sahilə az qalmış lövbər salaraq dayanacaq, iki-üç nəfər dənizçi isə qayığa keşik çəkmək üçün qalacaqdır. Belə olsaydı, biz qayığı ələ keçirə bilməzdik.

Sahilə çıxan kimi onlar, hər şeydən əvvəl, öz barkaslarının yanına yüyürdülər. Barkasdan hər şeyin çıxarıldığını, bütün ləvazimatın

götürüldüyünü, içindəki yükün yox olduğunu və barkasın dibində bir deşik açıldığını gördükdə onların nə qədər heyrətləndiklərini təsəvvür etmək çətin deyil.

Onlar uzun müddət bir-biri ilə danışib qayıqlarının bu hala necə düşdüyünü qızgın surətdə müzakirə etdilər, sonra bərkdən qışqıra-raq öz yoldaşlarını çağırmağa başladılar. Lakin onların bu qədər çağırmağından bir şey çıxmadı. Belə olduqda onlar cərgə ilə düzülərək komanda üzrə öz tufənglərindən atəş açdılar. Atəşin səsi bir neçə dəfə meşədə əks-səda verdi. Lakin bundan da bir nəticə çıxmadı: mağaradakılar bu atəşin səsini eşidə bilməzdilər; bizim yanı- mızdakılar isə eşitsələr də, onlara səs verməyə cəsarət etməzdilər.

Öz çağırışlarının cavabsız qaldığını görən qiyamçılar elə bərk qorxdular ki (bunu sonra özləri bizə nağıl etdilər), gedib barkasın dibində deşik açıldığını, adaya çıxmış adamların isə öldürüldük-lərini gəmidəkilərə xəbər vermək üçün o saat gəmiyə qayıtmağı qərara aldılar. Biz gördük ki, onlar tələsik qayıdığı suya salıb içinə doluşdular.

Bu vaxtadək gəmini ələ keçirə biləcəyimizə inanan kapitan indi tamamilə ruhdan düşdü. O qorxurdu ki, adaya gələn dənizçilərin yox olduqlarını gəmidə öyrənən kimi yeni kapitan lövbərləri qaldırmağı əmr edəcək, o vaxt hər şey əlvida, bütün ümidlər boşə çıxacaqdır.

Lakin tezliklə kapitanı daha bərk qorxudan yeni bir hadisə baş verdi. Qayıq sahilədən heç iyirmi sajen ayrılmamışdı ki, gördük ki, birdən-birə geri dönüb, yenidən bizim adaya tərəf gəlməyə başladı. Görünür, dənizçilər yolda bir-birilə danışib söhbət etmiş və yeni bir qərara gəlmişdilər. Biz dinməzcə dayanıb onları seyr edirdik. Sahilə yanaşdıqdan sonra onlardan üç nəfər qayığın içində qaldı, qalan yeddi nəfər isə adanın içərilərinə tərəf getdilər, görünür, öz itmiş yoldaşlarını axtarıb tapmaq istəyirdilər.

Bu, bizi çox narahat etdi, çünki bizim üçün əlverişsiz bir vəziy- yət yaranırdı. Biz sahilə çıxmış yeddi nəfəri ələ keçirə bilsəydik belə, qazandığımız qələbə yenə də səmərəsiz olacaqdı, çünki qayıq qalan üç nəfərlə birlikdə əlimizdən çıxacaqdı. Onlar isə gəmiyə qayıdıb üz vermiş bədbəxtlik haqqında öz yoldaşlarına məlumat verəcək, gəmi isə o saat lövbəri qaldırıb yola düşəcək və deməli, o, həmişəlik bizim əlimizdən çıxacaqdı.

Hər halda, bütün bunların necə bir nəticə ilə qurtaracağını səbir edib gözləməkdən başqa bir çarəmiz yox idi. Yeddi dənizçi sahilə çıxdıqdan sonra qalan üç nəfərlə qayıq yenə də uzaqlaşdı sahildən xeyli qıraqda lövbər salaraq dayandı, beləliklə, biz qayığa yaxınlaşmaq imkanından məhrum olduq.

Sahilə çıxmış dənizçilər isə bir-birindən aralanmamaq üçün çiyin-çiyinə gedirdilər, onlar təpəyə dırmanmağa başladılar, mənim evim isə elə həmin təpənin altında idi. Onları çox yaxşı görürdük, lakin onlar bizi görə bilməzdilər. Onlar gəlib bizim tərəfə yaxınlaşsaydılar, bu, bizi çox sevindirirdi, çünki yaxın məsafədən onlara atəş açmağa bilərdik. Biz ümid edirdik ki, onlar, heç olmasa, adanın üzübündəki sahilinə gedərlər, çünki onda biz başımızı qaladan bayıra çıxara bilərdik.

Lakin dənizçilər təpənin hündür yerinə çatıb dayandılar və yenə də bərkdən qışqırmağa başladılar. Təpənin bu yerində adanın dənizə tərəf bütün şimal-şərq hissəsi, onun meşələri və düzləri görünürdü. Nəhayət, cavab gəlmədiyini görüb, həm də, yəqin ki, sahilədən uzaqlaşmaqdan qorxduqları üçün onlar bir ağacın altında əyləşərək müşavirə etməyə başladılar. Onlar da, səhər gəlmiş quldurlar kimi uzanıb yatsa idilər, yaxşı olardı, çünki o vaxt biz onların öhdəsindən tez gələ bilərdik. Lakin qorxu adamı yatmağa qoymur. Görünür, bu adamlar da təhlükənin nədən ibarət olduğunu və hansı tərəfdən gələ biləcəyini təyin edə bilməsələr də, hər halda, qorxurdular.

Onların müşavirə etdiklərini görəndə kapitan çox ağıllı bir mülahizə irəli sürüb dedi ki, çox ola bilər, onlar öz hərbi şuralarında itmiş yoldaşlarına işarə vermək qərarına gələcək və bu məqsədlə yenə də hamısı birlikdə öz tufənglərindən atəş açacaqlar. Atəşdən sonra tufəngləri hələ boş ikən biz dərhal onların üzərinə hücum edə bilərik. O zaman təslim olmaqdan başqa, onların heç bir çarəsi qalmaz və bu işi qan tökmədən qurtarmaq olar. Bu, zənnimcə, pis plan deyildi, lakin onun həyata keçirilməsi üçün biz düşməne ən çox yaxın olan bir məsafədə olmalı idik, çünki atəş açılan dəqiqədə silahları yenidən doldurmağa macal tapmamış biz onların üzərinə hücum etməliydik. Lakin onlar isə heç atəş açmaq haqqında fikirləşməzdilər.

Biz uzun müddət pusquda oturduq və heç bir qərara gələ bilmədik. Nəhayət, dedim ki, mənim fikrimcə, gecə düşənədək biz heç

bir şey edə bilməyəcəyik. O vaxtadək bu yeddi nəfər qayığa qayıtmazsa, biz gecənin qaranlığında gözə görünmədən dənizə tərəf gedər və qayıqda qalan o üç nəfəri hər hansı bir hiylə ilə aldadıb sahilə gətirə bilərik.

Vaxt çox ləng keçirdi. Biz pusquda uzun zaman qaldıq və onların nə vaxt öz yerlərindən tərpənəcəklərini səbirsizliklə gözlədik. Bizə elə gəlirdi ki, onların bu müşavirəsi qurtaran şey deyil. Onların birdən-birə qalxıb düz dənizə doğru getdiklərini gördükdə isə lap ümidimizi itirdik. Yəqin ki, qorxu yoldaşlıq hissinə üstün gəlmişdi və bu adada qalmaq onlara təhlükəli görünmüş və öz məhv olmuş yoldaşlarını axtarmadan gəmiyə qayıtmağı qərara almışdılar.

İşimizin xarab olduğunu fikirləşdim. Mən bu fikrimi kapitana da dedim; onda elə bir ümitsizlik əmələ gəldi ki, az qala, lap dəhşətə gələcəkdi. Lakin burada mən düşməni geri qaytarmaq üçün o saat bir plan fikirləşdim. Bu plan mənim niyyətimə çox yaxşı cavab verirdi.

Cüməni və kapitanın köməkçisini yanıma çağırıb əmr etdim ki, vaxtilə vəhşilər Cüməni qovarkən onun üzüb keçdiyi limanı hərlənib yarım mil qərbə tərəf gedərək təpənin üstünə çıxsınlar və qayığa tərəf gedən dənizçilər eşidincəyə qədər var güclərilə çıxırsınlar. Sonra onlara tapşırıdım ki, dənizçilər eşidib cavab verəndə başqa bir yerə qaçaraq oradan çıxıb səs versinlər və beləliklə, yerlərini dəyişə-dəyişə düşmənləri aldadıb adanın içərilərinə tərəf aparıb meşədə azdırsınlar, sonra isə özləri mənim göstərdiyim gizli yolla yanıma qayıtsınlar.

Dənizçilər artıq qayığa minir və üzüb getməyə hazır idilər ki, birdən liman tərəfdən bərk bağırtı səsləri eşidildi: bu çıxıran Cümə və kapitanın köməkçisi idi. Onlar səsi eşidən kimi dərhal çağırışa cavab verib sahilboyu səs gələn tərəfə qaçmağa başladılar, lakin kiçik liman onların yolunu kəsmişdi, dənizdə qabarma olduğu üçün limanın suyu çoxalmışdı, keçmək mümkün deyildi. Belə olduqda onlar öz aralarında məsləhətləşdilər və qayıqdakı yoldaşlarını səsləyib çağırıldılar ki, qayığı gətirib onları limanın o biri sahilinə keçirtsinlər. Elə mən də bunu istəyirdim.

Onlar limanın o biri sahilinə keçərək qayıqda qalmış yoldaşlarından birini də özləri ilə bərabər götürüb irəliyə yüyürdülər. Beləliklə, qayıqda ikicə nəfər qaldı. Mən onların qayığı limanın lap qurtaracağına yaxın yerə çəkib bir kötüyə bağladıklarını da gördüm.

Bu, məni çox sevindirdi, çünki hər şey bizim xeyrimizə öz qaydası ilə gedirdi. Cümə ilə kapitan köməkçisi öz işlərində olsunlar deyə, mən dəstənin qalan hissəsinə dalımcə gəlməyi əmr etdim. Biz gizlənə-gizlənə limanı hərlənib qəflətən sahildə qalmış quldurların qabağına çıxdıq.

Onlardan biri qayığın içində oturmuş, digəri isə sahildə uzanıb mürgüləyirdi. Bizi üç addımlıqda gördükdə o qalxıb qaçmaq istədi, lakin qabaqda dayanmış kapitan onun üzərinə hücum edib, tufəngin qundağı ilə vurdu. Sonra o biri dənizçiyə göz açmağa aman verməyib qışqırdı: “Təslim ol, yoxsa öləcəksən!”

Özünün beş nəfərlə üz-üzə dayandığını və yeganə müttəfiqinin də bu saat öldürüldüyünü gören yalnız bir adamı təslim olmağa inandırmaq üçün bir o qədər də böyük natiq olmaq lazım deyildir. Həm də bu, kapitanın dediyinə görə, könüllü surətdə deyil, əksəriyyətin təsiri altında zorla qiyamçılara qoşulmuş üç dənizçidən biri idi. Buna görə də o nəinki bizim ilk tələbimiz üzrə təslim oldu, hətta özü də lap səmimi surətdə bildirdi ki, bizim tərəfimizə keçmək istəyir.

Cümə ilə kapitan köməkçisi isə öz işlərini çox əla aparır və hələ də çağırıb səsləyirdilər. Dənizçilərin səsinə səs verərək onları dağdan-dağa, meşədən-meşəyə aparıb bütün adanı hərləndirmiş və axırda adanın elə uzaq bir yerinə aparıb çıxartmışdılar ki, axşama qədər oradan sahilə qayıtmaq mümkün deyildi. Düşmənləri nə qədər yorub əldən saldıqları bundan anlaşılırdı ki, evə qayıdarkən Cümə ilə kapitan köməkçisində taqət qalmamışdı və ayaqları dallarınca gəlmirdi.

İndi bizim bir işimiz qalırdı ki, bu da pusquda dayanıb, qayığın olduğu yerə qayıdan dənizçiləri gözləmək və qaranlıqda qəflətən üstlərinə hücum edib onları təslim olmağa məcbur etmək idi.

Cümə və yoldaşı qayıdandan sonra biz onları bir neçə saat gözləməli olduq, nəhayət, xeyli gözlədikdən sonra onların yavaş-yavaş sahilə tərəf gəldiklərini eşitdik. Onlar tək-tək və bir-birindən aralı gəldirdilər. Qabaqdakılar daldakılara çıxırdı: “Tez gəlin!” Daldakılar isə deyirdilər ki, yeriyyə bilmirik, ayaqlarımız dalımızca gəlmir, biz isə bütün bunları eşidəndə sevinirdik, çünki bizim xeyrimizə idi.

Nəhayət, onlar gəlib qayığa çatdılar. Onu da deyim ki, bu bir neçə saatin ərzində dənizdə çəkilmə başlanmış və kötüyə bağlanmış qayıq da indi quruda qalmışdı. Qayığın qum üzərində qaldığını

və içindəki adamların da yox olduğunu görərkən onların necə bir vəziyyətə düşdüklerini təsvir etmək mümkün deyil. Onlar ucadan fəryad edərək öz talelərinə lənətlər yağdırırdılar; fəryad edib qışqırırdılar ki, tilsimli bir adaya gəlib çıxmışlar, bu ada ya quldurların məskənidir, indicə onların hamısını gəlib qıracaqlar, ya da burada şeytanlar yaşayır və bu şeytanlar onları diri-diri dartıb aparacaqlar. Onlar bir neçə dəfə öz yoldaşlarını adları ilə çağırıb səsledilər, lakin, təbiidir ki, heç bir cavab almadılar. Axşamın alçaqlığında biz onların əllərini oynadaraq şaşırmış halda necə irəliyə və geriye qaçdıqlarını gördük. Məqsədsiz surətdə oraya-buraya qaçmaqdan yorulub, çarəsizlikdən qaçıb qayığın içinə doluşdular, lakin aradan bir dəqiqə belə keçməmiş onlar yenidən sahilə çıxıb irəliyə-geriyə qaçmağa başladılar.

Mənim adamlarım ortalıq bir az da qaralınca düşmənin üstünə hücum etmək üçün məndən icazə istədilər. Lakin mən bu qədər qan tökmək istəmirdim və qiyamçıların öhdəsindən sülh yolu ilə gəlməyi qərara almışdım. Xüsusən mən düşmənin başdan-ayağa silahlı olduğunu bilirdim və buna görə də öz adamlarımla həyatını təhlükəyə atmaq istəmirdim. Düşmən qüvvələrinin iki və ya üç dəstəyə parçalanmasını gözləmək lazım idi. Hələlik mən öz səngərimi qayığa daha da yaxınlaşdırdım. Cümə ilə kapitanı qabağa göndərdim. Onlar üzüqoylu sürünərək düşməne lap yaxınlaşmalı idilər ki, lazım olduqda sərrast atəş açsınlar.

Lakin bu vəziyyətdə çox sürünməli olmadılar, çünki düşmənin dəstəsindən ayrılmış üç nəfər, iki dənizçi və bosman, demək olar ki, lap onlarla üz-üzə gəldi; bu üç nəfərdən biri, deyildiyi kimi, qiyamın əsas başçısı olan bosman idi, indi o, tamamilə ruhdan düşmüşdü. Kapitan, öz başına gələn bütün bədbəxtliklərdə əsas müqəssir olan bu adamın səsinə eşidib, ələ keçdiyini başa düşüncə, o qədər qəzəbləndi ki, heç səbir edib onun həmin adam olub-olmadığını da yoxlamadı. Bosman yaxınlaşan kimi kapitan və Cümə ayağa qalxıb atəş açmışdılar.

Bosman o saat tirtap yerə sərilmiş, dənizçilərdən biri ağır yaralanmışdı, o, iki saatdan sonra öldü, üçüncüsü isə qaçmışdı.

Güllə səslərini eşidən kimi mən indi qabaqdakıları da hesaba almaqla sayı səkkiz nəfərə çatmış ordumun əsas hissəsini irəli yeritdim. Ordumun bütün heyətinin tərkibi belə idi: mən – generalissimus

idim. Cümə – general-leytenant idi, sonra kapitan və onun iki zabiti gəlirdi, etibar edib əllərinə silah verdiyimiz üç hərbi əsir isə mənim ordumun əsgərləri idi.

Biz düşməne o zaman yaxınlaşdıq ki, ortalıq tamamilə qaralmışdı və bizim neçə nəfər olduğumuzu onlar anlaya bilməzdi. Mən quldurların qayıqda qoyub getdikləri və sonra bizə əsir düşən, indi isə bizim tərəfimizdə vuruşan dənizçini yanıma çağırıb əmr etdim ki, öz əvvəlki yoldaşlarını adbaad səsleyib çağırınsın. Mən atışmadan əvvəl onlarla danışığa girmək və baş tutsa, bu işi elə sülh yolu ilə qurtarmaq istəyirdim; mənim niyyətim tamamilə baş tutdu. Başqa cür ola da bilməzdi. Çünki düşmənlər elə bir vəziyyətə düşmüşdürlər ki, təslim olmaqdan başqa çarələri qalmamışdı. Beləliklə, mənim seçdiyim nümayəndə var gücü ilə çıxırmağa başladı: “Tom Smit! Tom Smit!” Tom Smit o saat cavab verib dedi: “Məni çağıran kimdir? Robinzon, sənsən?” O, görünür, bu dənizçini səsindən tanımışdı. Robinzon cavab verdi: “Hə, hə, mənəm! Tom Smit, Allah xatirinə, silahını at, təslim ol, yoxsa tələf olarsınız. Sizi bir dəqiqədə məhv edərlər”. “Axı kimə təslim olaq? O adamlar haradadır?” – deyə Tom Smit yenə də səsəndi. “Buradadırlar! – deyə Robinzon cavab verdi. – Onlar əlli nəfərdir, bizim kapitan da onlardır. Artıq iki saat olar ki, onlar bizi təqib edirlər. Bosman öldürülmüşdür, Vil Fray yaralanmışdır, məni isə əsir almışlar. Bu dəqiqə təslim olmasanız, həyata əlvida edin, sizə aman verilməyəcəkdir”. Bu zaman Tom Smit qışqırdı: “Onlardan soruş görək, təslim olsaq, bizi bağışlayacaqlarmı?” “Yaxşı, indi kapitandan soruşaram”, – deyə Robinzon cavab verdi.

Burada kapitan özü işə qarışdı.

“Ey, Smit! Ey, oradakılar, hamınıza deyirəm! – deyə kapitan səsəndi. – Mənim səsimi tanıyırsınızmı? Qulaq ver, gör nə deyirəm. Əgər siz tezliklə silahınızı yerə qoyub təslim olsanız, Vill Atkinsdən başqa hamınızın bağışlanacağını vəd edirəm”. “Kapitan, Allah xatirinə, mənə yazığınız gəlsin, – deyə Vill Atkins yalvarmağa başladı. – Başqalarından mənim nəyim pisdir? Elə başqaları da mənim qədər müqəssirdirlər”.

Orasını qeyd edim ki, onun bu sözləri başdan-ayağa yalan idi, çünki gəmidə qiyam başlayarkən kapitanın üstünə birinci atılan, onu təhqir edən və söyüb qollarını bağlayan o idi. Buna görə də kapitan

Vill Atkinsə dedi ki, o, qeyd-şərtsiz təslim olmalıdır, onun ölməsi və ya yaşaması məsələsini isə qoy adanın valisi həll etsin. Adanın valisi mən idim, həm kapitan, həm də başqaları indi məni belə adlandırırdı.

Xülasə, üsyançılar silahı yerə qoyub təslim oldular və onlara aman verilməsi üçün yalvarmağa başladılar. Mənim əmrimlə, onlarla danışan dənizçi başqa iki nəfərlə birlikdə onların əl-qolunu bağladılar, sonra mənim əlli nəfərlə qorxunc ordum, əslində isə, əsir aldığımız üç nəfəri də saysaq, cəmisi səkkiz adamdan ibarət olan ordum əsirləri mühasirəyə alıb onların qayığını da zəbt etdi. Mən və Cümə isə bəzi ali dövlət mülahizələrinə görə, hələ özümüzü əsirlərə göstərmirdik.

Bizim birinci işimiz qayığı təmir etmək və gəmini necə ələ keçirmək haqqında fikirləşmək idi. Qiyamçılarla indi açıq danışa bilən kapitan onların etdiyi xəyanətin nə qədər alçaq, onların həyata keçirməyə fürsət tapmadıqları planların isə daha rəzil bir iş olduğunu bütün aydınlığı ilə izah etdi. Kapitan onları başa saldı ki, belə işlərin axırı yaxşı olmaz və onları, yəqin ki, dar ağacı gözləyir.

Canilər, görünür, tutduqları işə cani-dildən peşman olmuşdular, buna görə də yalnız bir şey, yəni həyatlarının bağışlanması üçün yalvarırdılar. Kapitan onlara cavab verib dedi ki, ona mənim ixtiyarım çatmaz, çünki siz mənim əsirim deyilsiniz. Siz zənn edirdiniz ki, bizi kimsəsiz və boş bir sahilə çıxartdınız, lakin tale bizi elə bir yerə gətirib çıxartmışdır ki, burada insan yaşayır, bütün adanı isə bir ingilis idarə edir. Kapitan dedi: “O, sizin hamınızı asdıra bilərdi, lakin alicənablıq göstərib sizi bağışlamışdır və yəqin ki, hamınızı İngiltərəyə göndərəcəkdir. Orada isə sizinlə qanunla rəftar ediləcəkdir. Lakin vali əmr etmişdir ki, Vill Atkins ölümə hazırlaşsın: sabah səhər o asılacaqdır”. Bunların hamısını kapitan, sadəcə olaraq, özü uydurmuşdu, lakin onun bu uydurması arzu olunan təsiri göstərmişdi: Atkins kapitanın ayaqlarına döşənib yalvarırdı ki, onun əvəzindən adanın valisindən xahiş etsin, qalan əsirlər də xahiş etməyə başladılar ki, onları İngiltərəyə göndərməsinlər.

Mənə elə gəldi ki, qurtuluş saatım bax, indi gəlib çatmışdır. Bu zavallılar o qədər qorxmışdular ki, əlbəttə, gəmini ələ keçirmək üçün bizə kömək etməyi onlara təklif etmək və onları inandırmaq çətin deyildi. Adanın müdhiş valisinin necə bir miskin görkəmə

malik olduğunu görməsinlər deyə, bir az kənara, bir ağacın dalına çəkilərək kapitanı səslədim. Bizimkilərdən biri səsimi eşitdi, kapitana yanaşıb dedi: “Kapitan, vali sizi çağırır!” Kapitan cavab verib dedi: “Zati-alilərinə xəbər verin ki, bu saat hüzurlarına gələcəyəm”. Bu söhbəti eşidərkən üsyançılarda daha şəkk-şübhə qalmadı. Onlar inanmışdılar ki, vali öz əlli nəfərlik ordusu ilə harada isə onların yaxınlığında dayanmışdır.

Kapitan yanıma gələrkən əsirlərin yardımı ilə gəmini zəbt etmək istədiyimi və fikirləşdiyim planı ona danışdım. Kapitan mənim fikrimə valeh olmuşdu və bu planı sabah səhər həyata keçirməyi qərara aldı. Lakin kapitana dedim ki, bu işi yerinə yetirmək üçün biz indidən əsirləri bir-birindən ayırmalıyıq. Atkinsi, mənim fikrimcə, özü kimi iki yaramaz cani ilə bərabər sarıyb məhbusların olduğu mağaraya salmaq lazımdır. Bunu Cüməyə və kapitan ilə birlikdə səhilə çıxmış iki yoldaşına tapşırıdım ki, onları oraya aparsınlar.

Elə də etdik: onların üçünü, doğrudan da, qaranlıq bir həbsxanadan fərqli olmayan mağaraya apardılar, qalanlarını isə, vaxtilə təsvir etdiyim yerə, mənim meşədəki yaylağıma göndərdim. Yaylağın ətrafındakı hündür çəpər buranı da kifayət qədər etibarlı bir həbsxanaya çevirmişdi, bundan başqa, məhbusların əl və ayaqları bağlı idi, həm də bilirdilər ki, taleləri özlərini necə aparacaqlarından asılıdır.

Ertəsi günü səhər kapitanı həmin dənizçilərin yanına göndərdim. Kapitan onlarla söhbət etməli, onların əsl niyyətlərini öyrənməli, sonra öz danışığı haqqında mənə məlumat verməli idi. Mən bu adamlara nə dərəcədə etibar etməyin və onları özümlə birlikdə gəmiyə götürməyin təhlükəli olub-olmadığını müəyyən etmək istəyirdim. Kapitan, onların hərəkətlərini, onu təhqir etdiklərini bir-bir saymış, öz təqsirləri üzündən nə qədər ağır və acınacaqlı bir vəziyyətə düşdüklərini dənizçilərə xatırlatmış və onlara demişdi ki, adanın valisi indi öz ixtiyarına görə onları bağışlasa da, gəmi İngiltərəyə çatan kimi onları yenə də xain adamlar kimi mühakimə edəcək və şübhəsiz ki, asacaqlar. Lakin gəmini quldurlardan geri almaqda mənə kömək etsəniz, o zaman adanın valisi, könüllü surətdə haqq işə qulluq etdiyinizi nəzərə alaraq, sizin əfviniz üçün çalışacaqdır.

Belə bir təklifi bu adamların nə qədər sevinclə qəbul etdiklərini anlamaq bir o qədər də çətin deyildir. Onlar kapitanın ayaqlarına

döşənərək onun uğrunda son damla qanlarına qədər vuruşacaqlarına and içmiş və bildirmişdilər ki, onların bağışlanmaları üçün xahişdə bulunarsa, bütün ömürləri boyu özlərini ona borclu hesab edəcək, dünyanın lap o biri başına da olsa, bərabər gedəcək və onu öz doğma ataları hesab edəcəklər. Kapitan onların cavabında demişdi: “Çox gözəl, mən bunların hamısını valiyə yetirərəm və öz tərəfimdən də sizin bağışlanmanızı xahiş edərəm”. Sonra kapitan yanıma qayıdaraq dənizçilərlə apardığı danışiq haqqında mənə ətraflı məlumat verib əlavə etdi ki, onun fikrincə, bu adamlara etibar etmək olar.

Lakin mən belə bir fikirdə idim ki, ehtiyat həmişə yaxşıdır, buna görə də kapitana təklif etdim ki, dənizçilərin yanına qayıtsın və hələlik onlardan yalnız bir nəfər götürsün. Qoy onlar bizim adama ehtiyacımız olduğunu düşünməsinlər. Gedib onlara desin ki, adamımız çox olsa da, sədaqətlərini yoxlamaq üçün içinzdən beş nəfər təcrübə üçün götürəcəyik; qalan iki nəfər qalada (yəni mənim mağaramda) yatan o üç nəfərlə bərabər vali tərəfindən zəmin saxlanılacaqdır, yoldaşları bizim vuruşmalarda öz andlarına xəyanət edib vədlərini pozsalar, zəmin saxlananların beşi də sahilə asılacaqdır.

Bu, çox ağır bir tədbir idi. Kapitan mənim cavabımı əsirlərə bildirdikdə onlar anladılar ki, bu adanın valisi ilə, deyəsən, zarafat etmək mümkün deyildir. Bir də ki, doğrudan da, onların yeganə çarələri mənim təklifimi qəbul etmək idi. İndi zəmin qalanlar özləri və kapitan öz yoldaşlarını başa salmalı idilər ki, anda xəyanət etməsinlər.

İndi bizim ordunun tərkibinə daxil olan döyüş qüvvələri bunlar idi: 1) kapitan, onun köməkçisi və sərnişin; 2) kapitanın zəmanəti ilə birinci dəstədən azad olunmuş iki əsir; 3) yaylağında qalan həmin o iki əsir, kapitanın tələbi ilə indi onlara azadlıq verilmişdi; 4) nəhayət, hamıdan sonra azad edilmiş dəstədən götürdüyümüz həmin beş nəfər; beləliklə, mağarada zəmin qalan beş adamdan başqa, biz cəmi on iki nəfər idik.

Bu qədər az bir qüvvə ilə gəmiyə hücum etməyin mümkün olub-olmadığını kapitandan soruşdum. Mən və Cümə adadan ayrılı bilməzdik. Bizim əlimizdə hələ yeddi nəfər adam qalırdı ki, onların keşiyini çəkib yedirtməliydik.

Mağaraya salınıb zamin saxlanmış beş nəfərə heç bir yumşaqılıq göstərməməyi qərara aldım. Gündə iki dəfə Cümə onlara yemək-icmək aparır və özü onları yedirdirdi, çünki biz onların əl-qolunu hələ açmamışdıq. Qalanlarına isə bir az sərbəstlik vermişdik. Onlar ərzağı daşıyıb gətirir və mağaradan bir qədər kənarında müəyyən yerə qoyur, Cümə də gedib oradan götürürdü.

Nəhayət, özümü bu iki nəfərə göstərməyi qərara aldım. Kapitanla bərabər onların yanına gəldim. Kapitan onlara dedi ki, mən valinin vəkiliyəm, vali əsirlərə nəzarət etmək işini mənə tapşırılmışdır, buna görə də məndən icazəsiz onların heç bir yerə getməyə ixtiyarları yoxdur və əgər qulaq asmasanız, elə o saat ayaqlarınızı zəncirləyib valinin qalasına salacaqlar. Bütün bu müddət ərzində mən bir dəfə də olsun, özümü adanın valisi kimi əsirlərə göstərməmişdim, mən həmişə özümü onlara valinin vəkili kimi göstərir və hər dəfə də valinin özü, onun qarnizonu, qalası və s. haqqında danışmışdım.

İndi kapitan maneəsiz bir surətdə hazırlıq işlərinə başlaya bilərdi: bunun üçün hər iki qayıq yaxşıca təmir və təchiz edib hər biri üçün də ayrıca komanda təyin etmək lazım idi. O, öz sərnəşinini qayığa komandir təyin edib, ona dörd nəfər də adam verdi; barkasın komandası isə kapitanın özündən, onun köməkçisindən və beş nəfər başqa dənizçidən ibarət idi. Onlar yaxşı vaxt yola düşdülər və gecə yarısı gəmiyə yaxınlaşdılar. Gəmidəkilər avarların səsini eşidib, dənizçiləri, adəti üzrə, qayıq səs-ləyərkən kapitan Robinzona əmr etdi ki, yalnız o cavab versin və desin ki, dənizçilərin hamısını gətirmişdir, lakin xeyli müddət onları axtardığı üçün bu qədər gecikmişdir, sonra o, buna bənzər bir çox yalanlar danışmağa başladı. O danışdıqca qayıq artıq gəminin yanına gəlib yanaşmışdı. Kapitan və onun köməkçisi əllərində tufəng birinci olaraq göyertəyə sıçrayıb çıxdılar və heç bir şeydən şübhələnməyərək dərhal onların qarşısına çıxmış iki qiyamçını – gəminin xarratını və kapitan köməkçisini tufəngin qundağı ilə vurub yerə sərdilər. Dənizçilər kapitanı müdafiə edirdi. Göyertədə olan dənizçilərin hamısı tutulmuşdu, onun ardınca kapitan göyertədən aşağı enən qapıları bağlamağı əmr etdi ki, dənizçilərin qalanı yuxarı çıxıb bilməyib aşağıda qalsınlar. O vaxta qədər ikinci qayıqın komandiri və dənizçiləri də gəlib burun tərəfdən gəmiyə çıxdılar, onlar gəminin mətbəxinə tərəf gedən yolu tutub üç nəfəri də əsir aldılar.

Göyertəni təmizlədikdən sonra kapitan öz köməkçisinə əmr etdi ki, üç nəfər götürüb qiyamçıların seçdikləri təzə kapitanın olduğu kayutun qapılarını sındırsın, çünki təzə kapitan və onunla birlikdə iki nəfər dənizçi ilk həyəcan səslərini eşidən kimi qaçıb orada gizlənməmişdilər. Onlar özləri ilə silah götürə bilməmişdilər, kapitan köməkçisi öz adamları ilə birlikdə kayutun qapısını kəsdirdikdə içəridən onları güllə ilə qarşıladılar. Güllə, köməkçinin qolunu deşmiş, o biri iki dənizçi isə yaralanmışdısa da, ölənməmişdi.

Kapitan köməkçisi yardım üçün qışqırmışdı. Özü isə ağır yaralanmasına baxmayaraq, əlində tapança kayuta girmiş və təzə kapitanı başından vurmuşdu. O, bir kəlmə belə danışmadan yerə sərilmişdi; güllə onun ağızından dəyib qulağının dibindən çıxmışdı. Bundan başqa, qalan qiyamçıların hamısı döyüşsüz təslim olmuşdular, belə ki, daha bir damcı da olsun, qan axıdılmamışdı.

Kapitan öz gəmisinə sahib olan kimi toplardan yeddi dəfə atəş açmağı əmr etmişdi. Bu, mənə verilən bir işarə idi, çünki şərtimizə görə işlərin müvəffəqiyyətlə qurtardığını kapitan bu işarə ilə bildirəcəkdi. Mən gecə saat ikiyə qədər sahilə oturub bu işarəni gözləmişdim və onu eşidərkən necə sevindiyimi özünüz təsəvvür edə bilərsiniz.

Ürəyim sakit olduğdan sonra o saat uzandım və uzanan kimi də yatdım, çünki bu gün keçirdiyimiz həyəcanlar məni tamamilə yormuşdu. Məni başqa bir atəş səsi oyatdı, yerimdən sıçrayıb qalxdım və kiminsə: “Vali! Vali!” – deyərək məni çağırıldığını eşitdim. Mən kapitanın səsini dərhal tanıdım. O, mənim qalamın üst tərəfindəki təpədə dayanmışdı. Cəld onun yanına qalxdım. Kapitan məni qucaqladı və dənizi göstərərək dedi: “Əziz dostum! Mənim xilaskarım! Budur sizin gəminiz. O gəmi və onun içindəki hər şey sizindir. Kapitandan başlamış biz hamımız sizinik!” Mən onun göstərdiyi tərəfə baxdım. Gəmi indi başqa yerdə, sahilə yarım mildən də yaxın bir məsafədə dayanmışdı. Quldurlarla haqq-hesabı bitirdikdən və öz hüquqlarını bərpa etdikdən sonra dostum kapitan lövbəri qaldırmağı əmr etmiş və səmt küləyindən istifadə edərək bir zaman sal üzərində gəlib yanaşdığım həmin limana yanaşmış, sonra qabarma vaxtı olduğu üçün limana daxil olmuş və yanıma qaçmışdı.

Gəminin lap mənim qapımın ağızında dayandığını gördükdə bu gözlənilməz sevincdən, az qala, şüurumu itirəcəkdim. Çünki uzun

zamandan bəri gözlədiyim o azadlıq burada, mənim öz əlimdə idi! Bütün maneələr aradan qalxmışdı. İndi əlimdə məni istədiyim yerə aparmağa hazır olan böyük okean gəmisi var idi. Mən o qədər sevinirdim ki, əvvəlcə kapitana bir kəlmə də olsun, cavab verə bilmədim və o, məni qüvvətli əlləri ilə tutmasaydı, yəqin ki, taqətsiz halda yerə yıxılacaqdım.

Bu təsadüfi xoşbəxtliyin məndə doğurduğu sevincdən tamamilə zəiflədiyimi görən kapitan cibindən nə isə bir şüşə dərman çıxartdı, o, bunu mənim üçün götürmüşdü. Dərmandan bir qurtum mənə verdi, sonra məni sakitcə yerə uzatdı.

Dərmanı içdikdən sonra huşum özümə qayıtdısa da, yenə də uzun müddət danışa bilmədim.

Bu əhvalat yazıq kapitanın özü üçün bir o qədər də gözlənilməz olmasa da, məndən az həyəcanlanmamışdı. Məni özümə gətirmək üçün o, minlərlə incə və nəvazişli sözlər deyir, mənə təşəkkürlər edir, körpə uşaq kimi məni əzizləyirdi. Lakin sinəm artıq bu nagehan səadətlə dolub-daşdığından onun dediklərini pis başa düşürdüm. Nəhayət, mən sevincimdən ağıladım və yalnız bundan sonra nitqim özümə qayıtdı.

Öz xilaskar dostumu qucaqladım və indi biz birlikdə sevindik. Dedim ki, ona məni qurtarmaq üçün göylərdən göndərilmiş bir xilaskar kimi baxıram və bizim başımıza gəlmiş hadisələrin hamısı mənə bir möcüzə kimi görünür. Belə hadisələr sübut edir ki, dünyanı bizə məlum olmayan gizli qüvvələr idarə edir və böyük yarıdanın hər şeyi görən gözləri bu dünyanın ən uzaq yerlərinə düşmüş bədbəxtləri də görür və onlara təsəlli verir.

Mən üzümü göylərə tutub şükür etməyi də unutmadım. Axı məni bu kimsəsiz adada saxlayan və bu yerdə yalqızlıqda ölməyə qoymayan böyük qüvvəyə şükür etməyə bilərdimmi? Xilas olduğuma görə bütün xeyirxahlıqların, bütün təsəlli və sevinclərin mənbəyi olan o qüvvəyə yox, bəs kimə şükür edəcəkdim?

Bir az özümüzdə gəldikdən sonra kapitan dedi ki, mənim üçün bəzi şeylər gətirmişdir və yaxşı ki, gəmidə xeyli müddət ağılıq edən xainlər bu şeyləri tələf etməmişdilər. O, qayıqda qalmış dənizçiləri səsleyib vali üçün gətirilən yükləri sahilə boşaltmağı əmr etdi. Bu, doğrudan da, qiymətli bir hədiyyə idi: kapitan o qədər müxtəlif şeylər gətirmişdi ki, elə bil, mən bütün ömrüm boyu bu adada qalmağa hazırlaşırıdım.

Tayların içindəki şeylər bunlardan ibarət idi: əvvəla, şüşələrdə xeyli müxtəlif içkilər gətirmişdilər, onlardan altısı lap böyük şüşə (hərəsi iki kvartlıq) maderə şərabı idi, iki girvənkə əla tütün, on iki böyük duzlanmış ət parçası, altı parça hissə verilmiş donuz budu, bir kisə noxud, yüz girvənkəyə qədər suxarı; o həmçinin mənim üçün bir yeşik qənd, bir yeşik ağ un, bir kisə limon, iki şüşə limon şirəsi və başqa ləzzətli ədviyyat şeyləri və içkilər gətirmişdi. Lakin, əlbəttə, mənə yeməkdən də çox lazım olan paltar idi, buna görə də dostum mənim qeydimə qalmış və altı ədəd tamamilə təmiz köynək, altı ədəd yaxşı dəsmal, iki cüt əlcək, şlyapa, ayaqqabı, corab gətirmişdi. Onun öz kostyumlarından, demək olar ki, heç geyilməmiş bir dəstini gətirdiyini öyrəndikdə isə daha çox sevindim. Bir sözlə, dostum məni əməlli-başlı geyindirdi.

Bu hədiyyə mənim o zamankı vəziyyətimdə çox yaxşı və lazımlı idi, lakin siz təsəvvür edə bilməzsiniz ki, bu təzə paltarda mən nə qədər biçimsiz görünürdüm. İlk zamanlar isə bu paltarda özümü çox narahat hiss edirdim.

Hədiyyələrə baxıb qurtardıqdan sonra onları mənim qalama aparmağı əmr etdim, özüm isə əsirlərin vəziyyətini müzakirə etməyə başladım, çünki onları özümüzlə aparmaq, yoxsa burada qoymaq məsələsini həll etmək lazım idi. Onları özümüzlə aparmaq çox təhlükəli idi. Onlar əsl başkəsənlər idi. Xüsusən onlardan ikisi çox etibarsız, ipə-sapa yatmayan cani və quldur idi. Kapitan deyirdi ki, əgər mən onları öz gəməmdə aparmağa cəsarət etsəm də, yalnız bir məhbus kimi apara bilərəm. Mən onların əl-ayaqlarını buxovlayıb ilk çatacağımız ingilis müstəmləkələrinin birində məhkəmə idarələrinin əlinə verərdim. Müxtəsər ki, kapitan bu məsələ üçün çox narahat idi.

Belə olduqda mən dedim ki, onları burada qoymaq lazımdır, mən işi elə düzəldərəm ki, bu iki soyğunçu özləri adada qalmaq bizdən xahiş edər. Kapitan dedi: “Buyurun, düzəldin. Siz bunu edə bilsəniz, mən son dərəcə razı qalaram”.

“Yaxşı, – dedim. – Mən indi bu saat sizin adınızdan onlarla danışıram”. Sonra mən Cüməni və zəmin saxlanılmış iki əsiri (yoldaşları öz vədlərini yerinə yetirdiklərinə görə biz indi onları azad etmişdik) yanıma çağıraraq əmr etdim ki, həmin beş əsiri əllərini açmaq şərti ilə mağaradan çıxarıb yaylağımdakı çadıra aparsınlar.

Bir azdan sonra kapitanla birlikdə oraya getdik, mən öz təzə kostyumumu geyinmişdim, həm də bu dəfə mən onların yanına adanın valisi kimi getdim. Yaylağa çatanda və hamı toplaşandan sonra kapitan yanımda əyləşdi, mən məhbusları yanımıza gətirməyi əmr etdim və onlara müraciət edib dedim ki, sizin bütün cinayətləriniz mənə məlumdur. Bilirəm ki, siz gəmidəki günahsız sərnəşinlərə hücum etmiş və onları öldürmüşsünüz. Onu da bilirəm ki, siz öz qazdığınız quyuya özünüz düşməsəydiniz, gəmiləri soymaq üçün quldurluq etmək niyyətində imişsiniz.

Mən onlara bildirdim ki, mənim əmrimlə gəmi kapitana qaytarılmış və səfərə hazırdır. Sizin seçmiş olduğunuz kapitan öz cəzasına çatmışdır və bir qədərdən sonra onu dar ağacından asacaqlar. Əmr etsəm, cinayət üstündə tutulmuş quldurlar kimi, sizin hamınızın boynunu vururlar, çünki vəzifəmə görə, mənim buna ixtiyarım vardır. Buna görə də özünüzə bəraət qazandırmaq üçün deməyə bir sözünüz varsa, deyin, çünki mən sizi cani və xain olduğunuz üçün öldürmək istəyirəm.

Onlardan biri hamısının əvəzinə cavab verib dedi ki, özlərinə bəraət qazandırmaq üçün deməyə heç bir sözləri yoxdur. Lakin həbs edilərkən kapitan onlara aman veriləcəyini vəd etmişdi, indi acizənə surətdə yalvarır və sizdən xahiş edirik ki, mərhəmət göstərərək bizi öldürməyiniz. Mən isə onlara dedim: “Doğrusu, bilmirəm, sizə necə mərhəmət edə bilərəm. Mən öz adamlarımla bərabər bu adadan köçüb getmək fikrindəyəm. Biz sizin gəmi ilə İngiltərəyə gedirik. Sizin vəziyyətinizə gəldikdə isə, kapitanın dediyinə görə, etdiyiniz xəyanət və üsyan üçün qanun üzrə o, sizin əl-ayağınızı buxovlayıb İngiltərəyə çatan kimi məhkəməyə verməlidir. Məhkəmə isə sizi dərhal ölüm cəzasına məhkum edəcəkdir. Özünüz də bilirsiniz ki, sizi İngiltərədə dar ağacı gözləyir. Buna görə də indi sizi özümüzlə aparsaq, çətin ki, bu, sizi sevindirsin. Sizin üçün yeganə bir çıxış yolu varsa, o da bu adada qalmaqdır. Mən sizi ancaq bu şərtlə bağışlaya bilərəm. Çünki mənə buradan getməyə icazə verilmişdir”.

Onlar mənim bu təklifimdən sevinərək razı oldular və uzun-uzadı mənə təşəkkür etdilər. Onlar deyirdilər ki, İngiltərəyə gedib dar ağacından asılmaqdan, bu kimsəsiz yerdə qalıb yaşamaq yaxşıdır.

Kapitan özünü elə göstərdi ki, guya, mənim planıma etiraz edir və onları bu adada qoymağa razılıq verə bilmir. Belə olduqda, mən də özümü elə göstərdim ki, guya, ona hirsələnmişəm. Mən ona dedim: “Bunlar sizin yox, mənim əsirlərimdir. Mən onları bağışlamağı vəd etmişəm, öz sözümlün üstündə duracağam. Əgər siz mənimlə razılaşmaq istəmirsinizsə, onları bu saat azad edib buraxaram, sonra özünüz necə istəyirsiniz, eləcə də tutun”.

Əsirlər onları müdafiə etdiyim üçün bir daha mənə təşəkkür etdilər və beləliklə də, işi yoluna qoyduq. Mən onların əl-qolunu açmağı əmr edib dedim: “İndi meşəyə qayıdıb sizin ilk dəfə tutulduğunuz həmin yerə gedin və orada gözləyin. Mən əmr edərəm ki, sizin üçün bir neçə silah və ərzaq qoysunlar, ilk zamanlar üçün lazım olan göstərişləri isə özüm sizə verərəm. İnadla çalışıb zəhmət çəksəniz, siz burada çox gözəl yaşaya bilərsiniz”.

Bu söhbətlərdən sonra mən evə qayıdıb səfərə hazırlaşmağa başladım. Mən kapitana xəbərdarlıq edib bildirdim ki, yola hazırlaşmaq üçün bir qədər vaxt lazımdır və sabahdan tez hazır ola bilmərəm. Ondan xahiş etdim ki, mənsiz gəmiyə getsin, sabah səhər dalımca qayıq göndərsin. Mən əlavə edib dedim: “Hə, yadıma düşdü, orada əmr ver, bunların seçmiş olduqları o təzə kapitanın cəsədini dar ağacından assınlar: mən istəyirəm ki, burada qalan beş nəfər onun necə asıldığını görsün”.

Kapitan gedəndən sonra beş əsiri yanıma çağırmağı əmr etdim və onlarla ciddi bir söhbət etdim. Bir də başa saldı ki, onların adada qalması ağıllı bir işdir, çünki kapitan onları özü ilə vətənə aparsa, İngiltərədə mütləq asılacaqlar. Bunu deyib mən seçdikləri kapitanın cansız cəsədinin gəmidə dor ağacından necə asıldığını göstərdim və dedim ki, onların da aqibəti belə ola bilərdi.

Onların bu adada həvəslə qalmağa razı olduqlarını bir daha özlərinə təsdiq etdirəndən sonra dedim ki, həyatlarını bəri başdan bir qədər asanlaşdırmaq məqsədilə mən adada keçirmiş olduğum həyatın tarixini onlara danışmaq istəyirəm. Mən başıma gələn əhvalatların hamısını təfəsililə onlara nağıl etməyə başladım. Bu adaya necə düşdüyümü, üzümü necə yığdığımı, arpanı və düyünü necə əkib-biçdiyimi, çörək bişirməyi necə öyrəndiyimi onlara danışdım. Mən öz istehkamlarımı, əkin yerlərimi və ağılları onlara göstərdim – bir sözlə, adada onların rahat yaşamaları üçün məndən

asılı olan hər şeyi etdim. Bu yaxınlarda adaya on altı nəfər ispaniyalının gəlib çıxma biləcəyini də onlara xəbər verməyi unutmadım. Gözlənen qonaqlardan ötrü onlara məktub verdim və onlar mənə söz verdilər ki, həmin qonaqları öz cəmiyyətlərinə qəbul edəcəklər və onların hamısının hüququ bərabər olacaqdır.

Öz silahlarımın hamısını, yəni, beş müşket tütəngi, üç ov tütəngini və üç qılıncı onlara verdim. Onlar üçün bir çəllək yarım barıt qoydum, barıt mənə də çox idi, çünki birinci iki ildən sonra, demək olar ki, mən heç adada güllə atmamışdım. Mən eyni zamanda keçiləri necə ovlamaq, onları kökəltmək üçün necə sağmaq və yemləmək, yağ və pendiri necə hazırlamaq qaydaları haqqında ətraflı məlumat verdim. Beləliklə, mən iyirmi səkkiz il ərzində bu kimsəsiz adada keçirdiyim əziyyətli həyatımın bütün tarixini onlara qısaca danışdım. Vidalaşma ayrılarkən əlavə olaraq onlar üçün iki çəllək barıt və tərəvəz toxumu qoymağı kapitandan xahiş edəcəyimi vəd etdim və tərəvəz toxumunun olmaması üzündən vaxtilə özümün nə qədər əziyyət çəkdiyimi danışdım. Kapitanın yemək üçün mənə hədiyyə gətirdiyi bir kisə noxudu da onlara verib məsləhət gördüm ki, noxudu artırmaq üçün bunun hamısını toxumluq saxlasınlar.

Əsirlərlə apardığım bu söhbətdən və onlara verdiyim məsləhətlərdən sonra mən ertəsi günü səhər tezdən gəmiyə getdim. Biz yelkənləri açmağa uzaq dəniz səfərinə çıxmağa tələsirdikse də, yenə həmin gecə lövbər qaldıra bilmədik. Ertəsi günü səhər tezdən bir-iki nəfərin gəmiyə tərəf üzüb gəldiyini gördük. Bunlar adada qoyub gəldiyimiz beş nəfərdən ikisi idi. Onlar yalvarıb deyirdilər ki, bizi də özünüzlə aparın! Qoy bizi assınlar, lakin bizi bu adada qoyub getməyin. Fərqi yoxdur, yoldaşlarımız onsuz da bizi öldürəcəklər.

Onların xahişlərinə cavab olaraq kapitan bildirdi ki, mənim icazəm olmasa, onları götürə bilməz. Nəhayət, düzələcəkləri və özlərini itaətkarlıqla aparacaqlarına təntənəli surətdə and içdikdən sonra onları gəmiyə götürdük. Onlar, doğrudan da, sonra özlərini çox yaxşı apardılar və itaətdən çıxmədilər.

Tezliklə dənizdə qabarma başladığına görə kapitan adada qalanlar üçün vəd olunmuş şeyləri qayığa yığıb sahilə göndərdi. Mənim xahişimlə kapitan hər cür paltarla dolu bir sandığı da bu şeylərə əlavə edib göndərdi. Onlar bu hədiyyələri böyük minnətdarlıqla qəbul etdilər. Demək lazımdır ki, adada qalanlarla vidalaşarkən

onlara ürək-dirək verib dedim ki, onları unutmayacağam və limanlardan birində yolu bu adanın yaxınlığından keçən bir gəmiyə təsadüf etsək, həmin gəminin kapitanından buraya, onların dalınca gəlməsini xahiş edəcəyəm.

Adanı tərk edərkən böyük və şiş papağımı, öz əlimlə keçi dərisindən tikdiyim çətirimi və tutuquşularından birini xətirə olaraq özümlə götürdüm. Qabaqlarda xatırladığım pulları götürməyi də unutmadım, lakin onlar uzun müddət işlənməmiş qaldıqları üçün tamamilə qaralıb paslanmışdı. Yalnız onları yaxşıca silib təmizlədikdən sonra gümüş pula oxşadılar. Parçalanmış ispan gəmisindən tapdığım pulları da götürdüm.

Sonra gəmi dəftərinə baxıb müəyyən etdim ki, 1686-cı il dekabrın 19-da yola düşürəm. Beləliklə, mən iyirmi səkkiz il iki ay on doqquz gün bu adada yaşamışdım. Mən Salehdəki mavrların əlindən hansı gün qaçıb qurtarmışdımsa, həmin ayın həmin günündə də bu adadan yola düşdüm və ikinci əsirlikdən qurtardım.

Uzun sürən dəniz səyahətindən sonra 1687-ci ilin 11 iyununda İngiltərəyə gəlib çıxdım. Mənim buradan çıxdığım düz otuz beş il idi.

İngiltərəyə gələrkən burada hamı mənə yad idi, heç kəsi tanıyırdım, elə bil, heç bir zaman burada olmamışdım. Pullarımı əmanət verdiyim və mənim xeyirxahım olan qadın sağ idi, lakin onun da başına çox böyük müsibətlər gəlmişdi, o, ikinci dəfə dul qalmışdı, işləri də çox pis vəziyyətdə idi. Ona təsəlli verdim və əmin etdim ki, mənə olan borcu tələb etməyəcəyəm və əksinə, etdiyi əvvəlki yaxşılıqlara görə imkanım daxilində ona kömək etdim. Əlbəttə, mənim imkanı çox az idi, çünki pul ehtiyatım o zaman çox da böyük deyildi. Ancaq mən ona söz verdim ki, yaxşılığını heç bir zaman unutmayacağam və doğrudan da, işlərim düzələndə onu unutmadım, bu barədə yeri gələndə nəgil edəcəyəm.

Sonra mən Yorkşirə getdim. Atam və anam çoxdan vəfat etmişdilər; bütün nəslimin kökü kəsilmişdi, yalnız iki bacım və qardaşlarımdan da birinin iki uşağı qalmışdı. Hamı məni çoxdan ölmüş hesab edirdi, buna görə ata malından da mənə heç bir irs ayırmamışdılar. Müxtəsər ki, əlimə nə pul gəldi, nə də mənə bir kömək edən tapıldı, özümdə olan pul isə çox az idi və bununla heç bir iş görmək olmazdı.

Lakin mən lap gözlənilməz bir halda tanış olduğum kapitanla rastlaşdım, o, həmin kapitan idi ki, onun gəmisini də, yükünü də

xilas etmişdim. İndi isə kapitan öz tərəfindən mənə təşəkkür edib minnətdarlığını bildirdi. O, məni gəminin sahiblərinə o qədər təriflədi, dənizçilərin həyatını xilas etdiyimdən o qədər danışdı ki, xilas etmiş olduğum gəmidəki yüklərin sahibləri və bu işdə mənfəətləri olan digər tacirlər yığılıb məni öz yanlarına çağırdılar, xeyli təriflədikdən sonra özümə iki yüz funt-sterlinq mükafat verdilər.

Ancaq mən öz vəziyyətimi və İngiltərədə işlərimi düzəltməyə çox az ümid olduğumu yaxşıca götür-qoy edib fikirləşdim və Lissabona gedib orada Braziliyadakı plantasiyam, şərikim haqqında bir xəbər bilməyi qərara aldım, çünki, zənnimcə, mənim şərikim artıq, gərək, bir neçə ildən bəri məni ölmüş hesab edəydi.

Bu məqsədlə mən gəmi ilə Lissabona yola düşdüm və apreldə oraya gəlib çatdım. Bütün bu səyahətlərin hamısında nökrəm Cümə məni sədaqətlə müşayiət edirdi və özünün mənə olan səmimiyyət və sədaqətini o, bir neçə dəfə sübut etdi. Lissabona gələn kimi mən soruşub xəbər tutdum və xoşbəxtlikdən öz köhnə dostumu, ilk dəfə məni Afrikanın sahilləri yanından xilas edib gəmiyə götürmüş Portuqaliya gəmisinin kapitanını tapdım. O qocalmışdı, daha dənizə çıxmırdı, gəmini isə öz oğluna vermişdi, ancaq indi onun oğlu da bir o qədər cavan deyildi, lakin gəmini o idarə edir və Braziliyaya ticarətə gedib-gəlirdi. Qoca kapitan əvvəlcə məni tanımadı, heç mən də onu tanıya bilmədim, lakin diqqətlə baxandan sonra onun sifətinin cizgiləri yadıma düşdü, özümü nişan verəndən sonra o da məni tanıdı.

Hər ikimiz çox həvəslə və mehribanca söhbət edib bir-birimizi salamladıqdan sonra mən, əlbəttə, öz plantasiyam və şərikim haqqında da ondan soruşdum. Qoca mənə dedi ki, artıq doqquz ildir ki, Braziliyaya getmir, ancaq axırıncı dəfə oradan gələndə mənim şərikim hələ sağ idi, lakin mənim hissəmə nəzarət etməyi tapşırılmış vəkillərin hər ikisi vəfat etmişdi. Buna baxmayaraq, o, yenə də belə hesab edirdi ki, mən öz plantasiyam və onun yaxşılaşdırılması üçün görülmüş işlər haqqında lap dəqiq məlumat ala bilərəm, çünki hamı mənim dənizdə batdığıma və ya itkin düşdüyümə inanmışdı; mənim qəyyumlarımla plantasiyanın mənə düşən hissəsinin gəliri haqqında hər il dövlət xəzinəsinin məmuruna məlumat verirdilər, xəzinə isə belə bir qərar çıxartmışdı: əgər mən qayıtmısam, gərək, mülküm müsadirə olunsun və onun gəlirinin üçdə bir hissəsi

xəzinəyə, qalan iki hissəsi isə yoxsulların xeyrinə və hinduları katolik dininə keçirmək işinə sərf etmək üçün Müqəddəs Avqustin monastırına verilsin.

Yox, əgər mən özüm gəlsəm və ya mənə çatacaq hissəni tələb etmək üçün öz əvəzimdə başqa bir adam göndərsəm, payım özümə qaytarılacaqdır, əlbəttə, bu şərtlə ki, hər il xeyriyyə işləri üçün xərclənmiş gəlir onun üzərindən çıxılacaqdır. Qoca kapitan məni inandırıb dedi ki, xəzinənin mədaxil işlərinə baxan məmur, həmçinin monastırın gəlir-çıxarına baxan işçi həmişə çox diqqətlə izləyirdilər ki, mənim şərikim plantasiyanın gəliri haqqında hər il düzgün hesabat versin, buna görə də, deməli, mənim hissəm ilbəl bütünliklə onlara çatmışdır.

Plantasiyanın mədaxilinin nə qədər artdığını, bu işə baş qoşmağın bir xeyri olub-olmayacağını, əgər oraya getsəm və öz haqqımı tələb etsəm, maneəsiz öz hissəmin ixtiyarını ələ ala bilib-bilməyəcəyimi də kapitandan soruşdum.

O cavab verdi ki, plantasiyanın nə qədər böyüyüb genişləndiyini deyə bilməz, lakin bilir ki, mənim şərikim çox varlanmışdır, halbuki plantasiyanın ancaq yarısı onun əlindədir və ona məlum olduğuna görə, mənim hissəmdən kral xəzinəsinə daxil olan və hansı monastıra və ya dini cəmiyyətə isə verilən üçdə bir hissə gəlirin özü də iki yüz moydordan artıq deyildir. O ki qaldı öz ixtiyarımı maneəsiz surətdə ələ almaq məsələsi, bu barədə, onun fikrincə, heç soruşmaq lazım deyildir. Çünki mənim şərikim sağdır, o, mənim şahidim olar, bir də ki mənim adım oradakı yerli torpaq sahiblərinin siyahılarında da vardır. Qoca kapitan onu da dedi ki, mənim təyin etdiyim qəyyumların yerində olan adamlar yaxşı, namuslu, həm də çox varlı adamlardır, onlar nəinki mülkümün ixtiyarını öz əlimə almaqda mənə kömək edərlər, onun fikrincə, onlar habelə, gərək, öz ataları plantasiyalara sahib olduqları və mədaxili dövlət xəzinəsinə daxil olmadığı illərin gəlirini də hesablayıb mənə çox böyük bir məbləğ versinlər, yəni, onun hesabına görə, on iki ilin gəliri mənə çatmalı idi.

Bu, məni bir qədər təəccübləndirdi və mən narahat olaraq kapitandan soruşdum ki, qəyyumlar mənim mal və mülkümə necə sahib çıxıb və gəliri özləri götürmüşlər, bir halda ki, mən öz vəsiyyətnaməmdə portuqaliyalı kapitani, yəni səni özüm üçün yeganə varis təyin etmişdim və bu da sənə məlum idi.

O dedi:

– Burası doğrudur, lakin mənim əlimdə sizin ölümünüzü təsdiq edən heç bir dəlil və sübut yox idi, deməli, sizin məhv olduğunuz haqqında heç bir düzgün məlumatın olmadığı halda, mən sizə varis də çıxma bilməzdim. Həm də sizin plantasiya o qədər uzaq bir yerdədir ki, heç mən özüm onun idarəsini öhdəmə götürmək istəməzdim. Onu deyim ki, mən sizin qoyduğunuz vəsiyyətnaməni təqdim edib, öz haqqımı tələb etdim. Əgər sizin ölüb və ya sağ qaldığınızı sübut etməyə bir balaca imkanım olsaydı, mən vəkalət üzrə hərəkət edərdim və incenionun (orada qənd zavodunu belə adlandırırdılar) idarəsinə daxil olardım, yaxud bu işi öz oğluma tapşırırdım, o, Braziliyaya gedib-gəlir və indi də oradadır. Lakin, – deyə qoca davam etdi, – mən sizə bir şeyi də xəbər verməliyəm və ola bilsin ki, bu xəbər sizin üçün əvvəl dediklərimə görə bir o qədər də fərəhli olmasın: məsələn burasındadır ki, sizin şərikiniz və qəyyumlarınız sizi ölmüş hesab edərək – təkcə onlar yox, ümumiyyətlə, hamı belə hesab edirdi – birinci altı-yeddi illik gəlir haqqında hesabatı mənə təqdim etməyi qərara almış və pulları da mənə vermişlər, o zaman plantasiyada təsərrüfatı genişləndirmək, zavod tikmək və işləmək üçün pul almaqdan ötrü böyük xərclər tələb olunurdu, buna görə də o illərin mədaxili sonralarda olduğu qədər çox deyildi. Buna baxmayaraq, mən aldığı pulun qədəri və ondan nəyə və necə xərclədiyim barədə müfəssəl haqq-hesab verərəm.

Bir neçə gündən sonra bu köhnə kapitan dostum mən olmadığım birinci altı il ərzində mənim plantasiyamda aparılmış təsərrüfat işləri haqqında mənə hesabat verdi. Bu hesabatı mənim şərikim və iki vəkilim də imzalamışdılar: mədaxil hər yerdə malların adı ilə, məsələn, filan qədər tütün bağılısı, filan qədər yeşik qənd, bu qədər çəllək rom, bu qədər patka və s. yazılmışdır, çünki qənd işində qaydadır, həmişə belə yazırlar. Hesabatdan gördüm ki, mənim mədaxilim ildən-ilə artmışdı, ancaq əvvəllər xərc çox olduğundan mənfəət bir o qədər də böyük deyildi, bununla belə, qoca kapitanın hesabına görə, yenə də məlum oldu ki, o, mənə yüz yetmiş qızıl moydor və əlavə olaraq onun batmış gəmisində zay olmuş qəndin və tütünün əvəzinə altmış yeşik qənd və on beş cüt tütün bağılısı borcludur (çünki mən çıxıb gedəndən, təxminən, on bir il sonra kapitan Braziliyadan Lissabona qayıdarkən onun gəmiyi yolda fəlakətə uğramışdı).

Bu xeyirxah qoca ona üz vermiş bədbəxtlikdən şikayətləndi və mənə dedi ki, o zaman çəkdiyi zərərin yerini doldurmaq və yeni gəmidə şərik olub pay götürmək üçün mənim pullarımdan istifadə etməyə məcbur olmuşdu. Sözüünü isə o, belə qurtardı: “Lakin, köhnə dostum, səni yenə ehtiyac içində qoymaram, oğlum qayıdanda isə sənə çatası pulların hamısını bütünlüklə alarsan”. Bunu deyib o, köhnə bir pul kisəsi çıxartdı, yüz altmış qızıl portuqaliya moydorunu qabağıma saydı, borcun qalan hissəsinə girov məqsədilə indi oğlunun Braziliyaya getmiş olduğu gəminin sənədlərini də mənə verdi. Bu sənədlər onun gəmiyə şərik olduğunu sübut edirdi və onlardan məlum olurdu ki, həmin gəmidəki payların dördüdə biri bu qocanın, qalan dördüdə biri isə onun oğlundur.

Mən, əlbəttə, daha buna yol verə bilməzdim. Çünki bu bədbəxt qocanın bu qədər namuslu və xeyirxah olması mənə çox dərin təsir etdi. Onun mənə nə qədər yaxşılıq etdiyini, dənizdə necə xilas edib öz gəmisinə götürdüyünü və həmişə, xüsusilə indi mənə bu qədər səmimi yanaşdığını düşündükdə aqlamaqdan özümü zorla saxladım. Buna görə də hər şeydən əvvəl, bu qədər pulu verməyə indi imkanı olub-olmadığını ondan xəbər aldım. Cavab verdi ki, doğrusu, bu qədər pulu birdən vermək, əlbəttə, onun üçün bir qədər ağır olacaqdır, lakin axı pul mənim deyil, sizindir və ola bilər ki, bu pul indi sizə daha çox lazımdır.

Qocanın hər bir sözündə mənə qarşı o qədər səmimiyyət var idi ki, ona qulaq asdıqca, az qala, ağlayacaqdım. Sözü qıyası, qocanın verdiyi puldan yüz moydor götürdüm və mürəkkəb-qələm gətirib ona qəbz yazdım, pulun qalanını isə qocaya qaytarıb dedim ki, əgər öz plantasiyama geri qaytara bilsəm, aldığı pulu da bir borc kimi ona qaytaracağam, sonralar elə mən, doğrudan da, belə etdim. Qocanın şərik olduğu gəmidəki payı mənə vermək təklifini isə qəbul etmədim: əgər mənə yenə də pul lazım olsaydı, o özü verərdi, çünki onun namuslu adam olduğuna inanmışdım. Əgər pul lazım olmasaydı və mən, onun əmin etdiyi kimi, öz plantasiyama geri ala bilsəydim, ondan daha bir qəpik də pul almazdım.

Bundan sonra qoca öz plantasiyama almaq və hüquqlarımı bəpə etmək üçün nədən başlamağı mənə öyrətmək istədiyini bildirdi. Mən dedim ki, özüm oraya getmək istəyirəm. Qoca buna etiraz etdi və dedi ki, əlbəttə, istəsəm, gedə bilərəm, lakin oraya getməmiş də

öz hüquqlarını sübut edib, lap bəri başdan plantasiyanın mədaxilindən istifadə edə bilmək üçün bir çox vasitələr vardır. Braziliyaya getmək üçün hazır gəmilərin Taxoda dayandığını bildiyi üçün o gedib mənim adımla rəsmi surətdə dəftərə saldırdı və orada and içdirib inandırdı ki, mən həmin adamam ki, ilk dəfə plantasiya salmaq üçün Braziliyada torpaq götürüb təsərrüfat düzəltmişəm, özüm də ölməmişəm, sağ və salamatam. Sonra mən notariusun əli ilə Braziliyada qoca, tanış tacirlərdən birinin adına vəkalətnamə düzəltdim.

O, bu vəkalətnaməni xüsusi bir məktubla oraya göndərdi, mənə isə cavab gələndə qədər yanında qalmağımı təklif etdi.

Həmin tacir vəkalətnaməni alan kimi işə girişmişdi və elə etmişdi ki, bu işi daha ondan da vicdanlı və ədalətli surətdə həll etmək mümkün olmazdı. Yeddi aydan da az bir müddət keçəndən sonra öz vəkillərimin, yəni qul gətirmək üçün məndən Qvineyaya getməyi xahiş etmiş tacirlərin varislərindən böyük bir zərf aldım. Həmin zərfin içinə aşağıdakı məktub və sənədlər qoyulmuşdu.

Birincisi, həmin varislərin ataları mənim köhnə dostum, portuqaliyalı kapitanla haqq-hesab çəkib üzülüşdüyü ildən başlamış altı illik hesabat: mənim payıma, bu hesaba görə, min yüz yetmiş dörd moydor düşürdü.

İkincisi, varislərin özlərinin müstəqil olaraq plantasiyanı idarə etdikləri və dövlət hələ plantasiyanı xəbərsiz itkin düşmüş bir şəxsin mülkiyyəti kimi öz qəyyumluğu altına götürmədiyi dörd ilin hesabatı – ayrı-ayrı adamların belə xəbərsiz itkin düşməsi qanunda vətəndaşlıq ölümü adlanır. Həmin müddət ərzində plantasiyanın mədaxili xeyli artmış və bu dörd ilin mədaxili 38 892 kruzau¹, yaxud 3 241 moydora bərabər olmuşdu.

Üçüncüsü, on dörd ildən artıq bir müddət ərzində plantasiyadan mədaxil almış olan Müqəddəs Avqustin monastırının baş ruhanisinin hesabatı; monastır, əlbəttə, pulları mənə qaytara bilməzdi, çünki xəstəxanalar üçün xərclənmişdi, ancaq hesabatda baş ruhani açıqca qeyd edirdi ki, həmin puldan 872 moydor qalır, bu da mənə çatmasıdır. Yalnız kral xəzinəsi mənə heç nə qaytarmadı.

Zərfin içində mənim plantasiya şərikimdən də bir məktub vardı. O, məni sağ və salamat qayıtdığıma görə təbrik edir, özünün bu hadisəyə sevindiğini bildirir, həmçinin malikanəmizin indi nə qədər

¹ *Kruzau* – Braziliyada pul vahidi

böyüdüyünü, ildə nə qədər mədaxil verdiyi, torpağın nə qədər olduğu, orada nələr əkildiyi, nə qədər qul işlədiyi haqqında məlumat verirdi. Sonra məktubda iyirmi iki xaç şəkli çəkilməmişdi, bu xaçlar məktub sahibinin xoş niyyətlərini və mənim salamat qayıtmağım münasibətilə müqəddəs kitabdan “Ave Maria” surəsini iyirmi iki dəfə oxuyub dua və şükür etmiş olduğunu bildirirdi. Daha sonra şərikim, hökmən, Braziliyaya gəlməyimi, öz mal-mülkümə sahib durmağı və əgər oraya gələsi olmasam, işləri necə idarə etmək haqqında bir göstəriş verməyimi məndən xahiş edirdi. Məktubun axırında şərikim özü şəxsən və onun ailə üzvləri mənə səmimi salamdu gəndərdildilər. Məktubdan əlavə, şərikim mənə hədiyyə olaraq, yeddi ədəd gözəl işlənilib hazırlanmış pələng dərisi gəndərmişdi, görünür, bu dəriləri onun Afrikaya gəndərmiş olduğu və mənim gəmindən daha yaxşı səyahət etmiş olan başqa bir gəmidə gətirmişdilər. Bundan başqa, o, mənə beş yeşik əla keyfiyyətli şirniyyat və yüz ədəd sikkəsiz qızıl pul gəndərmişdi, bu pullar qızıl moydordan bir qədər kiçik idi. Mənim vəkillərim də elə həmin gəmi ilə mənə cari ilin mədaxilini: min iki yüz yeşik şəkər, səkkiz yüz bağlama tütün və qalanını da qızıl pul gəndərmişdilər.

Deyə bilərəm ki, İov üçün olduğu kimi, mənim də işlərimin axırı əvvəlindən yaxşı gətirmişdi. Bu məktublari oxuduqda və xüsusilə öz var-dövlətimi öz yanımda gördükdə qəlbimin nə qədər böyük həyəcanla çırpındığını sözlə təsvir etmək mümkün deyildi. Braziliya gəmiləri, adətən, bütün bir donanma halında səfərə çıxırlar. Mənim məktubumu gətirən gəmi karvanı mənim mallarımı da gətirmişdi və məktub mənə verilməmişdən qabaq bu mallar artıq sağ və salamat gəlib limana çıxmışdı. Bunu öyrənən kimi rəngim soldu, özümü pis hiss etdim, əgər qoca kişi əlindəki dərmanla mənə çatıb kömək etməsə idi, ola bilər ki, qəflətən mənə verilən bu xəbərin sevincinə dözməyib elə oradaca ürəyim partlayardı. Bir neçə saat özümü çox pis hiss etdim, nəhayət, adam gəndərüb həkim çağırtdılar, o isə gəlib xəstəliyimin əsl səbəbini öyrəndikdən sonra məndən qan aldı. Bundan sonra mən özümü çox yaxşı hiss etdim. Lap doğrusunu deyim ki, əgər o zaman məndən qan alınmasaydı və halım yaxşılaşmasaydı, halım xarab olacaqdı.

Beləliklə, mən birdən-birə beş min funt-sterlingdən də artıq bir məbləğə və Braziliyada illik mədaxili İngiltərədəki malikanələrin

gətirdiyi mədaxildən qətiyyən az olmayan bir malikanəyə sahib olmuşdum. Mən indi bu yeni vəziyyətimə, qətiyyən, alışa bilmirdim, işi nədən və haradan başlamağı, bu var-dövlətin mənə verə biləcəyi xeyir və ləzzətdən necə istifadə etməyi bilmirdim. Hər şeydən əvvəl, mən öz xeyirxahım olan qoca kapitanı mükafatlandırdım, çünki o, doğrudan da, ən pis vaxtlarda mənə kömək etmişdi, əvvəl başdan mənə çox xeyirxah yanaşmış və axıra qədər də öz sədaqətini sübut etmişdi. Mənə göndərilmiş hər şeyi ona göstərüb dedim ki, bütün bunların hamısı üçün mən ona minnətdaram və indi öz təşəkkürümü bildirib onu artıqlaması ilə mükafatlandırmaq mənim vəzifəmdir. Əvvəlcə mən qocadan aldığıım yüz moydoru özünə qaytardım, sonra notariusun dalınca adam göndərüb çağırıtdırdım, onun mənə dörd yüz yetmiş moydor borclu olduğu haqqındakı qəbzini rəsmi surətdə notariusun əli ilə cırb ləğv etdim. Sonra mən onun adına bir vəkalətnamə yazıb orada göstərdim ki, mənim plantasiyamın mədaxili hər il ona çatacaqdır, şəriklərim də ona hesabat verməli, malları və pulu da ona göndərməlidirlər. Vəkalətnamənin axırında qeyd etdim ki, əldə edilən mədaxildən qocanın hər il yüz moydor təqaüd almağa ixtiyarı vardır, o vəfat etdikdən sonra isə bu təqaüdü əlli moydor miqdarında onun oğlu alacaqdır. Mən öz köhnə dostumla haqq-hesabı beləcə çürütdüm.

İndi mən öz yolumu müəyyən etmək və taleyin köməyi ilə əlimə keçmiş bu var-dövlətdən neçə istifadə etmək haqqında düşünməli idim. İndi işim xeyli artmışdı. Adada tənha həyat keçirdiyim zaman özümdə olan şeylərdən başqa heç nəyin ehtiyacını çəkmirdim, ən zəruri şeylərdən başqa isə məndə bir şey yox idi, buna görə də özgə bir şeyin fikrini çəkmirdim. İndi isə işim və məsuliyyətim olduqca artmışdı. İndi daha pullarımı gizlətmək üçün bir mağara, yaxud bir adam götürüb istifadə edəne kimi açarsız, kilidsiz, qaralincaya qədər qalacaq xəlvəti bir yerim yox idi, əksinə, indi bu pulları haraya qoyacağımı, saxlamaq üçün kimə əmanət verəcəyimi bilmirdim. Gümanım gələn yeganə adam bu köhnə dostum kapitan idi, çünki onun namuslu olduğuna artıq mən tamamilə inanmışdım.

Lakin mənə elə gəlirdi ki, gərək, öz xeyrimi nəzərə alam və mütləq Braziliyaya gedəm, ancaq öz işlərimi yoluna qoymamış və əlimdəki kapitalı etibarlı əllərə tapşırıramış ora necə gedəcəyimi

təsəvvür etmirdim. Əvvəlcə ağılıma gəldi ki, bu kapitalı mənim köhnə kapitan dostumun dul qalmış arvadına tapşırım. Çünki mən onun da namuslu adam olduğunu və mənə vicdanla yanaşacağını bilir-dim. Lakin bu dul qadın indi daha yaşa dolmuşdu, özü də yoxsul-laşmışdı, fikirləşdim ki, yəqin, özü də borc içindədir. Müxtəsər ki, axırda bir şey çıxmadı və özüm İngiltərəyə getməli, pulları da özümlə aparmalı oldum.

Ancaq bu qərara gəlincəyə qədər yenə də bir neçə ay keçdi, buna görə də qoca kapitanı layiqincə mükafatlandırdıqdan sonra mən bu bədbəxt dul qadın haqqında da fikirləşdim, çünki onun mərhum əri mənə çox yaxşılıqlar etmişdi, qadın özü də mənim sadıq qəyyumum və məsləhətçim olmuşdu. Mən əvvəlcə bir Lissabon tacirindən xahiş etdim ki, özünün Londondakı nümayəndəsi vasitə-silə qadına çeklə yüz funt-sterlinq verdirsən, ancaq bu şərtlə ki, qadını tapıb pulu şəxsən onun özünə versinlər və söhbət edib ona təsəlli versinlər, desinlər ki, ürəyini sıxma, nə qədər mən sağam, həmişə ona kömək edəcəyəm. Mən eyni zamanda kənddə yaşayan bacılarımın da hər birinə yüz funt-sterlinq göndərdim. Doğrudur, bacılarımın bir o qədər ehtiyacı yox idi, lakin onların tamamilə yaxşı yaşadıqlarını da demək olmazdı: onlardan birinin əri ölmüş və dul qalmışdı, o birinin isə əri sağ idi, ancaq arvadına necə ki lazım idi, yaxşı baxmırdı.

Lakin bütün bunlara baxmayaraq, mən öz qohumlarım və tanış-larım arasında elə bir adam tapa bilmirdim ki, öz dövlətimi bütün-lüklə ona etibar edəm və arxayın yola düşüb Braziliyaya gedəm, bu isə mənə çox narahat edirdi.

Mən, az qala, tamamilə yığışıb Braziliyaya getməyi və həmişə-lik orada qalmağı qərara alacaqdım, çünki mən, necə deyərlər, o ölkədə bişib adam olmuşdum, lakin qabağımı kəsən kiçik bir maneə var idi ki, o da din məsələsi idi. Doğrudur, bu saat mənə yola düşüb getməkdən saxlayan din məsələsi deyildi, çünki əvvəllər katoliklər arasında yaşayarkən həmin ölkənin dini qaydalarını gözlə-yirdim və bu qaydalara riayət etməyi indi də özüm üçün böyük bir günah saymırdım. Lakin iş burasındadır ki, son zamanlarda bu din məsələsi mənə əvvəllərdə olduğundan daha çox məşğul edirdi və indi katoliklər arasında yaşayıb ölməli olduğumu fikirləşəndə bəzən peşman olurdum və düşünürdüm ki, bəlkə də, heç katolik dini bir

o qədər də yaxşı deyildir, buna görə mən bir katolik kimi ölməyi istəmədim.

Lakin, yuxarıda dedim ki, mənə Braziliyaya getməkdən saxlayan əsas səbəb bu deyildi. Əsas səbəb, doğrusunu deyim ki, öz mal-larımı və pulumu etibar edib tapşırmaq üçün bir adam tapa bilmə-məyim idi və buna görə də axırda özüm bütün var-yoxumu yığışdı-rıb İngiltərəyə getməyi qərara aldım. Ümid edirdim ki, oraya çatan kimi tanışlıq düzəldərəm, yaxud qohumlarımı soraqlayıb taparam, olan-qalanımı da etibar edib onlara tapşıraram. Bu fikirlə də mən səfərə hazırlaşmağa başladım.

Evə qayıtmamışdan əvvəl bütün işlərimi qaydaya salıb öz yoluna qoymağı və hər şeydən əvvəl (Braziliya gəmilərinin yola düşməyə hazır olduqlarını öyrəndiyim üçün), Braziliyadan mənim işlərimə dair tam və düzgün hesabatla göndərilmiş məktublara cavab verməyi qərara aldım. Müqəddəs Avqustin monastırının baş ruhanisinə məktub yazıb, vicdanlı iş görmüş olduğu üçün ona təşəkkür etdim və xərclənməyib qalmış səkkiz yüz yetmiş iki moydoru məndən hədiyyə olaraq qəbul etməsini, bundan beş yüz moydor monastıra, üç yüz yetmiş iki moydor isə öz məsləhətilə yoxsullara xərcləməsini xahiş etdim. Sonra mənim üçün dua etməsini və sairəni də bu xeyirxah ruhanidən xahiş etdim.

Sonra öz iki vəkilmə təşəkkür məktubu yazdım və onların vicdanlı və ədalətli işlərini layiqilə qiymətləndirdim, lakin onlara hədiyyə göndərmək məsələsində vaz keçdim, çünki onlar xeyli varlı idilər və belə hədiyyələrə ehtiyacları da yox idi.

Nəhayət, mən öz şərikimə məktub yazdım və təsərrüfat işlərini bacarıqla aparıb mədaxili bu qədər artırma bildiyinə lap heyrət etdi-yimi bildirdim. Sonra hissəmə gələcəkdə necə baxmaq haqqında ona göstəriş verib yazmışdım ki, portuqaliyalı qoca kapitana necə ixtiyar vermişəm və məndən təzə xəbər alana qədər mənə çatası hər şeyi də kapitana göndərməyi xahiş etmişdim. Şərikimə onu da yazmışdım ki, gəlib öz malikanəmə baş çəkmək və ömrümün axırına qədər də orada yaşamaq niyyətindəyəm. Bu məktuba əlavə olaraq, hədiyyələr də göndərmişdim: şərikimin arvadına və qızla-rına İtaliya ipəyindən paltarlıq qoymuşdum – onun arvadı və qızları olduğunu kapitan dostumun oğlundan öyrənmişdim; sonra Lissa-bonda tapılması mümkün olan iki parça ən yaxşı keyfiyyətli, zərif

ingilis mahudu, beş parça qara qumaş və bahalı fələməng krujevası qoymuşdum.

Beləliklə, öz işlərimi yoluna qoyduqdan, malları satıb pulunu etibarlı kağızlara çevirdikdən sonra mən arxayın yola düşə bilərdim. Lakin burada başqa bir çətinlik meydana çıxdı: o da bundan ibarət idi ki, indi mən İngiltərəyə necə gedim – quru yolla, yoxsa dəniz yolu ilə? Dəniz yolu ilə getməyə mən daha çox adət etmişdim, lakin, nədənsə, bu dəfə İngiltərəyə dəniz yolu ilə getməyə heç həvəsim yox idi. Bunun səbəbini izah edə bilməsəm də, hər halda, bu fikir mənim beynimdə o qədər dərin kök salmışdı ki, iki-üç dəfə şeylərimi gəmiyə verib özüm də minmək istədiyim halda, fikrimi dəyişmişdim və şeylərimi geri alıb qayıtmışdım.

Doğrudur, dəniz səfərlərində işim heç düz gətirmirdi və ola bilsin ki, məni dəniz yolu ilə getməkdən çəkindirən səbəblərdən biri də bu idi, lakin əsas məsələ mənim özümdə əmələ gəlmiş hisslər idi və belə hallarda gərək, insan heç bir zaman öz hisslərinin əksinə iş görməsin. Məsələ belə idi: mən getmək üçün iki gəmi nəzərdə tutmuşdum, onlardan birinə hətta öz şeylərimi də gətirib yükləmişdim, o biri gəminin kapitanı ilə də qiymət haqqında şərtləşmişdim; sonra mən öyrəndim ki, mənim seçmiş olduğum bu gəmilərdən heç biri sağ-salamat öz mənzillərinə gedib çatmamışdır. Onlardan biri əlcəzairililər tərəfindən əsir alınmış, o birisi isə Torbeya yanında fəlakətə uğramış və gəmidəkilərin hamısı, üç nəfərdən başqa, batmışdı. Deməli, hisslərim məni aldatmamışdı, bu gəmilərin hansına minsəydim, işim yaxşı olmayacaqdı, hansı gəmi ilə getsəydim, daha pis vəziyyətə düşəcəyimi isə bu başdan demək çətin idi.

Fikrimin bu qədər qarışdığını görən dostum qoca kapitan mənə dənizlə getməyi məsləhət görmədi, çünki mən ondan heç nəyi gizlətmirdim və nələr hiss etdiyimi ona açıq söyləmişdim. O, mənə quru yolla Korunyaya, oradan Biskay körfəzindən keçib La Roşelə getməyi məsləhət gördü, onun fikrincə, oradan təhlükəsiz quru yolla həm Parisə, həm də Kaleyə və Duvra getmək olardı, yaxud əvvəlcə Madridə, oradan da quru yolla Fransadan keçib getmək mümkündür.

O zaman məndə, Kaleydən gəmi ilə Duvra getməkdən başqa, ümumiyyətlə, dəniz səfərləri əleyhinə elə bir etiraz hissi oyanmışdı ki, bütün səyahətimi quru yolu ilə keçirməyi qərara aldım, özüm də

tələsmədiyim və xərcimin çox çıxmasına bir o qədər etiraz etmədiyim üçün quru yol ilə getmək çox xoş idi. Lakin bunu daha da xoş keçirmək üçün qoca kapitan dostum mənə bir yol yoldaşı da tapdı. Bu, Lissabondakı ingilis tacirlərindən birinin oğlu idi. Bundan başqa bizimlə iki ingilis taciri və iki nəfər cavan portuqaliyalı gedirdi – axırıncılar Parisə qədər bizə yoldaş idilər. Beləliklə, biz altı nəfər idik, əlavə olaraq, iki nəfər də nökrümüz var idi (tacirlər və portuqaliyalılar, xərcləri az olsun deyə, iki nəfərə bir nökr götürmüşdülər). Mən də Cümədən əlavə, bir ingilis dənizçisini yanıma götürmüşdüm, çünki Cümə Avropa qaydalarına adət etməmişdi ki, yolda mənim üçün nökrü əvəz etsin.

Beləliklə, nəhayət, Lissabondan yola düşdüm. Yola lazım olan hər şeyi özümüzlə götürmüşdük, yaxşıca silahlanmışdıq və hamımız kiçik bir dəstə düzəlmişdik. Yol yoldaşlarım hamısı mənə “kapitan” deyə müraciət edirdi, çünki mən yaşca hamıdan böyük idim, iki nökrüm var idi, həm də bütün bu səfər əhvalatının səbəbkarı da mən idim.

Mən öz gəmi jurnalımdakı qeydləri misal gətirərək oxucunu yormamışdım, heç indi də quru yol səfərimdəki gündəlikdən misal gətirməyəcəyəm, lakin bu çətin və yorucu yolda başımıza gəlmiş bəzi macərələr haqqında danışmaya bilmərəm.

Madridə gəlib çıxan kimi biz hamımız, İspaniyada birinci dəfə olduğumuza görə orada qalmaq, İspaniya kralının sarayını görmək və ümumiyyətlə, nəzəri cəlb edən hər şeyə baxmaq istəyirdik, lakin yay fəslə qurtarmaq üzrə idi və biz tez yola çıxmağa tələsirdik, buna görə də oktyabrın ortalarında biz Madriddən yola düşdük. Navarra sərhədinə çatanda bizə xəbər verdilər ki, dağların Fransa ərazisində olan o biri tərəfinə çox qalın qar yağıbdir və səyyahların çoxu dağlardan keçmək üçün çox təhlükəli və əbəs təşəbbüs göstərdikdən sonra Pampelunaya qayıtmağa məcbur olmuşdular.

Pampelunaya çatandan sonra biz özümüz də buna tamamilə əmin olduq. Demək olar ki, bütün ömrü boyu isti yerlərdə və paltarsız keçinmək mümkün olan ölkələrdə yaşamış mənim kimi adamlar bu soyuğa dözə bilməzdi. Həm də bu məsələ nəinki bizi diltor etmişdi, bu eyni zamanda çox qəribə bir hadisə idi, çünki cəmi on gün bundan əvvəl biz Köhnə Kastiliyadan yola düşərkən orada çox isti idi, indi isə burada Pireney dağlarından əsən dondurucu küləyin

qarşısında qalmışdıq və biz buna davam gətirmirdik, hələ əllərimizi və ayaqlarımızı dondurmaq təhlükəsi də var idi.

Yazıq Cümə başdan-başa qarla örtülmüş dağları görəndə və soyuğu hiss edəndə lap qorxmışdu, çünki bütün ömründə heç bir zaman nə belə qarlı dağ, nə də belə soyuq görməmişdi.

Bütün bunların hamısından sonra hələ biz Pampelunaya gəlib çatanda orada da arası kəsilmədən qar yağırıdı, bunu görəndə qışın bu qədər tez başlanmasına təəccüb etdik.

Əvvəllər onsuz da keçilməz olan yollar indi lap pis hala düşmüşdü, bəzi yerlərdə qar o qədər qalın idi ki, keçib getmək heç mümkün deyildi. Bu yerlərdə qar, şimal ölkələrində olduğu kimi donmur, buna görə də biz hər addımbaşı diri-diri qara batıb məhv olmaq təhlükəsi qarşısında idik. Biz iyirmi gün Pampelunada qaldıq, sonra gördük ki, qış lap yaxınlaşmışdır və havanın açılacağına ümid bağlamaq da çox çətindir, çünki həmin qış bütün Avropada sərt keçmişdi, yaşlı adamlar deyirdilər ki, qışın belə sərt keçdiyini heç görməmişlər, buna görə də mən Fontarabiyə, oradan da dəniz yolu ilə Bordoya getməyi öz yoldaşlarıma təklif etdim, çünki bu, bizim çox az vaxtımızı alardı.

Lakin biz bu məsələni götür-qoy edib məsləhətləşdiyimiz zaman Pampelunaya dörd fransız gəlib çıxdı, onlar bir bələdçinin köməyi ilə dağlardan keçib gəlmişdilər, bələdçi onları Lanqedokun ətrafı ilə dağların qar az olan asan yollarından keçirib gətirmişdi, qar çox olan yerlərdə isə o qədər bərkimişdi ki, üzərindən adam və at asanlıqla keçirdi.

Biz həmin bələdçinin dalınca adam göndərib çağırırdırdıq, o, bizi həmin yolla, qara və çovğuna düşmədən aparmağı vəd etdi, bu şərtlə ki, yolda vəhşi heyvanlardan qorxmamaq üçün biz yaxşı silahlanmalı idik, çünki onun dediyinə görə, qar bərk yağanda ağı canavarlar çox zaman dağların ətəklərinə enib gəlir. Biz ona dedik ki, bu növ heyvanlarla qarşılaşmaq üçün kifayət qədər silahlanmışıq. Lakin bizi qorxudan ikiayaqlı canavarlardır ki, bələdçi də onların təhlükəsindən arxayın olub-olmadığını bildirməlidir, çünki bizə demişdilər ki, bu yerlərdə, xüsusilə dağların Fransa ərazisində olan tərəfində ən çox bu ikiayaqlı canavarlardan qorxmaq lazımdır.

Bələdçi bizi sakitləşdirib dedi ki, gedəcəyimiz yol bu cəhətdən tamamilə təhlükəsizdir, biz onunla getməyə razı olduq, əvvəlcə

dağlardan keçməyə təşəbbüs göstərmiş və yuxarıda dediyim kimi, geri qayıtmağa məcbur olmuş on iki nəfər səyyah da öz nöqələri ilə birlikdə bizə qoşuldular.

Bələliklə, noyabrın 15-də biz hamımız Pampelunadan yola düşdük. Dağlara tərəf getmək əvəzinə, bələdçinin bizi geriye – Madriddən gəldiyimiz yola qaytardığını görəndə mən təəccüb etdim. Biz həmin istiqamətlə iyirmi mil yol getdik, iki çaydan keçdik və düzənlik bir yerə gəlib çıxdıq. Gözə xoş görünən bu yerdə hava isti idi və qardan heç bir əsər yox idi. Sonra bələdçi birdən-birə sol tərəfə burulub bizi başqa bir yolla dağlara doğru apardı, hərçənd ki, bu dağlar və uçurumlar çox qorxunc idi, bununla belə, yenə də bələdçimiz bizi o qədər əyri-üyrü cığırlardan aparıb hərləndirdi ki, biz qardan heç bir böyük çətinlik çəkmədən və özümüz də hiss etmədən dağın o biri tərəfinə gedib çıxdıq. Burada Lanqedok və Qaskonya əyalətlərinin bərəkətli, gül-çiçəklərlə bəzənmiş gözəl və yaşıl mənzərəsi bizim gözüümüzün qarşısında canlandı. Lakin bu görünən mənzərəli yerlər hələ bizdən xeyli uzaqda idi, oraya gedib çatmaq üçün çox çətin yollardan getmək lazım idi.

Həmin gün səhərdən axşama qədər və bütün gecəni elə güclü qar yağdı ki, yol getmək mümkün olmadı. Bu hal bizi bir qədər narahat etdi, lakin bələdçimiz bizi sakitləşdirib dedi ki, tezliklə bu qar düşən yerlərdən uzaqlaşacağıq. Doğrudan da, biz hər gün dağlardan aşağı enir və öz bələdçimizə də bütünlüklə etibar edərək onun dalınca şimala tərəf irəliləyirdik.

Axşama iki saat qalmış bələdçimiz bizdən xeyli qabaqda gedirdi və biz onu çətinliklə görürdük. Bu zaman sıx meşəyə tərəf olan qonşu açıqlıqdan üç canavar, onların da dalınca bir ayı çıxdı. Canavarların ikisi qabaqda gedən bələdçimizin üzərinə atıldı, əgər o, bizdən yarım mil aralı olsaydı, yəqin ki, canavarlar onu yırtıb dağıdardı. Canavarın biri atın, o biri isə bələdçinin özünün üzərinə elə atılmışdı ki, yazıq bələdçi özünü tamamilə itirmişdi, fürsət tapıb belindəki tapançanı çıxara bilmir və qışqıraraq bizi köməyə çağırırdı. Cümə mənim yanımcə gədirdi, mən atı çapıb qabaqda nə hadisə üz verdiyini öyrənməyi Cüməyə əmr etdim. Bələdçimizin başına gələn əhvalatı gördükdə Cümə: "Ağa! Ağa!" – deyərək ondan da bərk qışqırmağa başlamışdı. Cümə çox qoçaq oğlan idi, atını birbaşa döyüş meydanına sürdü, tapançasını çıxarıb canavarları başından vurdu.

Yazıq bələdçinin bəxti onda gətirmişdi ki, məhz Cümə onun harayına gedib çatmışdı, çünki öz yerlərində belə canavarları Cümə çox görmüşdü və onlardan qorxmurdu, buna görə də o lap canavarın yanına qədər getmiş və yuxarıda deyildiyi kimi, onu vurmuşdu. Cümənin yerinə bizim hər hansı birimiz olsaydı, yəqin ki, bir o qədər də yaxına getməz və uzaqdan güllə atardı, beləliklə də, ola bilsin ki, düzgün nişan ala bilməyib bələdçinin özünü vura bilərdi.

Bu hal mənim özümdən də cəsarətli adamları qorxuda bilərdi və doğrudan da, güllənin səsindən sonra bizim bütün dəstəmiz qorxuya düşdü, çünki hər iki tərəfdən canavarların ulaşma səsi eşidilir və dağlarda əks-səda verirdi, adama elə gəlirdi ki, canavarlar çoxdur. Ola bilər ki, canavar bir o qədər də çox deyildi, lakin, hər halda, o qədər də az deyildi ki, biz tamamilə arxayın halda və heç nədən qorxmayaraq yolumuza davam edəydik.

Lakin necə olur olsun, burası var ki, Cümə canavarın birini öldürən kimi, atın üzünə atılmış o biri canavar da atdan əl çəkib qaçdı. Yaxşı ki, canavar atın baş tərəfinə atılmışdı, buna görə də cilovun dəmirləri onun ağızına keçmiş və ata elə bir ciddi zərər vura bilməmişdi. Lakin adamın halı atın halından pis idi: qudurğan heyvan onu iki dəfə dişləmişdi, bir dəfə əlindən, o biri dəfə isə dizindən yuxarı, Cümə köməyə çatıb canavarı vuran zaman bizim bələdçimiz elə bir vəziyyətdə idi ki, lap atdan yıxılacaqdı.

Aydın işdir ki, biz güllə səsini eşidən kimi atları mümkün qədər tez sürüb irəlilədik – yolun bu yeri üzünəşağı eniş idi, çox bərk getmək olmurdu – qabaqda nə hadisə üz verdiyini öyrənməyə çalışdıq. Bizim qabağımızı kəsmiş ağacların dalından burulub çıxan kimi nə olduğunu dərhal başa düşdük. Biz Cümənin öldürmüş olduğu heyvanın nə olduğunu yaxşı bilməsək də, hər halda, onun yazıq bələdçimizi ölümdən qurtardığını gördük.

Bundan sonra Cümə ilə ayının arasında vuruşma başlandı. Bu o qədər qeyri-adi və maraqlı bir mənzərə idi ki, daha bundan artığını heç təsəvvürə gətirmək də mümkün deyildi. Onların arasındakı vuruşma bizim hamımızı güldürdü, hərçənd ki, mənim sadıq nökrim Cüməyə görə biz əvvəlcə çox təəccüb etmiş və qorxmışduq. Məlumdur ki, ayı çox ağır, yöndəmsiz, canavar kimi hiyləgərliyi və yüngül qaçmağı bacarmayan bir heyvandır, lakin onun iki elə xüsusiyyəti var ki, bunlar ayının bütün hərəkətlərini

idarə edir. Əvvəla, ayı ümumiyyətlə, adamı basmır. Ona görə “ümumiyyətlə” deyirəm ki, məsələn, hər yer, indi olduğu kimi, qarla örtülü olanda və yeməyə heç nə olmayanda aclıq ayını da elə bir dərəcəyə gətirib çıxara bilər ki, o, heyvana da, insana da hücum edər. Lakin adi hallarda, təkrar edirəm, əgər insan özü ona toxunmasa, ayı adama dəyməz. Əgər meşədə ayı ilə üz-üzə gəlsəniz və ona toxunmasanız, o da sizə toxunmaz, ancaq bir şərtlə ki, siz, gərək, ona çox nəzakətlə yanaşsınız və yoldan kənara çəkilib əvvəlcə onun keçib getməsinə imkan verəsiniz, çünki ayı çox mötəbər bir cənabdır və heç kralla da üz-üzə gəlsə, yoldan çıxmaz. Yox, əgər qorxsanız, yaxşısı budur ki, dayanmayıb öz yolunuzla gedəsiniz, özü də belə hallarda, gərək, ayıya yox, başqa tərəfə baxsınız, çünki bir yerdə dayanıb diqqətlə ona baxmağa başlasanız, ayı bunu özü üçün təhqir hesab edə bilər. Yox, əgər siz lap barmaq nazikliyindəki bir çöpü və ya başqa bir şeyi ona atsanız və onu vursanız, ayı mütləq acıqlanacaq və sizdən intiqam almaq üçün bütün başqa işlərini bir tərəfə qoyub sizin üstünüzə düşəcəkdir, çünki şərəf məsələsində o, çox möhkəmdir və heç bir təhqiri götürməz, bu ayının birinci xüsusiyyətidir. İkinci xüsusiyyəti isə ondan ibarətdir ki, əgər siz onu acıqlandırsanız, daha o, sizdən əl çəkməz, istər gündüz olsun, istər gecə, iri addımlarla sizin dalınızca qaçıb təqib edəcək və intiqam almayınca sizdən əl götürməyəcəkdir.

Deməli, Cümə bizim yazıq bələdçini ölümdən qurtardı və biz yaxınlaşarkən o bələdçiyə atdan düşmək üçün kömək edirdi. Çünki bələdçi həm aldığı yaralardan, həm də qorxudan lap zəifləyib əldən düşmüşdü, ancaq onu deyim ki, bələdçinin qorxusu yarasından daha dəhşətli idi. Elə bu zaman gördük ki, ayı meşədən çıxır. Bu, çox dəhşətli dərəcədə zorba bir heyvan idi; bu zorbalıqda ayı mən ömrümdə görməmişdim. Ayının meşədən çıxdığını görəndə hamımız heyrət etdik. Lakin Cümənin üzündə sevinc və cəsəret əlamətləri göründü. Cümə: “Oho! Oho! Oho!” – deyib üç dəfə qışqırdı və sonra ayını göstərərək mənə müraciət etdi: “Ağa, icazə ver, gedim onunla bir salamlaşım! Mən səni yaxşı güldürər!”

Mən onun nə üçün bu qədər sevindiğini başa düşməyib təəcübləndim və Cüməyə dedim: “Sən lap axmaqsan! Ayı səni yeyər!” Cümə dedi: “Məni yedi! Məni yedi! Eh! Mən onu yedi. Mən səni yaxşı güldürər! Siz hamınız burada dayanın, mən sizə gülməli

göstərər!” Cümə yerə oturub uzunboğaz çəkmələrini çıxartdı və cibindəki tuflilərini (hinduların geydiyi yastı başmaqlara bənzər ayaqqabını) geydi, atını o biri nökrə verib tufəngini hazırladı və yel kimi uçub getdi.

Ayı tələsmədən aramla gedir və heç kəsə də toxunmurdu. Cümə ayıya lap yaxınlaşıb, onu səslədi, sanki, ayı onun dediklərini başa düşəcəkdə. Cümə ayıya deyirdi: “Bir dayan, qulaq as! Gör mən sənə nə deyir!” Biz bir qədər aralıda Cüməni izləyirdik. Bu zaman biz Qaskon yamacından enib aşağıdakı böyük meşəyə girirdik. Meşənin yeri düzənlik idi, ağaclar çox, lakin seyrək idi, buna görə də biz xeyli qabağı görə bilirdik.

Cümə, dediyim kimi, ayının dalınca gedirdi və tezliklə ona yanaşdı, əyilib yerdən böyük bir daş götürdü və ayıya atdı. Daş onun başına dəydi, lakin ayı divara toxunsa və bundan nə qədər incisəydi, daş da onu, yəqin ki, o qədər ağrıtmışdı. Buna baxmayaraq, hiyləgər Cümə öz məqsədinə çatmışdı, o, qətiyyənlə, bu ayıdan qorxmurdu, daşla heyvanı ona görə vurmuşdu ki, ayı onu qovsun, o da, özü dediyi kimi, bizə gülməli şeylər göstərsin.

Daş ayıya dəyən kimi o çevrilib öz düşməni gördü və o saat Cümənin dalınca düşüb onu qovmağa başladı. Ayı elə iri addımlarla yüyürürdü ki, onun qabağında at da olsaydı, yəqin, dördnala qaçmağa məcbur olardı. Cümə güllə kimi düz bizim üstümüzə yüyürürdü, sanki, bizdən kömək istəyirdi. Mənim nökrəmi xilas etmək üçün hamımız birdən ayıya atəş açmağı qət etdik, lakin, doğrusu, sözbə baxmayıb ayının üstünə getdiyi və onu açıqlandıraraq bizə tərəf yönəltdiyi üçün Cüməyə lap bərk hirsələnmişdim, çünki ayı öz yolu ilə başqa tərəfə gedirdi və bizə də heç fikir vermirdi. Mənim ən çox ona acığım tutmuşdu ki, Cümə ayını bizə tərəf gətirmişdi, özü isə başqa tərəfə qaçırdı. Belə olduqda mən qışqırıb ona dedim: “İtin biri it, yaxşı bizi güldürdün! Tez ol, atın belinə sığ, biz ayını vuraq!” Cümə bunu eşidib mənə tərəf qışqırdı: “Vurmayın! Vurmayın! Dinməzəcə dayanın, indi gülməli işlər olacaq!” Bunu deyib Cümə ayıdan da iki dəfə artıq bir sürətlə qaçmağa başladı. Sonra Cümə əlverişli bir ağac gördü və bizim hamımızı ağaca yaxın bir yerə gəlməyə çağırırdı, özü isə sürətlə sıçrayıb bir anın içində ağaca çıxdı, tufəngi isə aşağıda, ağacın dibində, altı addımlıqda yerə qoydu.

Ayı tez gəlib ağacın yanına çatdı və hər şeydən əvvəl dayanıb tufəngi iylədi, lakin ona toxunmayıb birbaşa ağaca çıxdı. Çox zorba olmasına baxmayaraq, ayı ağaca pişik kimi cəld dırmaşdı.

Mən öz nökrərimin, mənəim zənnimcə, çox ağılsız olan bu hərə-kətinə lap heyrət edirdim və bütün bu işlərin heç birində gülməli bir şey görmürdüm. Ayı ağaca çıxana qədər bizim heç birimiz yaxına getmədik.

Sonra ağaca yaxınlaşanda gördük ki, Cümə ağacın böyük bir budağının lap nazik yerinə çıxmışdır, ayı isə budağın ortasına qədər gəlmişdi, bundan o tərəfə getdikcə budaq daha da nazikləşir və əylirdi. Cümə bizə tərəf qışqırıb dedi: "Hə! İndi siz görürsünüz, mən ayıya oynamaq öyrədəcəyəm". Sonra Cümə dayandığı yerdə atılıb-düşməyə və budağı tərپətməyə başladı, ayı büdrədi, lakin yerindən tərپənmədi. O dayanıb ətrafa baxır və birtəhər geri qayıtmaq istəyirdi. Bu mənzərəni görəndə biz, doğrudan da, lap ürəkdən gülüşdük. Lakin Cümə bununla kifayətlənmədi. Aynın bir yerdə sakit dayanıb qaldığını görəndə Cümə onu çağırmağa başladı, ayı, sanki, ingiliscə bilirdi və bu saat onun dediklərini başa düşəcəkdə: "Hə, nə üçün daha gəlmirsən? Buyur, gəl, yol açıqdır!" Bunu deyəndən sonra Cümə özü də dayandı və budağı daha tərپətmədi. Ayı, elə bil, ona deyilən sözləri başa düşmüşdü; yerindən tərپənilib irəliləməyə başladı, bunu görəndə Cümə budağı yenidən tərپətdi, ayı o saat yerində donub qaldı.

Biz yenə fikirləşdik ki, daha oyun qurtardı və indi ayını öldürmək lazımdır, buna görə də Cüməyə dedik ki, sakit dayanıb tərپənməsin, biz ayını vuraq. Lakin Cümə etiraz edib qışqırdı: "Yox, vurmağın! Vurmağın! Mən indi özü vurur!" Sözü qısa, Cümə budağın üstündə o qədər atılıb-düşdü, ayı da o qədər qorxaq və ehmal addımlarla hərəkət etdi ki, biz xeyli gülüşdük, ancaq bu qoçaq hindu nə etmək istədiyini hələ yenə də başa düşə bilməmişdik. Əvvəlcə elə zənn etmişdik ki, Cümə ayını ağacdən yerə salmaq istəyir, lakin ayı da çox hiyləgər idi, budağın üzərində o qədər də irəli getmirdi ki, müvazinə-tini itirsin. Ayı öz möhkəm dımaqları ilə ağacdən bərk yapışmışdı, buna görə də biz bu əhvalatın nə ilə qurtaracağını, doğrudan da, bilmirdik.

Lakin Cümə tezliklə məsələni aydınlaşdırdı. Aynın budaqdan bərk yapışdığını və irəli gəlmədiyini görüb o, yenə də ayıya dedi: "Hə, sən gəlmir, mən gəlir! Sən mənəim yanıma gəlmək istəmədi,

mən sənin yanına gəlmək istədi”. Bunu deyib Cümə budağın lap nazik olan qurtaracağına tərəf gəldi, budaq onun ağırlığından əyildi və Cümə ehmalca yerə düşüb öz tufənginin yanına qaçdı.

Mən Cüməyə dedim: “Hə, Cümə, nə durmusan? Nə üçün atəş açmırsan?” O cavab verdi ki: “Yox! Atəş açmaq lazım deyil! İndi olmaz. İndi mənə öldürdü, sən hələ yenə də güldü”. O, doğrudan da, indi görəcəksiniz ki, bizi yenə də güldürdü. Ayı öz düşməninə ağacdən yox olduğunu görəndə yavaş-yavaş geri çəkilməyə başladı, ağacın gövdəsinə çatana qədər, o, tələsmədən, ehmalca və ətrafa baxa-baxa gerilədi. Dırnaqları ilə gövdədən yapışaraq yenə də pəncələrini bir-birinin ardınca ehtiyatla götürüb qoydu və dalıdalı gəlib yerə düşdü. Ayının ayaqları hələ yerə dəyməmiş Cümə ona yaxınlaşdı və tufənginin lüləsini onun qulağına dirəyib atəş açdı, ayını oradaca öldürdü.

Hiyləgər Cümə dönüb geriyyə baxdı və bizim gülüb-gülmədiyimizi bilmək istədi. Bizim razı qaldığımızı sifətimizdəki ifadədən başa düşən kimi, özü də qəhqəhə çəkib güldü və dedi: “Bizim yerdə biz ayını belə öldürdü!” “Siz onları necə öldürürsünüz? – deyə mən ondan xəbər aldım. – Sizin tufənginiz yoxdur”. “Yox, tufəng yoxdur, amma çox uzun oxlar var”.

Ayı əhvalatı bizi məşğul edib bir qədər kefirmizi açdı, lakin biz yenə də çox daldə bir yerdə idik, canavarlar bizim bələdçini çox didişdirmişdilər və nə edəcəyimizi bilmirdik. Canavarların ulaşması hələ də qulaqlarımda cingildəyirdi. Doğrudan da, Afrika sahilində eşitdiyim bağırtıdan sonra – mən bu barədə yuxarıda demişdim – bütün həyatımda belə qorxunc səslər eşitməmişdim.

Canavarların ulaşması və gecənin yaxınlaşması bizi tələsməyə məcbur etdi, yoxsa biz Cümənin xahişlərinə qulaq asıb ayının dərisini soymağa başlasaydıq, çox gecikərdik. Doğrudur, ayı çox zorba idi və onun dərisini soyub götürməyə dəyərdi, lakin hələ qabaqda on milə qədər yolumuz var idi, bələdçi də bizi tələsdirirdi. Buna görə də biz ayını orada qoyub yolumuza davam etdik.

Burada qar hər yeri örtmüşdü, lakin dağlarda olduğu qədər qalın və qorxulu deyildi. Sonra biz öyrəndik ki, aclıq çəkən yırtıcı heyvanlar yem tapmaq üçün dağlardan meşələrə, düzlərə enmiş və kəndlərə böyük ziyanlar vurmuşdular; əhalini qorxuya salmış, xeyli qoyun və at tələf etmiş, hətta neçə adamı da parçalamışdılar.

Yolumuz qorxulu yerdən keçirdi. Bələdçimiz bu barədə bizə əvvəlcədən xəbər verib demişdi ki, əgər bu yerlərdə yenə də canavar varsa, mütləq qabaqda onlara rast gələcəyik. Qabaqda hər tərəfdə meşə ilə əhatə olunmuş kiçik bir açıqlıq var idi. Meşənin arası ilə ensiz bir çıxır dar yarğanın arasından keçərək kəndə çıxırdı. Biz də bu yolla gedib həmin kənddə gecələməyi qərara almışdıq.

Biz qabaqdakı meşəyə daxil olanda günəşin batmasına yarım saat qalırdı, meşədən keçib açıqlığa çıxanda isə artıq günəş batmışdı. Bu birinci meşədə elə mühüm bir hadisə baş vermədi. Yalnız onu demək olar ki, uzunluğu yüz sajənə qədər olan kiçik bir talada biz beş böyük canavar gördük, onlar bir-birinin ardınca sürətlə yoldan keçib getdilər, sanki, bir ovun dalınca qaçırdılar. Onlar bizi də heç görmədilər və bir qəddərdən sonra tamamilə gözdən itdilər.

Yeri gəlmişkən deyim ki, bələdçimiz çox qorxaq adam idi, buna görə də canavarları görənlər kimi bizə xəbərdarlıq edib dedi ki, hazır olun, çünki bunların ardınca yenə canavar görünə bilər.

Biz özümüzü cəmləşdirdik və tüfənglərimizi də hazırladıq, lakin meşədən çıxıb bir mil yarım uzunluqdakı açıqlığa çatana qədər biz heç yerdə canavara rast gəlmədik. İndi bu açıqlıqda biz, doğrudan da, boylana-boylana gedirdik: gözümüzə dəyən birinci şey at ölüsü idi, onu canavarlar dağıtmışdı və indi də on ikiye qədər canavar onunla bərk məşğul idilər, deyə bilmərəm ki, "yeyirdilər", çünki cəmdəyin ətini çoxdan yeyib qurtarmışdılar, indi yalnız sümükləri gəmirirdilər.

Biz onların bu ziyafətinə mane olmaq istəmədik, onlar da bizə bir o qədər əhəmiyyət vermədilər. Cümə çox istəyirdi ki, canavarları gülləyə bassın, lakin razı olmadım, çünki onsuz da qarşıda işimiz çox idi və daha da çoxala bilərdi. Biz açıqlığın heç yarısını keçməmişdik ki, birdən sol tərəfdən dəhşətli canavar ulaması eşidildi və bunun ardınca böyük canavar sürüsünün birbaşa üstümüzə gəldiyini gördük. Sürüdəki canavarların çoxu cərgə ilə gəlirdi, elə bil, bunlar təcrübəli bir zabitin komandası altında irəliləyən nizami ordu idi. Mən bu yırtıcıları necə qarşılamağı bir o qədər də yaxşı bilmirdim, lakin ağılıma gəldi ki, hamımızın sıx bir cərgə düzəltməsi ən yaxşı vasitədir. Elə belə də etdik. Çox ara vermədən dalbadal atəş açmağa başlayıb, çünki mən əmr etdim ki, cərgəyə düzülənlərin hamısı yox, hər iki nəfərdən biri atəş açsın, o birisi isə əgər canavarlar geri

çəkilməsə, tüfəngi ikinci atəş üçün hazır saxlasın; sonra tapşırıdım ki, birinci atəş açanlar tüfəngi doldurmaqla məşğul olmayıb, bellərin-dəki tapançaları çıxarıb hazırlasınlar. Bizim hərəməzin bir tüfəngi və iki tapançası var idi. Mən fikirləşdiyim qayda ilə, yəni iki nəfərdən bir növbə ilə, biz dalbadal altı dəfə atəş açə bilərdik. Lakin hələ buna ehtiyac yox idi, çünki birinci atəşdən sonra düşmən həm gurultudan, həm də tufənglərdən çıxan alovdan qorxaraq yerində mıxlanıb qalmışdı. Canavarlardan dördü elə buradaca ölmüşdü. Qalanları isə yaralanmış olsalar da, qaçmışdılar, qarın üzərində onların qanının izi qalmışdı. Canavarlar atəş açıldandan sonra dayandılar, lakin o saat geriyyə çəkilmədilər. Bu zaman hekayə və nağıllarda eşitdiyim bir şey yadıma düşdü: belə deyirlər ki, ən yırtıcı heyvanlar da insanın səsindən qorxurlar. Mən dəstədəki adamlara bir ağızdan mümkün qədər bərk çıxırmağı əmr etdim və hekayələrdə eşitdiyim əhvalatın müəyyən qədər doğru olduğuna inandım: canavarlar bizim səsimizi eşidəndə, həqiqətən, geri çəkilməyə başladılar. Bu zaman mən düşmənin ardınca ikinci atəş açmağı əmr etdim, düşmən o saat qaçdı və ağacların dalına girib gözdən itdi.

Fürsətdən istifadə edib tufənglərimizi doldurmağa başladığı, vaxtı itirməmək üçün biz həm də yolumuza davam edirdik, lakin tufəngləri elə təzəcə doldurub qurtarmışdıq ki, qabaq tərəfdə meşədən çox dəhşətli və qarışıq bir səs eşitdik, bizim yolumuz da elə həmin səs gələn tərəfə idi.

Gecə yaxınlaşırdı, hava getdikcə daha çox qaranıqlaşdı, bu isə bizim üçün olduqca əlverişsiz idi. Meşədən gələn səs daha da gurlaşdı, biz bu səsin içində canavarların ulaşmasını aydın eşidirdik. Qəflətən qabağımıza üç sürü canavar çıxdı. Sürülərdən biri sol, biri sağ, biri də qabaq tərəfdən gəlirdi, sanki, biz canavarların mühasirəsinə düşmüşdük. Lakin onlar bizə hücum etmədilər, biz də atları mümkün qədər bərk sürüb yolumuza davam edirdik, lakin yol çox xarab idi və atlar burada yalnız yortma yerisi ilə gedə bilirdilər. Biz bu qayda ilə yolumuzun üstündə olan ikinci meşənin girəcəyinə qədər getdik, lakin bir qədər də irəliləyib meşənin içərisinə gedən yola çatdıqda biz orada saysız-hesabsız canavar sürüləri gördük, bu da bizi çox heyrətə saldı.

Birdən meşənin o biri tərəfindən güllə səsi eşidildi, oradan yəhərli-yüyenli bir at çıxdı və çaparaq ötüb getdi. Atın dalınca on

yeddi canavar düşmüşdü. At canavarlardan çox qabaqda idi, lakin biz əmin idik ki, o, bu qayda ilə uzun müddət qaça bilməz, canavarlar əvvəl-axır ona çatacaqdır; yəqin ki, sonra elə belə də olmuşdur. Meşədən atın çıxdığı dərədə biz çox dəhşətli bir mənzərə gördük: orada canavarların didib-dağıtdığı başqa bir atın və iki nəfər də adamın cəsədi var idi. Onlardan biri çox ola bilsin ki, həmin güllə atan adam idi. Çünki onun yanında boşalmış bir tüfəng var idi, lakin baş və gövdəsinin yuxarı hissəsi yeyilmişdi.

Bu mənzərəni gördükdə bizi dəhşət bürüdü və nə edəcəyimizi, hansı tərəfə getmək lazım gəldiyini təyin edə bilmədik. Lakin canavarlar bizi tezliklə müəyyən bir qərara gəlməyə məcbur etdi, çünki onlar təzə bir ov kimi bizi mühasirəyə almışdılar və əminəm ki, onlar üç yüzdən az deyildi. Bəxtimizdən, meşənin girəcəyində, yoldan bir az kənarında bir neçə böyük ağac yerə sərilməmişdi. Görünür, bunları keçən yay fəslində kəsmiş və gəlib aparmaq üçün burada qoymuşdular.

Mən öz kiçik dəstəmi həmin bu ağacların dalına keçirdim. Biz tələsirdik, mənim təklifimlə ən uzun gövdəli bir ağacın dalında üçbucaq şəklində cərgələnib səngər düzəlttik, atları isə ortalığa saldıq.

Yaxşı ki, belə etdik, çünki canavarlar elə o saat hücum etdilər, özü də bu, son dərəcə qızgın bir hücum idi. Onlar yüyürüb bizim daldalandığımız uzun ağacın üstünə sıçrayırdılar, sanki, bu saat onu ələ keçirəcəkdilər. Canavarları xüsusilə hirsəndirən və qəzəbləndirən bir də o idi ki, onlar bizim aramızdakı atları da görürdülər və əslinə baxsan, onların marqladığı əsas hədəf də elə bu atlar idi. Mən öz dəstəmdəki adamlara yenə də əvvəlki qayda ilə iki nəfərdən bir atəş açmağı əmr etdim. Güllələr o qədər sərrast atılmışdı ki, elə bu birinci atəşdən xeyli canavar öldü, lakin bu kifayət etmədi, atəşi davam etdirmək və dalbadal atmaq lazım idi, çünki canavarlar açıqdan-açığa bizə soxulurdular, dal tərəfdəki canavarlar qabaqdakıları irəli itələyirdi.

İkinci atəşdən sonra bizə elə gəldi ki, deyəsən, canavarlar dayandı və mən ümid etdim ki, onlar indi tamamilə çıxıb gedər. Lakin bu hal çox uzun sürmədi, daldan başqa canavarlar özlərini yetirdilər. Biz tapançalardan iki dəfə onlara atəş açıb on yeddi və ya on səkkizini öldürdük. Yaralananları da bundan iki dəfə artıq olardı, lakin canavarlar yenə də əl çəkmir və irəli soxulurdular.

Mən güllələrin hamısını az bir müddətdə atmaq istəmirdim, buna görə də öz nökrəmi çağırıdım – nökrə deyəndə Cüməni nəzərdə tutmuram, çünki Cümə başqa işlə məşğul idi: o, tütəngləri doldururdu, özü də o qədər cəld və sürətlə həm mənəimkini, həm də öz tütəngini doldurub hazır edirdi ki, onun bu işi lap fövqəladə görünürdü. Deməli, Cüməni yox, o biri nökrəmi çağırıdım və bərit qabını ona verib tapşırıdım ki, daldalandığımız ağacın gövdəsi boyunca bəritdən səpsin və geniş bir xətt düzəltsin. O, mənəim tapşırığımı yerinə yetirib qurtaran kimi, canavarlar yenə də bərit xəttinin üstündən bizə hücum etdilər. Bu zaman mən əlimdəki doldurulmamış tapançanı çaxdım və əmələ gələn qığılcımdan bəritə od düşdü. Alov ağacın üstündəki canavarları yandırdı, onlardan altısı yerə sərildi, daha doğrusu, oddan qorxub kənara sıçrayarkən bizim aramıza düşdülər, biz də cəld onların nəfəsini kəsdik. Qalanları isə gecənin qaranlığında daha parlaq görünən alovdan o qədər qorxmışdular ki, geri çəkildilər. Bu zaman mən atəş açmaq üçün bütün dəstəyə axırıncı dəfə komanda verdim, sonra isə hamımız yenə birağızdan qışqırdıq, canavarlar bunu eşidib geri döndülər. Ortalıqda iyirmiyə qədər yaralı canavar qaldı, onlar yerdə qıvrılırdılar, biz dərhal qılıncları çıxarıb onları doğramağa başladığımız, bundan isə məqsədimiz o idi ki, onların ulayıb bağırması öz yoldaşlarını bizim tütənglərin gurultusundan da yaxşı qorxudar. Belə də oldu: canavarlar qaçıb getdilər və bizi rahat buraxdılar.

Biz altmışa qədər canavar öldürmüşdük və əgər gündüz olsaydı, yəqin ki, daha çox qırardığımız. Beləliklə, vuruşma meydanı düşməndən təmizləndikdən sonra biz yolumuza davam etdik. Çünki hələ üç milə qədər də yolumuz var idi. Yol uzunluğunu biz yenə də meşədən canavarların ulaşmasını bir neçə dəfə eşitdik, hətta bizə elə gəlirdi ki, ağacların arasında onların necə qaçdıqlarını da görürdük, lakin gözümlər qara düşmüşdü, buna görə də biz onları yaxşı görə bilmirdik. Təxminən, bir saatdan sonra biz kiçik bir şəhərə gəlib çatdıq və gecəni burada qalmağı qətdə etdik. Şəhərdə bir qarışıqlıq var idi, hamı silahlanmışdı. Məlum oldu ki, bir gün əvvəl canavarlar və bir neçə ayı gecə ikən şəhərə girib əhalini bərk qorxutmuşdular, buna görə də camaat bütün günü, xüsusilə gecələr silahlı növbə çəkməyə, mal-qaranı və özlərini qorumağa məcbur olmuşdular.

Ertəsi gün səhər bizim bələdçimizin halı çox xarablaşdı, canavarların dişlədiyi əli və ayaqları o qədər şişdi ki, o daha bizimlə yola çıxma bilmədi, biz isə özümüzə başqa bələdçi tutmağa məcbur olduq. Bu yeni bələdçi ilə biz Tuluza qədər getdik. Bu yerlərin iqlimi isti, ərazisi gözəl, torpağı münbit idi, burada qar və canavar da yox idi. Yolda başımıza gələn əhvalatları Tuluzda nağıl edəndə bizə dedilər ki, dağların ətəyindəki böyük meşədə, xüsusilə hər yer qarla örtülü olduğu bir zamanda canavara rast gəlmək adi bir işdir. Ancaq hamı bir şeyə təəccüb edirdi ki, nə üçün bələdçimiz ilin belə bir sərt vaxtında bizi bu qədər çətin bir yolla hərələyib gətirmişdir və bizim sağ-salamat canavarların dişindən qurtulmağımızı hamı bir möcüzə hesab edirdi. Atları necə ortalığa alıb canavarlarla vuruşduğumuz haqqında danışanda isə hamı bizi məzəmmət etdi, dedilər ki, belə bir vəziyyətdə canavarlar mütləq sizi dağıdardı, çünki onlar sizin dalınızdakı atları gördükləri və bunu yaxşıca bir ov hesab etdikləri üçün daha da qudurub sizdən əl çəkmirlərmiş. Yoxsa adi hallarda onlar lap birinci güllədən də qorxub çəkinirlər. Burada isə vəziyyət başqa cür olmuşdu, canavarlar həm ac olduqları, həm də atları gördükləri üçün hər növ təhlükəni unudub belə hücum edirlərmiş. Əgər biz onları arasıkəsilmədən tüfəng atəşi ilə və sonra da barıtın partlayıb törətdiyi alovla qarşılamaşdıq, yəqin ki, hamımızı dağıdıb parça-parça edərdilər. Lakin biz əgər atlardan düşməyib atəş açmış olsaydıq, canavarlar bir o qədər də qızıxmazmış, çünki atın belində adam olanda canavarlar, adətən, bir o qədər də girişirlər, təkcə atın özü olanda isə ona daha tez hücum edirlər. Bundan başqa, bizə onu da dedilər ki, əgər atları özbaşına buraxmış olsaydıq, canavarlar onların dalınca düşər və biz də özümüzü salamat qurtara bilərdik, çünki biz çox idik, hamımızda da odlu silah var idi.

Mən özüm də heç ömrümdə belə bir qorxu keçirməmişdim, çünki bizi udmağa hazır olan bu üç yüz lənətə gəlmiş yırtıcının ağızlarını açaraq bağıra-bağıra üstümüze gəldiyini görəndə, doğrusu, özümü həmişəlik məhv olmuş hesab etdim. Bir də axı mən kifayət qədər əzab və əziyyət görmüşdüm. Vəziyyəti belə görəndə fikirləşdim ki, bundan sonra mən daha bir də dağ yolu ilə səfərə çıxmaram, həftələrlə fırtınaya düşsəm də, dəniz yolu ilə səfərə çıxıb min mil yol getməyim bundan yaxşıdır.

Fransadan keçərkən başıma gələn əhvalatlar haqqında danışmayacağam, çünki danışmalı bir şey yoxdur, mənim deyəcəklərimin hamısını başqa səyyahlar məndən də əvvəl və daha yaxşı nağıl ediblər.

Mən Tuluzdan Parisə getdim, orada çox qalmayıb birbaşa Kaleyə, oradan da Duvra yola düşdüm. Yanvarın 14-də, yəni ilin lap sərt və soyuq vaxtında vətənə gəlib çıxdım.

İndi mən daha məqsədimə çatmışdım və tezliklə işləri öz yoluna qoyub bu yaxınlarda ələ keçirdiyim var-dövlətə sahib oldum, çünki gətirdiyim pul kağızları üzrə mənə çatacaq məbləği gecikdirmədən verdilər.

Kapitanın dul qalmış qoca və mehriban arvadı indi burada mənim ən birinci məsləhətçim və rəhbərim idi. Göndərdiyim pul üçün o, mənə minnətdar idi və mənim üçün əlindən gələni də əsirgəməirdi. Mən də bütünlüklə ona inandım və bir dəfə də olsun elə bir hadisə üz vermədi ki, mənim ona olan etibarım qırılsın və ya peşman olum. Bu xeyirxah, ağıllı qadının mənə münasibətində heç bir eyib və qüsurlu yox idi.

Mən öz mallarımı və pulumu bu qadına tapşırıb yenə də Lissabona və oradan da Braziliyaya getmək haqqında fikirləşdim, lakin dini mülahizələr məni bundan saxladı. Mən hələ səyahətdə olarkən, xüsusilə tənha həyat keçirdiyim zamanlarda katolisizmə şübhə ilə yanaşırdım. Mən onu da bilirdim ki, Braziliyaya getmək və orada həmişəlik qalmaq mənim işim deyildir, çünki oraya getsəydim, gərək, mənəşəbimi də dəyişib katolisizmi qəbul edəydim, yoxsa əvvəl-axır orada mən öz əqidəmdən ötrü inkvizisiyanın əzablarına düşər olardım. Buna görə də mən İngiltərədə qalmağı və imkan düşərsə, Braziliyadakı plantasiyama da yerli-dibli satmağı qərara aldım.

Mən bu barədə Lissabondakı köhnə dostuma məktub yazıb fikrimi ona bildirdim, o isə mənə cavab verdi ki, bu məsələni elə orada həll etmək olar. Əgər mən icazə versəm, o, mənim adımdan məktub yazar və bunu plantasiyanı əvvəlki qəyyumların əvəzinə idarə edən iki tacirə xəbər verər, çünki, onun fikrincə, mənim hissəmi bu tacirlərə satmaq daha əlverişlidir. Mən bilirdim ki, Braziliyadakı həmin tacirlər çox varlıdır və plantasiyama da yaxşı qiymət verərlər. Kapitan da həmin tacirlərin məmnuniyyətlə mənim plantasiyama

alacaqlarına və başqa müştərilərdən dörd, beş min artıq pul verəcəklərinə şübhə etmirdi.

Mən qoca və köhnə dostumun məktubda göstərdiyi dəlilləri tamamilə inandırıcı hesab etdim və plantasiyanı almaq məsələsini tacirlərə təklif etməyi ona tapşırıdım. Səkkiz ay sonra isə Portuqaliyadan qayıdan bir gəmi mənə məktub gətirdi. Dostum məktubda yazmışdı ki, tacirlər təklifi qəbul etmişlər və mənə otuz üç min qızıl verməyi özlərinin Lissabondakı nümayəndələrinə tapşırıbmışlar. Mən də, öz növbəmdə, Lissabondan mənə göndərilmiş və qayda-qanunla tərtib edilmiş satıb-alma kağızını imzaladım və qoca dostum kapitana göndərdim, o isə mənə otuz üç min pulun çekini göndərdi. Birdəfəlik verilmiş bu məbləğdən əlavə, tacirlər söz vermişdilər ki, hər il plantasiyanın mədaxilindən yüz moydor kapitana versinlər, kapitan vəfat etdikdən sonra isə bu pulu ildə əlli moydor hesabı ilə onun oğlu almalı idi.

Mənim təsadüfi hadisələr və sərgüzəştlərlə dolu olan taleyimin öz əli ilə bu dünyada çox nadir tapılan şeylərdən seçilib düzəlmiş alabəzək bir quraşdırmaya bənzəyən, çox ağılsız başlanmış, lakin gözlənilmədiyindən daha xoşbəxt qurtarmış həyatımın birinci dövrü belə bitdi.

Oxucu, yəqin, belə düşünəcəkdir ki, belə bir yaxşı həyata çatdıqdan sonra mən daha özümü təsadüfi hadisələrin ağışına atmaram. Əgər şərait mənə müvafiq gəlsəydi, bu, belə də olacaqdı, lakin sərgərdan həyata alışmışdım, ailəm, qohumlarım yox idi və hətta varlanmağıma baxmayaraq, tanışlarım da çox deyildi. Buna görə də Braziliyadakı malikanəmi satmış olsam da, mən bu ölkəni heç vaxt fikrimdən çıxarda bilmirdim, mən yenə də səyahətə çıxmaq və xüsusilə öz yaşadığım adaya gedib baxmaq istəyirdim ki, görüm o bədbəxt ispaniyalılar yenə də oradadırlarmı və bizim adada qoyub gəldiyimiz yaramaz matroslar onlarla necə rəftar edirlər.

Sədaqətli dostum kapitanın dul qalmış qoca arvadı məni bu fikirdən əl çəkməyə inandırdı və mən, demək olar ki, yeddi il heç bir yerə səyahət etməyib İngiltərədə yaşadım. Bu müddət ərzində mən qardaşlarımdan birinin iki oğlunu öz himayəmə götürüb tərbiyə etdim. Onlardan böyüyünün özünün bir qədər vəsaiti var idi, mən də onu bir zadəgan kimi tərbiyə edib böyüdürdüm. Özünə də müəyyən bir məbləğ ayırmışdım ki, sonra o, bunu alıb öz əlindəki

kapitala əlavə etməli idi. O biri oğlanı isə dənizçiliyə hazırlayırdım. Beş ildən sonra gördüm ki, o, çox ağıllı, cəsarətli bir dənizçi olmuşdur, buna görə də xüsusi və yaxşı gəmi hazırlatdırdım, onun ixtiyarına verib dənizə göndərdim, ancaq, lap qoca vaxtımda bu gənc dənizçinin ucbatından başıma bir çox başqa yeni macəralar gəldi.

Bu müddət ərzində İngiltərədə yaşayıb mənim üçün təzə olan bu mühitə alışdım, ən başlıcası isə budur ki, evləndim, özü də bu evlənməyim bir o qədər də xeyirsiz olmadı və mənim üçün hər cəhətdən müvəffəqiyyətli keçdi. Evlənəndən sonra ev-eşik sahibi oldum, özümün də üç uşağım – iki oğlum və bir qızım oldu.

İkinci hissə

Belə bir xalq məsəli var: südlə gələn sümüklə çıxar. Deyim ki, mənim həyatımın tarixçəsi bu məsəlin doğru olduğunu bütünlüklə təsdiq edir. Əgər nəzərə alınsa ki, otuz beş il ərzində mən nə qədər imtahanlardan çıxmışam, başım xeyli müsibət çəkib, ömrümün, yəqin ki, çox az bir hissəsini – cəmi yeddi ilini sakit və rahat yaşamışam, nəhayət, mənim qocalığım nəzərə alınsa, özüm də yada salıb xatırlatsam ki, mən orta təbəqənin həyatının bütün növlərinə yaxşıca bələdəm və bunlardan hansının insanı daha asanlıqla xoşbəxt edə biləcəyi də mənə məlumdur, o halda belə zənn etmək olardı ki, əvvəllər dediyim kimi, dünyaya gəldiyim ilk gündən məni əsir etmiş avaralığa təbii meyil gərək məndə azalaydı, bu meylin müvəqqəti və gəldi-gedər cizgiləri gərək çoxdan buxarlanıb fikrimdən çıxaydı, yaxud da gərək, heç olmasa, coşmayaydı, bir qədər qatılaşıb sakitləşəydi və bu altmış bir yaşında gərək məndə oturaq həyata meyil və həvəs əmələ gələydi, həyatımı və bütün var-yoxumu təhlükəyə sürükləyən macəralardan da məni çəkendirib saxlayaydı.

Onu da deyim ki, adətən, insanı hər şeydən əl çəkib, uzaq yerlərə səfərə getməyə məcbur edən səbəb var-dövlət qazanmaq arzudur ki, bunun da mənə dəxli yox idi, çünki var-dövlət əldə etmək mənim üçün əbəs idi, onu axtarmağa da ehtiyacım yox idi. Əgər mən əlavə on min funt-sterlinq qazanmış olsaydım, fərqi yoxdur, mən indikindən daha varlı ola bilməzdim, zira, mənim həm özüm üçün, həm də saxlayıb təmin etdiyim adamlar üçün kifayət qədər pulum var idi. Həm də mənim kapitalım açıq-aydın artırdı, mən hətta gəlirimmin hamısını xərcləyib qurtara bilmirdim; əlbəttə, əgər evdə çoxlu xidmətçi saxlasaydım, minik və sürücüm olsaydı, əyləncəyə uyub kef çəkseydim, bəlkə də, gəlirimi bunlara və buna bənzər başqa şeylərə sərf edərdim, amma belə şeylər haqqında mənim heç bir təsəvvürüm yox idi və onlara heç əvvəldən də meylim olmayıbdır. Mənimki o idi ki, indi gərək sakitcə oturaydım evimdə, əlimdə olan varidatdan istifadə edəydim, dövlətimin getdikcə necə artdığına baxıb ləzzət çəkəydim.

Amma bütün bu mülahizələrin heç biri mənə zərrə qədər təsir göstərmədi və məni içəridən dingildədən səyahət və macərə meylini boğa bilmədi, bu meyil isə getdikcə məndə daha da şiddətlənib daimi xəstəliyə çevrildi. Adada qoyub gəldiyim plantasiyamı və adamları yenidən görmək arzusu məndə xüsusilə güclənmişdi. Mən öz adamı hər gecə yuxuda görürdüm, gündüzlər isə bu xəyal məni tərk etmirdi. Bu fikir məndəki o biri fikirləri elə üstələmişdi və təsəvvürümdə bu fikirlə o qədər uğraşırdım ki, hətta yatanda yuxumda da bu barədə danışib sayıqlayırdım. Sözün qıyası, adaya gedib baş çəkmək fikrini heç nə mənim başımdan çıxara bilmədi; bu fikir danışq zamanı mənim söhbətlərimdə də o qədər tez-tez gözlənilmədən pırtlayıb ortalığa çıxırdı ki, mənimlə danışan adamları da yorub tənqə gətirirdi; məsələ bunda idi ki, mən başqa heç bir şeyin haqqında danışa bilmirdim: nədən başlasam, mətləbi həmin fikrin üstünə gətirib çıxarırdım; mən hamının zəhləsini tökmüşdüm və bunu özüm də açıqca hiss edirdim.

Ağıllı adamlardan çox tez-tez eşitmişdim ki, qarabasma və cin-şəyatin görünməsi haqqındakı hər cür söhbətlər xəyalın coşqunluğu və fantaziyanın gərgin işləməsi nəticəsində yaranır, əslində isə, heç bir cin-şəyatin və ya gözə görünəsi ruh yoxdur. Onların dediyinə görə, adamlar bəzən ölmüş dostları və tanışları ilə keçmiş söhbətlərini yada salanda onları öz təsəvvürlərində o qədər aydın cəmləndirirlər ki, bəzən lap fəvqəladə hallar əmələ gəlir və bu adamlar elə xəyal edirlər ki, öz dostlarını və ya tanışlarını, guya, doğrudan, görürlər, onlarla danışirlər və onlar da cavab verirlər, amma, əslində, bunların heç biri həyatda baş vermir, həqiqət deyildir bütün bunlar, yalnız o adamlara belə görünür.

Mən özüm heç indi də bilmirəm ki, cin-şəyatin və ya ruh, doğrudanmı, var, yoxsa yoxdur, adamlar öləndən sonra başqa cür bir də bu dünyaya dönə bilir, yoxsa yox və ümumiyyətlə, əsəblərin korlanmağından, xəstə beyinin sayıqlamasından və müxəyyələnin pozulmağından başqa bu cür söhbətlərin daha ciddi bir əsası olub-olmadığı da mənə məlum deyildir, lakin mənim bildiyim budur ki, xəyalım məni bəzən o yerə aparıb çıxarırdı ki, mən özümü adada hiss edirdim, mənə elə gəlirdi ki, dayanmışam adadakı qalanın yaxınlığında, guya, qoca ispaniyalı, Cümənin atası və adada qoyub gəldiyim qiyam etmiş dənizçilər də mənim qarşımda dayanmışlar. Mənə

elə gəlirdi ki, onlarla danışırım və özlərini də çox aydınca görürəm, elə bil, gəlib dayanıblar gözümün qabağında. Bütün bu lövhələr xəyalımda o qədər canlı görünürdü ki, bəzən mən özüm də çaşırdım və mənə vahimə basırdı. Bir dəfə yuxuda heyrət ediləcək dərəcədə aydincasına gördüm ki, birinci ispaniyalı, bir də Cümənin atası dayanıblar qarşımda və üç dəniz quldurunun iyrenc hərəkətləri barədə nağil edib deyirlər ki, bu quldurlar bizdən sonra oradakı ispaniyalıların hamısını qırmaq istəmiş və ispaniyalıları acından öldürmək məqsədilə onların saxladığı bütün ərzaq ehtiyatını yandırıb məhv etmişlər. Bütün bunların barəsində mən heç nə eşitməmişdim və heç bir xəbər almamışdım, amma, bununla birlikdə, yuxuda gördüyüm bu əhvalatların, həqiqətən, baş verdiyi sonra məlum oldu. Yuxuda isə mən adada qoyub gəldiyim adamları gördüyüm ana qədər, bütün bu əhvalatları o qədər açıq-aydın seyr eləyib hər şeyin həqiqətə uyğun olduğuna elə inanmışdım ki, indi bunların həqiqət olmadığını mənə inandırmaq mümkün deyildi. Hələ onu deyim ki, yuxuda ispaniyalının şikayətlərini dinləyəndə mən xeyli hiddətlənmişdim və qəzəbimdən müqəssirləri çox sərt mühakiməyə çəkib cəzalandırmışdım, onları dindirib qurtaran kimi əmr etmişdim ki, üçü də asılsın. Bütün bu əhvalatların hamısının həqiqətə nə dərəcə də uyğun olub-olmadığı sonra – vaxtı gələndə aydınlaşacaqdır. Hələlik onu deyim ki, hərçənd, mən bilmirəm ki, bütün bu nağil etdiyim əhvalatları yuxuda görməyə mənə vadar edən nədir və hansı səbəbdən mən bu cür fikirlərə və mülahizələrə gəlib çıxmışam, amma burası var ki, yuxuda gördüklərimin çoxu doğru imiş. Mən deyə bilmərəm ki, yuxuda gördüklərim bütün təfərrüatı ilə başdan-başa doğrudur, amma bütünlükdə bu gördüyüm yuxuda düzgün olan şey o qədər çox idi, üç nəfər əclafın iyrenc və alçaq hərəkəti həqiqətdə olduğuna o qədər uyğun idi ki, mən özüm də buna heyrət etdim və sonra, doğrudan, həmin üç nəfəri mən çox möhkəm cəzalandırmalı oldum. İş elə idi ki, hətta əgər mən onları asdırsaydım, yenə də Allahın və bəşəriyyətin qanunları qarşısında ədalətlə və düzgün hərəkət etmiş olardım.

Nə isə, bunlar qalsın bir tərəfə, qayıdıram öz hekayətimə. Mən bir neçə il bu qaydada yaşadım, fikrim-zikrim də elə əvvəlki idi. Heç bir özgə şey mənə zövq vermirdi, vaxtımı heç nə ilə xoş keçirə bilmirdim, heç bir əyləncəm yox idi, mən yalnız adanın xəyalı ilə

yaşayırdım. Mənim nə fikirdə olduğumu duyan arvadım bir dəfə axşam-tərəfi dillənib dedi ki, onun fikrincə, deyəsən, mənim qəlbimdə yuxarıdan – ilahidən gələn bir səs eşidilir və bu səs yenidən adaya qayıtmağı mənə əmr edir. Lakin buna mane olan, arvadımın dediyinə görə, yeganə əngəl odur ki, mənim arvadım və uşağım var və onların qarşısında öz borcumu yerinə yetirməliyəm. Sonra arvadım dedi ki, məndən ayrı düşməyi heç fikrinə də gətirə bilməz. Amma o, tamamilə əmindir ki, əgər günü sabah o, yəni arvadım ölsə, mən, hər şeydən əvvəl, yığışib adaya səfər edəcəyəm və bu səfər məsələsi mənim bəmədə yuxarıda – Allahın dərgahında çoxdan həll olunubdur, belə olan surətdə, o istəmir ki, mənə mane olsun. Elə buna görə də əgər mən, doğrudan, bu səfər məsələsini zəruri sayıramsa və getməyi qət etmişəmsə... – sözünün bu yerində arvad gördü ki, mən onun dediklərinə diqqətlə qulaq asıram və gözümlü ondan çəkmirəm; bu vəziyyət arvadı bir qədər kaxırdırdı və o sözünü kəsdi. Mən ondan nə üçün sözünü yarımcıq kəsdiyini soruşdum və davam etməsini xahiş etdim. Lakin mən hiss etdim ki, o, çox həyəcanlanmışdı və gözləri yaşarmışdır. Mən sözə başladım: “De görüm, əzizim, sən istədinmi ki, mən gedəm?” “Yox, – deyə o, mehribanlıqla cavab verdi, – mən belə bir istəkdən çox uzağam. Yox, əgər sən qət etmişən ki, gedəcəksən, o halda sənə mane olmaqdan, sənənlə getməyim yaxşıdır. Hərçənd, mən onu da fikirləşirəm ki, sən yaşda və sənənin vəziyyətində belə bir səfər haqqında düşünmək çox xatalı işdir, – deyə arvadım gözü yaşarmış halda davam edirdi, – amma, bir halda ki, qismət belədir, mən sənəni tək buraxmaram. Göylərin iradəsi belədirsə, müqavimət göstərmək əbəsdir. Həm də ki sənənin adaya getməyini göylər istəyirsə, bu, mənim üçün də bir göstərişdir və bu göstərişin mənası odur ki, mənim vəzifəm sənənlə getmək, yaxud işi elə düzəltməkdir ki, hər halda, mən sənə mane olmayam”.

Arvadımın mehribanlığı və qəlbənin yuxalığı məni bir qədər kövrəldib ayıldı; öz hərəkətlərimi və başımda hərlənən fikirləri bir qədər götür-qoy edib düşündüm, səyahətlərə olan ehtirasımı cilovlayıb özümü ələ aldım və başladım öz-özlüyümdə mülahizə etməyə ki, yaxşı, bütün ömrü məhrumiyətlər və əzab-əziyyət içində keçmiş və axırdan-axıra təsadüfən xoşbəxtliyə çatmış altmışyaşlı bir adam üçün yenidən macərə axtarmağın və öz taleyini təsadüflərin ixtiyarına

tapşırmağın nə mənası ola bilər? Hamıya da məlumdur ki, belə işlərə ancaq cavanlar və yoxsullar baş qoşar.

Mən üzərimə düşən yeni vəzifələr haqqında da düşünürdüm, fikirləşirdim ki, arvadım var, uşağım var, arvadın boynunda bir uşaq da var – müxtəsər ki, həyatın mənə bəxş edə biləcəyi hər nemətim vardır, puldan ötrü özümü təhlükəyə atmağa da heç bir ehtiyacım yoxdur. Özümlə danışib deyirdim ki, yaşım artıq keçibdir. İndi mənim o vaxtım deyildir ki, varidatımı artırmaq haqqında düşünəm, əksinə, mənə yaraşar fikirləşəm ki, tezliklə mən bu əlimdə olan var-dövlətdən ayrılmalıyam. Arvadımın dediyi sözlər haqqında da düşünürdüm – göylərin iradəsi belədir və buna görə də mən adaya getməliyəm. Amma şəxsən mən buna bir o qədər də əmin deyildim. Buna görə də xeyli düşünüb daşınandan sonra mən öz arzu və xəyalımla mübarizəyə başladım və axırı da onunla qurtardım ki, özüm-özümü inandırıb qane elədim və ayıldım, əslində, elə mənim yerimə hər kəs olsaydı, bu vəziyyətdə belə hərəkət edərdi. Müxtəsər, öz arzularımı cilovlayıb boğdum; onlara ağılın verdiyi dəlillərin köməyi ilə qalib gəldim, belə sağlam və inandırıcı dəlillər isə mənim o zamanki vəziyyətimdə istənilən qədər var idi. Xüsusilə, çalışırdım ki, fikirlərimin istiqamətini dəyişib başqa şeylər haqqında düşünəm və bu məqsədlə də özümə yeni bir məşğuliyyət axtarıb, təzə bir işə başlamamı qərara aldım, elə bir iş ki məni adaya getmək xəyalından yayındırsın, çünki mən görür və hiss edirdim ki, adaya səfər etmək xəyalı məni başlıca olaraq, o zaman məşğul edir ki, ya bekar qalıb veyllənirdim, ya da ki, ümumiyyətlə, əlimdə vacib bir işim olmurdu.

Bu məqsədlə mən Belford qraflığında kiçik bir ferma satın aldım və oraya köçüb getməyi qət elədim. Fermada çox da böyük olmayan bir ev var idi, oradakı təsərrüfatı da xeyli yaxşılaşdırmaq olardı. Belə bir məşğuliyyət mənim meyil və imkanlarıma hər cəhətdən uyğun gəlirdi, həm də bu yer dəniz sahilinə yaxın deyildi. Mən orada tamamilə sakit və arxayın yaşaya bilərdim, çünki uzaq səfərləri yadıma sala biləcək gəmiləri, ya da dənizçiləri orada görməyəcəkdim.

Mən öz fermama köçdüm, ailəmi də oraya köçürtdüm, kotan, mala, araba, furqon, at, inək, qoyun aldım və çox ciddi surətdə işə girişdim. Yarım ildən sonra mən bu kənddə əsl təsərrüfat sahibi oldum. Mən burada bütün fikrimi-zikrimi cəmləyib fəhlələrə nəzarət

edirdim, torpağın şumlanıb hazırlanmasına, çəpərlərin çəkilməsinə, təzə ağacların salınmasına və s. bu kimi işlərə baş çəkirdim. Mənə belə gəlirdi ki, həyatında yalnız əzab-əziyyətlə qarşılaşmış olan mənim kimi adam üçün bu ən münasib və rahat həyat tərzidir.

Mən öz torpağımın sahibi idim – icarə haqqı vermirdim, heç bir əlavə şərt və ya öhdəlik məni sıxmırdı, öz arzuma görə istədiyimi tikə bilərdim, yaxud da söküüb qoyardım yerə; elədiyim işlərin və təzə təşəbbüslərimin hamısı mənim və ailəmin xeyrinə idi. Uzaq səyahət və səfərlərdən imtina etməyin mənə heç bir zərəri və narahatçılığı olmadı. İndi, mənə elə gəlirdi ki, atamın bir zaman mənə çox qızgınlıqla məsləhət gördüyü həyat və yaşayış həddinə çatmışam; bu, həyatın elə bir şad və fərəhli mərhələsidir ki, şair kənd həyatını tərənnüm edəndə o barədə demişdir:

O həyat qayğısızdır, azaddır hər qüsurdan,
Qocası xəstələnməz, gənci azmaz yolundan.

Lakin bu fərəhli və şad günlərimin lap yaxşı yerində mənə elə bir fəlakət üz verdi ki, onun ağır zərbəsi nəinki mənim həyatımı alt-üst elədi, həmçinin mənim uzaq səyahətlər və səfərlər barədəki xəyallarımı da yenidən oyadıb canlandırdı. Həm də bu xəyallar, sonradan geri qayıdan xəstəlik kimi, bu dəfə məni qarşısızalmaz bir qüvvə ilə daha möhkəm xırpaladı. İndi heç bir qüvvə bu xəyalları məndən rədd edib kənara qova bilməzdi. Mənə üz vermiş fəlakət isə arvadımın ölümü idi.

Mən burada arvadımın ölümünə mərsiyə yazmaq və onun bütün ləyaqətlərini təsvir etmək fikrində deyiləm və ümumiyyətlə, matəm nitqi irad edib cinsi-lətif və zəif məxluq olan qadınlara yaltaqlanmağa da hazırlaşmıram. Yalnız onu deyəcəyəm ki, arvadım mənim bütün işlərimin canı idi, mənim bütün işlərimin və bütün təşəbbüslərimin mərkəzində dayanırdı, öz ağıllı məsləhətləri ilə həmişə məni, yuxarıda dediyim kimi, beynimdə qaynaşan ağılsız və təhlükəli planlardan ayırır, rahat və sakit həyata qaytarırdı; o, mənim yorğun və mütərəddid ruhumu sakitləşdirməyi bacarırdı; onun göz yaşları və xahişləri anamın göz yaşlarından, atamın nəsihətlərindən, dostlarımla məsləhətlərindən və mənim öz ağıllığımın irəli sürdüyü bütün dəlillərdən daha çox mənə təsir edirdi.

Mən ona güzəştə gedəndə özümü xoşbəxt hiss edirdim, indi üz vermiş bu itki isə məni tamam məyus edib çaşbaş salmışdı.

Onun ölümündən sonra ətrafdakı hər şey mənə kədərli və yararsız görünməyə başladı. Mən düşündükcə daxilən özümü bu yerlərdə ilk dəfə Braziliya sahilinə ayaq basarkən o kimsəsiz meşələrdə olduğundan daha çox yad hiss edirdim və indi məni xidmətçilər əhatə etsə də, eyni dərəcədə özümü adada yaşadığım vaxtıdan daha çox kimsəsiz və yalqız hesab edirdim. Bilmirdim, nəyi edim, nəyi etməyim. Mən görürdüm ki, adamlar ətrafımda necə hərlənib-dolanırlar; onların bəziləri gündəlik çörək üçün zəhmət çəkib işləyirdi, bəziləri isə qazandıqlarını iyrenc əxlaqsızlığa, yaxud bihədə və mənasız kafə xərcləyirdi, amma hər iki halda bu adamlar eyni dərəcədə zavallı idi, çünki onların can atdığı məqsəd daima onlardan uzaqlaşdı. Eys-ışrət dalınca qaçan adamlar hər gün öz əxlaqsız hərəkətlərindən doyuncaya qədər zövq alır və yalnız öz həyatlarının sonrakı peşmançılığı və heyifsilənmək üçün material toplayırdılar, zəhmət adamları isə öz qüvvələrini bir parça çörək uğrunda hər gün mübarizəyə sərf edirdilər. Həyat bu cür keçirdi, ələm və kədər daim bir-birini əvəz edirdi; bu adamlar yalnız ona görə yaşayırdılar ki, işləsinlər və ona görə işləyirdilər ki, yaşasınlar, sanki, gündəlik çörəyi qazanmaq onların çox əziyyətli həyatlarının yeganə məqsədi idi və sanki, həyatda zəhmətin də yeganə məqsədi elə çörək əldə etməkdən ibarət imiş.

O zaman mən adada olarkən öz səltənətimdə hökmranlıq etdiyim günlərdəki həyatımı yadıma salırdım, orada mən özümə lazım olanı artıq taxıl əkib-becərmirdim, qədərindən artıq keçi saxlamırdım, pul isə sandıqda qalıb paslanırdı və iyirmi ilin ərzində bir dəfə də olsun, sandığı açıb o pula baxmağı özümə sığışdırmamışdım.

Bütün bu müşahidələr, əgər onlardan ağıllı və dinin göstərdiyi qaydada nəticələr çıxarsaydım, əlbəttə, gərək məni başa salaydı ki, tam xoşbəxtliyə çatmaq üçün bu dünyada yalnız kefi və ləzzət axtarmaq lazım deyildir, həyatın məğzini və əsl məqsədini təşkil edən xoşbəxtlik daha yüksək, daha mənalıdır və biz elə bu dünyanın özündə o xoşbəxtliyə çata bilərik, yaxud da ona çatmağa ümid bəsləyə bilərik.

Lakin mənim ağıllı və müdrik məsləhətçim daha sağ deyildi, indi mən sükançısı olmayan, küləyin qovub apardığı gəmiyə bənzəyirdim.

Fikir və düşüncələrim yenə əvvəlki mətləbin üzərinə qayıtmışdı, uzaq ölkələrə səyahət xəyalım yenidən başımda dirçəlib məni gicəlləndirməyə başlamışdı. Əvvəllər mənim üçün sadə və təmiz zövq mənbəyi olan hər şeyin – fermanın, bağıın, mal-qaranın, ailənin indi mənim gözümde heç bir mənası qalmamışdı və öz cazibədarlığını itirmişdi. Kar adam üçün musiqi, dad bilməyən adam üçün yemək nədirsə, indi bütün bunların hamısı mənim üçün, təxminən, elə bir şey idi; sözün qıyası, mən təsərrüfatdan əl çəkməyi, öz fərmamı icarəyə verib Londona qayıtmağı qərara aldım. Bir neçə aydan sonra elə belə də etdim.

Londona köçüb gəlmək mənim ruhi müvazinətimi yaxşılaşdırmadı. Mən bu şəhəri sevmirdim; mənim burada görüləsi heç bir işim yox idi və mən bu şəhərin küçələrində laqeyd halda veyllənirdim, belə avara adamlar haqqında yalnız onu demək olar ki, o, bu dünyaya lap nahaq gəlibdir, heç kimə də faydası dəyməz, onun varlığı ilə yoxluğunun da heç kimə dəxli yoxdur. Həmişə fəal həyat tərzini keçirmiş mənim kimi adam üçün öz vaxtını bu cür boş keçirib avaralanmaq son dərəcə cansıxıcı bir iş idi və tez-tez öz-özümə deyirdim: “Həyatda veyllənib avaraçılıq etməkdən daha alçaq bir vəziyyət yoxdur”. Doğrudan da, vaxtilə bir taxtani iyirmi altı günə yonub hazırlayanda mənə elə gəlirdi ki, vaxtımı çox səmərəli keçirmişəm.

1693-cü ilin əvvəlində qardaşoğlum Bilbaoya ilk kiçik səfərindən evə qayıtdı, bu, qardaşlarımdan birinin, əvvəl dediyim kimi, həmin kiçik oğlu idi ki, mən onu dənizçiliyə hazırlayıb, gəmi kapitanı etmişdim. Qardaşoğlum yanıma gəlib bildirdi ki, tanış tacirlər mal gətirmək üçün Şərqi Hindistana və Çinə getməyi ona təklif edirlər. Sonra o dedi: “Əmican, əgər mənimlə getsəydiniz, yolda mən sizi öz adanızın yanından keçəndə düşürərdim, çünki biz Braziliyaya da getməliyik”.

Gələcək həyatım və gözəgörünməyən dünyanın varlığını sübut edən ən inandırıcı dəlil odur ki, elə bizim yaşadığımız bu dünyanın özündə bəzən zahiri səbəblər bir-birinə çox tuş gəlir və bizə təlqin edir ki, qəlbimizdə tamam müstəqil yaratdığımız və heç kəsə bildirmədiyimiz fikirlər bizdən necə tələb edirsə, o cür də hərəkət edək.

Məsələn, qardaşoğlum məndə səyahətlərə qızgın meylin yeni bir qüvvə ilə baş qaldırdığını qətiyyənlə bilmirdi, mən də qətiyyənlə gözləməyirdim ki, o, belə bir təkliflə yanıma gələcəkdir. Elə həmin günün

səhəri mən xeyli düşündükdən sonra belə qərara gəlmişdim ki, gedim Lissabona və orada köhnə dostum kapitanla məsləhətləşim, əgər o lazım bilib məsləhət görsə, gedərəm oradan adaya və orada qoyub gəldiyim adamların başına nə iş gəldiyini görüb-öyrənərəm. Bu məqsədlə mən adada yaşamaq üçün İngiltərədən oraya adam köçürmək haqqında öz ələməmdə layihələr tərtib edib düzəltdirdim, torpağa patent almaq istəyirdim və başqa bu kimi qəribə şeylər haqqında fikirləşirdim. Elə bu vaxt qardaşoğlum gəlib çıxmışdı və Şərqi Hindistana gedərkən yolüstü məni də adaya düşürməyi təklif edirdi.

Nəzərlərimi çox diqqətlə ona zilləyib soruşdum: “Hansı şeytan səni bu təhlükəli fikrə yönəldibdir?” Mənim bu sualım qardaşoğlum əvvəlcə heyətləndirib çaşdırdı, amma bir qədər sonra o hiss elədi ki, təklifi məni çox da narazı salmayıb və ürəklənib dedi: “Ümid edirəm ki, dediyim fikir, gərək, təhlükəli olmasın, sizin üçün isə bir zamanlar bu dünyadakı monarxların əksəriyyətindən daha xoşbəxt və gözəl padşahlıq etdiyiniz adadakı adamları, onların həyatını görmək, zənnimcə, yəqin ki, maraqlı olar”.

Müxtəsər, onun layihəsi, mənim əhvali-ruhiyyəmə, yəni məndə baş qaldırılmış, haqqında yuxanda təfəsililə danışdığım fikir-xeyallara tamamilə uyğun gəlirdi; elə buna görə mən də ona bir-iki kəlmə ilə cavab verib dedim ki, əgər o, öz tacirləri ilə danışıb, onları razı salsın, mən onunla getməyə hazırım, ancaq, bəlkə də, heç adadan o yana gedəsi olmadım. Qardaşoğlum soruşdu: “Yəni siz yenə orada qalmaq istəyirsiniz?” Mən dedim: “Məgər sən geri qayıdanda məni adadan götürə bilməzsən?” O cavab verib dedi ki, tacirlər çox qiymətli malla yüklənmiş ağır gəmidə onun belə bir dövrə vurmağına heç cür razı olmazlar, çünki bu yola ən azı bir ay artıq vaxt gedər, bəlkə də, hələ üç-dörd ay çəkər. Sonra qardaşoğlum əlavə edib dedi: “Hələ bu qalsın bir yana, işin o biri tərəfi də var axı. – Bəlkə, mən fəlakətə uğradım və heç sizin dalınızca qayıdası olmadım, onda necə, deməli, siz adada əvvəlki vəziyyətdə qalacaqsınız?”

Qardaşoğlumun bu fikri çox tutarlı idi. Amma biz ikilikdə fikirləşib dərddə ələc tapdıq: belə qərara gəldik ki, quraşdırıla bilən bir qayıq hissələr halında gəmiyə götürək, özümüzə bərabər aparacağımız iki-üç dülğərin köməyi ilə adada bir neçə günə hissələri quraşdırıb qayıq suya buraxmaq mümkün olsun.

Mən bu məsələni fikirləşib götür-qoy etməyi çox da uzatmadım. Qardaşoğlumun gözlənilməz təklifi mənim öz fikir və meylimə o qədər uyğun idi ki, onu qəbul etməyimə heç nə mane ola bilməzdi. Digər tərəfdən, arvadımın ölümündən sonra mənə qayğı göstərən elə bir adam yox idi ki, məni dilə tutub, bu və ya başqa cür hərəkət etməyi məsləhət görəydi, təkcə mənim xeyirxah dostum, kapitanın dul qalmış arvadını istisna etmək olar, çünki bu qadın məni səyahət fikrindən döndərməyə çox ciddi surətdə çalışırdı və məni inandırır ki, gərək, yaşımın çoxluğunu, maddi cəhətdən təmin olduğumu, heç bir ehtiyac olmadan uzun müddət səyahətə çıxmağın təhlükəsini gözümün qabağına gətirəm və nəhayət, xüsusilə nəzərə alam ki, axı mənim iki xırda uşağım vardır. Lakin bütün bunların hamısı zərrə qədər də mənə təsir göstərmədi. Mən hiss edirdim ki, adada olmaq, oranı yenidən bir də görmək arzusu məndə qarşısızalmaz bir qüvvə ilə baş qaldırır, buna görə də mənə dost olan bu dul qadına cavab verib dedim ki, səfərə getmək haqqında mənim fikirlərim o qədər qeyri-adi səciyyə daşıyır ki, getməyib evdə qalmaq mənim üçün qüdrətli ilahinin əleyhinə çıxmaq demək olardı. Bu sözdən sonra qadın daha məni dilə tutub nəsihət etməkdən əl çəkdi və hətta özü indi mənim nəinki səfər hazırlığıma kömək etməyə başladı, habelə mənim ailə işlərimin qaydaya salınmasına və uşaqlarımın tərbiyəsi işinə də qayğısını əsirgəmədi.

Uşaqlarımı təmin etmək üçün mən vəsiyyətnamə tərtib etdim və əlimdə olan kapitalı etibarlı adama tapşırıdım, bütün lazım olan tədbirləri də gördüm ki, taleyimin necə olacağından və başıma nə iş gələcəyindən asılı olmayaraq, uşaqlarım gələcəkdə məndən narazı qalmasınlar. Onların tərbiyəsini isə dostum dul qadına etibar elədim və çəkəcəyi zəhmətə görə ona kifayət qədər mükafat təyin etdim. Belə bir mükafata o, doğrudan da, layiq idi, çünki o cür ki bu qadın mənim uşaqlarıma baxır, qayğı göstərirdi, heç onların öz anası da elə qayğı göstərə bilməzdi və onların tərbiyəsini ondan daha yaxşı istiqamətləndirməyi bacarmazdı, həm də necə ki o, mən qayıdana qədər yaşamışdı, mən də eləcə onun xəcalətindən çıxana qədər yaşamışdım.

1694-cü ilin yanvarının əvvəlində mənim qardaşoğlum gəmi ilə yola çıxmağa hazır idi, mən də Cümə ilə birlikdə yanvarın 8-də Dauns limanına gəlib gəmiyə mindim. Yuxarıda xatırladığım quraş-

dırılması qayıqdan əlavə, mən özümlə xeyli miqdarda müxtəlif şeylər götürmüşdüm, o məqsədlə ki, adadakı koloniyam qənaətbəxş vəziyyətdə olmasaydı, bu şeylər orada lazım olacaqdı, çünki mən hər necə olur olsun, öz koloniyamı abad və səliqəli hala salıb qayıtmaq istəyirdim.

Hər şeydən əvvəl, mən onun qeydinə qalmışdım ki, özümlə birlikdə bir neçə fəhlə götürmüşdüm, fikrim də bu idi ki, ya onları həmişəlik qoyub gələm, qalsınlar adada, yaxud da, heç olmasa, orada onları məcbur edim mənim hesabıma işləsinlər, gözüm də onların üstündə olsun, sonra qayıdanda təklif edərəm ki, iki şeydən birini seçsinlər – ya adada qalsınlar, ya da mənimlə birlikdə geri qayıtsınlar. Onların arasında iki dülgər, bir dəmirçi və bir nəfər çox zirək cavan oğlan var idi, sənəti çəlləkçilik idi, amma hər cür başqa mexaniki işlərdən də başı çıxırdı. Məsələn, o, yaxşı təkərlər və əl dəyirmanı düzəltməyi bacarırdı, yaxşı xarrat və dulusçu idi, müxtəsər ki, taxtadan və palçıqdan əmələ gələn hər şeyi düzəldə bilirdi. Elə buna görə də biz ona “əlindən hər iş gələn usta” ləqəbini vermişdik.

Bundan əlavə, mən özümlə bir dərzi də götürmüşdüm, əslində, o, mənim qardaşoğlumla Şərqi Hindistana getmək niyyətində idi, amma sonra mənimlə birlikdə bizim yeni plantasiyaya getməyə razılıq verdi və özü də məlum oldu ki, təkçə sənətinə görə yox, ümumiyyətlə, bir çox başqa işlərdə də çox faydalı və lazımlı adam imiş. Bu da təbiidir, çünki, əvvəl dediyim kimi, ehtiyac insanı hər işə öyrədir.

Gəmiyə götürdüyüm yük isə, ümumilikdə götürsəm – çünki mən dəqiq hesablamamışdım – xeyli miqdar kətan maldan və bir qədər də adada görüşəcəyim ispaniyalılara paltarlıq üçün nəzərdə tutduğum nazik ingilis parçalarından ibarət idi; bu malların hamısını mən o hesabla götürmüşdüm ki, təxminən, yeddi ilə çatsın. Əlcək, şlyapa, uzunboğaz çəkmə, corab və geyim üçün lazım olan bütün başqa bu kimi şeylərə, yadıma gəlir ki, təxminən, iki yüz funt-sterlinqdən çox pul vermişdim, bir neçə yatacaq və yataq ləvazimatı, xüsusən mətbəx qab-qacağı, çömçə, qazan, qalaylı mis qablar və sair şeylərin də pulu buraya daxildir. Hələ bunlardan əlavə, mən yüz funt-sterlinqlik dəmir şeylər, mıx, cürbəcür hacatlar, bənd, pərçim, həncama, cəftə və o zaman ağılıma gələn müxtəlif lazımlı şeyləri aparırdım.

Mən həmçinin özümlə yüz ədəd ucuz muşket və tüfəng, bir neçə tapança, xeyli miqdarda müxtəlif ölçülü patron, üç və ya dörd ton qurğuşun və iki ədəd misdən hazırlanmış top aparırdım. Hansı müddətə və nə qədər ehtiyat götürməli olduğumu, mənə hansı təsadüflər gözlədiyini bilmədiyim üçün, elə-belə, ağılyana, yüz çələk barıt, xeyli miqdarda qılınc, dəhrə, nizələr, təbərzinlər üçün dəmir ucluq götürmüşdüm. Beləliklə, bizim hər cür ehtiyatımız var idi, qardaşoğlumu da başa salmışdım ki, adətən, gəmi üçün tələb olunan toplardan başqa, ehtiyat üçün əlavə iki göyörtə topu götürsün. Nəzərdə tutmuşdum ki, bu topları adada düşürərik, sonra istehkam tikib orada yerləşdirərik ki, bizi hücum təhlükəsindən qoruyar. Əvvəl mən lap ürəkdən inanırdım ki, bütün bu əsləhə və şeylərin hamısı lazım olacaqdır, hətta adanı əldə saxlamaq üçün bu şeylər azlıq edəcəkdir. Oxucu sonra görəəcək ki, mən nə qədər haqlı imişəm.

Bu səyahət zamanı mənə, adətən, həmişə rastlaşdığım kimi, bir o qədər uğursuzluq və macərə üz vermədi, buna görə də mən nağıl elədiyim hekayəti tez-tez kəsib, oxucunun diqqətini kənar hadisələrə yayındırmayacağam və ola bilər ki, oxucu mənim adadakı koloniyamın taleyindən daha tez xəbər tutmaq niyyətindədir. Bununla belə, deməliyəm ki, bu səfər də tamam sakit keçmədi – xoşagəlməz hadisələr də baş verdi, çətinliklər də oldu, hava da korlandı, külək də bəzən istənilən istiqamətdə əsmədi və nəticədə səyahət də mənim nəzərdə tutduğumdan çox çəkdi. Mən də yadıma salıb fikirləşirdim ki, indiyə qədərki səyahətlərimdən yalnız birində – ilk dəfə Qvineyaya gedəndə – mən sağ-salamat gedib çatmışam və nəzərdə tutulan vaxtda da geri qayıtmışam. Bunu yadıma salanda öz-özümə yenə başladım fikir-xəyala və düşündüm ki, qəzavü-qədər əvvəlki kimi yenə mənə təqib edir, baxtım da belə gətirib ki, quruda qərar tutub otura bilmirəm, dənizə çıxanda da işim düz gətirmir.

Səmt küləyi yox idi, əks istiqamətdə əsən küləklər bizim gəmini şimala tərəf qovdu, biz İrlandiyanın Qoluey limanına girməyə məcbur olduq və bu qeyri-müsaid küləyin ucbatından iyirmi iki gün orada dayanıb gözlədik. Amma burada bizə təsəlli verən bircə yaxşı cəhət var idi: ərzaq çox ucuz idi; həm də burada istənilən hər şeyi tapmaq olurdu, buna görə də limanda qaldığımız müddət ərzində biz nəinki gəmidəki ehtiyata əl vurmadıq, hətta ehtiyatımızı bir qədər də

artırdıq. Burada mən bir neçə donuz və yanı danalı iki inək aldım, səfərimiz uğurlu keçərdisə, bunları yolüstü adaya düşürmək niyyətində idim, amma sonra bu heyvanların işi ayrı cür oldu.

Biz İrlandiyanı fevralın 5-də tərk elədik və bir neçə gün səmt küləyi ilə yol getdik. Yadımdadır, fevralın 20-si olardı, axşamdan xeyli keçmiş kapitanın növbədə dayanmış köməkçisi kayuta gəlib xəbər verdi ki, dənizdə alov görüb və top atəşinin səsini eşidibdir; o heç sözünü deyib qurtarmamışdı ki, gəmi şagirdi qaçaraq gəlib xəbər gətirdi ki, bosman da top atəşi səsini eşitmişdir. Biz hamımız göyertədəki topların üstünə cumduq. Əvvəl ətrafa qulaq verdik, ancaq heç nə eşitmədik, bir neçə dəqiqədən sonra isə dənizdə parlaq işıq gördük və fikirləşdik ki, bu, yəqin, böyük yanğındır. Biz gəminin dənizdəki yerini hesabladıq və yekdilliklə bu qərara gəldik ki, alovun göründüyü istiqamətdə (qərb – şimali-qərb) hətta beş yüz mil məsafədə heç bir torpaq yer yoxdur. Aydın idi ki, bu alov açıq dənizdə yanan gəmidən qalxırdı. Bundan bir az əvvəl top atəşi səsləri eşitdiyimiz üçün qət etdik ki, bu gəmi bizdən çox da uzaqda deyildir, biz birbaşa işıq gələn tərəfə istiqamət götürdük; biz irəlilədikcə işığın dairəsi də tədriclə böyüyürdü, hərçənd, duman olduğuna görə biz onu böyük bir işıq ləkəsi kimi görürdük, başqa heç nəyi aydın seçə bilmirdik. Biz çox da güclü olmayan səmt küləyi ilə gedirdik və təxminən, yarım saatdan sonra, duman çəkilib hava azacıq açılanda aydın gördük ki, bu, böyük bir gəmidir, açıq dənizdə yanır.

Zərərdələri qətiyyənlə tanımasam da, bu bədbəxt hadisə mənə dərindən sarsıtılmışdı. Vaxtilə portuqaliyalı kapitanın mənə xilas etdiyi zaman özümün nə vəziyyətdə olduğumu yadıma saldım və fikirləşdim ki, əgər yaxınlıqda heç bir gəmi yoxdursa, deməli, alov bürümüş bu gəmidəkilərin halı daha dəhşətlidir. Mən o saat əmr etdim ki, qısa fasilələrlə beş dəfə top atəşi açılsın və oradakı zavallılar bilsin ki, kömək yaxındadır və onlar qayıqlarla xilas olmağa təşəbbüs göstərə bilərlər. Çünki biz gəmidəki alovu görə bilirdik, amma yanan gəmidən gecənin qaranlığında bizi görə bilməzdilər.

Biz onunla kifayətləndik ki, səhər açılana qədər orada qalıb gözləyək, hərəkətimizi isə yanan gəminin hərəkətinə görə uyğunlaşdıraraq. Birdən-birə bizim hamımızı dəhşətə gətirən – hərçənd, elə bunu gözləmək də lazım idi – partlayış baş verdi və bunun ardınca

yanan gəmi tezliklə dalğalara qərç oldu. Bu, çox dəhşətli və sarsıdıcı bir mənzərə idi. Mən belə qət etdim ki, o gəmidəki adamların ya hamısı batıb məhv oldu, ya da ki qayıqlara doluşublar və indi okeanın dalğaları üzərində hərlənirlər. Hər halda, onların vəziyyəti çox ümitsiz idi. Qaranlıqda heç nə seçmək olmurdu. Amma zərər-didələrin, heç olmasa, bizi tapmalarına və yaxınlıqda gəmi olduğunu bilmələrinə mümkün qədər kömək etmək üçün mən əmr verdim ki, gəminin bir neçə mümkün olan yerində yandırılmış fanarlar asılsın və bütün gecəni fasilələrlə toplardan atəş açılsın.

Səhər saat səkkizə yaxın, müşahidə borusunun köməyi ilə biz dənizdə qayıq gördük. İki qayıq idi, ikisi də adamla dolu idi və ağırlıqdan suya da çox dərin oturmuşdular. Biz gördük ki, onlar üzü küləyə, bizim gəmiyə tərəf avar çəkir, var qüvvələri ilə çalışırlar ki, bizim diqqətimizi özlərinə cəlb etsinlər, biz onları görək. Biz o saat gəminin dal tərəfindəki bayrağı qaldırdıq və işarələrlə onları başa salmağa başladıq ki, sizi görürük və bizim gəmiyə dəvət edirik, özümüz isə gəmidə bir neçə yelkən də qaldırıb, onların qabağına getdik. Heç yarım saat keçməmişdi, onlara çatıb hamısını gəmiyə götürdük. Onlar: kişili, arvadlı, uşaqlı cəmi altmış dörd nəfər idi, görünür, o gəmidə sənişin çoxmuş.

Biz öyrəndik ki, yanıb batan üç yüz tonluq fransız ticarət gəmisi imiş, özü də Kanadanın Kvebek şəhərindən çıxıb Fransaya gedirmiş. Kapitan öz gəmisinə üz vermiş bədbəxtlik bərəsində bizə müfəssəl danışdı. Məlum oldu ki, əvvəlcə, sükançının ehtiyatsızlığı üzündən gəminin sükanı yanında yanğın başlayıbdır. Onun harayına gələn dənizçilər, belə çıxır ki, yanğını tam söndürüblər, amma tezliklə məlum olub ki, qılgıncılar gəminin elə nataraz və əlçatmaz yerinə düşüb ki, orada yenidən başlayan yanğınla heç bir mübarizə aparmaq mümkün olmayıbdır. Taxtaların arasından alov anbara keçib, orada isə heç bir tədbir onun yayılmasının qarşısını ala bilməzdi.

Belə bir vəziyyətdə qayıqları açıb suya sallamaqdan başqa, heç bir çarə qalmırdı. Gəmidəki sənişinlərin xoşbəxtliyindən qayıqlar kifayət qədər geniş və tutumlu idi. Onların bir barkası və bir böyük qayıqları var idi, bundan əlavə kiçik və enli qayığa da içməli su və ərzaq yükləmişdilər. Torpaqdan bu qədər uzaqda qayıqlara minər-kən onlar, əlbəttə, xilas ola biləcəklərinə çox az ümid bəsləyirdilər;

ümidlərini daha çox ona bağlamışdılar ki, bəlkə, qarşılarna bir gəmi çıxar və onları götürər. Onların yelkənləri, avarları və kompasları var idi və özləri də Nyufaundlendə tərəf üzmək niyyətində idilər. Külək o səmt üçün əlverişli idi. Ərzaq və su ehtiyatları da, əgər yaşayış üçün zəruri miqdarda qənaətlə sərf etsəydilər, on iki gün onları dolandırardı. Bu müddətə isə, əgər hava qarışmasaydı və külək əks istiqamətdən əsib əngəl törətməsəydi, kapitan Nyufaundlend sahillərinə gedib çatmaq ümidində idi. Onlar həm də bu fikirdə idilər ki, bu müddət ərzində, bəlkə də, dənizdən müəyyən qədər balıq da tuta bildilər. Lakin bu yolda onları gözləyən xoşagəlməz təsadüflər də çox idi. Məsələn, fırtına başlansaydı, onların qayıqlarını aşırar və hamısını batırdı, yağışlı və soyuq günlərdə onların bütün əzaları quruyardı, əks istiqamətdə əsən küləklər isə onları dənizdə o qədər dayandırıb saxlardı ki, hamısı acından məhv olardı, bütün bunları nəzərə alanda onların xilas ola biləcəyi möcüzə kimi bir şey olardı.

Kapitan gözləri yaşarmış halda mənə nağıl edib başa saldı ki, hamının əli hər şeydən üzülüb, dəhşət içində bütün ümidlərin alt-üst olduğu dəqiqələrdə bir yerə cəmləşib məsləhətləşdikləri vaxt birdən-birə top atəşi eşidildi, birincinin ardınca bu səs dörd dəfə də təkrar olundu, hamını heyrət bürüdü. Bu, dənizdə alovu görəndə mənim əmrimlə toplardan açılan beş yaylım atəşinin səsi idi. Bu top atəşi onların qəlbinə ümid hissi gətirib dayaq olmuşdu, habelə, mənim nəzərdə tutduğum kimi, onları ayıldırıb başa salmışdı ki, yaxında onların köməyinə gələn gəmi vardır.

Top atəşinin səsinə eşidəndən sonra onlar, bu səs külək əsən tərəfdən gəldiyi üçün, qayıqlardakı dorları və yelkənləri yığıb, səhərə qədər orada gözləməyi qərara alırlar. Bir müddətdən sonra, onlar daha atəş səsi gəlmədiyini görəndə, özləri müşkətlərdən böyük fasilələrlə üç dəfə atəş açırlar, lakin külək bu atəşin səsinə o biri tərəfə qovub apardığına görə biz də onu eşitməmişdik.

Bir qədər keçmiş, bizim yandırdığımız fanarların işığını görəndə və yenidən top atəşinin səsinə eşidəndə bu bədbəxtlər xeyli heyrlənib seviniblər. Elə bundan sonra onlar tezliklə bizə yanaşmaq üçün var qüvvə ilə avar çəkməyə başlayıblar. Nəhayət, təsvirəgəlməz dərəcədə hədsiz sevinc içində onlar başa düşüb və inanıblar ki, biz onları görürük.

Təhlükədən bu qədər gözlənilməz halda xilas olmaları münasibət ilə bu adamların necə sevincək olduqlarını və öz şadlıqlarını ifadə etmək üçün necə müxtəlif hərəkətlər etdiklərini, işarələr verdiklərini təsvir etmək mümkün deyildir. Kədəri də, qorxunu da təsvir etmək asandır, çünki ah-nalə, göz yaşları, başın və əllərin yeknəsəq hərəkətləri onların hamısı üçün ifadə vasitəsidir; lakin şadlıq, heyrət və sevinc həddini aşanda təəccüblü dərəcədə dəyişir və min bir şəklə düşür, bax, bunu təsvir eləmək çətindir. Məsələn, bu adamların bəzisi ağlayırdı, bəzisi elə ah-nalə çəkirdi ki, elə bil, onlara dərin kədər üz vermişdi. Bəzisi lap coşub özündən çıxmışdı, elə bil, çaşıb dəli olmuşdular. Bir qismi gəmidə otərəf-butərəfə qaçır, məyus halda ayaq vururdu. Bəziləri oxuyurdu, bəzisi rəqş edirdi, bir başqası dəli kimi qəhqəhə çəkib gülürdü, bəzisinin isə heç səsi çıxmırdı, mat-məttəl quruyub qalmışdılar, bir kəlmə də danışa bilmirdilər. Bəzilərinin ürəyi bulanırdı, bir neçə nəfər huşunu itirib özündən getmişdi. Az bir qismi isə xaç çəkir, Allaha dua edirdi.

Haqq üçün demək lazımdır ki, sonra öz həqiqi minnətdarlığını bildirən nəcib adamlar onların arasında çox idi, lakin ilk anlarda sevinc hissi onlarda o qədər güclü idi ki, sadəcə olaraq, özlərini ələ ala bilmirdilər. Onların çoxu keyləşmişdi və qəribə bir çaşbaş vəziyyətdə idi. Çox az adam bu sevinc hissini sakit keçirirdi və öz ciddiyyətlərini itirməmişdilər.

Bütün bu vəziyyət, bəlkə də, qismən onunla izah edilə bilər ki, bu adamlar fransız millətinə mənsub idilər, bu millət də, hamının etirafına görə, öz səciyyəsi etibarilə daha dəyişkən, ehtiraslı və canlı temperamentə malik bir millətdir, zira həyat eşqi də bu millətdə başqa xalqlara nisbətən daha mütəhərrikdir. Mən filosof deyiləm və belə bir halın səbəblərini müəyyənləşdirməyi də öz öhdəmə götürmürəm, lakin onu deyim ki, mən ömrümdə bu gördüyümə bənzəyən bir əhvalat və ya mənzərə görməmişdim. Bu gördüyüm mənzərəyə daha çox uyğun gələn və oxşayan yeganə səhnə bədbəxt Cümənin, mənim sadıq xidmətçimin, öz atasını qayıqda görərkən keçirdiyi şadlıq hissi və haldan-hala düşməsi idi. Əclaf dənizçilərin sahilə düşürdükləri və mənim xilas etdiyim kapitanın, onun yoldaşlarının bir zaman keçirdikləri şadlıq və heyrət hissi də bu indiki əhvalata bir az oxşayırdı; lakin nə bu, nə də o birisi, habelə mənim indiyə

qədər görmüş olduqlarımın heç biri burada baş verən hadisə ilə müqayisə oluna bilməzdi.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, bu vəhşi və ifrat sevinc ayrı-ayrı adamlarda müxtəlif şəkillərdə təzahür etməklə qalmırdı. Bəzən belə olurdu ki, bu müxtəlif təzahürlərin bütün formaları eyni bir adamda da müşahidə olunurdu və sürətlə dəyişib bir-birini əvəz edirdi. Bir dəqiqə bundan əvvəl dinməzcə dayanıb qalan, keyləşmiş və düşünce qabiliyyətini itirmiş kimi görünən adam, qəflətən oynamağa və təlxək kimi qəribə rəqs etməyə başlayırdı. Bir dəqiqədən sonra isə, görürdün, həmin adam öz saçlarını yolur, yaxud əynindəki paltarı didib yerə atır və tapdalamağa başlayır. Bir qədər keçəndən sonra isə həmin adam ağlamağa başlayırdı, halı xarab olurdu, huşunu itirirdi və əgər belə vəziyyətdə o, köməksiz qalsaydı, bir neçə dəqiqədən sonra, yəqin ki, qupquru meyitə çevrilərdi. Həm də bu hala düşən iki nəfər, on və ya iyirmi nəfər deyildi, xilas olunanların əksəriyyəti bu hala düşmüşdü və yadımdadır ki, bizim həkim, belə vəziyyətlərdə, onların ən azı otuz nəfərindən qan almağa məcbur olmuşdu.

Onların arasında iki nəfər ruhani var idi, biri qoca, o biri cavan idi. Ən qəribəsi də budur ki, onlardan özünü daha çox pis aparan qocası idi. Göyertəyə ayaq basıb, özünü təhlükəsiz vəziyyətdə hiss edən kimi, bu qoca ruhani tirtap uzandı yerə, elə bil, qıçları sınımışdı, üz-gözündə də, qətiyyə, həyat əlaməti görünmürdü. Bizim həkim təcili surətdə lazımi tədbir gördü və bəlkə də, gəmidəkilərin arasında o yeganə adam idi ki, ruhanini ölmüş hesab etmirdi. Axırda həkim ruhaninin qolunu açıb damarından qan aldı, amma bundan əvvəl onun qolunu qıpqırmızı olana qədər yaxşıca ovuşdurub qızıxdırdı. Əvvəlcə onun damarından qan damcı-damcı gəlirdi, sonra gücləndi. Üç dəqiqədən sonra qoca gözlərini açdı, on beş dəqiqədən sonra hətta danışmağa başladı, halı yüngülləşdi. Tezliklə o, özünü lap yaxşı hiss elədi. Qanın axmasını dayandıranda o qalxıb göyertədə gəzişməyə başladı və bildirdi ki, özünü lap əla hiss edir, həkimin ona verdiyi dərmandan bir qurtum içdi, müxtəsər ki, əməlli-başlı dirilib, özünə gəldi. Amma on beş dəqiqə keçəndən sonra onun yoldaşları həkimin kayutuna qaçdılar, həkim bu zaman özündən getmiş bir qadıncadan qan alırdı, onlar bildirdilər ki, ruhani özündən çıxıbdır. Görünür, ruhani yalnız indi, ayıldandan sonra, öz vəziyyətində əmələ gəlmiş dəyişikliyi dərk edib başa düşmüşdü və

elə buna görə də özünü itirib haldan çıxmışdı. Həyat eşqi onun qanında elə sürətlə hərəkət edirdi ki, damarları tab gətirmirdi. Onun qanı coşub qızmışdı, qızdırmalı adam kimi haldan çıxmışdı və adama elə gəlirdi ki, onun yeri Bedlamdır.¹ Həkim, bu vəziyyətində ondan ikinci dəfə qan almağa cəsarət etmədi və ona nə isə sakitləşdirici və yuxugətirən bir dərman verdi. Bir müddətdən sonra dərman öz təsirini göstərdi, o biri gün səhər isə o, sapsağlam və ağılı başında yuxudan ayılıb ayağa qalxdı.

Gənc ruhani isə qocanın əksinə, çox təmkinli idi və öz mənəvi, əxlaqi ləyaqətini saxlamağı bacaran adamın belə bir vəziyyətdə özünü necə aparmalı olduğunun həqiqi nümunəsini göstərdi. Gəmiyə ayaq basan kimi üzüqoylu yerə sərilib səcdəyə getdi və xilas olduğuna görə Allaha təşəkkürlə ibadət elədi. O, yerə səriləndə mən, təəssüf ki, onun huşunu itirib özündən getdiyini zənn edərək, yaxınlaşmış, lap yersiz olaraq, onun ibadətinə mane oldum. Mən kömək edib onu qaldırmaq istəyirdim. Amma o, çox sakitcə mənə təşəkkür elədi və dedi ki, xilas olduğuna görə Allaha minnətdarlığını bildirir və xahiş elədi ki, bir neçə dəqiqəliyə onu tək buraxsınlar və əlavə etdi ki, Allaha ibadət edib minnətdarlığını bildirəndən sonra mənə də təşəkkür etməyi özünə borc bilir.

Ona bu ibadət vaxtı mane olduğuma mən lap ürəkdən təəssüfləndim, nəinki özüm kənara çəkildim, habelə başqalarına da tapşırıdım ki, onu narahat etməsinlər. Mən kənara çəkiləndən sonra da o, üç dəqiqə və bəlkə də, bir az artıq səcdə vəziyyətində üzüqoylu qaldı, sonra qalxıb mənə yanaşdı və çox ciddi, həm də səmimi, gözləri yaşla dolu mənə təşəkkür etməyə başladı və bildirdi ki, Allahın iradəsilə mən onun və onun kimi digər bədbəxtlərin həyatını xilas etmişəm. Mən cavab verdim, amma onun yenidən Allaha təşəkkür etməsini məsləhət görə bilməzdim, çünki onun Allaha ibadət edib öz borcunu yerinə yetirdiyini bir az əvvəl görmüşdüm; mənim özümə gəldikdə isə dedim ki, yalnız aqlın və insanpərvərliyin tələblərini yerinə yetirmişəm, əslində isə, onun kimi, elə biz də, gərək, rəhim olan Allaha təşəkkür edib, minnətdarlığımızı bildirək ki, öz mərhəmətini bildirib əyan etmək üçün biz bəndələri vasitə qılıb savaba çatdırırıq.

¹ *Bedlam* (ing. *Bethlehem sözündən qısaltma*) – Londonda əsəbi və ruhi xəstələr evi. Sonralar xüsusi isim kimi, ümumiyyətlə, “dəlixana” mənasında işlənmişdi. “Yeri Bedlamdır” – “yeri dəlixanadır” deməkdir.

Bu söhbətdən sonra gənc ruhani öz həmyerlilərinin yanına getdi; çalışdı ki, onları sakitləşdirsin, söhbət edir, inandırır və ümumiyyətlə, lazım olan hər şeyi edirdi ki, onlar ağılla hərəkət etsinlər, cızıqlarından çıxmasınlar. Onların bir qisminə gənc ruhaninin dedikləri təsir göstərirdi, amma bəzilərinə heç bir təsiri olmurdu, çünki bir müddət öz ruhi müvazinətlərini bütünlüklə itirmişdilər.

Mən bu barədə danışmaya bilmərəm, çünki, ola bilər, mənim kitabım elə adamların əlinə keçər ki, bu dediklərim onlar üçün faydalı olar və coşqun ehtiraslarını idarə etməyi onlara öyrədən. Axı, məsələn, doğrudan da, bir halda ki, həddindən artıq sevinc və şadlıq insanın bu qədər gözünü bağlayıb, ağılını əlindən ala bilirsə, onda qəzəbin, nifrətin və acığın coşub-daşması insanı haraya aparıb çıxarmalıdır? Mən, bax, həmin bu dəqiqədə anladım ki, hər cür ehtirası cilovlayıb saxlamaq – həm sevincin və ya zövqün, həm də kədərin və ya acığın coşmasına yol verməmək insan üçün zəruridir.

Qonaqlarımızın da birinci gün öz hissələrini belə həddindən artıq coşqun halda üzə vermələri bizim üçün bir qədər xoşagəlməz idi. Gecəni qonaqlar gəmidə onlar üçün ayrılmış yerdə keçirdilər, o biri gün səhər onların əksəriyyəti, keçirdikləri xeyli həyəcan və yorğunluğun üstündən yaxşıca yatıb dincələrini alandan sonra, sanki, tamam dəyişib başqa adam olmuşdular.

İndi onların özünü aparmağında və rəftarlarında, onlara göstərilmiş xidmətə görə öz təşəkkürlərini izhar etmələrində xüsusi bir nəzakət hiss olunurdu, hər şey də öz qaydasında idi. Fransızlarda, məlumdur ki, bu qabiliyyət fitridir. Onların kapitanı ruhanilərdən biri ilə bərabər yanıma gəldi və bildirdi ki, mənimlə və qardaşoğlumla, kapitanla məsləhətləşib bundan sonra nə etmək lazım gəldiyini aydınlaşdırmaq istəyir. Onlar bizə dedilər ki, bir halda ki, biz onların həyatını xilas etmişik, əllərində olan hər şeyi bizə versələr, yenə də az olar. Kapitan bildirdi ki, onlar müəyyən məbləğ pulu və bəzi qiymətli şeyləri alovdan xilas edib, özləri ilə qayıqlara keçirə biliblər və əgər arzu ediriksə, hamısını bizə təqdim etməyə hazırdırlar. Onların arzusu isə budur ki, biz yolüstü onları elə bir yerdə düşürək ki, oradan Fransaya qayıtmaq mümkün olsun.

Qardaşoğlum əvvəlcə onlardan pulu almaq və sonra da zərərçəkənlərin qeydinə qalmaq barədə düşünmək niyyətində idi, amma mən başqa fikirdəydim; mən yad ölkədə sahilə çıxmağın nə demək

olduğunu bilirdim və əgər vaxtilə mənə dənizdə xilas edib gəmiyə götürən portuqaliyalı kapitan mənimlə belə rəftar etsəydi və mənə xilas etdiyinə görə bütün olub-qalanımı əlimdən alsaydı, onda, gərək, mən ya acından öləydim, ya da Bərbəriyyədə olduğu kimi, Braziliyada qul vəziyyətinə düşəydim. Amma burası da var ki, portuqaliyalı ağa heç türkdən yaxşı deyil, bəzən hələ ondan da pis olur.

Buna görə də mən fransız kapitanına dedim ki, əgər biz onları bədbəxtlikdən qurtarmışıqsa, elə belə də lazım idi. Bu cür hərəkət etmək bizim borcumuz idi; biz də sizin kimi adamlarıq. Əgər biz belə və ya başqa cür ağır bir vəziyyətə düşsəydik, bu cür xilas olmağı özümüz üçün də arzu edərdik. Deməli, biz elə hərəkət etməmişik ki, əgər biz özümüz onların, onlar isə bizim vəziyyətdə olsaydı, onlardan da eləcə hərəkət etməyi gözləyərdik. Yanğından xilas edib gətirdikləri az miqdarda vəsaiti onlardan almaq və sonra da əliboş sahilə düşürüb orada qoymaq, mənim fikrimcə, çox böyük zülm olardı. Bunun mənası belə çıxardı ki, biz əvvəlcə onları xilas edirik, sonra isə yenə özümüz onların evini yıxırıq, dənizdə batmağa qoymuruq, amma acından ölməyə məcbur edirik. Buna görə də mən heç nə götürmək istəmirdim. Onların hər hansı bir sahilə çıxarılmasına gəldikdə isə mən onlara dedim ki, bu, bizim üçün çox çətin məsələdir. Çünki bizim gəmi Şərqi Hindistana gedir. Hərçənd, biz öz yolumuzdan xeyli qərbə uzaqlaşmışıq, ola bilər, tale bizi məhz onların xilasını üçün buraya istiqamətləndirmişdi, amma biz yenə onların xatirinə öz marşrutumuzu dəyişə bilmərik. Mənim qardaşoğlum, gəminin kapitanı, belə bir məsuliyyəti üzərinə götürüb yolundan kənara çıxma bilməz, çünki o, Braziliyadan keçib getmək barədə gəmini kirayə edənlərə yazılı iltizam veribdir və onların qarşısında cavabdehdir. Mənim vəd edəcəyim isə yalnız bu ola bilər ki, elə bir istiqamətlə gedərik ki, Şərqi Hindistandan gələn gəmilərlə qarşılaşmağımıza ümid olsun və o gəmilərdən biri onları İngiltərəyə və ya Fransaya apara bilsin.

Əlbəttə, bu təklifin birinci hissəsi o qədər alicənab və mərhəmətli idi ki, bunun üçün onlar mənə yalnız təşəkkür etməli idilər. Lakin onlar, xüsusən sərnəşinlər, Şərqi Hindistana getmək məsələsindən çox pərişan olmuşdular. Öz tərəflərindən belə bir fikir irəli sürdülər ki, bir halda ki, onlarla görüşmək üçün biz öz yolumuzdan kənara çıxıb qərb tərəfə bu qədər uzaqlaşmışıq, onda elə yenə də,

heç olmasa, həmin bu istiqamətlə Nyufaundlend sahillərinə tərəf getmək olar və orada onları gəldikləri yerə – Kanadaya aparmağa razılıq verəcək hər hansı bir gəmiyə və ya qayığa rast gəlmək də mümkündür.

Mənə elə gəldi ki, bu tamamilə təbii bir arzudur və buna görə də razılaşmaq meyində idim. Elə özüm də fikirləşirdim, bu yazıqların hamısını Şərqi Hindistana aparmaq nəinki onlar üçün sərt bir cəza olardı, bu həm də bizim səyahətimizin bütün planını vurub dağıdardı, çünki bu müddət ərzində onlar bizim bütün ərzağı yeyib məhv edərdilər. Buna görə də mən fikirləşdim ki, şübhəsiz, gözlənilməz şərait və vəziyyətin nəticəsində məcbur olub nəzərdə tutulan yoldan bu cür kənara çıxmaq üstündə bizi heç kəs danlamaz və bunu, qətiyyətlə, müqavilənin pozulması da hesab etmək olmaz. Zira nə Allahın, nə də təbiətin qanunları bizə icazə vermir ki, dənizdə iki qayıqda belə çıxılmaz vəziyyətə düşmüş adamları xilas edib gəmiyə götürməkdən imtina edək; eləcə də biz bu yazıqları hər hansı bir sahilə aparıb çıxartmaq borcumuzdan da boyun qaçıra bilməzdik. Bütün bunlara görə mən razı oldum ki, əgər külək və hava imkan versə, onları Nyufaundlendə apararam, yox, əgər imkan verməsə, onları Şərqi Hindistana – Martinikaya yola salacağam.

Külək şərq tərəfdən əsməkdə davam edirdi, amma hava yaxşı idi. Küləyin istiqaməti uzun müddət dəyişmədiyinə görə də biz bu zərərdidələri Fransaya yola salmaqda bir necə fürsəti əldən verdik. Biz Avropaya gedən bir neçə gəmi ilə rastlaşdıq, onlardan ikisi elə fransız gəmisidi. Lakin bu gəmilər əks istiqamətli küləyə qarşı o qədər mübarizə aparmalı olmuşdular ki, xeyli gecikmişdilər və indi qorxudan bu bədbəxtləri də götürmürdülər ki, nə özlərinə, nə də sərnəşinlərə ərzaq çatmaz. Buna görə də biz hələ də yolumuza davam edib öz sərnəşinlərimizi irəli aparırıdık. Təxminən, bir həftədən sonra biz Nyufaundlendə saya yerlərinə çatdıq, orada biz sərnəşinləri barkasa mindirdik. Barkası özləri kirayə tutmuşdular və belə danışırdılar ki, onları sahilə çıxartdırın və əgər ərzaq ehtiyatı toplaya bilsələr, Fransaya aparsın. Fransızlar gəmidən düşməyə başlayanda, yuxarıda haqqında danışdığım gənc ruhani, bizim Şərqi Hindistana getdiyimizi eşidib, xahiş elədi ki, onu özümüzə aparaq və Koromandel sahilində düşürək. Mən razı oldum, çünki bu cavan

oğlanı çox xoşlayıb sevmişdim və sonra məlum olacaq ki, mən öz zənnimdə yanılmamışdım. Bundan əlavə, dörd nəfər fransız dənizçisi də bizim gəmidə qaldı, onların da çox işgüzar və zirək gənclər olduğu sonra bilindi.

Buradan biz Şərqi Hindistana tərəf istiqamət götürdük. İyirmi gün olardı ki, cənub və cənub-şərqə üzürdük, bəzən zəif səmt küləyi bizə kömək edirdi, bəzən isə heç külək olmurdu, elə bu zaman biz, demək olar ki, yenə də, yanmış fransız gəmisinin sənişinləri kimi ağır vəziyyətə düşmüş adamlara kömək etməli olduq.

1694-cü il martın 19-da şimal en dairəsinin iyirmi yeddi dərəcə beş saniyəsində cənub-şərq istiqamətində irəliləyərkən biz dənizdə yelkən gördük. Tezliklə aydınca gördük ki, bu böyük bir gəmidir, özü də bizə tərəf gəlir. Ona nə lazım olduğunu əvvəlcə biz başa düşmədik, amma o, bizə yaxınlaşanda, gördük ki, gəminin orta dor ağacı, qabaq dor ağacı və burun tərəfdən uzanan buşprit ağacı yoxdur. Ağır və bədbəxt vəziyyətə düşdüyünə işarə olaraq gəmi top atəşi açdı. Hava yaxşı idi, külək şimal-qərb tərəfdən əsirdi və tezliklə onlarla danışığa girişmək bizə mümkün oldu.

Məlum oldu ki, bu gəmi Bristoldan çıxmış ingilis gəmisidir, Barbados adasından evə qayıdır. Dənizə çıxmağa bir neçə gün qalmış, hələ yelkənlərini qaldırmağa bir o qədər də hazır olmayan bu gəmini dəhşətli fırtına lövbərlərindən qoparıb küləyin ağzına vermişdir, işin tərsliyindən kapitan və bosman da bu vaxt sahilə imişlər, beləliklə, fırtınanın dəhşətindən əlavə, komanda başsız qalmış və gəmini evə aparıb çıxara biləcək təcrübəli dənizçilərini də itirmişdi. Onlar doqquz həftə idi ki, dənizdə idilər; birinci fırtınanın ardınca onlar yeni bir fırtınaya da dözməli olublar və onların mülahizəsinə görə, bu ikinci fırtına onları xeyli qərbə qovub aparmışdır, elə bu zaman onlar gəminin dor ağaclarının üçünü də birdən itirmişlər. Onlar əvvəlcə Baham adalarına yan almaq ümidində imişlər, lakin güclü şimal-qərb küləyi onları yenidən cənub-şərqə tərəf qovub aparıb. Həmin külək elə indi də əsirdi, amma belə küləkdə gərək yelkən olsun ki, gəmini idarə edə biləsən, onların da yelkəni olmadığına görə (gəmidə yalnız orta dorun aşağı yelkəni və onların qabaq dora sonradan ehtiyat üçün taxdıqları dördbucaq yelkən qalmışdı) küləyə qarşı gedə bilmirdilər və çalışdıqları bu idi ki, birtəhər özlərini Kanar adalarına yetirsinlər.

Lakin ən pisi bu idi ki, ərzaqları çatışmadığına görə onlar, az qala, acından öləcəkdilər. Çörək və ət hələ on bir gün bundan əvvəl tamam qurtarıb tükənmişdi. Canlarını yalnız onun sayəsində qoruya bilməmişdilər ki, bir az hələ içməli suları və yarım çəllək unları qalırdı. Bundan əlavə, onlarda xeyli qənd var idi. Əvvəlcə onların şəkərçörəkləri var idi, amma hamısını yemişdilər. Bundan başqa, onlarda yeddi çəllək rom var idi.

Gəmidə bir qadın var idi, oğlu və qulluqçusu da yanında idi. Onlar gəmiyə, elə-belə, sadəcə, sərnəşin kimi minmişdilər, özləri də gəminin səfərə hazır olduğunu zənn edərək elə fırtınadan bir az əvvəl göyertəyə qalmışdılar. Özlərinin ərzağı yox idi, buna görə də başqalarına görə daha acınacaqlı vəziyyətə düşmüşdülər. Zira, canı boğazına gəlib çatmış gəmi komandası, əlbəttə, öz hayında idi və bu yazıq sərnəşinlərə heç bir mərhəmət göstərmirdi; onların bu vəziyyətinin dəhşətini hətta təsvir etmək də ağırdır.

Məndə hər şeyi bilməyə maraqlı olmasaydı, bəlkə də, mən heç bundan xəbər tutmayacaqdım; hava yaxşı idi, külək də kəsmişdi, tənbellik etməyib özüm o gəmiyə getdim. Gəmiyə komandanlıq edən, kapitanın kiçik köməkçisi bizim yanımıza gəlib bildirdi ki, böyük kayutda üç sərnəşinləri var, özlərinin də vəziyyəti, yəqin ki, lap acınacaqlıdır. “Mən hətta fikirləşirəm ki, – deyə o davam etdi, – indi onlar, yəqin, ölüblər; bu son iki gündə onların heç səs-səmiri gəlmir, mən də qorxumdan heç onlarla əhval tutmamışam, çünki kömək eləməyə heç nəyimiz yoxdur”.

Biz o saat qərara aldığımız ki, öz ərzaq ehtiyatımızdan, bacardığımız qədər, onlar üçün ayıraq. Biz qardaşoğlumla gəminin yolunu o qədər dəyişmişdik ki, indi fərqi yox idi, hətta özümü də ərzaq çatmasaydı və ehtiyat götürmək üçün Virciniya və ya Amerika sahilinin hər hansı başqa bir yerinə yan almalı olsaydıq da, onları lazımı qida ilə təmin etməkdən imtina etməzdik. Lakin bizim ehtiyat götürmək üçün sahələ yan almağımıza hələlik ehtiyac yox idi.

Bu ac və sərgərdan insanları indi başqa təhlükə hədələyirdi; onlar qorxurdular ki, hətta bizim ayırdığımız az miqdardakı ərzaq özü də onlar üçün həddindən çox olacaqdır və aparmağa gücləri çatmayacaqdır. Gəminin komandanlığını öz öhdəsinə götürmüş kapitan köməkçisi özü ilə qayıqda altı adam gətirmişdi, lakin bu bədbəxtlər adama yox, skeletə bənzəyirdilər və o qədər zəifləmişdilər

ki, avardan güclə yapışdırlar. Kapitan köməkçisinin özü də çox pis görünürdü və zəiflikdən ayaq üstündə zorla dayanırdı. Özünün dediyinə görə, hər şeyi komanda ilə tən bölürmüş və başqalarından bir tikə də artıq yemirmiş.

Mən ona məsləhət gördüm ki, yeməkdə bir az yığcam olsun, özünə də ət verdim. İki-üç tikə yemişdi ki, özünü pis hiss etdi. Bizim həkim ət suyunu götürüb içinə nə isə tökdü və dedi ki, onun üçün bu həm qida olacaq, həm də dərman. Doğrudan da, onu yeyəndən sonra bosmanın halı yaxşılaşdı. Mən dənizçiləri də unutmamışdım və əmr elədim ki, onlara da yemək versinlər. Onlar yeməyi yemir, aşırıb udurdular. O qədər dəhşətli ac idilər ki, qətiyyə, özlərini ələ ala bilmirdilər. Onlardan ikisi yeməyə elə girişmişdi ki, o biri gün səhər, az qala, canlarını tapşırmağa olacaqdılar.

Bu bədbəxtlərin görkəmi məni çox həyəcanlandırdı və mənim özümün vaxtilə adaya gedib çıxarkən düşdüyüm dəhşətli vəziyyəti yadıma saldı. O vaxt mənim də yeməyə heç nəyim yox idi, yeməyə bir şey tapa biləcəyimə ümidim də yox idi. Hələ onu demirəm ki, özümün vəhşi heyvanlar tərəfindən yeyilə biləcəyimi düşünüb hər dəqiqə qorxu hissi keçirirdim. Lakin kapitan köməkçisi gəmi komandasının dəhşətli vəziyyəti barədə danışanda, onun böyük kayutdakı üç sərnəşin – ana, oğul və qulluqçu haqqında əvvəl verdiyim məlumat heç yadımdan çıxmır və daim başımda hərlənirdi. Kapitan köməkçisinin özü etiraf edirdi ki, iki-üç gündür, onlardan heç bir xəbər tutmayıb, özlərinin vəziyyəti həddən çox xarablaşanda həmin üç nəfər sərnəşini tamam yaddan çıxarıblar. Onlar da baxımsız halda özbaşına qalıblar. Mən kapitan köməkçisinin sözündən belə başa düşdüm ki, həmin sərnəşinlərə son günlərdə, qətiyyə, yemək verməyiblər və onların üçü də, yəqin ölüb, cənazələri də kayutun döşəməsinə sərilibdir.

Bizim indiki kapitan adlandırdığımız kapitan köməkçisini yedizdirəndə mən gəmidə qalan ac dənizçiləri də unutmamış; köməkçimə əmr etdim ki, özü ilə on iki nəfər adam götürüb, mənim xüsusi qayığımıza minsin və onlara bir kisə çörək və bişirmək üçün də dörd, yaxud beş parça ət aparıb versin. Bizim həkim onu başa saldı ki, gəmiyə çatan kimi əti bişirsin və mətbəxdə ayıq olsun ki, əti çiy yeməsinlər, əti bişməmiş qazandan çıxarmasınlar, bişəndən sonra isə ətin hamısını birdən yox, az-az tikələrlə paylaşınlar. Həkimin bu uzaqgörənliyi o

adamları xilas etdi, yoxsa iş tərsinə nəticə verərdi: onları dirildib həyata qaytarmaq üçün verilən qida həmin adamları öldürə bilərdi.

Mən eyni zamanda öz köməkçimə əmr etdim ki, gəmidə həmin böyük kayuta girsin və oradakı bədbəxt sərnişinlərin nə vəziyyətdə olduğunu özü gözü ilə görsün və əgər onlar sağdırsa, onların qeydinə qalsın, cana gəlib dirçəlmələri üçün lazım olan hər şeyi versin. Həkim isə ona ət suyu ilə dolu böyük bir dəsti verdi: həkim onu, kapitan köməkçisi bizim gəmiyə gələndə düzəltdiyi kimi, dərmanla düzəltdmişdi və həmin ət suyunun zəifləmiş sərnişinləri dirçəldib, qüvvələrini bərpa edəcəyinə də, qətiyyən, şübhə etmirdi.

Mən isə bununla kifayətlənmədim. Bədbəxt mənzərəni öz gözümlə görmək istəyirdim; mən bilirdim ki, gəmidə o mənzərəni sonra gəlib mənə danışanların nağılındakından daha aydın cizgilərlə görəcəyəm. Mən kapitanı (indi biz ona belə deyirdik) özümlə götürdüm və onun qayığında gəmiyə getdim.

Biz gəmiyə qalxanda, orada, az qala, qiya bənzəyən, qorxunc bir çaxnaşmaya rast gəldik. Komanda mərəkə ilə şığıyıb, əti bişib hazır olmamış qazandan çıxartmaq istəyirdi. Amma mənim köməkçim mətbəxin qapısında güclü gözətçilər qoymuşdu, bu gözətçilər isə, dillə öyüd-nəsihət və izahatların hamısını deyib qurtarandan sonra, sözə baxmayanların qabağını güclə saxlayırdılar. Elə bu zaman köməkçim qazana quru suxarı atmağı da əmr elədi, suxarılar ət suyunda islanıb bir qədər yumşalanda, çıxardıb bir-bir paylamağa və bununla da acların gözləmə əzabını azaltmağa başladı, həm də bildirdi ki, onların öz xeyri naminə yeməyi hələlik bu qayda ilə az-az verməlidir. Lakin bütün bunların hamısı əbəs idi. Əgər mən özüm onların kapitanının və zabitlərinin müşayiəti ilə gəmiyə gəlib çıxmasaydım və əgər onların bir qismini şirin sözlə, bir qismini zor gücünə sakitləşdirməsəydim, zənnimcə, onlar zorla mətbəxə girib, əti sobadan çıxaracaqdılar, çünki ac qanna söz pis təsir edir. Hər halda, biz onları sakitləşdirib başa saldıq və onları az-az, həm də çox ehtiyatla yedirməyə başladığımızı, sonra isə tədriclə yeməyin miqdarını artırırdıq, iş də öz qaydasında və rahatlıqla başa gəldi.

Kayutdakı bədbəxt sərnişinlərin əzabı isə tamam başqa növdən idi və bizim göyərtədə gördüklərimizin hamısı kayutdakı dəhşətin yanında heç nə idi. Gəmi komandası, ərzaq ehtiyatı çox az olduğundan, əvvəl də bu sərnişinlərə yeməyə çox az şey vermiş, axır vaxtda

isə heç nə vermir və onlara hər cür qayğını dayandırır, buna görə də son altı-yeddi gündə sənişinlər tamam yeməksiz qalır, bundan əvvəlki günlərdə də onların yeməyi pis olubdur. Yazıq ana, dənizçilərin dediyinə görə, yaxşı ailədən çıxmış bu düşüncəli qadın mümkün etdiyi hər şeyi fədakarlıqla oğluna verib, axırda isə lap əldən düşübmiş. Köməkçim kayuta girəndə qadın bir-birinə möhkəm bağlanmış iki stulun arasında döşəmənin üstündə bükülüb qalmışdı. Qadının başı üstündə dayanmırdı, ölüdə olduğu kimi, yana əyilirdi, halbuki o, hələ sağ idi. Mənim köməkçim onu ayıldır-çəltməyə təşəbbüs göstərdi və qaşığıla onun boğazına bir az ət suyu tökdü. Qadın ağzını açdı və əlini tərpətdi, amma danışa bilmədi. Bununla belə köməkçimin dediklərinin hamısını başa düşürdü, həm də işarələrlə onu başa salmağa çalışırdı ki, ona kömək etmək mümkün deyildir, eyni zamanda oğlunu göstərir və sanki, ona qayğı göstərməyi xahiş edirdi.

Bu mənzərədən çox sarsılmış köməkçim, hər halda, çalışırdı ki, onun ağzına bir-iki qaşığı ət suyu töksün, amma bunun mümkün olacağına mən şübhə edirdim. Çünki çox gec idi, iş işdən keçmişdi və elə həmin gecə qadın öldü.

Onu sevən ananın həyatı bahasına xilas olub sağ qalmış oğul bir qədər yaxşı vəziyyətdə idi. Bununla belə, o da çarpayıda uzanıb qalmışdı, özündə də həyat əlaməti çox zəif hiss olunurdu. Ağzında köhnə əlcəyin bir parçası var idi, onun da çox hissəsini çeynəyib yemişdi. Yalnız gəncliyi və sağlamlığı onu xilas etmişdi. Köməkçim onu ət suyundan bir neçə qaşığı udmağa məcbur edə bildi, bundan sonra o, bir qədər özünə gəlməyə başladı. Amma bir müddət sonra ona bir neçə qaşığı da verəndə özünü pis hiss elədi və öyüyüb qusdu.

Sonra yazıq qulluqçunun qeydinə qalmaq lazım gəldi. Qulluqçu döşəmənin üzərində öz xanımının yanında sərilib qalmışdı, elə bil ki, onu iflic vurmuşdu: bədəninin üzvləri qıc olmuşdu, bir əli ilə stulun ayağından elə bərk yapışıb sıxmışdı ki, biz onun əlini çətinliklə açdıq. O biri əli başının üstündə idi, ayaqlarını isə stolun ayaqlarına dirəmişdi. Müxtəsər, onda can üstə axır nəfəsini alan adamın görkəmi var idi, amma, əslində, o da hələ sağ idi.

Bu bədbəxt qulluqçu qızın vəziyyətinin ağırlığı onda idi ki, aclıq və ölüm qorxusu onu əldən salmışdı, həm də dənizçilər mənə nağıl etdilər ki, çox incə bir məhəbbətlə sevdiyi xanımının iki və ya üç

gün onun gözünün qabağında əzab çəkib ölməsi də ona çox böyük dərd olmuşdur.

Biz lap məəttəl qalmışdıq, bu yazıq qıza nə əlac edəcəyimizi bilmirdik. Bizim çox bilikli və təcrübəli həkimimiz onu həyata qaytaranda məcbur olmuşdu ki, qızın aqlını özünə qaytarmağın da qeydinə qalsın, çünki uzun müddət bu qız lap aqlını itirib çaşmış kimi görünürdü.

Bu qeydləri oxuyan hər bir oxucu gərək nəzərə alsın ki, dənizdə bir gəmidən o birinə getmək kəndə səfər eləməyə bənzəmir ki, orada bir-iki həftə adamı qonaq saxlasınlar. Bizim işimiz zərərçəkənlərlə vaxt keçirmək deyil, onlara kömək etməkdən ibarət idi. Hərçənd, onlar da bizim gəminin götürdüyü istiqamətdə getməyə razı idilər, amma biz dor ağacları olmayan gəmi ilə birlikdə gedə bilməzdik. Lakin onların kapitanı hündür orta doru düzəltməkdə onlara kömək etməyi bizdən xahiş etdiyinə görə biz üç-dörd gün bir yerdə qaldıq və bu zaman onlara ehtiyatımızdan ayıra bildiyimiz qədər – beş çəllək mal əti, bir çəllək donuz əti, iki kisə suxarı və lazımı qədər noxud verdik, əvəzində isə, onlardan üç çəllək qənd, bir qədər rom və bir qədər də qızıl pul aldıq. Sonra biz onlardan ayrıldıq, lakin o gənc oğlanı və qulluqçunu, çox xahiş etdiklərinə görə, bütün müxəlləfatları ilə birlikdə bizim gəmiyə köçürtdük.

Gənc oğlan, təxminən, on yeddi yaşında idi; qeşəng, tərbiyəli, təvazökar və ağıllı oğlan idi. Anasının ölümü onu dərinəndən sarsıtmışdı və gərək ki, bu hadisədən cəmi bir neçə ay əvvəl o, Barbados adasında atasını da itirmişdi. Oğlan bizim həkimdən xahiş eləmişdi ki, məni dilə tutsun, onu bizim gəmiyə götürməyə razılıq verim, çünki onların olduğu gəminin komandası rəhmsizlik edib onun atasını öldürmüşdü. Elə, doğrudan da, o adamlar qadının ölümünə səbəb olmuş passiv qatillər idi, çünki onlar əllərində olan yemək ehtiyatından, nə qədər az olsa da, hər halda, o köməksiz dul qadının həyatını saxlamaq üçün kifayət edəcək kiçik bir hissə ayıra bilirdilər. Lakin məlumdur ki, aclıq nə dostluq bilir, nə qohumluq tanıyır, nə də ədalət və hüquq qəbul edir və elə buna görə də nə vicdan əzabı ona yaxın düşmür, nə də ki rəhm etməyə qabil deyildir.

Həkim bizim haraya getdiyimizi ona deyib, həm də izah edib başa salıb ki, əgər bizimlə gedəsi olsa, biz onu öz dostlarından xeyli uzaqlara aparıb çıxaranıq və bu səfərdə elə ola bilər ki, o, bizim onu

tapıb xilas etdiyimizdəkindən daha pis vəziyyətə düşsün, yəni acından ölsün. O isə cavabında deyib ki, onun üçün fərqi yoxdur. Haraya olsa gedər, təkli düşdüyü dəhşətli insanların arasından uzaqlaşib kənar olsun. Kapitan ki onun həyatını xilas edibdir (kapitan deyəndə o, məni nəzərdə tuturdu, mənim qardaşoğlum barədə heç nə bilmirdi), yəqin ki, ona heç bir pislik də eləməz. Qulluqçuya gəldikdə o, əmin idi ki, ağıl özünə gələndən sonra, bizim onu haraya aparacağımızdan asılı olmayaraq, o, öz xilasını üçün həmişə bizə minnətdar olacaqdır. Həkim bütün bunların hamısını oğlana qarşı xüsusi bir mərhəmət və rəğbətlə elə nağıl elədi ki, mən onların ikisini də bizim gəmiyə götürməyə razı oldum, təkcə onların on bir çəllək qəndini götürməkdən imtina etdim, çünki gəmini həddindən artıq yükləyib ağırlaşdırmaq olmazdı. Amma gənc oğlanın əlində həmin qənd çəlləklərinə yük qəbzləri var idi, buna görə də mən kapitani belə bir yazılı iltizam verməyə məcbur etdim ki, Bristola gedib çatan kimi, o, həmin şəhərdə mister Rocers adlı bir nəfərin yanına gedəcəkdir, bu adam tacirdir və gənc oğlan da onun qohumudur, mənim məktubumu ona çatdıracaq və bədbəxt dul qadının bütün əmlakını ona təhvil verəcəkdir. Amma heç ağılim kəsmir ki, bu tapşırıq yerinə yetirilmiş olsun, çünki gəminin Bristola çatması barədə mən heç bir xəbər ala bilməzdim. Çox ehtimal ki, gəmi okeanda məhv olmuşdur, çünki bu gəmi elə acınacaqlı bir vəziyyətdə idi və özü də qurudan o qədər uzaqda idi ki, zənnimcə, lap ilk fırtına onu batırmalı idi; hələ bizə rast gəlməmişdən əvvəl gəmi deşilmişdi, sualtı hissəsində zədəli yerləri də çox idi.

İndi biz şimal en dairəsinin on doqquz dərəcə otuz iki dəqiqəliyində idik. Səyahətimiz indiyə qədər, havanın babatlığı mənada, pis keçməmişdi, hərçənd ki, başlanğıcda külək bizim üçün bir o qədər də münasib olmamışdı. Yolumuzun qalan hissəsində küləyin, havanın, dənizdəki axının necə dəyişdiyini və digər buna bənzər xırda şeyləri sadalayıb oxucunu yormağa da istəmirəm, sonrakı əhvalatları ətraflı nağıl etmək naminə indi mən burada hekayəti bir qədər ixtisar edib hələlik onu deyim ki, öz köhnə yurduma – adaya yalnız 1695-ci ilin 10 aprelində gedib çıxma bildim. Adanı axtarıb tapmağın özü mənə nə qədər əziyyət verdi. Mən birinci dəfə adaya cənub-şərq tərəfdən gedib çıxmışdım, çünki o zaman mən Braziliyadan gəlirdim. İndi isə mən ada ilə qitənin arasında qalmışdım, əlimdə də

nə sahilin xəritəsi yox idi, nə də ki sahilin özündə elə bir işarə və əlamət qoyulmamışdı ki, bizə kömək etsin, buna görə də mən adanı tanıyıb tapa bilmədim, hətta tapanda da onun həmin ada olduğuna bir o qədər də əmin deyildim.

Ada gözümüzün qabağında ola-ola biz xeyli hərlənib dolandıq və böyük Orinoko çayının mənsəbindəki bir neçə adaya çıxdıq, lakin bu adaların mən axtardığım ada ilə heç bir əlaqəsi yox idi. Bizim bu adaları gəzməyimizin faydası təkcə ondan ibarət oldu ki, mən böyük bir dolaşılıqdan xilas oldum; mən o zamana qədər belə zənn edirdim ki, adada olarkən gördüyüm quru yer qitədir. Əslində isə, bu, qitə deyilmiş, mənim gördüyüm yer ya uzun bir ada imiş, ya da Orinoko çayının geniş mənsəbinin bir qurtaracağından o biri qurtaracağına tərəf sıra ilə uzanan adalarmış. Deməli, o zaman mən olan adaya gəlib-gedən vəhşilər də qərayibli deyilməşlər, digərlərinə nisbətən bizim adaya daha yaxın adalarda yaşayan adamlarmış.

Sözün qıyası, mən tamam səmərəsiz yerə bir neçə adanı gəzməli oldum; onların bəzində yaşayanlar var idi, bəzində isə heç bir adam yox idi. Gəzdiyim adalardan birində mən bir neçə ispaniyalıya rast gəldim və fikirləşdim ki, onlar, yəqin, burada yaşayırlar, amma söhbət əsnasında məlum oldu ki, onların qayığı adanın yaxınlığındadır, özləri də buraya duz aparmağa və bir də şimal tərəfdə, on bir dərəcə en dairəsindəki Trinidat adasında mirvari tutmağa gəliblər.

Beləliklə, gah bu, gah o biri adaya yan alaraq, gah gəmi ilə, gah da firəngi qayıqla (bu, çox rahat olduğu üçün biz onu fransalıların razılığı ilə o biri gəmidən götürüb saxlamışdıq) xeyli gəzib dolandıqdan sonra, axır ki axtardığım adanın cənub sahilinə gedib çıxdım və sahilin görkəmindən o saat tanıdım ki, bu yer mən olduğum adadır. Mən bizim gəmini, keçmiş evimin yaxınlığındakı limanın üzübüzündə lövbərdə saxladım.

Adanı görən kimi, mən o saat Cüməni yanıma çağırdım və ondan soruşdum ki, gəlib çıxdığımız yeri tanıyırmı? Cümə ətrafa göz gəzdirdi və birdən əllərini bir-birinə vurub, barmağı ilə bizim köhnə evimizi göstərərək qışqırdı: “Hə, buradadır! Hə, buradadır!” O, sevincindən dəli kimi atılıb-düşür, rəqs edirdi və az qala, özünü suya atacaqdı ki, tez üzüb sahilə çıxsın; mən onu zorla saxladım.

Soruşdum: “Hə, necə bilirsən, Cümə, biz burada bir adama rast gələcəyikmi? Sənin atanı görəcəyikmi? Necə bilirsən?” Cümə uzun müddət dinmədi, elə bil, dili batmışdı, amma mən onun atasını xatırlayanda, yazığın üzündə bir kədər duyuldu, gördüm ki, ağlayır, göz yaşları onun yanaqlarından süzülüb tökülürdü. Onu belə görünəndə soruşdum: “Sənə nə olub, Cümə? Yəni fikirləşirsən ki, atanı burada görə bilsən, sənin üçün pis olar?” – “Yox, yox, – deyə Cümə başını silkələyərək cavab verdi, – mənim onu daha görməz; heç bir zaman daha görməz!” – “Niyə belə deyirsən, Cümə, sən bunu haradan bilirsən?” – “Eh yox! Eh yox! O, çoxdan ölər, çoxdan ölər; o, çox qoca adamdır”. – “Bəsdir, yetər, Cümə, sən bunu bilə bilməzsən! Yaxşı, bəs, necə bilirsən, o biri adamları görəcəyikmi?” Cümənin gözləri, deyəsən, mənimkindən iti idi, çünki mən bu sözü deyən kimi o, əlini qaldırıb mənim köhnə evimin üst tərəfində ucalan tərəni göstərdi və bizim oradan yarım mil uzaqda olduğımıza baxmayaraq, ucadan qışqırdı: “Mənim gördü! Mənim gördü! Mənim gördü çox adam orada – yenə orada!” Mən baxdım, amma heç kəsi görə bilmədim, hətta müşahidə borusu ilə də heç nə görmədim. Ona görə ki, yəqin, mən müşahidə borusunu lazım olan tərəfə çevirməmişdim; amma Cümə haqlı imiş, mən bunu bir gün sonra bildim: tərənin üstündə, həqiqətən, beş və ya altı adam dayanmışdı və bizim gəmiyə tərəf baxırdılar, görünür, bilmirdilər, gəmi kimindir və bizdən nə gözləmək olar.

Cümə deyəndə ki, sahilə adam görür, mən o saat əmr verdim ki, gəminin dal tərəfində ingilis bayrağı qaldırınsınlar və bizim dostluq niyyətimizə işarə olaraq üç dəfə yaylım atəşi açsınlar. On beş dəqiqədən sonra limanın kənarından tüstü ucaldı; mən o saat yubanmadan qayığı suya sallamağı əmr etdim, Cüməni də özümlə götürdüm və sülh niyyətimi bildirən ağ bayrağı əlimdə qaldıraraq birbaşa sahilə tərəf yollandım. Mən əlavə gənc ruhanini də özümlə götürmüşdüm; adadakı həyatımın bütün tarixini və ümumiyyətlə, həm özüm haqqında, həm də adada qoyub gəldiyim adamlar barəsində hər şeyi ona nağıl etdim, o isə mənimlə getməyə çox həvəs göstərdi. Bizimlə birlikdə on altı nəfər yaxşıca silahlanmış adamımız da var idi, biz onları bu fikirlə götürmüşdük ki, təsadüfən adada tanımadığımız başqa yad adamlara rast gələ bilərdik, amma iş elə gətirdi ki, silah işlətməyə ehtiyac olmadı.

Dənizdə qabarma başlanmışdı və su ən yüksək səviyyəyə qalxmışdı. Bundan istifadə edərək biz sahilin lap yaxınlığına gedib çatdıq və oradan avarla limana girdik. Sahildə gördüyüm birinci adam, mənim vaxtilə həyatını xilas etdiyim ispaniyalı oldu; mən həmin saat onu tanıdım; üzdən, qətiyyə, dəyişməmişdi, onun paltarını isə mən sonra təsvir edəcəyəm. Əvvəlcə heç kəsi özümlə birlikdə sahilə götürmək istəməirdim, amma məsələ bunda idi ki, Cüməni qayıqda saxlamaq mümkün deyildi, onun məhəbbətlə çırpınan qəlbi atasını hələ lap uzaqdan duyub tanımışdı, sən demə, o da ispaniyalılarla gəlmiş, amma gecikib onlardan o qədər dala qalmışdı ki, heç mən özüm də onu qətiyyə görmürdüm: əgər mən yazıq xidmətçimi özümlə birlikdə gətirməsəydim, yəqin ki, o, suya atılıb, üzə-üzə sahilə çıxardı. Sahilə ayaq basan kimi atasının qabağına qaçdı. Ən möhkəm və sərt adam da bu yazığın öz atası ilə görüşərkən keçirdiyi sevinc dəqiqələrini görsəydi, yəqin ki, özünü ağlamaqdan saxlaya bilməzdi. Cümə atasını qucaqlayır, öpür, əli ilə onun üzünü sığallayırdı, sonra onu əlləri üzərinə götürüb qaldırdı, aparıb bir ağacın kötüyü üstündə oturtdu, özü isə onun yanında yerə uzanıb dirsəkləndi; sonra ayağa qalxdı və on beş dəqiqəyə qədər mat-məəttəl dayanıb atasına baxdı, elə bil ki, qarşısındakı bir şəkil idi və bu da onu birinci dəfə gördüyü üçün tamaşasından ayrıla bilmirdi; sonra o, yenidən yerə uzandı, atasının ayaqlarını öpüb sığalladı, yenə ayağa qalxdı və atasının qarşısında dayanıb matdım-matdım baxmağa başladı, sanki, onu ovsunlamışdılar, dayandığı yerdə mıxlanıb qalmışdı. O biri gün səhər isə onun hərəkətlərini görəndə adam özünü gülməkdən saxlaya bilmirdi, çünki öz sevincini indi o, tamam başqa cür ifadə edirdi – bir neçə saat atası ilə birlikdə sahilboyu irəli-geri addımlayıb gəzdi; gah onun əlindən tutur, gah qoltuğuna girirdi, elə bil, atası qadın idi və hər dəqiqədən bir qayığa tərəf qaçır, atası üçün qayıqdan bir şey gətirirdi – bir parça qənd, bir qədəh araq, ya da suxarı gətirirdi, – hər halda, əlinə bir şey keçirdi, boş qayıtmırdı. Sonra o, yenidən dəliliyə başladı və qəribə oyunlar çıxartdı – qocanı yerdə oturtdu və özü də onun ətrafında hərhlənib rəqs etməyə başladı, oynadıqca çox qəribə şəkildə əl-qol atır və özünü müxtəlif vəziyyətlərə salır, cürbəcür görkəm alırdı; bütün bu müddət ərzində danışmaqdan da qalmırdı, öz səyahəti və yolda başına gələn əhvalatlar haqqında danışır, atasını əyləndirirdi. Əgər

bizim ölkələrdəki xristianlarda da öz valideynlərinə bu cür bağlılıq və övlad məhəbbəti olsaydı, doğrusu, onda heç Tövrətin beşinci ehkəminə ehtiyac qalmazdı.

Bəli, bunu, elə-belə, haşiyə kimi deyirdim; qayıdıram mətləb üstə, bizim adaya çıxmamızın təfsilatına. İspaniyalıların mənə qarşılayarkən göstərdikləri zahiri ədəb və təşrifəti və onların mənim qarşımda necə təzim edib yaltaqlandıqlarının hamısını burada təsvir eləməyin, əlbəttə, elə bir mənası yoxdur. Amma onu deyim ki, birinci ispaniyalı – mən ki bir zaman onun həyatını xilas etmişdim və buna görə də yuxarıda dediyim kimi, onu yaxşı tanıyırdım – həmin ispaniyalı başqa bir nəfərin müşayiəti ilə gəlib lap bizim qayığa yaxınlaşdı, onun da əlində ağ bayraq var idi; lakin o, mənə görəndə nəinki tanımadı, hətta mən onunla kəlmə kəşib danışana qədər mənim qayıda biləcəyimi heç ağına da gətirmirdi. Mən portuqal dilində ona müraciət edib dedim: “Senyor, siz mənə tanıyırsınız?” O, mənim bu sualıma heç bir söz demədi, amma öz müşkətini onunla birlikdə gəlmiş yoldaşına verib, qollarını geniş açdı və əvvəlcə ispan dilində nə isə mənim başa düşmədiyim bir söz dedi və mənə bağrına basıb qucaqladı. Sonra dedi ki, bir zaman onun həyatını xilas etmək üçün göydən enmiş mələk misalında olan bu sifəti ilk baxışdan dərhal tanınamamaqda böyük səhv etmişdir və bu səhvi heç bir zaman özünə bağışlaya bilməyəcəkdir. Sonra o, yenə xeyli gözəl sözlər dedi, yaxşı tərbiyə almış ispaniyalıların hamısı, adətən, bunu bacarırlar, nəhayət, özü ilə gətirdiyi yoldaşını yanına səsədi və gedib yoldaşlarını çağırmağı ona əmr etdi. Sonra məndən soruşdu ki, bəlkə, əvvəlki köhnə məskənimə gedib, yenə də öz evimin ağası olmaq istəyirəm, həm də oradakı yenilikləri görürəm – yenilik isə bir o qədər çox deyildir. Bu sözdən sonra mən onun dalınca yollandım, amma, heyhat, mən öz evimin olduğu yeri tapa bilmədim, elə bil, mən heç bir zaman bu yerlərdə olmamışdım: burada o qədər ağac əkməmişdilər və bu ağaclar o qədər sıx idi, on ilin ərzində o qədər böyüyüb qol-budaq atmışdı ki, evə tərəf yalnız əyri-üyrü dar çıxırlarla gedib çıxmaq olardı, bu çıxırlar isə yalnız onları salan adamlara tanış idi.

Mən soruşdum ki, axı evi nəyə görə belə möhkəm bir qalaya çeviriblər? O cavab verdi ki, adaya gəlib çıxandan sonra onların necə yaşadıklarını öyrənəndən, xüsusən, mənim onları tərk edib getdiyimə istər-istəməz onların inandığını bildikdən sonra görəcəksiniz

ki, nə üçün evi belə möhkəmlədilər. Əlbəttə, bütün bunlara görə, elə mən özüm də razılaşardım ki, belə etmək lazımdır. İspaniyalı deyirdi ki, mənim xilas olub getməyimə, mənim bu xoşbəxtliyəmə sevinməyə bilmirdi, həm də xəbər tutmuşdu ki, mən yaxşı bir gəmidə, öz arzuma uyğun bir qaydada adadan gedə bilmişəm. O, sonralar çox tez-tez mənə xatırlayır və inanmış ki, gec-tez mənimlə yenə də görüşəcəkdir; lakin o, həyatında heç bir zaman adaya qayıdıb mənə orada tapa bilmədiyi vaxtdakı qədər təəccüblənmiş və kədərlənməmişdi.

Adada qalan üç vəhşi (o, adadakı ingilis dənizçilərini belə adlandırdı) haqqında isə o vəd etdi ki, sonra danışacaqdır, çünki onların nağılı çox uzundur. Hələlik qeyd elədi ki, yaxşı ki, onlar çox deyilmiş, üç nəfər imiş, çünki onlarla birlikdə yaşamaqdansa, əsl vəhşilərlə bir yerdə yaşamaq ispaniyalılar üçün daha asandır. “Əgər onlar çox və güclü olsaydılar, biz hamımız çoxdan o biri dünyada idik”. Bunu deyəndə o, xaç çəkdi. “Ümid edirəm ki, cənab, mən onların əhvalatını nağil edəndə sizin üçün dilxorçuluq olmaz və görəsiniz ki, biz öz həyatımızı xilas etmək naminə bu adamları tərksilah eləyib özümüzdə tabe etməyə məcbur olmuşuq. Çünki bu adamlar bizim ağalarımız idi və görünür, bu, onlara azlıq edirmiş, əlavə, hələ bizi qırıb qatil olmaq niyyətinə də düşmüşdülər”. Mən cavab verib dedim ki, elə mən özüm də onları buraya qoyub gedəndə ən çox bundan qorxurdum və adadan ayrılıanda da mənə ən çox dilxor edən o oldu ki, ispaniyalılar gecikdilər, vaxtında qayıda bilmədilər və mən də, necə deyirlər, adanın hakimiyyətini ispaniyalılara tapşırıb, ingilis dənizçilərini də onların itaətində qoya bilmədim, elə əslində də, onlar yalnız buna layiq idilər; indi, bir halda ki, ispanlar özləri onları tabe ediblər, mən buna ancaq sevinə bilərəm və əlbəttə, buna görə mən onları məzəmmət etməyəm, çünki yaxşı bilirəm ki, o dənizçilər necə özbaşına, inadkar və sarsaq adamlardır, əllərindən də nə cür əclaflıq desən, gələr.

Mən bunları deyib danışana qədər onun göndərdiyi adam qayıtdı, yanınca da əlavə on bir nəfər gətirdi. Geyimləri tör-töküntü və köhnə-kürüş idi, buna görə zahiri görkəmlərinə əsasən, onların hansı millətdən olduqlarını müəyyən etmək mümkün deyildi. Lakin mənim ispaniyalımla tezliklə həm onlara, həm də mənə vəziyyəti izah edib aydınlaşdırdı. Əvvəlcə o, mənə tərəf çevrildi və gələn adamları göstərərək dedi: “Bu adamlar, cənab, öz həyatlarına görə sizə

borclu və minnətdar olan senyorlardır”; sonra onlara tərəf çevrilib mənim kim olduğumu izah etdi. Həmin adamlar bir-bir mənə yaxınlaşıb elə bir nəcəbət və təşrifatla özlərini təqdim etməyə başladılar ki, elə bil, onlar sadə dənizçi deyil, məşhur zadəgan və ya səfir idilər, mən də, guya, onlar kimi adi adam yox, hökmdar və ya fateh idim, onları qəbul edirdim. Mənimlə münasibətlərində son dərəcə nəzakətli və lütfkar idilər, lakin onların bu mehriban rəftarında öz şəxsi ləyaqətləri və yüksək ciddiyətləri də açıq hiss olunurdu və deyim ki, bu da onlara çox yaraşır. Sözün qıyası, onların rəftar və ya hərəkətləri mənimkindən o qədər incə, nəzakətli idi ki, mən, doğrusu, heç bilmirdim, onların bu iltifat və mehribanlığını necə qəbul edirəm və onlara necə cavab verirəm.

Bu adamların adaya gəlməsi və orada ağılıq etməsi əhvalatı o qədər maraqlıdır və burada yalnız mənim nağıl etdiyim hekayətin birinci hissəsini oxuyanlara daha çox aydın olacaq o qədər hadisə var, habelə mənim adadakı həyatımın özüm tərəfindən verilmiş təsvirinə daxil olan o qədər təfərrüat var ki, indi böyük məmnuniyyətlə həm bunu, həm də o birisini məndən sonra bu adaya gələcək adamlara məsləhət görə bilərəm ki, bütün bunlara diqqət etsinlər və gələcək üçün nəzərdə tutsunlar.

İndi daha hekayətimi birinci şəxsin dilindən verib oxucunu yormayacağam və “mən dedim”, “o dedi”, “o mənə dedi”, “mən ona dedim” və s. bu kimi sözləri min dəfə təkrar etməyəcəyəm, amma çalışacağam ki, faktları ispanların mənə danışdığı və mənim hafizəmdə nəqş bağladığı şəkildə və mənim öz şəxsi müşahidələrim əsasında, tarixinə uyğun bir ardıcılıqla şərh edirəm.

Əhvalatı belə yığcam və mümkün qədər anlaşılıqlı nağıl etmək üçün mən gərək geri qayıdam və oxuculara xatırladam ki, mən öz olduğum adanı hansı şəraitdə tərk etmişdim və indi haqqında danışdığım bu adamlar o vaxt nə ilə məşğul idilər. Hər şeydən əvvəl, gərək, təkrar edirəm ki, vəhşilərin əlindən xilas etdiyim ispaniyalıni və Cümənin atasını qitəyə – mən o zaman həmin yeri qitə bilirdim – ispaniyalının yoldaşlarının dalınca mən göndərmişdim, məqsədim də bu idi ki, onun yoldaşlarını ispaniyalıni hədələmiş dəhşətli ölüm təhlükəsindən xilas edəm, onlara kömək göstərəm və sonra da hamımız birlikdə gələcək barədə fikirləşək, bəlkə, xilas olmaq üçün bir vasitə düşünüb tapmaq mümkün oldu.

Onları oraya göndərəndə mən şəxsən özümün adadan xilas olub azadlığa çıxma biləcəyimə ümid etməyə azacıq da olsun əsasım yox idi və ya, bəlkə də, demək olar ki, adada keçirdiyim bütün bu iyirmi il ərzində olduğundan artıq bir əsasım yox idi; sonra baş verəcək əhvalatı isə mən, qətiyyətlə, əvvəlcədən bilib bilməzdim, yəni heç ağılıma da gətirə bilməzdim ki, sahilə ingilis gəmisi yaxınlaşacaq və mənə götürüb aparacaqdır. İspanlar üçün, əlbəttə, çox qəribə və təəccüblü olub ki, onlar qayıdıb gələndə görüblər, mən getmişəm və əvvəlcə buna inanmaq istəməyiblər, sonra inanıblar ki, doğrudan, belədir, həm də sahilə üç nəfər yad adama rast gəliblər, bu adamlar mənim adada qoyub gəldiyim bütün əmlakı ələ keçiriblərmiş və iş ayrı cür olsaydı, bu əmlak elə onlara qismət olacaqmış.

Üzərində dayandığım mətləbdən başlamaq üçün mən əvvəl başdan ispaniyalıya suallar verib, öz yerlilərinin dalınca getmələrinin və adaya qayıtmaqlarının bütün təfəsilatını soruşdum. O etiraz etdi ki, danışmağa bir şey yoxdur, yolda da elə mühüm bir hadisə baş verməyibdir, hava da bütün yol boyu mülayim, dəniz də sakit olub, yerliləri də, təbiidir ki, onu görəndə çox seviniblər (o, yerlilərinin arasında, ehtimal ki, başbilən hesab olunurdu, onların fəlakətə uğradığı gəminin kapitanı ondan bir az əvvəl vəfat etmişdi). Onlar öz həmyerlilərini sağ-salamat görəndə həm də ona görə təəccüblənmiş və sevinmişdilər ki, onun vəhşilərin əlinə necə keçdiyini bilirdilər. Əmin idilər ki, digər əsirləri yedikləri kimi, onu da yeyəcəklər. O isə özünün necə xilas olduğunu yoldaşlarına nağıl edəndə və başa salanda ki, indi onların dalınca gəlibdir, həmyerliləri, onun dediyinə görə, o qədər heyrət edib təəccübləndilər ki, yalnız həzrət Yusif Fironun sarayında necə hörmət qazanıb yüksək mövqeyə çatdığını açıb danışanda onun qardaşları belə heyrət edib və təəccüb hissi keçirmişlər. Yalnız ispaniyalı öz tufəngini, barıtı, güllələri və geriye qayıtmaq üçün yola götürdüyü ərzaq ehtiyatını həmyerlilərinə göstərəndə onlar özlərinə gəliblər və azad olmaq üçün belə gözlənilməz fürsətin ələ düşdüyünə sevinərək, yol tədarükünə başlayıblar.

Əvvəl-əvvəl gərək qayıq tapaydılar, iş belə olanda, düzlüyü və namuslu olmağı qoyublar bir tərəfə, hiylə işlədərək balıq ovuna və ya gəzintiye getmək bəhanəsi ilə dost vəhşilərdən iki böyük qayıq almağa məcbur olublar.

Ertəsi gün səhər onlar elə həmin qayıqlarda yola düşüblər, çünki onların səfər tədarükü çox uzun çəkməmişdi: onların əyinlərindəkindən başqa paltarları, əlavə ərzaqları yox idi, olan-qalan hər şeyləri yanlarında idi, bir az da əlavə quru kök ehtiyatları var idi, onlar bundan çörək düzəldirdilər.

İspanlar cəmi üç həftə adadan kənarda olmuşdular. Onların bəxtindən elə həmin müddətdə də adadan qaçmaq üçün mənə fürsət düşmüşdü, necə ki əvvəl hekayətimin lazımı yerində demişdim, mən yığıb adanı tərk etdim və o üç nəfər qəddar və əclafi da adada qoydum. Onlar o qədər nacins, özbaşına və həyasız adamlar idi ki, onlarla bir yerdə adada qalıb ömür keçirmək yazıq ispanlar üçün, əlbəttə, böyük müsibət olacaqdı, o yaramazlar ispanlara gün verməyəcəkdi.

Bu əclafılar yalnız birçə şeydə düzgün hərəkət etmişdilər – ispaniyalılar adaya gəlib çıxan kimi mənim məktubumu onlara vermişdilər və özlərini də ərzaqla və lazım olan hər şeylə təmin etmişdilər, müxtəsər, mən onlara necə əmr etmişdimsə, eləcə də etmişdilər; mənim qoyub getdiyim təlimat siyahısını da onlara vermişdilər. Bu uzun siyahıda çox şey var idi – çörəyi necə bişirmək olar, əhliləşmiş keçiləri necə otarıb saxlamaq lazımdır, taxılı necə səpmək, necə becərib yığmaq olar, üzümlüyə, necə baxasan, saxsı qabları necə hazırlayıb bişirəsən və i. a. – müxtəsər, mənim adadakı həyatımı təşkil və təmin edən, mənim özümün tədriclə öyrəndiyim nə var idisə, onların hamısı burada yazılmışdı. Siyahıda bütün bunları mən təfəsilatilə təsvir etmişdim və əmr eləmişdim ki, onu ispanlara versinlər – onlardan ikisi ingiliscə az-maz bilirdi; beləliklə, adada qalmış dənizçilər mənim bütün əmrlərimi yerinə yetirmişdilər və ümumiyyətlə, ispanlar üçün lazım olan heç nədən imtina etməmişdilər, çünki əvvəllər həm bunlar, həm də onlar bir-birilə yaxşı yola gedirdilər. Onlar ispanlara da öz evlərində və ya mağarada yer vermişdilər. Bir yerdə yaşayırdılar; ispanların başcısı vaxtilə mənim necə işlədiyimə və təsərrüfatı necə idarə etməyimə göz qoyub, xeyli şey öyrənmişdi, buna görə də o, Cümənin atası ilə birlikdə bütün işləri idarə edirdi; ingilislər isə heç bir iş görmürdülər, adanı gəzir, tutuquşuları vurur və tısağa tutmaqla məşğul olurdular, gecə evə qayıdanda isə ispanların düzəltdiyi axşam yeməyinin hazırlığına gəlib çıxırdılar.

Əgər ispanlara toxunub-sürtüşməsəydilər, əgər onların işləmə-yinə maneə törətməsəydilər, ispanlar bu vəziyyətlə razılaşıb elə buna qane olardılar, amma o biri əclafların buna da hövsələsi çatmayıb və başlayıblar cığallığa, özlərini elə aparıblar ki, necə deyərlər, nə yardan doyrur, nə əldən qoyur, özü yemir, başqasına da vermir. Əvvəlcə narazılıq boş şeylərin üstündə başlanıb, onların haqqında heç danışmağa dəyməz, amma sonra ingilislər heç bir səbəb olmadan, bütün təbiətin və hətta sağlam düşüncənin ziddinə olaraq, ispanlara qarşı ağılasız bir həyasızlıqla açıq-açıqına müharibə elan ediblər. Vəziyyətin belə olduğunu ilk dəfə hərçənd ki, mənə ispanlar, yəni zərərdidə və ittihamedici tərəf danışdır, amma sonra mən ingilislərin özlərini danışdıranda da gördüm ki, vəziyyət, doğrudan da, belə imiş və onlar bu deyilənlərin heç birini rədd edə bilmədilər.

Lakin, təfərrüata keçməmiş, gərək, mən hekayətimin əvvəlki birinci hissəsində boş qalmış bir yeri dolduram; orada mən unutmuşam deyəm ki, bizim gəmi yola düşmək üçün elə lövbəri qaldıran dəqiqədə gəmidə dava-dalaş başlandı, bu dava-mərəkə özü də boş və mənasız şeylərdən doğmuşdu, amma mən bunun gəmidə yeni bir üsyana səbəb ola biləcəyindən ehtiyat edirdim; doğrudan da, bu dava-mərəkə yalnız onda qurtardı ki, kapitan özünü ələ alaraq çox ciddi hərəkət elədi və bizi də gəmiyə çağırıb, özü dalaşanları ayırdı və bu mərəkəni başlayan iki əsas davakarı qandallamağı əmr etdi. Bu davakarların ikisi də gəmidə hələ birinci qiyamın da baş verməsində görkəmli rol oynamışdılar, indi də çox atılıb-düşür və hədə-qorxu gəlirdilər, buna görə də kapitan da hədələyib dedi ki, onları elə qandalda İngiltərəyə aparacaq, qiyam qaldırıqlarına və gəmini ələ keçirib qaçırtmağa təşəbbüs göstərdiklərinə görə orada hər ikisini asdıracaq.

Bu hədə, görünür, gəminin bütün komandasını qorxuya salmışdı, hərçənd, kapitan bütün komanda heyətini hədələmək və ya cəzalandırmaq niyyətində deyildi; gəmidəki dənizçilərdən bəziləri o birilərini də öyrədib başa salmışdılar ki, kapitan indi hələlik onlarla xoş dillə danışır və yola verir, elə ki ingilis limanlarından birinə gedib çıxdıq, onların hamısını həbs edəcək və məhkəməyə verəcəkdir.

İşin bu yerdə olduğunu kapitanın köməkçisi duyub bizə xəbər verdi, mən isə bu zaman hələ gəmidə çox mühüm bir şəxs kimi şöhrət qazanmışdım, buna görə də hamı məndən xahiş etməyə

başladı ki, kapitan köməkçisi ilə birlikdə aşağı düşüm və orada adamları sakitləşdirib inandırım ki, əgər yolun qalan hissəsində özlərini yaxşı aparsalar, onların bütün əvvəlki təqsirləri bağışlanacaq və unudulacaqdır. Mən aşağıya düşdüm, oradakılarla söhbət edib söz verəndə ki, hər şey məhz mən dediyim kimi olacaqdır və özüm də buna zəminəm, onlar sakitləşdi və cəzalanmış iki dənizçi də mənim xahişimlə bağışlanıb qandaldan azad ediləndə onların mənim sözümə inamı daha da artdı.

Bu əhvalata görə biz onda yola düşmədik və gəmi bütün gecəni lövbərdə dayandı; həm də külək kəsmişdi. Sabahısı məlum oldu ki, günahları bağışlanmış həmin iki davakar hərəsi bir müşket və bir bıçaq oğurlayıb – onlarda nə qədər patron və barıt olduğunu isə biz müəyyən edib kəsdirə bilmədik – kapitanın hələ də öz yerinə asılmamış qayığını ələ keçiriblər və həmin qayıqla sahilə, öz qiyamçı yoldaşlarının yanına qaçıblar.

Biz bunu bilən kimi, mən əmr elədim ki, on iki nəfər dənizçi və kapitanın köməkçisi qiyamçıları axtarmaq üçün barkasla sahilə göndərilsin; lakin göndərilən adamlar nəinki onları, hətta sahilə olan əvvəlki üç nəfəri də tapmamışdılar; sahilə tərəf gələn qayıqı görəndən çıxan bu qiyamçılara cəza vermək üçün istəmişdi ki, onların adadakı bütün əkinlərini tapdalatdırsın, evlərini və ehtiyat ərzaqlarını yandırıb məhv etsin və onları əliboş qoysun. Lakin belə işlərə vəkalət və ixtiyarı olmadığı üçün o, özbaşına hərəkət etməyə cəsərət eləməmişdi, hər şeyi olduğu kimi qoyub, sahiləki kateri də yedəyə alaraq geri qayıtmışdı.

Bu iki qiyamçı da oraya gedəndən sonra adadakı ingilis dənizçilərinin sayı beş nəfər olmuşdu; amma əvvəlki üç əclaf bunlardan da pis idi; öz həmyerlilərilə iki gün bir yerdə yaşayandan sonra həmin üç əclaf onları öz yanlarından qovub elan edirlər ki, çıxıb gedin, öz başınızı necə saxlayırsınız-saxlayın, bizə dəxli yoxdur, biz sizi heç tanımaq da istəmirik. Bu bədbəxtlər isə uzun müddət çalışır ki, onları inandırsınlar və heç olmasa, onlara da yemək verməyə razı salsınlar, amma o üç əclaf buna da razı olmur, ispaniyalılar isə bu zaman hələ adaya qayıtmamışdılar.

İspaniyalılar adaya qayıdanda bu iş birtəhər öz qaydasına düşür. İspaniyalılar da əvvəlki üç ingilisi dilə tutub inandırmağa çalışırlar ki,

onlar yaxşı olar, öz həmyerlilərini qəbul etsinlər və onların dediyi kimi, bir ailədə yaşasınlar. Lakin üç əclafın heç biri buna razı olmur və bu təklifi heç eşitmək də istəmirlər; buna görə də həmin iki nəfər ingilis ayrıca yaşamağa məcbur olur və təcrübədə götrülər ki, yalnız zəhmət və çalışqanlıq sayəsində onlar öz həyatlarını az-çox babat şəkildə qurub, güzəran keçirə bilərlər.

Həmin iki nəfər öz çadırlarını aparıb adanın şimal sahilində, yəni qərbə yaxın yerdə qururlar ki, adətən, adanın şərq sahilinə gəlib çıxan vəhşilərin təhlükəsinə məruz qalmasınlar. Onlar burada iki koma da tikirlər: birində istəyirlər özləri yaşasın, o biri isə onlar üçün mərəh və anbar olmalı imiş. İspaniyalıları onlara əkmək üçün toxum verirlər və mənəm ehtiyat üçün qoyub getdiyim noxudu da bölüşdürürlər. Onlar bir sahəni şumlayıb, toxumu səpirlər, sahənin ətrafını vaxtilə mən etdiyim kimi çəpərləyirlər, özləri də pis yaşamırlar. İlk biçinin vaxtı çox tez gəlib çatır və hərçənd ki, işin başlanğıcı üçün onlar yalnız kiçik bir sahəni şumlayıb əkməşdilər – çox böyük yeri əkməyə onların heç vaxtı da yox idi – bununla belə, yığılan məhsul kifayət idi və gələn biçinə qədər onların yeməyinə çatardı; həm də bu iki nəfərdən biri gəmidə aşpazın köməkçisi işləmişdi və indi burada çox böyük ustalıq göstərir, düydən, süddən və adada az miqdarda tapıla bilən ətdən çox dadlı şorba, kükü və başqa yeməklər hazırlayırdı.

Bunlar beləcə qənaətlə babat dolanırdılar, amma günün birində o üç vicdansız əclaf, öz həmyerliləri elə-belə, sadəcə kef çəkib əylənmək və onları sancmaq üçün gəlirlər iki nəfərin yanına və başlayırlar özlərini öyməyə ki, bu ada onlarındır, guya, qubernator (yəni mən) gedəndə adanın ixtiyarını onlara vermişdir və bu adada onlardan başqa heç kimin torpaq sahibi olmağa hüququ yoxdur; deməli, torpağın icarə haqqını verməsən, burada ev də tikmək olmaz.

Onlar bunu eşidəndə əvvəlcə düşündülər ki, bu üç nəfər, yəqin ki, zarafat edir, onları evə dəvət etdilər ki, gəlib otursunlar, görsünlər, onlar necə gözəl evlər tikiblər və həm də desinlər ki, belə evlərə nə qədər icarə haqqı vermək lazımdır. Ev sahiblərindən biri hətta zarafatla dedi ki, indi ki, onlar özlərini torpaq sahibi hesab edirlər və öz torpaqlarını icarəyə vermək istəyirlər, ümid edir ki, bütün torpaq sahiblərinin etdiyi kimi, onlar da həmin bu torpaq parçasını buradakı yenilikləri də nəzərə alaraq, bizim özümüzə uzun müddətli

icarəyə verməyə razılaşarlar. Və onlardan xahiş edir ki, notariusun yanına gedib müqavilə tərtib etsinlər. Belə olduqda, həmin üç nəfərdən biri söyüş və lənətlərlə bildirib ki, onlar qətiyyənlə zarafat eləmir və o, elə indicə bunu sübut edər. Həmin iki nəfər özlərinə nahar xörəyi bişirmək üçün evin yaxınlığındakı dalda yerdə ocaq yandırılıbmış; irəli çıxıb danışan əclaf oraya qaçır və alovlanıb yanan bir kösövü ocaqdan götürüb komanın divarlarına çırpmağa başlayır. Əgər koma sahiblərindən biri vaxtında özünü yetirib o əclafı itələməsə idi və yerə düşən kösövü çətinliklə tapdalayıb söndürməsəydi, əlbəttə, ağacdan tikilmiş koma bir neçə dəqiqədə yanıb külə dönə bilərdi.

Əclaf onu itələyən həmyerlisinə elə hirsələnmişdi ki, o saat çəpərdən bir paya dartıb onun üstünə yeridi. Əgər o, cəld tərənib zərbədən yayınaraq komaya girməsəydi, elə oradaca ölüb qalacaqdı. Onun evdəki yoldaşı, necə bir təhlükə qarşısında qaldıqlarını görüb, tez tərənir və bir dəqiqə keçməmiş onlar ikisi də əllərində müşket komadan bayra çıxırlar. Birinci ingilis üstünə paya ilə hücum edən əclafı yoldaşları onun harayına çatmamış tufəngin qundağı ilə vurub yerə yıxır; yoldaşları gəlib çıxanda isə onların ikisi də tufəngin lüləsini həmin əclafı tərəf çevirir və özlərinə də məsləhət görürlər ki, kənarında dayansınlar və tərənməsinlər.

O iki əclafın da odlu silahı varmış, lakin yoldaşlarına nisbətən daha cəsarətli olan və bu təhlükəyə görə çox qeyzlənmiş o biri ev sahibi əclafı tərəf qışqırır deyir ki, əgər onlar bir balaca qımıldanıb tərənsələr, işləri bitəcəkdir, özləri də silahı yerə atsınlar. O əclaf isə silahı, deyək ki, yerə atmırlar, amma qarşıdakı rəqibin çox qəti hərəkət etmək niyyətində olduğunu görüb, onlarla danışığa girirlər və yaralı yoldaşlarını götürüb getməyə razı olurlar. Görünür, qundağın zərbəsi onu bərk tutubmuş. Necə olur olsun, hər halda, zərərçəkən olan tərəf çox böyük səhv edib ki, öz vəziyyətlərinin üstünlüyündən istifadə edərək, həmin üç nəfər əclafı elə oradaca tərək-silah etməyiblər. Onlar, gərək, doğrudan da, həmin üç əclafın silahını alaydılar, onlar bunu o vəziyyətdə asanlıqla edə bilərdilər, sonra isə ispanların yanına gedib həmin əclafın onlarla necə rəftar etdiklərini danışaydılar; indi isə sərbəst buraxılan hər üç əclafın fikri-zikri yalnız intiqam almaq idi və gündə bir bəhanə ilə onlar bu niyyətlərini açıqla bildirirdilər.

Onların öz həmyerlilərinə etdikləri müxtəlif xırda-xuruş pisliklərin hamısını burada sadalayıb hekayəti ağırlaşdırmayacağam – məsələ, o əclaflar gəlib bunların əkin yerini tapdalmışdılar, onların sağlam keçisini üç çəpişi ilə birlikdə vurub öldürmüşdülər və ümumiyyətlə, səhər-axşam onlara sataşib canlarını boğazlarına yığmışdılar. Belə bir vəziyyətdə onlar da qəti qərara almışdılar ki, özlərinin iki, onların isə üç nəfər olmasına baxmayaraq, ilk münasib fürsət düşən kimi basqın edib açıq-açığına o əclafların hesabını çəksinlər. Bu məqsədlə onlar qərara alırlar ki, qalaya, yəni mənim əvvəlki birinci evimə, indi isə həmin əhlikeflərin ispaniyalılarla birlikdə yaşadıkları yerə gedib, orada həmin əclafları açıq vuruşmaya çağırınsınlar, ispaniyalılardan isə xahiş etsinlər ki, onlar döyüşün, həqiqətən, düzgün keçməsinə nəzarət etsinlər. Onlar qalaya səhər tezdən, hələ işıqlanmamış gəldilər və ingilisləri bir-bir adları ilə çağırıb səslədilər, onların səsinə ispaniyalı çıxıb cavab verəndə isə ingilislər ona bildirdilər ki, öz həmyerliləri ilə görüşüb danışmaq istəyirlər.

İş belə gətirmişdi ki, bu hadisənin ərəfəsində, ispaniyalılardan ikisi təsadüfən meşədə həmin namuslu ingilislərdən birilə görüşmüşdülər, o biri üç əclafdan bunları fərqləndirmək üçün mənim həmin iki nəfəri namuslu ingilislər adlandıracağam, həmin namuslu ingilis öz həmyerlilərinin onlara qarşı vəhşicəsinə münasibətindən acı-acı şikayətlənməyə başlamış və o əclafların gəlib onların plantasiyalarını qarət etdiklərini, böyük zəhmətlə becərdiyi əkin yerini necə tapdalaqlarını, sağmal keçini, üç çəpişi öldürdüklerini nağıl etmiş və əlavə bunu da demişdi ki, indi pis vəziyyətdə qalıblar, əgər ispaniyalılar onlara kömək etməsələr, o halda onlar acından ölməlidir. Evə qayıdandan sonra axşam yeməyini yeyəndə həmin ispaniyalılardan biri ingilislərlə çox mehriban və sakit söhbət edib soruşur ki, axı onların həmyerliləri çox sakit və başaşağı adamlardır, onlar özlərinin o bir parça torpaqlarını əkib-becərmək üçün xeyli əziyyət çəkiblər və indi-indi özlərini bir balaca düzəldiblər ki, öz əllərinin əməyi ilə birtəhər yaşasınlar, bəs bütün bunların müqabilində axı nə üçün onlar öz həmyerlilərinə qarşı bu qədər sərt və rəhmsizdirlər?

Bunu eşidən ingilislərdən biri o saat çox kəskin etiraz edir: “Axı onların burada nə iti azıb? Onlar rəislərdən icazəsiz gəlib bu sahile

çıxıblar, elə buna görə də onların burada nə əkin əkməyə, nə də ev tikməyə haqqı yoxdur, bu, onların torpağı deyil". İspaniyalı sakitcə dedi: "İcazənilə, senyor ingeleza, bəs axı onlar acından ölməyəcəklər ki!" İngilis əsl kobud – dənizçi ədası ilə onun sözünü kəsdi: "Acından ölmək istəyirlər, qoy ölsünlər, amma burada ev tikməyə və ya əkin əkməyə biz onları qoymayacağıq!" – "Bəs onlar nə etsinlər, senyor?" – "Necə yəni nə etsinlər? İşləsinlər!" – deyə o biri əclaf dilləndi: "Qoy bizə xidmət etsinlər, bizim üçün işləsinlər". "Necə ola bilər ki, onların sizin üçün işləyəcəklərini gözləyirsiniz? Axı onlar sizin pulunuzla satın alınmış kölə deyillər və onları sizin üçün işləməyə məcbur etməyə də sizin ixtiyarınız yoxdur". İngilis dedi: "Ada bizimdir, çünki qubernator adanı bizə vermişdir. Bizdən başqa heç kəs burada ağılıq edə bilməz". Bunu deyib o əclaf çox dəhşətli bir and içdi ki, əgər onun həmyerliləri təzə koma tiksələr, od vurub yandıracaq ki, onlar cəsərət edib özgə yerdə özlərinə məskən salmasınlar. Bu sözdən sonra ispaniyalılar dedilər: "İcazənilə, senyor, əgər belədirsə, onda sözünüzdən belə çıxır ki, onda gərək biz də hamılıqca sizə xidmət edək, hə?" – "Əlbəttə, nə qədər ki sizdən yaxamızı həmişəlik qurtarmamışıq, elə o cür də olacaqdır, bizə işləyəcəksiniz". Daha tutarlı və inandırıcı olsun deyə, o əclaf iki-üç kəlmə də möhkəm acı söz artırdı. İspaniyalılar bu sözlərə yalnız gülümsədilər və ona heç cavab da vermədilər. Amma bu kiçik mübahisə isə, necə olsa, ingilisləri qızıxdırmışdı və onlardan biri, əgər səhv etmərsə, adı Villi Atkins olan əclaf stolun arxasından qalxıb o biri yoldaşına dedi: "Qalx ayağa, Cek, gedək, onlarla bir də tutaşaq: sənə söz verirəm ki, vaxtı çatanda biz bu qalanın da axırına çıxacağıq, qoy bilsinlər ki, bizim mülkümüz olan yerlərdə özlərinə məskən salmağın faydası yoxdur".

Onlardan üçü də, hərə bir tüfəng, tapança və qılınc götürüb çıxdı, dodaqaltı donqudanıb deyirdilər ki, qoy fürsət düşsün, onda ispaniyalılar görər ki, onların başına nə oyun açacaqlar; amma ispaniyalılar, görünür, onların niyyətlərini bir o qədər də dərindən başa düşməmişdilər, onların anladığı yalnız bu idi ki, onlar namuslu ingilislərin tərəfini saxladıqlarına görə bu əclaf onlardan möhkəm intiqam almağa hazırlaşır.

Onların haraya getdiklərini və gecəni necə keçirdiklərini ispaniyalılar bilmirdi; amma, görünür, onlar gecədən xeyli keçənə qədər

adada veyllənib yorulublar, sonra isə mənim meşədəki yaylağında, mən vaxtilə oranı belə adlandırmışdım, uzanıb möhkəmcə yatıblar. İş belə olmuşdu: bu əclaflar belə qət edibləmiş ki, gecə yarısına qədər gözləsinlər və gedib öz həmyerlilərinin başının üstünü alanda onlar yatmış və ya yarıyuxulu olsunlar, sonra onların komalarına od vurub yandırsınlar, belə ki – sonra onlar özləri də bunu boyunlarına aldılar – həmyerliləri içəridə olsalar, koma ilə birlikdə yansınlar, yox, əgər bayıra çıxsalar, vurub öldürsünlər. Amma burada çox qəribə bir iş olub: qəsd hazırlayan bu cinayətkar əclaflar yatıb qalıblar, gecə keçib, fürsət əldən çıxıb; bu, necə olub? Axı cinayət üçün hazırlanmış məkr çox nadir hallarda dərin yuxuya gedib yatır.

Hər necə olur olsun, bu iki namuslu ingilisin o əclafılar haqqında müəyyən niyyətləri var idi və hərçənd ki, onların bu niyyətləri daha alıcnab düşünülmüşdü, yəni onlar ev yandırmaq və ya adam öldürmək fikrində deyildilər, amma yenə də, xoşbəxtlikdən, iş elə gətirmişdi ki, o qanıçən əclafılar onların komalarına gəlib çatmamışdan xeyli əvvəl bunlar evdən çıxıb getmişdilər.

Həmin yerə gəlib çıxanda və ev sahiblərini orada tapmayanda isə Atkins, görünür, onlara dəstəbaşı olduğuna görə, yoldaşına tərəf qışqırdı: "Ehey, Cek, yuva yerindədir, amma quşlar uçublar ki!" Fikir onları götürdü ki, yaxşı, görəsən, həmyerliləri nə düşünüblər ki, bu gün belə erkəndən qalxıb evdən gediblər. Bu qərara gəldilər ki, yəqin, ispaniyalılar hər şeyi onlara xəbər veriblər, elə bu qərara gələn kimi, bir-birinə söz verib and içdilər ki, ispaniyalılardan bunun intiqamını alacaqlar. Sonra onlar öz yazıq həmyerlilərinin komalarına hücum etdilər, doğrudur, yandırmağa yandırmadılar, amma elə söküb dağıtdılar ki, komadan heç əsər-əlamət də qalmadı; insan məskəni olduğunu bildirə biləcək hətta bir ağac qırığı da qoymadılar qalsın; onlar komalardakı bütün ev əşyalarını və hər cür müxəlləfatı da sındırıb dağıtdılar və bir qismini də o ətrafda müxtəlif yerlərə elə səpələdilər ki, sonra yazıq ev sahibləri həmin şeylərin bəzilərini öz məskənləri olan yerdən bir mil uzaqda tapdılar.

Komaları dağıdıb viran edəndən sonra əclafılar o ətrafda həmyerlilərinin saldıdığı bütün cavan ağacları kökündən dartıb çıxartdılar; tarları və mal-qaranı qorumaq üçün çəkilməmiş çəpəri yıxıb, payalarını qopartdılar; müxtəsər, burada olan hər şeyi elə talan edib viran qoydular ki, elə bil, bu yerlərdən tatar orduları keçmişdi.

Elə bu zaman həmin iki nəfər onları axtarmağa getmişdi və özlərinin iki, onların üç olmağına baxmayaraq, qət etmişdilər ki, harada onları tapdılar, vuruşacaqlar; əgər onlar qarşılaşıb vuruşsaydılar, yəqin ki, mütləq qan töküləcəkdi, çünki ədalət naminə demək lazımdır ki, bu iki nəfərin ikisi də gənc, hündürboylu, cəsarətli və qətiyyətli oğlanlar idi.

Amma, görünür, taleyin hökmü özgə cür imiş: qəzavü-qədər işi elə hərləmişdi ki, onlar görüşüb qarşılaşmasınlar, bir-birini axtarıb təqib etdikləri halda, hər dəfə uzaqlaşıb başqa-başqa yerlərə gedirdilər: o üç nəfər onların evlərini talan etməyə gələndə bu iki nəfər qalada idi, bu iki nəfər geriyə qayıdanda isə o üç əclaf çoxdan işlərini görüb evə dönmüşdülər. İndi biz görəcəyik ki, onların niyyət və rəftarları nə qədər fərqli idi. O üç quldur, plantasiyanı dağıdıb viran edəndə elə qızıqıb coşmuşdular ki, qalaya qayıdanda qudurmuş it kimi hamını tuturdular və o saat ispanların yanına qaçıb elədikləri işi nağil edirdilər, tutduqları əməldən xoşlanıb elə danışır və özlərini öyürdülər ki, guya, onlar, doğrudan da, bu yerdə ağadırlar və bu adamların heç üzünə də tūpürmək istəmirlər. Hətta əclafın biri əl atıb ispanlardan birinin şlyapasını başından götürdü, şitliyi tutmuş uşaq kimi, şlyapanı əlində hərləyərək həyasızcasına ispanın üstünə fırladadıb dedi: “Hə, ispaniyalı senyor, özünü düzəltməsən, sən də aqibətin belə olacaqdır”. İspaniyalı, mərifətli kişi kimi mərd və cəsarətli idi, Allah onun qollarını gücdən də məhrum eləməmişdi. O, bir müddət dinməzcə dayanıb ingilisin üzünə baxdı, sonra sakitcə və tələsmədən ona yanaşdı, yanında heç bir silahı olmadığı üçün əlini möhkəm düyünləyib ona elə bir yumruq ilişdirdi ki, ingilis baltanın küpü ilə vurulan öküz kimi yerə sərildi. Birinci kimi həyasız olan o biri əclaf bunu görcək bir anda tapançanı götürüb ispaniyalıya atəş açdı. Doğrudur, hədəfə necə ki lazımdır, düşməmişdi, qırma güllələr ispaniyalının saçlarının arasından keçmişdi, amma güllənin biri onun qulağının ucunu sıyrırmışdı və bu azacıq yerdən xeyli qan axmışdı. Qanı görə ispaniyalı fikirləşir ki, yəqin, çox bərk yaralanıb, əslində belə olmasa da, o həyəcanlanıb qızıqırdı; bu vaxtacan o, tamam sakit idi, iş bu məqama çatanda isə hesabı bitirməyi qət etdi, yumruqla vurub yerə sərdiyi birinci ingilisin müşketini əyilib qaldırdı və ona atəş açan ingilisə tuşladı; elə bu vaxt mağaradan o biri ispaniyalılar qaçaraq gəldilər, ona qışqırıb

dedilər ki, atəş açmasın, özləri də o biri iki ingilisin üzərinə atılıb, onların silahlarını aldılar.

Beləliklə, silahsız qalmış bu davakar əclaf lar fikirləşdilər ki, indi bu əhvalatdan sonra ispanlar da həmyerliləri kimi onların əleyhinə olacaqdır, bir az köpləri yatdı, sakitləşdilər və silahlarını qaytarmağı ədəblə ispanlardan xahiş etməyə başladılar; amma ispanlar, bu əclaf larla o biri iki ingilisin arasında necə ədavət getdiyini və bunların tər k-silah edilməsinin toqquşmanın qarşısını almaq üçün ən yaxşı vasitə olduğunu bildiklərinə görə, etiraz edib bildirdilər ki, onlara (ingilislərə) pislik edib zərər vurmaq niyyətində deyillər – hətta onlar özlərini sakit aparsalar, lap məmnuniyyətlə onlara kömək də edəcəklər – lakin silahların qaytarılması barədə heç söhbət də ola bilməz, çünki onlar (ingilislər) açıqdan-açığa özlərini öyüb deyirdilər ki, həmyerlilərini öldürəcəklər, hətta ispanların da hamısını kölə vəziyyətinə salacaqları ilə hədələyirdilər.

Əclaf ları başa salmaq, habelə onlardan ağıllı bir hərəkət gözləmək çox müşkül məsələ idi. Onlar rədd cavabı alan kimi dəhşətli surətdə qəzəblənib özlərindən çıxdılar, dəli kimi əl-ayaq oynadaraq hədələməyə başladılar və dedilər ki, onlar silahsız da öz intiqamlarını ala bilərlər. Lakin ispanlar onlara məsləhət gördülər ki, öz hərəkətlərində ehtiyatlı olsunlar, plantasiyalara, mal-qaraya zərər vurmasınlar, çünki belə işlərə görə onları o saat quduz it kimi gülləyə tutacaqlar, diri ələ keçdikdə isə asılmaqdan yaxalarını qurtara bilməyəcəklər. Lakin əclaf lar bununla da sakitləşib toxtamadılar, deyincən, davakar arvadlar kimi mırtıldayıb söyüş söyməkdə davam edirdilər. Bunlar evdən çıxıb gedən kimi, o biri iki ingilis gəlib çıxdı. Bunlar da çox dəhşətli dərəcədə həyəcanlı və qəzəbli idilər, hərçənd, bunların, əlbəttə, qəzəblənməyə daha çox əsasları var idi, çünki bu arada gedib öz evlərinin necə viran edildiyini görmüşdülər. Onlar öz başlarına gələn müsibəti danışmağa fürsət tapmamış, ispanlar, biri digərinin sözünü kəsərək öz dərclərini onlara nağıl etməyə başladılar. Onlar danışdıqca hətta çox təəccüblü görünürdülər, üç nəfərin özbaşnalıq edib on iki nəfəri ələ salması qəribə idi.

İş ona görə bu şəkə düşmüşdü ki, ispanlar onlara etinasız yanaşırdılar və məhəl qoymurdular. Xüsusən indi – tər k-silah edildəndən sonra, ispanlar onların hədələrinə yalnız gülürdülər; lakin bu

iki nəfər ingilis qət etmişdilər ki, mütləq o əclafı axtarıb tapsınlar və necə olur olsun, onlarla hesablaşınlar.

Lakin burada da ispanlar araya girdilər və bildirdilər ki, indi o üç avaranın silahları alınmışdır və onlar (ispanlar) razı olmazlar ki, əldə silah, gedib o silahsız adamları təqib etsinlər. İspanların başçısı olan ağır və təmkinli kişi dedi: “Lakin əgər siz bu işi bizim öhdəmizə buraxsanız, biz təşəbbüs göstərərdik və onları sizə vurduqları zərərin əvəzini ödəməyə məcbur edərdik. İndi hələ onların qəzəbli vaxtıdır, amma elə ki acıqları soyudu, onlar, şübhəsiz, yenə bizim yanımıza gələcəklər, çünki bizim köməyimiz olmadan onlar adada yaşaya bilməzlər. Bax, onda söz veririk ki, onlar sizi tamamilə razı salmayınca biz onlarla barışmırıq. Ümid edirəm ki, belə bir şərtlə siz də bizə söz verəsiniz ki, özünü müdafiə məsələsi ortalığa çıxmayınca onlara qarşı zor işlətməyəcəksiniz”.

Zərərdidə ingilislər buna çox həvəssiz və xeyli söhbətdən sonra razı oldular, ispanlar onları inandırdı ki, qan tökülməsinə yol verməmək və onların münasibətlərini düzəltmək niyyətindədirlər. İspanlar bu məsələni belə izah edirdilər: “Biz, onsuz da, burada çox deyilik və burada hamı üçün yer də kifayət qədərdir, lakin çox böyük təəssüfə layiq bir işdir ki, biz hamımız burada dostcasına yaşaya bilmirik”. Bütün bu izahatlardan sonra, nəhayət, ingilislər güzəştə gedib bu təklifə razı oldular və özləri də hələlik ispanların yanında yaşamağa başladılar, çünki onların öz evləri dağıdılmışdı.

Beş gündən sonra üç avara, səmərəsiz ayaq döyməkdən yorulmuş və acından güclə özlərini ayaq üstündə saxlayaraq, qalanın yanındakı pöhrəliyə gəlib çıxıblar, orada bir neçə nəfər ispanla, o cümlədən, mənim dediyim başçı ilə rastlaşdılar, orada özlərini alçalaraq onlardan xahiş edirlər ki, yenidən onları öz ailələrinə qəbul etsinlər. İspanlar isə onların bu xahişinə çox nəzakətlə cavab veriblər ki, onlar öz həmyerliləri ilə o qədər vəhşicəsinə rəftar ediblər və elə onların (ispanların) özünə qarşı da o qədər kobudluq göstəriblər ki, indi öz qalan yoldaşları ilə, eləcə də iki ingilislə məsləhətləşməmiş, belə bir təklif haqqında heç nə deyə bilməzlər; lakin onlar vəd edib ki, elə indi bu saat gedib yoldaşlarının hamısını məsləhətə yığar və uzaqbaşı yarım saatdan sonra cavabı da ona yetirərlər. Üç nəfər əclafın bu təkliflə razılaşmasından onların çox pis vəziyyətdə olduqlarını başa düşmək çətin deyildi. Cavab gələndə onlara

bir az çörək göndərməyi də ispanlardan yalvarıb xahiş etdilər. İspanlar razılaşdı və onlara çörəklə birlikdə bir böyük parça keçi əti və bişirilmiş bir tutuquşu göndərdilər. Davakar əclaflar elə ac idilər ki, bunların hamısını bir anda böyük iştaha ilə yedilər.

Yarım saatdan sonra onları evə çağırdılar, burada inciyanlərlə incidənlər arasında söhbət başlandı; birincilər ikinciləri onda ittiham edirdilər ki, gəlib onların zəhmətinin bütün bəhrəsini məhv ediblər və onların özlərini də öldürmək istəyirdilər. Müqəssirlər bunu əvvəl də boyunlarına almışdılar, indi də inkar edə bilməzdilər. Belə olduqda ispanlar bərişdincı sifətilə işə qarışdılar və əvvəlki kimi, yenə də həmin iki ingilisdən tələb etdilər ki, onları incidib təhqir edən üç nəfər, nə qədər ki silahsız və müdafiəsizdirlər, onlardan intiqam almasınlar, müqəssirlərdən də tələb etdilər ki, öz həmyerliləri üçün iki koma tiksinlər – biri əvvəlki böyüklükdə, o biri isə bir az da əvvəlkiyədən böyük olsun – onların torpağının ətrafını, dağıtdıqlarının əvəzinə, yenidən çəpərləsinlər; çıxarılmış ağacların yerinə təzə ağaclar salsınlar; əvvəl tapdalayıb məhv etdikləri tarlanın yerini təzə əkin üçün şumlayıb hazırlasınlar – müxtəsər, mümkün qədər çalışıb həmin yeri əvvəlki qaydasına salsınlar. Bu işi, əlbəttə, bütünlüklə düzəldib, hər şeyi əvvəlki qaydasına salmaq olmazdı, çünki vaxtı əldən vermişdilər və salınan yeni ağaclar bu tezliklə qol-budaq atıb əvvəlki kimi yaşllaşa bilməzdi.

Müqəssirlər yumşalıb tabe oldular və həmişə onları doyunca yedirdiklərinə görə başladılar səliqə ilə işləməyə; lakin heç bir vasitə ilə onları özləri üçün də bir iş görməyə məcbur etmək mümkün olmadı. Tapşırılan və boyunlarına aldıqları məcburi işi görürdülər, özləri üçünsə əllərini ağdan-qaraya vurmurdular, bəzən əgər xırdaxuruş işlərdən yapışırdılarsa, o da çox uzun sürmürdü, həvəsdən düşən kimi tullayırdılar kənara. Beləliklə, onlar hamısı iki aya qədər bir yerdə yaşadılar, ispanlar müqəssirlərin silahlarını özlərinə qaytarırdılar və istədikləri kimi gəzib dolanmaq üçün də onlara sərbəstlik verdilər: nə vaxt və haraya istəyirlər getsinlər. Heç bir həftə keçməmiş bu nankorlar yenə də əvvəlki kimi həyasızlaşıb kobudluğa başladılar; lakin işin bu yerində hamının həyatını hədələyən yeni bir təhlükə üzə çıxdı, buna görə də şəxsi haqq-hesabları bir yana qoymaq və hamının birgə qüvvəsi ilə bu kiçik koloniyanın qorunması qeydinə qalmaq lazım gəldi.

Bir dəfə gecə başçı ispan – mən onu belə adlandırırım, bu, həmin mənim xilas etdiyim ispan idi ki, indi bunların arasında kapitan və ya rəhbər kimi bir şey idi, müxtəsər ki, hamı onu böyük sayırdı – necə olursa, yata bilmir, heç nədən başlayır həyəcanlanmağa, narahatlıq keçirir, gözünə yuxu getmir ki, getmir; fikir-xəyal edir, öz aləmində düşünür və qət edir ki, ona heç nə olmayıbdır və fiziki cəhətdən özünü tamam sağlam hiss edir, amma qəlbən sakit deyildir: gözünün qabağında bir-birini öldürən silahlı adamlar hər-lənirdi; narahatlığı getdikcə artırdı, nəhayət, o, yatağından qalxmağı qət etdi. Qalxdı və qapının qabağına çıxdı. Qaranlıq gecə idi, heç nə görünmürdü, mənim qalanın ətrafında əkdiyim ağaclar da böyüyüb, qol-budaq ataraq elə sıxlaşmışdı ki, ətrafı görməyə mane olurdu. Başını yuxarı qaldırdı – səma aydın və ulduzlu idi, heç bir səs-səmir eşidilmirdi. O, geri döndü və yenidən yatağa uzandı. Lakin o heç cür sakitləşə bilmədi; yuxusu qaçmışdı, həyəcanlı fikirlər yenə də onu bürümüşdü, nə üçün – heç özü də bilmirdi.

Onun ayaq səsləri və açılıb örtülən qapının cırlıtısı o biri ispanı da yuxudan oyatdı, o soruşdu: “Kimdir burada gəzən?” Birinci ispan öz adını dedi və nə üçün yata bilmədiyini izah etdi. O biri ispan ona dedi: “Bilirsinizmi, belə şeylərə, gərək, etinasız yanaşma-yasan; bir halda ki, sizi bu cür fikirlər narahat edir, deməli, harada isə yaxınlıqda xoşagəlməyən bir iş olubdur. Bəs ingilislər harada-dır?” – “Öz komalarındadır; onlardan qorxmağın yeri yoxdur”.

Onu da qeyd edək ki, baş vermiş həmin əhvalatdan sonra ispanlar əsas yaşayış evini özləri üçün seçmişdilər, ingilisləri isə kənarda ayrı yerləşdirmişdilər ki, gecə vaxtı xəlvəti gəlib onların başı-nın üstünü ala bilməsinlər. Birinci ispan öz yoldaşının sözüne cavab verib dedi: “Elədir, insanı narahat edən bu cür hallar elə-belə, özba-şına əmələ gəlmir, mən bunu öz təcrübəmdən bilirəm; mən əmi-nəm ki, bizim ruhumuz bəzən gözə görünməyən aləmin sakinləri olan başqa, cisimsiz, bədənsiz, ancaq ruhdan ibarət olan varlıqlarla ünsiyyətə girə bilər, hətta onlardan müəyyən məsləhət və xəbərdarlıq da ala bilər. Bu cür vəziyyətlərdə dostcasına edilən xəbərdarlıq işarələri bizim xeyrimizədir, ancaq onlardan istifadə etməyi bacarmaq lazımdır. Qalxın, gedək, ətrafı hər-lənək, göz gəzdirək, əgər hissələrimizin bizdə əmələ gətirdiyi qənaəti doğrulda biləcək təhlükəli bir şeyə rast gəlməsək, qayıdırıq və mən sizə bir əhvalat nağıl

edərəm, onda mənim mülahizələrimin ədalətli olduğuna siz də inanarsınız”.

Onlar evdən çıxıb, təpənin üstünə qalxdılar. Bu, həmin təpə idi ki, mən dənizə baxmaq üçün tez-tez oraya qalxardım; amma burada bir fərq var ki, onlar mənim kimi tək deyildilər, bir neçə nəfər idilər, özlərini də güclü hiss edirdilər, buna görə də, bir zaman mənim etdiyim kimi, heç bir təhlükəsizlik tədbiri görmürdülər, təpənin üstünə də pilləkənlə qalxmırdılar və pilləkəni sonra öz ardlarınca dartıb yuxarıya da çıxartmırdılar. Onlar heç nədən qorxmadan və heç bir təhlükə gözləmədən, sadəcə olaraq, pöhrəlikdən keçib dolayı yolla təpəyə tərəf gedirdilər ki, birdən-birə yaxında işıq gördülər. Tonqal qalanmışdı, adam səsləri eşidilirdi – özü də bir və ya iki nəfərin yox, çox böyük dəstənin səsi gəlirdi.

Vəhşilər bu dəfə nə üçün belə böyük bir dəstə bağlayıb adaya gəlmişdilər – bu, bizim sonuncu dəfə üz-üzə gəldiyimiz və qayıqda xilas olan üç nəfər vəhşinin qaçıb getməyinin nəticəsi idimi, ya mənim o zaman onların geri dönəcəyi və özləri ilə başqalarını da buraya gətirəcəkləri barədə ehtiyatla düşündüklərim, yoxsa, indi, doğrudan da, öz yerini alırdı, yaxud, bəlkə də, vəhşilər yenə öz qanlı və dəhşətli ziyafətlərini düzəldib adam əti yemək üçün təsadüfən buraya gəlmişdilər və adada başqa sakinlər olduğunu heç bilmirdilər. İspanlar işin bu yerini izah edib özləri üçün aydınlaşdırma bilməmişdilər. Necə olur olsun, hər halda, onlar vəhşilərin üzərinə qəfil-dən hücum edib hamısını elə qırmalı idilər ki, bir nəfəri də sağ qalmasın, bunun üçün isə vəhşilərin dənizdəki qayıqlara tərəf yolunu kəsmək lazım idi. Lakin ispanların bu cür hərəkət etməyə cəsarətləri çatmamışdı və elə buna görə də onların ruhi sakitliyi uzun müddətə pozulmuşdu.

Sahildəki tonqalı və onun ətrafındakı vəhşiləri görən kimi, başçı ispan öz yoldaşlarından biri ilə geriye qaçıb bütün koloniyanı ayağa qaldırmış və onların hamısını məhv edə biləcək təhlükəni xəbər vermişdilər. Onlar bir an içində geyinib hazır olmuşdular, lakin səbirlə olub evdə oturmaq və hələlik bayıra çıxınmaq lazım gəldiyini heç kəs onlara başa salıb inandıra bilmirdi; hamı istəyirdi ki, işin nə yerdə olduğunu gedib öz gözü ilə görsün.

Nə qədər ki hələ qaranlıq idi, vəhşilərə kənardan xəlvəti baxmağın bir o qədər də qorxusu yox idi və onlar gecənin qalan bir

neçə saati ərzində bir-birindən müəyyən məsafədə qalanmış üç tonqalın işığında hərlənən vəhşilərə kifayət qədər tamaşa edə bilərdilər. Vəhşilərin nə etdiklərini ispanlar bilmirdi və bilmirdilər ki, özləri nə etsin, çünki, əvvələn, düşmənin sayı həddindən çox idi, ikincisi, onlar hamısı bir yerə toplanmamış, dəstə-dəstə sahilin müxtəlif yerlərində yığışmışdılar.

Bu mənzərə ispanları bərk narahat etmişdi, həm də vəhşilər sahilboyu yayılıb hər yeri gəzib dolaşdıqları üçün ispanlar qorxurdular ki, əvvəl-axır onlar ya qalanı görəcəklər, ya da hər hansı bir başqa əlamətdən başa düşəcəklər ki, bu adada insan vardır. İspanlar öz keçə sürülərinin də hayına qalmışdılar; əgər vəhşilər onların keçilərini qırsaydılar və ya özləri ilə aparsaydılar, onlar acından ölərdi. Buna görə də əvvəl başdan qərara aldılar ki, işıqlanana qədər üç nəfəri – iki ispan və bir ingilisi göndərsinlər ki, keçiləri mağara olan böyük dərəyə endirsinlər, lap bərkə düşsə, mağaraya doldursunlar.

Əgər vəhşilər hamısı bir yerə və ən başlıcası, qayıqların dayanacağından kənarında toplaşsaydılar, lap yüz nəfər də olsaydılar, fərqi yoxdur, ispanlar onların üzərinə hücum edərdilər, amma bunu etmək mümkün deyildi: çünki onların iki ən böyük dəstəsi bir-birindən iki mil məsafədə dayanmışdı və sonra məlum olduğu kimi, bu dəstələr iki ayrı-ayrı qəbilədən imiş.

Çox fikirləşdilər və götür-qoy etdilər ki, nə etsinlər, nə cür tədbir görsünlər, nəhayət, qət etdilər ki, qaranlıqdan istifadə edib, öz aralarındakı qoca vəhşini (Cümənin atasını) kəşfiyyata göndərsinlər və mümkün olsa, öyrənsinlər ki, vəhşilər buraya nə üçün gəliblər və nə etmək niyyətindədirlər. Qoca bir dəqiqə də tərəddüd etmədi və paltarını tamam soyunub – çünki vəhşilərin əksəriyyəti çılpaq idi – onların yanına getdi. Təxminən, iki saatdan sonra qoca qayıtdı və nəgıl elədi ki, vəhşilərin arasında xeyli hərlənib, bu da onlar kimi çılpaq olduğuna görə, heç kəs ondan şübhələnməyibdir və öyrənib ki, vəhşilər bir-birilə vuruşan iki ayrı-ayrı qəbilədənir və buna görə də iki dəstə gəliblər. Bir az əvvəl bu iki qəbilənin arasında böyük vuruşma olub, hər iki tərəf ələ keçirdikləri əsirləri yeyib kef çəkmək üçün təsadüfən bu adaya gətiriblər, lakin bir-birindən xəbərsiz adaya gəlib çıxmaları və burada yenidən qarşılaşmaları onların bütün nəşəsini pozubdur, hər iki qəbilə dəhşətli surətdə

qəzəblidir və bir-birinin əleyhinə olan bu dəstələrin düşərgələri arasındakı məsafə də o qədər yaxındır ki, səhər hava işıqlaşan kimi, yəqin, vuruşacaqlar; lakin bu qəbilələrdən heç biri adada vəhşilərdən başqa da adam olduğunu heç ağına da gətirmir. Qoca heç sözünü qurtarmağa macal tapmamışdı ki, dəhşətli səs-küy qalxdı, adada yaşayanlar bundan başa düşdülər ki, iki kiçik ordu arasında qanlı vuruşma başlanmışdır.

Cümənin atası xeyli dəlil-sübut gətirib inandırmağa çalışırdı ki, dərisi ağ olan adamlar, gərək, qalada oturub qalsınlar və gözə görünməsinlər. O deyirdi ki, təhlükədən qurtarmağın yolu elə budur ki, vəhşilər vuruşub özləri bir-birini qıracaqdır, sağ qalanları isə çıxıb gedəcəkdir; necə ki demişdi, eləcə də oldu; lakin qoca onları inandıra bilmədi – bu adamlarda, xüsusən ingilislərdə adi marağ ağıl və tədbirə üstün gəlirdi; onlar mütləq istəyirdilər, baxıb görsünlər ki, vəhşilər necə dalaşır. Bununla belə, onlar yenə də bəzi ehtiyat tədbirləri gördülər, məsələn, onlar öz yaşadıkları evin yanında oturub qalmadılar, meşəyə getdilər və orada elə yerləşdilər ki, döyüşü görsünlər, amma təhlükəyə düşməsinlər, özləri düşündüyü kimi, heç yerdən görünməsinlər. Amma bütün bu tədbirlərə baxmayaraq, vəhşilər, deyəsən, onları görmüşdülər. Bunu biz sonra biləcəyik.

Qızgın vuruşma gedirdi, əgər ingilislərin dediklərinə inanmalı olsaq, onların sözündən belə çıxırdı ki, vəhşilərin arasında çox yüksək dərəcədə igidliyi və mətanəti ilə fərqlənən, döyüşə çox bacarıqla rəhbərlik edən adamlar var idi. İki saatin ərzində, ingilislərin dediyinə görə, hansı tərəfin qalib gələcəyini kəsdirmək hələ mümkün deyildi; bir qədər sonra isə açıq-aydın göründü ki, bizim evə yaxın olan dəstə zəifləməyə başlayıb və bir az da keçəndən sonra həmin dəstənin bir hissəsi üz qoydu qaçmağa. İşin belə dəyişməsi bizimkilərin canına yenə bərk qorxu saldı, çünki qaçanlardan hər hansı biri qalanın yanındakı meşəyə girib orada özünə sığınacaq axtarıb tapmaq fikrinə düşə bilərdi; bu vəziyyətdə qaçan adam istər-istəməz oradakı evə də təsadüf edə bilərdi, onu təqib edənlər də həmin adamın ardınca oraya gəlib çıxardılar. Belə olduqda onlar qət etdilər ki, əldə silah çəpərin arxasında gizlənsinlər, vəhşilər ağacların arasında görünən kimi, mümkün qədər hamısını qırsınlar ki, heç biri salamat qalmasın və qayıdıb gördüklərini öz adamlarına xəbər versin.

bilməsin. Onlar həmçinin sözü bir yerə qoymuşdular ki, soyuq silahla, yaxud tufəngin qundağı ilə iş görsünlər, atəş açmasınlar, vəhşilərin diqqətini cəlb edib, onları özlərinə tərəf çevirməsinlər.

Onlar necə fikirləşmişdi, eləcə də oldu: məğlub olmuş qəbilədən üç vəhşi meşəyə tərəf qaçdı, onlar bu kiçik meşədə yaşayış yerinin olduğunu qətiyyənlə bilmirdilər, onlar, sadəcə olaraq, bu meşənin ağacları arasında sığınacaq bir yer axtarırdılar. Meşənin ətəyində qoyulan gözətçi bu barədə o saat xəbər verdi və əlavə etdi ki, bu qaçanları heç kəs təqib eləmir, qaliblər hətta onların hansı tərəfə qaçdığını da heç görməyiblər. Xəbərin bu hissəsi bizimkilərin lap ürəyincə oldu. Çox humanist adam olan başçı ispan bunu biləndə qaçqınları öldürməyə icazə vermədi, amma üç ispana əmr etdi ki, tərəni hərlənib qəflətən arxadan onların üstünə hücum etsinlər və onların üçünü də əsir alsınlar. Bu əmr eynilə yerinə yetirildi. Məğlub olmuş ordunun salamat qalan tör-töküntüsü dənizə tərəf üz qoydu və dayanacaqda qayıqlara doluşub sahilə uzaqlaşdılar. Qalib gəlmiş vəhşilər, demək olar ki, heç onları təqib etmədilər, lakin hamısı sahilə bir yerə toplaşdı onları ardınca iki dəfə ucadan qışqırdılar. Görünür, onlar öz qələbələrinin təntənəsini bu cür ifadə edirdilər. Beləliklə, döyüş qurtardı; elə həmin gün, təxminən, günortadan üç saat sonra qalib gəlmiş vəhşilər də öz qayıqlarına və təknələrində doluşub getdilər. İspanlar yenə də adanın sahibi olaraq qaldılar və sonra bir neçə il orada vəhşiləri görmədilər.

Vəhşilərin hamısı çıxıb gedəndən sonra ispanlar gizləniş pusuqda dayandıqları yerdən çıxdılar və gəlib döyüş meydanını gəzəndə orada otuz iki meyit tapdılar, bir nəfər də olsun, yaralı yox idi. Vəhşilərdə adət belə idi, onlar öz düşmənlərini ya son nəfərinə qədər (oxla və ya ağacdan düzəldilmiş ağır xəncərlə) qırırlar, ya da sağ qalanların və yaralılardan hamısını özləri ilə aparırlar.

Bu əhvalatdan sonra ingilislər uzun müddət sakitləşib susmuşdular. Döyüşdə gördükləri onların qəlbini sarsıdır, dəhşətə gətirirdi; bundan da dəhşətli döyüşün nəticələri idi; yadlarına salıb, təsəvvürlərində canlandırır və düşüncülər ki, onlar özləri bu vəhşilərin əlinə düşsəydi, halları necə olardı, vəhşilər onları, sadəcə, bir düşmən kimi öldürməklə kifayətlənməzdilər, yəqin ki, onları yemək üçün öldürərdilər, necə ki biz özümüz mal-qaranı yemək üçün öldürürük.

Belə bir təhlükə, dediyim kimi, hətta bizim ən çılğın dəliqanlıları da sakitləşdirib öz yerində əyləşdirmişdi, həmin əhvalatdan sonra onlar uzun müddət itaətdən çıxırmır və hamı ilə birlikdə ümumi icmanın xeyrinə vicdanla işləyirdilər – əkir, biçir, döyür, hər işə yarayırdılar, özləri də adaya və oradakı həyat şəraitinə öyrəşmişdilər; amma bir müddət keçəndən sonra onlar elə bir işə baş qoşdular ki, nəticədə hamı xeyli əziyyətə düşdü.

Vəhşilərdən üç nəfəri bizimkilərin əsir götürdüyünü mən bir az əvvəl demişdim, həmin üç əsirin üçü də boylu-buxunlu, gövdəli və qüvvətli cavanlar olduğundan ispanlar onları özlərinə xidmətçi nökr kimi işləməyə məcbur etmişdilər, onu da deyim ki, onlar qul kimi, pis də xidmət etmirdilər. Lakin burada bir incəlik var: ispanlar bu vəhşilərə vaxtilə mənim Cüməyə yanaşdığım kimi yanaşmırdılar – onlarda, məsələn, belə bir inam və əqidə oyatmırdılar ki, onların həyatını ispanlar xilas edibdir; onları tədriclə ağıllı həyat və məişət qaydalarına öyrətmirdilər və xüsusən onlara dini əqidə təlqin etmirdilər, onları tədriclə əhliləşdirmir, öz mehriban rəftarları və söhbətləri ilə onların adət və vərdişlərindəki təbii vəhşiliyi aradan qaldırmağa və onları yenidən tərbiyə etməyə cəhd göstərmirdilər. Doğrudur, onlara hər gün yemək verirdilər, amma səhərdən axşam qədər qan-tər içində işləməyə də məcbur edirdilər; lakin bu vəhşi qullar heç bir zaman Cümə kimi onlara işləməz, onların uğrunda vuruşmazlar, heç bir zaman Cümənin yerini verə bilməzlər. Cümə mənə o qədər sadıq və etibarlı idi ki, elə bil, o, mənim öz bədənimin bir parçası idi.

Qayıdaq nağıl elədiyimiz əhvalata. Bütün bunlardan sonra bizimkilər bütün ailəliklə (ümumi təhlükənin hamını barışdırıb bir yerə cəmləşdirdiyini mən demişdim) yığılıb məsləhətləşməyə başladılar ki, indi nə etsinlər, həm də, birinci növbədə, gərək, öz məskənlərinin başqa yerə keçirilməsinin daha əlverişli ola biləcəyi məsələsini həll edəydilər, çünki vəhşilər həmişə adanın yalnız bu hissəsinə gəlib çıxırdılar, adanın dərinliyində dənizdən uzaq və daha xəlvəti yerlər var idi ki, onlar taxılı və keçə sürülərini orada daha təhlükəsiz saxlaya bilərdilər.

Uzun mübahisə və müzakirələrdən sonra onlar qərara almışdılar ki, yaşayış məskənlərini başqa yerə köçürməsinlər, çünki onlar öz valilərindən (yəni məndən) gec-tez bir xəbər alacaqları ümidini

hələ də itirməmişdilər və özləri də, təxminən, belə fikirləşmişdilər: əgər mən onların dalınca bir adam göndərsəm, əlbəttə, həmin adamı adanın bu tərəfinə göndərəcəyəm və əgər mənim göndərəcəyim adamlar adanın bu göstərilən yerində heç bir ev görməsələr, onda fikirləşərlər ki, vəhşilər adanın bütün sakinlərini qırıb məhv etmişlər və bu fikirlə də çıxıb gedərlər, beləliklə də, adadan xilas olmağa bəslənən son ümid də aradan qalxar.

Tarlanı və mal-qaranı isə mənim mağaram olan dərəyə köçürməyi onlar qət etmişdi. O tərəfdə həm torpaq çox idi, həm də o yerin torpağı əkin və otlaq üçün əlverişli idi; amma, bir az fikirləşəndən sonra, onlar bu planın da yarısını dəyişmişdilər, belə qərar qoymuşdular ki, yalnız sürünün bir hissəsini və əkinin də bir qismini oraya köçürsünlər ki, əgər düşmən əkinin və sürünün yarısını məhv etsə, heç olmasa, o biri yarısı salamat qalar. Bu həm də ona görə çox ağıllı düşünülmüş tədbir idi ki, onlar əsir aldıkları üç nəfər vəhşiyyə etibar etməmişdilər və onlara hələ heç bir sirt verməmişdilər, nə dərədə salınmış plantasiya haqqında, nə orada yerləşdirilən sürü haqqında, nə də ki orada olan mağara barədə vəhşilərə heç nə danışmamışdılar, bu mağaranı isə, hər ehtimala görə, özləri üçün təhlükəsiz və etibarlı bir sığınacaq kimi xəlvət saxlayırdılar; mən yola düşəndə onlar üçün göndərdiyim iki çəllək bantı da mağaraya aparıb qoymuşdular.

Beləliklə, onlar qalanı əvvəlki yerində saxlamağı qərara almışdılar, amma necə ki mən vaxtilə qalanın qabağını torpaq bəndlə çox yaxşıca bağlamışdım, saldıığım ağaclar da boy atıb meşəyə çevrilmişdi və elə sıxlaşmışdı ki, qala bu ağacların arasından heç görünmürdü – eləcə də onlar görürlər ki, evlərini yaxşıca gizlədə bilsələr, özlərini təhlükədən azad hesab edə bilərlər və indi buna qəti inandıqları üçün öz məskənlərini yad gözdən əvvəlkinə görə daha yaxşı gizlədib möhkəmləndirmək məqsədilə işə girişmişdilər.

Bunlar öz yerində, qayıdıram yarımçıq qalmış hekayətə. Bizimkilər iki il tamam sakit yaşadılar, vəhşiləri də görmədilər. Doğrudur, bir dəfə səhər onlar bərk əl-ayağa düşmüşdülər, çünki ispanlardan bir neçəsi səhər tezdən adanın qərb tərəfindəki qurtaracağına getmişdi və təsadüfən hindularla dolu iyirmidən çox qayığın sahilə yaxınlaşdığını görmüşdülər. Onu da deyim ki, vaxtilə mən özüm də adanın elə həmin bu qərb sahilindən çox ehtiyat edirdim,

vəhşilərin məni görə biləcəyindən qorxduğum üçün o tərəflərə heç hərlənmirdim.

Qayıqları gören kimi ispanlar qaçaraq evə qayıdıb hamını ayağa qaldırmışdılar. Həmin gün və sabahısı bizimkilər öz yerlərindən tərpənmədilər, evdə qapanıb qaldılar, ancaq gecələr kəşfiyyata çıxırdılar; amma bu dəfə onların bəxti gətirmişdi: vəhşilərin qayıqlarda hara getdiyi məlum deyildi, lakin bu yerdə heç sahilə yan almamışdılar, iş də bizimkilərin gözlədiyi kimi qurtarmamışdı.

Amma tezliklə həmin üç ingilis yenə də araya pəl qatdı və onların arasında dava-dalaş başlandı, özü də görün nəyin üstündə? İngilislərdən biri əsir alınıb qul vəziyyətinə salınmış vəhşilərdən birinə hirsələnmişdi, onun əmrinimi yerinə yetirməmişdi, yoxsa onun tapşırdığı kimi eləməmişdi və ya dediyinə diqqətlə qulaq verməmişdi, nə isə. İngilis qəzəbindən belindəki baltanı çıxarıb birbaşa yazıq vəhşinin üstünə cummuşdu, fikri də onu qorxutmaq və ağıllandırmaq deyildi, ingilis vəhşini açıq-aydın öldürmək niyyətində idi. Yaxınlıqda olan ispan onun vəhşiyə necə zərbə endirib, ağır yaraladığını görcək – ingilis baltanı vəhşinin başına endirdi, amma çiyinə dəymişdi – fikirləşdi ki, yəqin, balta yazığın qolunu üzdü, elə bu fikirlə də qaçıb onların arasına girdi və bədbəxtliyin qarşısını almaq, vəhşini qorumaq məqsədilə özünü qabağa verib ingilise valvarmağa başladı ki, onu öldürməsin.

Davakar ingilis daha da özündən çıxdı və bu səfər baltanı ispanın üzərinə qaldırıb Allaha and içdi ki, vəhşini qonaq etdiyi zərbəyə onu da qonaq edəcəkdir. İspan cəld tərpənib vaxtında zərbədən yayındı və özü əlindəki bellə (onlar hamısı tarlada işləyirdi) bu yaramazı vurub yerə sərdi. Bu vaxt öz dostuna köməyə gələn o biri ingilis də ispanı vurub yerə sərdi; iki ispan öz yoldaşlarını qurtarmağa qaçanda, üçüncü ingilis də onların üzərinə hücum çəkdi. Onların heç birinin yanında odlu silah yox idi; bel və baltadan başqa orada, ümumiyyətlə, ayrı silah yox idi; yalnız üçüncü ingilis bir zaman mənim işlətdiyim köhnə və paslı qılınc tiyəsini haradansa çıxartdı və yoldaşlarının köməyinə qaçan iki ispanın ikisini də yaraladı. Səsküyə tarladakı bütün ispanlar tökülüşüb gəldilər və ingilislərin üçünü də tutub bağladılar. İndi bu ingilislərlə necə rəftar etmək məsələsini qət etməli idilər. Bunların üçü də o qədər tez-tez qiyam qaldırırdı, özləri də elə qudurğan və başkəsən əclaflar idi ki, adam öldürmək

onlar üçün su içmək kimi bir şey idi, həm də elə müftəxor və tənbel adamlar idi ki, doğrusu, onlarla bir yerdə yaşamağın özü təhlükəli idi; yazıq ispanlar da qalmışdılar məəttəl və bilmirdilər, necə etsinlər.

İspanların başçısı ingilislərə üzünü tutub dedi ki, əgər onun yerlisi olsaydılar, onların üçün də bu saat asardı – zira dünyadakı bütün qanunlar və hakimlər cəmiyyəti qoruyub saxlamaq üçündür, cəmiyyət üçün təhlükəli olan adamlar isə cəmiyyətdən kənar edilməlidir. Lakin, bir halda ki, onlar ingilisdür, bu adada olan bütün ispanları əsirlikdən xilas etmiş adam da ingilisdür və bu ispanlar öz həyatları üçün o adamın alicənablığına və xeyirxahlığına borcludurlar və ona minnətdardırlar, məhz elə buna görə də mərhəmət göstərib, mümkün qədər güzəştə getməyə və onları öz həmyerlilərinin, yəni ingilislərin ixtiyarına verməyə hazırdır, qoy onları ingilislər özləri mühakimə etsin!

Orada olan və bu sözləri eşidən iki namuslu ingilisdən biri özlərinin, yəni iki nəfərin adından buna etiraz elədi və dedi ki, belə hərəkət etmək yaxşı olmazdı, çünki onda, gərək, ingilislər özləri öz həmyerlilərini asılmağa göndərələr. Bunun ardınca da həmin ingilis nağıl edib bildirdi ki, necə vaxtilə Vill Atkins bir nəfər ingilisə təklif edirdi ki, birləşsınlər, sözü bir yerə qoyub, ispanları gecə yatdıqları yerdə tutsunlar və hamısını bir dəfəyə qırsınlar.

İspanların başçısı bunu eşitcək Vill Atkinsə müraciət edib soruşdu: “Necə! Senyor Atkins, siz bizi öldürmək istəyirdiniz? Nə deyirsiniz, bu, doğrudurmu?” İslahedilməz əclaf bunu nəinki inkar eləmədi, hətta onun üzünə açıqca bildirdi ki, bu söhbət, həqiqətən, olubdur və o, bu fikrindən heç dönməyibdir də. İspanların başçısı dedi: “Yaxşı, senyor Atkins, axı nəyə görə siz bizi öldürmək istəyirsiniz, hə? Biz sizə nə etmişik? Həm də axı əgər siz bizi öldürsəniz, bunun nə faydası ola bilər? İndi özünüz deyiniz, biz nə etməliyik ki, siz bizi öldürməyəsınız? Bəlkə, elə bəri başdan sizi öldürək ki, siz bizi sonra qırmayasınız, hə? Axı siz nə üçün bizi belə hərəkət etməyə vadar edirsiniz, senyor Atkins?”

İspan bütün bu sözləri çox sakitcə deyirdi və arabir gülümsəyirdi də, amma senyor Atkins onun bu söhbəti belə zarafata çevirməyindən elə hirsələnib qəzəblənmişdi ki, əgər yanındakı üç nəfər onu tutub saxlamasa və onun da əlində silah olsaydı, yəqin ki, elə oradaca hamının gözünün qabağında ispanı vurub öldürərdi.

Davakarın bu çılğınlığı hamını düşünməyə məcbur etdi – belə bir vəziyyətdə nə etsinlər? Mübahisə çox uzun çəkdi (vəhşiyyə kömək etmiş ispan və iki namuslu ingilis deyirdilər ki, o biri əclaflara da dərs olsun deyə, bu yaramazlardan birini mütləq asmaq lazımdır; qoca ispan isə daha yumşaq tədbirə tərəfdar idi, çünki vaxtilə onu xilas etmiş adam ingilis idi, iş belə gətirmişdi ki, indi bu canilər də həmin millətdən idi), xeyli çənə-boğazdan sonra qərara alındı ki, əvvələn, müqəssirlərin silahı alınsın və bundan sonra onlara heç bir səbəbə görə nə tüfəng, nə barıt, nə patron, nə də qılınc və ya bıçaq verilməsin; ikincisi, onların üçü də icmadan qovulsun, öz əlləri və öz başları, qoy gedib harada və nə cür istəyirlər, eləcə də yaşasınlar. Amma bu şərtlə ki, gərək, icmanın qalan üzvlərindən heç kəs, nə ispanlardan, nə də ingilislərdən bir nəfər də onlarla kəlmə kəsib danışmasın, onlarla heç bir əlaqə saxlamasın. Buna görə də onların yaşadıkları məskənə müəyyən məsafədən artıq yaxınlaşmaq müqəssirlərə qadağan edilsin; nəhayət, üçüncüsü, əgər onlar yenə dinc oturmasalar – evi yandırsalar, plantasiyanı dağıtsalar, tarları tapdalsalar, çəpərləri söküüb yıqsalar və ya sürüdəki heyvanları qırmağa başlasalar – heç bir rəhm göstərmədən onların üçü də edam edilsin.

İspanların başçısı çox insanpərvər və rəhmdil adam idi, çıxartdıqları hökmün barəsində bir də fikirləşdi və oradakı iki namuslu ingilise tərəf çevrilib dedi: “Bir qulaq asın, görün nə deyirəm: hökmü verdik, ancaq biz gərək nəzərə alaq ki, onların özlərinin taxılı və heyvanı yoxdur, bunların olması üçün də xeyli vaxt keçməlidir; onları aramızdan qovduq, daha gedib acından ki öləsi deyillər, onları ərzaqla təmin etmək lazımdır”. O təklif etdi ki, müqəssirlərə əkin üçün toxum və yeməkləri üçün taxıl verilsin, o hesabla ki səkkiz ay onları dolandırsın, o vaxta qədər də onların öz taxılı yetişər, biçib məhsul götürər və təmin olunarlar. Bundan əlavə, o təklif etdi ki, onlara dörd erkək, altı sağmal keçi və altı çəpiş verilsin, özləri də tarlada işləmək üçün lazım olan balta-dəhrə, mişar və sair alətlərlə təchiz edilsinlər. Axırda başçı əlavə etdi ki, əgər onlar hamının qarşısında təntənəli surətdə and içib söz verməsələr ki, bundan sonra dinc oturacaq və heç bir zaman nə ispanlara və nə də öz həmyerlilərinə toxunub zərər vurmayacaqlar, onlara nə alət və nə də taxıl verilməsin.

Beləliklə, qiyamçılar icmadan çıxarılıb özbaşına buraxıldılar. Onlar pərişan və həvəssiz getdilər, elə bil ki, iki daşın arasında

qalmışdılar – nə ayrılıb getmək istəmirdilər, nə də ki qala bilirdilər. Lakin başqa əlac yox idi, hökm çıxarılmışdı, getməli idilər və onlar getdilər, həm də bildirdilər ki, onlardan kənarında məskən salmaq üçün yer seçəcəklər. Deyildiyi kimi, onları ərzaqla təmin etdilər, amma əllərinə silah vermədilər. Onlar gedib adanın şimal-şərq qurtaracağında yerləşdilər, bu yer, vaxtilə mən qayıqla adanı dövrə vurub hərlənmək istərkən etdiyim uğursuz təşəbbüs zamanı dalğaların məni sahilə vurub çıxartdığı yerin yaxınlığında idi. Onların yerləşdiyi yer özü də mənim yaşayış üçün seçdiyim yerə bənzəyirdi: bura üç tərəfdən meşə ilə əhatə olunmuş, bir tərəfi isə çox dik bir təpənin döşü idi.

Onlar bu tərzlə altı ay kənarında ayrı yaşadılar, əkdikləri birinci taxılı da biçib yığdılar, amma yağışlar başlayanda onlar taxılı rütubətdən qoruya bilmədilər, çünki nə anbarları, nə də bu tərəfdə təbii mağara yox idi ki, taxılı orada gizlədə bilsinlər. Elə buna görə də ispanların yanına gəlib təzim etdilər və onlardan kömək istədilər. İspanlar məmnuniyyətlə razılaşdılar və dörd gün işləyib, təpənin dik yerində mağaraya bənzər elə böyük bir yuva qazdılar ki, orada taxılı da və bir çox başqa şeyləri də gizlədib yağışdan qorumaq olardı.

Ayrılıb kənarında məskən salandan doqquz ay sonra qiyamçılar təzə bir hoqqa çıxartdılar; birinci iyrenc hərəkətlərindən daha çox indi bu təzə oyun onların həm öz başına xeyli müsibət gətirdi, həm də, az qala, adadakı bütün koloniyanın məhvinə səbəb olacaqdı. İşdən belə görünürdü ki, deyəsən, onlar zəhmətlə yaşamaqdan cana gəlib doymuşdular və özlərinin işləyib öz vəziyyətlərini yaxşılaşdırma biləcəklərinə hər cür inamı itirdiklərinə görə fikirləşmişdilər ki, o yerdən ki vəhşilər yığışib bu adaya gəlir, qayığa minib həmin yerə – kontinentə getsinlər və oradakı yerlilərdən bir neçəsini tutmağa çalışsınlar, əgər bacarsalar – tutduqları yerliləri adaya gətirib özləri üçün qul kimi işləməyə məcbur etsinlər.

Bir gün səhər onların üçü də bu niyyətlə ispanların yanına gəldi və onlarla danışmaq arzusunda olduqlarını bildirdilər. İspanlar onları dinləməyə məmnuniyyətlə razı oldular. Qiyamçılar niyyətlərini açdılar və dedilər ki, onlar bu cür yaşamaqdan yorulublar və lap tənqə gəliblər, əllərindən iş gəlmir və özlərinə lazım olan zəruri şeyləri düzəldib ortalığa çıxara bilmirlər. Belə getsə, kənarından bir kömək olmasa, onlar, gərək, acından ölsün; belə olan surətdə, əgər ispanlar

onlara özlərinin gəldiyi qayıqlardan birini götürməyə icazə versələr, əgər onları tüfəng və güllə ilə təmin etsələr, onda bu üç nəfər ingilis bəxtlərini sınamaq üçün qitəyə gedərlər və oradan qayıdıb işlərini də elə qurarlar ki, daha başqalarına möhtac olmazlar və burada heç kəsi əziyyətə salmazlar.

İspanlar onları yola gətirmək və bu niyyətdən daşındırmaq üçün çox danışdılar və məsləhətlər verdilər, amma bunun əbəs olduğunu görəndə çox mehribanlıqla və nəzakətlə cavab verib dedilər ki, bir halda, onlar getməyi belə qəti qərara alıblar, əlbəttə, onların əliyalın və silahsız çıxıb getməyinə razı olmazlar; onların (ispanların) özlərində də silah azdır, buna görə də çox şey verə bilməzlər, amma yenə də bu məqamda onlara iki müşket tüfəngi, tapança, qəmə və hərəsinə də bir balta verə bilərlər; onların zənnincə, bu qədər kifayət idi.

Axır ki təklif qəbul olundu. Səfərə çıxanlara bir aylıq çörək və kifayət qədər yeyib doymaq üçün təzə kəsilmiş keçi əti verdilər, onların yoluna həmçinin bir böyük səbət mövüc, bir bardaq içməli su və bir diri çəpiş qoydular. Onlar bütün bunların hamısını götürüb cəsarətlə qayığa keçdilər və dənizə çıxdılar, buradan onların gedəcəyi yerin arasında dənizin eni, ən azı, qırx mil olardı. Onların qayığı, fərz edək ki, böyük idi və hətta on beş-iyirmi adamı da aparardı, amma elə bu böyüklüyünə görə də qayığı idarə etmək çətin idi, hələlik isə səmt küləyi əsirdi və dənizdə qabarma başlanmışdı, bu da qayıqdakıların işini yaxşılaşdırırdı.

Onlar uzun bir payadan dor ağacı düzəltdilər, qurudulmuş dörd böyük keçi dərisini bir-birinə tikib və ya halqalarla bənd edib yelkən əvəzinə asmışdılar, qayığa minən kimi sevinclə yola düşdülər. İspanlar onların dalınca qışqırıb dedilər: “Baen vige” (yaxşı yol), adada qalanlardan daha heç kəs onlarla yenidən görüşməyə bir o qədər də can atmırdı.

Lakin bu hadisədən iyirmi gün sonra, tarlada işləyən iki namuslu ingilisdən biri üç nəfər qəribə görkəmli adamın ona tərəf gəldiyini görür; onlardan ikisinin çiyində tüfəng var idi. Bunları görəndə ingilis o saat götürülüb, cin-şəyatından qorxub qaçmış kimi, cəld özünü ispanların başçısının yanına yetirir və ona deyir ki, işlər xarabdır, hamı məhv olacaqdır, çünki adaya yad adamlar gəlib çıxıb, amma bu yad adamlar kimlərdir – o, bu barədə heç nə

deyə bilməz, onların kimliyini tanıya bilməmişdir. İspanların başçısı isə ona deyir: “Necə yeni onların kim olduğu barədə heç nə deyə bilməz? Vəhşilərdir, lap yəqin”. – “Yox, yox, bu adamlar çılpaq deyil, paltarlıdır, özləri də tufənglidir”. – “Bəs elə isə, nə üçün qorxuya düşmüşünüz? Bir halda ki, onlar vəhşi deyil, deməli, dost adamlardır, zira, hansı xristian millətində mənsub olsalar da, onlar bizə pislilik yox, yəqin ki, yaxşılıq edərlər”.

Onların başı söhbətə qarışmışdı, bu müddət ərzində həmin üç ingilis gəlib bir az əvvəl qalanın yaxınlığında salınmış meşəyə çatdılar və oradan ispanları haraylayıb çağırmağa başladılar. Səslərdən o saat onları tanıdılar və bu gələn adamların kimliyi barədə bütün şübhə və təşvişlər aradan qalxdı; amma bizimkilər indi ayrı şeyə məəttəl qalmışdılar – görəsən, bu üç avaranın başına nə iş gəlib ki, onlar geri qayıtmağa məcbur olublar?

Onları həmin saat evə gətirdilər, sorğu-suala başladılar, onlar da öz səyahətləri haqqında hər şeyi qısaca nağıl etdilər. Belə məlum oldu ki, yola düşəndən sonra iki günə və hələ bundan da bir qədər az müddətə onlar gedib quruya çatıblar, amma görəndə ki, bu yerin əhalisi onların gəlməyindən çox həyəcanlanmışdır və onları ox və kamanla qarşılamağa hazırlaşır, cəsarət edib sahilə yan almayıblar və dönüb şimala tərəf üzüblər, altı-yeddi saat bu qayda ilə üzəndən sonra, nəhayət, açıq dənizə çıxa biliblər. Yalnız indi, buradan onlar görüblər ki, bizim adadan görünən quru yer qitə deyil, bu torpaq özü də bir adadır; sonra nağıl etdilər ki, sağ əldə şimala tərəf onlar başqa bir ada da gördülər, qərb tərəfdə isə bir qrup xırda ada var idi, onlar isə əvvəl-axır bir yerə yan almalı idilər, buna görə də qərb tərəfdəki həmin adalardan birinə tərəf gedib yan aldılar və cəsarətlə sahilə çıxdılar. Bu adanın sakinləri onlarla çox hörmətlə və dostcasına rəftar etdilər, onlara yeməli köklər və quru balıq verdilər, özləri də, belə görünürdü ki, deyəsən, həmin üç nəfərin bu yerə gəlib çıxmağına şad idilər. Qadınlar kişilərlə arabir, tapdıqları hər cür yeməli şeyləri onlara gətirirdilər, özü də onlar bu yeməyi uzaqdan başlarında gətirirdilər.

Onlar burada dörd gün qalıblar, bu müddət ərzində həmin adamlarla, bacardıqları kimi, işarələrlə danışib soruşublar ki, bu adadan sağ və sol tərəfdə hansı xalqlar yaşayır və öyrənilər ki, o həndəvərdə yaşayanların hamısı qəddar və yırtıcı qəbilələrdir, özləri

də adam əti yeyirlər. Bu adanın öz sakinlərinə gəldikdə isə, onlar işarələrlə izah edib başa salıblar ki, onlar elə-belə, adi hallarda nə kişiləri, nə də qadınları kəsib yeyirlər, yalnız müharibə zamanı ələ keçmiş əsirləri yeyirlər, həm də əsirləri yemək üçün onlar böyük və ümumi ziyafət düzəldirlər.

İngilislər soruşublar ki, axırncı dəfə belə ziyafəti onlar nə vaxt düzəldiblər, vəhşilər cavab veriblər ki, iki ay bundan əvvəl – bunu bildirmək üçün isə onlar əvvəlcə ayı göstəriblər, sonra da iki barmaqlarını dikəldiblər. Onlar həm də izah ediblər ki, onların böyük padşahı sonuncu müharibədə iki yüz adamı əsir alıbdir və indi həmin adamları gələcək ziyafət üçün yedizdirib saxlayırlar. İngilislər çox istəyiblər ki, həmin əsirləri görüb tamaşa etsinlər və onlar özlərinin bu istəyini işarələrlə bildirməyə çalışıblar, amma bunu elə ifadə ediblər ki, vəhşilər başqa cür başa düşüblər və belə nəticə çıxarıblar ki, ingilislər əsirlərdən bir neçəsini özləri ilə aparmaq istəyirlər ki, evdə yesinlər. Buna razı olduqlarını bildirmək üçün əvvəlcə günbatanı, sonra da günçixanı göstərib, başlarını tərpediblər və öz razılıqlarını təsdiq ediblər. Günbatan və günçixan tərəflərin işarə ilə göstərilməsinin mənası bu imiş ki, onlar sabah səhər, işıqlananda əsirlərdən bir neçə nəfərini qonaqlar üçün gətirəcəklər. Doğrudan da, səhəri gün onlar əsirlərdən beş nəfər qadın və on bir nəfər kişini ayırıb ingilislərin yanına gətirirlər ki, onlar qəbul edib özləri ilə aparsınlar; elə bil ki, gəminin ərzaq ehtiyatı üçün limana ətlük öküz və inək gətirmişdilər.

Həmin üç ingilis nə qədər əclaf və nainsaf olsalar da, yenə vəhşilərin bu təklifi onları qəzəbləndirmişdi. Lakin bəxşişdən imtina etmək mümkün deyildi, bunu vəhşilər özləri üçün çox böyük bir təhqir və qəbahət sayardılar. Əsirləri qəbul etməyə də tərəddüd edirdilər, çünki bu əsirlərlə nə edəcəklərini ingilislər bilmirdilər. Bununla belə, onlar öz aralarında məsləhətləşib götür-qoy etdilər və hədiyyəni qəbul etməyi qərara aldılar, əvəzində isə, onlar vəhşilərə özlərində olan baltalardan birini, köhnə bir açar, bıçaq və altı, yaxud yeddi ədəd qırma verdilər – vəhşilər bu şeylərin nədən ötrü olduğunu və necə istifadə edildiyini, görünür, bilmirdilər, amma yenə də razı qalmışdılar. Sonra onlar yazıq əsirlərin qollarını burub arxalarında bağladılar və dartıb ingilislərin qayıqlarına mindirdilər.

İndi ingilislər, gərək, cəld qayıqları tərpedib aradan çıxaydılar. Başqa əlac yox idi, çünki vəhşilər onlara belə bir bəxşiş verəndən

sonra düşünə bilərdilər ki, indi qonaqlar səhər-səhər bu əsirlərdən ikisini, üçünü öldürəcək və bəxşis verənlərin özlərini də ziyafətə dəvət edəcəklər.

Buna görə də, qonaqpərvər vəhşilərlə vidalaşdıqdan və iki tərəfin bir-birini qətiyyənlə başa düşmədiyi vəziyyətdə işarələrlə mümkün olan dərəcədə öz hörmət və minnətdarlıqlarını onlara bildirdikdən sonra, ingilislər sahiləndən aralandılar və gəriyə birinci adaya tərəf üzdülər. Oraya gəlib çatanda isə qayıqdakı əsirlərdən səkkizini azad etdilər, çünki onlara bağışlanmış bu əsirlər onsuz da çox idi.

Yolda onlar əsirlərlə birtəhər danışmağa çox cəhd elədilər, lakin bir şey çıxmadı, onlara heç nəyi anladıl başa salmaq mümkün deyildi – ingilislər nə qədər deyib danışsalar da, onlara nə versələr də, onlar üçün hər nə etsələr də, fərqi yox idi – onlar öz fikirlərində idi və gözləyirdilər ki, bu ağ adamlar indi bu saat onları öldürəcəklər. Əvvəlcə onların əllərini açdılar, lakin bu bədbəxtlər, xüsusən qadınlar elə fəryad qoparıb qışqırmağa başladılar ki, elə bil, bıçaq onların boğazına dirənmişdi. Sən demə, əsirlər belə başa düşmüşdülər ki, onları öldürmək üçün qollarını açıblar.

Onlara yemək verdilər – yenə qışqırtı başlandı: yemək əhvalatını belə yozdular ki, onları yedirirlər ki, arıqlamasınlar və yeyilməyə yarasınlar; onlardan birinin üzünə diqqətlə baxdınmı, bütün qalanları o saat qət edirdilər ki, həmin əsir kişi və ya qadın, yəqin, başqalarından kökdür və buna görə də ona diqqətlə baxırlar, deməli, bu adam ilk qurban olacaqdır. Hətta bir neçə gündən sonra da, yeni ağalarının onlarla mərhəmətli və mehriban rəftar etmələrinə baxmayaraq, əsirlər yenə də belə hesab edir və gözləyirdilər ki, bu gün olmasa da, sabah onlar bu əsirlərdən birini ya nahar, ya da şam üçün kəsəcəklər.

Bu qeyri-adi əhvalatı dinləyəndən sonra ispanlar soruşdular ki, bəs əsirləri harada yerləşdiriblər və öyrəndilər ki, əsirlər adaya gətirilibdir, daxmalardan birindədirlər, ingilislər də onlara ərzaq verməsi üçün xahişə gəliblər. Belə olduqda, ispanlar və adadakı iki o biri ingilis – yeni, başqa sözlə, adanın bütün sakinləri – qərara aldılar ki, gedib həmin əsirlərə baxsınlar və elə o saat qalxıb getdilər, Cümənin atası da onlara qoşuldu.

Əsirlər daxmada əlləri bağlı oturmşdular. Sahilə çıxanda ingilislər onların qolunu burub arxada bağlamışdılar ki, qayığa minib

qaça bilməsinlər. Onların hamısı lüt idi. Aralarında gözəgəlimli, uca-boylu, mütənasib möhkəm bədənli iki kişi var idi, yaşları otuzla və otuz beş arasında olardı; beş nəfər qadıncı isə ikisinin yaşı otuzla qırx arasında idi, ikisinin isə iyirmi dörd, yaxud iyirmi beş yaşı olardı; gözəl və mütənasib bədənli beşinci qızın isə yaşı on yeddindən çox deyildi. Elə qadınların hamısı həm bədəncə, həm də sifətcə gözəl idi, amma qara idilər; onlardan iki nəfəri əgər dəriləri ağ olsaydı, lap Londonun özündə gözəllikləri ilə məşhur ola bilərdilər; bu ikisi öz cazibədar zahiri görkəmləri və xoş, təvazökar rəftarları ilə o birilərindən seçildilər, xüsusən onları geyindirəndən və özlərinin dediyi kimi, “bəzəyəndən” sonra bu cəhət daha çox gözə çarpırdı, hərçənd ki, onların bəzəyi çox kasıb və adi idi.

Hamıdan əvvəl bizimkilər Cümənin atasını onların yanına gətirdilər ki, baxsın görsün, bəlkə, onların arasında tanıdığı adam oldu və yaxud onlarla danışa bildi. Daxməyə daxil olan qoca uzun müddət diqqətlə onlara baxıb nəzərdən keçirdi, lakin aralarında bir nəfər də olsun, tanış görmədi, bircə nəfər qadıncı başqa, əsirlərdən heç kəs onun işarələrini və dediyi sözləri başa düşmürdü. Lakin elə həmin bir nəfər qadının başa düşməyi kifayət idi və onun vasitəsilə əsirlərə anladılar ki, onlar xristianların əlindədir, xristianlar isə nə kişiləri, nə də qadınları yemirlər, deməli, onlar öz həyatları üçün qorxmasınlar, heç kəs onları öldürməyəcəkdir. Buna inandıqdan sonra əsirlər öz sevinclərini cürbəcür elə qəribə və yöndəmsiz hərəkətlərlə ifadə etməyə başladılar ki, onların bu oyun və hərəkətlərini heç təsvir etmək də mümkün deyildir; onlar, belə görünürdü ki, bir neçə müxtəlif qəbiləyə mənsub idilər.

İndi onların arasında tərcüməçilik edən qadının vasitəsilə bizimkilər soruşdular ki, vəhşilər istəyirlərmi onlara xidmət eləsinlər və onları əsirlikdən qurtaran, həyatlarını xilas edən adamlar üçün işləsinlər? Bu sualı eşidəndə əsirlər qalxıb rəqs etməyə başladılar, sonra əllərinə düşən hər şeyi yerdən götürüb çiyinlərinə qoydular, bu işarə onların işləməyə məmnuniyyətlə razı və hazır olduqlarını bildirdi.

Başçı ispan, qadınların gəlib onların arasına düşməsi barədə fikirləşib belə nəticəyə gəlmişdi ki, bu vəziyyət onların arasında anlaşılmazlığa, narazılıq və deyişmələrə, hətta axırda lap qan tökülməyinə gətirib çıxara bilər. Buna görə də üç ingilise müraciət etdi

və onlardan soruşdu ki, onlar bu qadınlar barədə nə fikirdədirlər və əgər onları öz yanlarında saxlayırlarsa vəziyyət necə olacaqdır – bu qadınlar onlara qulluqçuluq edəcək, yoxsa arvad olacaqlar? İngilislərdən biri, heç fikirləşmədən, onun sözünü kəsdi: “Həm qulluqçuluq edəcək, həm də arvad olacaqlar”. Başçı ispan bu sözün müqabilində dedi: “Mən sizi məhdudlaşdırmaq və sıxışdırmaq niyyətində deyiləm – bu məsələdə siz özünüz özünüze ağasınız; lakin mən belə hesab edirəm ki, əgər sizin hər biriniz söz verib öhdəsinə götürsə ki, arvadlığa bir qadından artıq götürməyəcəkdir, bu, ədalətli hərəkət olar, həm də ümid edirəm ki, aranızda qarışıqlıq və savaşıq olmasın deyə, siz mənə bu tələbimi yerinə yetirəcəksiniz”. Bu tələb o qədər ədalətli və insafli göründü ki, ona tabe olmağa hamı məmnuniyyətlə razı oldu.

Sonra ingilislər ispanlardan soruşdular ki, bəlkə, onlardan da hər hansı biri özünə arvad götürmək istəyir, lakin ispanların hamısı bu suala mənfi cavab verdi. Bəziləri dedi ki, onların evdə arvad-uşağı var; bir neçəsi də dedi ki, xristian olmayan qadınla evlənməyi onların nəfsi götürmür, beləliklə, ispanların hamısı yekdilliklə bildirdilər ki, bu qadınlardan heç birinə toxunmayacaqlar. Belə ləyaqətli hərəkəti və comərdliyi mən səyahətlərimin heç birində görməmişdim. Beş ingilisin isə hərəsi bir arvad seçdi, yəni, dediyim budur ki, müvəqqəti arvadlığa götürdülər və təzə qayda ilə yaşamağa başladılar. İspanlar və Cüməninin atası mən düzəltdiyim qalada qalıb yaşadılar, onlar bu qalanın içini xeyli genişləndirmişdilər; vəhşilərlə sonuncu vuruşmada ələ keçirdikləri üç xidmətçi də onlarla bir yerdə yaşayırdı; bunlar hamısı bir yerdə, demək olar ki, düşərgənin əsas özəyini təşkil edirdilər, adadakı qalan adamların hamısını onlar ərzaqla təmin edir və lazım olanda hamıya hər işdə bacarıqları köməyi göstərirdilər.

Lakin bütün bu əhvalatlarda ən təəccüblü bu idi ki, nə əcəb bu davakar və dalaşqan həriflər qadınları seçərkən mübahisə etməyiblər, məsələn, necə olub ki, onların ikisi eyni bir qadını seçməyib, halbuki, əsir qadınlardan ikisi-üçü o birilərinə nisbətən daha cazibədar idi və bunların üzərində mübahisə düşə bilərdi. Amma onlar bu dəfə mübahisənin qarşısını almaq üçün yaxşı bir üsul fikirləşmişdilər: qadınların beşini də bir komaya saldılar, özləri isə başqa bir komaya gedib, orada püşk atdılar ki, kimin birinci olaraq qadın seçəcəyi məlum olsun.

Birinci gedib qadın seçməli olan ingilis yazıq əsirlərin saxlandığı komaya girdi və elə əvvəldən xoşladığı qadının qolundan yapışıb bayıra çıxartdı. Maraqlıdır ki, bu, birincinin özü üçün seçdiyi həmin beş qadının ən qocası və çirkini idi, elə buna görə də nəinki ingilislər, hətta özlərini ağır aparan təmkinli ispanlar da bu vəziyyətə xeyli güldülər; lakin qoca qadını seçən ingilis bir o qədər də ağılsız hərəkət etməmişdi və onun öz hesabı var idi: fikirləşmişdi ki, ona gözəlliyi ilə fərqlənən yox, işli-güclü və fərasətli qadın lazımdır – onun arvadı, həqiqətən, belə çıxmışdı və hamınınından yaxşı idi.

Qadınların bölgüsü qurtarandan sonra adaya təzə gələnlər işə girişdilər, özləri üçün sığınacaq tikməyə başladılar, ispanlar da onlara kömək etdilər və bir neçə saatdan sonra hər bir ailə üçün ayrıca yeni daxma və ya koma hazır oldu. İki əvvəlki daxmanı əkin-biçin alətlərini, ev əşyalarını və ərzağı saxlamaq üçün anbar elədilər; üç avara ingilis özləri üçün yaşayış yerini qaladan bir qədər uzaq olan kənar yerdə seçdilər; iki namuslu ingilis isə, əksinə, qalanın yaxınlığında məskən saldılar, lakin ingilislərin hamısının məskəni, əsasən, adanın şimal hissəsinə düşdü.

Beləliklə, demək olar ki, bir zaman mənim təkcə yaşadığım bu adada üç yaşayış məntəqəsi, yaxud üç şəhər salındı.

Burada, yeri gəlmişkən, onu da qeyd etmək olar və elə bu dünyada çox zaman görürsən belə olur (amma işin bu qaydada olmasında qəzavü-qədər in iradə və hikmətinin nə kimi bir rol oynadığını mən, qətiyyənlə, deyə bilmərəm), elə bu iki namuslu ingilisin də başına gələn əhvalat ondan ibarətdir ki, onların ikisinin də bəxtinə pis arvad çıxmışdı; amma heç nəyə yaramayan, özgəsi bir yana qalsın, heç özləri üçün də ağıllı-başlı bir iş görməyə qabil olmayan, yalnız dar ağacından asılmağa ləyaqətləri çatan o biri üç yaramazın üçünün də bəxtinə ağıllı, çalışqan, qayğıkeş və cəld arvadlar çıxmışdı. Birinci iki nəfərin arvadları öz xarakter və ya əxlaqlarına görə pis deyildilər, ona qalsa, bu əsir qadınların beşi də mehriban, sakit və itaətkar arvadlar idi, arvad yox, müti qul idilər. Mənim dediyim bu idi ki, iki namuslu ingilisin bəxtinə çıxan arvadlar o birilərinə görə daha az anlaqlı və söz başa düşən idilər, daha az bacarıqlı və işgüzar idilər, hələ, üstəlik, o birilərinə görə, bir o qədər səliqələri də yox idi.

Mənim, haqlı olaraq, asılmağa layiq yaramazlar adlandırdığım o biri üç nəfər davakara gəldikdə deməliyəm ki, hərçənd, onlar

əvvəlkinə nisbətən bir qədər düzəlmişdilər və indi onlar daha hər addımbaşı bir dava-mərəkə çıxartmırdılar – həm də indi onların dava-mərəkə çıxarmağa bəhanələri də azalmışdı – lakin, bununla belə, onlar alçaq və yaramaz adamlara xas olan bir qüsurdan – tənbellik azarından hələ də xilas olmamışdılar. Doğrudur, onlar yeri şumlayıb arpa əkirdilər və tarlaya çəpər də çəkirdilər, lakin Solomonun dediyi bu sözləri eynilə onlara da tətbiq etmək olardı: “Avara bir tənbəlin üzümlüyünün yanından keçirdim, gördüm, üzümlüyü tikanlı kol-kos basıbdır”. Eləcə də ispanlar, onların təzə göyərmiş taxılına baxmağa gələndə alağ əkini elə basmışdı ki, bəzi yerlərdə heç taxıl cücərtisi görmədilər; çəpərdəki iri deşiklərdən içəri keçən vəhşi keçilər tarlada göyərən taxılı yeyirdilər; doğrudur, sonra bu deşikləri çırpı və kol-kosla bağladılar, lakin atlar oğurlanandan sonra tövlənin qapısını bağlamağın nə mənası ola bilər! Əksinə, o biri iki namuslu ingilisin saldıdığı təsərrüfatın hər yerində zəhmət və qayğı-keşliyin nəticəsi açıqca görünürdü. Onların tarlasında taxılın göy cücərtməsinə basa bilən alağ otları yox idi, çəpərin heç bir yerində dəlik-deşik görünmürdü; onlar bütün bu işləri ilə Solomonun başqa bir yerdə və başqa münasibətlə dediyi sözləri doğruldurdular: “Çalışqan əl dövlət yaradır”. Onların əkdüyü hər şey tutur, işləri irəli gedir və çiçəklənirdi. Evdə saxlayıb ələ öyrətdikləri mal-qara da o birilərində olduğundan artıq idi, silahları da, ev əşyaları da çox idi, əyləncələri də.

Doğrudur, o üç avaranın arvadları əldən çox cəld və özləri də təmizkar idilər. Bu arvadlar o biri namuslu ingilislərdən birinin yanında aşpazlıq sənətini yaxşıca öyrənmişdilər, yuxarıda demişdim ki, həmin ingilis gəmidə aşpaz olmuşdu və o yaramaz avaraların arvadları da ingilissayağı xörəklər bişirməyi ondan öyrənmişdilər və öz ərləri üçün əla ingilis xörəkləri hazırlayırdılar. Bu namuslu ingilislərin arvadları isə o cür xörək bişirməyin sirrini, qətiyyəni, öyrənə bilmirdilər; buna görə də xörəyi yenə də keçmiş aşpaz özü bişirməli olurdu. Əldən iti olan bacarıqlı və işgüzar adamların avara ərləri isə tənbellik edirdilər, onların işi-gücü tıbağa yumurtası tapıb gətirməkdən, bir də balıq və quş ovlamaqdan ibarət idi. Sözün qısa, onlar özlərini heç cür işə vermirdilər, təsərrüfatları da bərbad olurdu. Çalışqan və zəhmətkeş ingilislər yaxşı yaşayırdılar və heç nədən də korluq çəkmirdilər; o tənbel avaralar isə ehtiyac

içində yaşayır və korluq çəkirdilər; elə həyatda, mənim fikrimcə, həmişə belə olur.

İndi bir ayrı əhvalat barəsində danışacağam, bu cür əhvalat o vaxta qədər nə onların, nə də mənim başıma gəlməmişdi. Bir dəfə, səhər tezdən, beş və ya altı qayıq sahilə yaxınlaşdı, qayıqların içi hindular və ya vəhşilər ilə dolu idi, bunları necə istəsəniz, adlandırıra bilərsiniz; onlar, əlbəttə, yenə əvvəlki məqsədlə, yəni adam əti yemək üçün bura gəlmişdilər. Bu məsələ indi daha nə ispanlara, nə də mənim həmyerlilərimə təəccüblü görünmürdü, buna görə də indi onlar daha qorxmurdular və bildirilər ki, vəhşilər onları görməsələr, heç nədən şübhələnməyəcək və sakitcə çıxıb gedəcəklər (adada adam yaşadığı vəhşilərə məlum deyildi). İspanlar cəld adadakı hər üç qəsəbəyə xəbərdarlıq edib əmr verdilər ki, hamı sakitcə evində otursun, heç kəs bayıra çıxıb gözə görünməsin, yalnız əlverişli yerlərdə gizlicə gözetçilər qoyulsun ki, onlar da vəhşilərin qayıqları sahilədən ayrılıb gedəndə hamıya xəbər versinlər.

Elə, şübhəsiz ki, gərək bu cür də hərəkət ediləydi, lakin bu dəfə bədbəxt bir təsadüf bütün işləri pozdu və adanın sirtini, yəni adada adam yaşadığını vəhşilərə bildirdi, bu işə adanın bütün sakinlərini ruhdan salıb məyus elədi. İş belə olmuşdu: vəhşilərin qayıqları sahilədən aralanıb gedəndə ispanlar kəşfiyyata çıxdılar, onlardan biri, sadəcə, maraqlandığına görə təklif etdi ki, vəhşilərin ziyafət düzəltdiyi yerə gedib baxsınlar və görsünlər, onlar orada nə ediblər. Çox qərībədir ki, onlar gedib həmin yerə baxanda, görüblər üç vəhşi burada yerə uzanıb və bərk yatıbdır. İspanlar onları görəndə tamam özlərini itiriblər, bilməyiblər, nə etsinlər. Öz aralarında məsləhətləşib onlar belə qərara gəliblər ki, gizlənsinlər, bir az da gözlənsinlər, əgər mümkün olsa, lap bu üç nəfər çıxıb gedənə qədər pusquda dayansınlar. Amma bu vaxt başçı ispanın ağına gəldi ki, bu vəhşilərin sahilə qayıqları yoxdur və deməli, onlar gedə bilməzdilər, əgər onlara adanı gəzib dolanmaq imkanı verilsə, şübhəsiz ki, adadakı yaşayış yerlərinə rast gələcək və hər şeyi öyrənəcəklər, belə olduqda işə adanın sakinləri məhv olacaqdır. Buna görə də onlar bir müddətdən sonra yenə də həmin yerə qayıdıb görəndə ki, vəhşilər hələ də ayrılmayıblar, yuxudadırlar, qət etdilər ki, onları oyatsınlar və əsir etsinlər. Eləcə də etdilər, əsirləri, xoşbəxtlikdən, əvvəlcə qalaya yox, mənim yaylağıma, sonra isə iki ingilisin evinə apardılar. Burada

onlara iş də verdilər, hərçənd, onların, əslinə baxsan, görə biləsi bir iş də yox idi, amma bilmirəm, gözətçilərin ehtiyatsızlığı üzündənmi olub, yoxsa onlar fikirləşiblər ki, vəhşilər, fərqi yoxdur, bu adadan heç bir yerə çıxıb gedə bilməzlər və heç özləri də getməzlər, hər halda, necə oldusa, vəhşilərdən biri qaçıb meşədə gizləndi və onun barəsində heç bir xəbər-ətər eşitmədilər.

Daha çox əsas vardı fikirləşsən ki, həmin vəhşi tezliklə öz evinə qayıdıb, çünki onun qaçmağından üç həftə keçmiş adaya yenə vəhşilər gəldilər, iki gün ziyafət edib kef çəkildilər və çıxıb getdilər; yəqin ki, həmin qaçan vəhşi də onlara qoşulub getmişdi. Bu fikir onları dəhşətli dərəcədə qorxudurdu. Onlar fikirləşirdi, belə fikirləşmək əsassız da deyildi ki, əgər qaçqın sağ-salamat öz adamlarının yanına qayıdıbsa, əlbəttə, adada adam yaşadığını və bu adamların az olduğunu, deməli, zəif olduqlarını onlara xəbər veribdir. Hərçənd ki, adanın sakinlərinin nə qədər olduğunu ingilislər heç bir zaman bu əsir vəhşilərə deməyiblər, onların yanında tüfəngdən atəş açmayıblar və mənim mağarama bənzər gizli yerləri və anbarları da onlara göstərməyiblər.

Tezliklə sübut olundu ki, qaçqın vəhşi elə onların fikirləşdiyi kimi hərəkət edibdir. Təxminən, iki aya yaxın bir müddət keçmişdi, bir gün səhər, günəş doğandan bir saat sonra, altı hind qayıdı dənizdə göründü. Hər qayıqda yeddi, səkkiz və hətta on adam var idi, onlar avar çəkə-çəkə adanın əvvəllər heç bir zaman yan almadıqları şimal sahilinə yaxınlaşdılar və iki ingilisin yaşadığı, həmçinin qaçqın vəhşinin saxlandığı məskəndən təxminən bir mil aralı olan bir yerdə sahilə çıxdılar.

Düşərgədəkilər bərk qorxuya düşdülər, arvadlarını və ev şeylərini aparıb xəlvət yerdə gizlətdilər və bu zaman təsadüfən onların yanına gəlmiş əsir vəhşiyə – qadınlarla birlikdə gəlmiş üç nəfərdən birinə – əmr etdilər ki, tez ispanların yanına qaçsın, onlara xəbər versin və təcili kömək göndərmələrini xahiş etsin. Özləri isə bu müddət ərzində tüfənglərini və əllərində olan bütün digər silah və döyüş ləvazimatını götürüb meşəyə, arvadların gizləndiyi yerin yaxınlığına çəkildilər və orada pusquya girib gözləməyə başladılar.

Onlar indi öz komalarından xeyli uzaqda idilər, lakin elə bir məsafədə gizlənmişdilər ki, vəhşilərin hansı tərəfə gedəcəklərini buradan görmək mümkün idi.

Onların pusquya dayandıqları hündür yerdən vəhşilərin bir o qədər də böyük olmayan ordusunun birbaşa komalarına tərəf necə getdiyi və bir dəqiqədən sonra komaların necə alışıb-yandığı görünürdü. Nə qədər qorxunc və dəhşətli olsa da, onların gözü qarşısında baş verən bütün bu hadisələr, əlbəttə, onların həyatı üçün, ən azı isə müəyyən bir müddət onların güzəranı üçün çox böyük və əvəzsiz itki idi. Bir azdan sonra hindular vəhşi heyvanlar kimi plantasiyaya səpələndilər, hər şeyi dağıdıb, hər bucağı axtardılar, ələ bir şey keçirmək, ən başlıcası isə, adamları tapmaq istəyirdilər. Görünür, adada adamların olması barədə hər şey onlara yaxşıca məlum idi, hər şeyi onlara danışmışdılar.

İngilislər bütün bunları görendən sonra fikirləşdilər ki, yaxşısı budur, yarım mil də geriyə, meşənin içərisinə tərəf çəkilsinlər. Vəhşilərin kiçik dəstələrə ayrılıb meşənin hər tərəfinə yayılmasını isə özləri üçün daha əlverişli hesab etdilər. İndi onlar gəlib lap meşənin ortasına çatmışdılar, burada böyük və qoca bir ağacın gövdəsindəki oyuğa girib, işin sonrasını gözləməyə başladılar. Onlar ağacın oyuğuna yenidən girmişdilər ki, gördülər, iki nəfər vəhşi birbaşa onların üstünə gəlir, onlardan bir az aralı yenə üç nəfər, onların da arxasınca beş nəfər vəhşi görünürdü, hamısı da eyni bir tərəfə qaçırdı. Bunlardan əlavə, onlar uzaqda səkkiz nəfərin başqa bir istiqamətdə qaçdığını gördülər – bir sözlə, vəhşilər, ov dalınca qaçan ovçular kimi, meşənin hər yerinə darasmışdılar.

Yazıq ingilislər böyük çətinliyə düşmüşdülər. Bilmirdilər, nə etsinlər: ağacın oyuğundamı dayanıb qalsınlar, yoxsa çıxıb qaçsınlar? Lakin uzun-uzadı fikirləşməyə imkan yox idi, meşəyə darasmış vəhşilər onların ailələrinin gizləndiyi xəlvəti sığınacaq yerini çox asanlıqla tapa bilirdilər. Kömək vaxtında gəlib yetişməsəydi, onda hər şey məhv olardı; buna görə də onlar qət etdilər ki, necə olur olsun, düşməni, gərək, dayandırsınlar, əgər üstlərinə gələnlərin sayı çoxalrsa, ağaca çıxsınlar və üstündən onları atəşə tutsunlar. Onlar əmin idilər ki, nə qədər güllələri var və əgər vəhşilər ağacı aşağıdan yandırmasalar, kömək gəlib çatana qədər beləcə davam gətirərlər.

Sonra onlar qabaqda gələn iki vəhşiyə atəş açmaq və ya açmaq məsələsini də müzakirə etdilər. O biri üç nəfəri gözləyib, ortadakı dəstəyə basqın etmək və beləliklə, iki nəfərlik və beş nəfərlik dəstələri bir-birindən ayrı salmağın daha əlverişli olduğunu da

fikirleşdilər və qət etdilər ki, əgər qabaqda gələn iki vəhşi onları görməsə və onlara hücum etməsələr, atəş açmasınlar. Birinci iki vəhşi özləri başqa tərəfə döndü, ikinci və üçüncü dəstələr isə bir-başə onların gizləndiyi ağacın üstünə gəldilər, elə bil, ingilislərin orada olduğunu bildirdilər.

Vəhşilər yaxınlaşanda bizimkilər tanıdı ki, onlardan biri həmin qaçqın əsirdir və sözü bir yerə qoydular ki, hətta ikisi birdən atəş açmalı olsalar da, fərqi yoxdur, o qaçqın əsiri mütləq öldürmək lazımdır; biri atəş açdı, o birisi isə bu zaman hədəfi nişana götürürdü ki, əgər vəhşi birinci atəşdən yxılmasa, ikinci atəşlə onu yerə sərsin.

Lakin birinci ingilis, gülləsi boşa çıxan atıcılardan deyildi, həm də vəhşilər dəstə ilə, bir-birinə lap sığınaraq qaçdıqlarından, ingilisin açdığı atəş iki nəfəri birdən tutmuşdu. Birinci vəhşi elə o saat ölmüşdü, çünki güllə onun başından dəymişdi; ikinci vəhşi də yxılmışdı, qırma onun bədənini deşib keçmişdi, amma ölümcül deyildi; üçüncü vəhşinin isə çiyini qırma sıyrımışdı, ola bilər ki, ikinci vəhşinin bədənini deşib keçən qırma onun çiyini bu kökə salmışdı. Bununla belə, üçüncü vəhşi bərk qorxub vahiməyə düşmüşdü, yarası hərçənd yüngül idi, amma torpağın üstündə əyləşib zil səslə qışqırır və nalə-fəryad qoparırdı.

Onların ardınca qaçan beş nəfər isə təhlükəni duyduqlarına görə yox, bəlkə, qəflətən açılan atəşdən qorxduqları üçün əvvəlcə dayan-dılar, elə bil ki, durduqları yerə yapışıb qalmışdılar – onu da deyim ki, meşədə eşidilən bərk və uğultulu səs, adətən, əks-səda halında təkrarlanıb xeyli uzaqlara yayılır və nəticədə bu səs, əslində olduğundan daha bərk və gurultulu çıxır. Həm də açılan atəş meşədəki quşları da ürkütmüşdü və onlar qışqırıqla irəliyə-geriyə uçub səs-küyü daha da artırmışdılar. Bu, eynilə mənim bir zaman bu adada ilk dəfə atəş açdığım vaxtdakı vəziyyəti xatırladırdı.

Səs-küy kəsilib, ara sakit olanda, vəhşilər, bu qarma-qarışıqlığın nədən əmələ gəldiyini bilmədikləri və heç nədən qorxmadıqları üçün irəliləyib yoldaşları yxılan yerə yaxınlaşdılar. Bu yazıq, avam bəndələr özlərini də eyni aqibət gözlədiyini heç ağıllarına da gətirmirdilər, elə buna görə də hamısı yaralı yoldaşlarının yanına toplaşmışdı; yəqin ki, başlarına nə iş gəldiyini ondan xəbər alırdılar.

Birinci ingilis bu müddət ərzində öz tufəngini yenidən doldurmuşdu və onlar görəndə ki, düşmən girə keçib, hər ikisi birdən atəş

açmağı qət etdilər, amma kimin kimi nişan alacağını da əvvəlcədən müəyyən etməyi unutmadılar. Atəş açıldı, ölmüş və ya ağır yaralanmış dörd vəhşi yerə sərildi, beşinciyə isə heç güllə dəyməmişdi, amma elə qorxmışdu ki, o biriləri ilə birlikdə tirtap yerə döşəndi.

Düşmənlərin hamısının qınıldığını zənn edən bizimkilər, tufənglərini yenidən doldurmamış – bu isə onların tərəfindən böyük səhv idi – ağacın oyuğundan cəsarətlə çıxdılar və həmin yerə gəlib çatanda təəccüb etdilər: gördülər ki, həmin beş nəfərlik dəstədən dörd vəhşi sağdır, onlardan da ikisi lap yüngül yaralanıbdir, üçüncüsü isə heç yaralanmayıbdır. Bunu görəndə onlar tufəngin küpünü işə salmalı oldular; hər şeydən əvvəl, onlar bütün bu basqına bais olmuş qaçqın əsirin işini bitirdilər, sonra dizindən yaralanmış o biri vəhşinin əzablarına son qoydular. Yaralanmayıb salamat qalan vəhşi isə diz çöküb əllərini onlara tərəf uzatdı, şikayətli fəryadlarla, cürbəcür hərəkətlər və işarələrlə yalvarıb aman istədi.

Ona işarə ilə göstərdilər ki, gedib yaxındakı ağacın dibində otursun, ingilislərdən biri isə təsadüfən cibindən tapdığı iplə onun qollarını və ayaqlarını yığıb arxadan bağladı, ipin ucunu da ağaca bəndlədi. Sonra onu burada qoyub birinci iki vəhşinin dalınca qaçdılar, çünki onlar qorxurdular ki, bu iki nəfər və ya vəhşilərin başqa bir dəstəsi onların meşədə arvadlarının və ehtiyat şeylərinin gizlədildiyi xəlvəti yerə gedib çıxar və hər şeyi öyrənə bilər. Həmin iki vəhşi çox uzaqdan bir dəfə onların gözüne dəydi, amma vəhşilərin düzənlikdən keçib tamam əks istiqamətdə dənizə tərəf qaçdıqlarını isə aydınca gördülər. İşin belə olduğunu görəndə onlar sevindi və əsiri bağladıqları ağacın yanına qayıtdılar, lakin əsiri qoyub getdikləri yerdə tapmadılar. Onu sarıdıqları ip isə ağacın dibində tullanıb qalmışdı: yəqin ki, yoldaşları onu açıb azad etmişdilər.

Bu vəziyyət yenə də onları çaşdırdı, bilmirdilər ki, düşmən yaxındadır, yoxsa uzaqdadır, qüvvəsi nə qədərdir. Buna görə də qərara aldılar ki, əvvəlcə arvadların gizləndiyi yerə gedib baş çəksinlər və orada hər şeyin öz qaydasında olub-olmadığını öyrənsinlər. Məlum oldu ki, vəhşilər meşənin bu hissəsində və hətta xəlvəti yerin lap yaxınlığında da olublar, amma bu yeri tapmayıblar, elə, doğrudan da, gizli sığınacağı tapmaq çətin idi, çünki o, çox əlçatmaz bir yerdə idi, meşənin bu hissəsində ağaclar o qədər sıx idi ki, yalnız bələd adam oraya gedən yolu tapa bilərdi. Beləliklə, burada da hər şey öz

qaydasında idi, yalnız vəhşilərin rəhmsizliyini bilən qadınlar bərk qorxuya düşmüşdülər.

Burada ingilislər yeddi nəfər ispanın onlara köməyə gələn dəstəsiylə görüşdülər; qalan on nəfər isə xidmətçilərlə və qoca Cümə ilə, yəni Cümənin atası ilə birlikdə böyük bir dəstə düzəldib, öz yaylaq düşərgələrini, oradakı tarlaları və mal-qaranı qorumağa getmişdilər, lakin vəhşilər adanın o cür dərin və çox uzaq olan yerlərinə gedib çıxmamışdılar. Adada iki düşmən qəbilənin vuruşmasından sonra onların əsir aldıkları vəhşi kələlərdən biri, həmçinin ingilislərin əl-ayağını sarıyib ağaca bağladıkları vəhşi də həmin yeddi ispanın yanında idi; ispanlar həmin yerin yanından keçəndə görüblər ki, orada yeddi adam öldürülüb, əli-qolu bağlı olan səkkizincini isə onlar açıb özləri ilə gətirmişdilər.

Bununla belə, onlar həmin vəhşinin əl-ayağını yenidən bağlamağa və onu qaçqın əsirin iki yoldaşı ilə birlikdə uzaq bir mağaraya salmağa məcbur oldular. İki nəfər ispan da onlara gözetçi qoyuldu.

İki ingilis indi elə qoçaqlaşmışdı ki, əlləri geyişirdi, özlərinə yer tapa bilmirdilər, beş nəfər ispanı özləri ilə birlikdə götürərək və dörd müşkətlə, bir tapança və iki ağır dəyənəklə silahlanaraq qalxdılar, vəhşiləri axtarmağa getdilər.

Əvvəlcə onlar döyüşün baş verdiyi yerdəki ağacın yanına getdilər. Ətrafı nəzərdən keçirəndə duydular ki, deyəsən, vəhşilərin yeni bir dəstəsi onlardan sonra gəlib bu yerə baş çəkibdir. Onlar meyitləri aparmaq istəyiblər və ikisini hətta xeyli uzaq məsafəyə çəkib aparıblar, amma sonra orada qoyub gediblər. Buradan bizimkilər vəhşilərin onların komalarını və tarlalarını necə dağıtdıqlarına tamaşa etdikləri əvvəlki təpəyə getdilər; yandırılmış komalardan qalxan tüstü hələ də seyrəlməmişdi, görünürdü. Onlar buradan tarlaya getməyi qərara aldılar, lakin hələ tarlaya çatmamış dənizi və orada qayıqlara minən vəhşiləri gördülər, yola düşüb gedən vəhşiləri vida atəşinə qonaq etmək isə onlara qismət olmadı.

Yazıq ingilislər indi başdan-başa talan olunmuşdular; onların bütün zəhməti bada getmişdi. Amma düşərgədəki qalan adamlar komaları yenidən tikməkdə onlara kömək etməyə və onları lazım olan hər şeylə təmin etməyə razı oldular. Hətta onların indiyə qədər heç bir xeyir iş barmaq basmayan əclaf həmyerliləri də, onların başına gələn bədbəxtliyi eşidəndə, onlara kömək etməyə hazır

olduqlarını o saat bildirdilər, tikintidə səylə işlədilər və ümumiyyətlə, onlara çox xeyirxah və dostcasına yanaşdılar. Beləliklə, bu yazıqların işi düzəldi və tezliklə onlar özlərinə gəlib dirçəldilər.

Yarım il sakitlik oldu; lakin sonra, bir dəfə böyük bir donanma adaya yaxınlaşdı: iyirmi səkkiz qayığın hamısı ağzına qədər vəhşilərlə dolu idi, özləri də ox, kaman, nizə, taxta xəncər və sair buna bənzər silahlarla silahlanmışdılar; həm də onlar bu silahlardan o qədər gətirmişdilər ki, bizim adadakı adamları dəhşət bürümüşdü. Vəhşilər axşam tərəfi və özü də adanın şərq hissəsində ən uzaq bir yerdə sahilə çıxmışdılar, buna görə də bizimkilərin hələ vaxtı var idi və bütün gecəni bu məsələnin müzakirəsinə həsr edə bilərdilər ki, düşməni necə qarşılansınlar. Özlərinin bu adada olmasının gözə dəyəcək bütün hər cür izlərini məhv edib aradan qaldırmağın təhlükəsizlik üçün ən yaxşı zəmanət olduğunu bildikləri üçün onlar belə qət etdilər ki, hər şeydən əvvəl, iki ingilis üçün bu yaxınlarda tikib hazırladıqları təzə komaları söksünlər və keçiləri də qovub ən uzaqda olan mağaralardan birinə salsınlar. Zira, onlar əmin idilər ki, vəhşilər indi ingilislərin plantasiyasından ən azı altı millik məsafədə sahilə çıxmış olsalar da, sabah, hava işıqlanan kimi, köhnə ovun dalınca birbaşa oraya yollanacaqlar.

Onlar necə düşünmüşdü, eləcə də oldu: səhəri vəhşilər birbaşa həmin iki ingilisin plantasiyasına tərəf yönəldilər, özləri də – bizimkilərin hesabına görə – iki yüz əlli nəfərə qədər idi. Bizimkilər onlarla müqayisədə dəhşətli dərəcədə az idi, ən pisi isə o idi ki, bizimkilərin bu azacıq qoşuna silahları da çatışmırdı.

Qadınları hesaba almasaq, bizimkilərin sayı və tərkibi belə idi:

<i>ispanlar</i>	17 nəfər
<i>ingilislər</i>	5 nəfər
<i>qoca vəhşi, Cümənin atası</i>	1 nəfər
<i>qadınlarla birlikdə gəlmiş vəhşi kölələr</i> <i>(onlar öz sədaqətlərini göstərmişdilər)</i>	3 nəfər
<i>əsir alınmış və ispanlarla bir yerdə yaşayan</i> <i>digər kölələr</i>	3 nəfər
<i>Cəmi</i>	29 nəfər

Silahların sayı isə belə idi:

<i>muşket</i>	<i>17 dənə</i>
<i>tapança</i>	<i>5 dənə</i>
<i>ov tüfəngi</i>	<i>1 dənə</i>
<i>mənim qiyam qaldırmış dənizçilərdən</i> <i>aldığım müşket və ov tüfəngləri</i>	<i>5 dənə</i>
<i>qılınc</i>	<i>2 dənə</i>
<i>köhnə təbərzin</i>	<i>3 dənə</i>
<i>Cəmi</i>	<i>33 dənə</i>

Közlərə paylamağa tüfəng çatmadı, onların hərəsinə bir dənə təbərzin verməli oldum – bu təbərzinlər də başında iki dəmir geydirmə ucluğu olan dəyənəyə bənzər, uzun ağaclar idi. Hərəsinə də əlavə bir balta verdik; bizimkilərin də hamısı tüfəngdən əlavə hərəsi bir balta götürdü. Qadınlardan da ikisi çox yalvardı ki, vuruşmada iştirak etmək üçün onlara da icazə versinlər; iki hindu qəbilənin birinci döyüşündən sonra ispanların qənimət kimi ələ keçirdiyi kamanları və oxları onlara verdilər.

Başçı ispan qoşuna komandanlıq edirdi, çox yırtıcı və rəhmsiz, lakin çox cəsarətli olan Vill Atkins isə onun köməkçisi idi. Vəhşilər şir kimi hücum edirdilər, bizimkilərin onların qarşısında, demək olar ki, hətta yaxşı bir mövqe və səngər mənasında da heç bir üstünlüyü yox idi, əgər bu cür çətin hallarda karagələn adam olduğunu göstərən Vill Atkinsin altı nəfər adamla kiçik pöhrəlikdə ön qoşun dəstəsi kimi gizlənib qaldığını hesaba almasaq, bizimkilərin vəziyyəti lap pis idi. Vill Atkins və onun adamları əmr almışdılar ki, hücum edən vəhşilərin birinci dəstəsinə toxunmasınlar, onları irəli buraxıb dalca gələn dəstənin lap sıx olan toplusuna atəş açsınlar, sonra meşənin içi ilə geri çəkilib, eyni qaydada meşədə gizlənmiş olan ispanların arxa tərəfinə gəlib çıxsınlar.

Vəhşilər heç bir qayda gözləmədən, ayrı-ayrı dəstələrlə hər yana səpələnmişdilər. Vill Atkins yanından gəlib keçən vəhşilərin bir əlli nəfərinə toxunmadı, onları irəli buraxdı, sonra görəndə ki, arxadan gələnlərin dəstəsi çox sıxdır, öz adamlarından üçünə əmr etdi ki, onların toplusuna birdən atəş açsınlar. Onların müşketlərinin hər biri altı-yeddi tapança gülləsi kimi, iri qırmalarla doldurulmuşdu.

Onların bu birinci atəşlə neçə nəfəri öldürdüklerini və neçəsini yaraladıqlarını hesablayıb müəyyən etmək çətin idi, vəhşilərin bu atəşdən sonra necə təəccüblənib, dəhşətə gəldiklərini təsvir etmək isə ondan da çətindir. Vəhşilər atəşin gurultusunu eşidəndə və öz yoldaşlarının yerə sərilib oradaca öldüklerini, bəzilərinin isə yaralandıqlarını görəndə bu bədbəxtliyin birdən-birə haradan gəldiyini anlamadıqlarından son dərəcə qorxuya düşüb bir-birinə qarışmışdılar. Onlar hələ heç özlərinə gəlməmişdi ki, Vill Atkins o biri üç nəfərlə birlikdə vəhşilərin yığnağına atəş açdılar. Bu müddət ərzində birinci atəşi açanlar tufənglərini yenidən doldurub hazır oldular və bir qədər keçən kimi üçüncü atəşi açdılar.

Əgər bundan sonra Vill Atkins dərhal öz adamları ilə birlikdə geri çəkilsəydi, bizim adamların o biri dəstəsi də burada olsaydı və ara vermədən ardıcıl surətdə atəşi davam etdirsəydilər, vəhşilər, yəqin ki, qaçmağa başladılar, çünki onları qorxudan ən çox bu idi ki, kimlərin və haradan onlara atəş açdığını bilmirdilər, belə xəyal edirdilər ki, yəqin, Allahlar özləri onları şimşək və gurultu ilə cəzalandırırlar. Lakin bu müddət ərzində Atkins başda olmaqla, ikinci dəstə tufəngləri doldurub hazır olana qədər, tüstü çəkildi və vəhşilər də öz səhvlərini başa düşdülər; vəhşilərin bir hissəsi ağların harada gizləndiyini belədləyib, xəlvətcə onların arxa tərəfinə keçdi, oradan Atkinsin özünü yaraladılar və onun yanındakı ingilislərdən birini öldürdülər; bir qədər sonra yenə bir nəfər ispan və qadınlarla birlikdə gəlib çıxmış hindu kölələrdən də biri öldürüldü. Beləliklə, sıxışdırılan qabaq dəstəmiz təpənin döşü ilə yuxarıya, meşəyə tərəf geri çəkildi; ispanlar da düşməni dalbadal üç dəfə atəşə tutub, geri çəkildilər: çünki vəhşilər o qədər çox idi ki, onlardan əlli nəfərin öldürüldüyünə və bir o qədərinin, bəlkə, bir az da çoxunun yaralandığına baxmayaraq, yenə də əl çəkmir, bizimkilərin üstünə yeriir, heç bir təhlükədən çəkinməyərək, bizimkilərin üzərinə ox yağdırırdılar. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, vəhşilərin sıradan çıxmayan yaralıları qudurmuş kimi, daha da qızğın vuruşurdular.

Bizimkilər geri çəkiləndə öldürülmüş ispanın və ingilisin cəsədləri döyüş meydanında qaldı. Düşmənlər toppuz və ağac xəncərlə onların meyitlərini vəhşicəsinə əzib, doğrayıb eybəcər hala salmışdılar. Vəhşilər bizimkilərin geri çəkilən dəstələrini təqib etmirdilər, amma onlar bir yerə toplanıb dövrə vurdular – görünür, adətləri

belədir – və iki dəfə ucadan qışqırıb nəre çəkdilər, qələbə təntənəsini qeyd etdilər.

Baş komandanlıq edən ispan bütün dəstəni təpənin başında bir yerə toplayanda Atkins yaralı olmağına baxmayaraq, təkidlə tələb edirdi ki, indi ingilislərlə ispanlar birləşmişdir, buna görə də, gərək, onların hamısı birlikdə irəliləyib, vəhşilərin üzərinə basqın etsinlər. İspan isə ona dedi: “Siz görürsünüz, senyor Atkins, onların yararlıları necə vuruşurlar, heç sağlardan geri qalmırlar; sabaha qədər gözləyək; sabahacan o yaralılar qan itkisindən və ağrılardan zəifləyəcəklər; onda bizim düşmənimizin də sayı azalacaqdır”. Bu yaxşı məsləhət idi, amma Vill Atkins şən bir səslə etiraz etdi: “Bu, doğrudur, senyor, onlar zəifləyəcək, amma mən özüm də zəifləyəcəyəm; elə mən ona görə də nə qədər ki hələ soyumamışam, vuruşmaq istəyirəm”. “Artıqlaması ilə, senyor Atkins, siz öz qoçaqlığınızı sübut eləmişiniz; siz öz işinizi görmüsünüz; indi isə biz sizin üçün vuruşacağıq; amma yenə də mənə belə gəlir ki, səhərə qədər gözləsək, yaxşıdır”. Onlar elə belə də etdilər.

Amma həmin gecə aylı və işıqlı olduğundan, vəhşilər isə öz ölümlərini və yaralılarını aparmağa tələsərək hər tərəfə səpələnib vurnuxduqlarından bizimkilər öz əvvəlki qərarlarını sonra dəyişdilər və elə gecəyəkən basqın etməyi qət etdilər. Düşərgələrin yanında vəhşilərlə birinci vuruşa başlayan iki ingilisdən biri indi meşə ətəyi və sahil kənarı ilə gedib vəhşilərin arxasına keçmişdi; o, öz dəstəsilə əvvəlcə qərb tərəfə gedib, sonra birdən-birə buruldu və vəhşilərin ən sıx yığnağı olan yerə elə xəlvət və səssizcə yaxınlaşdı ki, vəhşilər onları görüb, səslərini eşitməmiş bizimkilərin səkkiz nəfəri bir yerdə atəş açdılar və onlara dəhşətli tələfat verdilər. Yarım dəqiqə keçmiş o biri səkkiz nəfər də atəş açdı, bu dəfə yenə də vəhşilərdən bir çoxu öldürüldü və xeylisi yaralandı, amma vəhşilər düşmənin harada olduğunu görmür və hansı tərəfə qaçmaq lazım gəldiyini də bilmirdilər.

İspanlar tüfəngləri doldurmağa tələsirdilər; sonra bizimkilər üç dəstəyə bölündülər ki, eyni vaxtda üç tərəfdən düşmənin üstünə basqın etsinlər. Vəhşilər hər tərəfdən açılan atəş səslərini eşidəndə hamısı özlərini tamam itirmiş halda, bir yerə toplaşmışdılar. Əgər onlar yerimizi görüb bilsəydilər, özləri bizi oxa tutardılar, lakin bizimkilər onlara imkan vermədilər ki, özlərinə gəlsinlər, dalbadal üç dəfə

yenə atəş açdılar, sonra isə onların dəstəsinin lap sıx yerinə soxulub tufənglərin küpü, qılınc, dəyənək və baltalarla onları əzişdirib doqramağa başladılar və onlara elə bir toy tutdular ki, qulaqbatıncı fəryad qopararaq qışqıra-qışqıra vəhşilər qaçmağa başladılar və öz canını qurtarmaq üçün hərə bir yana götürüldü.

Bizimkilər lap yorulub əldən düşmüşdülər və bu da təəccüblü deyildi: iki vuruşmada onlar yüz səksəndən çox vəhşini öldürmüş və ya ölümcül yaralamışdılar. Vəhşilərin qalanı qorxudan özlərini itirib çəşmiş halda, üz vermişdi qaçmağa, onlar yüyürməyə vərdiş etmiş yüngül ayaqlarının bütün gücü ilə meşədən, xırda təpələrdən keçərək yel kimi gedirdilər. Hamısı bir anın içində dənizin sahilinə gəlib topladı, bura o yer idi ki, vəhşilər adaya gələndə burada sahilə çıxmışdılar və onların qayıqları da burada idi. Lakin dənizdən sahilə tərəf güclü külək əsirdi, buna görə də elə həmin saat qayıqlara minib geri qayıtmaq mümkün deyildi. Bundan əlavə, güclü dalğalar ləpədən qayıqları və təknələri vurub sahilədən elə uzağa tullamışdı ki, onları çəkib suya salmaq çox böyük zəhmət tələb edirdi; qayıqların bəzisi hətta sahilə və ya bir-birinə dəyib parçalanmışdı.

Bizimkilər qələbəyə görə sevinşələr də, yenə həmin gecə istirahət etmədilər; bir az qanınlarını bərkidib özlərinə gələndən sonra onlar adanın vəhşilər çıxıb gedən hissəsinə yollandılar. Dağılmış ordunun qalan tör-töküntüsünün topladığı yerə çatanda gördülər ki, burada hələ yüzə qədər vəhşi vardır; onların əksəriyyəti yerdə oturmuşdu, hamısı da əllərini dizlərinin üstünə qoyub başlarını aşağı əyərək, alınlarını əllərinə dirəyib elə büzüşmüşdülər ki, üzləri görünmürdü, dizləri isə çənələrinə toxunurdu.

Bizimkilər iki tufəng mənzili məsafəyə çatanda, ispan əmr verdi ki, vəhşilərin nə niyyətdə olduqlarını bilmək üçün iki dəfə havaya atəş açılsın. Bu sınaqdan məqsəd bu idi ki, görək vəhşilər yenə də vuruşmaq istəyirlər, yoxsa məğlubiyyətdən sonra onlar dilxor olub, tamam ruhdan düşüblər – bunu öyrənəndən sonra necə hərəkət etmək lazım gəldiyini də müəyyən etmək olardı.

Hiylə baş tutdu; atəş səsini eşidən kimi vəhşilər dəhşətli qorxu içində yerlərindən atılıb qalxdılar, bizimkilər ağacların arxasından görünəndə isə onlar qışqırq və uğultu ilə qaçmağa başladılar və tezliklə təpələrin arxasına keçib gözdən itdilər.

Bizimkilər vəhşilərin qayıqlara minib adadan gedə bilmədiklərinə əvvəlcə təəssüf etdilər, onlar ehtiyat edirdilər ki, adanın hər yerinə yayılan vəhşilər sonra onların tarlalarını məhv edər, keçiləri sürüb aparar və ümumiyyətlə, onlara əziyyət verərlər. Lakin Vill Atkins bu məsələdə hamıdan uzaqgörən çıxdı və belə bir faydalı məsləhət verdi ki, onlar öz vəziyyətlərinin üstünlüklərindən istifadə etsinlər, vəhşilərin qayıqlara tərəf yolunu kəsinlər, onları bundan sonra hər hansı bir vaxt adaya qayıda bilmək imkanından məhrum etsinlər. O deyirdi ki, yüz qəbilə ilə üz-üzə gəlməkdənsə, yüz nəfər vəhşi ilə qarşılaşmaq daha yaxşıdır, nəinki qayıqları məhv etmək, habelə vəhşilərin özlərini də qırmaq lazımdır, əks təqdirdə vəhşilər onları qıracaqlar. Onun dəlilləri o qədər inandırıcı idi ki, hamı onunla razılaşdı və əvvəlcə qayıqları məhv etməyə başladılar. Bizimkilər xeyli çır-çırpı yığıb qayıqları yandıрмаğa girişdilər, amma qayıqlar suda elə islanmışdı ki, yanmaqla, qətiyyətlə, işi yox idi. Bununla belə, qayıqların yaş olmayan yuxarı tərəfləri yanıb közərdi və kömürləşib ovuldu, indi bu qayıqlarla dənizə çıxmaq daha mümkün deyildi. Hindular bizimkilərin nə etdiyini görəndə bəziləri meşədən çıxıb lap bizimkilərin yanına gəldilər və diz çöküb başladılar: “Oa, oa, Varamoka,” – deyər qışqırmağa, onlar nə isə başqa anlaşılmaz sözlər də deyir və cürbəcür hərəkətlər edirdilər və bütün bunlarla yalvarırdılar ki, onların qayıqlarını yandırmasınlar və özlərinə də buradan çıxıb getməyə imkan versinlər, onlar bir daha buraya qayıtmazlar.

Lakin bizimkilər artıq inanmışdılar ki, özlərini və bütün koloniyaları xilas etmək üçün, gərək, vəhşilərə geri qayıtmağa imkan verməsinlər. Elə buna görə də heç bir güzəşt edilməyəcəyi barədə vəhşilərə xəbərdarlıq edib, onlar yenə də qayıqları sındıraraq parçalamağa başladılar, təkcə fırtınanın bir az əvvəl sahilə çırpıb sındıracağı qayıqlara əl vurmədilər. İşi belə görən vəhşilər meşədə elə bir qorxunc qışqırıq qoparıb bağırtdılar ki, bizimkilər bu səsi aydınca eşitdilər, sonra isə vəhşilər dəli kimi qaçıb adanın hər tərəfinə yayıldılar.

İspanlar nə qədər ağıllı və xeyirxah hərəkət etsələr də, vəhşilər bu cür qızıqsındıraraq yerlərindən tərpəndəndə, gərək, öz plantasiyalarını qorumağı da unutmayaydılar. Doğrudur, vəhşilər əsas sığınacaqlara, yəni təpənin yanındakı köhnə qalaya və ən uzaq mağaraya gedib çıxıb bilməmişdilər, amma, bununla belə, yenə də yaylaqdakı evimi axtarmış və o ətrafda hər şeyi talan etmişdilər – çəpərin

payalarını və cavan ağacları dartıb çıxartmışdılar, tarlaları tapdalayıb kor qoymuşdular, tənəkləri didib, dəymiş üzümlərin hamısını qırıb əzmışdilər, müxtəsər ki, bizimkilərə çox böyük zərər vurmuşdular, amma vəhşilərin özü üçün bunun heç bir faydası yox idi.

Bizimkilər vəhşilərlə hər cür şəraitdə vuruşmağa hazır idilər, lakin onları, hətta vəhşilərdən hər hansı biri təklildən üzə çıxanda da təqib edə bilmirdilər. Əvvəla, ona görə ki, vəhşilər çox bərk qaçır və arxadan təqib edib onlara çatmaq mümkün deyildi; ikincisi, bizimkilər bir nəfərin dalınca düşüb onu təqib etməkdən qorxurdular, çünki arxa tərəfdən o biri vəhşilər tökülüşüb, onu mühasirəyə alar və tələyə sala bilirdilər.

Vəziyyəti müzakirə edib bizimkilər, hər şeydən əvvəl, qərara aldılar ki, mümkün olsa, vəhşiləri sıxışdırıb adanın lap ucqar yerinə, cənub-şərq tərəfinə qovsunlar ki, əgər sahilə vəhşilərin yeni dəstələri gəlib çıxsın, onlar bir-birini görüb tapa bilməsinlər; sonra isə hər gün vəhşilərdən bir-iki nəfərini öldürsünlər və beləliklə, onların sayını azaltsınlar, nəhayət, əgər mümkün olsa, vəhşilərin qalanını əhli-ləşdirsinlər, onlara toxum versinlər, əkin əkməyi və öz zəhmətləri ilə yaşamağı öyrətsinlər.

Bu məqsədlə bizimkilər vəhşiləri təqib etməyə başladılar və onların canına elə qorxu saldılar ki, bir neçə gündən sonra bizimkilərdən hər kəs tufəngi hinduya tərəf tuşlayıb atəş açırdısa, o heç yaralanmasa da, qorxudan meyit kimi yerə sərilirdi. Vəhşilər hər gün onları təqib edən və bir neçəsini öldürən, ya yaralayan ağ adamlardan elə qorxurdular ki, mümkün qədər adanın uzaq yerlərinə çəkildilər, meşələrdə və dərələrdə gizlənir, gözə görünmürdülər, özləri də yeməyə bir şey tapa bilmədikləri üçün dəhşətli əziyyət çəkirdilər. Sonralar onlardan çoxunun meyitlərini meşədən tapırdılar, bədənlərində heç bir yara və xətər əlaməti olmayan bu vəhşilərin, sadəcə, acından öldükləri məlum olurdu.

Belə olduqda, bizimkilər yumşaldı və onlar vəhşilərin halına acıdılar, xüsusən başçı ispan mərhəmətə gəldi – deyim ki, başçı ispan heyrət ediləcək dərəcədə mərhəmətli və xeyirxah insandı, mən beləsinə heç görməmişəm. Həmin başçı ispan təklif etdi ki, mümkün olsa, vəhşi hindulardan biri diri-diri ələ keçirilsin və ağların onun barəsində və onun yoldaşları olan digər vəhşilər barəsində nə niyyətdə olduqları ona izah edilsin, belə ki, həmin vəhşi bizimlə

onların arasında dilmanclıq eləsin, vəhşilərə başa salsın; sonra isə təşəbbüs edərik, vəhşilərə elə bir şərait yaradarıq ki, həm onların özlərinin dolanışığı olsun, yaşaya bilsinlər, həm də bizə sürtüşməsinlər, zərər vurmasınlar.

Hindulardan uzun müddət heç gözə dəyəni və ələ keçəni olmadı, nəhayət, onlardan acından lap zəifləmiş və güclə nəfəs alan bir nəfəri əsir tutmaq mümkün oldu. Qoca Cüməni (yəni Cümənin atasını) onun yanına göndərdilər, o, vəhşiyyə izah edib başa saldı ki, ağlar onlara mərhəmət göstərmək istəyir və nəinki onların həyatlarını xilas edib, özlərini də bağışlayırlar, həmçinin onlara bir parça torpaq, əkin üçün toxum və hələlik yemək də vermək niyyətindədirlər, bu şərtlə ki onlar da öz tərəflərindən gərək söz versinlər ki, onlar üçün ayrılmış yerdən kənara çıxmayacaq, ağların yaşadıkları yerlərə yaxınlaşmayacaq və onlara ziyan vurmayaçaqlar. Qoca Cümə vəhşi hinduya əmr elədi ki, qayıtsın öz qəbilə yoldaşlarının yanına, onlara bu barədə danışsın və xəbərdarlıq etsin ki, əgər bu təklifə razı olmasalar, onların hamısını qıracaqlar.

Onsuz da vəhşilərin cəmi iyirmi yeddi nəfərə qədəri qalmışdı, bu qalanları da çoxdan sakitləşib susmuşdular, buna görə də bədbəxtlər bu xəbəri eşidən kimi razı olmuş və onlara yeməyə bir şey verməyi xahiş etmişdilər. Belə olduqda, on iki ispan və iki ingilis silahlandılar, özlərinə xidmət edən üç vəhşi qulu və qoca Cüməni də götürüb, onların yanına getdilər. Üç hindu qul onlar üçün xeyli çörək ehtiyatı və qaynadılıb bişmiş, sonra da günəşin istisində qurudulmuş düyü aparırdı; bundan əlavə, onlara üç keçi də aparırdılar. Sonra onlara qarşıdakı təpənin döşünə tərəf çəkilib orada əyləşməyi əmr etmişdilər, vəhşilər orada yerə oturub, verilən yeməyi məmnuniyyətlə və minnətdarlıqla məhv etdilər. Sonralar da vəhşilər öz vədlərinin üstündə möhkəm durmuşdular və yeməyə ərzaq istəmək və ya hər hansı bir göstərişi almaq üçün gələnləri nəzərə almasaq, demək olar ki, onlar heç bir zaman ağların yaşadığı yere yaxın düşmürdülər. Mən adaya gəlib çıxanda və onların yanına gedəndə də vəhşilər elə həmin bu sayaq öz yerlərində yaşayırdılar.

Onlara taxılı səpməyin, biçməyin, çörək bişirməyin qaydalarını, keçiləri əhliləşdirməyi və sağmağı öyrətmişdilər; törəyib artmaq üçün bircə arvadları çatmırdı. Bizimkilər onlara yeri qazmaq üçün ağacdan bel düzəltməyi öyrətmişdilər – bir zaman mən özüm üçün

bu cür bel düzəltmişdim, bu cür işləri görmək üçün bizimkilər vəhşilərə bir neçə balta və üç-dörd bıçaq vermişdilər; onların hamısı uşaq kimi çox mehriban və sadələvh idilər.

Həmin vaxtdan mən adaya gəlib çıxana qədər, yeni iki il ərzində vəhşilər daha bizimkiləri narahat etmirdilər. Doğrudur, arabir sahilə bir neçə qayıq yan alırdı və gələnlər yenə də sahilə öz vəhşi və iyrenc bayramlarını düzəldirdilər; lakin onlar başqa-başqa qəbilələrə mənsub olduqlarına görə, həmçinin bir zaman bu adaya vəhşilərin böyük bir ordusunun gəldiyindən tamam bixəbər olduqlarından heç öz həmyerlilərini axtarmırdılar və əgər axtarsaydılar da, bir şey çıxmazdı, çünki adada qalan vəhşiləri tapmaq bir o qədər də asan iş deyildi.

Beləliklə, mən qayıdıb gələne qədər adada baş vermiş hadisələrin hamısı haqqında, hamısı olmasa da, hər halda, diqqətəlayiq olan işlərin hamısı haqqında, mənə belə gəlir ki, tam və hərtərəfli hesabat verdim.

Vəhşilər, yaxud hindular adadakı koloniyada yaşayan bizimkilərin təsiri altında çox tez mədəniləşmişdilər və bizimkilər tez-tez onların yanına gedib-gəlirdilər, lakin hindulara ağların yaşadıkları yerə getmək ölüm qorxusu ilə qəti qadağan edilmişdi; çünki bizimkilər onların xəyanət edə biləcəyindən hələ də ehtiyat edirdilər. Maraqlıdır ki, zənbil toxumaqda vəhşilər daha bacarıqlı çıxmışdılar və tezliklə bu işdə öz müəllimlərini vurub keçmişdilər.

Mənim gəlməyim vəhşilərin vəziyyətini xeyli yüngülləşdirdi, çünki mən onlara qayçı, bıçaq, bel, külüng və başqa bir çox lazımlı alətlər verdim. Bu alətlərin köməyiylə onlar özlərinə ətrafı toxunma çəpərlə dövrəyə alınmış və ya bütün divarları səbət kimi toxuma olan çox qəşəng komalar və evlər tikmişdilər. Bu komaların və evlərin zahiri görkəmi çox qəribə olsa da, hər halda, istidən və hər cür vəhşi heyvandan, qurd-quşdan qorunmaq üçün çox məhərdətə və gözəl düzəldilmişdi. Bu komalar bizimkilərin də çox xoşuna gəlmişdi və vəhşiləri öz yanlarına çağırıb onlar üçün də belə komalar tikməyi əmr etmişdilər. Mən ingilislərin yaşadığı yerə baxmağa gedəndə uzaqdan bu düşərgə mənə böyük arı pətəkləri kimi göründü. İndi çox işgüzar və ağıllı bir adam olmuş Vill Atkins isə özünə elə bir toxuma koma tikmişdi ki, zənnimcə, yer üzündə hələ indiyə qədər bu cür bir koma tikilməyib. Bu adam əvvəllər bilmədiyi, heç bir

təsəvvürü olmadığı şeylərdə də indi çox böyük qabiliyyət və bacarıq göstərirdi. O, özü üçün ağacdan ikitərəfli körüyü olan kürə düzəltmişdi, kürədə qızartmaq üçün özü kömür yandırmışdı, bir dəmir parçasından da zindan düzəltmişdi. Bu alətlərin köməyi ilə o, bir çox müxtəlif şeylər, xüsusən, qarmaq, mıx, çənbər, bənd və qatlamalar döyüb hazırlamışdı. Dünyada heç kəs, yəqin ki, onunku kimi qəşəng toxuma evlər görməyib. Bu böyük arı pətəyində üç ailə yaşayırdı: Vill Atkins, onun yoldaşı və öldürülmüş üçüncü ingilisin arvadı (bu arvadın da üç uşağı var idi, əri öldürüləndə üçüncü uşaq hələ də onun boynunda idi). Arvadın ərinin yoldaşları hər şeyi məmnuniyyətlə onunla bölür, ona çörək, süd, üzüm, tapıb ovlaya biləndə isə vəhşi keçi və tısbağa verirdilər. Onlar burada beləcə sakit və mehriban yaşayırdılar, güzəranları o biri iki ingilisininki kimi olmasa da, hər halda, pis deyildi.

O ki qaldı dinə inanmaq məsələsi, doğrusu, heç bilmirəm, onlarda buna bənzər bir anlayış var idi, yoxsa yox, amma diqqətimi cəlb edən bu oldu ki, onlar Allahın varlığını yada salanda bir-birinə dənizçilərin arasında çox yayılmış olan bir ifadə ilə müraciət edirdilər, yəni Allahın adına and içirdilər, vəssalam. Onların yazıq, cahil və vəhşi arvadları da bu cür xristianlara ərə getdiklərindən narazı deyildilər. Çünki ərləri Allah haqqında, din barədə çox az şey bilirdilər, buna görə də öz arvadları ilə Allah və ümumiyyətlə, din barədə söhbət eləməyə onların heç bir qabiliyyəti yox idi.

Arvadlar öz ərlərindən yalnız pozuq ingilis dilində danışmaq öyrənmişdilər, onların sayı bir yerdə iyirmiyə qədər olan uşaqları da hamiləliklə kiçik yaşlarından ingiliscə danışmağa başlamışdılar, hərçənd, onlar da əvvəllər anaları kimi, pozuq bir dildə danışirdilər. Mən adaya gələn zaman bu uşaqlardan ən böyüyünün altı yaşı var idi. Onların anaları ağıllı, sakit, işgüzar, təvazökar və mərifətli qadın idi. Onlar məmnuniyyətlə bir-birlərinə kömək edirdilər, kişilərini ər adlandırmağa cəsəret etmirdilər, onları öz ağaları, sahibləri sayır və onlara diqqətlə, qayğı ilə yanaşırdılar, itaətlərindən çıxmırdılar. İndi təkcə onları xristian əqidəsi ilə nurlandırmaq və kəbinlərini qanuniləşdirmək qalırdı.

Adadakı koloniya haqqında və xüsusən oradakı beş nəfər qiyamçı – ingilisin barəsində lazım olan hər şeyi danışandan sonra, indi mən oradakı ispanların da haqqında bir neçə kəlmə deməliyəm,

çünkü bu ispanlar oradakı ailənin əsas özəyini təşkil edirdilər və özləri də həyatlarında çox şeylə üzləşmiş, başlarına çox qəribə hadisələr gəlmişdi.

Mən onlarla tez-tez söhbət edirdim, vəhşilərin yanında əsirlikdə necə yaşadıklarını da onlardan soruşurdum. Onlar etiraf edib mənə dedilər ki, əsirlik müddətində heç bir şeydə və heç bir zaman, az da olsa, babat bir fərasət və ya bacarıq göstərməyiblər; əsirlikdə onlar bir ovuc yazıq, bədbəxt və səfil insan həyatı keçiriblər və hətta əgər öz vəziyyətlərini yaxşılaşdırmaq üçün onların əlinə təsadüfən bir imkan düşsəydi də, fərqi yoxdur, bu imkandan istifadə edə bilməzdilər, zira, onlar özlərinin düşdüyü bədbəxt vəziyyətin bədbəxt təsiri altında o dərəcədə ruhdan düşmüş, ümidlərini itirmiş və hər şeydən əllərini üzmüşdülər ki, acından ölməkdən başqa, daha özləri üçün heç bir başqa çıxış yolu təsəvvür etmədilər. Bunlardan ciddi və ağıllı olan bir nəfəri mənə dedi ki, özünün o zaman düzgün hərəkət etmədiyini indi başa düşübdür və möhkəm inanırdır ki, ruhdan düşüb ümitsizliyə qapılmaq ağıllı və müdrik adamlara yaraşmır. İnsan, gərək, özünün bugünkü halını yüngülləşdirmək və daha yaxşı gələcəyini təmin etmək üçün həmişə ağıla müraciət etsin. O dedi ki, ümitsizliyə qapılıb sızıldamaq ən ağılsız hissidir, çünki bu hiss insanı bütünlüklə geriye, əvvəlki keçmişinə tərəf çəkib aparır, keçmiş isə nə geri qaytarmaq və nə də onun əyər-əksiyini yenidən düzəldib təshih etmək mümkün deyildir, keçmişə görə gələcəkdən üz döndərməyin də adı yoxdur; ümitsizlik hissi bizdə həyatımızı yaxşılaşdırmaq və özümüz üçün daha yaxşı aqibət axtarmaq həvəsini öldürür. Sözüün bu yerində o, ispan dilində bir məsəl çəkdi, mənasını belə tərcümə etmək olar: “Dərdə dözməyib xiffət çəkmək dərdi ikiqat artırmaq deməkdir”.

O, mənim tamamilə çıxılmaz və bir çox çətin vəziyyətdə fərasət və bacarıq göstərməyimə, işgüzarlığımıza heyran olmuşdu, sözarası onu da qeyd elədi ki, onun müşahidəsinə görə, çətin vəziyyətlərdə ingilislər özlərini itirmirlər və hər hansı başqa bir millətə görə onlar müqayisəolunmaz dərəcədə daha artıq təmkin və əzm göstərirlər. Amma onun öz bədbəxt həmvətənləri, bir də portuqalialılar lap bacarıqsızdılar, həyatda üz verən müsibət və iztirablarla mübarizəyə, qətiyyətlə, uyğunlaşmayıblar, çünki hər hansı bir təhlükə ilə qarşılaşdıqlarını, ilk dəfə ona qarşı mübarizəyə girişəndə qalib gəlməsələr,

yəni bu ilk təşəbbüsləri baş tutmasa, elə həmin saat onlar ruhdan düşürlər, fikirlərini cəmləmək və təhlükədən xilas olmaq üçün yeni vasitələr tapmaq əvəzinə, ümitsizliyə qapılıb məhv olurlar.

Onların başına gələn bədbəxtliklər barəsindəki bu söhbəti dinləmək özü də ağır idi. Onlar bəzən neçə günlərlə ərzaqsız qalır, yeməyə heç nələri olmurdu, çünki onların əsir qaldığı yerin əhalisi son dərəcə dəbdəbəli və bayramsayağı həyat tərzini keçirirdi, elə buna görə də dünyanın bu yerindəki digər qəbilələrə nisbətən onların həyat və yaşayış üçün təminatları və ərzaq ehtiyatları az idi. Bununla belə, həmin bu yerin vəhşiləri ərzağı çox olan o biri qəbilələrlə müqayisədə çox da yırtıcı və qarınqulu deyildilər.

Sonra onlar vəhşilərin əsirlərinə də onlarla birlikdə müharibəyə getmələrini tələb etdiklərini danışdılar. Lakin barıtları və güllələri olmadığına görə döyüş meydanında onlar vəhşilərin özlərindən də pis vəziyyətə düşdülər, çünki onların nə kamanları, nə də oxları var idi, vəhşilər onları kaman və oxla təchiz etsəydilər də, bir şey çıxmazdı, çünki bunlardan istifadə etməyi bacarmırdılar. Belə olan surətdə bircə çıxış yolu qalırdı – iş əlbəyaxa vuruşmasına keçənə qədər onlar döşlərini irəli verib, vəhşilərin yağdırdığı oxların qabağında dayanmalı idilər.

Əlbəyaxa vuruşmasına keçəndə isə ispanlar təbəzzün və nizələri işə salırdılar, nizələri ucları şiş yonulmuş ağaclardan düzəldib, tüfənglərin lüləsinə keçirtmişdilər; onlar bu silahla bəzən vəhşilərin lap iri qoşun dəstələrini qaçmağa məcbur edirdilər.

Bir müddət keçəndən sonra onlar ağacdən böyük qalxanlar düzəltməyi öyrəndilər, bu qalxanların üstünə vəhşi heyvanların dərisini çəkirdilər, vəhşilərin oxlarından qorunmaq üçün bu iri qalxanları başlarına çəkirdilər. Buna baxmayaraq, onlar yenə də çox zaman təhlükəyə məruz qalırdılar. Bir dəfə vəhşilərin dəyənəyi onlardan beş nəfərini yerə sərmişdi, bu vaxt vəhşilər hələ bir nəfəri də əsir almışdılar. Bu, həmin ispan idi ki, sonra mən onu xilas etmişdim. İspanlar əvvəl onu ölmüş hesab edirdilər, amma sonra biləndə ki, yoldaşları əsir düşübdür, çox kədərləndilər və onu azad etmək üçün öz həyatlarından keçib, canlarını qurban verməyə də hazır idilər.

İspanlar çox təsirli sözlərlə öz yoldaşlarınının qayıtmağını təsvir edib dedilər ki, ən ağır və müsibətli günlərdə onlara dost və qardaş olmuş yoldaşlarını, onlar belə hesab edirdi ki, yırtıcı vəhşilər, yəqin,

çoxdan yeyiblər. Buna görə də onun birdən-birə sağ-salamat qayıdıb gəlməyinə nə qədər sevinmişdilər, eləcə də mənim onlara göndərdiyim yeməli şeyləri və xüsusən çörəyi görəndə onlar necə də təəccüblənib heyrət etmişdilər, çünki bu lənətə gəlmiş yerə gəlib düşdükləri gündən indiyə qədər onlar çörəyin üzünü görməmişdilər. Deyirdilər ki, kaş onları həmin yeməkləri göndərən adamın olduğu yerə aparmağa hazır olan qayıqları və adamları görəndə keçirdikləri sevinc hissini ifadə edə biləydilər – onlar bunu çox arzu edirlər – amma o həyəcanı və sevinci sözlə təsvir etmək mümkün deyildir, çünki bu zaman onların keçirdiyi həmin hisslər dəlilik dərəcəsinə çatan vəhşi və coşqun bir təlatümü andırırdı. Bütün bunları dinlədikcə mən xəyalən Cümənin öz atası ilə görüşərkən keçirdiyi sevinci, yanmış gəminin xilas etdiyim heyətinin keçirdiyi şadlığı, kimsəsiz adada məhv olacağını gözləyən və mənim xilas etdiyim gəmi kapitanının keçirdiyi coşqun fərəhi xatırladım; özümün bu adada iyirmi səkkiz illik həbsdən azad olarkən keçirdiyim sevinci yadıma saldım. Bütün bunları xatırladıqca mən bu bədbəxtlərin halına daha çox yanmağa başladım və onların çəkdiyi əzablar mənə yaxın və doğma göründü.

Adada işlərin vəziyyətini müfəssəl izah edəndən sonra indi mən adanın sakinləri üçün nə etdiyimi və həmin adamları nə kimi bir vəziyyətdə qoyub getdiyimi qısaca nağıl etməliyəm. Mən başçı hesab elədiyim ispanla onların adada olmaları barədə ciddi söhbətə girişdim. Mən bildirdim ki, onları adadan çıxartmaq üçün yox, onlara kömək etmək üçün gəlmişəm, xeyli müxtəlif şeylər gətirmişəm, çalışacağam ki, onları həyat və rahatlıq və özlərini müdafiə üçün zəruri olan hər şeylə təmin edim. Mən həmçinin dedim ki, onların ailəsinə daxil olmağa razılıq vermiş bir neçə nəfər də mənimlə bərabər buraya gəliblər, onlar sənətkardırlar və indiyə qədər adada tapılmayan bir sıra şeyləri hazırlamaqda onlara yaxşı xidmət göstərə bilərlər. Bu söhbət üçün əvvəlcə onların hamısını bir yerə cəmlədim və gətirdiyim şeyləri təhvil verməzdən qabaq, hər birini təkliddə danışdım və ayrıca soruşdum ki, aralarında baş vermiş əvvəlki dava-şəvanı unudublarını və ümumi mənafe naminə indi bir-birinə əl verib dostcasına yaşayacaqlarına söz verirlərmə, yəni elə olsun ki, bundan sonra bir daha onların arasında anlaşılmazlıq baş verməsin, bir-birinə paxıllıq etməsinlər.

Vill Atkins mənim bu sözümlün üstündən çox səmimi və xeyir-xahlıqla danışib dedi ki, onlar kifayət qədər gərgin imtahanlardan çıxıb ayılıblar, düşmən də o qədər olub ki, onlar əl-ələ verib dost olmaya bilməzdilər. Şəxsən öz tərəfindən o, bunu deyə bilər ki, hamı ilə sülhlə və dostcasına yaşamağı çox böyük həvəslə və ürəkdən arzulayıb, özü də bu arzunun həqiqət olduğuna hamını inandırmaq üçün hər şeyə hazırdır. İngiltərəyə qayıtmaq məsələsinə gəldikdə o heç bu barədə düşünmür də və ümumiyyətlə, onun üçün hamısı birdir, bundan sonra lap iyirmi il də oraya getməsə, heç vecinə deyildir.

İspanlar isə dedilər ki, hərçənd, onlar Vill Atkinsi və onun iki həmyerlisini pis rəftarlarına görə öz aralarından çıxarıblar və silahlarını da alıblar, lakin bu adam vəhşilərlə böyük vuruşmada elə rəşadətə döyüşürdü və bir çox başqa təsadüflərdə də ümumün mənafeyi naminə o qədər çalışıb və səmimiyyət göstərib ki, doğrusu, onlar keçmişdə baş vermiş əhvalatları çoxdan unudublar. Onların fikrincə, başqaları kimi o da silah gəzdirmək şərəfinə layiqdir və tamamilə yerində olar ki, mən başqaları ilə bir qaydada onu da bütün lazımı şeylərlə təmin edəm. İspanlar özləri isə minnətdarlıqlarını hələ bir qədər əvvəl bununla ifadə etmişdilər ki, Atkinsi adanın hakiminə, başçı ispana köməkçi seçmişdilər. Bir halda ki, onlar bu adama və onun həmyerlilərinə etibar edirlər, əlbəttə, çox sevinclə və məmnuniyyətlə bildirirlər ki, onlar heç bir işdə özlərini kənara çəkməyəcək, ayrı-seçkilik salmayacaqlar və onların hamısının mənafeyi ümumdür.

Dostluq hissələri bu cür ürək açıqlığı və səmimiyyətlə bildirildikdən sonra biz sabahısı gün hamının bir yerdə nahar edəcəyini qərarlaşırdıq və doğrudan da, çox təntənəli bir ziyafət düzəlttik, hamı yeyib-içdi və səmimi şadlığa qoşuldu. Mən gətirdiyim şeyləri – kətan, mahud, başmaq, corab, şlyapa – açib çıxartdım və bölüşdürəndə mübahisə düşməsin deyə, şeyləri göstərib dedim ki, hamıya çatacaqdır. Bütün bu şeyləri orada iştirak edənlərin arasında bölüşdürəndən sonra, mən yanımcə gətirdiyim adamları, xüsusən dərzini, dəmirçini və iki nəfər dülgəri onlara təqdim elədim. Bu adamlara koloniyada böyük ehtiyac var idi, hələ onlardan da əvvəl mən “əlindən hər iş gələn” öz ustamı onlara təqdim elədim ki, bu da lap yerinə düşdü. Dərzi adanın sakinlərinə fayda verməyə hazır oldu-

ğunu sübuta yetirmək üçün elə o saat işə başladı və əvvəl-əvvəl onların hərəsinə bir köynək tikdi. Bundan əlavə, dərzi, təcridlə arvadlara iynə tutmağı, tikməyi və sırımağı öyrətdi, həm də onları məcbur etdi ki, ərnləri və bütün başqa adamlar üçün paltar tikməkdə ona kömək etsinlər. Dülğərlər isə vaxtilə mənəim düzəltdiyim kobud və yöndəmsiz taxta mebeli sökdülər, ondan qəşəng stollar, kətillər, çarpayılar, şkaflar, qab-qacaq qoymaq üçün dolablar, rəflər və digər lazımlı şeylər düzəldilər.

Bundan sonra mən ehtiyat üçün götürdüyüm alətləri çıxartdım və hər adama bir bel, bir kürək və bir dırmıq verdim (malamız və kotanımız yox idi) və hər düşərgəyə bir külüng, bir ling, bir dülğər baltası və mişar payladım, özlərini də başa saldım ki, bu alətlər xarab olanda və ya sınıanda, maneəsiz olaraq, mənəim qoyduğum ehtiyatdan yenisi ilə əvəz edilməlidir. Mıxlar, dəmir bəndlər, qarmaqlar, iskənələr, bıçaqlar, qayçılar və digər hər cür alət və dəmir şeylər lazım olduqda maneəsiz verilməlidir. Dəmirçi üçün isə mən iki ton işlənməmiş dəmir ehtiyatı qoydum.

Mənəim gətirdiyim barıt və silah ehtiyatı o qədər çox idi ki, adanın sakinləri buna yalnız heyrət edə bilərdilər. İndi onlar, lazım gəldikdə, bir zaman mən etdiyim kimi, çiyinlərinə iki tufəng keçirib gəzmək imkanına malik idilər, lap min nəfər vəhşi gəlsəydi, yenə də qorxmazdılar, vuruşardılar, bunun üçün onlara bir qədər əlverişli döyüş mövqeyi tutmaq kifayət idi, belə yeri tapmaq isə bir o qədər də çətin iş deyildi.

Mən anası ölmüş cavan oğlanı və qulluqçunu da özümlə bərabər sahilə gətirmişdim. Bu qulluqçu çox təmizkar, tərbiyəli və dindar bir qız idi. O, özünü o qədər yaxşı və mehriban aparırdı ki, hamı da onunla mehriban rəftar edirdi, hər kəs çalışırdı ki, ona xoş bir söz desin. Bir qədər keçəndən sonra görəndə ki, adada hər iş öz qaydasına düşür və bütünlüklə ada inkişaf və çiçəklənmə yolundadır, habelə özlərinin Şərqi Hindistanla heç bir əlaqələrinin və orada heç bir işlərinin olmadığını və belə bir uzaq səfərə çıxmağın da mənasızlığını nəzərə alaraq, onların ikisi də adada qalmaq və onların dediyi kimi, mənəim ailəmə daxil olmaq üçün icazə verməyi məndən xahiş etdilər.

Mən buna həvəslə razı oldum. Onlara çox da böyük olmayan torpaq sahəsi ayırdılar. Onlar burada üç koma tikdilər, dövrəsini

çubuq toxuma ilə bərkitdilər, ətrafını da tarlası bu yerə bitişən Atkin-sin koması kimi çəpərlədilər. O biri iki ingilis də öz qəsəbələrini oraya köçürtdülər, beləliklə, bütün ada indi üç düşərgəyə bölündü. Birinci düşərgə ispanların qəsəbəsindən ibarət idi, qoca Cümə və ilk xidmətçilər də burada yaşayırdılar, bura təpənin ətəyində mənim köhnə mənzilimin yeri idi. Bu qəsəbə bir növ adanın paytaxtı idi. Dünyanın başqa bir yerində meşənin içində bu qədər yaxşıca gizlənmiş bir kəndin olub-olmadığını deyə bilmərəm.

O biri düşərgə Vill Atkinsin qəsəbəsi idi. Mənim adada qoyduğum üç ingilis öz arvad-uşağı ilə, üç vəhşi kölə, cavan oğlan və qulluqçu qız burada yaşayırdılar. Biz hələ yola düşməmiş qızı ərə verdilər. Hər iki dülgər və dərz, dəmirçi və mənim “əlindən hər iş gələn usta” adlandırdığım həmin adam da burada idilər. Bu adam təklikdə iyirmi nəfərə bərabər idi, çünki o nəinki cəld və bacarıqlı, həm də çox şən oğlan idi. Mən yola çıxmazdan əvvəl onu həmin cavan oğlanla birlikdə gəmiyə götürdüyümüz qızla evləndirdik ki, onun da haqqında bir az əvvəl danışmışdım.

Bir halda ki, söhbət açdım, yanımcə gətirdiyim yanmış gəmi-dəki fransız ruhanisi barəsində danışmaq burada lap yerinə düşər. O özü katolik idi, amma insafla demək lazımdır ki, çox ciddi, ağıllı, dərin etiqadlı və mömin bir adam idi. O, özünə qarşı çox tələbkar idi, çox xeyirxah işlər görürdü və hər cəhətdən başqaları üçün yaxşı nümunə ola bilərdi. Biz şərtləşmişdik ki, mən onu Şərqi Hindistana aparım, yolda isə çox böyük bir maraqla onunla söhbət edirdim. O, öz həyatı və başına gələn sərgüzəştlər barədə danışdı və onun dedikləri, doğrusu, məni xeyli maraqlandırdı. Ən qəribəsi isə bu idi ki, sən demə, o, beş dəfə gəmiyə minib, beşində də iş elə gətirib ki, başqa gəmiyə keçməli olubdur, onun mindiyi gəmilərin də heç biri öz yerinə gedib çatmayıbdır.

Mən öz başıma gələn əhvalatlarla heç bir əlaqəsi olmayan kənar hadisələri nağıl edib mətəbdən uzaq düşmək istəmirəm və yenə də adada işlərin vəziyyətinə qayıdıram. Günlərin bir günü həmin ruhani mənim yanıma gəldi və çox ciddi bir görkəmlə bildirdi ki, neçə gündür, mənimlə görüşüb danışmaq üçün fürsət axtarır, özü də ümid edir ki, onun niyyətləri mənim əsas məqsədimin həyata keçməsinə, mənim bu yeni koloniyamın dincliyinə və rifahına müəyyən dərəcədə kömək edər, hətta Allahın öz mərhəmətini bu yerlərə

göndərməyinə də səbəb olar. Ruhani dedi: “Mənim fikrimcə, üç şey buna mane olur, istərdim ki, onlar da aradan qaldırılsın. Burada dörd ingilis var, onların hərəsi vəhşi qadınlardan birini arvadlığa götürübdür, lakin onların heç biri həmin qadınlarla Allahın və bəşəriyyətin qanunları əsasında evlənməyibdir, onlar nikahsız yaşayırlar. Bilirəm, siz mənə etiraz edib deyəcəksiniz ki, burada nə hər hansı bir məzhəbə mənsub ruhani olmayıb ki, onların nikahını oxusun, nə də kağız, qələm və mürəkkəb olmayıb ki, onlara kəbin kağız yazılıb altından qol çəkiləydi. Mən onu da bilirəm ki, bu adamların hansı şərtlə özlərinə qadın seçdikləri də sizə məlumdur, başçı ispan, yəqin ki, deyibdir; yəni onların hərəsi yalnız bir qadın seçməli və onunla yaşamağı idi. Lakin bu şərt öz razılıqları ilə ərə gedən qadınlarla bağlanmış nikah müqaviləsi deyildir, kəbin deyildir, bu, sadəcə olaraq, dava-mərəkə çıxması deyə, kişilərin öz aralarında razılaşdıqları sazişdir. Buna görə də onlar kefləri nə vaxt istəsə və ya nə vaxt imkan düşsə, bu qadınları ata bilərlər, öz uşaqlarından da imtina edib, onları özbaşına qoya bilərlər, bu qadınlar dura-dura başqa qadın tapıb onlarla evlənə bilərlər”. Sözüünün bu yerində ruhani bir az da qızıxıb, nida ilə ucadan dedi: “Yoxsa siz, ser, elə zənn edirsiniz ki, belə bir özbaşınalıq və qanunsuzluq Allaha xoş gedə bilər, hə? Bir halda ki, indilikdə sizin təbəəniz olan, sizin hakimiyyətiniz altında yaşayan və sizə tabe olan bu adamlara açıqdan-açığa günah işləməyə yol verirsiniz, sizin burada başladığınız işlər və bizim xeyirxah niyyətlərimiz nə qədər gözəl olur olsun, fərqi yoxdur, məgər Allah-taala belə bir məqamda öz xeyir-duasını bu yerlərə göndərərmi, buradakı insanlara mərhəmət edərmi?”

Həddindən çox qızıxıb əsəbiləşən bu cavan ruhanidən yaxamı qurtarmaq üçün ona dedim ki, bu evlənmək əhvalatlarının hamısı mənsiz olub, üstündən də xeyli vaxt keçibdir və indi bu işi təzədən düzəltmək olmaz, çox gecdir. Ruhani etiraz etdi: “Ser, siz haqlısınız, bütün bunların hamısı siz burada olmayanda baş vermiş işlərdir və doğrudan da, bunlara cavabdeh deyilsiniz. Lakin xahiş edirəm, özümü belə sərbəst apardığıma görə məni bağışlayasınız. Sizə yalvarıram, belə bir ümidlə özünüzü aldadıb təskinlik tapmayın və elə zənn etməyin ki, bu vəziyyət sizi indi günaha son qoymaq üçün sizdən asılı olan hər şeyi etmək vəzifəsindən azad edir. Keçmişin günahı üçün keçmişdə müqəssir olanlar özləri cavab verəcəkdir, lakin

gələcəyin məsuliyyəti bütünlüklə sizin üzərinizə düşür, çünki bu günaha son qoymağın ixtiyarı, şübhəsiz, sizin əlinizdədir və sizdən başqa heç kəs bunu edə bilməz”.

Mən onun bu “son qoymaq” sözlərini o mənada başa düşdüm ki, yəni, ingilislər gərək o vəhşi arvadlarından ayrılınsınlar və onların bir yerdə yaşamalarına bundan sonra yol verilməsin; buna görə də ruhaniyə dedim ki, qətiyyə, mən belə iş edə bilmərəm, zira adanın bütün əhalisi o saat mənim əleyhimə qalxar. Ruhani, deyəsən, onun sözlərini yanlış mənalandırdığıma təəccüblənmişdi, tez izahat verib dedi:

– Yox, ser, mən qətiyyə istəmirəm ki, siz onları ayırasınız. Mənim istədiyim budur ki, indi siz onları məcbur edəsiniz, öz arvadları ilə qanuni və həqiqi kəbin kəsdirsinlər. Onların nikahını oxuyub, kəbinlərini elə mən özüm də kəsərdim və mənim icra edəcəyim nikah mərasimi hətta sizin də qanunlara görə düzgün sayıladı, amma burası var ki, onların özlərini buna razı salmaq çətin olar. Əgər siz onları birləşdirsəniz, mən, əlbəttə, kişinin, qadının və mərasimdə iştirak edən bütün şahidlərin imzaladığı yazılı kəbin kağızını nəzərdə tuturam. Bu nikah həm Allahın nəzərində, həm də ispanların nəzərində möhkəm və pozulmaz olacaqdır, bütün Avropa dövlətlərinin qanunları da onu düzgün və həqiqi sayacaqdır.

Mən bu ruhaninin özünün mənsub olduğu məzhəb barədə qeyri-adi dərəcədə qərəzsiz danışmağını hələ demirəm, bu qalsın bir yana, məni heyrləndirən o idi ki, bu adamda nə qədər həqiqi etiqad var idi. Öz dini əqidəsi uğrunda necə də səmimi və siddətdən çalışırdı, nəinki özünə yaxın olmayan, hətta, qətiyyə, tanış olmadığı adamları Allahın qanunlarını pozmaqdan çəkəndirməyə qızğın bir meyil göstərirdi. Mən ona dedim ki, zənnimcə, onun dediklərinin hamısı doğru və ədalətlidir, bu fikirlər onun çox xeyirxah adam olduğunu da sübut edir. Mən ingilislərlə görüşüb bu barədə danışaram, lakin o, elə özü də onların nikahını oxuyub kəbinlərini kəsə bilər və mənə, buna mane olan heç bir səbəb yoxdur. Mənə məlumdur ki, onun kəsdiyi kəbin İngiltərədə bizim öz ruhanilərimizdən hər hansı birinin keçirəcəyi nikah mərasimi kimi düzgün sayılacaq və kəsilən kəbin də qanuni hesab ediləcəkdir.

Bu birinci məsələ barədə söhbət açdığı üçün mən ona minnətdarlığımı bildirdim və xahiş etdim ki, mənim koloniyama Allahın

mərhəmət göstərməsinə mane olan o biri məsələni izah etsin. Mənim bu xahişimin qabağında o dedi ki, mənim ingilis təbəələrim, ruhani onları belə adlandırır, öz arvadları ilə yeddi ildir, bir yerdə yaşayırlar, bu müddət ərzində onlar öz arvadlarına ingiliscə danışmaq və hətta yazmaq da öyrədiblər. Bundan da belə nəticə çıxır ki, deməli, bu qadınlar qabiliyyətli və fərasətlidir, lakin ingilislər bu fərasətli qadınlara xristian dini haqqında indiyə qədər heç nə öyrətməyiblər, hətta Allahın və dinin varlığı barədə, Allaha necə ibadət etmək barədə heç nə deməyiblər, heç olmasa, onları başa salmayıblar ki, bütperəstlik, məlum olmayan cürbəcür allahlara sitayiş etmək mənasıdır, bu cür din özü də yanlışdır. Öz arvadlarına bu cür yanaşmaq, onun fikrincə, onların ərləri olan ingilis kişilərin buraxdığı başışlanmaz bir səhvdir və bu günahlarına görə onlar, şübhəsiz, Allahın qarşısında cavab verəcəklər, hələ, ola bilər ki, öz arvadlarını döndərərək xristian etmək kimi müqəddəs bir işi Allah-taala heç onların öhdəsinə buraxmayacaqdır, çünki onlar özlərini ləyaqətsiz göstərmişlər. O, çox hərarətlə və səmimi danışdı. Sonra sözü davam edib dedi: “Mən əminəm ki, əgər bu ingilislər arvadlarının gəlib çıxdığı həmin vəhşilərin ölkəsində yaşasaydılar, vəhşilər bunları döndərərək bütperəst etmək və şeytana qulluq etməyi öyrətmək üçün daha çox cəhd göstərerdilər, bunların isə heç biri, mənim mülahizəmə görə, öz arvadlarını həqiqi Allahı tanımağı öyrətmək üçün heç o vəhşilər qədər cəhd göstərməyibdir. Bununla belə, əlbəttə, əgər şeytana xidmət edənlər və onun səltənətində olan günahkarlar xristian dininin mühüm əsaslarını bilsələr – məsələn, onlar Allahın varlığı barədə, bizim günahlarımızı bağışladıracaq müqəddəs vücudun varlığı haqqında, ölümlərin diriləcəyi və o biri dünya haqqında eşitmiş olsalar – müxtəsər, bizim hər ikimizin inandığımız onlar da inansalar, hər ikimiz buna şad olarıq. Hər halda, belə olsa, onlar həqiqi kilsənin himayəsinə keçməyə indikindən daha yaxın olarlar, yoxsa indilikdə onlar açıqdan-açığa bütperəstlik edib və şeytana xidmət göstərirlər”.

Mən daha dözə bilmədim və onu qucaqlayıb hərarətlə dedim: “Mən indiyə qədər xristian kimi öz üzərimə düşən vacib vəzifələri anlayıb dərk etməkdən, görün nə qədər uzaq olmuşam, yəni xristian kilsəsinin mənafeələrini və başqa insanların ruhunun xilas olmasının əhəmiyyətini hər şeydən yüksək tutmaq zəruri imiş! Xristian

olmağın nə demək olduğunu mən, demək olar ki, heç indiyə qədər bilməmişəm də!” – “Oh, ser, elə deməyin; bu işlərin təqsirkarı siz deyilsiniz”. – “Təqsirkar deyiləm, elədir, lakin bəs necə olub ki, bütün bunları mən də, sizin kimi, qəlbən yaxından duyub dərk etməmişəm?” – “Heç indi də gec deyil, özünüzü qınamağa tələsməyin”. – “İndi nə etmək olar ki? Özünüz görürsünüz, yol üstəyəm, səfərə çıxıram”. – “O bədbəxtlərlə danışmağa mənə icazə verirsinizmi?” – “Əlbəttə, lap ürəkdən mən buna razıyam, mən onları məcbur edərdəm ki, sizin onlara deyəcəyiniz sözləri qəbul etsinlər”. – “Bu məsələdə biz onları öz xilaskarımızın mərhəmətinə tapşırımalıyıq; bizim vəzifəmiz isə onlara kömək etməkdir, onları ruhlandırmaq və öyrətməkdir”.

Sonra o, özünün üçüncü iradının izahına keçdi və dedi: “Bütün xristianlar – istər özlərini həqiqi kilsəyə bağlı bilənlər, istərsə də uydurma kilsələrin yolu ilə gedənlər, fərqi yoxdur, onların hamısı, gərək özləri üçün belə bir qayda qoyaydılar ki, xristianlığı mümkün olan hər şəraitdə və hər yerdə bütün vasitələrlə yaymaq lazımdır. Bu qaydaya riayət edərək bizim kilsə Hindistana, İrana və Çinə missionerlər göndərir və bizim ruhanilər, hətta ali mənşəbli ruhanilər könüllü surətdə ən təhlükəli səyahətlərə çıxır və gedib çox qorxulu, təhlükəli yerlərdə, vəhşilərin və qatillərin arasında yaşayırlar ki, bu canilərə həqiqi Allahı dərk etməyi öyrətsinlər və onları döndərərək xristian əqidəsinə gətirsinlər. Hal-hazırda, ser, sizin əlinizə fürsət düşübür ki, otuz altı və ya otuz yeddi nəfər bədbəxt bütperəst vəhşini döndərərək, onların xalığı və xilaskarı olan həqiqi Allahı dərk etməyi öyrədəsiniz və mən təəccüb edirəm, necə ola bilər ki, bütün ömrünüzü sərf etməyə layiq olan belə xeyirxah bir işi yerinə yetirmək fürsətini əldən buraxasınız”. O, mənim vicdanıma müraciət edirdi, riskə gedərək, ömrümün bütün qalan hissəsini, bu dünyada olan-qalanımın hamısını otuz yeddi nəfərin ruhunun xilas edilməsi naminə fəda etməyin mümkün olub-olmayacağını mən özüm həll etməli idim. Əlbəttə, bu məsələni mən, onun kimi, bir o qədər də ürəyimə salmamışdım, buna görə etiraz elədim: “Bilirsinizmi, ser, bu, əlbəttə, çox fəxri bir işdir ki, Allahın iradəsinin vasitəsi olasan və otuz yeddi nəfər bütperəstin xristiana döndərilməsinə kömək edəsən. Lakin axı siz özünüz ruhanisiniz və bu iş lap ürəkdən can yandırırınız, zira, bu iş elə sizin sənətinizin özündən doğan və sizin

üzərinizə düşən vəzifələrin tərkibinə daxildir; belə olan surətdə nə üçün siz özünüz bu işdən yapışmırsınız və bu işi görməyi mənə təklif edirsiniz?”

Bu sözü eşidən kimi o, elə gedə-gedə cəld mənə tərəf çevrildi, hörmətlə baş əyib təzim etdi və dedi: “Məni açıqdan-açığa belə bir şərəfli və mömin işə dəvət etdiyinizə görə, ser, Allaha və sizə ürək-dən təşəkkür edirəm. Əgər siz bu işi öz üzərinizdən atır və mənə həvalə edirsinizsə, mən böyük bir məmnuniyyətlə qəbul edirəm və belə hesab edəcəyəm ki, bu, mənim başa çatdıra bilmədiyim çətin və uğursuz səfərimdəki bütün təsadüflərin və təhlükələrin əvəzində mənə verilən ən böyük və ləyaqətli mükafatdır. Amma, bir halda ki, bu işi mənim öhdəmə qoymaqla məni şərəfyab edirsiniz, sizdən kiçik bir xahişim var”. – “Nə xahişdir?” – mən soruşdum. “Siz Cüməni qoyun qalsın mənim yanımda və mənim sözlərimi onlara tərcümə etsin, çünki belə bir kömək olmasa, mən onlarla danışıq bilmərəm, onlar da mənimlə”.

O, bu xahişlə mənə elə lap bərk yerdən yaxalamışdı; Cümədən ayrılmağı mən heç ağılıma da gətirə bilməzdim – bir çox səbəblərə görə. O, mənə bütün səfərlərimdə müşayiət edirdi; o nəinki mənə çox sadıq, həm də mənə qəlbən bağlı idi, elə buna görə də mən qət etmişdim ki, əgər o, məndən çox yaşayası olarsa, buna daha çox ehtimal da var idi, onun gələcəyini əsaslı təmin edirəm. Sonra deyim ki, mən Cüməni protestantlıq ruhunda tərbiyə etmişdim, indi onu katolikliyə keçməyə məcbur etsələr, o lap çaşbaş qalacaqdır. Mən bilirdim, o, nə qədər ki, sağdır, heç bir zaman inanmaz ki, onun köhnə ağası kafirdir və əbədi əzab çəkməyə məhkum ediləcəkdir; bu, ən axırda, ümumiyyətlə, onun bütün görüşlərini və prinsiplərini vurub alt-üst edə bilər və o yazıq, yenə əvvəlki kimi, bützlərə sitayiş etməyə başlar. Buna görə də mən ruhaniyə dedim ki, Cümədən ayrılmaq mənim üçün, qətiyyənlə, arzu olunması bir iş deyil, həm də mən ona vəd etmişəm ki, heç bir zaman onu özümdən kənara buraxmayacağam və o da öz tərəfindən vəd edib və söz verib ki, əgər özüm onu kənar etməsəm, heç bir zaman mənə tərk etməyəcəkdir. Ruhani bundan, belə görünürdü, çox bərk pərt oldu; doğrudan da, belə bir şəraitdə onun bu adamlarla ünsiyyət yaradıb anlaşması üçün heç bir vasitəsi yox idi, çünki onların dediyini bu, bunun da danışdıqlarını onlar başa düşmürdü. Bu çətinliyi aradan qaldırmaq

üçün ona dedim ki, Cümənin atası ispanca bilir – o özü də bu dili başa düşürdü – və ona tərcüməçilik edər. Bu, ruhanini xeyli sakitləşdirdi və indi onu öz fikrindən əl çəkməyə məcbur etmək daha mümkün olası iş deyildi. O, adada qalmağı və vəhşiləri döndərüb xristianlaşdırmağı təcrübə etməyi möhkəm qət eləmişdi. Lakin tale bütün bu işlərin hamısını başqa və daha xoşbəxt bir cığıra saldı.

Sözümün bu yerində mən yenə ruhaninin birinci təklifini yada salıb həmin mətləbin üstünə qayıdaram. Biz ingilislərin yanına gələndə mən onları bir yerə yığıb başladım o barədə danışmağa ki, indiyə qədər onlar möminlərə və xristianlara yaraşmayan bir həyat tərzini keçiriblər, mənimlə birlikdə gəlmiş ruhani də elə bura çatan kimi buna diqqət yetirdi və hər şeydən əvvəl, soruşdu ki, bu adamlar evlidirlər, yoxsa subay. Məlum oldu ki, onlardan ikisi dul imiş, qalan üç nəfəri isə subay imişlər. Bunu biləndə, mən soruşdum ki, onlar bu qadınları necə qəbul ediblər və onları özlərinin arvadları adlandıırıblar, onlarla qanuni yolla evlənmiş olmadıqları halda, bir yerdə yaşayıblar və bu qədər də oğul-uşaq düzəldiblər. Onlar hamısı məhz mənim gözlədiyim kimi cavab verdilər – dedilər ki, onları nikahla evləndirə biləcək adam yox idi, onlar da valinin hüsurunda söz verib razılaşıblar ki, bu qadınları öz arvadları kimi saxlasınlar və onlar belə hesab ediblər ki, onların bu qayda ilə bağladığı nikah özü də ruhaninin bütün formal mərasim qaydalarını gözləyərək kəsdiyi kəbin kimi qanunidir.

Mən onlara dedim ki, şübhəsiz, Allaha məlumdur ki, bu qadınlar onların arvadlarıdır və onlar da öz vicdanları qarşısında borcludurlar ki, bu qadınlarla öz arvadları kimi rəftar etsinlər. Lakin bəşər həyatının qanunları başqadır və həmin qanunlardan istifadə edərək, onlar gələcəkdə bu bədbəxt qadınları və uşaqları ata bilirlər. Sonra mən əlavə etdim ki, onların niyyətlərinin təmizliliyinə və namusluluğuna nə qədər ki hələ əmin deyiləm, mən onlar üçün heç nə edə bilmərəm və əgər mənə təminat verib əmin etməsələr ki, bu arvadlara qanuni surətdə evlənəcəklər, onların bundan sonra da ər-arvad kimi bir yerdə yaşamalarına icazə verilməsini mən qeyri-mümkün hesab edəcəyəm.

Gözlədiyim kimi də oldu: Vill Atkins, deyəsən, bütün qalanların hamısının adından danışdı, o bildirdi ki, onlar öz arvadlarını həmvətənli qadınlardan az sevmirlər və onlar heç bir zaman öz arvadlarını

atmayacaqlar. Ruhani yanımda deyildi, amma bir qədər aralıda, yaxında dayanmışdı, mən, Atkinsi sınaqdan keçirmək üçün dedim ki, mənim yanımda ruhani var və əgər o, səmimi danışsın, həmin ruhani elə günü sabah onun da, onun yoldaşlarının da nikahlarını oxuyub, kəbinlərini kəsə bilər və ondan xahiş etdim ki, bu barədə fikirləşsin və qalan yoldaşları ilə də danışib məsləhətləşsin. Atkins etiraz etdi ki, şəxsən onun fikirləşməyə heç bir ehtiyacı yoxdur, lap elə indi nikahın oxunub, kəbinin kəsilməsinə razıdır və belə hesab edir ki, qalanların da hamısı eyni sözü deyəcəkdir. Biz bu söhbətdən sonra ayrıldıq. Mən ruhaninin yanına qayıtdım, Vill Atkins isə öz həmyerliləri ilə məsləhətləşməyə getdi. Mən hələ onların ərazisindən kənara çıxmamışdım ki, ingilislərin hamısı bir yerdə mənim yanıma gəldilər və dedilər ki, mənim təklifimi müzakirə ediblər və mənim yanımda ruhaninin olması xəbərini eşidib şadlandılar, mən nə vaxt istəsəm, onlar kəbin kəsdirib mənim arzumu yerinə yetirməyə hazırdırlar, çünki onlar öz arvadlarından, qətiyyəni, ayrılmaq istəmirlər və onları ən təmiz niyyətlə arvadlığa götürüblər. Mən onlara tapşırıdım ertəsi gün səhər yanıma gəlsinlər, o vaxtacan isə kəbin və evlənmək mərasiminin mənasını öz arvadlarına izah edib başa salsınlar ki, bu mərasimi yerinə yetirmək təkcə ədəb və mərifət qaydaları naminə yox, həm də onun üçün lazımdır ki, onların ərləri heç bir zaman və heç bir bəhanə ilə onları tərk edə bilməsinlər. Qadınlar mətləbin bu yerini çox asanlıqla dərk etmiş və çox da razı qalmışdılar. Ertəsi gün səhər ingilislərin hamısı bir yerdə mənim üçün ayrılmış binaya gəldilər. Ruhani burada onları gözləyirdi.

Ruhani onlara yanaşdı dedi ki, mən işin hər üzünü və indiki vəziyyətlərini ona başa salmışam; o, məmnuniyyətlə öz vəzifəsini yerinə yetirəcək və onları, mənim istədiyim kimi, evləndirəcəkdir, lakin, mərasimi yerinə yetirməzdən əvvəl, icazə istəyir ki, onlarla söhbət eləsin. Ruhani sözə başlayıb dedi ki, onların indiyə qədər keçirdiyi həyat dünyanın və cəmiyyətin nəzərində ədəb və mərifətdən kənardır və günahla doludur. İndi, gərək, onlar ya bu cür həyata son qoysunlar və arvadları ilə qanuni yolla evlənsinlər, ya da onlardan ayrılınsınlar; əlbəttə, onların evlənməyə razılıqlarının səmimi olduğuna o, qətiyyəni, şübhə etmir, lakin burada bir çətinlik meydana çıxır və heç bilmir ki, bunu necə aradan qaldırsın. Həmin çətinlik bundan ibarətdir ki, xristianların evlənməyi barədəki qanun

xristian məzhəbindən olan şəxslərin vəhşilərlə və büt-pərəstlərlə evlənmələrinə yol vermir. İndi isə vəziyyət elədir ki, bu arvadları döndərmək, xaçlayıb xristianlığı qəbul etdirmək üçün çox az vaxt qalır, həm də, ümumiyyətlə, bu qadınların indiyə qədər bir dəfə də olsun, İsanın adını eşitdiklərinə o şübhə edir və belə olan surətdə onları xaçlamaq mümkün deyildir. O eyni zamanda bu ingilislərin özlərinin də vəziyyətinə çox şübhəli baxır və hiss edir ki, onlar da pis xristianlardır və öz dinləri üçün heç bir şey göstərmirlər, Allahın və onun göstərdiyi yolun haqqında çox zəif təsəvvürləri var, elə buna görə də heç gözləmək olmaz ki, indiyə qədər onlar bu barədə öz arvadları ilə az-çox söhbət etmiş olalar; indi, gərək, ingilislər ona vəd etsinlər ki, öz arvadlarını xristianlığı qəbul etməyə inandırmaq üçün bütün bacarıqlarını sərf edəcəklər, imkan və qüvvələri dairəsində, arvadları öyrədəcəklər ki, onları xəlq etmiş Allaha, həm də xilaskar İsayə inanıb etiqad etsinlər. Belə bir vəd verilməsə, o kəbin kəsin onları evləndirə bilməz.

Bütün bunların hamısını onlar diqqətlə dinlədilər və mənə dedilər ki, bu centlmenin sözlərinin hamısı həqiqətdir, onlar özləri, doğrudan da, pis xristianlardır və din bərasində heç bir zaman öz arvadları ilə söhbət etməyiblər. Burada Vill Atkins sözarası dedi: “Axı siz özünüz də mülahizə edin, ser, biz onlara dini necə öyrədək? Axı biz özümüz heç nə bilmirik. Götürək o biri tərəfini, əgər biz onlarla Allah və İsa haqqında, göylər və cəhənnəm haqqında danışmağa başlasaydıq, onlar bizə gülər və soruşardılar ki, biz özümüz bütün deyilənlərin hamısına inanırıqmı? Əgər bu məqamda biz onlara desəydik ki, haqqında danışdıqlarımızın hamısına özümüz inanırıq, məsələn, inanırıq ki, xeyirxah və mərhəmətli adamlar göyə, pis və qəzəbli adamlar şeytanın yanına gedəcəklər, o halda onlar, əlbəttə, soruşardılar ki, yaxşı bəs biz özümüz bu iki yerdən hansına getmək niyyətindəyik – axı bunların hamısına inansaq da, biz yenə elə həmin hirsli və qəzəbli adamlar idik, arvadlar da bunu çox yaxşı görür və anlayırdılar. Onlarda dinə qarşı nifrət hissi oyatmaq üçün təkçə elə bu kifayətdir. Yox, ser, bilirsinizmi, əvvəl, gərək, adam özü dinçi olsun, sonra başqalarını öyrətməyə girişsin”. Mən dedim ki, elədir, Atkins, zənnimcə, sənin sözlərin ədalətlidir, hələ, əslinə baxsan, lap həddindən artıq ədalətli sözlərdir, sonra isə onun dediklərini ruhaniyə başa saldım, çünki o, söhbətin məğzini bilmək üçün səbirsizliklə

gözləyirdi. İşin nə yerdə olduğunu biləndə, ruhani: “Oho!” – deyib mənə müraciət etdi: “Ona deyin ki, əgər o, doğrudan da, indiyə qədərki bəd əməllərindən peşmançılıq çəkirsə, onun arvadına daha bundan yaxşı başqa bir müəllim lazım deyil, çünki yalnız özü səmimi peşmançılıq çəkən və tövbə edən adam başqalarını da tövbə etməyə öyrədə bilər. Qoy o özü tövbə etsin, belə edərsə, öz arvadına da başa sala bilər ki, Allah mövcuddur və onun kəraməti təkcə onunla qurtarmır ki, xeyirin də, şərin də əvəzini verir, o həm də kərimdir, rəhimdir, incikliyə görə intiqam almağı qadağan edir, o, rahimdir, səbri tükənməzdir, səxavətlidir və günahkarın ölümünü istəmir, onun istəyi budur ki, günahkar tövbə etsin və mömin kimi yaşasın. Allah çox zaman qəzəbli və pis adamların əməllərinə dözüür, səbir edir və hətta onların cəzasını son günə qədər saxlayır və bu son məqamda hərə öz əməllərinə görə payını alır; o biri dünyaya köçənə qədər möminlərin mükafat, günahkarların cəza almasının özü də Allahın və o biri dünyada həyatın varlığını sübut edən dəlildir. Bundan sonra isə o, ehmalca ayrı mətləbə, yəni ölülərin dirilməsi və qiyamət günündə məhşər ayağına çəkilmək barədəki təlimə keçə bilər. Qoy o özü tövbə eləsin, tövbədən sonra o, öz arvadı üçün ən əla müəllim olacaqdır”.

Mən ruhaninin bu sözlərinin hamısını təkrar Atkinsə dedim, o da mənə çox ciddi və diqqətlə dinlədi, asanlıqla başa düşmək olurdu ki, eşitdiy bu sözlərdən bərk həyəcanlanmışdır. Atkins dedi: “Bütün bunlar və bir çox başqa şeylər mənə əvvəl də məlum idi, lakin mən o dərəcədə həyasız deyildim ki, bunları öz arvadıma təbliğ edəm, çünki Allaha da və mənim vicdanıma da yaxşıca məlum idi ki, mən bu illər ərzində elə yaşamışam ki, guya, nə Allahın, nə də o biri dünyanın haqqında bir kəlmə də eşitməmişəm; işi bir az bərkə salsaydım, öz arvadım mənim əleyhimə şahid olardı. Belə bir vəziyyətdə tövbə etmək barəsində heç söhbət də ola bilməzdi! (O, dərinləndən bir ah çəkdi və gözləri yaşardı). Mənim işim bitibdir!”

Mən onun bu dediklərini kəlməkəlmə ruhaniyə tərcümə elədim. Bu xeyirxah və mömin adam da özünü ağlamaqdan saxlaya bilmədi, lakin tez özünü ələ aldı və mənə dedi: “Ona bircə sual verin: belə bir vəziyyət onu razı salırmı ki, tövbə məsələsində gecikibdir, yaxud bu peşmançılıq onu kədərləndirir, bəlkə, o istərdi ki, bu vəziyyət ayrı cür olaydı, hə?” – mən də elə Atkinsdən bu cür soruşdum, o

da həyəcanlı halda cavab verdi: “Bir adam ki, əbədi məhv olmaq təhlükəsi qarşısında qala, o, öz vəziyyətindən razı ola bilərmi?”

Mən onun dediyini ruhaniyə çatdıranda sifətinə dərin bir kədər çökdü və başını ehmalca yelləyərkən mənə tərəf çevrilib dedi: “İndi ki belədir, onu başa salın və inandırın ki, hələ gec deyil. İsa özü onun qəlbinə peşmançılıq hissi göndərib ruhunu xilas edər, bizə, İsanın xidmətçilərinə isə buyurulubdur ki, hər kəs sidq-dildən peşmançılıq çəkir və tövbə edirsə, həmişə və hər yerdə onlara, gərək, İsanın adından Allahın dərgahına istixarə edib, mərhəmət diləyək; deməli, peşman olub tövbə etmək heç bir zaman gec deyildir”.

Bunların hamısını mən Atkinsə dedim, o da diqqətlə qulaq asdı, amma ruhaninin onun yoldaşlarına müraciətlə başladığı sonrakı söhbətə heç qulaq asmadı və dedi ki, indi arvadı ilə danışmağa gedəcəkdir. O biriləri ilə söhbət edəndə məlum oldu ki, dini etiqad məsələsində bunlar lap cahil imişlər və onların bu vəziyyəti mənim öz keçmişimi yadıma saldı. Bir zaman mən atamın evindən qaçanda elə bunların günündəydim; amma onların heç biri yenə də söhbətdən boyun qaçırmadılar, hamısı da təntənəli surətdə vəd etdilər ki, gedib arvadları ilə danışacaqlar və onları döndərib xristianlaşdırmağa səy göstərəcəklər.

Bu vədi alandan sonra ruhani onlardan üç cütünü nikahlayıb evləndirdi, Vill Atkins isə öz arvadı ilə hələ gəlib çıxmamışdılar. Ruhani Atkinsin haraya getdiyini öyrənməyə çox can atırdı, o, mənə tərəf çevrilib dedi: “Yalvarıram, senyor, gedək baxaq görək, onlar haradadır; mən əminəm ki, o yazıq indi bir yerdə oturub, həqiqi Allahı tanımağı öz arvadına başa salır”. Mənə də elə belə gəlirdi, ikimiz bərabər getdik. Mən onun meşənin lap ortasından keçən xəlvəti bir cığırla apardım, bu yolu məndən başqa heç kim tanımırdı, burada ağaclar o qədər sıx idi ki, yarpaqların arasından baxanda ətraf, qətiyyən, seçilmirdi; meşənin bu yerində olanı isə kənarından görmək heç mümkün deyildi. Biz həmin bu cığırla gəlib meşənin kənarına çatanda gördük ki, Vill Atkins öz qarabəniz arvadı ilə kolun dibində oturub qızğın söhbət edirlər. Onları görəndə dayandım, məndən bir qədər geri qalmış ruhanini gözlədim, cüt oturub söhbət edən ər-arvadı ona göstərdim; biz xeyli dayanıb onlara tamaşa etdik. Biz gördük ki, kişi nə isə arvadına izah edir və əlini uzadıb gah günəşi, gah göyü göstərir, müxtəlif tərəflərə baxır, sonra torpağı,

dənizi, sonra özünü və arvadını, meşəni və ağacları göstərib işarələr edir. Bunu gören ruhani o saat dedi: “Görürsünüzmü, mənim sözlərim hədə getmədi; o indi arvadına din haqqında danışır – yaxşı baxın – indi o, arvada deyir ki, mənə də, səni də, göyü də, yeri də, meşəni də, ağacları da və i.a. hər şeyi Allah yaradıbdır”. – “Deyəsən, elədir, izah edir”, – deyə mən təsdiq etdim. Bu vaxt Vill Atkins sıçrayıb ayağa qalxdı, sonra diz çöküb iki əlini göyə tərəf qaldırdı; bu vəziyyətdə o, yəqin ki, nə isə deyirdi, lakin biz eşidə bilməzdik – onlar bizdən çox aralı idilər. Dizi üstə o, bir dəqiqəyə qədər qaldı və sonra yenə də arvadının yanında əyləşib, danışmağa başladı. Biz görürdük ki, qadın da çox diqqətlə qulaq asır, lakin arvadın bir cavab verib-vermədiyini biz görə bilmədik. Yazıq kişi diz çöküb əllərini göyə qaldıranda isə mən ruhaninin göz yaşlarının yanaqlarından necə süzülüb axdığını gördüm, doğrusu, mən də özümü ağlamaqdan güclə saxladım; lakin ikimiz də pərt olmuşduq, çünki onlardan çox aralı idik və onların danışdığından heç nə eşitmirdik.

Lakin yaxınlaşmaq da olmazdı, onlar duyuyq düşərdi, buna görə də dayanıb sözsüz də bizim üçün kifayət qədər aydın olan bu lal söhbətə axıra qədər tamaşa etməyi qərara aldıq. Necə ki demişdim, Atkins yenə də arvadının yanında əyləşib böyük bir qızgınlıqla danışdığına davam edirdi; iki-üç dəfə o, arvadını qucaqladı, dəsmalını cibindən çıxarıb onun gözlərini sildi, sonra yenə də incə bir tərzdə onu öpdü, bu incəlik Atkins üçün çox qeyri-təbii idi. Bu hərəkətlər bir neçə dəfə təkrar olundu, sonra o, yenə də sıçrayıb ayağa qalxdı və arvadın qolundan yapışib, qalxmağına kömək elədi; sonra arvadın əlindən tutub bir qədər kənara çəkdi; onlar ikisi də burada diz çökdü və iki dəqiqəyə qədər bu vəziyyətdə qaldılar.

Bu əhvalat on beş dəqiqə çəkdi; sonra onlar qalxıb uzaqlaşdılar, biz daha onları görə bilmədik. Vill Atkins öz arvadı ilə birlikdə gözdən itəndən sonra bizim daha elə bir işimiz yox idi ki, burada qalaq, biz də öz yolumuzla geri döndük; qayıdıb gələndə gördük ki, onlar ikisi də evin yanında dayanıblar, içəri çağırılmalarını gözləyirlər. Atkinsi içəri çağırıb sorğu-suala başladım. Burada mən başa düşdüm ki, ruhaninin sözləri Atkinsə çox dərin təsir edib onu lap sarsıtmışdı – yeri gəlmişkən, onu da deyim ki, burada bir şey də aydınlaşdı, sən demə, Atkins özü də elə bir ruhaninin oğlu imiş – və indi arvadını tamam-kamal başa salıb, xristianlığı qəbul etməyə

hazırlamışdı. Cavan qadın bu işə elə ürəkdən sevinirdi və bu etiqad məsələsini elə dərk eləmişdi ki, bu, bizim üçün lap təəccüblü idi və bunu nəinki təsvir eləmək, hətta xəyala gətirmək də çətindir. Qadın öz xahişi ilə xaçlandı və sonra ruhani onların nikahını oxuyub evləndirdi. Mərasim başa çatandan sonra ruhani Vill Atkinsə müraciət edib mehribanlıqla onu başa saldı ki, bu xeyirxah və təmiz əhvali-ruhiyyəni həmişə gözləyib saxlasın və öz həyatını qətiyyətlə dəyişib yeniləşdirsin.

Amma iş bundadır ki, ruhani bu əhvalatla kifayətlənmək istəmirdi və otuz yeddi vəhşini döndərib xristian etmək barəsində düşüncəyə düşdü, elə bunun naminə ruhani bu adada qalmağa da razı idi. Lakin mən onu bu fikirdən əl çəkməyə razı saldım, izah etdim ki, əvvələn, onun bu fikrinin birdən-birə həyata keçirilməsi mümkün deyildir, ikincisi, bəlkə də, mən işi elə qura bildim ki, ruhani burada olmasa da, həmin məsələ həll edilsin.

Adadakı bütün işləri, beləliklə, qurtarıb gəmiyə qayıtmaq istəyirdim ki, aclıq çəkmiş gəmidən bizim yanımıza keçmiş və öz yanımcə sahilə çıxartdığım yeniyetmə oğlan gəlib xəbər verdi ki, o da iki nəfərin elçiliyini eləyib və bu ümiddədir ki, mən həmin məsələyə etiraz etmərəm; həm də evlənmək istəyənlərin ikisi də xristian olduğuna görə arzu edir ki, ruhaninin də burada olmağından istifadə edərək, mən çıxıb getməmiş, elə indicə onların da nikahı oxunsun. Bu iki nəfərin kim olduğu məni çox maraqlandırdı; məlum oldu ki, evlənmək istəyənlər “əлиндən hər iş gələn” Cek və onun qulluqçusu Susannadır. Onların adlarını eşidəndə mən həm təəccübləndim, həm də xoşhal oldum: doğrudan da, onlar bir-birinə yaraşır. Adaxlının necə oğlan olduğunu bir az əvvəl təsvir etmişəm, gəlin haqqında isə demək lazımdır ki, o, namuslu, təvazökar, düşüncəli və din-dar qız idi, o qədər də sadədil deyildi, üzdən qəşəng idi, səlis danışır, sözü yerinə salmağı bacarırdı, cəld idi, evdar idi, əla təsərrüfatçı idi, sanki, adadakı bütün təsərrüfatı idarə etmək üçün yaranmışdı. Onları da elə həmin gün evləndirdik. Mən gəlinə atalıq edirdim və cehiz olaraq ona adada bir parça torpaq ayırdım. Mən adadakı o biri adamlar üçün də müəyyən qədər torpaq ayırdım, tutulmamış qalan torpağı isə özüm üçün xüsusi mülkiyyət elan etdim. Adadakı vəhşilərə gəldikdə onların da bir qismi torpaq sahəsi aldı, qalanları isə ağların yanında xidmətçi oldular.

Bu yerdə yadıma düşdü ki, mən ruhaniyə söz vermişəm işi elə qurum ki, o, burada olmasa da, vəhşilərin dönüb xristianlaşması baş tutsun. Buna görə də ruhaniyə dedim ki, o iş də, görünür, qaydasına düşür; vəhşilər burada xristianların arasına yayılıblar və əgər hər bir xristian zəhmət çəkib öz əlinin altında olan vəhşilərlə məşğul olsa, ümidvaram ki, çox yaxşı nəticə verər. Bizimkilərin hamısı bu işə səy göstərməyə söz verdi. Vill Atkinsin evinə gələndə mən sorğu-suala vaxt sərf etmədən cəld əlimi cibimə salıb öz Tövratımı çıxartdım və Atkinsə uzadıb dedim: “Budur, mən sənə köməkçi gətirmişəm, əvvəllər, yəqin, belə köməkçinin olmayıb”. Atkins elə heyran olmuşdu ki, bir müddət o heç danışıq da bilmədi, sonra özünə gəlib, kitabı iki əli ilə ehtiyatla götürdü və arvadına tərəf çevrilib dedi: “Bax, əzizim, mən sənə demədimmi Allah göydə olsa da, yenə bizim bütün danışdıqlarımızı eşidə bilər? Biz səninlə kolun dibində diz çöküb əllərimizi göyə qaldıranda, bax, mən həmin bu kitab üçün ibadət edirdim. Allah da bizim sözumüzü eşidib, indi həmin kitabı bizə göndəribdir”. O, elə ürəkdən şadlanır və elə bir qızğınliqla Allaha təşəkkür edirdi ki, uşaq kimi gözlərindən axan yaş yanaqlarından üç cərgə süzülürdü. Onun arvadı da heyrət içində idi və əməlli-başlı inanmışdı ki, bu kitabı, doğrudan da, Allah onun ərinin xahişi ilə göndəribdir. Doğrudur, əslinə baxsan, elə belə idi, amma o zaman, zənnimcə, o qadını lap inandırmaq olardı ki, bu kitabı göydən xüsusi bir mələk gətirib təqdim edibdir.

Mən adada işləri nə sayaq yoluna qoyduğuma qayıdıram. Mən sökülmiş hissələrdən ibarət qayıq gətirdiyimi bizimkilərə deməmişdim və bu qayıq onlar üçün qoyub getmək niyyətində olduğumu da bilmirdilər; çünki mən bu böyük qayıq yığıb bəndləyərək onlar üçün qoyub getsəydim, ilk narazılıq düşən kimi adadakı adamlar bir-birindən ayrılar, bir qismi çıxıb gedər və bir qismi adada qalardı; yaxud belə ola bilərdi ki, adadakı adamlar dənizlərdə quldurluğa başlar, adanın özü isə mənim arzu və xəyal etdiyim kimi təvazökar və mömin adamların məskəni yox, çirkin quldur yuvasına çevrilərdi. Elə bu səbəbə görə mən hər ehtimala qarşı ələ keçirmiş olduğum iki mis topu – eləcə də gəminin yuxarı göyertəsindən götürdüyüm iki o biri topu da – bizimkilərə bağışlamadım. Mən belə hesab etdim ki, hər kəs onların üstünə hücum etsə, adanı qorumaq və özünü müdafiə üçün onların kifayət qədər silahı vardır, lakin mən,

qətiyyənlə istəmirdim ki, onları hücum etməyə qızısqırdım, özgə yerlərə gedib başqalarının üzərinə basqın etmək üçün onları silahlandırdım və təhrik edəm. Elə buna görə də mən həmin qayıqdan və toplardan onların öz xeyrinə, lakin başqa yolla istifadə etməyi qərara aldım.

İndi adada daha mənim görülməsi bir işim qalmamışdı. İyirmi beş gün adada qonaq qaldıqdan sonra, orada hər şeyi yaxşı vəziyyətdə və bizim adamların da hamısını sağ-salamat qoyub, mayın 5-də yenidən gəmiyə mindim. Adadakı adamların hamısı mənim geri qayıtmağımı gözləyəcəkdi, buna görə də mən vəd etdim ki, fürsət düşsə, Braziliyadan onlara bir çox faydalı şeylər, məsələn, bir neçə baş qoyun, donuz və inək göndərəm. İngiltərədən götürdüyüm yanı buzovlu iki inək ot olmadığından yolda kəsilmişdi.

Sabahısı gün adanın sakinləri ilə vidalaşdıq, beş topdan yayılım atəşi açdıq, yelkənləri qaldırıb yola düşdük və iyirmi iki gündən sonra Braziliyanın Bütün Müqəddəslər körfəzinə daxil olduq; yolda diqqəti cəlb edə bilən qəribə heç nəyə təsadüf etmədik, bircə şeydən başqa: səfərimizin üçüncü günü, axşamtərəfi, sakit havada gördük ki, dənizin üzü sahil tərəfdən nə isə qara bir şeylə örtülmüşdür, amma bunun nə olduğunu kəsdirə bilmədik. Amma bir azdan sonra bizim bosman dor ağacındakı yoğun iplərlə bir qədər hündürə qalxıb, müşahidə borusu ilə o tərəfə baxanda qışqırdı ki, görünən qoşundur. Mən anlaya bilmədim ki, “qoşun” sözü altında o, nəyi nəzərdə tutur və qızısqıb ona dedim ki, axmaqsan, yaxud nə isə buna bənzər bir söz işlətdim.

Bosman dedi: “Qəzəblənməyin, cənab, bu, doğrudan da, qoşundur, hələ deyim ki, oradakı tamam bir donanmadır. Orada, zənnimcə, minə qədər qayıq var. Buyurub siz özünüz də baxa bilərsiniz; onlar avarla gəlirlər və sürətlə bizə yaxınlaşırlar. Qayıqlar adamlarla doludur”.

Mən bir az çəşib özümü itirdim. Mənim qardaşoğlum da qorxuya düşmüşdü, çünki yerlilərin haqqında adada elə dəhşətli şeylər eşitmişdi ki, indi heç bilmirdi nə etsin. İki-üç dəfə kəkələyib ağzından qaçırdı ki, bizim hamımızı, yəqin, yeyəcəklər. Etiraf edim ki, hava sakit olduğundan və dənizdəki güclü axın bizim gəmini sahilə tərəf çəkib apardığından, mən bu işin daha pis nəticə verəcəyini gözləyirdim. Bununla belə, mən ona yenə də məsləhət gördüm ki,

qorxmasın və məlum olsa ki, biz vəhşilərlə mütləq vuruşmalıyıq, dərhal lövbər salıb gəmini dayandırınlar.

Hava hələ də sakit idi, vəhşilər isə sürətlə bizə yaxınlaşdılar. Mən əmr verdim ki, lövbəri salsınlar və bütün yelkənləri yıqsınlar, qayıqları endirsinlər, birini burun tərəfdən, o birini də dal tərəfdən gəmiyə bağlasınlar, avar çəkənlərin hamısı öz yerlərini tutub gözləsinlər, görək nə olur. Mən bunu ona görə etdim ki, qayıqlardakı adamlar ipləri və su ilə dolu vedrələri hazır saxlasınlar və əgər vəhşilər gəmini odlayıb yandırmağa cəhd göstərsələr, baş verəcək yəqini tez söndürə bilsinlər. Bu ehtiyat tədbirlərini görəndən sonra gözləməyə başladım, onlar da tezliklə gəlib bizə yaxınlaşdılar. Xristianlar, yəqin ki, heç bir zaman bundan da iyrenc bir tamaşa görməmişdilər. Mənim köməkçim müşahidə borusu ilə baxanda vəhşilərin sayı barədə çox səhv eləmişdi. Onlar bizə yaxınlaşanda, sayıb gördük ki, vəhşilərin qayıqları yüz iyirmi altıdan artıq deyildir. Qayıqların bəzində on altı-on yeddi, bəzilərində bundan da bir az çox, bir neçəsində isə az – altı, yaxud yeddi adam var idi.

Bizə yaxınlaşanda onlar, deyəsən, gəmini yaxından görüb hey-rətlənmiş və bir qədər də şaşırmışdılar. Bununla belə, onlar cəsarətlə gəminin lap yaxınlığına gəlib çıxmışdılar, sanki, bizi mühasirəyə almaq istəyirdilər. Lakin biz aşağıda qayıqda əyləşən adamlarımıza əmr edib tapşırıdım ki, onları həddindən çox yaxına buraxmasınlar. Elə bu əmr, bizim istəyimizdən asılı olmayaraq, döyüş üçün bəhanə oldu. Vəhşilərin beş və ya altı qayığı bizim barkasa xeyli yaxınlaşanda, bizimkilər əlləri ilə işarələr edib onları başa saldılar ki, geri çəkilsinlər. Vəhşilər bunu çox gözəl başa düşdülər və geri çəkildilər, amma geri çəkildə oxları bizim üzərimizə dolu kimi yağdırdılar. Əlliye qədər ox gəlib gəmiyə düşdü, bizim dənizçilərdən biri də bərk yaralandı. Mən bizimkilərə qışqırıb dedim ki, məbada səhv edib atəş açalar, elə həmin dəqiqə biz barkasa bir neçə taxta uzatdım, daldalanmaq üçün dülgər həmin taxtalardan lövhələr düzəltdi ki, əgər vəhşilər yenidən ox atmaq xəyalına düşsələr, qayıqdakılar bu lövhələrin dalına sığınıb qorunsunlar.

Yarım saatdan sonra onlar bütün donanmalarını geri qaytarıb, arxa tərəfdən bizim gəmiyə yanaşdılar. Burada mən baxıb gördüm ki, bu vəhşilər mənə köhnədən tanışdırlar, lap bir zaman dəfələrlə vuruşmalı olduğum vəhşilərin tayıdırlar. Bir qədər gözləyəndən

sonra onlar dənizə tərəf çəkildilər, orada bizim gəmi boyu cərgələndilər və böyür tərəfdən o qədər yaxına gəldilər ki, lap səsimizi də eşidə bilərdilər. Mən bizimkilərə əmr etdim ki, dalda yerdə dayanınlar və gəmidəki bütün topları doldursunlar. Amma vəhşilər səsimizi eşidə biləcək dərəcədə lap yaxına gəlmişdilər, mən Cüməni göyertəyə göndərdim ki, gedib öz dillərində vəhşilərdən soruşsun, görək onlara nə lazımdır. Vəhşilərin onu başa düşüb-düşmədiyini bilmirəm, amma Cümə öz dilində onlara tərəf səslənib sualı verə-verməz, bizim gəmiyə ən yaxın dayanmış qayıqdakı vəhşilərdən altısı bir qədər geri çəkildi və arxalarını bizə tərəf çevirib elə bir əda ilə dayandılar ki, elə bil, bizi öz çılpaq bədənlərini öpməyə çağırır və ələ salırdılar... Başa düşə bilmirdik bu nədir: vəhşilər bizə meydan oxuyurdu, yoxsa bizi təhqir edirdilər; bəlkə də, onlar bu hərəkətləri ilə özlərinin bizə olan nifrətini ifadə edir, həm də hücumu hazırlamaq üçün öz adamlarına işarə verirdilər. Hər halda, Cümə onların ox atacağını qışqırıb bizə deyən kimi, üç yüzə qədər ox onun üzərinə yağdı – vəhşilərin hamısı onu nişan almışdı – və mənim bütün təəssüflərimə rəğmən yazıq Cümə oradaca öldürüldü. Üç ox o bədbəxti möhkəm tutmuşdu, əlavə üç ox da yan-yörəsinə sancılmışdı: vəhşilər oxu çox sərrast atmışdılar!

Öz köhnə xidmətçimi, yalqızlıqda keçirdiyim o əzəblı günlərdə mənə yoldaşlıq etmiş adamı itirdiyimə görə o qədər qəzəblənmişdim ki, əmr verdim topların altısını xırda, dördünü isə iri qırma ilə doldurub birdən atəş açsınlar. Onlar, əlbəttə, bütün ömürlərində belə bir qonaqlıq görməmişdilər.

Biz toplardan atəş açanda, onlarla bizim aramızdakı məsafə əlli səjəndən də az idi. Mən onlardan nə qədər adamın öldüyünü və yaralandığını deyə bilmərəm, amma burası var ki, mən ömrümdə bu cür dəhşət və qarğışlıq görməmişdim. On üç, yaxud on dörd qayıq parçalanıb çevrilmişdi, içindəki adamlar isə suda üzürdülər. Qalanları isə dəhşətdən özlərini itirmişdilər, qayıqları bizim top atəşi ilə parçalanıb çevrilən yoldaşlarını özbaşına qoyub qaçır, canlarını qurtarmağa tələsirdilər. Buna görə də mən belə zənn edirəm ki, vəhşilərdən xeyli adam tələf olmuşdu. Vəhşilər qaçıb gedəndən bir saat sonra bizimkilər onlardan sağ qalmış bir nəfərini dartıb sudan çıxartdılar, qalan vəhşiləri isə bir daha görmədik. Elə həmin günün axşamı külək başladı; biz lövbəri yığdıq, yelkənləri qaldırdıq və Braziliyaya yollandıq.

Dənizdən çıxarılan vəhşi əsir elə kəderli idi ki, nə bir şey yemək, nə də danışmaq istəmirdi. Biz hamımız belə zənn edirik ki, o, yəqin, acından öləcəkdir. Mən əmr elədim ki, əsiri götürüb barkasa keçirsinlər və özünü də başa salsınlar ki, əgər danışmasa, onu yenə də sudan çıxartdıqları yerə aparıb orada dənizə salacaqlar. O, yenə də inad edib bir kəlmə də danışmamışdı, belə olduqda, bizim dənizçilər doğrudan da, onu dənizə tullayıb geri dönürlər. Bu zaman vəhşi işi belə görüb barkasın dalınca üzür – üzməyinə isə söz yox idi, balıq kimi üzürdü – və öz dilində bizimkilərlə danışmağa başlayır, bizim matroslar isə onun dediklərindən bir kəlmə də başa düşmürlər. Nəhayət, bizimkilər yenə onu dartıb qayığa mindirirlər, o vaxtdan vəhşi əsir düzəlib və ipə-sapa yatmağa başlayıb.

Bizim dənizçilər tezliklə ona ingiliscə danışmağı öyrətdilər, o nağıl elədi ki, vəhşilər öz kralları ilə birlikdə böyük vuruşmaya gedirdilər. Kral barədə danışanda, biz ondan soruşduq ki, cəmi neçə kral var idi? O dedi ki, orada cəmi beş qəbilə var idi və hamısı iki ayrı qəbilə ilə vuruşmağa gedirdi. Biz soruşduq ki, bəs onlar nəyə görə gəlib bizə yanaşdılar? O dedi: “Onlar böyük və qəribə gəmiyə tamaşa etmək istəyirdilər”.

İndi, əziz oxucu, mən burada sonuncu dəfə öz bədbəxt xidmətçim Cüməni xatırlamalıyam – yazıq və mehriban Cüməni! Biz ona təntənəli dəfn mərasimi düzəlttik – tabuta qoyduq, dənizə salladıq və on bir topdan yaylım atəşi açıb onunla vidalaşdıq. Dünyada ən nəcib, ən sədaqətli, düzgün və namuslu bir nökrin həyatı bu cürə başa çatdı.

Külək yaxşı əsirdi, biz də Braziliyaya gedirdik, təxminən, on iki gündən sonra cənub en dairəsinin altıncı dərəcəsinə biz qurunu uzaqdan gördük; bu yer Amerikanın bu hissəsinin şimal-şərq qurtaracağı idi. Dörd gün də biz sahilqabağı cənub-şərq tərəf getdik, Müqəddəs Avqustin burnunu hərlənib keçdik və üç gündən sonra Bütün Müqəddəslər körfəzində lövbər salıb dayandıq. Bu körfəz həmin yer idi ki, bir zaman mən bu yerdə zəncilərin əsirliyindən xilas olmuşdum.

Sahillə əlaqə yaratmaq mənim üçün çox çətin başa gəldi. Nə mənim orada çox böyük təsir dairəsinə malik olan şərikim, nə mənim plantasiyanı idarə edən tacirlər, nə də mənim çox qəribə vəziyyətdə xilas olub adada tək-cə yaşamağım barədə hamının eşitdiyi

söz-söhbət sahilə çıxmağıma icazə verilməsinə kömək eləmədi. Amma şərikim birdən xatırladı ki, mən bir zaman müqəddəs Avqustin monastırının və həmin monastırın köməyiylə dolanan yoxsulların xeyrinə monastırın başçısına beş yüz luidor ianə vermişəm. Bu məsələ yadına düşən kimi şərikim monastıra gedib oranın indiki başçısını tapır və onu dilə tutur ki, getsin qubernatorun yanına, mənim kapitanla və mülahizəmə görə seçəcəyim əlavə bir nəfərlə birlikdə, səkkiz dənizçinin müşayiəti ilə sahilə çıxmağıma icazə verməyi xahiş etsin, bu şərtlə ki biz gəmidən sahilə heç bir yük və mal adlatmayacaq və xüsusi icazə olmadan gəmi heyətindən də əlavə heç kimi özümüzlə bərabər sahilə keçirməyəcəyik.

Sahil gözətçiləri elə diqqətlə baxır və müşahidə edirdilər ki, mən gəmidən heç nə boşalda bilmirdim, buna görə də iki tay parçanı mən çox böyük çətinliklə düşürüb sahilə apara bildim: bu taylarda çox zərif mahud, kətan və digər yaxşı ingilis malları var idi, bunları mən öz şərikimə hədiyyə gətirmişdim. Şərikim, həqiqətən, nəcib və səxavətli adam idi, hərçənd, o da elə mənim kimi əvvəlcə xırda işlərdən başlamışdı. Mənim ona bir şey hədiyyə edib-etməyəcəyimi şərikim bilməsə də, özü məni qabaqladı, təzə ərzaqdan, şərab və şirin şeylərdən ibarət hədiyyəni mənim üçün birbaşa gəmiyə göndərdi; onun qoyduğu bir qədər tütünü, üç və ya dörd qəşəng qızıl medalı da hesab eləsək, bütünlükdə bu hədiyyənin dəyəri otuz moydordan artıq olardı. Elə mənim hədiyyələrimin də qiyməti bundan aşağı deyildi. Bu hədiyyənin içində, yuxarıda dediyim kimi, zərif mahud, ingilis malları, krujevaları və nazik Holland kətanı var idi. Bundan əlavə, başqa məqsədlə işlədilmək üçün yüz funt sterlinqə alınmış o biri malları da şərikimə təhvil verdim və ona tapşırıdım ki, mənim koloniyam üçün İngiltərədən gətirdiyim qayıqları yığıb quraşdırsın ki, həmin qayıqlarda mənim plantasiyama müxtəlif ehtiyat şeyləri göndərmək mümkün olsun.

O, fəhlə tutdu və çox qısa bir müddətdə qayıqların hamısını yığıb quraşdırdı; bu işə cəmi bir neçə gün lazım oldu, çünki hissələrin hamısı hazır gəlmişdi. Kapitana da mən elə aydın və dəqiq təlimat verdim ki, daha gedib adanı tapmaya bilməzdi. Doğrudan da, o gedib adanı tapmışdı, bunu sonralar şərikim mənə bildirdi. Tezliklə biz qayıqları mənim koloniyama göndəriləsi mallarla az miqdarda yükləyib doldurduq, sahilə çıxanda məni müşayiət etmiş

dənizçilərdən də biri elə həmin bu qayıqlardan birində adaya gedib həmişəlik orada qalmaq arzusunda olduğunu bildirdi, bu şərtlə ki mən başçı ispanın adına xüsusi məktub yazam və xahiş edəm ki, tarla üçün kifayət edəcək həcmdə ona torpaq parçası ayırsın, mən isə onu paltarla və əkinçiliyə lazım olan alətlərlə təmin edəm. O dedi ki, əkinçiliyi yaxşı bilir, çünki Merilənddə plantasiya saxlayıb, özü də ovçudur, vəhşi öküz ovuna çıxarmış. Mən onu arzu etdiyi hər şeylə təmin etdim, əsir götürdüyümüz vəhşini də ona xidmətçi verdim, başçı ispana da yazdım ki, lazım olan hər şeydən müvafiq qaydada onun üçün də pay ayırıb versin.

Biz bu dənizçini təchiz edib yola hazırlayanda köhnə şərikim mənə dedi ki, onun plantasiya işlərindən başı çıxan braziliyalı bir tanış var, çox hörmətli adamdır, lakin iş elə gətirib ki, kilsə hakimlərinin gözündən düşüb və ruhanilər ona qəzəbləniblər, indi də inkvizisiyanın qorxusundan gizlənməyə məcbur olubdur. Bu adam, şərikimin dediyinə görə, çox şad olardı ki, arvadı və iki qızı ilə birlikdə buradan qaçıb xilas olaydı. Əgər mən onları adaya buraxmağa razılıq versəm, o halda şərikim özü onları kiçik bir kapitalla təmin etməyi öhdəsinə götürərdi, çünki inkvizisiya bu ailənin bütün müxəlləfatını və varidatını müsadirə edibdir. Mən bu təklifə dərhal razı oldum və onları da öz ingilisimə qoşdum. Qayıq dənizə çıxmağa hazır olana qədər biz bu adamı öz arvadı və qızları ilə birlikdə bizim gəmidə gizlədib saxlayırdıq. Qayıq körfəzdən çıxanda isə biz onları da gəmidən qayığa keçirtdik (onların şeyləri qayığa özlərindən də qabaq yollanmışdı).

Bizim dənizçi bu yeni yoldaşından çox razı idi. Onlar şəkər qamışını əkib-becərmək üçün lazım olan bütün zəruri alətləri, həmçinin şəkər qamışı qələməsi götürdülər – qələm eləməyi portuqaliyalı yaxşı bilirdi. Koloniyadakılar üçün mən qayıqda üç sağmal inək, beş dana, iyirmi ikiyə qədər donuz – onlardan ikisi boğaz idi – iki madyan və bir aygır göndərdim.

Mənim ispanların üçün, necə ki onlara vəd etmişdim, portuqaliyalı qadınları dilə tutub, adaya getməyə razı saldım, ispanlara da yazdım ki, bu qadınlara evlənsinlər və onlarla yaxşı rəftar eləsinlər. Mən daha çox qadını dilə tutub adaya getməyə razı sala bilərdim, lakin buna ehtiyac yox idi, bilirdim ki, adaya gedən o bədbəxt portuqaliyalı qaçqının özünün iki qızı var, evlənməyə ehtiyacı olan ispan

isə adada cəmi beş nəfər idi. Qalanları evli idi, hərçənd ki, onların arvadları başqa yerlərdə idilər.

Mənim qayıqla göndərdiyim yükün hamısı salamat gedib adaya çatmışdı və adanın sakinləri buna hədsiz dərəcədə sevinmişdilər, səbəbi də, yəqin ki, hər kəsə aydındır. Əgər sayı xeyli artmış balaca uşaqları hesab eləməsək, indi adadakı əhəlinin sayı altmış, yaxud yetmiş nəfərə qədərdir. Mən İngiltərəyə qayıdanda gördüm ki, adadakıların hamısından mənim adıma məktub gəlir; bu məktublar qayıq Braziliyaya qayıdanda göndərilmişdi, oradan da Lissabon təriqi ilə yola salınmışdı.

Mənim ada haqqında hekayətim burada qurtarır; daha o barədə danışmayacağam, xatirələrimi axıra qədər oxumaq niyyətində olanlar da ada ilə vidalaşmalıdır. Bundan sonra nağıl edəcəyim əhvalatlardan isə onlar görəcəklər ki, bu qoca kişi yenə də öz dəlisov hərəkətlərini davam etdirir, nə özünün və nə də özgələrinin başına gələn müsibətlər onu ağıllandırmamışdır, qırx il ehtiyac və ümitsizliklə keçən ömür onun qızgınlığını yatırır, ehtiraslarını soyutmamışdır, nə ələ keçirdiyi hədsiz var-dövlətdən razı qalmış, nə də rast gəldiyi misli-bərabəri olmayan fəlakət və imtahanlar onu sakitləşdirməmişdir.

Məsələn, təsəvvür edin ki, əlindən heç bir xəta çıxmayan, heç bir cinayət etməyən bir adam birdən birə Nyuçet həbsxanasına gedir və qapıçıdan xahiş edir ki, onu həbsxanaya salıb orada öldürsünlər; sərbəst gəzib dolaşan azad bir adamın bu cür hərəkət etməyə nə dərəcədə ehtiyacı varsa, mənim də Qərbi Hindistana getməyə bir o qədər ehtiyacım var idi. Əgər mən İngiltərədə kiçik bir gəmi tapıb birbaşa adaya getsəydim, gəmini də adanın sakinləri üçün lazım olan zəruri yüklə doldursaydım, əgər mən adanı öz mülküm elan edib yalnız təkcə İngiltərəyə tabe olmaq şərti ilə adanın idarəsi üçün gedib patent alsaydım – belə bir patenti isə mən, şübhəsiz, ala bilərdim – əgər bu saydıqlarımı etsəydim və özüm də bir-dəfəlik adaya köçüb orada qalsaydım, onda, heç olmasa, demək olardı ki, bəli, mən ağıllı adamam və özüm də düzgün hərəkət etmişəm. Lakin özbaşına sərgərdan gəzib-dolaşmaq havası hələ də başımdan çıxmamışdı, öz xeyrimi bütünlüklə unutmuşdum, mən öz ələməmdə xəyala dalır və yalnız onunla təsəlli tapırdım ki, adaya köçürüb orada yerləşdirdiyim adamlara lazım olan atalıq qayğısını

göstərmişəm, ən qədim patriarxal zamanın hər hansı bir monarxi kimi öz səxavətli əllərimlə onlara bol-bol xeyirxahlıq etmişəm. Həm də bu səxavəti göstərəndə, bu xeyirxahlığı edəndə hər hansı bir hökumətin və ya xalqın mənafeyi naminə hərəkət etməmişdim, heç bir padşahi mən özüm və öz adamlarım üçün hökmdar saymırdım, adadakı adamları bu və ya digər millətə mənsub təbəədə hesab etmirdim, hətta, adaya indiyə qədər ad da verməmişdim, mən buranı necə görmüşdümsə, elə həmin vəziyyətdə də qoyub getmişdim, bu ada və onun əhalisi məndən savayı, heç kimə məxsus və tabe deyildi. İkinci dəfə adanı tərk edəndən sonra mən daha oraya qayıtmadım; adadan son xəbərləri mən şərikinin göndərdiyi və yazdığı vaxtdan beş il sonra gəlib çatan məktubdan öyrəndim. Belə məlum oldu ki, adadakıların yaşayışı bir o qədər də yaxşı deyil, uzun müddət orada qalmaqdan tənğişib diltor olublar, Vill Atkins vəfat edibdir, beş nəfər ispan da adadan köçüb gediblər, qalanlar isə təkidlə şərikindən xahiş ediblər ki, mənə məktub yazıb onlara verdiyim vədi xatırlatsın, yəni onları adadan apardırım, heç olmasa, nə qədər ki ölməyiblər, bəlkə, sonuncu dəfə öz vətənlərini görmək onlara qismət olsun.

Lakin mən elə halda deyildim ki, belə şeylər qulağıma girsin; səyahət azarım yenə də qalxmışdı, ən təhlükəli səfərlər haqqında düşüncüdüüm və hər kəs sonra başıma nələr gəldiyini bilmək istəyirsə, o da gərək mənimlə birlikdə səfərə çıxıb gəzsin, ağılsız və təhlükəli sərgüzəştlərimdəki müsibətlərin şahidi olsun.

Mənim tutduğum işlərin ağıllı və ya axmaq olduğu barədə burada geniş söz-söhbət açmağın yeri deyildir. Qısa budur ki, mən yeni bir səyahətə çıxmağı qərarlaşdırmışdım və çıxdım da. Bu mətləbə yalnız onu əlavə edib deyim ki, mənim mərhəmətli və sadıq mömin dostum olan ruhani burada məndən ayrıldı, Lissabona getməyə hazırlaşan bir gəmiyə keçmək üçün məndən icazə istədi, özü də sözarası dedi ki, onun heç bəxti gətirmir, heç bir səyahəti axıra qədər başa çatdırı bilmir. Elə yaxşı ki, onunla getmədim, əgər ona qoşulub getsəydim, mən sonra bir çox işlər üçün Allaha minnətdar olub öz şükranlığımı bildirə bilməzdim, siz isə, oxucum, *Robinzon Kruzonun səyahət və Macərəlarının* ardını oxumaqdan məhrum olardınız. Elə buna görə də, vaxtdır, öz-özünü əbəs yerə danlamaqdan əl çəkmək və hekayəti davam etdirmək lazımdır.

Braziliyadan biz yola düşüb Atlantik okeanı düz keçdik və bir-başə Ümid burnuna tərəf üzldük və sağ-salamat gedib oraya çatdıq, yolda arabir fırtına və əks istiqamətdə əsən küləklə də üzleşdik. Amma, hər halda, demək olar ki, qəzavü-qədər daha məni dənizlərdə izləmərdi; başıma gələn fəlakətli hadisə və sərgüzəştlərin hamısı indi məni quruda haqlayırdı. Ümid burnunda biz təzə içməli su ehtiyatı götürmək üçün nə qədər vaxt lazımdırsa, elə o qədər dayandıq. Sonra oradan Koromandelsk sahillərinə tərəf yollandıq, amma oraya çatmamış, yolüstü Madaqaskar adasına yanaşdıq, onu da deyim ki, adanın yerli əhalisi əvvəl günlər bizi çox sevinclə qarşıladı. Bir neçə bıçaq və qayçıya, buna bənzər başqa gərəksiz xırım-xırda şeylərə onlar bizə on bir yaxşıca yedizdirilib kökəldilmiş öküz verdilər. Amma bir dəfə axşam-tərəfi biz yenə həmişəki kimi, sahilə çıxanda yerli əhalidən böyük bir dəstə bizi dövrələdi, onların sayının çoxluğu bizə qeyri-adi göründü, amma özlərini sakit aparırdılar, bizə də çox dostcasına yanaşırdılar; biz ağacların budaqlarından özümüzə koma düzəlttik və gecəni sahilə qalmaqı qərara aldık. Nədənsə, bilmirəm, bu çılpaq quru yerdə qalıb gecələmək heç mənim ürəyimcə deyildi, buna görə də keçib qayıqda gecələməyi mən daha üstün tutdum. Bizim qayıq sahilin yaxınlığında lövbərdə dayanmışdı, qayıqda iki nəfər gözətçi də qoymuşduq. Mən gələndə onlardan birini sahilə göndərdim, ağaclardan xırda budaqlar qopardıb gətirdi, onlardan qayığın üstünə örtük düzəlttdim, yelkəni isə qayığın dibinə sərrib uzandım. Səhər saat ikiyə yaxın sahilə dəhşətli səs-küy qopdu; bizimkilərdən kim isə qışqırıb köməyə çağırır və yalvarırdı ki, qayığı tez sahilə çatdırsınlar, yoxsa onların hamısını qıracaqlar. Mən eyni zamanda bu səs-küydə dalbadal beş tüfəng atəşi eşitdim, bizimkilərdə beş tüfəng olduğuna görə, başə düşdüm ki, deməli, silah götürənlərin hamısı atır; beş tüfəngdən dalbadal açılan atəş üç dəfə təkrar olundu. Biz səs-küyə oyanmışdıq, qayıqda qalan gözətçiyə əmr etdim ki, dərhal sahilə tərəf avar çəksin, qayıqda ehtiyat üçün saxlanmış üç tüfəngi götürüb sahilə çıxmaqı və bizimkilərə kömək etməyi qət elədim. Sahilə bizdən doqquz nəfər var idi, onlardan beşi tüfəngli idi; qalanları tapança və qılıncı silahlanmışdı, lakin bu silahlar onlara az kömək edirdi. Bizimkilərdən yeddi nəfərinə əl yetirdik, onlardan üçü çox bərk yaralanmışdı, bu yaralıları qayığa çatdırana qədər – biz ki qayıqda dayanıb

gözləyirdik – bizim özümüzün də vəziyyətimiz xarablaşdı, sahil-dəkiler kimi, təhlükə bizim də üstümüzü aldı, yerlilər oxları yağış kimi üstümüze yağdırmağa başladılar, daldalanmaq üçün bizim qayıqdakı skamyalardan düzəltdiyimiz qalxanların isə heç bir faydası olmadı.

Ən pisi bu idi ki, biz nə lövbəri qaldıra bilirdik, nə də yelkənləri açə bilirdik ki, çıxıb gedək, çünki bu işləri görmək üçün qayıqda ayaq üstündə dik dayanmaq lazım idi, bu isə təhlükəli idi, ayaqüstə dayansaydıq, yerlilər bizi, ovçu ağacdakı quşları dənləyən kimi, bircə-bircə dənləyərdilər, oxlarının biri də boşə çıxmazdı. Vəziyyət belə olduqda biz həyəcan işarələri verməyə başladıq və mənim qardaşoğlum tufəng atəşi səslərini eşidəndə müşahidə borusu ilə baxır və bizim qayıqdan sahilə tərəf atəş açdığımızı görür, işin nə yerdə olduğunu dərhal başə düşür.

Qardaşoğlum tələsik lövbərləri qaldırdı və gəmini mümkün olan qədər sahilə yaxınlaşdırdı, o biri qayığı on nəfər dənizçi ilə bizim köməyimizə göndərdi. Dənizçilərdən biri uzun kəndirin ucunu əlində möhkəm sıxaraq suya atıldı və üzərək bizim qayığa yanaşdı, kəndiri qayığa bənd elədi, biz lövbəri qurban verməyi qərarlaşdırdıq, lövbərin ipini kəsdik, gəmidəkiler bizim qayığı dartıb elə bir məsafəyə apardılar ki, sahilədən atılan oxlar daha bizə çatmadı. Bizim qayıq kənara çəkilen kimi, bizimkiler dənizdə gəminin böyür tərəfini hərləyib sahilə yanakı qoydular və toplardan atəş açib adadakı yerliləri dəmirə, iri və xırda qırmaya qonaq elədilər. Bu qonaqlıq isə onların içinə vəlvələ salıb böyük fəlakətə səbəb oldu.

Biz qayıdıb gəmiyə minəndə, bu yerlərdə dəfələrlə olmuş ticarət müvəkkilimiz inandırmağa başladı ki, əgər biz özümüz yerlilərin əlinə bir bəhanə verməmişiksə, onlar, qətiyyənlə, bizə toxunmazlar. Nəhayət, məlum oldu ki, bizə həmişə süd gətirən qarı dünən də süd gətirmişdi və bu dəfə onunla birlikdə cavan bir qadın da gəlmişdi, onun da ağac kökü və ya ot-ələf qismindən nə isə satlıq bir şeyi var idi; qarı gətirdiyi südü satana qədər bizim dənizçilərdən biri çox kobud bir şəkildə cavan qadınla əylənməyə başlayır, bunu görən qoca arvad isə qışqıraraq dənizə hay-küy qoparır. Lakin dənizçi öz ovundan əl çəkmir, qarının gözünün qabağında onu dartıb meşəyə aparır. Qarı evə tək qayıdır və yəqin ki, öz kəndlərində hamını ayağa qaldırır; o biri kəndlərə də xəbər verir, üç-dörd saatın

ərzində bizim üstümüə böyük bir ordu toplanıb gəlir və bu əhvalatın nəticəsində, az qala, hamımız məhv olacaqdıq.

Bizimkilərdən biri döyüşün lap başlanğıcında, yatdıqları komandan bayıra çıxarkən mizraq zərbəsilə öldürüldü – yerlilər onların üzərinə gecə qəflətən basqın etmişdilər; bütün bu qarışıqlığın və dava-şavanın əsas səbəbkarı olan dənizçidən başqa, o birilərin hamısı salamat qalmışdı, o təqsirkar dənizçiyə isə qara qadının əhvalatı çox baha başa gəldi. Onun başına nələr gəldiyini biz bir o qədər də tez öyrənə bilmədik – o, birdən-birə yox oldu, heç izi-tozu da qalmadı. Yaxşıca səmt küləyinin əsməyinə baxmayaraq, biz bu əhvalata görə, iki gün də gözlədik, gəmidən işarələr verdik, sonra qayıqla bir neçə mil gah bu, gah da o biri tərəfə sahilboyu üzüb müşahidə apardıq – hamısı əbəsmiş.

Lakin mən heç sakitləşə bilmirdim və qət etdim ki, bir də sahilə çıxım – mən, nəyin bahasına olur olsun, döyüşün nəticələrini və hinduların çox tələfat verib-vermədiklərini öyrənmək istəyirdim. Döyüşdən sonrakı üçüncü gün idi. Mən gəmi heyətindən iyirmi nəfər cavan seçib ayırdım, bizim müvəkkili də özümlə götürüb sahilə tərəf yollandım. Elə yenə də əvvəlki yerdə sahilə yan aldıq; gecə yarısına iki saat qalmış biz iki dəstəyə ayrıldıq və döyüş baş verən yerə getdik. Əvvəlcə heç nə görə bilmədik – çox qaranlıq idi, amma bir qədər keçmiş bizim birinci dəstəyə başçılıq edən bosman bir meyitə ilişib yıxıldı. Biz bir qədər dayanıb ayın doğmağını gözləməyi qərara aldığımız ay işığında otuz iki meyit saydıq. Onlardan ikisi hələ də soyumamışdı. Mən belə hesab elədim ki, lazım olanı və maraqlandığımı şeyləri öyrəndim, buna görə də gəmiyə qayıtmaq istəyirdim, amma bosman mənə xəbər göndərdi ki, öz adamları ilə yerli hinduların yaxındakı şəhərinə gedəcəklər, bəlkə də, Tomas Ceffrini – itmiş dənizçinin adı belə idi – orada tapa bildilər. Onlar getdilər. Bu, çox təhlükəli təşəbbüs idi, gərək ağılsız olasan ki, belə bir iş tutasan, lakin ədalət naminə demək lazımdır ki, onlar haqlı çıxdı və bu səfərdə onlar nəinki öz qoçaqlıqlarını, habelə çox ehtiyatlı və tədbirli olduqlarını da sübut etdilər. Onlar, əlbəttə, başlıca olaraq, qarət məqsədilə getmişdilər, lakin heç birinin bilə bilmədiyi bir məsələ vəziyyəti dəyişdi və onlarda intiqam hissini alovlandırdı. Onlar əvvəlcə yerli hinduların kiçik bir kəndinə yaxınlaşır və bu yeri kiçik şəhər bilirlər, amma baxıb görəndə ki, burada cəmi on

iki-on üç ev var, çox dilxor olurlar və buraya toxunmamağı, irəliyə gedib şəhərə çatmağı qət edirlər. Bir qədər irəlilədikdən sonra onlar ağaca bağlanmış bir inəyə rast gəlir, inəyi ağacdən açır, ipindən yapışırlar, inək birbaşa onları, təxminən, iki yüz evdən, yaxud komandan ibarət şəhərə gətirib çıxarır. Düşmənin şəhərə yaxınlaşdığını heç ağlına da gətirməyən əhalinin hamısı möhkəmcə yatmışdı. Bizimkilər üç dəstəyə ayrılıb şəhəri üç tərəfdən odlayıb yandırdığı qərara aldılar ki, qarışıqlıq düşsün, özlərini itirib evlərdən bayıra qaçanları isə bir-bir yaxalayıb dənəsinlər. Onlar bir-birini qızıdırıb təhrik edirdi, bu zaman üç nəfəri xeyli qabağa gedib uzaqlaşmışdı, birdən onların səsi eşidildi. Həmin üç nəfər arxada qalanları çağırır və deyirdilər ki, Tomas Ceffrini tapıblar; hamısı oraya üz tutdu və doğrudan da, o bədbəxti gördülər, onu lütləyib bir qolundan ağacdən asmışdılar, boğazı da kəsilmişdi. Əzab verilmiş bədbəxt yoldaşlarını bu vəziyyətdə görəndə onlar elə qəzəbləndilər ki, onun intiqamını alacaqlarına and içib söz verdilər və elə o saat işə başladılar. On beş dəqiqə keçmiş şəhəri bir anda dörd və ya beş yerdən odlayıb yandırdılar; alov qalxan kimi qaçıb xilas olmağa çalışan ürkmüş sakinlər evlərdən bayıra qaçır, lakin oradaca ölümə üzleşirdilər.

Gəmidəki dənizçilər, sahiləki yanğını görüb, mənim qardaşoğlum, kapitanı oyadırlar, o da yanğını gören kimi xeyli təlaş keçirir, lakin bilmir ki, nə etsin. O, mənə və müvəkkilə görə qorxuya düşür, nəhayət, dözə bilmir, on üç nəfər özü ilə adam götürüb qayığa əyləşir və sahilə gəlir. Qardaşoğlum bizim qayıqda təkəcə məni və müvəkkili iki dənizçi ilə görəndə çox təəccübləndi və yerində sakit dayana bilmədi, çünki sahil tərəfdən gələn səs-küy getdikcə artırdı, yanğın güclənirdi və orada nə hadisə baş verdiyini bilmirdi. Bu işin axırı onunla qurtardı ki, qardaşoğlum daha səbir edə bilmədi və dedi ki, bizimkilərə köməyə gedəcəkdir, nə olur olsun və getdi də, onsuz mən də qayıqda qalmaq istəmədim. Sözüün qıyası, o, dənizçilərdən iki nəfərinə əmr verdi ki, onun katerində gəmiyə tərəf getsinlər və oradan böyük barkasda əlavə on iki nəfər adam gətirsinlər. Əmr verdi, barkası lövbərdə saxlasınlar və altı nəfər dənizçi orada qalıb qayıqlara keşik çəksin, qalanları isə bizim ardımızca gəlsin, bu hesabla gəmidə cəmi on altı nəfər qalmalı idi (çünki gəminin cəmi altmış beş nəfər heyəti vardı).

Biz birbaşa yanğın olan tərəfə cumduq, özümüz də elə qaçırdıq ki, yolun əyriliyinə-düzlüyünə baxmayaraq, heç ayağımızın altında yeri də hiss etmərdik. Əgər bizi əvvəl heyrətə gətirən dalbadal açılan atəşin gurultusu idisə, indi qəlbimizi dəhşətə gətirən başqa səslər eşidirdik: eşitdiyimiz bədbəxt yerli hinduların qışqırtıları və fəryadları idi. Bununla belə, biz yenə qaçaraq gedirdik və nəhayət, gəlib şəhərə çatdıq, amma şəhərə girmək mümkün deyildi, çünki alov bütün şəhəri bürümüşdü. Əvvəl-əvvəl biz dağılmış bir evin, yaxud komanın xarabası ilə rastlaşdıq; qarşımızda torpağın üstündə yeddi meyit var idi, dördü kişi, üçü qadın idi, bunların hamısı öldürülmüşdü və bizə belə gəldi ki, deyəsən, evin hələ yanmaqda davam edən tərəfindəki külün içində də iki meyit var idi. Müxtəsər ki, bizim gördüyümüz bu mənzərədə o qədər vəhşilik, o qədər qeyri-insani və insafsızcasına tutulmuş divanın izləri var idi ki, bizim dənizçilərin belə bir iş tuta biləcəyinə biz inanmadıq. Lakin bu, hələ hamısı deyildi: yanğın güclənib yayılırdı. Harada təzə bir ev alovlanırdısa, oradan yeni fəryad səsləri ucalırdı, buna görə də biz, demək olar, lap çəşib özümüzü itirmişdik və nə edəcəyimizi bilmirdik. Biz dayanmış yerdən bir az irəliyə getdik və bizim hamımızı heyrətləndirən başqa bir hadisə ilə qarşılaşdıq: üç nəfər çılpaq qadın dəhşətlə qışqıra-qışqıra qaçırdı, onlar elə bərk qaçırdı ki, elə bil, çiyinlərində qanadları var idi, uçurdular. Onların ardınca yerlilərdən on altı, yaxud on yeddi nəfər də eyni dəhşət içində yüyürürdü, hamıdan arxada isə üç ingilis onları qovurdu, bu üç nəfər ingilis yox, daha doğrusu, qəssab idi – mən onları özgə cür adlandıra bilmirəm; onlar bu bədbəxtləri haqlayan kimi atəş açdılar, yerlilərdən biri elə oradaca bizim gözüümüzün qabağında yerə sərilirdi. Qaçqınlar bizimlə üzbəüz çıxanda elə bildilər ki, biz də onları qovanlar kimi, düşmənik və onları öldürəcəyik, yazıqlar, xüsusən qadınlar, daha dəhşətlə qışqırdılar, hətta qadınlardan ikisi qorxudan meyit kimi yerə sərilirdi.

Bu mənzərəni görəndə qəlbim sancdı, damarlarımda qanıq quruyub dayandı. Zənnimcə, əgər bu məqamda həmin azğın dənizçilər bizə yaxınlaşmış olsaydılar, mən bizimkilərə əmr edərdim üçünü də güllələsənlər. Biz bu yerli qaçqınlara işarələr edib başa salmaq istədik ki, onlara pislik etmək niyyətində deyilik, qaçqınlar o saat bizə tərəf gəlib qarşımızda diz çökdülər, şikayətlə əllərini göyə qaldırıb xilas olmaq üçün yalvardılar. Biz işarə ilə qandırdıq ki, onları

xilas edərik, onlar da bizə arxayın olub, bir yerə yığıldılar, qoyun sürüsü kimi dalımızca gəldilər. Mən öz adamlarımıza tapşırıdım ki, yerlilərdən heç kəsi incitməsinlər, həm də, əgər mümkündürsə, keçib bizimkilərin yanına getsinlər və öyrənsinlər görək, axı hansı şeytan onları yoldan azdırıbdır ki, belə bir hoqqa çıxarıblar, ən başlıcası isə onlara əmr etsinlər ki, qırğını dayandırınlar, yox, əgər dayandırmazsalar, səhər açılan kimi yerlilərin yüz min nəfərlik ordusu onların üzərinə hücumla keçəcəkdir – özüm isə tapşırığı verib, iki nəfərlə qaçqınların yanına getdim. Onların halı, doğrudan da, acınacaqlı idi; bəzilərinin əlləri, bəzilərinin ayaqları yanmışdı; qadınlardan biri, az qala, diri-diri yanıb məhv olacaqmış, çətinliklə onu alovun içindən çəkib çıxartmışdılar. Kişilərdən üç nəfərin küreyində onları təqib edənlərin vurduğu qılınc yaraları var idi, bir nəfər kişiyyə təsadüfi güllə dəymişdi, aldığı yaradan elə mənim yanımdaca öldü.

Mən çox can atırdım biləm ki, axı nə olubdur, bu mərəkənin səbəbi nədir, lakin qaçqınların danışığundan bir kəlmə də başa düşə bilmirdim, mən yalnız işarələrlə anladım ki, bu qarışıqlığın səbəbini heç onların da bəziləri bilmir. Mən öz adamlarıma yanına qayıdıb fikrimi onlara bildirdim və ardımca gəlmələrini əmr etdim. Elə həmin dəqiqədə bizim dənizçilərdən dörd nəfəri, başda bosman olmaqla, əlləri-ayaqları qana, toza bulaşmış halda gəlib çıxdılar. Mənim dənizçilərim var gücləri ilə qışqıraraq onları çağırdılar, nəhayət, bunlardan biri böyük çətinliklə onlara səs yetirdi, onlar da eşitdilər.

Bosman bizi gören kimi təntənəli bir səsle qışqıraraq şadlığını bildirdi; o, elə bilmişdi ki, biz ona köməyə gəlmişik. Bosman sevincle bizə müraciət etdi: “Kapitan, xeyirxah və nəcib kapitan, bilsəniz, sizin gəlməyinizə mən necə sevinirəm. Biz hələ heç işin yarısını görüb qurtarmamışıq. Əclaf! Məhun köpəklər! Bədbəxt Tomun başında nə qədər tük varda, mən də bu əclaflardan o qədərini qıracağam. And içmişik ki, heç kəsə aman verməyək. Biz onları yer üzündən silib götürəcəyik”. Mən onu susmağa məcbur etmək üçün səsimi qaldırıb ucadan dedim: “Vəhşi, yırtıcı, bu, nə oyundur sən burada çıxartmısan? Kim olur olsun, burada bir nəfərə də toxunmağı sənə qəti qadağan edirəm, əks təqdirdə ölümə məhkum olacaqsan. Əgər burada indi it kimi gəbərib ölmək istəmirsənsə, əmr edirəm yerindən tərənənə və farağat dayan!” “Məgər siz bilmirsiniz, ser, – deyə bosman cavab verdi, – onlar nələr ediblər? Əgər bizim nə üçün belə

hərəkət etdiyimizi bilmək istəyirsinizsə, buyurun, buraya baxın!” Bosman ağacdan sallanan boğazı kəsilmiş bədbəxti bizə göstərdi.

Etiraf edirəm ki, bu dəhşətli mənzərə məni də həyəcanlandırdı və özgə vaxt olsaydı, mən belə bir hərəkəti cəzasız qoymazdım. Lakin indi mən ayrı fikirdəyəm və belə hesab edirəm ki, onlar bu qisas almaq məsələsində həddi-hüdudu çox keçiblər və İakovun öz oğlanları Simeona və Leviyə dediyi sözlər burada mənim yadıma düşdü: “Onların qəzəbi də, qisası da lənətə gəlsin, zira qəzəbləri qudurğan, qisasları isə rəhmsizdir”. Amma bütün bunlara baxmayaraq, vəziyyət dəyişdi və mənim üçün də təzə iş çıxdı, çünki gördüyüm dəhşətli mənzərəni yanımdakılar da gördülər və onlar da çox həyəcanlandılar. Mən gördüm ki, iş özgə cürdür, indi mən nə bunların, nə də o birilərin qabağını ala bilməyəcəyəm, onları çəkəndirmək çətin olacaqdır. Hətta mənim öz qardaşoğlum da dənizçilərin tərəfində idi və onları yaxşıca dinləyəndən sonra ucadan mənə dedi ki, o yalnız vəhşilərin onlara üstün gələ biləcəyindən qorxur. Mənim yanımdakı səkkiz dənizçi bosmanın başladığı qanlı işi axıra çatdırmaq üçün elə o saatca irəli atıldılar. Onların qabağını alıb dayandıрмаğa gücsüz olduğumu anlayıb, mən dilxor və kədərli halda çıxıb getdim, çünki mən bu mənzərəyə laqeyd baxa bilməzdim, xüsusən bizim dənizçilərin əlində həlak olan yazıq vəhşilərin qışqırığı və fəryadlarını eşitmək mənim üçün çox ağır idi.

Mən yalnız müvəkkili və iki nəfər dənizçini dilə tutub yanımda qalmağa razı sala bildim. Elə onlarla da qayıqların yanına qayıtdım. Kapitanın barkasını mən dərhal geri qaytardım, o hesabla ki, sahilə qalanlara lazım ola bilərdi. Kater sahilə yanaşanda bizim dənizçilər də yavaş-yavaş adanın içərilərindən sahilə tərəf gəlməyə başladılar, lakin onlar gedən başda olduğu kimi, iki dəstə deyildilər, indi onlar ayrı-ayrı kiçik toplular halında geri dönürdülər, bu vəziyyətdə qətiyyətli adamlardan ibarət kiçik bir dəstə onları asanlıqla qıra bilərdi. Lakin bizimkilər onların gözünün odunu almışdılar, bütün adanı qorxu bürümüşdü. Vəhşilər elə qorxmışdular ki, onların yüz nəfəri bizim dənizçilərin beşini görəndə o saat qaçıb dağılırdılar.

Mən öz adamlarımdan çox narazı idim, öz qardaşoğlumdan – kapitanıdan, xüsusilə narazılığım çox idi, çünki o, bu qanlı və rəhmsiz işi başlayan adamları dayandıрмаq əvəzinə, onları bir az da qızıdırırdı.

Sabahısı gün biz yelkənləri qaldırıb yola düşəndə, mən öz adamlarıma dedim ki, Allah bu səfərimizdə bizə uğur bəxş etməyəcəkdir, çünki onların keçən gecə düzəltdiyi qırğın, mənəm nəzərimdə, bir cinayətdir. Doğrudur, Tom Ceffrini vəhşilər öldürmüşdür, lakin o, zorakılıq edən və sülhü, asayişə pozan bir adam kimi öldürülmüşdür. Bosman isə özünün haqlı olduğunu sübuta yetirirdi. Onun fikrincə, yalnız formal cəhətdən biz barışıqı və asayişə pozmuşuq, əslində isə, müharibəni vəhşilər özləri başlayıb. Birinci onlar bizə ox atmağa başladılar və heç bir qanuni bəhanə olmadan bizimkilərdən bir nəfəri də öldürdülər, bu hesabla, əgər bizim onlarla vuruşmağa haqqımız çatırdısa, deməli, bu cür qeyri-adi qayda ilə olsa da, hər halda, onlara divan tutmağa da hüququmuz çatırdı.

İndi gəminizin yolu İrən körfəzinə idi, oradan isə, yalnız Suratda dayanmaq şərtilə, birbaşa Koromandel sahilinə yollanacaqdı. Lakin bizim gedib çıxacağımız əsas yer Benqal körfəzi idi. İlk bədbəxtlik bizə İrən körfəzində üz verdi, orada bizim dənizçilərdən beş nəfərini ərəblər mühasirəyə alıb tutdular, sonra isə onları ya öldürüblər, yaxud da qul ediblər. Mən bu hadisə ilə əlaqədar yenə bizimkilərə dedim ki, bu, onların işlədiyi cinayətə görə göylərin göndərdiyi ədalətli cəzadır. Lakin bu sözə görə qızıqıb özündən çıxan bosman dedi ki, mən onları danlayıb məzəmmət etməkdə lap həddi aşırım və tənəli sözlərimi əsaslandırmaq üçün də nahaq yerə müqəddəs kitabə müraciət edirəm. O özü mənə Lukanın on üçüncü fəslindən 4-cü şeiri misal çəkdi, orada xilaskarımız deyir: “O adamların ki üstünə Siloam qülləsi uçub tökülmüşdü, onların günahı kənarında qalan o biri qalileyalıların günahından çox deyildi”. Mən susmağa məcbur oldum, başlıca olaraq, ona görə ki, burada məhv olmuş dənizçilərdən heç biri Madaqaskardakı qırğında iştirak etməmişdi.

Lakin mənəm bu məsələ ilə əlaqədar düşüncə və mülahizələrimin nəticəsi gözlədiyimdən də kədərli oldu. Həmin qırğının düzəldilməsi işinə başçılıq etmiş bosman bir dəfə yanıma gəldi və çox bir sərt əda ilə dedi ki, əgər mən bu moizələrimi tərgitməsəm, ona və onun işlərinə sataşmaqdan əl çəkməsəm, o, bu gəmini tərk edəcəkdir, çünki mənəm kimi adamla bir gəmidə üzmək, onun zənnincə, təhlükəlidir.

Mən cavab verib dedim ki, Madaqaskardakı qırğına görə, doğrudan da, mən həmişə narahatlıq keçirmişəm, qəzəblənmişəm,

çünki bu qırğın idi və buna başqa ad da vermək olmazdı, o biri tərəfdən isə mən axı əsas etibarını ilə gəminin sahibi idim, belə bir vəziyyətdə hətta dediklərimdən daha artıq söz deməyə də hüququm çatır, buna görə də heç kəsini – nə onun, nə də hər hansı başqa bir adamın qarşısında özümü məsul və təqsirkar saymıram. Mənim bu sözümə o, demək olar, heç bir cavab vermədi, mən də məsələni bununla bitmiş hesab etdim. Bu vaxt biz Benqal körfəzində reyddə dayanmışdıq, mən o yerlərə baxmaq və əylənmək arzusu ilə müvəkkili də özümlə bərabər götürüb sahilə çıxdım. Axşam gəmiyə qayıtmağa hazırlaşırıdım, lakin bizim gəldiyimiz qayıqdakı dənizçilərdən biri mənə yaxınlaşıb dedi ki, nahaq yerə zəhmət çəkib sahiləki qayığın yanına getməyim, qayıdanbaş məni qayığa götürmək ona əmr olunmayıbdır. Mən dərhal müvəkkili tapdım, əhvalatı ona xəbər verdim və xahiş etdim ki, buradakı yerlilərin qayığı ilə gəmiyə getsin və hər şeyi kapitana nağıl etsin. Lakin onun getməyinə heç ehtiyac olmadı, çünki mən sahilə onunla danışanda gəmidə taleyimi həll edib qurtarıblarmış: mən sahilə yola düşən kimi, bosman, topçu və dülgər, bir sözlə, gəmi heyətindəki bütün nüfuzlu rütbə sahiblərinin hamısı yığılıb gəlirlər göyertəyə və kapitanla danışmaq arzusunda olduqlarını bildirirlər. Bosman burada uzun bir nitq irad edir və kapitana açıqca elan edir ki, bir halda ki, mən öz xoşumla könüllü olaraq gəmini tərk edib sahilə getmişəm, daha mənim üzərimdə zor işlətməyə ehtiyac qalmır, yoxsa gərək onlar məni gəmini tərk etməyə məcbur edəydilər. Buna görə də lazım bilirlər elan etsinlər ki, əvvəl sözləşib qət etdikləri qaydada onlar bundan sonra da gəmidə onun komandanlığı altında qalıb sədaqətlə xidmət etməyə söz verirlər, yox, əgər mən gəmini tərk etməsəm və onlardan əl çəkməsəm, o halda özləri gəmini tərk edib gedəcəklər. Onlar sözü bu qaydada bir yerə qoyub, hamısı yekdilliklə and içiblər.

Qardaşoğlum sahilə gəlib bütün bunları mənə xəbər verəndə cavab verib dedim ki, məndən ötrü narahat olmasın, çünki mən onlarla getməyəcəyəm, burada sahilə qalacağam. Mən yalnız belə bir arzumı bildirdim ki, onlar gərək mənə lazım olan hər şeyi və kifayət məbləğdə pul versinlər. Sonra mən özüm birtəhər İngiltərəyə qayıdaram. Beləliklə, bir neçə saatın ərzində bu iş öz yoluna qoyuldu; gəmi heyəti öz vəzifəsini yerinə yetirmək üçün geriye – gəmiyə

qayıtdı, mən isə sahilə qaldım və bu vəziyyətdə nə edəcəyimi düşünməyə başladım.

İndi vəziyyətim adada olduğundan çox fərqli idi, indi mən İngiltərədən, demək olar, üç min dəniz mili uzaqlıqda, dünyanın lap qurtaracağında tək qalmışdım. Doğrudur, buradan mən quru yolla Böyük Moğol ölkəsindən keçib Surata qədər, sonra dəniz yolu ilə İran körfəzindən Bəsrəyə gedə bilərdim, oradan da karvan yolu ilə Ərəbistan səhrasından keçib Hələbə və İskəndəriyyəyə, sonra isə yenə də dəniz yolu ilə İtaliyaya və oradan da quru yolla Fransaya gedib çıxmaq olardı. Mən başqa yol da seçə bilərdim – Sumatra adasındakı Açın limanından Benqala gələn ingilis gəmilərindən birini gözləyib, həmin gəmi ilə İngiltərəyə qayıdardım. Lakin mən bu yerlərə gəlib çıxmış olsam da, axı mənim Şərqi-Hind ingilis şirkəti ilə heç bir əlaqəm yox idi, buna görə də şirkətin kapitanlarından və ya müvəkkillərindən hər hansı bir nəfər mənə himayədarlıq etməsəydi, həmin şirkətin hər hansı bir gəmisində yola düşüb getmək mənim üçün çətin olardı.

Bu yerdə mən bizim gəminin mənsiz necə hərəkət edib yola düşdüyünü gördüm və onun arxasınca baxıb kədərləndim. Zənnimcə, mən yaşda və mənim mövqeyimdə olan adamla heç bir zaman bu qədər ləyaqətsiz davranmazlar – gərək başqa bir yad gəmidən qaçıb gəlmiş dəniz qulduru olasan ki, belə iş tutasan, adətən, dəniz quldurları onların iyrenc hərəkətlərinə göz yummaq istəməyən hər bir adamı sahilə düşürürlər. Amma, burası da var ki, qardaşoğlum mənə iki xidmətçi vermişdi, biri məni müşayiət etməli idi, o birisi isə xidmətçi idi; birincisi bizim gəmi müvəkkilinin köməkçisi idi və qardaşoğlum mənim yanımda qalmaqı ondan xahiş edib razı salmışdı, o birisi isə onun xidmətçisi idi. Mən bir ingilis qadınının evində özümə yaxşı mənzil tapdım, bu evdə xeyli tacir mənzil kirayə etmişdi; bu evdə bir neçə fransız, iki italyan, daha doğrusu, iki yəhudi və bir nəfər də ingilis yaşayırdı.

Mənim yanımda bir az qiymətli ingilis malları var idi, qardaşoğlum da həm qızilla, həm də çəklə mənə çox böyük məbləğ pul vermişdi. Malları mən satdım, mənfəətim də pis olmadı, əldə etdiyim pula brilyant aldım. Mən doqquz ay orada yaşadım, bu müddət ərzində biz oradakı ingilislə bərk dostlaşdıq. Bir dəfə səhər-səhər həmin ingilis yanıma gəlib dedi:

– Bilirsinizmi, həmyerli, başıma bir fikir gəlib, istəyirəm sizinlə məsləhətləşəm, bir plan çəkəsiniz; bu fikir məni yaman bərk tutub, sizə ki az-çox bələdəm, zənn edirəm ki, yaxşı götür-qoy edəndən sonra sizin də ürəyinizə yatacaqdır. Mətləbin əsası budur ki, əgər siz min funt-sterlinq məndəki min funtun üstünə atsanız, biz burada bəyəndiyimiz hər hansı bir gəmini kirayə edə bilərik; siz olursunuz kapitan, mən tacir, yola düşürük birbaşa Çinə – ticarətə: burada oturub nəyi gözləyirik? İndi bütün dünya hərəkətdədir; Allahın yaratdığı bütün məxluqat, göydə də, yerdə də, hamısı işləyir, zəhmət çəkir; bizə nə düşüb ki, əlimizi ağıdan-qaraya vurmuruq? Əlbəttə, dünyada insandan tənbel və müftəxor bir məxluq yoxdur; bu, öz yerində, amma biz nə üçün axı, gərək, tənbelliyi boynumuza götürək?

Onun təklifi mənim çox xoşuma gəldi, danışığında da bir dostluq və xeyirxahlıq hiss olunurdu. Lakin biz əlverişli gəmi tapana qədər xeyli vaxt keçdi, tapandan sonra da məlum oldu ki, bu yerlərdə ingilis dənizçiləri tapmaq da bir o qədər asan deyildir. Amma bir qədər də keçəndən sonra biz kapitan köməkçisi, bosman və topçu tapdıq – ikisi ingilis, biri holland idi, əlavə bir dülgər və üç portuqaliyalı dənizçi də tapdıq; bunlarla keçinmək olardı, iş də pis getməzdə, qalan heyəti isə yerli hindli dənizçilərdən toplamaq olardı.

Çox səyyahlar bu yerlərə səfər edəndən sonra öz sərgüzəştlərini təsvir ediblər, onlardan sonra həmin yerləri bir də təsvir edib nəgüla çəkmək, çətin ki, oxuculara maraqlı görünsün. Kifayət edər deyəm ki, biz hər şeydən əvvəl Sumatra adasındakı Açın liman şəhərinə yollandıq, oradan isə Siama getdik, aldığımız malların bir hissəsini orada tiryəkə, bir hissəsini isə arağa dəyişdik; tiryək Çində çox baha qiymətə gedir, elə həmin bu zaman Çində tiryəkin çox qıt vaxtı idi. Sözü qısası, biz Suzkana uzaq səfərə getdik və oradan Benqaliyaya qayıtdıq, bütün bu səfərimizin hamısı səkkiz ay çəkdi. Bu birinci ticarətimdə mən o qədər pul qazanmışdım və pul qazanmağın yolunu elə yaxşıca öyrənmişdim ki, bir iyirmicə yaş kiçik olsaydım, mən elə həvəsə düşüb bu yerlərdə həmişəlik qalar və özümə var-dövlət toplamaq üçün, yəqin ki, ticarətdən başqa heç ayrı bir vasitə də axtarmazdım. Lakin altmış yaşı keçmiş, kifayət qədər var-dövləti olan, acgözlük edib dünyada yalnız qazanc əldə etmək həsrəti ilə yox, daha çox dünyanı gəzib-dolanmaq, görmədiklərini görmək, bilmək kimi söndürülə bilməyən bir ehtirasla öz

doğma ev-eşiyini tərک etmiş mənim kimi bir adama belə bir həvəs güc gələ bilərdimi? İndi mən dünyanın elə bir qitəsinə gəlib çıxmışdım ki, əvvəllər mən heç bir zaman bu yerlərdə olmamışdım, amma bu yerlərin haqqında çox eşitmişdim, buna görə də bu yerlərdə mümkün edə bildiyim hər şeyə baxıb görməyi qərara aldım.

Lakin mənim təzə dostum və şərikim başqa fikirdəydi. Onu deyim ki, biz başqa-başqa adamlar idik. O, hazır idi ki, poçt arabasına qoşulan at kimi, eyni bir yolla daim obaşa-bubaşa gedib-gəlsin, eyni mehmanxanada həmişə dayanıb gecələsin, ta ki özünün dedi ki, işi düz getsin, içindən ona bir şey çıxsın; mən isə, əksinə, yaşca qoca olsam da, dəcəl avara uşaq kimi idim, eyni bir şeyi iki dəfə görməyə həvəsim gəlmirdi. Lakin bu, hələ hamısı deyil. Mən istəyirdim ki, evimizə yaxın olum, eyni zamanda hansı yolu seçməyi qətiyyə qərarlaşdırma bilmir və bir fikrin üstündə dayanıb qalmırdım. Mən fikirləşib bir qərara gələndə qədər, özünə yeni iş axtaran dostum mənə başqa bir səfərə çıxmağı təklif edib dedi ki, Molukk adalarına gedək və oradan mixək gətirək. Biz bu səfərə bir o qədər də çox hazırlaşmadıq; səfərimiz də çox uğurlu oldu. Biz Borneo adasına və indi adlarını xatırlamadığım bir neçə başqa adalara getdik və altı aylıq səyahətdən sonra evə qayıtdıq. Biz, əsasən, mixək və cevizdən ibarət ədviyyat yükümüzü açıb iranlı tacirlərə çox baha qiymətə satdıq, çəkdiyimiz xərcdən, demək olar, beş dəfə artıq mənfəət götürdük, qazancımız yaxşı idi, indi daha pula pul demirdik.

Bir müddətdən sonra Bataviyadan buraya bir holland gəmisi gəlib çıxdı. Tutumu, təxminən, iki yüz ton olan sahil gəmisi idi; gəminin bütün heyəti xəstələnmişdi və ya özlərini xəstəliyə vurmuşdular, hər halda, kapitanın vəziyyəti elə idi ki, dənizə çıxmağa adamı yox idi. Buna görə də Benqal körfəzində lövbər salıb dayandıqdan sonra kapitan öz gəmisini satmaq niyyətində olduğu barədə elan verdi. Mən bu əhvalatı şərikimdən əvvəl eşitmişdim, çox da arzu edirdim ki, həmin gəmini satın alam. Mən dostumun yanına gedib əhvalatı ona danışdım. O dedi ki, fikirləşmək lazımdır. Dostum, ümumiyyətlə, ehtiyatlı adam idi və tələsik nəticə çıxartmazdı, bir qədər fikirləşəndən sonra dedi: "O gəmi bir az böyükdür, amma buna baxmayaraq, biz onu alarıq". Elə də etdik. Gəmini aldığımız, ona təzə qəbalə kağızı tərtib etdirdik, gəmidəki dənizçiləri isə mümkün qədər saxlamağa və bizim dənizçilərə qatmağa qərar verdik. Əlbəttə,

belə olsaydı, biz gəminin heyətini asanlıqla toplayardıq və işimizi davam etdirə bilərdik; amma belə olmadı, biz heç gözləmədiyimiz halda məlum oldu ki, gəmidəki əvvəlki dənizçilərin hamısı maaş əvəzinə gəminin satılmasından əldə edilmiş puldan öz paylarını alıb getmişlər və heç izləri də məlum deyildir; biz onlardan bir nəfərini də tapa bilmədik.

Çox sorğu-sualdan və xəbər-ətərdən sonra öyrəndim ki, onlar quru yolla Böyük Moğol torpağından keçib İrana yollanmışlar, mən onlara qoşulmadığıma çox heyifsiləndim. Lakin mənim belə heyifsilənməyim və təəssüflənməyim çox çəkmədi, çünki onların nə cür adamlar olduğu tezliklə məlum oldu. Qısaca desək, iş belə idi: dənizçilərin kapitan adlandırdıqları adam əslində kapitan deyilmiş, gəmidə adi topçu imiş, gəmi isə tacir gəmisi imiş; Malay sahilində yerlilər gəmiyə hücum edib kapitanı və üç nəfər dənizçini öldürürlər; qalan on bir nəfər, görəndə ki, kapitan öldürülmüşdür, gəmini ələ keçirib Benqal körfəzinə gətirirlər, onların hərəkətini bəyənməyən və onlara qoşulmayan kapitan köməkçisini və beş nəfər dənizçini isə onlar hələ körfəzə çatmamış sahilə düşürmüşdülər.

Gəminin hansı yolla onların əlinə keçməsindən asılı olmayaraq, biz özümüz belə zənn edirdik ki, hər halda, gəmini tamamilə qanun-qaydaya uyğun olaraq satın almışdıq. Doğrudur, biz gərək gəmini satın alanda bu sövdəyə bir az ehtiyatla yanaşaydıq: məsələn, gəmidəki dənizçilərə heç bir sual vermədik, onlardan heç bir şey soruşmadıq, amma sual verib soruşsaydıq, yəqin ki, matrosların sözü bir-birinə düz gəlməyəcəkdi, biz də o saat işdən şübhələnə bilərdik. Lakin yalançı kapitan bizə Emanuil Klostershoven və ya buna bənzər başqa bir adamın adına saxta qəbalə göstərdi, o elə özünü həmin adam kimi qələmə verirdi. İnanmamağa heç bir əsasımız olmadığına görə biz çox cəld tərپənib alış-verişi tamamladıq.

Gəmini alandan sonra biz bir neçə ingilis və holland dənizçisi tapıb gəmi heyətini düzəlttik, qərara aldığımız ki, mixək və sair ədviyyat gətirmək üçün ikinci dəfə yenə Filippin və Molukk adalarına gedək. Sözü qısası, mən bu ölkədə düz altı il yaşadım, bu müddət ərzində bu limandan o limana mal aparır, satır və yaxşıca pul qazanırdım. Axırınıcılıqda mən şərikimlə həmin bu gəmidə Çinə səfər etdik, amma sözü belə qoyduq ki, düyü almaq üçün əvvəlcə Siama gedək. Bu səyahətdə isə işimiz düz gətirmədi, əks istiqamətdə əsən

küləklər bizi uzun müddət Molukk boğazında və onun yaxınlığındakı adaların arasında hərlənməyə məcbur etdi, bu təhlükəli sulardan xilas olub yaxamızı qurtarmamışdıq ki, gəminin dəşildiyi məlum oldu, nə qədər çalışdıqsa, gəminin haradan dəşildiyini, hansı yerindən su verdiyini tapa bilmədik. İstər-istəməz hər hansı bir limana girib dayanmaq lazım idi, bu yerlərə məndən daha yaxşı bələd olan şərikim Kamboca çayı mənəsinə girməyi kapitana əmr etdi. Kapitan dediyim bu adam mister Tompson adlı bir nəfər idi, bizim gəmidə kapitan köməkçisi idi, gəmini idarə etməyi öz üzərimə götürmək istəmədiyimdən, mən onu kapitanlığa keçirmişdim.

Dayandığımız yerdə gəmiyə ərzaq ehtiyatı götürmək üçün biz tez-tez sahilə gedirdik. Bir dəfə mən sahilə çıxmışdım, orada bir ingilis mənə yaxınlaşdı – səhv etməməyə, gərək ki, bu adam Şərqi Hindistan şirkətinə məxsus və oradan çayın mənəsinə lövbər salıb dayanmış gəmidə baş topçunun köməkçisi idi – və dedi: “Cənab, məndə sizə deyiləsi çox vacib bir söz var”. – “Bir halda ki, o söz sizin üçün yox, mənim üçün çox vacibdir, sizi nə vadar edir ki, onu mənə deyəsiz?” – “O vadar edir ki, sizi təhlükə gözləyir, mütləq məhv olacaqsınız, özünüzdən isə, görünür, bundan heç xəbəriniz də yoxdur”. – “Bilmirəm, siz hansı təhlükə haqqında danışsınız; mənim bildiyim budur ki, gəmimiz dəşilib, su buraxır, biz isə dəşilən yeri hələ ki tapa bilmirik, lakin sabah mən gəmini dayaz yerə çıxarmaq niyyətindəyəm, onda, yaqın ki, dəşilən yeri tapacağıq”. – “Bilirsənizmi, cənab, gəmidə dəşilən yer var və ya yoxdur, siz onu tapacaqsınız və ya tapmayacaqsınız, bunlar öz yerində, amma əgər siz mənim bildirəcəyim xəbəri dinləsəniz, çətin ağılın kəsir ki, siz sabah gəmini dayaz yerə çəkəsiniz; çünki bu, çox ağılsız bir iş olardı. Məgər sizə məlum deyil ki, Kamboca şəhəri buradan çayyuxarı cəmi on beş li¹ məsafədədir, beş li o tərəfdə isə iki böyük ingilis və üç holland gəmisi dayanıbdır”. – “Yaxşı, tutaq ki, belədir və o gəmilər də orada dayanıbdır, axı nə olsun? Bunun mənə nə dəxli var?” O isə həyəcanla cavab verib dedi: “Necə yəni, cənab, nə dəxli var?! Sizin kimi bir adam limana daxil olanda, əvvəlcə bir öyrənməz ki, orada hansı gəmilər dayanıbdır, kimlərlə qarşılaşa bilər? Yoxsa, siz, doğrudan da, elə hesab edirsiniz ki, onların öhdəsindən gələrsiniz?”

¹ Li – bir zaman Çində işlənən uzunluq ölçüsü vahididir, 576 metrə bərabərdir.

Bu axırıncı söz mənə lap qərribə göründü, amma yenə də məndə heç bir narahatlıq əmələ gətirmədi, çünki mən, doğrusu, bu sözlə onun nə demək istədiyini və ya nəyi nəzərdə tutduğunu anlaya bilmədim. Buna görə də ondan xahiş etdim ki, izah edib mənə başa salsın görüm nə demək istəyir: “Cənab, axı nə üçün gərək holland və ya Şərqi-Hind şirkəti gəmilərindən qorxam? Mən ki quldur deyiləm, qaçqınçılıq etmirəm, onların mənimlə nə işi var?” O, bir az təəccüblə və bir az da təəssüflə mənə baxdı və gülümsəyib dedi: “Daha mən sizə nə deyim, cənab, əgər özünüzü təhlükədən kənar hesab edirsinizsə, qoy taleyiniz hər şeyi həll etsin. Amma, görürəm, taleyiniz sizin gözünüzü elə bağlayıb ki, xeyirxah məsləhəti də dinləmək istəmirsiniz, çox təəssüf. Amma sizi əmin edirəm ki, əgər elə indi bu saat buradan açıq dənizə çıxmasanız, içi camaatla dolu olan həmin beş barkas sizə hücum edib gəmini ələ keçirəcək, hamınızı dəniz qulduru kimi asacaqlar, işin əslini isə sonra təhqiq edəcəklər. Mən belə hesab edirəm ki, bu gəminin Sumatra sahillərində dayandığı sizə yaxşıca məlumdur və onu da, yəqin, bilməmiş deyilsiniz ki, orada olarkən sizin kapitan və onunla birlikdə üç nəfər dənizçi də malaylılar tərəfindən öldürülmüşdür, siz isə, bəlkə də siz yox, gəmidə olan başqa adamlar sizinlə birlikdə gəmini ələ keçirib quldur kimi qaçmağı qət etmişiniz. İşin məğzi, qısaca, bundan ibarətdir; buna görə də siz hamınız həbs edilib, sorğu-sualsız, quldur kimi qətl olunacaqsınız. Siz özünüz çox yaxşı bilirsiniz ki, dəniz quldurları tacir gəmilərinin əlinə keçəndə onlar məsələni çox da uzadıb ürəyiyananlıq göstərmirlər. Buna görə də, əgər sizin öz həyatınız və gəmidəki adamlarınızın həyatı sizin üçün qiymətlidirsə, qabarma başlayan kimi, bir dəqiqə itirmədən, lövbəri qaldırıb açıq dənizə çıxın; o biri qabarmaya qədər onlar arxadan sizə gəlib çata bilməzlər, qayıqlar da belə küləkli havada açıq dənizə çıxıb qovmağa cəsərət etməzlər, siz də xilas olarsınız”.

Mən dedim: “Təşəkkür edirəm, cənab, mənə çox böyük xidmət göstərdiniz və boynuma minnət qoydunuz, mən indi sizi nə ilə və necə mükafatlandırım?” O cavab verib dedi: “Cənab, mənim doğru danışdığımı və həqiqəti söylədiyimi təsdiq edə biləcək heç bir dəlil və sübut hələlik sizin əlinizdə yoxdur. Vəziyyətin bu cür olduğunu nəzərə alıb mən sizə belə bir təklif edirəm: mən hansı gəmidə ki, İngiltərədən gəlmişəm, elə həmin gəmidə də qulluq edirəm; mənə

on doqquz aydır ki, donluq vermirlər, mənim holland dostum var, o da gərək yeddi ayın donluğunu alsın; əgər bizə çatası bu haqqı verməyi vəd etsəniz, biz də qoşulub sizinlə gedərik; yox, əgər siz şübhələnsəniz və belə hesab etsəniz ki, biz sizə heç bir xidmət göstərməmişik, o halda sizdən heç nə tələb etmərik; yox, əgər inansanız ki, biz sizin gəmini, həyatınızı və bütün gəmi heyətini xilas etmişik, o halda biz ixtiyarı veririk sizin özünüzə, necə məsləhət bilsəniz, o cür də hərəkət edərsiniz”.

Mən bu təklifə məmnuniyyətlə razı oldum və hər iki dənizçini də özümlə birlikdə götürüb tələsik gəmiyə qayıtdım. Heç gəmiyə ayağım dəyməmişdi ki, şərikim üst göyertəyə qaçıb məni qarşıladı və şadlıqla qışqırıb xəbər verdi: “Ura, ura, su keçən yeri tapdıq, tıxadıq, qabağın aldıq, aldıq!” Mən də sevincək oldum: “Doğrudanmı, qabağı alındı? Allaha şükür! Elə isə bu saat lövbəri qaldırın, dənizə çıxırıq!” Şərikim təəccübləndi, amma kapitanı çağırıb lövbərləri qaldırmağı əmr etdi və biz, hələ qabarmanın tam həddə çatmadığına baxmayaraq, açıq dənizə çıxdıq; mən bu vaxt şərikimi çəkib öz otağıma apardım və bütün əhvalatı ona müfəssəl nağıl etdim. Hələ sözümlü qurtarmamışdım ki, dənizçilərdən biri mənim qapıma qaçıb qışqırdı: “Kapitan buyurdu sizə xəbər verim ki, bizi qovurlar”. – “Qovurlar? Kim qovur və nə ilə qovur?” – “Beş qayıqdır, hamısı da adamlarla dolu”.

Biz döyüşə hazırlaşdıq, amma əlverişli səmt küləyi bizim gəmini getdikcə daha çox açıq dənizə tərəf aparır və uzaqlara qovurdu; beş barkas yelkənlərinin hamısını qaldıraraq arxadan bizi qovurdu. Onlardan ikisi ingilis gəmisi idi, müşahidə borusu ilə baxıb gördük ki, həmin iki gəmi lap qabaqda gəlir və az qalıb ki, bizi haqlasın. Bunu görəndə biz toplardan havaya yaylın atəşi açdıq və ağ bayraq qaldırdıq, bu, o demək idi ki, biz onlarla danışığa başlamaq istəyirik, lakin onlar buna heç bir əhəmiyyət vermədilər və atəş açmaq üçün əlverişli məsafəyə çatana qədər bizi qovdular. İş belə görəndə, biz ağ bayrağı endirdik, çünki onlar buna cavab vermirdilər, əvəzində isə, qırmızı bayraq qaldırdıq və elə o saat qırmızı güllə ilə onlara toplardan atəş açdıq. Bu da kar eləmədi, onlar hər tərəfdən bizi sıxışdırmaqda davam edir, hətta arxadan yaxınlaşıb bizim gəmiyə yan almaq və bizi üzbəüz vuruşmaya məcbur etmək istəyirdilər. Belə olduqda, mən qəflətən gəmini döndərməyi əmr etdim və elə hərləndik ki,

onlar bizim gəminin böyür tərəfinə düşdülər və biz, vaxtı itirmədən, topların beşindən də onlara atəş açdıq, elə düşdü ki, güllələrdən biri arxadakı bir barkasın dal tərəfini parçaladı. Bu zaman sağ qalmış üç qayıqdan biri zədələnmiş barkasa kömək etmək üçün lap yaxına gəldi; adamların barkasdan qayığa necə endirildiyini biz aydınca görürdük. Biz qabaqdakı barkası yenə də səslədik, lakin barkas yaxınlaşıb arxa tərəfdən lap bizim gəminin altına keçmişdi. Bunu gören bizim topçu arxa tərəfdəki toplardan ikisini hərləyib ona atəş açdı, sonra biz gəmini yenidən döndərdik və böyür tərəfdən bir də atəş açdıq, barkas, demək olar ki, darmadağın oldu. Mən bunu görüb, kapitan katerini təcili suya endirməyi əmr etdim və tapşırıdım ki, barkasdan suya tökülmüş adamlardan, nə qədər bacarırlar, xilas etsinlər və katerə götürsünlər. Bizim dənizçilər əmri dəqiq surətdə yerinə yetirdilər və üç nəfəri katerə götürdülər, onlardan biri lap boğulhaboğulda xilas edilmişdi. Katerlə gətirilən bu adamlar gəminin göyertəsinə ayaq basan kimi, biz bütün yelkənləri qaldırdıq, arxamızca gələn qayıqlar isə bizi izləməkdən imtina etməli oldular.

Beləliklə, təhlükədən qurtaran kimi mən tələsik gəminin istiqamətini dəyişdirdim ki, bizim haraya getdiyimizi heç kəs ağılına gətirə bilməsin və biz şərqə Avropa gəmilərinin keçdiyi adi yoldan tamam kənarında olan bir tərəfə üzməyə başladıq. Sahildən xeyli uzaqlaşdıqdan sonra biz özümüzə gəmiyə götürdüyümüz dənizçilərdən sorğu-sual etməyə başladıq ki, bütün bunlar nə deməkdir və bu vuruşmaya onları məcbur edən nədir. Holland dənizçi izah etdi ki, bizə gəmini satan və özünü kapitan kimi qələmə verən adam, sadəcə olaraq, başqasının əmlakını oğurlamış adi bir oğrudur; əsl kapitan malaylar tərəfindən xaincəsinə öldürülmüşdür, onunla birlikdə üç nəfər dənizçi də öldürülmüşdür; holland dənizçi və əlavə dörd nəfər gəmidən qaçmış və uzun müddət meşələrdə gəzib dolanmışdılar, sonra isə dənizdə holland gəmisini görmüşlər və həmin holland dənizçi sahilə üzə-üzə gedib o gəmiyə çatmışdır; onun bu əhvalatı lap möcüzəyə oxşayırdı. Sonra o, Benqaliyaya necə gəldiyini, orada həmin əvvəlki gəminin dənizçilərindən ikisi ilə necə rastlaşdığını bizə naçıl elədi. Sən demə, bu iki nəfər yolun hansı yerindəsə öz yoldaşlarından ayrılıbmışlar, onlar xəbər veriblər ki, gəmini qaçırdan kapitan köməkçisi Benqaliyada gəmini dəniz

quldurlarına satdı, gəmi indi həmin quldurların əlindədir, indiyə qədər onlar qiymətli yükü olan bir ingilis və iki holland gəmisini tutub talan ediblər.

Mənim şerikim o fikirdə idi ki, biz gərək elə bu saat Benqaliyaya, o limandan ki çıxmışdıq, yenə də oraya qayıdaq, çünki bizim sübut etməyə bütün dəlillərimiz var ki, o gəmi Benqal körfəzinə gələndə biz o gəmidə olmamışıq, biz həmin gəmini harada və kimdən aldığımızı da orada aydınlaşdırıb isbata yetirərik. Əvvəlcə mən də onun bu fikrilə razı idim, amma bir qədər fikirləşəndən sonra dedim ki, Benqaliyaya qayıtmaq, mənə elə gəlir ki, bizim üçün çox təhlükəli olar, çünki bizi yolda yaxalaya bilərlər.

Mənim bu sözümdən sonra şerikim qorxdu, biz qət etdik ki, bir-başa Tonkinə, oradan da Çinə gedək, səfər əsnasında fürsət düşsə biz öz gəmimizi satarıq və ondan yaxamızı qurtarandan sonra isə başqa bir gəmi ilə geri qayıdarıq. Etiraf etməliyəm ki, mən özüm daha çox təşviş içində idim və belə hesab edirdim ki, indiyə qədər keçirdiklərimdən daha ağır və təhlükəli bir vəziyyətə düşmüşəm. Doğrudan da, axı başıma gələn sərgüzəştlərin heç birində elə olmamışdı ki, məni bir oğru kimi təqib etsinlər; mən hələ indiyə qədər ömrümdə bir dəfə də olsun, bişərəf işə baş qoşmamışam, oğurluq isə heç ağılıma da gəlməz. Mən günahsız idim, lakin bu vəziyyətdə mən öz günahsızlığımı sübut edə bilmirdim.

Yolumuz uzun və yorucu idi, əyri-üyrü və dolayı istiqamətlərdə hərənirdik, ərzaq barədən korluq çəkirdik, bu cür xeyli yol keçdikdən sonra, nəhayət, biz Koxenxina sahillərinə yanaşdıq və orada kiçik, lakin kifayət qədər dərin olan bir çayın mənəsinə girməyi qərarlaşdırdıq. Bu, bizim xoşbəxtliyimiz oldu; bu çayın mənəsinə daxil olub gözdən uzaq olmağımız bizi təhlükədən xilas etdi, o biri gün səhər Tonkin körfəzinə iki holland gəmisi gəldi, heç bir bayrağı olmayan üçüncü bir gəmi də bizdən cəmi iki mil aralı keçib getdi, biz onu da holland gəmisi hesab elədik, özü də Çin sahillərinə tərəf üzürdü; axşam tərəfi həmin istiqamətlə yenə iki ingilis gəmisi keçib getdi. Bizim dayandığımız yer vəhşilərin məskəni idi; bu yerin əhalisi oğurluqla məşğul olurdu, bizim onlarla münasibətimizi müxtəlif xırdavat şeyləri verib ərzaq almaqla məhdudlaşdırmağa cəhd göstərməyimizə baxmayaraq, yerli camaat başımıza az əngəl açmadı. Gəmi fəlakətinin nəticəsində o yerlərə gəlib çıxan adamlara bu

balaca xalq özlərinin qanuni əsirləri və kölələri kimi baxmağa adət etmişdi. Tezliklə bir təsadüf düşdü və onların qonaqpərvərliyinin nədən ibarət olduğunu biz özümüz gördük.

Yuxarıda demişdim ki, bizim gəmi hələ dənizdə olanda deşilməmişdi və su buraxırdı, Siam limanında dayanarkən, ingilis və holland qayıqlarının bizi təqibə başlamasından bir az əvvəl gözlənilməz halda, həmin zədələnmiş yeri tapmış və suyun gəmiyə keçməsinin qabağını almışdıq; lakin gəmi yenə hələ bizim arzu etdiyimiz qədər etibarlı və möhkəm deyildi, buna görə də biz belə qərara gəldik ki, bir halda, burada dayanmışıq, vaxtdan istifadə edib gəminin yükünü boşaldaq və mümkün olsa, onu sahilə və ya dayaz yerə çəkək, sonra anbara enib baxaq ki, gəmi harasından çatlayıbdır. Bu məqsədlə biz topları və digər yükləri gəmidən boşaltdıq, sonra gəmini əyib böyrü üstə saxladıq. Sahildə gəzişən yerlilər bütün bu işlərə təəccüblə tamaşa edir və heyrətlənirdilər; o biri sahildən baxanda yerlilər böyrü üstə əyilmiş gəminin bu biri tərəfində gövdə tirinin yanında, sallarda və qayıqlarda işləyən bizim adamları görmürdülər, buna görə də yerlilər öz aləmlərində belə hesab etmişdilər ki, yəqin, dənizçilər gəmini tərk edib gediblər. Belə bir nəticəyə gələn yerlilər cəmləşib bir neçə saatdan sonra on iri qayıqda böyük dəstələrlə bizə yaxınlaşdılar, məqsədləri, şübhəsiz ki, bizi talan etmək idi; əgər onlar bizi qəflətən yaxalayıdılar, yəqin ki, bizim hamımızı əsir alacaqdılar. Mən məsələni duymuşdum, buna görə də sallarda işləyən adamlarımıza komanda verdim ki, dərhal gəminin böyür tərəfindəki uzun tikiş taxtalarından yapışib yuxarıya, göyertəyə dırmaşsınlar, qayıqlardakı adamlarımıza isə əmr verdim ki, dövrə vurub böyür tərəfdən gəlsinlər, amma qayıqda dənizçilər bu əmri yerinə yetirməyə macal tapmadılar, çünki koxinxinlər onları haqladılar, barkası əhatəyə alıb ona lap yaxınlaşdılar və bizim dənizçiləri yaxalayıb əsir götürməyə başladılar. Onların əl qaldırdığı birinci adam sağlam və güclü ingilis dənizçisi idi; onun əlində müşket var idi, lakin o, bu tufənglə heç atəş açmaq meylinə deyildi, əyilib tufəngi qayığın dibinə qoydu. Mən əhvalatı belə görəndə öz aləmində fikirləşib dedim ki, bu lap axmaqmış, tufəng əlində ola-ola vaxtında atəş açmadı; amma sonra məlum oldu ki, o, öz işini məndən yaxşı bilir-miş; o, üstünə hücum edən vəhşini iri pəncələri ilə yaxaladı, onu dartıb bizim qayığa saldı və burada onun qulaqlarından yapışib

başını qayığın bir tərəfinə elə bərk çırpdı ki, vəhşinin canı elə oradaca çıxdı. Holland dənizçi isə bu arada müşketi qaldırıb onun qundağı ilə sağa və sola elə dəqiq zərbələr endirməyə başladı ki, bizim qayığa keçmək istəyənlərdən beş nəfərini vurub yerə sərdi. Bununla belə, bizim dənizçilərin otuz-qırx nəfərə qədər düşmənin öhdəsindən gəlməyə gücləri çatmazdı.

Lakin çox qəribə və məzəli bir hadisə bizimkilərin tam qələbə çalmağına kömək etdi. Bundan bir az əvvəl bizim dülgər gəminin dibini təmizləməyə və geydirmələrin çatlamış yerlərini qatranla doldurub bərkitməyə hazırlaşdı və elə bu məqsədlə də qayığa iki qazan götürmüşdü – birində qaynar qatran var idi, o birində isə kitrə, piy və yağ ərintisi var idi, o da qaynar idi; dülgərin köməkçisi isə qulpu çox uzun bir dəmir çömçə götürüb hazır dayanmışdı, vəhşilərdən ikisi sıçrayıb onların qayığına keçmək istəyəndə dülgərin köməkçisi əlindəki çömçəni qaynar maye ilə doldurub onların üstünə çilədi, vəhşilər yarıcıpaq olduqlarına görə qaynar maye onların bədənini elə yandırıb pörşələdi ki, ikisi də öküz kimi bağıraraq, ağrıdan özlərini itirib dənizə atıldılar. Dülgər bunu görüb köməkçisinə qışqırdı: “Əhsən, Cek, çömçəni doldur, onları bir də bişir”. Bunu deyib dülgər özü də irəli çıxdı, süpürgəni götürdü, onun köməkçisi də o biri süpürgədən yapışdı, süpürgələri qatran dolu qazana salıb islatdılar və hücum edən düşməni bu qatranlı süpürgə ilə elə yaxşıca qonaq etdilər ki, üç qayıqda yerləşmiş vəhşilərdən yanib pörşəlməmiş bir nəfər də qalmadı; özləri də elə qışqırıb fəryad qopardılar ki, onların səsi eynilə Lanqedok sərhədlərindəki meşələrdə gəzən yalquzaq canavarların ulamasını xatırlatdı.

Bu arada şərিকimlə mən, dənizçilərin köməyi ilə, çox ustalıqla gəmini qaldırıb dikəltдик, tonqalı öz yerinə çəkdik, sonra topçumuz bizim qayığa kənara çəkilmək əmri verməyi məndən xahiş etdi, çünki topçu atəş açmaq istəyirdi. Mən atəş açmağı topçuya qadağan etdim və dedim ki, dülgər onsuz da bu işi təklikdə başa çatdıracaqdır, buna görə də əspazın hazırlamış olduğu qazanlardan birində yenə də qatran qaynatmağı əmr etdim. Lakin birinci hücumda qarşılaşdığı müqavimətdən sonra geri oturdulan düşmən elə ürkmüşdü ki, indi daha təkrar hücumu keçmirdi, uzaqdakı qayıqlar isə gəminin dikəldiyini və dalğalar üzərində yırğalandığını görüb, yəqin ki, öz səhvlərini başa düşmüş və əvvəlki planlarından imtina etmişdilər.

O birisi gün biz, gəminin təmizlənməsi və təmir işini qurtarıb, gövdənin çatlayan yerlərinə qatran töküüb doldurandan sonra yelkənləri açdıq. Biz əvvəlcə şimal-şərqə tərəf istiqamət götürdük, sanki, Manil və ya Filippin adalarına gedirdik – biz ona görə belə edirdik ki, heç bir Avropa gəmisi ilə rastlaşmayaq. Bir qədər getdikdən sonra biz şimala tərəf istiqamət götürdük və şimal en dairəsinin 22 dərəcə və 22 saniyəsinə çatana qədər bu istiqaməti dəyişmədik, sonra isə, su və təzə ərzaq ehtiyatı götürmək məqsədilə, Formoza adası sahillərində lövbər saldıq; buradan biz yenə də şimala hərəkət etdik, yolboyu Çin sahilindən xeyli kənar da üzümə çalışırıdık, bu qayda ilə biz, demək olar, Çinin bütün liman şəhərlərinin qənşərindən xeyli aralı keçib getdik, çünki bilirdik ki, Avropa gəmiləri, adətən, gəlib bu limanlarda dayanır. Şimal en dairəsinin 30 dərəcəsinə çatanda biz ən yaxında olan ticarət limanlarından birinə daxil olmağı qət etdik, bu məqsədlə biz sahilə tərəf üzümə başlayanda, bir nəfər qoca portuqaliyalı losmanın qayıqla bizə tərəf gəldiyini gördük, losman bizə qulluq göstərmək istəyirdi. Biz buna çox sevindik və losmanı o saat gəmiyə keçirdik. Mən qoca losmana müraciətlə soruşdum: “Siz bələdçilik edib bizi Nankinə apara bilərsinizmi, biz orada öz gətirdiklərimizi sataq və Çin malları alağ?”

O cavab verib dedi ki, əlbəttə, bələdçilik edə bilər, əlavə onu da dedi ki, böyük bir holland gəmisi elə bu yaxınlarda oraya getdi. Bu xəbər məni bir qədər narahat etdi: holland gəmiləri indi bizə lap xortdan kimi görünürdü, biz zahiri görkəmi çox dəhşətli olmasa, lap şeytanın özü ilə də məmnuniyyətlə rastlaşıb görüşməyə razı olardıq, amma holland gəmisi ilə yox, çünki holland gəmisi ilə üz-üzə gəlməyin bizim üçün fəlakət olacağına əmin idik.

Mənim həyəcanlanıb narahatlıq keçirdiyimi duyan qoca dedi: “Cənab, o gəminin sizin üçün heç bir qorxusu yoxdur. Axı sizin dövlet Hollandiya ilə müharibə etmir ki, qorxasınız”. – “Orası elədir, – mən cavab verdim, – amma qanunun tilovundan çox kənar gəzib dolanan adamların, özlərini sərbəst hiss etdikdə, necə hərəkətlərə yol verə biləcəkləri yalnız Allaha məlumdur”.

Qoca dedi: “Axı, siz ki dəniz qulduru deyilsiniz; siz nədən qorxursunuz? Əlbəttə, onlar dinc alış-verişlə məşğul olan tacirlərə toxunmazlar”.

Bu sözləri eşidəndə əgər mən qıpqırmızı qızarmadımsa, bunun yeganə səbəbi təbiətin damarlarda yaratdığı qulaqcıqlardır ki, onlar bağlanmış və mənim bədənimdəki bütün qanın damarlarımdan axıb sifətimə çıxmasına mane olmuşdular; zira bu portuqaliyalı qoca məni lap çaşdırmışdı və yəqin, özü də bunu duymamış deyildi ki, mənə müraciət edib dedi: “Cənab, mənim sözlərim, deyəsən, sizi bir qədər karıxdırmışdır. Lakin istərdim biləsiniz ki, mən sizin qulluğunuzda hazırım və haraya istəsəniz bələdçilik edib apara bilərəm”. – “Cənab, – deyə mən ona cavab verdim, – mən haraya istiqamət götürüb getmək məsələsində, doğrudan da, bir qədər tərəddüd keçirirəm və sizin dəniz quldurlarını xatırlatmağınız mənim bu tərəddüdümü daha da artırdı. Ümid edirəm ki, bu dənizlərdə quldurlar yoxdur; siz özünüz görürsünüz ki, bizim adamımız çox azdır və lazım olan silahımız da yoxdur”.

Qoca dedi:

– Siz qətiyyənlə narahat olmayın: on beş ildir ki, bu dənizlərdə hələ quldur görünməyib, yalnız bir ay bundan əvvəl, şayələərə görə, Siam limanında bircə quldur gəmisini istisna etmək olar; lakin əmin ola bilərsiniz ki, o da bu yerlərdən uzaqlaşmış, cənuba tərəf gedibdir; həm də o bir o qədər də böyük gəmi deyildir, quldurluq və talan üçün də əlverişsizdir. Sumatrada və ya haradasa ona yaxın bir yerdə malaylılar kapitanı və gəmi heyətindən bir neçə nəfəri öldürəndən sonra əclaf dənizçilər həmin gəmini oğurlayıb aparmışlar”.

Mən bunu eşidəndə özümü bilməməzliyə qoydum və guya, heç nədən xəbərim yoxmuş kimi qışqırdım:

– Necə! Onlar kapitanı öldürüblər?

Qoca dedi: “Yox, mən bunu qəti deyə bilmərəm, lakin burası var ki, onlar axı gəmini sonra oğurlayıb aparıblar və elə buna görə də hamı inanır ki, onlar kapitanı malaylılara təhvil veriblər, onlar da oğruların öyrətməsi ilə kapitanı öldürüblər”.

Mən dedim: “O halda da onlar yenə də ölüm cəzasına layiqdirlər, istər özləri öldürsün, istər başqasına öldürtsünlər, fərqi yoxdur”.

“Şübhəsiz ki, elədir, – deyə qoca cavab verdi, – əgər ingilis və ya holland gəmisi ilə rastlaşsalar, yəqin ki, onları asacaqlar, çünki gəmi komandirlərinin hamısı öz aralarında sözü bir yerə qoyub qət ediblər ki, onların əlinə keçsələr, o əclafılara aman verilməsin”. Mən

soruşdum: “Axı sizin sözünüzdən belə çıxdı ki, quldur bu dənizlərdən çıxıb gedibdir, onlar daha necə rastlaşa bilirlər?”.

Qoca izah etdi: “Quldurlarla rastlaşıb görüşə biləcəklərinə onların heç ümidi də yoxdur, lakin quldur, sizə dediyim kimi, Kamboca çayının mənəsbində görünmüşdü, onu görənler isə elə həmin gəmidə xidmət etmiş və qiyamçıların sahilə qoyub getdikləri dənizçilər idi; çayın mənəsbində dayanmış bir neçə ingilis və holland gəmisi, az qala, qulduru yaxalayacaqdılar. Əgər quldurun dalınca göndərilmiş qayıqlara vaxtında kömək çatdırılısaydı, o, yəqin ki, tutulardı, lakin kömək edib çatana qədər quldur həmin qayıqları batırıb aradan çıxmışdı. Amma onu da deyim ki, quldur gəmisinin əlamətləri bütün gəmilərə elə dəqiq çatdırılıb ki, onu harada olsa, tanıyaçaqlar, ələ keçdimi, nə kapitana, nə də qiyamçı dənizçilərə aman verilməyəcəkdir: əclafları o saat asacaqlar”.

Mən təəccüblə soruşdum: “Necə! Onları dindirməmiş asacaqlar? Yəni, belə çıxır ki, əvvəlcə asıb, sonra mühakimə edəcəklər?”

Losman cavab verib dedi: “Eh, cənab, belə əclaflara çox da üz göstərməyə dəyməz; belələrini gərək kürək-kürəyə bağlayıb buraxasan dənizə, vəssalam”.

Mən bilirdim ki, bu qoca mənim əlimdədir və bizə heç bir zərər yetirə bilməz; buna görə də mən lap açıq-aydınca ona dedim:

– Bax, elə məhz bu səbəbə görə də mən istəyirəm ki, siz bizi Makaoya və ya ingilis və holland gəmilərinin daxil olduğu hər hansı bir başqa limana yox, Nankinə aparasınız; sizə məlum olsun ki, bu ingilis və holland gəmilərinin kapitanları özlərindən çox bədgüman, lovğa və sırtıqdırlar, özləri də nə Allah tanıyırlar, nə bəndə: öz vəzifələrini çox pis başa düşən bu həyasızlar işi hərləyib elə yerə gətirirlər ki, guya, cinayətkarları cəzalandırırlar, amma, əslində, özləri cinayət edirlər, üstünə böhtan atılmış və nahaqdan şərə düşmüş adamları təhqir edirlər, işi təhqiq etməmiş onları müzakirə edib hökm çıxarırlar. Onları haqqın divanına çəkmək vəzifəsi, deyəsən, məhz mənim üzərimə düşəcəkdir, bəlkə də, mən onlara göstərməli olacağam ki, cinayəti hər cəhətdən bütün aydınlığı ilə sübut olunmayınca, insanla cani kimi rəftar etmək olmaz.

Sözümün bu yerində mən başımıza gəlmiş bütün əhvalatı olduğu kimi açıb losmana danışdım. O, bu əhvalatı dinləyib çox təəccübləndi və etiraf etdi ki, belə bir vəziyyətdə biz, haqlı olaraq, şimala

tərəf istiqamət götürmüşük. Bu söhbət zamanı biz Nankinə tərəf gedirdik və on üç gündən sonra böyük Nankin körfəzinin cənub-qərb hissəsində lövbər saldıq; orada mən təsadüfən öyrəndim ki, iki holland gəmisi məni qabaqlayıbdır və mən bu vəziyyətdə mütləq onların əlinə keçəcəyəm.

Mən qoca losmandan soruşdum ki, bəlkə, bu tərəflərdə başqa bir liman və ya körfəz yeri bilir, yəni elə bir yer ki, orada təhlükəyə məruz qalmadan çinlilərlə alış-veriş etmək bizim üçün mümkün olsun. O dedi ki, əgər mən, təxminən, qırx iki li cənuba enməyə razılıq versəm, o tərəfdə Kvinçanq adlı kiçik bir liman var, oraya, adətən, Makaodan xristian dinini yaymaq üçün Çinə yollanan ruhani – təbliğatçılar gedib çıxırlar, o limana hələ indiyə qədər heç bir Avropa gəmisi daxil olmayıb. Amma orada ticarət və alış-veriş olmur, yalnız yarmarka düzələndə yapon tacirləri oraya gedirlər.

Biz hamımız o limana getməyə razı idik və o biri gün yalnız iki dəfə təzə su və ərzaq ehtiyatı götürmək üçün sahilə çıxıb qayıtdıqdan sonra, lövbəri qaldırıb yola düşdük, lakin külək əks istiqamətdən əsir və bizim üzümimizə mane olurdu, buna görə də biz Kvinçanqa beş gündən sonra gedib çatdıq, amma geciksək də, bu yeri bizim hamımız, xüsusilə mən, çox bəyəndik. Elə ki mən, nəhayət, heç bir təhlükə gözləmədən sahilə çıxa bildim, məndə nəinki sevinc, habelə minnətdarlıq hissi əmələ gəldi, mən öz şərikimlə belə qərara gəldik ki, əgər bu yerdə özümüz üçün bir güzəranlıq düzəldib mallarımızı əritməyə imkan tapa bilsək, biz elə həmişəlik burada qalarıq və bir daha o başibəlalı gəmiyə qayıtmırıq.

Doğrudan da, mən öz şəxsi təcrübəmin əsasında deyə bilərəm ki, hər şeydən daha çox insanı yazıq və cılız vəziyyətə salan daimi qorxu hissi altında yaşamaqdır. Bu qorxu hissi elə şeydir ki, insanın xəyalından çıxmır və hər təhlükəni insanın təsəvvüründə birə-iki artırır, böyüdüür, bunun nəticəsi idi ki, məsələn, ingilis və ya holland gəmilərinin kapitanları bizim nəzərimizdə çox qəribə adamlara çevrilmişdilər. Biz belə hesab edirdik ki, onlar qətiyyəən ağıl və zəkanın dəlillərinə qulaq asmağı, namuslu və təmiz insanları əclafardan ayırmağı, həqiqəti yalandan seçməyi bacarmazlar. Ağılı başında olan adamları inandırmaq üçün, şübhəsiz ki, bizim min cür vasitəmiz var idi və sübut edə bilərdik ki, biz quldur deyilik; bizim aradığımız mallar, bizim gəminin istiqaməti, limanlara açıq-açığına daxil olma-

ğımız, nəhayət, bizim adamlarımızın azlığı, gücümüzün zəifliyi, silahımızın, əsgəri ləvazimatımızın və ərzaq ehtiyatımızın az olması bunu sübut edir. Yükümüzdəki tiryək və başqa mallar da sübutdur ki, bizim gəmi Benqaliyadan gəlir. Lakin bizi izləyən bu daimi qorxu, kor və mənasız ehtiras kimi bizi çaşdırır, fikrimizi başqa istiqamətə yönəldir və bizim gözlərimizin qarşısında ağlasığmaz minlərlə başqa lövhələr yaradırdı. Bizdə belə bir təsəvvür əmələ gəlmişdi ki, qayıqların batırılmasından ingilis və holland gəmiləri o qədər hiddətlənmişdilər ki, əllərinə düşdükmü, gətirdiyimiz heç bir dəlil-sübutu dinləmədən, o saat bizə divan tutacaqlar. Axı bizim quldur olduğumuz barədə onların da əlində nə qədər istəsən dəlil vardı: bizim gəmi elə Komboca çayının mənsəbində qayıqları batıran həmin gəmi idi; bizi axtarıb ələ keçirmək barədə xəbəri eşidəndən sonra biz, doğrudan da, onların qayıqlarına atəş açıb qaçmışdıq. Həm də axı onların yerinə biz olsaydıq, elə biz özümüz də o cür amansız hərəkət edərdik.

Necə olur olsun, hər halda, biz daimi qorxu hissi keçirirdik və bu hiss bir an belə bizdən əl çəkmirdi; məni və mənim şərəkimi gecələr qara basırdı, dəhşətli yuxular görürdük, dar ağacı, kəndir gözümüzün qabağından getmirdi, birdən mənə elə gəlirdi ki, bizim üzərimizə hücum ediblər, biz isə özümüzü qızgın müdafiə edirik. Bir dəfə yuxuda gördüm ki, bir holland gəmisi bizə lap yaxınlaşıb və onların dənizçiləri bizim gəmiyə keçirlər, mən hücum edənlərdən birini vurub yxdım; ayıldandan sonra məlum oldu ki, mən yuxuda dəhşət içində var gücümle kayutun divarlarını o qədər yumruqlamışam ki, hətta əlimi də yaraladım və elə bu yaranın ağrısına yuxudan ayıldım.

Eyni fikirlər gecə və gündüz məni də, mənim şərəkimi də narahat edir, bizə əzab verirdi; belə hallarda biz özümüzə təsəlli verib deyirdik ki, kapitanların bu cür hərəkət etməyə ixtiyarı yoxdur: əgər onlar bizi öldürsələr və ya bizə işgəncə versələr, vətənə qayıdan kimi məsuliyyətə cəlb olunacaqlar. Lakin bizim bu təsəllimizin özü də çox zəif idi, çünki axı, tutaq ki, onları məsuliyyətə cəlb edən cəza verəcəklər, nə olsun, biz ki bununla dirilməyəcəydik.

Bu cür fikirlər məndən əl çəkməyəndə, doğrusu, beynim yerindən oynayırdı, bütün bədənəm od tutub yanırdı, elə bil, həqiqətən, düşmənlə əlbəyaxa vuruşurdum; qan başıma vururdu, gözlərimdən

od yağırdı. Belə coşqun anlardan sonra mən həmişə öz aləmində qət edirdim ki, ələ keçsəm, mən onlardan xahiş edib aman istəməyəcəyəm, son nöqtəyə qədər özümü müdafiə edəcəyəm, heç nə çıxmasa, lap sonuncu dəqiqədə gəmini də partladacağam ki, düşmən ondan istifadə edib faydalana bilməsin.

Nə qədər ki biz dənizdə idik, bu əzabverici, həyəcanlı fikirlər bizi bir o qədər çox əldən salırdı, indi sahilə çıxıb özümüzü təhlükəsiz yerdə hiss edəndə isə, əksinə, sevincimiz bir o qədər artmışdı. Mənim şərikim bir dəfə yuxuda görmüşdü ki, bir təpəyə dırmaşır, belində isə ağır bir yükü var, onu təpənin zirvəsinə qaldırmalıdır, lakin o, birdən hiss edir ki, nə isə taqətdən düşmüşdür, daha yeriyyə bilmir; elə bu zaman holland losman haradansa peyda olur, onun yükünü yüngülləşdirir, qarşıdakı təpə yox olur, onun getdiyi yol isə düz və hamar olur. Əslində, elə biz hamımız, təxminən, belə bir hal keçirmişdik. Biz sağ-salamat sahilə gəlib çıxanda gəmiyə yaxınlaşıb dostlaşdığımız qoca losman həm bizə mənzil, həm də yüklərimiz üçün anbar tapmaqda bizə kömək elədi. Bundan əlavə, o, bizi çoxdan həmin şəhərdə yaşayan və xristianlığı təbliğ edən üç nəfər katolik ruhani ilə tanış etdi. Mənə elə gəlirdi ki, katolik ruhanilərinin bu yerlərdə apardığı dini təbliğat çox zəif təsir göstərirdi və demək olar ki, onların bu cidd-cəhdindən heç nə çıxmırdı, onların döndərərək xristian etdikləri çinlilərə, çətin ki, xristian demək olardı, lakin bu məsələnin, əlbəttə, bizə dəxli yox idi.

Həmin ruhanilərdən biri firəng idi, ona Simon ata deyirdilər, gözəl məcazi var idi və çox şən, gülərlüz adam idi, özü də xoşhal və söhbətçil idi, biri portuqaliyalı və biri də genuyalı olan o biri iki ruhani kimi çox ciddi deyildi və özünü dartmırdı. Fransalı ruhani, öz missioner təşkilatlarının rəisinin əmrinə əsasən, Çin imperiyasının paytaxtı Pekin şəhərinə gedib orada imperatorun iqamətgahında qalmalı idi, indi o, Makaodan gəlib onu bu səfərdə müşayiət edəcək ruhanini gözləyirdi. Biz bu fransalı ruhani ilə təzəcə tanış olmuşduq və hələ heç kifayət qədər danışib söhbətləşməyə fürsət tapmamışdıq ki, ruhani məni də onunla birlikdə getməyə dəvət etməyə başladı, mənə vəd etdi ki, bu qüdrətli imperiyanın bütün möcüzələrini və dünyanın ən böyük şəhəri olan Pekini mənə göstərəcəkdir. Ruhani dedi: "Sizin Londonla bizim Parisi bir yerdə cəmləsən, yenə bu şəhərə çatmaz".

Fransalı ruhani bizi, demək olar, lap inandırmışdı, lakin özgə işimiz var idi, biz, gərək, gəmini və gətirdiyimiz malları satın yüngülləşəydik, belə ucqar yerdə isə bu işləri başa vurmaq çox da asan deyildi. Amma bizimki gətirdi: qoca portuqaliyalı haradansa bir yapon taciri tapıb gətirdi. Bu tacir bizdəki tiryəkin hamısını bir yerdən yaxşı qiymətə satın aldı, dəyərini də qızıl pulla və qızıl külçə ilə ödədi. Biz tiryəkin alış-verişini eləyəndə birdən mənim ağılıma gəldi ki, bəlkə, elə gəmini də bu yapon taciri alası oldu və mən tərcüməçiyə əmr etdim ki, bu təklifi yapon tacirinə başa salsın. Tacir əvvəlcə çiyinlərini dartdı və qəti bir söz demədi, amma bir neçə gündən sonra o, bir nəfər də başqa ruhanini tərcüməçi kimi yanınca götürüb yenə gəldi və mənə belə bir təklif etdi: dedi ki, o, indi bizdən xeyli mal aldığına görə pulu qurtarıbdır, bizim gəmini satmaq niyyətində olduğumuzu da bilməyibdir, indi əgər gəmini və gəmi heyətini yenə yüklə Filippinə göndərmək üçün onun ixtiyarına verməyə razı olsam, o həm gəminin icarə haqqını ödəyər, həm də oradan Yaponiyaya qayıdan kimi gəmini də satın alar. Mən bu təklifi qəbul etməyə və hətta özüm də onunla bir yerdə getməyə meyilli idim, lakin şərikim mənə bu axırıncı fikrimdən əl çəkməyə vadar etdi. Mənə əvəzə, qardaşoğlumun mənə etibar edib qoşduğu cavan oğlan gəmi ilə getməyə razılıq verdi. Mən də, şərikim də razılaşdıq ki, gəminin yarısını bu cavan oğlanın adına keçirək, onun xüsusi mülkiyyəti olsun, bu şərtlə ki gələcəkdə, əgər biz İngiltərədə görüşəsi olsaq, gəminin o biri yarısı haqqında bizə hesabat versin. Bəri başdan onu da deyim ki, həmin cavan oğlanın işi çox uğurlu olmuşdu, bir neçə dəfə Yaponiyaya, Filippinə, Manilaya, oradan isə Meksikanın qərb sahilindəki Akapulcaya səfər etmişdi. Səkkiz ildən sonra varlı bir adam olub İngiltərəyə qayıtmışdı.

Biz gəmini tərk edəndə fikirləşdik ki, bəs Kamboca çayının mənsəbində ingilis və holland gəmilərinin düşmənçilik niyyətləri barədə vaxtında bizi xəbərdar etmiş o iki dənizçini necə mükafatlandıraraq, axı biz onlara vəd etmişdik gərək yerinə yetirəydik. Biz onların əvvəlki sahiblərinin kəsdiyi donluqlarını verdik və bundan əlavə, hərəsinə kiçik bir məbləğdə qızıl pulla köməklik göstərdik, özlərini də gəmidə qulluğa keçirttik, ingilis gəmidə – topçu, holland isə – bosman oldu.

Bəli, indi biz Çində idik. Əgər Benqaliyada olanda oradan evə qayıtmaq üçün min cür vasitənin olmağına baxmayaraq, mən özümü dünyanın qurtaracağına hesab edirdimsə, indi gəlib

düşdüyüm bu yerdə mənim vəziyyətimi özünüz təsəvvür edin. Mən indi o əvvəlki yerdən də min mil uzağa düşmüşdüm və qayıtmaq üçün bütün yollar kəsilmişdi, özünüz görün, daha mənim halım necə ola bilərdi?

Biz bütün ümidlərimizi dörd aydan sonra burada açılacaq yar-markaya bağlamışdıq; biz yar-markada çin conkası¹ ala bilərdik və buradan başqa bir limana getmək mümkün olardı. Bundan əlavə, yar-marka vaxtı ingilis və ya Danimarka gəmilərindən də buraya gəlib çıxarıla bilərdi və onlar bizi buradan aparmağa razı olardılar, çünki bizim şəxsiyyətimiz heç bir şübhə doğurmurdu.

Elə bu ümidlə də biz həmin yerdə qalmaqı qərara aldığımız, amma əylənmək və bir qədər də fikir-xəyaldan ayrılmək üçün biz iki-üç dəfə ölkənin içərilərinə səyahətə getdik. Ən əvvəl biz on gün Nankin şəhərində olduq, onu deyim ki, Nankin, doğrudan da, görməli şəhərdir və tamaşasına dəyər; deyirdilər ki, bu şəhərin bir milyon əhalisi var, amma buna mən çox da inanmıram. Bu şəhər həndəsi qayda ilə çox düz tikilibdir, küçələri düzdür və düz xətlərlə də kəşiflər, yaranan dördbucaqlar xoş təsir bağışlayır. Lakin bu ölkənin yazıq vəziyyətə düşmüş əhalisini avropalılarla müqayisə edəndə mənə elə gəlir ki, çinlilərin evlərini, həyat tərzini, onların üsul-idarə qaydasını, varidatını və (necə ki bəziləri deyir) onların şöhrətini heç yada salmağa, o barədə danışmağa da dəyməz. Mən daha çox o fikirdəyəm ki, biz çinlilərin əzəmətinə, varidatına, dəbdəbəsinə, ticarətlərinə və adətlərinə ona görə təəccüb etmərik ki, bütün bunlar orada, həqiqətən, təəccübə layiqdir və heyratamizdir, xeyr, elə deyildir, bizim təəccübümüzdə səbəb odur ki, biz bütün bunların belə vəhşi, kobud və cahil ölkədə ola biləcəyini gözləmirdik. Yoxsa elə-belə də, avropalıların sarayları ilə müqayisədə, çinlilərin tikdikləri evlərdə diqqəti cəlb edə biləcək nə tapmaq olar? İngiltərənin, Hollandiyanın, Fransanın və İspaniyanın ticarətinin qabağında çinlilərin ticarətinin nə əhəmiyyəti ola bilər? Varidat, güc, zahiri gözəllik, daxili səliqə-sahman və tükənməz rəngarənglik cəhətdən isə Çin şəhərləri bizimkilərlə müqayisədə nədir ki? Yaxud, məsələn, götürün Çinləndəki limanları, çox az miqdarda conka və barka² qəbul edən bu limanlar bizim dənizlərdəki işimizlə, ticarət donanmamızla,

¹ Conka – Çində çox istifadə olunan kiçik yelkən gəmisi

² Barka – böyük yelkən gəmisi

güclü hər b gəmilərimizlə müqayisədə nə böyük bir şeydir ki? Bizim London təklikdə bütün ucsuz-bucaqsız Çin imperiyasından daha çox və geniş dairədə ticarət aparır. Bircə dənə səksən toplu ingilis, holland və ya Fransa nizami hər b gəmişi Çinin bütün donanmasını məhv etməyə kifayət edər. Lakin, dediyim kimi, çinlilərin var-dövləti, onların ticarəti və ordularının gücü bizi heyrətləndirir, çünki biz çinliləri barbar və demək olar, lap vəhşi bütprəst bir xalq hesab etdiyimizə görə belə şeylərin onlarda ola biləcəyini heç gözləmərdik. Yalnız bu nöqteyi-nəzərdən onlara yanaşdığımız üçün çinlilərin gücü və dəbdəbəsi bizə maraqlı görünür; əslində isə, bu gücün, dəbdəbənin dəyəri çox aşağıdır; mənim Çin donanması haqqında dediklərim eynilə Çin ordusuna da aiddir. Çin imperiyasının bütün silahlı qüvvələri hətta döyüş meydanına lap iki milyon nəfər adamla çıxsa da, onlar ölkəni talan etməkdən və özləri də sonra acından ölməkdən başqa, heç nəyə qadir deyildir. Onlar hətta ən kiçik bir fələməng qalasını da ala bilməzlər və heç bir zaman qayda-qanunla təlim görmüş intizamlı ordunun qabağına çıxma bilməzlər; alman kirasirlərinin¹ bir bölüyü və ya Fransa süvarilərinin bir hissəsi Çinin bütün süvari qoşununu qaçmağa məcbur edə bilər. Bir milyonluq çin piyadası bizim mühasirəyə alınması mümkün olmayan mövqə tutmuş bircə alayımızla bacara bilməz; özünü öymək olmasın, amma bir az da hələ artıq deyərəm – 30. 000 alman, ya ingilis piyadası və 10. 000 fransalı süvari, çinlilərin bütün ordusunu darmadağın edə bilər; eləcə də biz şəhərlərin qalalarının tikilib möhkəmləndirilməsi, mühasirəsi və müdafiəsi işində də onlardan xeyli üstünük. Çində Avropa ordusunun bir aylıq mühasirəsinə davam gətirə biləcək bir dənə də istehkamlı şəhər yoxdur; eyni zamanda, məsələn, Çinin bütün ordusu yığılıb Dünkirxen kimi bir şəhəri on il mühasirədə saxlasa, yenə də ala bilməz, demərəm, bəlkə, əhalini acından qırmaqla şəhəri ala bilərlər. Doğrudur, çinlilərdə də odlu silahlar var, amma onlar bu silahdan bacarıqla və qətiyyətlə istifadə edə bilmirlər, çinlilərin işlətdiyi barıt da çox gücsüzdür. Çinin əsgərləri pis təlim keçirlər, silahdan pis istifadə edirlər, hücumda əlləri yoxdur, geri çəkildə isə çox asanlıqla küyə gedirlər.

Etiraf etməliyəm ki, evə qayıdandan sonra mən eşidəndə ki, bizimkilər çinlilərin gücünü, varidatını, şöhrət və dəbdəbələrini,

¹ *Kirasir* – zirehli geyimli süvarilər (*lat.*)

ticarətlərini necə tərifləyirlər, mən bütün bu təriflərə təəccüb edirəm, çünki mənim, öz şəxsi müşahidələrim əsasında, çinlilərdə gördüyüm bu idi ki, onlar çirkli, cahil kölələrdir, adam baxanda onlara nifrət edir, elə hökumətləri də özlərinə layıqdır. Sözü qısa budur ki, əgər Moskva çarlığı ilə Çin arasındakı məsafə çox böyük olmasaydı və əgər Moskva çarı özü də zəif və pis idarə olunan kölələrdən ibarət olmasaydı, Moskva çarı çox asanlıqla bu çinliləri bircə həmlədə vurub o yerlərdən çıxarar və bütün ərazini tuta bilərdi. Və əgər, deyildiyinə görə, bu axır vaxtlarda gücü lap qorxunc dərəcəyə çatmış və xeyli qüvvətlənmiş Moskva çarı öz qoşunlarını davakar şvedlərin üzərinə yox, çinlilərin qabağına göndərsəydi, Avropa dövlətlərindən heç biri nə ona paxılıq edər və nə də mane olardı, çar özü də bu müddət ərzində, yəqin ki, çoxdan Çinin də imperatoru olardı və qoşunu altı dəfə ruslarınkindən az olan şved kralı Narva yanındakı vuruşmada ona üstün gəlməzdi. Hərbi sahədə olduğu kimi, çinlilərin gəmiçiliyi, ticarəti və əkinçiliyi də avropalılardan bu işlərdə əldə etdiyi nailiyyətlərə görə çox zəif və qeyri-mükəmməldir; eyni sözü onlardakı elm, bilik və incəsənət haqqında da demək olar. Məsələn, onlarda Yer kürəsinin qlobusları, planetlərin çevrələri var, riyaziyyatdan da bəzi şeyləri bilirlər; amma siz onların elmi ilə bir az yaxından tanış oldunuzmu, əmin olacaqsınız ki, onların lap birinci dərəcəli alimləri nə qədər məhdud adamlardır! Məsələn, onlar göy cisimlərinin hərəkəti haqqında heç nə bilmirlər və xalq hələ də o qədər cahildir ki, Günəşin tutulmağını böyük bir əjdahanın Günəşə hücum etməsi ilə izah edirlər, guya, bu əjdaha Günəşi oğurlayıb aparmaq istəyir, buna görə də əjdahanı qorxutmaq üçün biz arını qaytarıb pətəyə doldurmaq lazım gələndə etdiyimiz kimi, bütün ölkədə böyükdən-kiciyə hamı var gücü ilə dəf çalır, qab-qacağı döyəcəyib bir gurultu qoparırlar ki, gəl görəsən!

Nankindən qayıdanda mən Pekini də gedib görmək istəyirdim, bu şəhərin barəsində çox eşitmişdim, ruhani ata Simon da elə hər gün bunu mənə təklif edirdi. Nəhayət, onun yola düşəcəyi gün təyin olundu, çünki onu müşayiət edəcək başqa bir ruhani Makaodan gəlib çıxmışdı və indi biz də gərək qəti bir qərara gələydik ki, gedirik, yoxsa yox. Mən onu şərikimin yanına göndərdim, fikrim də bu idi ki, qoy son sözü o desin; şərikim də razı olduğunu bildirmişdi, buna görə də biz yola hazırlaşmağa başladıq.

Təhlükəsizlik nöqtəyi-nəzərindən bizim səfərlərimiz çox əlverişli bir şəraitə düşdü: biz tanınmış bir mandarinin məyyəti ilə birlikdə getməyə icazə aldıq. Bu mandarinlər ki var, onlar Çində bir növ yarım-krallar, yaxud vilayətlərin valiləri kimi bir şeydirlər, özləri də həmişə çox böyük dəbdəbə və təmtəraqla səyahətə çıxırlar, əhali də onlara hər cür hörmət göstərir və onlar da bu hörmətdən istifadə edərək çox vaxt əhalini lap soyur, var-yoxdan çıxarırlar, zira səfər zamanı mandarinin bütün məyyətinə və dəstəsinə yolboyu yedizdirib yaxşıca təmin etmək əhalinin borcudur. Biz də mandarinin məyyətinə getdiyimiz üçün yolda yeməkdən və eləcə atları yemlə təmin etmək barədə heç bir korluq çəkmirdik, lakin bircə iş var idi ki, biz hər şeyin dəyərini yerli bazarlardakı qiymətlərlə ödəməliydik və mandarinin təsərrüfat işlərinə baxan müdir çatası pulu bizdən çox dəqiq surətdə tuturdu. Beləliklə, böyük hörmət və izzətin ifadəsi olsa da, əslində, bu iş təmənnəsiz də deyildi, xüsusən nəzərə alsaq ki, bizdən əlavə otuz nəfərə qədər başqa səyyahlar da mandarinin bu cür qəyyumluğundan istifadə edirdilər. Yəni əsl mətləb onda idi ki, əhali ərzağı mandarinə pulsuz gətirirdi, o isə həmin ərzağı bizə nağd pula satırdı.

Biz Pekinə qədər iyirmi beş gün yol getdik, yolboyu ölkənin müxtəlif yerlərini gördük, bu ölkədə əhali çox sıx idi, torpağın becərilməsi isə pis vəziyyətdə idi; hərçənd, çinlilər öz əməksevərlikləri ilə həmişə öyünürlər, amma buna baxmayaraq, ölkədə əkinçilik işi, təsərrüfat və xalqın öz güzəranı – bütün bunların hamısı acınacaqlı vəziyyətdə idi. Bu xalq, ümumiyyətlə, çox lovğadır; onların bu lovğalığına yalnız onlardakı yoxsulluq üstün gələ bilər və onların belə acınacaqlı vəziyyətə düşməsinin səbəblərindən biri də elə bu yoxsulluq və səfalətdir.

Amerikadakı çılpaq vəhşilər, mənəcə, çinlilərdən xoşbəxtdir, çünki onların heç nəyi olmasa da, hər halda, başqa heç bir şey də istəmirlər. Çinlilərin isə əksəriyyəti üst-başı tökülmüş dilənçi vəziyyətdədir, amma lovğadır və iddiaları yerə-göyə sığmır. Bu lovğalığı onların hər işində – geyimlərində, tikintilərində, lazım olmadığı halda, xeyli nökrə-xidmətçi və ya qul saxlamaq ədalarında öz ifadəsini tapır və bir də onda özünü göstərir ki, çinlilər dünyada hər şeyə və hamıya nifrət edir, yuxarıdan aşağı baxırlar, özlərini isə hamıdan üstün hesab edirlər – elə ən qəribəsi və gülməlisi də budur.

Bu dilənçi sifətində olan adamların iddiası və lovğalığı mənim dostum Simon atanı və elə mənim özümü də çox güldürürdü. Məsələn, Nankinin on milliyində elə düşdü ki, biz kənd zadəganlarından birinin evinin yanından keçməli olduq, Simon ata onu zadəgan adlandırmışdı. Həmin bu zadəgan, bizə hörmət əlaməti olaraq, atlanıb bizə qoşuldu və bir-iki mil məsafəni bizimlə yanaşı getdi; atın üstündə o, əsl Don Kixot kimi görünürdü, yoxsulluqla dəbdəbənin qarışığından ibarət olan eyni mənzərə burada da nəzərə çarpırdı.

Bu zadəganın əynindəki paltar yalnız təlxəyə və yalançı hoq-qabaz pəhləvanlara yaraşardı. Onun əynindəki rəngbərəng çitdən tikilmiş çirklə ləbbadə idi, tikilişi də elə idi ki, sanki, bunu təlxək üçün hazırlamışdılar. Qollarının ağızı çox gen idi və sallanırdı, hər yerində də dəlik-deşik var idi; üstədən geydiyi tafta arxalıq idi, bu qolsuz arxalığın qabağı, qəssab döşlüyü kimi, yağ və piydən kərmə bağlamışdı, bu əlamət sübut edirdi ki, bu cənab zadəgan son dərəcə pintidir. Onun atı da arıq, ac və axsaq idi; İngiltərədə belə ata otuz-qırx şillingdən artıq verməzdilər. Zadəganın ardınca iki xidmətçi qul piyada gedirdi, atla ayaqlaşırıdılar; atın belindəki zadəgan əlindəki qırmancla atın başını səylə döyəcləyirdi, ləbbadəsinin geniş və salıqlı qolları isə atın quyruğuna dəyirdi. Cəmisi onun dalınca on, yaxud on iki nəfər xidmətçi gedirdi; bizə dedilər ki, bu cənab şəhərdən gəlir və bizdən, təxminən, yarım mil kənarında olan öz malikanəsinə gedir. Biz tələsmir, asta hərəkət edirdik və bütün yolboyu bu gülməli adam bizim qabağımızca gedirdi, biz də arxadan ona tamaşa edirdik. Kəndlərdən birində biz istirahət üçün bir saata qədər dayandıq, sonra biz həmin cənabın malikanəsinin yanından keçəndə gördük ki, bu zadəgan bizdən qabaq öz evinə gəlib çatıb və süfrəsini açıbdır. Evin qabağında kiçik bir bağça-bağ var idi, lakin bu bağça-bağ evin sahibini görməyimizə mane olmadı və bizi başa saldılar ki, nə qədər çox dayanıb onun vücuduna tamaşa etsək, bir o qədər ona xoş gələr.

O, palma növündən olan bir ağacın altında oturmuşdu. Bu ağacın qol-budağı onun başını günəş şüalarından yaxşıca qoruyurdu, bununla belə, ağacın altında onun başı üzərində böyük bir çətir açmışdılar, bu da o yerə xüsusi bir səliqə və yaraşlıq verirdi. Yoğun və ağır adam olan bizim mülkədar iki tərəfdən qoltuqaltıları olan böyük bir kresloya yayılmışdı, kölə qadınlardan ikisi yemək

aparıb gətirirdilər; iki nəfər başqası isə onun yanında dayanıb elə bir xidmət göstərirdilər ki, Avropada, çətin ki, hər hansı bir adam özünə bu cür xidmət göstərilməsinə razı olardı; o iki nəfər qadından biri qaşıqla ağanın ağızına yemək verirdi, o birisi isə ağızından saqqalına və yaxasına tökülən yemək qırıntılarını bircə-bircə yığıb təmizləyirdi. Deməli, belə çıxır ki, o şeyi ki hətta krallar və hökmdarlar da özləri edirlər və xidmətçilərinin kobud barmaqlarının onların ağızına toxunmasına razı olurlar, bu böyük və yağlı heyvan həmin işi görməyi özü üçün alçaqlıq hesab edirdi.

Mən bütün bunlara baxdıqca fikirləşirdim ki, gör lovğalıq insanları nə kökə salır və belə saxta, eybəcər şəklə düşmüş yekəxanalıq adi adamlar üçün nə qədər dözülməzdir. Biz bu qayda ilə bir qədər dayanıb ona tamaşa etdik, o da belə başa düşdü ki, adamlar dayanıb onun təmtəraqlı ziyafətinə və özünə baxıb ləzzət aparırlar, halbuki, əslində, biz onun halına acıyır və ona nifrət edirdik. Sonra biz səyahətimizi davam etdirdik və Pekinə yollandıq.

O ki qaldı bizim birlikdə getdiyimiz mandarin, deməliyəm ki, səfər zamanı yolboyu ona lap padşah hörməti göstərilirdi; yolda onun ətrafında o qədər adam toplaşmışdı və elə bir bürsət düzəltmişdilər ki, biz mandarinin özünü yalnız kənardan görə bilirdik. Bununla belə, mən diqqətlə müşahidə edib gördüm ki, mandarinin məyyətinə daxil olan adamların mindikləri atlar da lap əldən düşmüş arıq yabılardır, bu cür yabılar, yəqin ki, heç ingilis poçt arabalarına qoşmağa da yaramazdı. Amma burası var ki, bu atları qoşqu qayıqları və çulla elə örtüb bəzəmişdilər ki, biz atların arıq olub-olmadıqlarını çətinliklə təyin edə bilirdik, çünki biz heyvanların bir başlarını, bir də ayaqlarını görürdük.

Bütünlüklə bizim səyahətimiz çox xoş keçdi və mən də bu səyahətdən razı qaldım. Yalnız arada mənim başıma bir iş gəldi və pərt oldum. Kiçik bir çayın dayaz yerindən keçəndə, necə oldusa, mənim atım bürdreyib yıxıldı və mən suya düşdüm. Çay dərin deyildi, amma mən başdan-ayağa islandı. Bu əhvalatı ona görə xatırladıram ki, mənim yadda saxlamaq istədiyim bir sıra adları yazdığım qeyd dəftərim də suda islanıb elə xarab oldu ki, mən sonra, çox təəssüf öz qeydlərimi oxuyub onlardan baş çıxara bilmədim və bu səyahət zamanı olduğum və gördüyüm bir çox yerlərin adlarını buna görə dəqiq surətdə xatırlayıb bərpa edə bilmirəm.

Nəhayət, biz gəlib Pekinə çatdıq. Qardaşoğlumun mənə xidmətçi kimi verdiyi və çox etibarlı, zirək olan cavan oğlandan başqa, mənim yanımda heç kəs yox idi; şərikinin də yanında birçə xidmətçisi var idi, onların bir-birinə azacıq qohumluğu da çatırdı. Biz portuqaliyalı losmanı da yanımızca gətirmişdik, o, Çin paytaxtını və sarayını görməyə çox həvəs göstərirdi, biz də onun bütün yol xərcini verdik, çünki onun bizimlə birlikdə getməyi həm bizə ləzzət verirdi – söhbətçil adam idi, həm də o, bizə mütərcimlik edə bilirdi – çin dilini başa düşürdü, firəngcə və bir az da ingiliscə bilirdi. Ümmiyyətlə, bu qoca hər yerdə bizə lazım olurdu. Pekində olduğumuz heç bir həftə deyildi ki, qoca bizim yanımıza gəldi və gülərək nağıl etdi ki, şəhərə Moskva və Polşa tacirlərinin böyük bir karvanı gəlir, dörd və ya beş həftədən sonra onlar quru yolla yenə də öz evlərinə – Moskvaya qayıtmağa hazırlaşrlar. Bilmirəm, haradansa onda belə bir fikir yaranmışdı ki, biz mütləq bu fürsətdən istifadə edəcək və onu bu Pekin şəhərində tək qoyub özümüz gedəcəyik. Biz şəriklə birlikdə məsləhətləşib fikirləşdik və qoca portuqaliyalıya dedik ki, əgər bizimlə getsə, biz onu öz xərcinə nəinki Moskvaya, istəsə lap İngiltərəyə də aparıb çıxarıraq, çünki o, bizə çox yaxşılıq etmişdi və biz də onun xəcalətindən çıxmaq istəyirdik. O, bu təklifə çox sevindi və bildirdi ki, bizimlə lap dünyanın o biri başına getməyə də hazırdır.

Biz Pekindən, nəzərdə tutulduğu kimi, beş həftədən sonra yox, dörd aydan da çox keçəndən sonra, Avropa təqvimii ilə fevralın əvvəlində çıxdıq.

Bu müddət ərzində mənim şəriki və qoca losman bizim düşüb məskən saldığımız limandakı mallarımızı gətirməyə getdilər. Mən özüm isə Nankinə gedib orada doxsan parça nazik kəmkadan toxunmuş ipək malı, əlavə iki yüz parça müxtəlif növlərdən olan ipək mallar aldım, bunların bir qismi qızılı tikmələrlə bəzədilmişdi, bütün bu malların hamısını Pekinə gətirdim və orada qalib şərikinin qayıtmasını gözlədim. Bunlardan əlavə, biz xeyli miqdarda xam ipək və bir qisim də başqa mallar almışdıq. Bizim yükümüzün qiyməti təkcə bu malların dəyərinə görə götürsək, üç min beş yüz funtsterlinqə çatırdı; biz bu malların hamısını, əlavə aldığımız çayı, nazik mahudu və ədviyyatı taylara vurub, on səkkiz dəvəyə yüklədik, bundan əlavə, bizim hələ minik üçün dəvələrimiz və bir neçə də atımız var idi; cəmi iyirmi altı heyvan idi.

Dəstəmiz də çox böyük idi – xatırladığıma görə, yüz iyirmidən artıq yaxşıca silahlanmış və hər cür təsadüfə qarşı hazır olan adamımız, üç yüz və ya dörd yüz atımız və dəvəmiz var idi. Bizim bu böyük karvanda müxtəlif millətlərdən olan adamlar var idi, çoxu moskvalı idi, onların arasında altmış nəfər moskvalı tacir və şəhər sakini var idi, bir neçə nəfər Livoniyadan¹ idi, beş nəfər də şotlandiyalı var idi və bunların bizim dəstəmizdə olmasına biz çox sevindik, çünki bu şotlandiyalılar həm varlı idilər, həm də səfərdə və ticarət işlərində çox təcrübələri var idi.

Bir gün yol gedəndən sonra bizim beş nəfərdən ibarət başçılarımız bütün zadəganları və tacirləri, yəni xidmətçilərdən başqa, karvanın bütün iştirakçılarını böyük məşvərətə çağırdılar, onlar özləri bu məclisi belə adlandırdılar. Bu böyük məşvərət məclisində, hər şeydən əvvəl, bizim hər birimiz zəruri yol xərcləri üçün ümumi kassaya müəyyən qədər pul verdik, bu pul yolda heyvanlara yem almaq, bələdçilərə vermək, təzə atlar almaq və başqa bu kimi yerlərə xərclənəcəkdi. Həmin bu məşvərət məclisində səyahətin planı tərtib olundu və karvan lazımı qaydada düzüldü, yəni karvanın rəisləri və onların köməkçiləri seçildi. Bunların vəzifəsi o idi ki, yola düşəndə bizi cərgələşdirib dalbadal düzsünlər və yol boyu növbə ilə bizə rəhbərlik etsinlər.

Çin ölkəsinin bu hissəsində əhali çox və sıxdır, onların arasında farfor qab-qacaq üçün gil məhlulu hazırlayan dulusçular da istədiyiniz qədərdir. Yolda portuqaliyalı losman mənə yanaşdı və hiyləgərcəsinə gülümsəyərək dedi ki, mənə heç indiyə qədər görmədiyim çox qəribə bir şey göstərmək istəyir və özü də etiraf edir ki, Çin haqqında indiyə qədər dediyi mənfəi sözlərdən sonra indi elə bir şey görübdür ki, bəlkə də, onu dünyanın heç bir yerində görə bilməzdi. Bu cür etirafdən sonra mənim marağım daha da artdı, sorğu-suala tutdum, nəhayət, o dedi ki, bir zadəgan evi görüb, başdan-başa farfordan tikilibdir. – “Nə olsun, farfordan ev düzəltmək olar. Nə böyüklükdədir? Onu biz yeşiyə qoyub dəvələrdən birinin üstündə apara bilərikmi? Çalışıb onu satın alarıq”. – “Dəvə nədir, canım! – qoca losman əlini qaldırıb ucadan dedi. – Siz nə danışırsınız. O evdə otuz nəfər adamdan ibarət bir ailə yaşayır!”

İndi mən bu evə baxmağı daha çox arzu edir və marağ göstərirdim. Evə yaxınlaşanda gördüm ki, onun çərçivəsi ağacdandır,

¹ Livoniya – Latviya, Litva və Estoniya ərazisi orta əsrlərdə belə adlanırdı.

amma üstü, həqiqətən, farforla örtülmüşdü. Farforun bayır tərəfi şirələnmişdi; günəşin şüaları altında o, çox gözəl görünürdü, dümağ parıltının arasında mavi rəngli fiqurlar görünürdü, belə şeyi İngiltərədə yalnız böyük çin vazalarının üzərində görmək mümkündür. Evin içində isə bütün divarlar əla farfordan hazırlanmış və üzərində cürbəcür rənglərlə incə rəsmlər çəkilmiş dördkünc lövhələrlə örtülmüşdü; lövhələrin bir neçəsinin üzərindəki rəsmlər bir yerdə hər hansı bir fiquru yaradırdı, amma bu lövhələr bir-birinin yanına ələ məharətlə bərkidilmişdi ki, fiqurlar görünürdü, lövhələrin öz arasındakı xətlər isə seçilmirdi. Otaqların döşəməsi də farfordandı, daş kimi bərk idi, İngiltərənin bəzi yerlərində, məsələn, Linkensirdə, Nottinhempşirdə, Lestersirdə və başqa yerlərdəki evlərin gil palçıqla suvanan möhkəm döşəmələrini xatırladırdı, həm də bu döşəmələr çox hamar idi, özləri də bir neçə otağınkı istisna edilməklə, bişirilmişdi və rənglənməmişdi. Evin tavanı da farfor idi, taxtapuşa isə parlaq qara farfor lövhələr döşənmişdi. Müxtəsər, bu, həqiqətən, farfor ev idi və əgər mən yoluma davam etməli olmasaydım, vaxtımı ona həsr edərdim və bir neçə gün həmin evi müfəssəl surətdə nəzərdən keçirib, tədqiq edərdim. Mənə dedilər ki, bu evin yanındakı bağda fəvvarələr və göllər vardır, onların da içi lap dibinə qədər farforla döşənibdir, orada farfordan gözəl heykəllər vardır.

Farfor istehsalı əsl çin sənətidir, ələ buna görə də çinlilərin bu işdə yüksək sənətkarlığa çatmaları təəccüblü deyildir, amma mənə ələ gəlir ki, onlar bu barədə danışanda, öz sənətlərini yenə həddindən artıq şişirdirlər. Məsələn, mənə nağıl eləyirdilər ki, guya, bir fəhlə farfordan əməlli-başlı bir gəmi düzəldibdir, dor ağacları, bütün ləvazimatı, yelkənləri də farfordandır, özü də əlli nəfər adam görür. Əgər bunu mənə nağıl eləyən adam bir az da üstünə artırıb desəydi ki, həmin farfor gəmi suya salınıb və Yaponiyaya üzüb gedibdir, ola bilsin, mən, əlbəttə, etiraz edib ona bir-iki kəlmə söz deyərdim. Amma mən ona heç nə demədim, yalnız gülümsündüm, çünki bu, ağ yalan idi. İki gündən sonra biz Böyük Çin səddini – ölkəni tatarlardan qorumaq üçün tikilmiş istehkamı keçdik.

Bu səddin divarları dağlardan, təpələrdən keçir, hətta bu divarlar bəzən ələ yerlərdə tikilibdir ki, orada onlar heç lazım da deyil, çünki o qayalıq və uçurum yerlər onsuz da düşmən üçün keçilməzdir, yox, əgər düşmən həmin yerlərdən keçmiş olsa – daha onun

qabağını heç bir divarla saxlamaq mümkün olmazdı. Deyirlər ki, bu səddin uzunluğu min ingilis mili qədərdir. Hündürlüyü və bəzi yerlərində hətta eni dörd sajənə çatır. Beləliklə, həmin sədd tatarlardan qorunmaq üçün yaxşı istehkamdır, amma aydın məsələdir ki, bizim topxanamızın, mühəndis və istehkamçılarımızın qabağında bu sədd heç onca gün də davam gətirə bilməzdi.

Səddin o biri tərəfində əhali seyrək idi və mən o yerlərdə hər-lənən tatar dəstələrini görəndən sonra başa düşdüm ki, doğrudan da, bu tərəflərdə ayrı-ayrı kiçik qruplarda yox, bizim kimi böyük karvanlarda səyahət etmək və səfərə çıxmaq məsləhətdir. Onu da deyim ki, gördüyüm tatar dəstələrinin elə miskin görkəmi var idi ki, mən təəccüb etdim və fikirləşdim ki, axı necə ola bilər onlar belə geniş bir ölkə üçün təhlükə törətsinlər. Karvanımızın növbəti rəisi ov etmək üçün bizdən on altı nəfərə icazə verdi. Əslində, burada çox da böyük bir ov məsələsi yox idi, biz yalnız qoyunları ovlayırdıq, amma, hər halda, bunun özünü də ov adlandırmaq olardı, çünki bizim vurduğumuz vəhşi qoyunlardır və özləri də çox bərk qaçırılar; lakin bir iş var ki, bu qoyunlar bərk qaçsalar da, uzun müddət qaça bilmirlər və dalınca düşüb qovdunmu ovlayacağına əmin ola bilərsən, həm də onlar sürü ilə gəzirlər, hər sürüdə otuz-qırx qoyun olur, qoyun da məlumdur ki, hər yerdə öz qoyunluğunu göstərir, bu vəhşi qoyunlar hətta qaçanda da sürü ilə qaçırılar.

Biz bu qəribə ovun dalınca düşmüşdük, qəflətən tatarların qırx nəfərlik bir dəstəsi ilə üzbəüz çıxdıq; elə bizi görən kimi, onlardan biri şeypura bənzər buynuzsayaq bir şeyi püləyib çaldı, qulaqdeşici elə bərk bir səs qopdu ki, mən əvvəllər heç bir zaman belə bir səs eşitməmişdim və düz, heç eşitmək də istəməzdim. Biz hamımız başa düşdük ki, o, bu səslə kənardakıları köməyə çağırır. Doğrudan da, heç on beş dəqiqə keçmədi ki, bizdən bir millik məsafədə otuz, yaxud qırx nəfərlik başqa bir dəstə göründü; lakin onlar gəlib çıxana qədər biz birinci dəstənin işini bitirmişdik.

Təsadüf elə gətirdi ki, Moskva ilə alış-veriş edən şotlandiyalı tacirlərdən biri bizim yanımızda idi; şeypurun səsinə eşidən kimi, o, iki-üç kəlmə ilə cəld bizi başa saldı ki, vaxtı itirmədən biz özümüz tatarların üstünə hücum etməliyik və hamımızı cərgəyə düzüb, döyüşdən qorxub-qorxmadığımızı soruşdu. Biz cavab verdik ki, onun ardınca gəlməyə hazırıq, bunu eşidən kimi o, atını birbaşa

tatarlara tərəf səyirdi. Tatarlar nizamsız halda dəstə ilə dayanmışdılar, amma gözlərini bizdən çəkmirdilər, elə ki bizim yaxınlaşdığımızı gördülər, oxları yağış kimi üzərimizə yağdırdılar, xoşbəxtlikdən, bu oxlardan heç kəsə xətər toxunmadı. Oxatanlar sərrast nişan alırdılar, lakin onlar məsafəni düzgün hesablamamışdılar, buna görə də oxlar bizim yaxınlığımızda yerə sancılırdı, əgər biz iyirmicə yard da qabağa keçmiş olsaydıq, bizimkilərdən bir neçə nəfər öldürülməsə də, yəqin ki, yaralanardı. Biz o saat dayandıq və məsafənin uzaqlığına baxmayaraq, onların taxta oxlarına qurşun güllələrlə cavab verdik, atəş açandan sonra isə biz qılınclarımızı siyirib, atları düz onların üstünə səyirdik, çünki qoçaq şotlandiyalı bizə belə əmr etmişdi. Çapıb lap onlara çatanda, biz tapançalardan atəş açdıq və sonra geri çəkildik; onlar isə, dəhşətdən özlərini itirmiş halda, qaçmağa üz qoydular. Bu toqquşmanın xoşagəlməz nəticəsi o oldu ki, biz tatarları qovmaqla məşğul olduğumuz müddətdə tutduğumuz qoyunların hamısı qaçıb dağılmışdı.

Bütün bu müddət ərzində biz hələ Çin ərazisində idik və tatarlar, bizim sonralar rast gəldiklərimiz kimi, çox da hələ cəsarət göstərmirdilər, lakin beş gün keçəndən sonra biz çox böyük və vəhşi bir səhraya gəlib çıxdıq və üç gün-üç gecə həmin səhrada yol getdik. “Bu ərazi kimindir?” – sualımıza bizim başçılar belə bir izahat verdilər ki, bu səhra, əslində, heç kimin deyildir və böyük Karakatay ölkəsinin, yaxud böyük Tatariyanın bir hissəsini təşkil edir, lakin, bununla belə, çinlilər həmin ərazini özlərininki hesab edirlər. Bu səhranı heç kim quldurlardan qorumur, buna görə də biz hələ sonra bir neçə bundan da böyük və geniş səhralardan keçəsi olsaq da, yolumuzun ən təhlükəli yeri həmin bu səhra idi.

Bu səhra mənə, etiraf edirəm ki, ilk baxışda sox dəhşətli görünürdü, karvanımız bu vəhşi yerlərdən keçəndə bir neçə dəfə uzaqda tatarların kiçik dəstələrini gördük, lakin onlar, görünür, öz işləri ilə məşğul idilər və bizə qarşı heç bir düşmənçilik niyyətləri də yox idi. Buna görə biz də şeytanla rastlaşmış adam kimi, öz yolumuzla keçib-getdik və onlara toxunmadıq: onların ki bizimlə işləri və bizə deməyə bir sözləri yox idi, o halda aydındır ki, bizim də onlarla heç bir işimiz və onlara deyiləsi heç bir sözüümüz yox idi.

Bundan sonra biz hələ bir aya qədər yenə də Çin imperatorunun ölkəsində gəzib-dolaşdıq; bu yerlərdə yollar başlanğıcda

olduğu kimi, yaxşı deyildi və çox zaman yol kəndlərdən – çox yerdə tatarların basqınının qorxusundan möhkəmləndirilib istehkama çevrilmiş məntəqələrdən keçirdi.

Biz bu cür möhkəmləndirilmiş şəhərlərdən birinə (Nom qalasından iki gün yarımlıq məsafədə) çatanda mən istədim ki, bir dəvə alam, karvanımızın keçdiyi yolda isə dəvə və ya at satılan yerlər çox idi. Dəvə satılan yer həmin şəhərin iki milliyində idi. Mən bizim losmanla birlikdə həmin yerə piyada getdim ki, təzə yerlər görə-rəm, bir qədər eynim açılar. Bu yer bataqlıq idi, ətrafına yonulma-mış daşdan hasar çəkmişdilər və çin əsgərlərindən ibarət kiçik bir dəstə bu yeri qoruyurdu. Mən dəvəni seçdim və sövdələşib aldım, bayıra çıxanda çinlilərdən biri məni ötürürdü, dəvəni də o, yedəyə almışdı, elə bu vaxt beş nəfər atlı tatar başımızın üstünü kəsdirdi. Onlardan ikisi çinlini yaxaladı. Yedəyi dartıb dəvəni də ondan aldılar, qalan üç nəfəri isə mənim və losmanın üzərinə atıldı, çünki gördülər ki, biz silahsızlıq. Doğrudan da, silah adına yanımda təkçə qılıncım var idi. Üç atlının qabağında isə təkçə qılıncı bir iş görmək olmazdı. Lakin mən qılıncı sıyranda bizə yaxınlaşan birinci tatar dayandı: onlar, ümumiyyətlə, çox qorxaq olurlar. Bu zaman ikinci tatar sol tərəfdən yaxınlaşıb məni başımdan elə vurdu ki, mən yerə sərilib huşumu itirdim, ayılıb gözümlü açanda mənə nə olduğunu, qətiyyəni, başa düşə bilmədim. Xoşbəxtlikdən, məni yenə bu çətin dəqiqədə xilas edən dostum losmanın, sən demə, cibində tapançası varmış, bundan da nə mənim, nə də tatarların xəbəri yox idi, görsəydilər, onlar heç bizim üzərimizə basqın etməz-dilər; amma qaydadır, qorxaq adam biləndə ki, onun özünə heç nə olmayacaq, çünki qabağındakı adam əliyalındır, daha da azğınlaşır. Görəndə ki, mən yıxıldım, qoca losman cəld məni vuran tatarın yanına qaçdı, bir əli ilə onu tutdu və o biri əli ilə tapançanı qaldırıb onu düz başından vurdu. Sonra o birisinə tərəf çevrildi, cəld atəş açıb atını yaraladı, at tərpenib şahə qalxanda, üstündəki süvarini tulladı, özü isə onun üstünə yıxıldı. Dəvəni əldən vermiş çinli bu zaman gəlib çıxdı; işi belə görəndə, o, tez yıxılmış tatarın yanına qaçdı, cəld əyilib onun kəməmindən nə isə baltaya oxşar bir şey dartıb çıxartdı və tez onun başını əzdi. Üçüncü tatar görəndə ki, losman tapança ilə onu nişan alıb, atı məhmizləyib götürüldü və beləliklə, biz qalib gəldik.

Bir az keçdi, mən özümə gəldim və ilk dəqiqədə mənə elə gəldi ki, yatmışam, dərin yuxudan ayılıram; özümün yerdə uzanıb qaldığımı görəndə təəccübləndim və bütün bunların necə baş verdiyini anlaya bilmədim. Tezliklə huşum özümə gəldi, ağrı hiss etdim, lakin bu ağrının bədənimin hansı yerində olduğunu müəyyən edə bilmədim. Əlimi qaldırıb başıma çəkəndə əlim qana batdı. Mən yalnız indi anladım ki, haram ağrıyır, hafizəm dərhal geri qayıtdı, mən basqının bütün təfərrüatını xatırladım və ayağa qalxdım. Qoca losman mənə ayağa qalxdığımı görən kimi yanıma qaçdı və sevincle mənə qucaqlayıb başına basdı, çünki o, mənə həyatım üçün çox qorxu keçirmişdi. Yarama baxdı və dedi ki, qorxulu deyildir. Doğrudan da, bir neçə gündən sonra mən tamam sağaldım.

Amma bu qələbənin bizə faydası çox az idi: aldığım dəvə itdi, tatarlardan bir at qalmışdı, o da, məlumdur ki, dəvənin yerini verə bilməzdi. Qəribəsi bu idi ki, biz əvvəlki kiçik şəhərə qayıdanda mənə müşayiət edən çinli məndən dəvənin pulunu tələb etdi. Mən imtina etdim və işi verdilər yerli çin məhkəməsinə. Məhkəmə hakimi, məşallah, ağıl dəryası idi, özü də ədalətli və tamam qərəzsizdi. Hər iki tərəfi dinləyəndən sonra o, mənəmlə birlikdə dəvə almağa gedən çinlidən çox ciddi soruşdu ki, kimin nökeridir. “Mən nöker deyiləm, – deyə o cavab verdi, – mən yalnız bu əcnəbini müşayiət edirdim”. Hakim soruşdu: “Kimin xahişilə?” Çinli dedi: “Bu əcnəbinin öz xahişilə”. Hakim dedi: “İş belə olanda sən özün də, əlbəttə, olursan əcnəbinin nökeri; deməli, bir halda ki dəvə əcnəbinin nökerinə təhvil verilibdir, bu elə əcnəbinin özünə təhvil verilməyə bərabərdir, nə dəxli var, o, gərək, mütləq dəvənin haqqını sənə versin”.

Məsələ tamam aydın idi və mən dilimi tərpedib bircə kəlmə də etiraz edə bilmədim; hakimin belə müdrik qərarından mən valeh oldum, məmnuniyyətlə dəvənin haqqını çinliyə verdim və təzə bir dəvə almaq üçün ona əlavə pul da verib həmin yerə göndərdim və bu dəfə şəhərdə qalıb, yerimdən tərpenməməyimi özüm üçün daha üstün tutdum.

Çinin sərhədində istehkamlı Nom şəhərinə çatmağa bizim iki günlük yolumuz qalırdı, yanıma çapar gəldi – belə çaparlar həmin yolun hər yerinə göndərilmişdi – və xəbər verdi ki, əmr var mühafizə dəstəsi göndərilənə qədər bütün yolçular və karvanlar, gərək, dayanıb gözləsinlər, çünki bu yolda, həmin yerdən otuz mil

məsafədə, tatarların on min nəfərlik böyük ordusunu görüblər. Həqiqətən, iki gündən sonra bizim yolun sol tərəfində olan şəhərdəki Çin qoşun hissəsindən bizə iki yüz əsgər və əlavə olaraq Nom şəhərindən də üç yüz əsgər göndərdilər, bu mühafizə dəstəsi ilə biz cəsərlə yenidən yola düşüb irəlilədik. Yolumuz yenə də səhradan keçirdi və on beş-on altı mil gedəndən sonra, kənarında toz buludu görüldü – bu o demək idi ki, düşmən yaxındadır. Tezliklə də bu toz buludunun arxasından tatarlar görüldü; onların ordusunun heç sayı-hesabı yox idi, bu böyük ordudan kiçik bir dəstə ayrıldı və bizim tərəfə kəşfiyyətə gəldi; tatarlar güllə mənzilinə çatanda komandirimiz əmr etdi ki, iki qola ayrılıb, iki tərəfdən onların üstünə çapmaq və onlara iki tərəfdən eyni vaxtda atəş açmaq lazımdır, biz də əmri eynilə yerinə yetirdik; tatarlar cəld sola dönüb, gözdən itdilər.

İki gündən sonra biz Nom, yaxud Non şəhərinə gəlib çatdıq, sonra bir neçə böyük çaydan adladıq, iki çox dəhşətli səhradan keçdik, bu səhradan biri ilə biz on altı gün yol getdik, nəhayət, aprelin 13-də Moskva ölkəsinin sərhədlərinə çatdıq. Mənə belə gəlir ki, Moskva padşahına məxsus olan ilk şəhər, kənd və ya qala Arqun çayının qərb sahilindəki Arqunskoyedir.

Mən, əlbəttə, özümün adlandırdığım kimi, xristian ölkəsinə, yaxud da, heç olmasa, xristianların idarə etdiyi bir ölkəyə gəlib çıxdığıma görə böyük bir razılıq və məmnuniyyət hissi keçirməyə bilməzdim. Zira moskvalılar, mənim fikrimcə, xristian adlandırılmağa, çətin ki, layiq olalar, amma, hər halda, onlar özlərini xristian kimi qələmə verirlər və özləri də çox dindardırlar.

Bu yerlərdəki çayların hamısı şərqi tərəf axır və böyük bir çaya qovuşurlar, bu çay Amur adlanır və Şərqi dənizə, yaxud Çin okeanına tökülür. Bir qədər də yuxarıda çayların hamısı şimali tərəf axır və böyük Tatar çayına qovuşurlar, bu böyük çayın adı həmin xalqın lap şimali tərəfdəki qəbiləsi olan tatar-monqolların adından götürüldükdür, çinlilərin dediyinə görə isə, ümumiyyətlə, tatarların hamısı elə həmin bu qəbilədən törəyib; bizim coğrafiyaçılarımızın təsdiq etdiyinə görə, bu, həmin qəbilədir ki, müqəddəs kitabda Qoqlar və Maqoqlar adı ilə xatırlanır.

Moskva məmləkəti ilə səyahət edəndə biz Moskva padşahına qarşı özümüzə minnətdarlıq duyğusu hiss edirdik, çünki bu padşah,

harada ki mümkündür, o yerdə bir şəhər və ya kənd saldırb və orada da qoşun hissəsi qoyubdur – bu qoşun, bir zaman romalıların imperiyanın ucqar yerlərində daimi qulluğa göndərdikləri əsgərlər kimi bir şey idi. Amma biz bu şəhərlərdən və kəndlərdən keçəndə gördük ki, bu yerlərdə yalnız həmin hərbi hissələr və bir də onların rəisləri ruslardır, qalan əhali isə başdan-başa bütperəstlərdir, özləri də bütlərə qurbanlıq gətirirlər və Günəşə, Aya, ulduzlara və bütün göy cisimlərinə səcdə edirlər. Mənim görmüş olduğum bütün vəhşi və bütperəst tayfalardan barbar adına ən çox layiq olanı bunlar idi, fərq yalnız onda idi ki, bunlar Amerikadakı vəhşilər kimi adam əti yemirdilər. Nercinsk yaxınlığındakı bir kənddə təsadüfən ağılıma gəldi ki, elə-belə, maraq üçün, gedim bunların həyat tərzii ilə bir yaxından tanış olum, məişətləri və güzəranları da çox kobud və ibtidai idi. Həmin gün, deyəsən, onlarda böyük qurban şənliyi keçiriləcəkdi; qoca bir ağac kötüyünün başında taxtadan büt – şeytanın təsəvvür edilə biləcək ən dəhşətli təsviri düzəldilmişdi. Bu qaribə bir şey idi. Onun başının yer üzərindəki varlıqlardan heç birinin başına oxşarı yox idi. Qulaqları, keçii buynuzu kimi, uzun və dik idi; gözlərinin hər biri, az qala, alma boyda idi; burnu əyilib burulmuş qoyun buynuzunu xatırladırdı; ağız şirin cəhəngi kimi açılmışdı və özü də dördkünc idi, iyrenc dişlərinin bəziləri qarmaq kimi idi, tutuqşunun alt dimdiyinə oxşayırdı. Onu qoyun dərisinə bürümüşdürlər, dərinin tüklü tərəfi bayıra düşmüşdü, başında çox böyük bir tatar papağı var idi, onun da yan tərəflərindən iki buynuz görünürdü. Bütün hündürlüyü səkkiz fut olardı, lakin onun nə ayaqları, nə də yançaları yox idi və ümumiyyətlə, onun bədən hissəsində heç bir tənəsüb gözlənməmişdi. Oyuğa bənzəyən bu bütü gətirib, xortdan kimi, kəndin lap gircəyinə qoymuşdular. Mən yaxınlaşanda gördüm ki, on yeddiyə qədər adam bütün qabağında yerə sərilib, səcdəyə gedirlər. Yaxında, çadırın, yaxud komanın qapısı ağızında üç nəfər qəssab dayanmışdı – mən bunları ona görə qəssab bildim ki, əllərində uzun bıçaqları var idi, çadırın ortasında isə üç kəsilmiş qoyun və bir dana cəmdəyi görünürdü. Lakin belə çıxırdı ki, bu cəmdəklər, deyəsən, ağac kötüyünə – bütə gətirilmiş qurban idi, qapıdakı üç nəfər qəssab isə kahinlərdi, bütün qarşısında yerə sərilmiş on yeddi bədbəxt isə – qurban gətirən adamlar idi ki, indi öz arzularının yerinə yetməsi üçün ibadət edirdilər.

Boynuma alıram ki, bu axmaqlığı və ağacdən düzəlmiş bu əcaib divin qarşısında belə sitayışı görəndə keçirdiyim heyrət hissini mən heç bir zaman keçirməmişdim. Mən atımı həmin bütə, yaxud əcaib divə – necə istəsəniz, adlandırın – tərəf sürüb yaxınlaşdım və qılıncın onun başındakı papağı ikiye böldüm, qılınc lap ortasından keçmişdi, papaq çıxıb buynuzlardan birinə ilişdi və sallana qaldı, mənimlə gəlmiş yoldaşlarımdan biri isə bu vaxt bütün üstündəki qoyun dərisini dartıb qopartmaq istədi, amma bu zaman kənd tərəfdən çox dəhşətli bir qışqırtı və uğultu səsi eşidildi, onlardan üç yüzə qədər adam tökülüşüb bu tərəfə gəlməyə başladı. Biz nə qədər ki ara qarışmamışdı, dinməz-söyləməz oradan uzaqlaşdıq, çünki buradakı yerlilərin çoxunda ox və kaman olduğunu bilirdik. Lakin mən buraya bir də gəlməyi qət etdim.

Karvanımız həmin şəhərdə hələ üç gün də qalmalı idi, niyyətimi həyata keçirmək üçün vaxtım var idi. Mən öz niyyətimi əvvəllər Moskva ölkəsində olmuş bir şotlandiyalı tacirə də açıb dedim. Tacir əvvəlcə gülüb məni məsxərəyə qoydu, lakin görəndə ki, qətiyyətim möhkəmdir (və bu tacirin danışdığı bir əhvalatdan sonra qətiyyətim daha da möhkəmləndi, çünki o nağıl elədi ki, bir dəfə onların bütələrini təhqir etdiyinə görə vəhşilər bir rusu soyundurub, bütün lap yuxarı tərəfinə bağlayıblar, onun bədənini oxla dəlik-deşik edəndən sonra bütün qarşısında tonqalda yandırılar), dedi ki, o da mənimlə gedər, lakin əvvəlcə öz həmyerlilərindən birini – ucaboy və sağlam oğlanı da bizimlə getməyə razı salmaq üçün dilə tutmaq fikrindədir. O, mənə qoyun dərisindən tikilmiş tatar kürkü və papağı gətirdi, ox və kaman da verdi, özünə və həmyerlisinə də həmin geyimdən tapmışdı ki, tatarlar bizi görəndə kim olduğumuzu başa düşməsinlər.

Bütün axşamı biz oturub arağı, barıtı və digər tez alışan şeyləri bir-birinə qarışdırmaqla məşğul olduq, özümüzlə bir qab qatran götürdük və qaranlıq düşən kimi yola düşdük. Həmin yerə biz saat on birdə gedib çatdıq. Kənd yatmışdı, yalnız böyük çadırdan, yaxud komadan, o yerdə ki biz əvvəlcə üç kahin görmüşdük və mən də onları qəssab bilmişdim, həmin yerdən işıq gəlirdi. Biz qapıya lap yaxınlaşanda içəridən səs eşitdik – beş və ya altı nəfər danışdı. Biz onların hamısını əsir aldıq, əllərini bərk bağlayıb məcbur etdik ki, dayanıb öz bütələrinin necə məhv olacağına tamaşa etsinlər, gətirdiyimiz yanacağı bütün üstünə töküüb yandırdıq.

Səhər biz qayıdıb öz yol yoldaşlarımıza qoşulduq və karvanı qal-dırıb yola düşmək üçün səylə hazırlıq işinə başladıq. Heç kəsin ağına da gəlməzdi ki, bizdən şübhələnsin və bilsin ki, gecə biz öz yatağımızda yatmamışdıq, özgə yerdə olmuşduq. Amma iş bununla qurtarmadı. O biri gün şəhər qapılarının qabağına xeyli camaat top-laşdı, rus qubernatorundan tələb etmişdi ki, onların kahinlərini təh-qir edib bütllərini yandıranları tapıb cəzalandırsın, onlar yandırılmış bütü böyük Çam-Çi-Tonqo adlandırıldı. Qubernator onları hər cür sakitləşdirir və nəhayət deyir ki, elə bu gün səhər buradan Rusi-yaya bir karvan yola düşüb getmişdir, bəlkə də, ola bilər, onların axtardığı təqsirkarlar elə həmin karvandır. Bunu bildirəndən sonra isə o, bizim dalımızca xüsusi adam göndərib xəbər eləmişdi ki, əgər təqsirkarlar bizim karvanın adamlarındandırsa, onlar, gərək, qaçıb canlarını qurtarsınlar və ümumiyyətlə, biz müqəssir olsaq da, olmasaq da, ən yaxşısı budur ki, tezliklə hamımız bu yerlərdən çıxıb gedək. Karvanın rəisi bu xəbəri bircə dəfə elan etdi və özünə əziyyət verib iki dəfə deməyə heç ehtiyac da duymadı. İki gün və iki gecə biz dayanmadan yol getdik və nəhayət, Plotı kəndində dayanıb nəfəs aldıq, oradan isə Yaravenskə tələsdik; amma ikinci gün idi ki, səhradan keçirdik, arxa tərəfimizdən qalxan toz buludundan başa düşdük ki, dalımızca gələn var.

Üçüncü gün, elə təzəcə düşərgə salmışdıq ki, uzaqdan sayca çox olan düşmən göründü, biz burada yalnız Yaravensk kazakla-rından bir nəfərin hiyləsi sayəsində canımızı qurtara bildik. Həmin kazak bizim rəisə qabaqcadan xəbərdarlıq edib başa saldı ki, indi o özü gedib düşməni çaşdıracaq və başqa tərəfə – Şilk istiqamətinə yönəldəcəkdir. Sonra kazak, doğrudan da, çox dolayı yolla gedib böyük dövrə vurdu, tatarlara elə yanaşdı ki, guya, bu, məxsusi onla-rın dalısınca göndərilmiş çapardır. Onlara dedi ki, Çam-Çi-Tonqo bütünü yandıran adamlar kafirlərin, yəni xristianların karvanı ilə Şilkə getdilər ki, orada Tunqus bütünü – rəhmil Şal-İsarı yandır-sınlar. Tatarlar atları o tərəfə çevirdilər və üç saatdan da az bir müd-dət ərzində tamam gözdən itdilər. Biz isə sağ-salamat Yaravenskə gəlib çatdıq, oradan isə dəhşətli bir səhradan keçib əhalisi nisbə-tən daha çox olan başqa bir vilayətə yollandıq. Bu vilayətdə şəhər-lərin və qalaların sayı da çox idi, bunların hamısını Moskva padşahı tikdirmişdi, hamısında da karvanları qorumaq və ölkəni tatarların

basqınlarından müdafiə etmək üçün hərbi hissələr qoyulmuşdu. Bizim karvandakı şotlandiyalılardan biri Üdinsk qubernatoru ilə tanış idi, onunla danışıandan sonra qubernator bizə yaxınlıqdakı stansiyaya qədər 50 nəfərlik mühafizə dəstəsi qoşdu.

Mən elə bilirdim ki, Avropaya yaxınlaşdıqca biz daha çox əhali yaşayan və mədəni vilayətlərdən keçəcəyik, amma yanılmışdım. Sən demə, biz hələ yenə də bütpərəst barbarların yaşadığı Tunqus vilayətindən keçməli imişik. Amma onu da deyim ki, moskvalılar onları istila edəndən sonra, buradakı qəbilələr bizim əvvəl gördüklərimiz qədər təhlükəli deyildi. Tunqusların paltarları heyvan dərisindəndir, yurtların üstünü də heyvan dərisi ilə örtürlər. Kişiləri nə sifətcə, nə də geyim və bəzəkləri ilə qadınlardan fərqlənmirlər. Qışda, hər yeri qar örtəndə onlar bir-biri ilə yeraltı yollarla birləşən zirzəmilərdə yaşayırlar. Rus hökuməti bütün bu xalqların döndərilib xristianlaşdırılmağına heç bir qayğı göstərmir və yalnız çalışır ki, onları itaətdə saxlasın.

Moskvalıların dediyinə görə, Avropanı Asiyadan ayıran Yenisey çayı sahilindəki Yeniseysk şəhərini ötdüm, Ob çayına qədər uzanan, çox geniş, münbit torpaqlı, amma əhalisi çox az olan bir vilayətdən keçdim. Rusiyadan buraya sürgün olunanlardan başqa, bu yerin sakinlərinin hamısı bütpərəstdir; ölüm cəzası üstlərindən götürülmüş caniləri Moskov məmləkətindən bu yerlərə sürgün edirlər, çünki buradan qaçıb qurtarmaq mümkün deyildir.

Sibirin paytaxtı Tobolsk şəhərinə qədər diqqəti cəlb edəsi heç bir qəribə hadisə baş vermədi və mən Tobolsk şəhərində çox qaldım, səbəbi də aşağıdakılardan ibarət idi.

Biz yeddi ay idi ki, yol gəlirdik. Qış sürətlə yaxınlaşırdı. Mən belə fikirləşirdim ki, Tobolskdan yola düşsəm, ya gərək Yaroslavl və Narvadan keçib Dansiqə gedəm, ya da ki Dvina çayı ilə Arxangelskə özümü çatdıram ki, İngiltərəyə, Hollandiyaya və ya Hamburqa gedən gəmilərdən birinə minəm. Mən bilirdim ki, ilin bu fəslində Baltik dənizi və Ağ dəniz donur. Buna görə də Tobolskda qalıb qışı orada keçirməyi qərara aldım, öz ələmində də belə hesab eləmişdim ki, 60 dərəcə şimal en dairəsində yerləşən bu şəhərdə, yaqın, ərzaq bol olar, isti ev taparam, özüm də yaxşı adamların arasına düşərəm.

Bu yerin iqlimi mən yaşadığım və soyuğu ancaq özümü soyuğa verəndən sonra hiss etdiyim o əziz adanın iqliminə, qətiyyənlə,

oxşamırdı. Orada lap nazik paltarda gəzib-dolanmaq mənim üçün çətin olurdu, ocağı isə yalnız yemək hazırlamaq üçün yandırardım. Burada isə başqa cür idi, küçəyə çıxmaq üçün, gərək, başdan-ayağa ağır bir kürkə bürünəsən.

Burada, mənim evimdə soba var idi, amma bu sobanın ingilis evlərində olan və yalnız yandırıldığı müddətdə istilik verən açıq ingilis buxarısına heç bir bənzəri yox idi. Mənim evimdə soba otaqların ortasında idi və otaqların da hamısını bir qaydada qızıdırırdı; ingilis hamamlarında qoyulan sobalarda olduğu kimi, bu sobanın da içindəki od görünürdü.

Ən çox diqqətəlayiq şey bu oldu ki, uzaq bir ölkədə, Buzlu okeanın yaxınlığında, Yeni torpaqdan cəmi bir neçə dərəcə cənubda yerləşən belə bir şəhərdə mən yaxşı adamların arasına düşmüşdüm. Bu da təəccüblü deyil, çünki Tobolsk dövlət canilərinin sürgün olduğu yerdir; şəhər zadəganlarla, knyazlarla, dvoryanlarla, hərbi xidmətçilər və saray adamları ilə doludur. Məşhur knyaz Qolitsin, qoca voyevoda Robostiski və digər bir neçə görkəmli adam burada idi, bir neçə nəfər xanım da var idi. Mənim yol yoldaşım və buradan ayrıldığıım şotlandiyalı tacirin vasitəsilə mən bir neçə əsilzadə ilə tanış olmuşdum və uzun qış gecələrini onlarla birlikdə pis keçirmirdim.

Mən bir dəfə öz qeyri-adi sərgüzeştlərim barədə oraya sürgün olunmuş bir çar naziri, knyaz ilə söhbət edirdim. Həmin knyaz rus imperatorunun böyüklüyü və əzəməti, hakimiyyətinin qeyri-məhdudluğu, onun sarayının dəbdəbəsi, məmləkətinin böyüklüyü və genişliyi haqqında uzun-uzadı danışdı. Onun sözünü kəsib dedim ki, elə mən özüm Moskov çarından da qüdrətli bir hökmdar idim, hərçənd, mənim ölkəm onun qədər geniş, təbəələrim də o qədər çox deyildi. Rus məmuru, görünür, mənim bu sözümdən heyrətə gəlmişdi və mənim nə demək istədiyimi başa düşmədiyindən diqqətlə üzümə baxırdı.

Mən ona dedim: “Bu dediyimi bir balaca izah etsəm, siz daha heyrət etməzsiniz. Məsələ bundadır ki, əvvələn, bütün təbəələrimin həyatı və mülkiyyəti mənim ixtiyarımda idi və bu qeyri-məhdud hakimiyyətə baxmayaraq, onlardan bir nəfər də olsun mənə və ya mənim üsuli-idarəmə qarşı öz narazılığını bildirmədi”. Mənim bu sözümü eşidəndə məmur başını yırğaladı və dedi ki, bu məsələdə

mən Moskov çarından yuxarıyam. Mən isə davam etdim: “Mənim padşahlığımdakı bütün torpaqlar mənim xüsusi mülkiyyətim idi və mənim təbəələrim torpağı məndən yalnız icarəyə götürürdülər, özü də tamamilə könüllü; onların hamısı mənim uğrumda qanlarının son damlasına qədər vuruşardılar və mənim fikrimcə, müstəbid və zalım hökmdarlardan heç biri – mən özümü də belə müstəbid hesab edirdim – və heç bir zaman hamının bu cür ümumi məhəbbətini qazanmamış və eyni zamanda öz təbəələrinə bundan artıq qorxu hissi aşılammışdır”.

Mən öz həmsöhbətlərimi bir müddət bu cür siyasi tapmacalarla çaşbaş salandan sonra, nəhayət, axırda özüm barədə əsl həqiqəti açıb onlara dedim və adada olmağımın tarixçəsini, özüm üçün və öz təbəələrim üçün gördüyüm işlərin hamısını, sonralar yazdığım şəkildə, bütün təfsilatı ilə onlara nağıl etdim. Mənim danışdığım həmsöhbətlərimin hamısını, xüsusən knyazı bərk tutmuşdu. O ah çəkib mənə dedi ki, insan üçün həqiqi böyüklük odur ki, özünü ələ almağı bacarasan və o, mənim vəziyyətimdə olsaydı, onu üstün tutardı. Heç bir zaman Moskva çarının nəticəsində gəlib düşdüyü bu yalqızlıq və tənhalıq mühitində o özünü bir zaman öz hökmdarı olan çarın sarayında hakimiyyətdə olduğu vaxtdakından daha xoşbəxt hesab edir. İnsan həyatında müdrikliyin ən yüksək nöqtəsi – şəraitə uyğunlaşmaq bacarığıdır, ətrafımızda nə qədər dəhşətli fırtınalar baş versə də, gərək, daxili sakitliyi saxlamağı bacarasan və heç bir zaman öz təmkinini itirməyəsən. O, buraya gəldiyi ilk günlərdə, digər sürgün olunanların etdiyi kimi, saçlarını yolur, əynindəki paltar didib-parçalayırmış. Lakin bir müddət keçəndən sonra o, öz daxili aləminə dərinədən nəzər salır və onu əhatə edən mühiti daha diqqətlə müşahidə edir və belə bir əqidəyə gəlir ki, əgər həyata bir qədər yüksəkdən baxa bilsən və anlasan ki bu dünyada əsl xoşbəxtlik çox az adama nəsib olur, o zaman sən özün, həqiqətən, xoşbəxt ola bilərsən və başa düşərsən ki, sən özün kimi insanların ən azacıq köməyi ilə sən öz gözəl arzularını həyata keçirər, ən yaxşı istəklərini təmin edərsən. Təmiz havada tənəffüs, soyuqdan qorunmaq üçün paltar, aclığı dəf etmək üçün qida, sağlamlığı mühafizə üçün fiziki təmrinlər – xarici aləmdən, onun fikrincə, bizə lazım olan bunlardır. Hərçənd ki, bu dünyada bəzilərinə qismət olan yüksək mənəb, hakimiyyət, var-dövlət və eyş-işrət

özü də adamı müəyyən dərəcədə xoşhal edib nəşələndirə bilir, amma bütünlükdə onların hamısı, adətən, bizdəki təkəbbür, lovğalıq, paxıllıq, şöhrətpərəstlik və şəhvət kimi alçaq ehtiraqlara, yəni hər növ cinayətin mənbəyi olan ehtiraqlara xidmət edir. Bu alçaq və rəzil ehtiraqların isə həqiqi müdrik insanda cəmləşən xeyirxahlıq və səxavətlə heç bir əlaqəsi yoxdur.

Hazırda pozğun həyatın aldadıcı sevinclərindən məhrum olduğu və həmin sevinclərin qaranlıq tərəflərini yaxşıca nəzərdən keçirib, özü üçün aydınlaşdırdığı bir anda o qəti olaraq belə bir əqidəyə gəlmişdir ki, yalnız xeyirxahlıq və mərhəmət insana həqiqi müdriklik, var-dövlət və əzəmət bəxş edir və gələcək həyatı üçün də ona səadət təmin edir. Bu cəhətdən onların hamısı burada sürgündə, öz düşmənlərindən, hakimiyyət və ixtiyaratın, var-dövlətin hesabına əldə etdikləri nemətlərdən zövq alıb kef çəkənlərdən daha xoşbəxtdirlər.

Knyaz dedi: “Mənə inanın, cənab, mən bu sözləri bizim buradakı yoxsul cəmiyyətimizin təsiri altında və ya taktik mülahizələrə görə demirəm; lap səmimi sözümdür, hətta əgər mənim hökmdarım çar özü yenidən məni geri çağırırsa və mənim bütün əvvəlki dəbdəbəli həyatımı bərpa etsə, yenə də qəlbimdə saraya qayıtmaq üçün heç bir arzu hiss etmirəm”.

O, bunu elə ciddi və elə dərin bir inamla dedi ki, onun səmimiyyətinə şübhə etmək mümkün deyildi. Mən cavabımda ona dedim ki, mən yaşadığım adada özümü bir növ padşah, hakimi-mütləq kimi hiss edirdim, amma onu mən tək-cə hökmdar yox, həm də böyük işğalçı hesab edirəm, çünki hər kim öz ağılsız arzu və istəklərini cilovlayıb onlara qalib gələ bilirsə və öz hakimiyyətini özü üzərində də qeyri-məhdud dərəcədə tətbiq etməyi bacarırsa, hər kimin ağılı iradəsi üzərində hökmandırsa, – belə adam mənim nəzərimdə, dövlət işğalçısından daha da böyükdür. “Amma bir sualım var”, – dedim.

O dedi: “Buyurun, soruşun, sizdən çox xahiş edirəm”.

Dedim: “Əgər sizə azadlıq bəxş edilsə, siz bu sürgündən qayıdıb getməyə razı olarsınız mı?”

“Sizin bu sualınız çox incə mətləbə toxunur və tələb edir ki, ona düzgün və səmimi cavab vermək üçün bəzi şeylər çox dəqiq ayırd edilsin. Mənə elə gəlir ki, bu dünyada heç nə məndə bu sürgündən azad olub geri qayıtmaq meyli oyada bilməz, iki şeydən başqa: özü-müzünlülərlə görüşmək və bir qədər isti iqlimdə yaşamaq arzusununu

nəzərdə tuturam. Lakin mən sizə açıqca bildirirəm ki, saray həyatının dəbdəbəsi, şöhrəti, hakimiyyət, nazirlik mənəbəsi, variiyyət, o mühitin zövqü və səfası – daha doğrusu, dəlilikləri – mənə qətiyyənlə cəzblənir. Əgər bax, elə bu dəqiqə mən öz hökmdarımdan məktub alsam ki, məndən alınmış bütün mənəbə və rütbələri mənə qaytarır, mən – özümü yaxşı tanıdığıma görə – sizə bildirirəm ki, bu vəhşi səhranı, buz bağlamış bu gölləri Moskvada bir saraya dəyişməyəm”.

Mən soruşdum: “Lakin, şöhrətli knyaz, bir iş var ki, axı siz təkcə bir zaman zövq alıb nəşələndiyiniz saray həyatının gözəlliklərini, hakimiyyəti, rütbənizi və var-dövlətinizi deyil, ən adi həyat və məişət rahatlıqlarınızı da itirə bilərsiniz, sizin əmlakınız müsadirə oluna bilər, daşınan əmlakınız oğurlanar, burada əlinizdə olan vəsait isə sizin ən zəruri ehtiyaclarınızı ödəməyə də kifayət etməz”.

Mənim bu sözümdən qabağında isə o dedi: “Bütün bunlar elədir, əgər siz mənə yalnız məmur və ya knyaz kimi qəbul edirsinizsə, o dedikləriniz də doğrudur. Bəli, mən, həqiqətən, knyazam; lakin siz mənə adi gözlə baxın və mənə başqalarından qətiyyənlə fərqlənməyən bir adam hesab edin. Bu şəraitdə mən heç bir məhrumiyətdən qorxas deyiləm, yalnız xəstəlik olmasın və əlil vəziyyətinə düşməyim. Elə bizim buradakı həyat tərzimizin özü sizin mülahizələrinizə cavab ola bilər. Buradakılardan fərqli yüksək mənəbəsi olan beş nəfərlik; biz hamıdan kənarda çox tənha yaşayırıq, sürgün olunmuş adam elə, gərək, belə yaşasın, bizim varidatımızın xilas edib saxlaya bildiyimiz qalıqları isə burada güzəranımıza kömək edir və bizi ova gedib yeməyə bir şey axtarıb tapmaq zərurətindən xilas edir. Lakin bu cür köməyi olmayan və meşələrdə samur və tülkü ovlayan yoxsul əsgərlərin də yaşayışı burada heç bizimkindən pis deyil. Onlar bir ay cəhd eləyib yaxşı işləyəndə, bütün bir ilə bəs eləyir. Burada yaşayış çox da baha başa gəlmir, buna görə vəsait də az tələb olunur. Bu da sizin mülahizələrinizin cavabı”.

Mənim bu diqqətəlayiq adamla etdiyim maraqlı söhbətlərin hamısını burada şərh etməyə imkanım yoxdur. Amma onu deyim ki, bu adamın dediklərindən aydın olurdu ki, o, insanlara dərinləndən bələddir və onun hər kəlməsi uzun təcrübə və düşüncənin nəticəsidir.

Mən Tobolskdə səkkiz ay qaldım, cansıxıcı və sərt qışı orada keçirdim. Elə bərk şaxtalar olurdu ki, kürkə bürünməmiş və sifətimni dəri örtüklə, daha doğrusu, göz və nəfəs üçün üç dəliyi olan

başlıqla örtməmiş küçəyə çıxmaq mümkün deyildi. Üç ay günlər solğun və qısa keçdi, günün uzunluğu cəmi beş və ya altı saat çəkirdi. Amma hava aydın və açıq olurdu, hər yeri örtən qar o qədər ağ idi ki, gecələr heç bir o qədər qaranlıq da olmurdu. Atlarımız zirzəmidə saxlanırdı, özləri də lap acından ölürdülər; bizim özümüdə və atlara qulluq etmək üçün burada tutduğumuz xidmətçilər isə özlərini soyuqdan qoruya bilmir və çox zaman əllərini və ayaqlarını şaxta vururdu, belə hallarda biz onları da isindirməli olurduq.

Doğrudur, otaqlar isti olurdu, çünki o yerlərdə evlərin qapıları çox kip örtülür, divarları qalın olur, pəncərələri xırda və ikilaylıdır. Bizim yeməyimiz, başlıca olaraq, qaxac ətdən ibarət idi, çox yaxşı çörəyimiz və müxtəlif növ quru balığımız olurdu və hərdən bir təzə qoyun və camış əti gətirirdilər, çox dadlı olurdu. Qış üçün bütün ərzaq yayda tədarük edilirdi. İçdiyimiz su araqla qarışdırılmış olurdu, təntənəli bayram günlərində isə araq əvəzinə bal içirdik – bu içkini orada çox gözəl hazırlayırlar. Hər cür havada ova çıxan ovçular tez-tez bizə təzə maral və ayı əti gətirirdilər, amma ayı əti çox da xoşumuza gəlmirdi. Bizim xeyli quru çay ehtiyatımız var idi və rus dostlarımızı çaya qonaq edirdik. Ümumiyyətlə, burada yaxşı yaşayırdıq və bizim üçün xoş keçirdi.

Mart ayı gəlib çatdı, günlər xeyli uzandı, hava da axır ki, bir az babatlaşdı. Mənim yol yoldaşlarım xizəklə getməyə hazırlaşdılar, mən isə Moskvadan keçib Baltik dənizi sahilinə yox, birbaşa Arxangelskə getməyi qərara aldım, buna görə də tələsmirdim, bilirdim ki, Avropadan gəmilər Arxangelskə may və ya iyun ayından tez gəlmir və əgər mən avqustun əvvəllərində oraya çatsam, gəmilər hələ orada olar. Beləliklə, səfərə çıxmağa hazırlaşanların hamısı məndən qabaq yola düşüb getmişdilər. Tobolsk tacirlərindən çoxu dəri satmaq və bu yerlərə vacib olan malları alıb gətirmək üçün hər il Moskvaya, yaxud Arxangelskə gedirlər; onların yolu 800 mildən çox olduğuna görə yaz başlanan kimi lap erkən yola düşürlər.

Mayın axırında mən də yol tədarükünə başladım və bu hazırlıq müddətində Moskva çarının Sibirə sürgün etdiyi adamların halı barədə xeyli düşündüm. Sürgündə onlara sərbəst hərəkət imkanı verilirdi, istədikləri yerə gedə bilərdilər; mən də bir şeyi başa düşmürdüm ki, bu adamlar nə üçün yaxşı və rahat yaşaya biləcəkləri başqa ölkələrə çıxıb getmirlər. Lakin başa düşmədiyim bu məsələ tezliklə

aydın oldu, mən bu barədə yuxarıda xatırladığım məmurdan soruşdum ki, sürgündə olanlar nə üçün başqa yerlərə getməyə təşəbbüs göstərmirlər, onlara mane olan səbəblər hansılardır, o, mənə izah edib dedi:

– Siz, cənab, bizim yaşadığımız ölkənin xüsusiyyətlərini və sürgündə olanların vəziyyətini nəzərə alın. Biz burada dəmir barmaqlıqlardan və qıfıllardan daha möhkəm sədlərlə əhatə olunmuşuq: şimal tərəf Buzlu okeandır ki, indiyə qədər hələ oraya nə bir gəmi, nə də bir qayıq gedib çıxmayıbdır, əgər hətta bizim özümüzdə gəmi və ya qayıq olsaydı, yenə, fərqi yoxdur, biz heç yana üzüb gedə bilməzdik. Qalan üç tərəfdən isə çarın ölkəsi neçə min mil məsafəyə uzanıb gedir, o yerlərdə isə gediş-gəliş olan bütün yollarda və keçidlərdə hərbi hissələr dayanır, buna görə də biz nə onların gözündən yayınıb xəlvət yollardan, nə də ayrı yerdən keçib-gedə bilmərik.

Mən daha ona cavab verə bilmədim, amma başa düşdüm ki, onların düşdüyü bu həbsxana elə Moskva qalasının özü kimi möhkəmdir. Bu vaxt ağılıma belə bir fikir də gəldi ki, bəlkə, mən özüm bu əla insanı buradan qaçıрмаğa vasitə olum və təşəbbüs göstərim, elə bu fikirlə də qət etdim ki, nəyin bahasına olur olsun, onu buradan qaçıracağam. Bir axşam fürsət düşdü, onu öz planımla tanış etdim. Ona dedim ki, onu buradan çıxarıb özümlə aparmaq mənim üçün asan olacaqdır, çünki onun üstündə heç bir gözetçi yoxdur, həm də mən Moskvaya deyil, Arxangelskə gedirəm, özüm də tək yox, karvanla yola çıxacağam, buna görə də yolüstü şəhərlərdə heç dayanmaya da bilərəm, karvandır, kefim harada istəsə, orada düşərgə salıb dayanaram. Biz bu cür, lap yəqin, maneəsiz Arxangelskə gedib çatanıq, orada isə mən dərhal onu ingilis və ya holland gəmisinə mindirərəm və sağ-salamat özümlə apararam. Nə qədər ki o, hələ öz-özünü dolandırmaq imkanı əldə etməyib, yol xərcini və digər xərclərin hamısını mən öz üzərimə götürürəm.

Mən danışdıqca o, gözünü məndən çəkmir və dediklərimi çox diqqətlə dinləyirdi. Mən onun üzünün ifadəsindən duydu ki, sözlərim onu bərk tutubdur; sifəti gah qızır, gah ağarırdı. Gözləri parlayırdı, nəfəsi tənqışırdi; o hətta birdən-birə mənə cavab verə biləcəkdə halda deyildi. Mən sözümlü qurtaranda o, əvvəlcə bir müddət susdu, sonra birdən-birə məni qucaqlayıb dedi:

– Dostluğun ən yüksək və coşğun arzuları əgər bizim kimilər üçün tələyə çevrilirsə və əgər biz bir-birimizi yoldan çıxarıb günaha batırınsa, gör insan nə qədər zavallıdır! Əziz dostum, sizin təklifiniz o qədər səmimidir, o qədər mərhəmətli, o qədər təmənnəsizdir və şəxsən mənim üçün o qədər əlverişlidir ki, gərək, insanları lap az tanımış olasan ki, bu təklifə heyrət və təəccüblə yanaşasan və öz qəlbində dərin minnətdarlıq hissi keçirməyəsən. Lakin burada bir iş var, mənim bu dünyaya nifrət etməyim barədə dediklərimi siz, doğrudanmı, əsl həqiqət kimi qəbul etmişiniz? Yoxsa zənn etmişiniz ki, doğrudan da, mən o qədər ehtirassız və soyuq-qanlı bir adama çevrilmişəm ki, dünyanın bütün ləzzətlərindən yüksəkdə dayanıram və daha məni heç nə cəlb etmir, eləmi? Yəqin, siz inanmışınız ki, əgər hökmdarım mənə rəhm etsə və sarayda mənə əvvəlki mənəsbimi tutmağı dəvət etsə, geri qayıtmağı arzu etmərəm, hə? Mənə açıq deyin, siz məni nə hesab edirsiniz: siz məni namuslu adamı sayırsınız, yoxsa özünü öyən boşboğaz və riyakar hesab edirsiniz?”

Sözünün bu yerində knyaz dayanıb susdu. Əvvəlcə mən belə zənn etdim ki, o, mənim cavabımı gözləyir, amma tezliklə hiss etdim ki, o, çox həyəcanlandığına görə sözünə ara verib dayanmışdır. Etiraf edirəm ki, həm onun keçirdiyi hisslər, həm də bu adamın xarakteri məni heyrtləndirmişdi. Onda öz azadlığını geri qaytarmağa meyil oyatmaq üçün mən əlavə bir neçə dəlil də gətirdim. Ona dedim ki, gərək o, mənim bu təklifimə onun azadlığı üçün göylərin açdığı bir qapı kimi baxsın və belə hesab etsin ki, bu təklif insanlara yenidən xidmət etmək və fayda gətirmək üçün ona imkan yaratmaq istəyən ilahi qüvvənin səsi, qəzavü-qədərin dəvətidir.

Bu müddətin ərzində o, özünə gəldi və qızğın bir ifadə ilə mənə cavab verdi: “Yəni siz, cənab, əminsiniz ki, bu, göylərin səsidir, ilahi qüvvənin dəvətidir, azad olmağımı aldadıcı rənglərlə bəzəyib məni çaşdırmaq istəyən başqa bir qüvvənin qurduğu tələ deyildir? Yəni tamam arxayınısınız ki, bu yol məni birbaşa məhv olmağa aparmır? Məni öz əvvəlki zavallı dəbdəbəmə qayıtmağa burada heç nə təhrik etmir və mən qorxuram ki, başqa yerə gedib çıxsam, bizim ruhumuzda donub qalmış lovğalıq, şöhrətpərəstlik, şəhətpərəstlik və paxıllıq toxumları yenidən məndə baş qaldırıb cücərə, dərin kök atar və yenidən çiçəklənər. O halda indi sizin qarşınızda gördüyünüz

və öz ruhunun bütün hərəkətlərini idarə edən bu xoşbəxt məhbus ona verilən bütün azadlığa baxmayaraq, öz ehtiraslarının aciz quluna çevrilər. Əziz dost, izin verin öz yerimdə, burada, mənə hər cür şirnikləndirici şeylərdən qoruyub saxlayan bu uğurlu sürgündə qalım və mənə öz idrakımın azadlığı bahasına azadlığın kölgəsini satın almağa məcbur etməyin. Çünki mən də adi bir adamam, başqaları kimi, mən də ehtiraslardan azad deyiləm, məndə də zəif cəhətlər var. Siz gəlin elə etməyin ki, eyni zamanda həm mənə dost deyəsınız, həm də mənə şirnikdirib yolumdan azdırarsınız, günaha batırsınız!”

Əgər mən əvvəlcə ona təəccüb etmişdimsə, indi tamam çaş-baş qalmışdım və heç bir söz demədən gözlərimi həmsöhbətimə dikib, matdım-matdım baxırdım. Çox sərt şaxta olmağına baxmayaraq, o, daxilində keçirdiyi gərgin ruhi mübarizə nəticəsində həтта tərləmişdi. Gördüm ki, o, öz fikrini cəmləməyə ehtiyac hiss edir; buna görə də mənim təklifim üzərində düşünməyi ondan xahiş etdim və öz otağıma getdim.

Təxminən, iki saatdan sonra qulağıma səs gəldi, kimsə mənim qapımın qabağında gəzirdi. Tələsik qapını açdım, gördüm ki, məmur dostumdur. O, mənə dedi: “Əziz dost, siz mənə, demək olar, lap inandırдыңız, amma bu həvəsin qarşısını almaq üçün də mən özümde qüvvə tapdım. Əgər mən sizin təklifi rədd etsəm, açıqlanmayın, sizin bu nəcib hərəkətiniz mənə çox dərin təsir etdi və gəldim ki, öz səmimi minnətdarlığımı sizə izhar edim. Mən həm də əmin olduğumu bildirmək istərdim ki, deyəsən, öz-özüm üzərində qələbə çalmaq mümkün olmuşdur”.

Mən ondan soruşdum: “Dostum, yəni siz, doğrudanmı, göylərin əmrinə zidd gedəcəksiniz?”

O cavab verdi dedi: “Cənab, əgər göylər mənim buradan çıxıb getməyimi istəsəydi, mənim qəlbimə də getmək həvəsi salardı; əksinə, mən qəti əminəm ki, göylər sizin təklifinizə rədd cavabı verməyi mənə təlqin edir və mən son dərəcə razıyam ki, məndən ayrılarkən siz burada, azad olmasa da, amma yenə də həmişəki kimi namuslu bir adamı qoyub gedirsiniz”.

Bu söhbətdən sonra daha mən nə edə bilərdim. Bircə onu dedim ki, mən öz təklifimi bildirəndə ən yaxşı və xeyirxah niyyətləri əldə rəhbər tutmuşam. Knyaz mənə səmimiyyətlə bağına basdı və

əmin etdi ki, təklifin xeyirxah niyyətlərlə edildiyinə heç bir zaman şübhə etməmişdir; sonra o, mənə samur dərisi təqdim etdi – vəziyyətinə görə bu, onun tərəfindən çox zəngin bir hədiyyə idi, istədim, qəbul etməyim, mümkün olmadı, o, məni dilə tutub qəbul etdirdi.

O biri gün mən də öz xidmətçimlə ona bir balaca qutu çay, iki parça Çin ipəyi, hər biri, təxminən, altı unsi ağırlığında iki yapon qızılı külçəsi göndərdim, əlbəttə, bütün bunlar onun mənə hədiyyə verdiyi samur dərilərinin bahasını, qətiyyəni, ödəmirdi, çünki İngiltərədə həmin samur dərilərinin qiyməti, təxminən, iki yüz funtdur. O, çayı, ipəyin bir parçasını və külçələrdən də birini – üzərində yapon naxışı olanı qəbul etmişdi, o birilərini isə geri qaytarmışdı, xidmətçi ilə də xəbər göndərmişdi ki, mənimlə görüşüb danışmaq istəyir.

Mən onun yanına gələndə o əmin olduğunu bildirdi ki, dünənki söhbətimizdən sonra mən daha onu getməyə şirnikləndirməyəcəyəm. Lakin, bir halda ki, mən ona belə bir nəcib təklif etmişəm, indi o xahiş edir ki, eyni hörməti başqa bir nəfərə göstərim, çünki knyazın vəziyyəti onun taleyinə çox böyük təsir göstərmişdir və özü də onun halına yanır. Mən cavab verdim ki, onun özünə edəcəyim köməyi eyni ilə başqasına da edəcəyimə söz verə bilmərəm, lakin əgər o xahiş etdiyi adamın kim olduğunu və adını deməyi lazım bilsə, mən də ona müəyyən bir cavab verə bilərəm. O dedi ki, öz oğlunu nəzərdə tutur, o da eyni ilə onun düşdüyü vəziyyətdədir; sonra əlavə etdi ki, mən burada öz oğlumu görməmişəm, çünki o, buradan iki yüz mil uzaqda, Ob çayının o biri tərəfindədir; lakin əgər mən razılıq versəm, onun dalınca adam göndərəm.

Mən onun könlünü sındırmaq istəmədim və razılıq da verdim, amma başa saldım ki, mən bu hörməti yalnız onun öz xətinə edərəm. Sabahısı o, öz oğlunun dalınca adam göndərdi, iyirmi gündən sonra oğlu beş-altı atla gəlib çıxdı, atların hamısı xeyli qiymətli olan çox bahalı dəri tayları ilə yüklənmişdi. Xidmətçilər atları şəhərə gətirdilər, cavan məmuru bir qədər kənardə saxladılar; o, bizim yanıma gecə, incognito gəlmişdi. Atasını onu mənimlə tanış etdi və biz səyahətimizin təfəsilatını birlikdə müzakirə elədik.

Mən burada xeyli samur, qara-qonur tülkü, sincab dərisi və digər qiymətli xəzlər aldım, bunları Çindən gətirdiyim ipək mallara, xüsusən mixək və cövüzə dəyişirdim, bu ədviyyatın bir hissəsini

burada, bir hissəsini də Arxangelskdə, Londonda sata biləcəyimdən daha baha qiymətə satdım. Alış-veriş və qazanc işi ilə məndən də çox maraqlanan şərikim bu sövdədən o qədər razı qaldı ki, bizim Tobolskda çox dayanmağımıza da heç heyfilsilənmədi.

Nəhayət, biz iyunun əvvəlində bu uzaq şəhəri tərk etdik və zənimcə, Avropada çox az adam tapılar ki, bu şəhər haqqında eşitmiş olsun: çünki bu şəhər ticarət yollarından çox kənardadır.

Bizim karvanımız çox da böyük deyildi, cəmi otuz iki at və dəvədən ibarət idi, bunların da hamısı mənimki hesab olunurdu, amma, əslində, onlardan on biri mənim təzə yol yoldaşımın idi. Bu da çox təbii idi ki, mən yanımcə bir neçə nəfər xidmətçi götürmüşdüm, cavan məmuru isə hər yerdə işlərimi idarə edən müdir kimi qələmə verirdim. Ruslar məni kimin yerinə qoyur və hansı ağa hesab edirdilər, bilmirəm, çünki mən bu barədə onlardan heç nə soruşmurdum. İndi biz, mənim Çindən bu tərəfdəki yolumda ən geniş və çətin keçilən bir səhradan keçməli idik. Ona görə çətin keçilən deyirəm ki, burada yolun bir çox yeri çökək, bataqlıq və kələ-kötür idi. Bunun müqabilində isə bizə təsəlli verdilər ki, Ob çayının bu sahilində tatarların və ya soyğunçuların dəstələri gözə dəymir; amma, əslində, tərsinə oldu.

Mənim yol yoldaşımın çox sadıq bir xidmətçisi var idi, sibirli idi, o, bu yerlərə çox yaxşı bələd idi və bizi dolayı yollarla aparır, gediş-gəlişi çox olan böyük yolun üstündəki Tümen, Solikamsk və digər böyük şəhər və kəndlərdən kənar yerlərdən hərəyib keçirirdi, çünki həmin şəhərlərdə dayanan hərbi hissələr, sürgündəkilər qaçmasınlar deyə, qorxularından səyyahların hamısını çox ciddi yoxlayırlar. Buna görə də bizim yolumuz əl-ayaq çatmayan uzaq yerlərdən keçirdi və biz şəhərlərdə dayanıb rahatlanmaq əvəzinə, düşərgələrdə çadır qurmalı olurduq. Lakin bir müddət bu cür yol gedəndən sonra cavan məmur, biz narahat olmayaq deyə, təkidlə tələb etdi ki, yolüstü şəhərlərə girək və orada rahatlanıb dincələk. Özü isə xidmətçi ilə birlikdə meşədə qalırdı və sonra şərtləşdiyimiz yerdə gəlib bizə qoşulurdu.

Nəhayət, o yerlərdə Avropa ilə Asiya arasında sərhəd hesab olunan Kama çayını keçərək biz Avropaya daxil olduq; Kamanın Avropa sahilindəki birinci şəhəri Solikamsk adlanır. Biz elə bilirdik ki, burada başqa bir xalq, başqa ənənələr, başqa paltar, başqa bir

din, başqa bir məşğələ görəyik, amma yanılmışdıq; sən demə, biz burada hələ iki yüz mil, bəzi yerləri isə yeddi yüz mil uzanan daha bir düzənlikdən keçməli imişik. Bu kədərli və dilxorçu yer monqol-tatar vilayətlərindən bir o qədər də fərqlənmirdi; əksəriyyəti büt-pərəst olan əhali səviyyədə Amerika vəhşilərindən bir az yüksəkdə dayanır: onların da evləri, şəhərləri bütürlə doludur, həyat təzi ibtidaidir; şəhərlər və onlara yaxın olan kəndlər isə istisna təşkil edir, o yerlərin sakinləri xristiandirlar, yaxud yunan kilsəsinə mənsub yalançı xristianlardır, amma onlarda xristian dini mövhumat və xurafatla o qədər qarışmışdır ki, bəzi yerlərdə adi şamanlıqdan çox az fərqlənir.

Bu boş düzənliyin meşələrindən keçib gedəndə fikirləşirdik ki, bütün təhlükələr sovuşdu, arxada qaldı; lakin biz bu fikirdə ikən quldur dəstəsi, az qala, bizi qırıb, var-yoxumuzu aparacaqdı. Onlar kim idi, ostyaklar idi – yoxsa Sibirdən gətirilən samur dərisi həvəskarları idi – bilmirəm; hamısı atlı idi, ox və kamanla silahlanmışdılar. Qırx-qırx beş nəfər olardılar, iki tüfəng mənzilinə qədər yaxınlaşdılar və heç bir söz demədən bizi mühasirəyə aldılar. Onlar yolumuzu kəsəndə biz on altı nəfər – hamımız dəvələrin qabağına keçib cərgə ilə düzüldük və bu adamların kim olduğunu öyrənmək üçün sibirli xidmətçini onların qabağına göndərdik. Xidmətçinin kəşfiyyatının nəticəsi ilə hamıdan çox cavan məmur maraqlanırdı, çünki o qorxurdu ki, birdən bu dəstə onun dalınca göndərilmiş olar. Bizim göndərdiyimiz nümayəndə ağ bayraqla atlılara yaxınlaşdı və onları səslədi. Sibirli xidmətçi yerli dillərdən bir neçəsində danışdı, buna baxmayaraq, həmin adamların ona dediklərindən bir kəlmə də başa düşə bilmədi. Lakin xidmətçi onların işarələrindən anladı ki, bir az da yaxınlaşsa, onu vuracaqlar, buna görə də nəticəsiz geri döndü. Onları, geyiminə görə, xidmətçi tatar, kalmık və ya çərkəs hesab edirdi, amma deyirdi ki, onların bu qədər uzaq şimala gedib çıxdıqlarını heç bir zaman eşitməmişdir.

Vəziyyət o qədər də sevindirici deyildi, lakin heç nə etmək olmazdı. Bizdən sol əldə, dördüdə bir mil məsafədə, yolun kənarında kiçik bir meşə, yaxud ağaclıq görünürdü. Mən dərhal həmin meşəyə tərəf getməyi və orada möhkəmlənməyi qəət etdim. Belə fikirləşirdim ki, əvvəla, ağaclar bizi onların oxlarından qoruyar, ikincisi, düşmən bu vəziyyətdə üzərimizə hücum edib ağacların arasında at

oykada bilməz. Bu məsləhəti mənə, ən təhlükəli dəqiqədə hamını ürəkləndirməyi və xilas etməyi çox əla bacaran qoca losman vermişdi. Biz cəld həmin meşəyə qaçdıq və tez oraya çatdıq, quldurlar da bizə mane olmadılar – biz heç axıra qədər də bilmədik ki, onları necə adlandıraraq. Kiçik meşəyə çatanda gördük ki, bəxtimizdən, meşənin bir tərəfi bataqlıqdır, o bir tərəfindən isə böyük Vişera (Wirtska) çayının bir qolunu təşkil edən kiçik çay axır. Bu çayın sahilindəki ağacların sayı iki yüzdən çox deyildi, amma çox sıx bitmişdilər, hamısı da yoğun idi, elə buna görə də düşməndən qorunmaq üçün çox əlverişli yer idi, həmişə olmasa da, hər halda, düşmən at belində buraya girə bilməzdi. Düşmənin piyada hücumunu çətinləşdirmək üçün isə bizim hər şeydən baş çıxaran portuqaliyalı losmanımız ağacları budaqları kəsib gövdələrin arasını elə hördü ki, biz, demək olar, hər tərəfdən çəpərlə əhatə olunduq.

Biz bir neçə saat gözlədik, amma düşmən hərəkət etmirdi; yalnız qaranlıq düşənə iki saat qalmış, düşmən birbaşa üstümüza yeridi, bizim xəbərimiz olmadan onlara kömək də gəlmişdi, indi quldurların dəstəsi səksən atlıdan ibarət idi, onların arasında bir neçə qadın da var idi. Onlar yaxınlaşıb tüfəng mənzilinin yarısına çatanda, biz havaya atəş açdıq və rusca onlara qışqırdıq: “Sizə nə lazımdır? Rədd olub gedin!” Onlar heç nə başa düşmədilər və ikiqat bir qəzəblə meşəyə hücum etdilər, amma bilmirdilər ki, biz əla səngərlənmişik və bizə batmaq mümkün deyildir. Eyni zamanda polkovnik və mühəndis vəzifələrini ifa edən qoca losman əmr etdi ki, gülləmiz havayı getməsin deyə, onlar tapança mənzilinə yaxınlaşana qədər atəş açılmasın. Biz ondan xahiş edirdik ki, tez komanda versin – “biç!”, lakin o yubanırdı və əmr edirdi ki, düşmən yalnız iki nizəlik məsafəyə çatanda atəş açılmalıdır. Bizim yaylım atəşimiz çox uğurlu oldu, yaralanmış adamları və atları hesaba almasaq, biz on dörd süvari öldürmüşdük, çünki tüfənglərimiz bir neçə güllə ilə doldurulmuşdu.

Yaylım atəşi düşməni bərk qorxutdu, o, bizim mövqedən iki yüz sajenə qədər geri çəkildi. Bu müddət ərzində biz tüfənglərimizi yenedən dolurduq, arada bir neçəməiz səngərdən qabağa çıxdıq, beş at tutduq, sahibləri, yəqin, öldürülmüşdü, yerə sərilmiş ölülərə yanaşib baxanda isə biz aydınca gördük ki, bunlar tatardır; amma biz bilə bilmədik ki, bunlar haradandır və şimalın belə uzaq bir yerinə necə gəlib çıxıblar.

Bir saatdan sonra onlar bizə yenidən hücum etməyə təşəbbüs göstərdilər və bu dəfə meşənin o biri tərəfindən gəldilər. Lakin bizim hər tərəfdən möhkəm müdafiə olduğumuzu və onları dəf etməyə hazır olduğumuzu görüb, tatarlar geri çəkildi, biz də bütün gecəni bu meşədə keçirməyi qərara aldığımız. Əlbəttə, bir az yatdıq və gecənin çox hissəsini işlədik, səngərlərimizi möhkəmləndirdik, meşənin girəcək yerlərində gizli pusqular düzəlttik, həm də düşməni izləyib ondan göz olduq. İşıqlaşanda gördük ki, işimiz çox bəd gətirib. Düşməni bizim dünən ona göstərdiyimiz qəbuldan nəinki qorxmamışdı, əksinə, indi o, xeyli güclənmişdi. İndi onun adamlarının sayı üç yüzə çatmışdı, özü də bir düjün çadır, yaxud alaçıq salmışdılar, sanki, bizi burada mühasirə vəziyyətində saxlamağı qətlə eləmişdilər; onların bu düşərgəsi açıq düzəndikdə, bizdən üç mil aralıda salınmışdı. Bu əhvalat bizim hamımızı qorxudub, son dərəcə heyrətə salmışdı, mən isə, boynuma alıram, özümü bütün var-yoxumla birlikdə məhv olmuş hesab edirdim. Əmlakı (çox olsa da) itirmək məni az narahat edirdi, lakin bu işin axırını pis görürdüm və məni ən çox qorxudan da bu idi ki, bütün səyahətimi, demək olar, qurtarırdım, özüm də gəlib limana çatmışdım, biz orada hər cür təhlükədən xilas olurduq, nə qədər çətinlikdən, təhlükələrdən keçib sağ-salamat bu məqama gəlib çatmışdım, indi belə bir yerdə ya ölməli, ya da ki quldurlara əsir düşməli idim, məni dəhşətə gətirən bu idi. O ki qaldı mənim şərikim, onun qəzəbinin həddi-hüdudu yox idi, özü də açıq-aydın deyirdi ki, əmlakını itirsə, o, sınıq çıxacaqdır, o məhv olar, lakin əsir düşməz, son damla qanı qalana qədər vuruşacaqdır.

Öz qoçaqlığı ilə fərqlənən cavan rus məmur da eyni fikirdə idi. Qoca losman isə belə hesab edirdi ki, bizim mövqeyimiz möhkəm və alınmazdır, bu quldurların bütün ordusunun təzyiqinə tab gətirərik. Bütün günü məsləhətləşdik, nə kimi tədbirlər görmək lazım gəldiyini götür-qoy etdik, lakin axşam tərəfi gördük ki, düşmənin sayı bir az da artıb. Ola bilsin ki, onlar ov ələ keçirmək üçün bir neçə dəstəyə ayrılıb ətrafa səpələnibləmiş, bizim görüşdüyümüz atlılar xəbər göndərüb o biri dəstələrin hamısını köməyə çağırıblar. Biz hələ qorxurduq ki, sabaha qədər onların sayı daha da artar. Vəziyyəti belə görəndə mən Tobolskdan yanımda götürdüyümüz adamlardan soruşdum ki, bu tərəfdə elə bir dolay yol və ya çıxır

yoxdurmu biz gecəyən xəlvəti çıxıb gedək və yaxınlıqdakı şəhərlərdən birindən silahlı mühafizə dəstəsi götürək.

Cavan məmurun xidmətçisi sibirli oğlan dedi ki, əgər biz vuruşmadan boyun qaçırmaq istəyiriksə, o, bizi gecə bir çıxırla buradan çıxarmağı öhdəsinə götürür, onun tanıdığı çığır şimala, Petrov şəhərinə tərəf gedir və o əmindir ki, tatarlar bizim qaçmağımızdan heç bir xəbər tutmazlar. Amma o eyni zamanda dedi ki, onun ağası qaçmaq istəmir, vuruşmağı üstün tutur. Mən cavab verib dedim ki, o, öz ağasının niyyətini pis başa düşübdür. Onun ağası çox ağıllı adamdır və heç bir zaman elə-belə, sadəcə, vuruşmanı sevdiyinə görə vuruşmaz. Mən onun qoçaqlığına şübhə etmirəm, o, bunu dəfələrlə işdə göstərmişdir. Lakin o, çox gözəl bilməlidir ki, əgər son dərəcədə zəruri bir səbəb məcbur etmirsə, on yeddi adamın beş yüz nəfərlə mübarizə aparması mənasızdır. Buna görə də, bir halda ki, bizim bu gecə qaçmaq imkanımız vardır, biz bu təşəbbüsü etməliyik. Sibirli oğlan dedi ki, ağası ona elə ciddi əmr edib və tapşırıq verib ki, onun əmrindən çıxsa, həyatını təhlükə qarşısında qoymuş olar. Lakin biz tezliklə onun ağasını inandırdıq ki, bizimlə razılaşsın və təcili olaraq qaçmaq hazırlığına başladıq.

Toran qovuşanda biz böyük bir tonqal qaladıq ki, səhərə qədər yansın, biz bununla düşməne təlqin etmək istəyirdik ki, guya, biz hələ də meşədə, öz yerimizdəyik. Ətraf tamam qaranlıqlaşanda, yəni ulduzlar görünəndə (bizim bələdçimiz ulduz görünməmiş yola çıxmaq istəmirdi) biz atları, dəvələri yüklədik və bizim yeni bələdçimizin dalınca yollandıq, bələdçi isə yolu qütb ulduzuna görə bələdləyirdi.

İkisaatlıq yorucu yoldan sonra ay çıxdı və ətraf işıqlandı, bizə də bu, lazım idi; səhər saat altıya qədər biz qırx milə qədər yol keçdik, amma, doğrusu, atlarımızın lap nəfəsi kəsildi. Bu sürətlə biz Kermazinskoye adlı rus kəndinə gəlib çatdıq, orada istirahət etdik və bütün günü tatarlar – kalmıqlar barəsində biz heç kəsdən heç nə eşitmədik. Qaranlıq düşənə iki saat qalmış biz yenə yola düşdük və o biri gün səhər saat səkkizə qədər yol getdik, amma bu dəfə, keçən gecəki sürətlə getmirdik. Saat yeddidə biz kiçik Kirşa çayını adladıq və bir az sonra Ozomı (?) adlı böyük rus şəhərinə çatdıq. Orada biz eşitdik ki, ətraf düzlərdə kalmıqların bir neçə dəstəsi gəzib dolaşır, ancaq onu da dedilər ki, bu şəhərdə bizi heç bir təhlükə

gözləmir. Bu xəbərdən bizim necə şadlandığımızı təsəvvür etmək asandır. Biz burada atları dəyişdik, özümüz də beş gün istirahət etdik. Bizi çox uğurlu və sağ-salamat gətirib çıxartdığına görə sibirli oğlanı mükafatlandırdıq, mən və mənim şərikim ona on pistol¹ qızıl pul verdik.

Beş gündən sonra biz Dvina çayına qovuşan Viçeçda çayının sahilindəki Vestima (?) şəhərinə gəlib çatdıq, beləliklə, biz quru yolla səyahətimizi xoşbəxtliklə başa çatdırdıq, çünki Viçeçda çayı gəmiçiliyə yararlıdır və indi bizimlə Arxangelsk arasında cəmi yeddi günlük yol var idi. Vestimadan biz iyulun 3-də Yerenskə gəldik, burada bizim mallar üçün iki böyük barja, özümüz üçün də ayrıca bir barja kirayə tutduq, iyulun 7-də yola düşdük və 18-də sağ-salamat Arxangelskə çatdıq. Beləliklə, əgər Tobolskda qaldığımız səkkiz ayı da daxil etsək, biz bu yola bir il beş ay və üç gün sərf etmişdik.

Gəmi gözləmək üçün Arxangelskdə altı həftə qaldıq. Əgər ingilis gəmilərindən bir ay əvvəl oraya gəlmiş Hamburq gəmisi olmasaydı, biz bu şəhərdə daha çox gözləməli olardıq. Fikirləşdik ki, mallarımızı satmaq üçün elə Hamburq özü də, London kimi, çox yaxşı bazardır, buna görə də həmin gəmini kirayə tutduq. Mənim mallarım gəmiyə yığılanda, təbiidir ki, işlərimi idarə edən müdiri də gəmiyə keçirmək lazım idi ki, orada mallara baxsın. Beləliklə, gəmidə gizlənmək və görünməmək üçün cavan rus məmurunun əlinə yaxşıca bəhanə keçmişdi. O, doğrudan da, gəmi orada dayandığı müddətdə bir dəfə də olsun, göyərtədə görünmədi, çünki Moskva tacirlərindən hər hansı birinin onu görüb tanıya biləcəyindən qorxurdu.

Biz həmin ilin 20 avqustunda Arxangelskdən yola düşdük, çox yaxşı və uğurlu səyahətdən sonra sentyabrın 13-də Elba çayının mənsəbinə çatdıq. Burada mən də, mənim şərikim də gətirdiyimiz Çin mallarını və Sibir dərilərini, xəzləri yaxşı qiymətə satıb mənfəət götürdük. Qazancımızı böləndə, bütün xərclərimizə və itkiyə baxmayaraq, mənim payıma 3475 funt, 17 şilling, 3 pens düşdü; mən Benqəliyada aldığım və dəyəri 600 funta çatan almazları da buraya daxil edirəm.

Cavan məmur burada məndən ayrıldı və Elba çayı ilə yuxarı qalxıb Venaya getdi, fikri bu idi ki, orada sarayda özünə himayə tapsın

¹ *Pistol* – İtaliyada, Fransada, İspaniyada və Portuqaliyada 18-ci əsrin axırına qədər işlənmiş qızıl pul vahidi.

və atasının sağ qalmış dostları ilə əlaqə yaratsın. Yola düşməzdən əvvəl o yanıma gəldi, ona göstərdiyim yaxşılığa və atası qoca knyazla mehriban rəftarıma görə mənə təşəkkür etdi.

Axırda onu da qeyd edirəm ki, mən, dörd aya qədər Hamburqda qalandan sonra, quru yolla Haaqaya getdim, orada gəmiyə minib, 1705-ci ilin 10 yanvarında Londona çatdım, o vaxta qədər on il beş ay idi ki, mən İngiltərədən getmişdim.

İndi burada, bir daha özümü səyahətlərdə yormamağı qət etdiyimə görə, mən daha uzaq bir səfərə hazırlaşıram. Bu səfər həmin bu kitabda təsvir olunandan da uzaq bir mənzilədir, çünki mən 72 il ömür etmişəm, həyatın kəşməkəşini görmüşəm, tənhalığın və bir yerdə məskən salıb ömrün son günlərini sakitlik içində keçirməyin nə qədər böyük səadət olduğunu yaxşıca öyrənmişəm.

Daniel Defo

DÜNYA ƏDƏBİYYATI KLASSIKLƏRİ

MÜNDƏRİCAT

*Sərgüzəşt və macərə ədəbiyyatının
mahir ustası*5

Robinzon Kruzo

Birinci hissə 15

İkinci hissə307

DÜNYA ƏDƏBİYYATI
KLASSİKƏRİ

Daniel
DEFO

ROBİNZON KRİZO

Çapa imzalanmışdır 27.07.2009. Format 60×90 ¹/₁₆. Ofset çap üsulu.
Fiziki çap vərəqi 30. Sifariş 135. Tiraj 7000.

"Şərq-Qərb" ASC-də çap olunmuşdur
Bakı, Aşıq Ələsgər küçəsi, 17
Tel.: (+994 12) 474-75-62
Faks: (+994 12) 470-18-49
e-mail: sharq.qarb@gmail.com